

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY

OLBA XXX

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY

OLBA XXX

KAAM YAYINLARI

OLBA

XXX

© 2022 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 51520

OLBA dergisi;

ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST

ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas, opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.

Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the Mersin University

(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according to the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Doç. Dr. Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayınlanması istenen makaleler için yazışma adresi:

Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül

Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri

Other Correspondance Addresses

Tel: +90 324 361 00 01 • 14730 / 14734

Fax: +90 324 361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

Baskı / Printed by

Ulusoy Ofset Matbaacılık Reklamcılık İnş. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Turhan Cemal Beriker Bulvarı No.210 Seyhan / ADANA

Tel: +90 322 432 22 32 Fax: +90 322 431 69 94 • Sertifika No: 51520

Grafik / Graphic

Digilife Dijital Basım Yay. Tan. ve Org. Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Güvenevler Mah. 1937 Sk. No.33 Yenişehir / MERSİN

Tel: +90 324 231 14 16 • www.digilifemersin.com

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM) YAYINLARI-XXX
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY (KAAM)-XXX

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Marion MEYER (Viyana Üniversitesi)
Prof. Dr. Susan ROTROFF (Washington Üniversitesi)
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İ. Hakan MERT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Yelda OLCA Y-UC KAN (Anadolu Üniversitesi)

MERSİN

2022

İçindekiler / Contents

Abdulkadir Özdemir – Abdulvahap Onur Bamyacı Murat Höyük Early Bronze Age Metal Figurine (<i>Murat Höyük Erken Tunç Çağı Metal Heykelciği</i>)	1
Fatma Şahin – Erkan Alkaç Tepebağ Höyük'ten (Ovalık Kilikia) MÖ 7. ve 6. yüzyıl Batı Anadolu Seramikleri (<i>The 7th and 6th Century BCE Western Anatolian Pottery from Tepebağ Höyük -Cilicia Pedias-</i>).....	21
Bülent Kızılduman – Seren S. Öğmen Taşlıca-Mersincik. A Multicultural Meeting Point (<i>Çok Kültürlü Yapının Buluşma Noktasında Taşlıca-Mersincik</i>)	45
Elif Özer – Ahmet Türkan – Zerrin Erdinç Aizanoi Kuzey Nekropolis'ten Bir Terrakotta Mask (<i>A Terracotta Mask From the North Necropolis of Aizanoi</i>)	83
Asil Yaman Amos Arkeolojik Yüze Araştırmalarında Ele Geçen Seramikler (<i>The Pottery from the Archaeological Surveys at Amos</i>)	113
Dragoş Măndescu Rhodian Amphora Stamps at the Foot of the Carpathians. New Evidences from the Dacian Settlement at Cetățeni (<i>Karpatların Eteklerinde Rhodos Amphora Mühürleri. Dacia Bölgesindeki Cetățeni'den Yeni Buluntular</i>)	129
Asena Kızırlıslanoğlu Elaiussa Sebaste Amphoraları Işığında Geç Antik Dönemde Karadeniz Bölgesi ve Kilikia İlişkileri (<i>The Relation of the Black Sea Region with Cilicia in Late Antique Period in the Light of the Elaiussa Sebaste Amphorae</i>)	159

Zeliha Gider-Büyüközer Knidos'tan Sıra Dışı Profil ve Bezeme Şemasına Sahip İki Taç Bloğu (<i>Two Crown Blocks with Extraordinary Profile and Ornamental Schemes from Knidos</i>)	181
Aytekin Büyüközer – Ertekin M. Doksanaltı – İbrahim Karaoğlan Knidos'un Doğu Nekropolisinden Bir Mezar: Saranda Tümülüsü ve Buluntuları (<i>A Tomb from the Eastern Necropolis of Knidos: Tumulus of Saranda and its Findings</i>)	217
Mevlüt Eliüşük – Mehmet Tekocak – Yaşar Ünlü Korykos'tan Üç Kaya Mezarı ve Buluntuları Üzerine Bir Değerlendirme (<i>An Evaluation on Three Rock-Cut Tombs and their Findings from Korykos</i>)	253
Betül Gürel Phaselis Antik Kenti Ostotheekleri (<i>Ostotheks of Phaselis</i>)	289
İlkay Göçmen The Oldest Stone Bridge of Anatolia: The Tarsus Bridge (<i>Anadolu'nun En Eski Taş Köprüsü: Tarsus Köprüsü</i>)	307
Nihal Tünen-Önen – Aykan Akçay Re-Evaluation of Three Milestones from Lycia with Digital Epigraphy Studies (<i>Lykia'dan Üç Miltaşının Dijital Epigrafi Çalışmalarıyla Yeniden Değerlendirilmesi</i>)	327
Ertan Yıldız – Fatih Onur Likya ve Karia Arasında Sınır Bölgesi Olarak Oktapolis (<i>Octapolis as the Border Region between Lycia and Caria</i>)	347
Hüseyin Uzunoglu Akmonia'dan Bir Phratra Üyesine Ait Yeni Bir Mezar Yazıtı (<i>A Newly Discovered Funerary Inscription from Akmonia Recording a Member of a Phratry</i>)	363
Güray Ünver New Dedicatory Inscriptions from Knidos (<i>Knidos'tan Yeni Adak Yazıtları</i>)	373
Emine Bilgiç-Kavak – Bilge Yılmaz-Kolancı Attouda Kentinden Yeni Bir Agonistik Yazıt (<i>A New Agonistic Inscription from Attouda</i>)	395

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI ‘OLBA’

Amaç

Olba süreli yayını; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu’ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Arkeolojik çalışmalarda sadece belli bir alan veya bölge ile sınırlı kalmaksızın 'Eski Çağ Bilimleri'ni birbirinden ayırmadan ve bir bütün olarak benimseyerek bilim dünyasına değerli çalışmaları sunmayı amaçlamaktadır.

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayı sonunda gönderilmiş olması gerekmektedir.

1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu’ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ile Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nüvizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a- Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
b- Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
c-Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
d-Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
  - a) Metin içinde her cümlelerin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
  - b) Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.

c) Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).

d) Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).

3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inchriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar ve makaleler için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece "fig." kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

5. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
6. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
7. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
8. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
9. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
10. Figürlerde çözünürlük en az 300 dpi; format ise tif veya jpeg olmalıdır. Bunlar word'a gömülü olmaksızın bağımsız resimler olarak gönderilmelidir.
11. Dizilim (layout): Figürler ayrıca mail ekinde bir defada gelecek şekilde yani düşük çözünürlükte pdf olarak kaydedilerek dizilimi (layout) yapılmış şekilde yollanmalıdır.
12. Metin, figürler ve figürlerin dizilimi (layout); ayrıca makale içinde kullanılan özel fontlar 'zip'lenerek, We Transfer türünde bir program ile bilgisayar ortamında gönderilmelidir; çıktı olarak gönderilmesine gerek yoktur. İstendiği takdirde hepsi Dergi Park'a yüklenebilir.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is the end of November each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
  - b. The text should be written in 10 puntos ; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
  - c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continuous numbering.
  - d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choices (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
  - a) One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
  - b) The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
  - c) The indication fig.:
    - *It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);
    - *If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

- d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).
3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books and articles):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an author that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation ‘fig.’ should be used in continous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviaton should not be used).
5. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
6. A list of figures should take part at the end of the article.

7. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
8. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
9. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German.
10. Layout: The figures of the layout, having lesser dpi, should be sent in pdf format.
11. Figures should be at least 300 dpi; tif or jpeg format are required.
12. The article, figures and their layout as well as special fonts should be sent by e-mail (We Transfer).

MURAT HÖYÜK EARLY BRONZE AGE METAL FIGURINE

Abdulkadir ÖZDEMİR – Abdulvahap Onur BAMYACI *

ÖZ

Murat Höyük Erken Tunç Çağı Metal Heykelciği

Bu çalışma, Doğu Anadolu Bölgesi, Bingöl İli Solhan İlçesi'nde, Murat Nehri kenarında yer alan Murat Höyük'te 2019 yılında yapılan kurtarma kazısı sonucunda ele geçen bir metal heykelciği tanıtır. Murat Höyük kazısı, Aşağı Kaleköy Barajı su tutma havzası içinde kaldığından, Elazığ Müzesi Müdürlüğü tarafından 2019 yılında kurtarma kazısı olarak tamamlanmıştır. Arkeolojik kazılar sonucunda höyükte Orta Çağ, Orta ve Erken Demir Çağ ve Erken Tunç Çağ olmak üzere dört kültür tabakası tespit edilmiş olup en erken tabakası Erken Tunç Çağı III'e (MÖ 2500-2200) tarihlenmektedir. Anadolu arkeolojik materyal kültüründe yaygın olarak görülen pişmiş toprak, taş ve mermer heykelciklerin aksine metal alaşımdan yapılan heykelcik Murat Höyük'ün Erken Tunç Çağı tabakasına aittir. MÖ III. binde Mezopotamya, Ege ve Balkan heykelcik repertuarında çağdaşı bir örneği olmayan ve üslup özellikleri ile dikkat çeken heykelciğin, elleri ve ayakları stilize, gözleri çukur şeklinde ve ağzı belirtilmemiştir. Elleri iki yana açık, başı hafif sola eğik, göğüsleri kabartma ile üreme organı kazıma ile belirtilen eser başında bir çeşit başlık ile betimlenmiştir. Höyükte ele geçen taş kalıp buluntular ve eritme potaları ile yerel üretim olduğu düşünülen ve kalıp döküm tekniğinde yapılan heykelciğin, döküm çapak izleri kabaca görülebilmektedir. Bu çalışmada ele alınan ve göstermiş olduğu ikonografik özelliklere göre bir tanrıça tasvirini yansıtan metal heykelcik, sahip olduğu ünik özellikleri ile Anadolu-Suriye-Mezopotamya Erken Tunç Çağı

---

* Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Özdemir, Fırat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Art History Department, 23200 Elazığ-TR. E-posta: aozdemir@firat.edu.tr. Orcid No: 0000-0003-3333-9118;

Asst. Prof. Dr. Abdulvahap Onur Bamyacı, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Letters and Sciences, Archaeology Department, 17100 Çanakkale-TR. E-posta: aobamyaci@comu.edu.tr. Orcid No: 0000-0003-2815-248X;

We thank the General Directorate of Cultural Assets and Museums, Ministry of Culture and Tourism of Turkey and the Directorate of Elazığ Archaeology and Ethnography Museum for granting permission and providing support for Murat Höyük excavations to be conducted under the directorship of Ziya Kılınç, Director of Elazığ Museum, and with the participation of a scientific team led by Asst. Prof. Dr. Abdulkadir Özdemir. We cordially thank Archaeologist Ergün Demir of Elazığ Museum for supervising the project as Ministry Representative and all team members for their dedicated work. We extend our gratitude to Kalehan Genç Energy Generation Corp. for providing financial, practical, and moral support during fieldwork. And finally, we thank Dr. G. Bike Yazıcıoğlu for providing editorial assistance with English translation and proofreading of this article. We are also thankful to two anonymous referees who reviewed this work and provided us with constructive comments. We are responsible for all the errors that may be found in this work.

metal heykelcik repertuarına, Doğu Anadolu arkeolojisinin Erken Tunç Çağı metalürjisi, inanç sistemleri ve sanatına yeni bir katkı sağlayacağı şüphesizdir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Bingöl, Erken Tunç Çağı, Heykelcik, Metal Eser, Tanrıça.

ABSTRACT

This study presents a detailed examination of a metal figurine found during the 2019 excavations at Murat Höyük, located on the bank of the Murat River in the Solhan district of the Province Bingöl in Eastern Anatolia. Because the mound was to be inundated by the Aşağı Kaleköy hydroelectric dam, extensive salvage excavations were conducted at the site in 2019 under the directorship of the Elazığ Museum. Four main settlement phases (Medieval, Middle Iron, Early Iron, Early Bronze) were documented at the site with the earliest habitation dating to the Early Bronze Age III (2500-2200 BC).

While figurines shaped out of clay, stone, and marble are more common in the archaeological record of Early Bronze Age (EBA) Anatolia, and metal figurines are relatively rare, a metal figurine ('statuette') was discovered in the EBA settlement level of Murat Höyük. In terms of typological and stylistic details, the metal figurine of Murat Höyük appears unique in the 3rd millennium records of Mesopotamia, the Aegean, and the Balkans. The figurine depicts a standing nude with stylized hands and feet. Eye-sockets are marked as shallow pits, while the mouth is not indicated. Arms are stretched out on both sides; head is slightly inclined to the left; breasts are fashioned as appliqué protrusions; and pubic triangle is indicated with incised lines. The fact that stone mold and crucible fragments were found in the same level of the site suggests that the object was most probably produced locally by casting. Casting defects (flash lines) are observable on the surface. In this study, based on a comparative iconographic examination, we propose that a goddess is depicted here. With its unique characteristics, the Murat Höyük goddess figurine is a significant contribution to the repertoire of metal 'figurines' in Anatolia, Syria, and Mesopotamia with broader implications about EBA metallurgy, art, and belief systems.

Keywords: Eastern Anatolia, Bingöl, Early Bronze Age, Figurine, Metalworking, Goddess.

Introduction

The emergence of idols and figurines in the archaeological record of the Palaeolithic is regarded as a reflection of the evolving consciousness of early humans and the symbolic realms they construed. The earliest known examples are the so-called Venus figurines, characteristic of the European Upper Palaeolithic, which are symbolic depictions of goddesses reflecting the mythological realm of early humans¹. While the "goddess" figurines are a manifestation of early Prehistoric humans' cognitive ability to create and express symbols, the fact that these naked depictions always emphasize the procreative power and ability of the female human body also suggests that the act of crafting these images was profoundly linked with the biological instinct of survival. Although depictions of animals become more predominant in the

1 For "Venus figurines" see Szombathy 1909; Szombathy 1910.

following Pre-Pottery Neolithic and early Neolithic as illustrated by sites in Anatolia and neighboring regions, naturalistic human figurines are also known². The majority of human depictions in the later Neolithic Period are naturalistic and well-rounded female figurines with exaggerated features, made of clay, which are also sometimes referred to as “mother goddess” figurines³. It may be argued that the symbolic significance of these naturalistic figurines is still related to fertility, but their social meaning should be understood within a new social context, related to family-based, agricultural societies’ need of demographic expansion. A major shift is observed as the three-dimensional depictions of the Neolithic make way for two-dimensional, schematic representations in the Bronze Ages. While the idols made of clay, stone, marble, bone, and metal alloys in the Early Bronze Age (EBA) are predominantly schematic and stylized human forms, the EBA III bronze object that depicts a female found at Murat Höyük is typologically distinct from the Anatolian EBA idols with its three-dimensional form and well-rounded details. For this reason, we identify this bronze object discovered at Murat Höyük as a ‘figurine’ rather than an ‘idol’. In this study, after a brief overview of excavated findings from the EBA level of the site, we discuss stylistic and typological characteristics of the EBA III bronze figurine from Murat Höyük in comparison to the few known metal figurines from Anatolian EBA sites. In light of this discussion and findings from the site, we evaluate whether or not the figurine was manufactured locally, what cultural spheres of interaction its iconography evokes, and what the broader implications of this finding are with respect to EBA metallurgy.

Early Bronze Age at Murat Höyük

Murat Höyük is situated on the bank of the Murat River, about 250 m south of Murat village in Solhan district of modern Bingöl province in Eastern Anatolia (fig. 1). Because the mound remained within the water reservoir of Aşağı Kaleköy hydroelectric dam, it was registered officially as Murat Höyük among threatened archaeological sites in 2018 by the Directorate of Elazığ Museum and salvage excavations were initiated and completed in 2019 before the inundation of the mound⁴. Murat Höyük lies at 1088 m above sea level and measures 140x120 m along the northwest–southeast axis. The mound is shaped like a rectangle with rounded corners and lies on top of a natural hill, about 15 m higher than the level of the plain (fig. 2). Four main stratigraphic phases were documented in systematic excavations during 2019 at Murat Höyük (fig. 3). The earliest settlement phase dates to the Early Bronze Age and the subsequent phases date to the Early Iron Age, Middle Iron Age, and the Medieval Period. Medieval Period remains, which lie directly below topsoil, are

---

2 For examples from Göbeklitepe in southeast Anatolia, see Hauptmann 1999: 44-50.

3 Typically, Neolithic figurines have a round face with eyes, nose, ears, and hair detailed out, but the mouth is not depicted. They have a naked and voluptuous body with marked female features such as prominent breasts, bellies, hips, and pubic region; and they are depicted seated or standing.

4 Murat Höyük was registered as an endangered cultural heritage site in 2018 and salvage excavations were carried out at the site from May 2019 to September 2019. For preliminary results of salvage excavations see Özdemir et al 2019; Özdemir 2020.

severely damaged as a result of agricultural activity. Although the architectural layout of the remains can be traced, foundations are poorly preserved, and the settlement phase is represented mostly by small finds and ceramics. Phase IV at Murat Höyük is documented in the southern and southeastern sectors of the mound that overlook the river. Based on two radiocarbon samples from secure archaeological contexts this phase is dated to 2500-2200 BC⁵, which corresponds to Early Bronze Age III⁶ (fig. 4).

The Early Bronze Age settlement, which is founded directly on bedrock, is characterized by rectangular, one-room dwellings built of mudbrick walls with stone foundations. Wall foundations consist of single or double rows of stones and are constructed in dry-stone technique. Ceramics from this settlement phase are predominantly in plain local wares, while examples of Karaz (*Kura-Araxes*) Ware that is characteristic of this period in the region are also present at the site⁷. The architectural layout of the settlement is orientated northeast-southwest, abiding by the orientation of the river, which must have been why this natural hill was preferred as a location by the first settlers. Apart from the rectangular habitation spaces, excavations also unearthed the remains of an open courtyard, where daily chores and food preparation activities were carried out, as can be gleaned from grinding stones and mortars found scattered around a stone-paved bench. Additionally, the courtyard features a circular, mud-plastered hearth, which implies that this outdoor space was used by the community for collective food preparation, cooking, and feasting activities. Furthermore, stone molds for casting metal objects and crucible fragments found in the courtyard and outdoor spaces suggest that not only food production and consumption, but craft production activities were carried out as a community at the settlement, as well⁸ (fig. 5). This settlement phase ends with an intense fire around 2200 BC, after which the site was abandoned for centuries.

Overview of Metal Figurines in Early Bronze Age Anatolia

One of the most striking developments that mark the beginning of the Early Bronze Age in Anatolia is the unforeseen abundance of objects made from precious metals in the archaeological record⁹. The earliest examples of human depictions made from metal alloys in the Anatolian EBA are schematic ring-shaped idols and

5 Samples come from a room floor and an in-situ jar. C-14 analysis of carbonized samples from Murat Höyük were conducted at TÜBİTAK Marmara Research Center (MAM), Earth and Marine Sciences Institute, Accelerated Mass Spectroscopy (AMS) Laboratory.

6 The periodization of Early Bronze Age III at Murat Höyük follows the chronological template determined by Arslantepe excavations, which provides the most reliable stratigraphic sequence for culture historical periodization of Eastern Anatolia; for details see Frangipane 2004, 18; Frangipane 2019, Tab. 1; Conti 2004, 152-155; Di Nocera 2000, Fig.1b.

7 For an overview of the history of research on Karaz culture complex, see Işıklı 2011; Işıklı-Altunkaynak 2014; Işıklı 2015; Işıklı 2018.

8 Apart from local and Karaz (*Kura-Araxes*) Ware ceramics, notable finds from Phase IV (EBA III) architectural contexts include andirons, portable hearths, 'çeç'-type stamp-seals, anthropomorphic and zoomorphic figurines, spindle whorls, loom weights, and spoons made of baked clay; axes, spindle whorls, weights, and molds made of stone, as well as obsidian arrowheads and blades, and a bronze tool.

9 Lehner 2014.

pendants¹⁰, known from the 3rd millennium cemetery site of İkiztepe¹¹ (fig. 6). Similar ring-shaped schematic idols, made of lead, bronze, and gold are also known from Alışar Höyük, Bakla Tepe, Kalınkaya Tumulus, and Lakes District sites¹². The unique and prestigious metal figurines and schematic idols found in Alaca Höyük Tombs are undoubtedly the most illustrious examples from the Early Bronze Age II and III periods¹³.

Anthropomorphic metal figurines and idols are quite rare in the archaeological record of Anatolia. The most famous examples are the uniquely shaped goddess figurines made of silver-gold and bronze alloys, schematized representations of twin-goddesses with protruding breasts made of gold, and a bronze idol from Alaca Höyük Royal Tombs¹⁴ (fig. 7). Another unique figurine dating to the 3rd millennium BC is found at Hasanoğlan, which is considered to be a precursor of figurines and idols from Alaca Höyük Royal Tombs in terms of metalworking, typology, and style. The Hasanoğlan figurine is made of a copper-silver alloy and is adorned with a pair of gold bands placed diagonally across the torso¹⁵. Casting defects that appear as flash lines on the lateral surfaces of these figurines bear witness to the fact that they were cast in molds¹⁶. Yet another unique EBA metal figurine is found in a hoard deposit at Horoztepe, which is naturalistic in style and reflects characteristic elements of Early Bronze Age / Hattian art¹⁷ (fig. 8). In light of these metal figurines from Alaca Höyük, Hasanoğlan, and Horoztepe, which were formed by a combination of casting and hammering techniques, it may be said that the development of metal figurines follows a general trend from schematic idols to naturalistic figurines. This tradition of naturalistic depictions seems to have come to an end at the end of the EBA, as flat, two-dimensional depictions produced by open molds on lead plaques appear in the archaeological record in the early 2nd millennium BC.

The Early Bronze Age Metal Figurine of Murat Höyük

The Murat Höyük metal figurine was found intact and well-preserved. The figurine depicts a standing nude female¹⁸. Both arms are stretched out laterally with the left hand slightly bent upwards at the wrist and the right hand extending out straight. Hands and feet are highly stylized with no details.

10 Keskin 2011, 207.

11 Bilgi 1984, fig. 18; Bilgi 2004, 29.

12 For Alışar Höyük see Von der Osten 1937, 198, fig. 197 c.753; for Bakla Tepe see Keskin 2011, 203; for Kalınkaya see Mellink 1974, 109; for the unprovenanced example from the Lakes District see Zimmermann 2007, 29; Keskin 2008, 93; Keskin 2011, 205; Lichter 2008, 181.

13 Anık 1937; Gürsan-Salzmann 1992; Özyar 1999, 79-85; Özyar 2000, 101-112.

14 For details on EBA III gold, silver, and bronze idols from Alaca Höyük see Koşay 1938, 73, Lev. CXCIV, L1, L2; Koşay 1938, 83, Lev. LXXXIX; Koşay – Akok 1973, Lev. LXVI, fn. 223; Bilgi 2012, 272-275; Kulaçoğlu 1992, res. 96-98, 103.

15 Dolunay 1960, 81; Zimmermann – Özen 2016, 21.

16 Zimmerman – Özen 2016, 19.

17 Akurgal 1962, 28; Özgüç – Akok 1958. Dimensions of the figurine: height: 5.7 cm; maximum width: 3.23 cm; maximum thickness: 0,95 cm; and weight: 24.35 gr.

18 Dimensions of the figurine: height: 5.7 cm; maximum width: 3.23 cm; maximum thickness: 0,95 cm; and weight: 24.35 gr.

One of the most striking features of the Murat Höyük figurine is the unusual posture of its outstretched arms, which is a rare posture for the period as will be reviewed below. In the Murat Höyük figurine, the right arm is fully stretched out laterally, perpendicular to the torso and parallel to the ground, while the left arm is also stretched out laterally, but slightly bent towards the front, and the wrist is bent with the hand turned upwards. The posture of the left hand implies that perhaps an object was held, although there is no observable soldering mark for attaching such an object on the hand and the object has not survived.

In the figurine, details are omitted on the torso other than the pubic triangle that is marked with prominent incisions; hips are slightly bulbous in the back, and protruding breasts are visible on the chest. Facial features are not prominent; eye-sockets are depicted as two shallow pits, while the mouth is not indicated. The head is slightly inclined and slightly turned to the left and a stylized headdress adorns the top of the head (fig. 9). This semi-conical hat is another significant feature of the Murat Höyük figurine, as will be reviewed below.

The metal figurine of Murat Höyük was found in situ in the Phase IV settlement level in trench T-19, in the courtyard located east of Wall 1¹⁹(fig. 5). The figurine was most definitely shaped by casting in a mold, as evinced by the uneven surface that exhibits flash lines and retouches. Preliminary alloy compound analysis of the object indicates that it was a metal alloy that consisted of 91.5 % copper (Cu) and trace amounts of tin, lead, and arsenic²⁰. When compared with compound analysis results of figurines from contemporaneous Alaca Höyük Tomb H, Murat Höyük stands out with its considerably high copper content, its lower tin content, and the presence of a trace amount of arsenic²¹ (fig. 10).

The breasts that are soldered to the surface of the chest as two appliqué protrusions after casting in the mold point out that the manufacture of the Murat Höyük figurine involved a technically advanced and complex sequence of production. This technique is also employed in the figurines found in Alaca Höyük Grave H, where jewelry items and votive vessels are attached to the figurines after casting²². Although a formal metallurgical workshop was not encountered at Murat Höyük, the discovery of two-part bivalve stone molds and a possible crucible fragment indicate certain steps of metalworking, at least casting, was carried out at the site (fig. 11).

19 Stone molds, ceramic sherds from vessels with typical EBA III forms, ground stone mortars, and other ground stone tools were other notable finds recovered from the Phase IV deposits of the same area, dated to 2500-2200 cal. BC.

20 Because the object is a unique archaeological find, destructive thin-section sampling was avoided; rather, preliminary non-invasive analysis was conducted with a hand-held XRF. Therefore, the low (1%) tin content can be explained by the copper oxide and copper-rich mineral patina that covers the corroded surface of the object. Further, detailed archaeometallurgical analyses are being conducted by Asst. Prof. Dr. Ümit Güder.

21 For metallurgical analyses of examples from Alaca Höyük see Yalçın – Yalçın 2013, 43-44.

22 For details on the metal casting techniques employed in Alaca Höyük metal figurines, see Yalçın – Yalçın 2013, 43. In the Murat Höyük metal figurine, the joints of the two-piece mold are apparent as flash lines on both sides of the object, which have been retouched after casting.

Discussion and Conclusions

From a contemporary point of view, clay and baked clay figurines, which become prominent in the archaeological record of Anatolia from the Neolithic Period onwards, and baked clay, stone, marble, and metal idols and figurines characteristic of the Early Bronze Age may be regarded as prehistoric art objects. However, within the context of prehistoric societies, these visual representations must have invoked symbols related with ideological belief systems and may have been used as potent objects that mediated with the supernatural realm during rites and rituals²³. While the concept of a goddess-cult, focused on the symbolic meanings and functions related with pregnancy and birth rites, has been pivotal for earlier interpretations of these figurines and idols²⁴, more recent interpretative frameworks propose that they were representations of actual human beings and that their symbolic power was vested in ancestor cults²⁵.

A contextual overview of figurines shed light on their possible functions. Since the Neolithic onwards, in many cases, figurines and idols are found in mortuary contexts, suggesting that their function was related with the funerary ritual, after which they were disposed with the deceased to accompany them in afterlife. Figurines are also often found intentionally broken and buried in ritual deposit pits together with other cultic objects²⁶. The practice of intentionally breaking figurines in rituals or magic rites is known by many examples in the ethnographic record. For the Neolithic Period, it has also been proposed that these figurines may have been used in rituals related with purification, healing, or sending away of unwanted spirits, during which the figurine represented an evil force and the breaking of the figurine a release from it²⁷. In other instances, these objects may have been worn as amulets or carried as ancestral relics in commemorative rituals, while they may have also served as markers of individual merit and social status of their bearers²⁸ or they could have been used as indicators of sociocultural group identity²⁹. However, without a thorough contextual evaluation, whether or not these figurines are found predominantly in spaces dedicated to ritual and cultic activity, remains an open-ended question. Nevertheless, in Anatolia, we may cite examples that reinforce the idea of a cultic function attributed to figurines. For example, the EBA III figurine of Troia was found in a megaron, which is identified as a possible temple³⁰, and at İkiztepe, idols and figurines were discovered in mortuary contexts and ritual deposits³¹. Additionally, another commonly attested type of anthropomorphic figurine that appears in Mesopotamia and Anatolia in the Late Bronze Age is standing human figures with the lower portion of the body stylized

23 For various perspectives and interpretations, see Marshack 1991; Hansen 2000; Meskell 1995; Ucko 1968.

24 Mellaart 1967, 180; Gimbutas 1974.

25 Whittle 1996, 94.

26 Perlès 2001, 263. The frequent attestation of figurines in mortuary contexts has led to the interpretation that these objects may have acted as mediators in cultic rituals related with funerary rites, e.g. see Laneri 2002, 27.

27 Parsons 1919; Rollefson 2002, 168.

28 Bailey 1994, 328.

29 Pollock 1995, 581.

30 Sazcı 2001, 384-390.

31 Bilgi 1998, 334.

as a nail, fashioned by casting lead and bronze alloys. These figurines are found in foundation deposits of buildings and are interpreted as votive foundation offerings³².

It is notable that in Anatolia bronze and silver figurines are encountered in elite graves, as is best illustrated by Alaca Höyük finds³³. Among the Alaca Höyük Royal Tombs, Grave H has yielded the richest inventory of funerary offerings, which include thirteen metal anthropomorphic figurines and schematized idols. The fact that these idols and figurines are found in elite graves invokes the possibility that these funerary gifts may have been representations of revered ancestors who accompanied the deceased high-status individuals. Their symbolic powers aside, the variety of raw materials (stone, clay, marble, metal alloys, and exotic semi-precious stones) and the diversity of techniques employed in shaping them also qualify these figurines as prestige objects manufactured by craft specialists³⁴. In this regard, these prestige items of the Early Bronze Age elite are also manifestations of a specialized craft economy.

The most outstanding features of the Murat Höyük figurine that depicts a standing, nude female are the outstretched arms and the prominent details of the pubic area. In terms of comparative analyses, to begin with the pubic area, the schematic idols of the early EBA in Anatolia do not allow a comparison in this respect since the human forms are very stylized in these examples and the pubic area is often omitted. Since there are only a few metal figurines in the archaeological record of the Anatolian EBA, for a comparative stylistic evaluation of the Murat Höyük metal figurine, we may turn to the baked clay figurines of the EBA and the Syro-Anatolian lead figurines of the late EBA / early MBA. The earliest examples of clay figurines in which details as dots, crisscrossing lines or a triangle are used for indicating the pubic area date to EBA II (2800-2400 BC)³⁵. In the archaeological record of Eastern Anatolia itself, a clay figurine of a standing nude (head broken) from Arslantepe (Level VI), in which the pubic area is indicated with parallel incised lines and a small rectangle, can be cited as an example in the same stylistic tradition³⁶. EBA III cast-bronze figurines known from Alaca Höyük and Horoztepe also exhibit similar characteristics, such as naturalistic body proportions, nude or semi-nude depiction, and standing pose³⁷.

Beginning with Middle Bronze Age I, new trends emerge in the stylistic development of naturalistic, standing, nude figurines cast of copper-tin alloys. Sexual dimorphism becomes more pronounced with clearer execution of details indicative of gender. In male figures, a new posture emerges, in which the arms are extended forward and bent upwards at the elbows, and the figures hold various weapons such as a spear or a mace. Females, on the other hand, are often depicted frontally with arms crossed over the chest holding their breasts³⁸. This posture with hands holding the breasts is an iconographic norm that is long attested in Mesopotamia and was clearly adapted

---

32 Bahrani 2017, 79, fig. 3.27.

33 Yakar 2011.

34 Siklósi 2004, 45.

35 Bilgi 2012, res. 253.3.

36 Palmieri 1970, 204, 209.

37 Bilgi 2012, 306.

38 Bilgi 2012, 328.

in Anatolia through cultural interactions³⁹. Illustrative examples of such figurines are best known from Tell al-Judaidah (Phase G) in the Amuq, while examples with outstretched arms are known from Tell Brak (Level 1) in Mesopotamia⁴⁰.

In Anatolia, while clay examples of female figurines with hands holding the breasts are first attested at the end of the EBA III, it is notable that female nudes holding breasts are depicted also with a headdress in lead figurines found at Konya-Karahöyük and Kültepe⁴¹. However, the great majority of lead figurines from Kültepe are highly schematized, and naturalistic examples are almost nonexistent. At Alişar Höyük Level 10-11, female nude depictions also maintain this posture with hands embracing breasts and the pubic triangle is emphasized with punctured dots⁴². In MBA lead figurines from Syro-Anatolia, frontally depicted female nudes typically feature a pubic triangle indicated with deep incisions⁴³.

As pointed out above, one of the most striking features of the Murat Höyük figurine is the unusual posture of its outstretched arms and the possibility that the figurine may have been originally holding an item in her left hand. This posture is rarely attested in the EBA figurines and idols in Anatolia and neighboring regions. Among clay figurines, the posture with outstretched arms is known from MBA I levels of İmikuşağı (Elazığ) and Tilmen Höyük and Zincirli (Gaziantep) in Eastern and Southeastern Anatolia⁴⁴. As for metal figurines, as mentioned earlier, some of the bronze female figurines from Alaca Höyük are depicted with arms extended forward holding objects, such as a pitcher, which in light of later depictions of Hittite cult rituals can be identified as a vessel for pouring libations. This association with Hittite cult rituals suggests that the figurines themselves were also cult objects⁴⁵. In Syro-Anatolian lead figurines, arms attain a dynamic posture, separated from the body and outstretched, only in later examples dating to the MBA II period⁴⁶. A lead figurine from Kültepe in standing pose with outstretched arms and a headdress can be seen as a close parallel for the Murat Höyük figurine, however, the Kültepe figurine depicts a male⁴⁷.

A comparative evaluation of the semi-conical hat that adorns the head in the Murat Höyük figurine, which is the second significant feature of this object, is also worthy of consideration. Figurines wearing a headdress are known in Mesopotamian iconography from early prehistoric periods onwards. Earliest examples of standing, nude, female figurines with protruding breasts, a pubic triangle decorated with incisions, and a tall headdress are known from the Ubaid Period (5th millennium BC)⁴⁸

39 Frankfort 1939.

40 For Tell al-Judaidah see Braidwood – Braidwood 1960, fig:240-245; Marchetti 2000, 122, fig. 2; for Tell Brak see McDonald et al. 2001, 269-270, fig. 286-288.

41 For Karahöyük see Alp 1974, lev.225-226; for Kültepe see Emre 1971, 147, Pl. 10.1.

42 von der Osten 1937, 193, fig. 230.e1295.

43 Marchetti 2000, Tab.XXIII.34.

44 Bilgi 2012, 320-321, res. 943-948.

45 Aydıngün 2005, 33.

46 Marchetti 2000, Tab. XXIV.36.

47 Emre 1971, 147, Pl. 10.1.

48 For a discussion, see Bahrani 2017, 35, fig. 1.29.

In Anatolia, baked clay figurines wearing headdresses that show a closer similarity with the Murat Höyük figurine are known from the EBA deposits at Kalınkaya and Koçumbeli, as well as the Chalcolithic settlement of Köşk Höyük⁴⁹. Baked clay figurines and idols in the EBA are often depicted wearing some kind of headdress, which may be a cylindrical hat or turban (*polos*), a conical hat, a round cap or a diadem-like headband. In metal figurines, headdresses are most frequently attested in the corpus of Syro-Anatolian lead figurines⁵⁰. Postures become more dynamic only in the MBA III period, when arms are variably depicted flush on both sides of the torso, lifted laterally, or stretched out frontally as if holding a weapon⁵¹. However, these examples exhibit certain characteristics that distinguish them as the products of a distinct tradition. Most notably, they are not nude but clothed and are adorned with an Assyrian-style conical hat⁵². As for metal figurines, although the conical hat of the Kültepe lead figurine mentioned above bears a similarity to the Murat Höyük figurine, the closest examples are the conical headdress worn by the bronze male figurines found at Hittite sites of the Late Bronze Age (fig. 12)⁵³.

Interesting observations also arise when we examine the formal characteristics of the Murat Höyük figurine from a functional point of view. Formal characteristics of the known repertoire of baked clay figurines imply that some were worn or used as a pendentive, while others could be used standing upright on a flat surface. The Murat Höyük figurine, on the other hand, could have hardly been placed upright on a surface, as its legs taper below the knees and terminate in pointed tips. The shape of the legs begs the following question: Was the Murat Höyük figurine, in its original form, mounted on another metal figurine, a vessel or another object that served as a platform to be displayed or used in cult rituals? When we consider the formal similarities between the Murat Höyük figurine and the bronze figurines of the Hittite Empire Period (LBA) that depict a male figure with a pointed hat and an outstretched arm holding a weapon standing on a bull, it becomes plausible to suggest that the Murat Höyük figurine was also mounted on an animal (fig. 13). The position of the arms in figurines depicting a “Storm-God” riding a bull or a horse known from unprovenanced examples in private collections and museums show that this posture was in use throughout the Middle and Late Bronze Ages⁵⁴. Geographically, the closest excavated example of this figurine type in the region where Murat Höyük lies is Salat Tepe located in the Upper Tigris basin, where a bronze figurine of a god mounted on a horse was found in the LBA levels⁵⁵.

49 For Bronze Age clay figurines wearing a headdress, see Aydıngün 2005; for Koçumbeli see Atakuman 2017, fig. 6; for Köşk Höyük see Silistireli 1989, pl. 5.1; Bilgi 2012, fig. 171.

50 Marchetti 2000, Tab. XXI.19-25.

51 Summers 1991, 176; Bilgi, 2012, 366, res. 1048-1050.

52 Müller-Karpe 1980, Taf. 176.A5.

53 For figurines with a headdress similar to the Murat Höyük figurine, see Emre 1993, pl. 32.3. It is notable that the headdress seen in the unprovenanced bronze figurines in the private collection of Haluk Perk Museum bear close similarities, see Bilgi 2012, 420, res. 1125-1126.

54 For examples of MBA and LBA anthropomorphic figurines standing on animals, see Hanfmann 1961; Ekiz 1999; Ekiz 2006; Aydıngün 2008; Aydıngün 2009.

55 Ökse 2020, fig.4-5.

Because the scarcity of metal figurines in the archaeological record of EBA Anatolia does not allow a thorough comparative evaluation of the metal figurine from Murat Höyük, it is somewhat difficult to contextualize this object within the cultural interaction spheres of the period. Nevertheless, iconographic details strongly imply that this figurine probably depicts a goddess. Although a stylistically close parallel cannot be found in the known corpus of metal figurines, a stone mold found in the EBA extramural cemetery of Titiş Höyük, dating to around the 2500 BC provides a clue. Carved in this mold is the negative impression of a metal figurine, which depicts a standing nude female with protruding breasts in a pose that is familiar from Ishtar figurines. This mold that was used for casting lead figurines is a significant find that bears witness to the adoption of Mesopotamian traditions by Anatolian communities. Similar molds found at Kültepe and Oylum Höyük that are also attributed to Ishtar, who represents planet Venus and appears with astral elements such as the morning star / evening star, provide important links that help us trace the connections with iconographic traditions of North Syria in late 3rd millennium BC⁵⁶. The Murat Höyük figurine lacks any specific attributes for it to be associated with a particular goddess. For this reason, it is most likely that the figurine represents a local goddess.

In this study, we have tried to demonstrate that the metal figurine from Murat Höyük is an unusual find within the corpus of anthropomorphic representations in Anatolia since early prehistory to the Iron Age, depicted in various media. In conclusion, based on its stylistic characteristics and iconographic features, the metal figurine of Murat Höyük can be regarded as an individually fashioned figurine like its contemporaries known from Alaca Höyük Grave H, Hasanoğlan, and Horoztepe. It is notable that no close parallels can be found within the known repertoire of figurines from 3rd millennium Mesopotamia, the Aegean, and the Balkans. While the cultural origins and the symbolic meaning of this figurine remain dubious due to the scarcity of comparable material, with its unique features, the locally manufactured metal figurine of Murat Höyük constitutes an important addition to the current repertoire of metal figurines in EBA Syro-Anatolia and Mesopotamia, which will undoubtedly provide new insight into cultural interactions between neighboring regions upon further analyses.

---

56 For iconography of Inanna/Ishtar see Laneri 2002, fig. 12; for the cosmological persona of Inanna/Ishtar see Wolkstein – Kramer 1983; for Kültepe see Özgüç 1985, fig. 3-36; for Oylum Höyük see Özgen 1993, fig. 4.

Bibliography and Abbreviations

- Akurgal 1962 Akurgal, E., *The Art of The Hittites*, New York.
- Alp 1974 Alp, S., "Istar auf dem Karahöyük", *Mansel'e Armağan - Mélanges Mansel* (ed. U.B. Alkım), 703-707. Ankara.
- Arık 1937 Arık, R. O., *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı: 1935'teki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Ankara.
- Atakuman 2017 Atakuman, Ç., "Figurines of the Anatolian Early Bronze Age: the assemblage from Koçumbeli-Ankara", *Anatolian Studies* 67, 85-108.
- Aydınğün 2005 Aydınğün, Ş. G., *Tunç Çağının Gizemli Kadınları - Mysterious Women of the Bronze Age*, İstanbul.
- Aydınğün 2008 Aydınğün, Ş. G., "Bir Yapı-Adak Çivisi ile İki Farklı Hayvanla Betimlenmiş Hitit Tanrı Heykelcikleri", *Muhibbe Darga Armağanı* (ed. T. Tarhan – A. Tibet – E. Konyar), 115-127, İstanbul.
- Aydınğün 2009 Aydınğün, Ş. G., "Gaziantep Müzesi Tunç Hitit Heykelcikleri", *KST XXVI-1*, 399-410.
- Bahrani 2017 Bahrani, Z., *Mesopotamia Ancient Art and Architecture*, London.
- Bailey 1994 Bailey, D. W., "Reading Prehistoric Figurines as Individuals", *World Archaeology* 25-3, 321-331.
- Bilgi 1984 Bilgi, Ö., "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 6, 31-39.
- Bilgi 1998 Bilgi, Ö., "İkiztepe Kazılarının 1996 Dönemi Sonuçları", *KST XIX-1*, 323-356.
- Bilgi 2004 Bilgi, Ö., "İkiztepe Mezarlık Kazıları ve Ölü Gömme Gelenekleri, 2000-2002 Dönemleri", *Anadolu Araştırmaları XVII-1*, 25-50.
- Bilgi 2012 Bilgi, Ö., *Anadolu'da İnsan Görüntüleri Klasik Çağ Öncesi*, İstanbul.
- Braidwood – Braidwood 1960 Braidwood, R. J. – L. S. Braidwood, *Excavations in the Plain of Antioch I*, Chicago.
- Conti 2004 Conti, A. M., "Rinascita di un nuovo centro politico tra il 2500 e il 2000 A.C.", *Alle Origini del Potere. Arslantepe, la Collina dei Leoni* (ed. M. Frangipane), 152-153, Milano.
- Di Nocera 2000 Di Nocera, G. M., "C-14 datings at Arslantepe and Bronze Age chronology in the Upper and Middle Euphrates", *Proceedings of the 1th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, May 18th-23rd 1998* (ed. P. Matthiae – A. Enea – L. Peyronel – F. Pinnock) 333-348, Roma.
- Dolunay 1960 Dolunay, N., "Hasanoğlan idolü", *V. Türk Tarih Kongresi 1956*, 80-81. Ankara.
- Ekiz 1999 Ekiz, H., "Gaziantep Müzesi'nde Bulunan Hayvan Üstünde Duran İki Tanrı Heykelciği", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1998 Yıllığı*, 131-140, Ankara.
- Ekiz 2006 Ekiz, H., "Kahramanmaraş Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Hayvan Üzerinde Duran Hitit Heykelciği", *Kültürlerin Yansıması, Hayat Erkanal'a Armağan* (ed. A. Erkanal – E. Özgen – S. Günel – A. T. Ökse – H. Hüryılmaz – H. Tekin – N. Çınardalı Karaaslan – B. Uysal – F. A. Karaduman – A. Engin – R. Spiess – A.

- Aykurt – R. Tuncel – U. Deniz – A. Rennie), 305-309, Istanbul.
- Emre 1971 Emre, K., *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları*, Ankara.
- Emre 1993 Emre, K., “New Lead Figurines and Moulds from Kültepe and Kızıllhamza”, *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç* (ed. M. Mellink – E. Porada – T. Özgüç), 169-177, Ankara.
- Frangipane 2004 Frangipane, M., “Il sito di Arslantepe. Storia di una ricerca archeologica, dal frammento alla storia”, *Alle Origini del Potere. Arslantepe, la Collina dei Leoni*, (ed. M. Frangipane), 13-19, Milano.
- Frangipane 2019 Frangipane, M., “Arslantepe. The Rise and Development of a Political Centre: From Temple to Palace to a Fortified Citadel”, *I. International Arslantepe Archaeology Symposium*, 4-6 October 2018 Malatya, (ed. N. Durak – M. Frangipane) 71-104, Malatya.
- Frankfort 1939 Frankfort, H., *Sculpture of the Third Millennium B.C. from Tell Asmar and Khafajah*, Chicago.
- Gimbutas 1974 Gimbutas, M. A., *The Gods and Goddesses of Old Europe 7000 to 3500 BC: Myths, Legends and Cult Images*, Thames and Hudson, London.
- Gürsan-Salzman 1992 Gürsan-Salzman, A., “Alaca Höyük: A Reassessment of the Excavations and the Sequence of the Early Bronze Age Settlement”, Ph.D. Thesis, University of Pennsylvania, Pennsylvania.
- Hanfmann 1961 Hanfmann, G.M.A., “A Near Eastern Horseman”, *Syria*, 38(4), 243-255.
- Hansen 2000 Hansen, S., “Fruchtbarkeit? Zur Interpretation neolithischer und chalkolithischer Figuralplastik”, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 130(31), 93-106.
- Hauptmann 1999 Hauptmann, H., “1999. The Urfa Region”, *Neolithic in Turkey The Cradle of Civilization* (eds. M. Özdoğan – N. Başgelen), 37-56, Istanbul.
- Işıklı 2011 Işıklı, M., *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü: Çok Bileşenli Gelişkin Bir Kültürün Analizi*, Istanbul.
- Işıklı – Altunkaynak 2014 Işıklı, M. – G. Altunkaynak, “Some Observations on Relationships between South Caucasus and North-Eastern Anatolia Based on Recent Archo-Metallurgical Evidence”, *Problems of Early Metal Age Archaeology of Caucasus and Anatolia* (ed. M. Kvachadze – M. Puturidze – N. Shanshashvili), 73-93, Tbilisi.
- Işıklı 2015 Işıklı, M., “The Kura-Araxes Culture in the Erzurum Region: The Process of its Development”, *TÜBA-AR* 18, 51-69.
- Işıklı 2018 Işıklı, M., “Kura-Aras Kültürel Kompleksinin Güney Yayılımında Bingöl Yöresinin Konumu”, *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 4-2, 41-50.
- Keskin 2008 Keskin, L., “Ring Idols of Bakla Tepe: the distribution of this type in Anatolia with particular references to the Aegean and the Balkans”, *SOMA 2005 Proceedings of the IX Symposium on Mediterranean Archaeology* (eds. O. Menozzi – M. L. D. Marzio – D. Fossataro), 87-95, Oxford.
- Keskin 2011 Keskin, L., “Anadolu’da Ele Geçen Halka İdoller: Tipolojik ve Kronolojik Bir Değerlendirme”, *Anadolu* 37, 195-222.
- Koşay 1938 Koşay, H. Z., *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı. 1936’daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Ankara.

- Koşay – Akok 1973 Koşay, H. Z. – M. Akok, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor, Ankara.
- Kulaçoğlu 1992 Kulaçoğlu, B., Tanrılar ve Tanrıçalar Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kataloğu, İstanbul.
- Laneri 2002 Laneri, N., “The Discovery of a Funerary Ritual: Inanna/Ishtar and Her Descent to the Nether World in Titriş Höyük, Turkey”, *East and West* 52(1/4), 9-51.
- Lehner 2014 Lehner, J. W., “Metal Technology, Organization, and the Evolution of Long-Distance Trade at Kültepe”, *Current Research at Kültepe/Kanesh: An Interdisciplinary and Integrative Approach to Trade Networks, Internationalism and Identity* (ed. L. Atıcı – F. Kulakoğlu – G. Barjamovic – A. Fairbairn), 135-155, Boston.
- Lichter 2008 Lichter, C., “Varna und İkiztepe - Überlegungen Zu Zwei Fundplätzen Am Schwarzen Meer”, *Acta Musei Varnaensis* VI, 177-194.
- Marchetti 2000 Marchetti, N., “A Middle Bronze I Ritual Deposit From The Amuq Plain: Note on the Dating and Significance of the Metal Anthropomorphic Figurines from Tell Judaidah”, *Vicino Oriente* 12, 117-132.
- Marshack 1971 Marshack, A., *The roots of civilization: the cognitive beginnings of man's first art, symbol and notation*, New York.
- McDonald et al. 2001 McDonald, H. – J. Curtis – R. Maxwell-Hyslop, “Third-millennium Metalwork”, *Excavations at Tell Brak Vol.2: Nagar in the third millennium BC* (ed. D. Oates – J. Oates – H. McDonald), 233-256. Cambridge.
- Mellaart 1967 Mellaart, J., *Çatal Hüyük: A Neolithic Town in Anatolia*, London.
- Mellink 1974 Mellink, M. J., “Archaeology in Asia Minor”, *AJA* 78, 105-130.
- Meskel 1995 Meskel, L., “Goddesses, Gimbutas and 'New Age' Archaeology”, *Antiquity* 69, 74-86.
- Müller-Karpe 1980 Müller-Karpe, H., *Handbuch der Vorgeschichte*, Munich.
- von der Osten 1937 Osten, H. H. V. D., *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32*, Chicago.
- Ökse 2020 Ökse, A.T., “A Bronze ‘Horseman’ from Salat Tepe in the 17th century BC.”, *Metallurgica Anatolica. Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags* (eds. G. Yalçın – O. Stegemeier), 157-161, İstanbul.
- Özdemir et al. 2019 Özdemir, A. – Z. Kılınç – Y. Ağtaş, “Aşağı Kaleköy Barajı Projesi/Murat Tepe 2018 Yılı Kurtarma Kazısı”, *KST* 41-1, 1-14.
- Özdemir 2020 Özdemir, A., “Murat Höyük 2019 Excavation: A Preliminary Report”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 51, 272-287.
- Özgen 1993 Özgen, E., “An Early Bronze Burial at Oylum Höyük Near Kilis”, *Aspects and Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbours Studies in Honour of Nimet Özgüç* (ed. M. J. Mellink), Ankara.
- Özgüç – Akok 1958 Özgüç, T. – M. Akok, *Horoztepe Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri*, Ankara.
- Özyar 1999 Özyar, A., “Reconsidering the “royal” tombs of Alacahöyük: problems of stratigraphy according to the topographical location of the tombs”, *TÜBA-AR* 2, 79-85.

- Özyar 2000 Özyar, A., “Noch einmal zu den Standartenaufsätzen aus Alacahöyük”, *Anatolian Metal 1* (ed. Ü. Yalçın), 101-112. Bochum.
- Palmieri 1970 Palmieri, A., “Two years of excavations at Arslantepe (Malatya)”, *TAD 19-2*, 203-211.
- Perlès 2001 Perlès, C., “An alternate (and old-fashioned) view of Neolithisation in Greece”, *Documenta Praehistorica 30*, 99-113.
- Pollock 1995 Pollock, D., “Masks and the Semiotics of Identity”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute 1*(3), 581-597.
- Sazcı 2001 Sazcı, G., “Muhtemelen Tapınma Amaçlı Bir Yapı G6 Karesindeki Megaron”, *Troia Düş ve Gerçek* (ed. J. Latacz), 384-390. İstanbul.
- Siklósi 2004 Siklósi, Z., “Prestige goods in the Neolithic of the Carpathian Basin”, *Acta Archaeologica 55*, 1-62.
- Silistireli 1989 Silistireli, U., “Köşk Höyük Figürin ve Heykelcikleri”, *Belleten LIII-208*, 497-509.
- Summers 1991 Summers, G. D., “Metalwork in Gaziantep Museum Said to Be a Hoard from the Region of Sakçagözü”, *Anatolian Studies 41*, 173-195.
- Szombath 1909 Szombathy, J., “Die Aurignacienschichten im Löß von Willendorf”, *Korr. Bl. d. Dt. Ges. f. Anthropologie XI*(12), 1-4.
- Szombathy 1910 Szombathy, J., “Die diluvialen Kulturschichten von Willendorf. Vortrag auf der Monatsver-sammlung am 12. Januar 1910 vor der Anthropologischen Gesellschaft”, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien 40*, 8-9.
- Ucko 1968 Ucko, P., *Anthropomorphic Figurines of Predynastic Egypt and Neolithic Crete with Comparative Material from the Prehistoric Near East and Mainland Greece*, London.
- Whittle 1996 Whittle, A., *Europe in the Neolithic: The Creation of New Worlds*, Cambridge.
- Wolkstein – Kramer 1983 Wolkstein, D. – S. N. Kramer, *Inanna: Queen of Heaven and Earth. Her Stories and Hymns from Sumer*, New York.
- Yakar 2011 Yakar, J., “Presumed social identity of the occupants of late third millennium BC Alacahöyük and Horoztepe "Royal Tombs", *Journal of Archaeomythology 7*, 1-8.
- Yalçın – Yalçın 2013 Yalçın, Ü. – G. Yalçın, “Reassessing Anthropomorphic Metal Figurines of Alaca Höyük, Anatolia”, *Near Eastern Archaeology 76/1*, 38-49.
- Zimmermann 2007 Zimmermann, T., “Anatolia and The Balkans, Once Again – Ring-Shaped Idols From Western Asia And A Critical Reassessment of Some ‘Early Bronze Age’ Items From İkiztepe, Turkey”, *Oxford Journal of Archaeology 26*, 25-33.
- Zimmermann – Özen 2016 Zimmermann, T. – L. Özen, “The Early Bronze Age figurine from Hasanoğlan, central Turkey: new archaeometrical insights”, *Anatolian Studies 66*, 17-22.

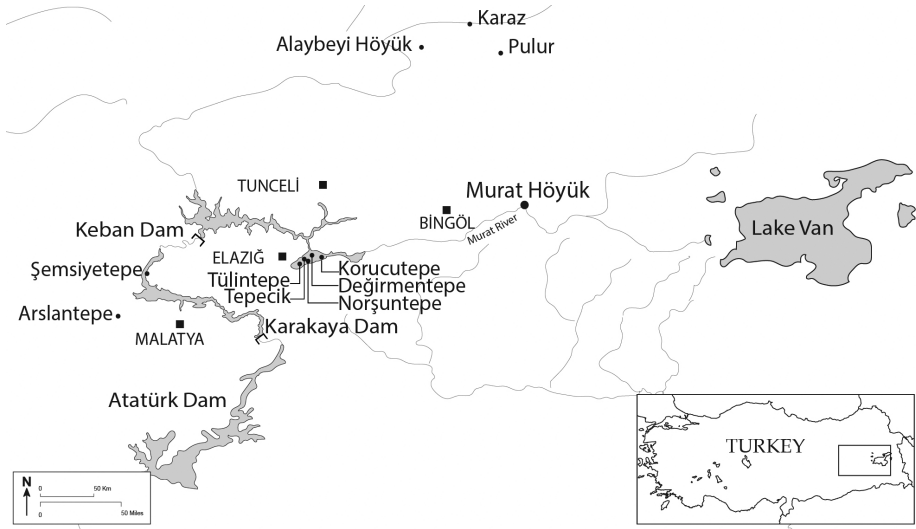

Fig. 1 Location of Murat Höyük and EBA settlements around Bingöl (Map prepared by A. Onur BAMYACI)

Fig. 2 Aerial view of Murat River and Murat Höyük after excavation (© Murat Höyük Archive)

<i>Stratigraphy</i>	<i>Settlement Period</i>	<i>Relative Chronology</i>
Phase I	9th-10th centuries AD	Medieval Age
Phase II	8th-6th centuries BC	Middle Iron Age – Urartu
Phase III	12th-10th centuries BC	Early Iron Age
Phase IV	2500-2200 BC	Early Bronze Age III

Fig. 3 Stratigraphy and chronology of Murat Höyük

<i>Phase</i>	<i>Lab Analysis Number</i>	<i>Sample Type</i>	<i>Context</i>	<i>Conventional radiocarbon age</i>	<i>Calibrated C-14 Date (cal. 2σ)</i>
Phase IV	Tubitak-0842	Charcoal	Room context, above floor	3951±27 BP	2499-2396 BC
Phase IV	Tubitak-0833	Carbonized grain/seed	Courtyard context, <i>in situ</i> jar	3867±29 BP	2464-2278 BC
Phase IV	Tubitak-0834	Carbonized grain/seed	Room context, inside <i>in situ</i> jar	3812±30 BP	2348-2189 BC

Fig. 4 Conventional and calibrated radiocarbon C14 dates of Murat Höyük samples

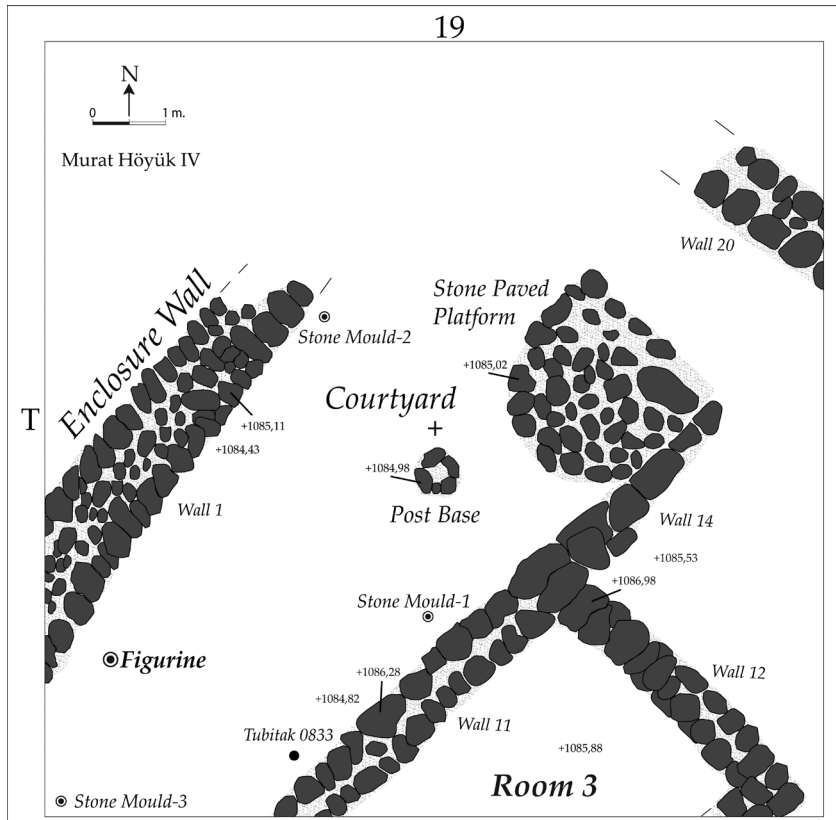

Fig. 5 Plan of Early Bronze Age Level IV at Murat Höyük

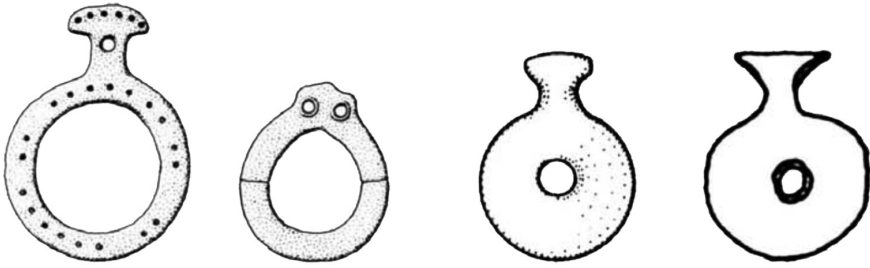

Fig. 6 Lead and gold ring idols from İkiztepe and Bakla Tepe (Bilgi 1984, fig.18.265-266; Keskin 2008, fig. 1-2).

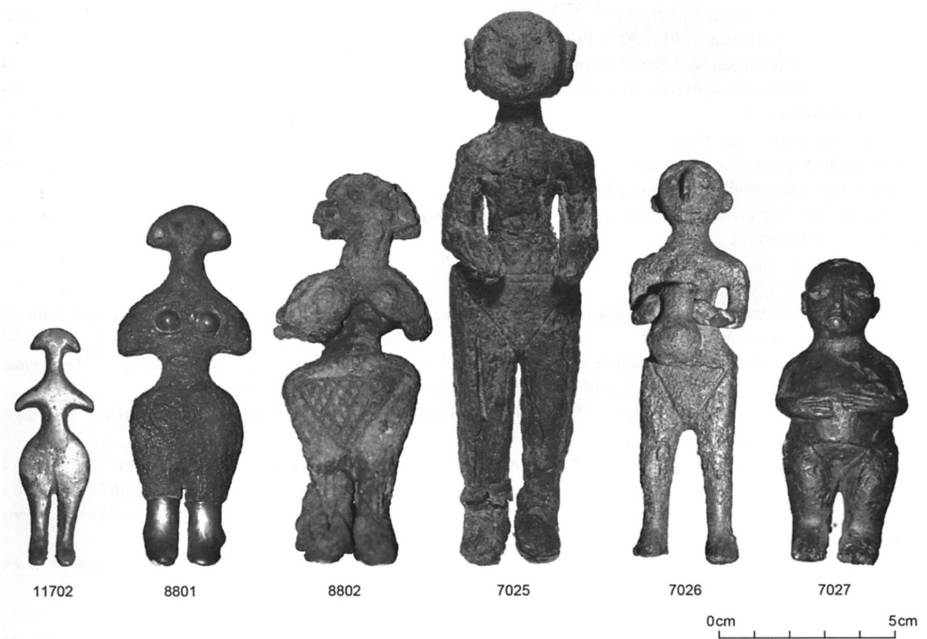

Fig. 7 Silver and bronze figurines from Alaca Höyük Royal Tombs, Grave H (Yalçın – Yalçın 2013, fig.3).

Fig. 8 Bronze figurines from Hasanoğlan and Horoztepe (Yalçın – Yalçın 2013, fig. 12)

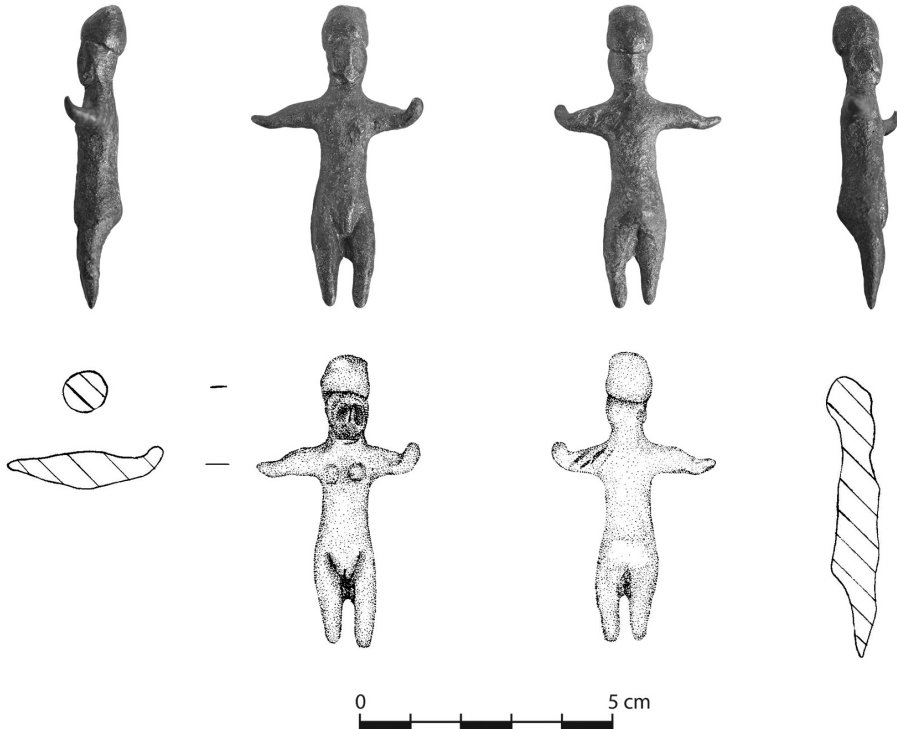

Fig. 9 Metal figurine found in the EBA III level at Murat Höyük (© Murat Höyük Archive)

Sample	Cu %	Sn %	Pb %	Ag %	Sb %	As %
Alaca Höyük 7025	86.4	12.1	1.0	0.5	-	-
Alaca Höyük 7026	55.3	10.6	31.5	2.3	-	-
Alaca Höyük 7027	80.8	10.4	1.5	-	6.9	-
Murat Höyük	91.5	1.15	0.077	-	-	0.18

*Key: Cu: Copper, Sn: Tin, Pb: Lead, Ag: Silver, Sb: Antimon, As: Arsenic

Fig. 10 Metal alloy compounds of figurines from Alaca Höyük Royal Tombs, Grave H and Murat Höyük figurine

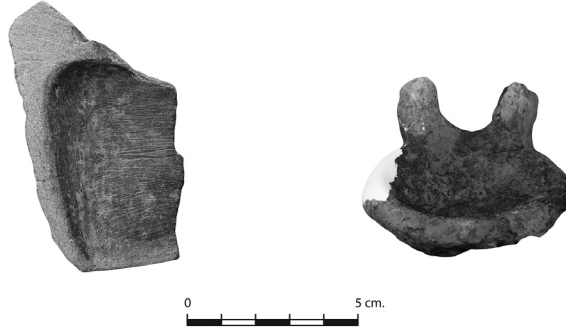

Fig. 11 Stone mold and ceramic crucible found from EBA III level of Murat Höyük (© Murat Höyük Archive)

Fig. 12 Bronze figurine of Hittite god depicted on a bull, attributed to the Late Bronze Age (Hittite Empire Period) (Bilgi 2012, res. 1125)

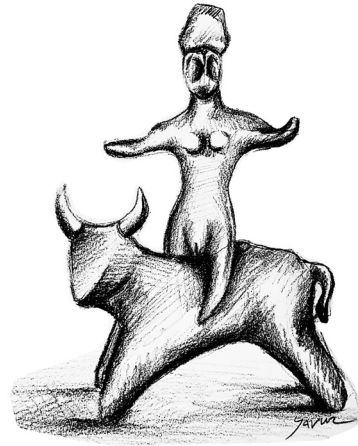

Fig. 13 Hypothetical illustration of Murat Höyük metal figurine depicted on a bull (Illustrated by Yavuz DENİZ)

TEPEBAĞ HÖYÜK'TEN (OVALIK KILIKIA) MÖ 7. VE 6. YÜZYIL BATI ANADOLU SERAMİKLERİ

Fatma ŞAHİN - Erkan ALKAÇ *

ABSTRACT

The 7th and 6th Century BCE Western Anatolian Pottery from Tepebağ Höyük (Cilicia Pedias)

The subject of this article is the pottery production of Western Anatolia discovered during the excavations of Tepebağ Mound, which is located in the middle of the Cilician Lowland and is among the largest mounds of the region. Considered among the Orientalizing pottery group, which is produced in Western Anatolia and is one of the most characteristic pottery styles of Western Anatolia, these pottery productions consisting of Northern and Southern Ionian vessels of daily use, Ionian kylikes and commercial amphorae are dated to the 7th and 6th centuries BCE. In this study, the mentioned wares are classified and dated in accordance with their forms and production areas and the goal is to determine the position of Tepebağ in the commercial relations between Western Anatolia and Cilicia. Scientifically evaluated for the first time, wares of this period present new and significant contributions about the overseas connections of the Cilician region.

Keywords: Pedias Cilicia, Tepebağ Mound, Ceramic, Western Anatolia, Trade.

ÖZ

Ovalık Kilikia'nın merkezinde yer alan ve bölgenin en büyük höyüklerinden biri olan Tepebağ Höyük kazılarında saptanan Batı Anadolu kökenli seramikler bu makalenin konusunu

---

* Doç. Dr. Fatma Şahin, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Balcalı, Sarıçam-Adana/TR. E-posta: fatmasahin@cu.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-3560-1127.

Doç. Dr. Erkan ALKAÇ, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampusu, Mersin/TR. E-posta: ealkac77@gmail.com. Orcid No: 0000-0001-9436-2501.

Tepebağ Höyük 2015 ve 2016 yılı kazıları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izni ile Adana Arkeoloji Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Çukurova Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Fatma Şahin'in bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. Kazıya Adana Büyükşehir Belediyesi finansal destek sağlamıştır. Bu çalışmada ele alınan çanak çömlek 2015-2016 kazı sezonunda ele geçmiş olup, ilk kez bu makalede yayınlanmaktadır. Bu çalışmanın çeşitli aşamalarındaki desteği yanı sıra çizimleri de gerçekleştiren Ebru İNCEMAN-TUNA'ya şükranlarımızı sunarız. Konuyla ilgili değerli bilgileri ile destek olan Doç. Dr. Nezh AYTAÇLAR'a, Prof. Dr. Kaan İREN'e ve Doç. Dr. Yusuf SEZGİN'e teşekkür ederiz.

oluşturmaktadır. Batı Anadolu’da üretilen ve en karakteristik seramik üsluplarından biri olan Orientalizan seramiklerden Kuzey İonia ve Güney İonia üretimi günlük kullanım kapları, İonia kylikleri ile ticari Amphoralardan oluşan bu seramikler MÖ 7. ve 6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Bu çalışma ile bu seramikler formlarına ve üretim alanlarına göre sınıflandırılmış, tarihlendirilmiş ve Tepebağ’ın Batı Anadolu ile Kilikia arasındaki ticari bağlantıdaki konumunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bilimsel olarak ilk kez değerlendirilen bu dönem seramikleri, Kilikia Bölgesi’nin deniz aşırı bağlantılarına önemli ve yeni katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ovalık Kilikia, Tepebağ Höyük, Seramik, Batı Anadolu, Ticaret.

Giriş

Ovalık Kilikia Bölgesi’nin sınırları içerisinde kalan Tepebağ Höyük, Adana’nın merkezinde bulunmaktadır. Bu yerleşim alanının doğusunda, Sarus Nehri (Seyhan) yer almaktadır (fig. 1) Bu nehir, Tepebağ sakinlerinin hem yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamakta hem de höyüğü Akdeniz’e bağlamaktadır.

Höyükte 2015-2016 yıllarında yapılan çalışmalar yerleşimin Tunç Çağlarından günümüze kadar neredeyse kesintisiz sürdüğünü kanıtlamaktadır (fig. 2). Yerleşimin uzun zaman dilimi boyunca farklı bölgelerle ticari ve kültürel ilişkilerin varlığı bilinmektedir. Tepebağ’da farklı dönemlerde Mısır, Kıbrıs, Karia, Batı Anadolu, Ege Adaları ve Yunanistan ile ilişkileri kanıtlayan arkeolojik bulgular kaydedilmiştir¹.

Tabloda koyu renkler ile vurgulanmış alan çalışmanın konusu olan Batı Anadolu kökenli seramiklerin ele geçtiği tabakayı işaret etmektedir. Buna göre yerleşimin V. tabaka 7. evresi Geç Demir Çağı/Arkaik Döneme (MÖ 7. - 6. yüzyıllar) tarihlendirilmektedir (fig. 3).

Bu makale ile Tepebağ Höyük’te bulunan bu seramik parçalarını üretim merkezlerine göre sınıflandırmak, seramikleri höyüğün stratigrafik yapılanmasına ve benzerlerine göre tarihlemek ve Tepebağ ile Batı Anadolu arasında kurulan ticari ilişkileri belirlemek amaçlanmıştır.

Tepebağ Höyük’te Ele Geçen Batı Anadolu Seramikleri

Doğu Akdeniz yerleşmelerinin Arkaik Dönem tabakalarında ya da kontektlerinden ele geçen ve oldukça az sayıda örneğin yayımlandığı Batı Anadolu kökenli seramiklerden Tepebağ Höyük’te 2015-2016 yılı kazı sezonunda toplam 16 adet örnek tespit edilmiştir (fig. 4). Kuzey İonia ve Güney İonia üretimi olan Orientalizan seramikler, İonia kylikleri ile ticari amphoralardan oluşan bu malzeme grubu formlarına ve üretim alanlarına göre üç grupta sınıflandırılmış ve tarihlendirilmiştir.

Tepebağ’da Kuzey İonia üretimi olduğu düşünülen bir hydria ağız-boyun parçası bulunmuştur (kat. no. 1-fig. 5). Bu hydrianın bant şeklindeki ağız yapısı, dışa yuvarlatılmıştır ve buradan boyna geçiş belirgindir. Silindirik boyun, omuz geçiş noktasına doğru daralmaktadır. Ağız, tamamen firnisle kaplanmış ve boyuna dalga

1 Şahin – Alkaç 2019, 111-132; Şahin 2020a; 2020b.

çizgili kalın bir bant uygulanmıştır.

Dalgalı çizgi süslemesiyle bezenmiş seramiklerin ortaya çıkışı için, Samos buluntusu hydrialardan yola çıkılarak MÖ geç 8. yüzyıl özellikle de MÖ 7. yüzyıl önerilmiş ve bu süsleme, Khios ve Ionia kentleri tarafından sıkça kullanılmıştır². Tepebağ buluntusu hydria ağız-boyun parçasının form açısından benzerleri, Klazomenai'da MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir. Bu dönemin hydrialarında ağzın dışı yuvarlatılmasında, ağızdan boyna geçişteki belirginlikte ve boynun omuza doğru yay şeklinde daralmasında farklılıklar söz konusudur. Klazomenai hydriaları, bezeme açısından standart uygulamaya sahiptir³. Bu açıdan Klazomenai üretimlerine benzeyen Tepebağ buluntusunun ağız yapısı, bu kentin hydrialarına göre az da olsa farklıdır. Kelenderis'teki dalgalı çizgili bir hydrianın ağız yapısı, Tepebağ buluntusuna göre daha yuvarlaktır⁴. Buna karşın her iki hydria, bezeme bakımından aynıdır. Tepebağ hydriyası, Klazomenai'daki benzerlerinden hareketle MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebilir. Bu tarihlendirme höyüğün stratigrafisi ile örtüşmekte olup (fig. 3), bu hydria parçası, MÖ 6. yüzyıla aittir.

Tepebağ'da Kuzey Ionia üretimi olduğunu düşünülen destekli krater parçası bulunmuştur (kat. no. 2-fig. 6). Bu krater parçası, düz dudak tablasına ve alçak iç bükey boyna sahiptir. Boyundan gövdeye geçiş, bir çıkıntıyla vurgulanmıştır. Ağız tablasında ve yan yüzdeki süslemeler, beyaz astar üzerine siluet teknikte koyu renkle oluşturulmuştur. Dudak tablası üzerinde kompleks kırık meander motifli ve dudak tablasının yan yüzünde kısa dik çizgiler bulunmaktadır. Boyun, tamamen firnis ile kaplıdır.

Kuzey Ionia Geç Orientalizan Dönem'in tipik formu kraterler, popüler kaplar arasında yer almaktadır. Dönemin destekli kraterleri tabla şeklinde dudak, kısa boyun, kaideye doğru daralan basık gövde ve konik kaide formundadır. Tepebağ buluntusunun form ve bezeme açısından Klazomenai'deki benzeri, MÖ 565/560 – 550 yıllarına tarihlenir⁵. Berezan'dan Kuzey Ionia meanderli krater olarak sınıflandırılan örnekler, Tepebağ buluntusuyla form bakımından benzerdir⁶. Berezan'daki krater, MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine aittir⁷. Tepebağ örneğinin benzerleri, Amathous⁸ ve Tell Sukas'ta⁹ da bulunmaktadır. Berezan ve Klazomenai'deki kraterlerden hareketle, Tepebağ örneği MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenebilir. Bu destekli krater parçası, höyüğün stratigrafisine göre MÖ 6. yüzyıla tarihlenmektedir (fig. 3).

Tepebağ'da Güney Ionia üretimi olduğu düşünülen bir adet dinos parçası tespit edilmiştir (kat. no. 3-fig. 7). Bu parça, geniş dudak tablasına sahiptir. Dudaktan dar omuz bölümüne geçiş iç bükeydir. Dinosun bezeme sistemi, astar üzerine siluet teknikle tasarlanmıştır. Dudak tablasının en iç ve dış kesimlerinde birer ince yatay

2 Uzun 2016, 100.

3 Uzun 2007, 89-90, no. B13-B14, fig. 54.

4 Zoroğlu 1995, 205, res. 11.

5 Aytaçlar 2005, 165-167; 190; 371, no. 766, lev. 162.

6 Posamentir – Solovyov 2006, 118-119, abb. 19.

7 Solovyov 2007, no. 3, taf. 67.

8 Thalmann 1977, 78, no. 2, pl. XII.

9 Ploug 1973, 54-55, no. 268, pl. XIV.

bant görülür. Bu bantların arasında metop uygulamıştır. Bu metopu oluşturan üst ve alt bantlarla birleşen kısa dik çizgiler, ikişerli dik çizgiler kullanılarak metoplara bölünmüştür. Kısa dik çizgilerin oluşturduğu boşluklarda çarpı ve kare motifleri bulunmaktadır. Dudak tablasının dış bölümü, bantla kaplıdır. Omuz ve gövdenin büyük bölümü korunmadığı için, dinosun bezeme şeması belirsizdir. Omuzla dudak tablasının birleştiği alan rezervedir. Bezemeler, üstten yatay bir bantla sınırlanmıştır. Bu banttın aşağıya yönelen askı çiçek rozet ile bu motifin sağında ilmekli askı üçgen ve iki boynuzu, sırtı ile aşağıya uzanan kuyruğu ile muhtemelen büyük baş bir hayvan yer almaktadır.

Tepebağ'da tespit edilen bu dinos parçasının ağız tablası üzerindeki metop tasarımı, Güney İonia üretimi farklı formlarda da karşımıza çıkar. Yumuktepe'de MÖ 630-600 yılları arasına tarihlenen bir pyksis parçası üzerindeki yaban keçisi figürünün altındaki süsleme¹⁰, Tepebağ buluntusunun tablasındaki bezeme şemasına benzemektedir. Yumuktepe'deki diğer seramiğin düz tablası üzerindeki bant, rezerve alan ve metop şeması¹¹, Tepebağ örneği ile neredeyse aynıdır. Yumuktepe ve Tepebağ dinoslarının bezeme şeması, bu parçaların aynı atölyede üretilmiş olabileceği fikrini akla getirmektedir. Samos'ta MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir kraterin dudak tablasında, ikişer dikey çizgiyle tasarlanan metoplarda ardışık çarpı ve kare motifleri yer almaktadır. Metop içerisindeki çarpının kolları arasına denk gelecek şekilde noktalar konulmuştur¹². Miletos buluntusu yüksek ayaklı bir tabağın iç kısmındaki metop dizisinin tasarımı da Tepebağ'daki bu dinosun metobu ile benzerdir¹³.

Klazomenai üretimi bir dinos, Tepebağ buluntusuyla form bakımından benzer, ancak bezeme açısından farklılık gösterir. Klazomenai dinosu, Orientalizan tabak, lekane, kase, kuşlu skyphos, aryballos, oinokhoe ve dinos ayağı ile birlikte bir mezarda ele geçmiştir. Mezar kontekstine göre bu dinosun MÖ 640-630 yıllarına tarihlendiği ve Kuzey İonia kökenli olduğu belirtilmektedir¹⁴. Aytaçlar ise bu dinosun tarihi için MÖ 630-620 yıllarını önerir¹⁵. Tepebağ buluntusu Güney İonia kökenli bu dinos ağız-gövde parçası, höyüğün stratigrafik yapılanması çerçevesinde MÖ 7. yüzyıla tarihlenmektedir (fig. 3).

Tepebağ'da Güney İonia üretimi "Bantlı Oinokhoe" sınıflandırmasına dahil bir gövde parçası bulunmuştur (kat. no. 4-fig. 8)¹⁶. Bu parçanın bezemeleri, açık zemine koyu renklerle oluşturulmuştur. Omuzdaki nokta dizisi, düzensiz şekilde aynı hatta ilerlemektedir. Bu dizinin altında, korunmuş kalın üç bant bulunmaktadır. Firnis bantlar ek kırmızı boyalı ince bantlarla canlandırılmıştır. Bantlar rezerve alan ile birbirinden ayrılmaktadır.

Orientalizan stilde üretilmiş bir grup yonca ağızlı boduroinokhoe, Aytaçlar tarafından

10 Barnett 1940, 114, no. 4, pl. LXXVII; Arslan 2010, 135, no. 203, lev. 18.

11 Barnett 1940, 114, no. 7, pl. LXXVII; Arslan 2010, 135, no. 200, lev. 17.

12 Isler 1978, 89, no. 110, taf. 45, beil. 1.

13 Graeve 1973-1974, 107, no. 113, taf. 29.

14 Hürmüzlü 2003, 312; 187, fig. 19, 20.

15 Aytaçlar 2005, 298, no. 73.

16 Bu sınıflandırma için bkz. Aytaçlar 2006, 49-67.

form ve bezeme şeması gelişimi gösterdikleri ifade edilerek sınıflandırılmıştır¹⁷. Bu sınıflandırma içerisinde Grup 4 başlığı altında değerlendirilen Korinthos'da buluntusu bir oinokhoe¹⁸, Tepebağ'daki oinokhoeye form ve bezeme açısından benzemektedir. Korinthos oinokhoesinin boynunda ve omuza geçiş noktasında birer bant görülür. Geçiş noktasından omuz-gövde geçiş noktasına kadar dik uzanan ışınlar yer alır. Omuzdaki iki ışın arasında, boyun-omuz geçişindeki bant ile bağlantılı içi taralı iki üçgen ile bunların uç kısmında merkezlerinde nokta bulunan rozetler bulunmaktadır. Bu üçgen ile rozet birleşiminin arasında eşkenar dörtgen ya da dikedörtgen içerisinde geometrik motifler söz konusudur. Omuzdan gövdeye geçişte üç adet araları rezerve bırakılacak şekilde oluşturulan kalın bantlar dikkati çeker. Gövdenin altında yine kalın bir bant vardır¹⁹. Korinthos ve Tepebağ oinokhoeleri arasında bezeme açısından fark, gövde-omuz geçişindeki nokta dizisidir. Ayaçlar, Grup 4 olarak sınıflandırdığı oinokhoeleri, MÖ 7. yüzyılın son on yılına tarihler²⁰.

Tepebağ'daki oinokhoenin benzeri, Kerschner ve Schlotzhauer'in Güney İonia Arkaik Id içerisinde değerlendirdikleri Kameiros örnekleri arasında yer alır²¹. Kameiros'taki oinokhoenin boyun bölümünde saç örgüsü, omuzda su kuşları dizisi arasında çeşitli doldurma motifleri, omuzdan gövdeye geçişte beş adet kalın bant ve gövdenin alt bölümü ile kaide arasında lotus-tomurcuk zinciri bulunmaktadır²². Kerschner ve Schlotzhauer tarafından Güney İonia Arkaik Id'nin tarihi için MÖ 610-580 yılları arası bir tarihleme belirtilir. İki araştırmacı, Kameiros oinokhoesinin tarihi için Güney İonia Arkaik Id'nin erken dönemlerini önerir²³.

St. Peterburg Hermitage Museum'da korunan Berezan buluntusu bir oinokhoe, Tepebağ'daki örnekle form ve bezeme açısından benzerdir. Berezan'daki oinokhoenin kil analizi sonucunda Miletos üretimi olduğu belirlenmiştir. Bu kapalı kabın ağzı, kalın yatay bantla çevrelenmiştir ve boyunda ince yatay üç bant görülmektedir. Boyundan omuza geçişteki banttan omuz-gövde geçişene kadar aşağıya uzanan dik ışınlar bulunur. Oinokhoe'nin omuz bölümünün merkezinde doldurma motifleri, omuzdan gövdeye geçişte iki adet yatay kalın bant ve gövdenin aşağı kesiminde ince yatay bant yer alır²⁴.

Güney İonia Arkaik Id sınıflandırmasına dahil olan bazı oinokhoelerde omuzdan gövdeye geçişte bant kullanımı yerine, geniş firnisli boyalı alan tasarlanmıştır²⁵. Bu tarz geniş firnis kullanımı, Karia üretimi oinokhoelerde de izlenmektedir. Stratonikeia ile Lagina arasındaki kutsal yol üzerindeki Börükçü yerleşiminin nekropolisinde ele geçen ve MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Karia kökenli oinokhoenin boynunda yatay ince bantlar, omuzunda lotus tomurcuk dizisi ve omuzdan gövdenin

17 Ayaçlar 2006, 49-67.

18 Ayaçlar 2006, 52, no. 47.

19 Weinberg 1948, 216, no. D5, pl. 78.

20 Ayaçlar 2006, 54.

21 Kerschner – Schlotzhauer 2005, 37, fig. 31.

22 Jacopi 1931, fig. 65.

23 Kerschner – Schlotzhauer 2005, 8.

24 Posamentir – Solovyov 2006, 112-113, abb. 9.

25 Kerschner – Schlotzhauer 2005, 40, fig. 37.

ortalarına kadar da firmisli alan söz konusudur²⁶.

Form bakımından benzer olan Tepebağ, Korinthos, Kameiros ve Berezan'daki oinokhoeler bezeme açısından bazı farklılıklar göstermektedir. Özellikle omuz-gövde geçişinden başlayan ve aşağıya doğru aralarında ince rezerv alanlarının bırakıldığı kalın yatay bantlar ortak kullanımlardır. Bazı örneklerde bantların sayısı değişmektedir. Tepebağ buluntusu, benzer örneklerin tarihinden yola çıkılarak MÖ geç 7. – erken 6. yüzyıla ait olmalıdır. Bu oinokhoe, Tepebağ'ın MÖ 7. yüzyıldan MÖ 6. yüzyıla geçiş tabakasından ele geçmiştir (fig. 3).

Tepebağ'da Güney İonia üretimi Fikellura Stilinde bir masa amphorası, boyun başlangıcından, omuzdan, omuz üzerindeki kulp çıkışından ve omuz-gövde geçişinden oluşmaktadır (kat. no. 5-fig. 9). Bu amphoranın yayvan omuzundan gövdeye geçiş yumuşaktır. Boyun başlangıcının iç tarafında gözlenen kademe, çömleğin boyun ve gövdeyi birleştirirken yaptığı bir güçlendirmedir. Kat. No 5'in bezemeleri, siluet tekniğiyle açık zemin üzerine koyu renklerle oluşturulmuştur. Süslemelerin renk seçiminde kahverengi tercih edilmiştir. Boyun başlangıcı, ince bir bantla kaplıdır. Masa amphorasının omuz bölümünün üst kesimi, ters yerleştirilmiş lotus-tomurcuk dizisi ile süslüdür. Omzun ortalarında ince iki yatay bant arasında dik yerleştirilmiş kısa çizgi dizisi bulunur. Omzun alt bölümüne doğru, noktalı çözümlü saç örgüsü zinciri görülür. Örgünün merkezindeki noktaların nokta-daire şeklinde yapılması, Histria'daki bir oinokhoe parçası üzerindeki şekille oldukça benzerdir²⁷. Bu saç örgüsünün altında ince iki yatay bant arasına dik yerleştirilmiş kısa çizgi dizisinin tekrarlanması söz konusudur. Gövdenin korunan bölümünde bir hayvanın sırtı seçilebilmektedir.

Olbia'nın khorasında Bol'saja Cernomorka yerleşimde bulunan masa amphorasının bezemelerinin konumları ve lotus-tomurcuk dizisinin oluşumu, kat. no. 5 ile neredeyse aynıdır. Bol'saja Cernomorka'daki amphora parçası, MÖ 6. yüzyılın ortası ile üçüncü çeyreği arasına tarihlenmektedir²⁸. Histria'da Fikellura olarak sınıflandırılan bir amphoranın ağız, omuz ve gövde parçası, Tepebağ örneğine form açısından benzemekte, ancak bezeme bakımından farklılıklar göstermektedir. Histria buluntusunun omuz bölümündeki panelde karşılıklı duran iki sphinks işlenmiştir²⁹. Tepebağ'daki bu amphoranın form açısından benzerine Tell Defenneh'te rastlanılmıştır. British Müzesi'nde korunan Tell Defenneh buluntusu bezeme özellikleri bakımından farklıdır. Tell Defenneh'deki bu amphora, MÖ 565 – 535/530 yılları arasına tarihlenmektedir³⁰.

Tepebağ'da ele geçen masa amphorasının aşağıya doğru yönelen lotus-tomurcuk zinciri, onun altındaki iki bant arasındaki kısa dik çizgi dizisi ile oluşturulan band dekorasyonu ve saç örgüsü motifleri, Fikellura seramiğinin önemli temsilcilerinden Altenburg Ressami'nin dekorasyon şemasını andırmaktadır³¹. Kat. no. 5, benzer örnekler yardımıyla MÖ 6. yüzyılın ikinci ile üçüncü çeyrekleri arasına ait olmalıdır. Tepebağ'ın stratigrafik yapılanmasına göre bu parçanın MÖ 6. yüzyıla tarihlendiği

26 Gider-Büyüközer 2014, 116-121, fig. 8-9.

27 Lambrino 1938, 341, fig. 338.

28 Bujskich – Bujskich 2013, 10-11, no. 31, abb. 6.

29 Lambrino 1938, 322, fig. 306-307.

30 Cook 1934, 16; 87-88, pl. 7a.

31 Schaus 1986, 263-268, fig. 3, no. 2; fig. 4, no. 7; fig. 5, no. 15.

belirlenmiştir (fig. 3).

Tepebağ'da Fikellura Stilinde bir masa amphorasının omuz ve gövde geçişi bulunmuştur (kat. no. 6-fig. 10). Gövde, projeksiyon noktasından itibaren kaideye doğru daralır. Bu amphoranın küçük bir parçasının ele geçmesine rağmen, kapalı kabın hangi bezemelere sahip olduğu anlaşılıyor. Koyu renk bezemeler için açık zemin üzerine siluet tekniği uygulanmıştır. Omuzundan gövdeye geçişte yatay ince çizgide duran bir kuşun kuyruk ile bacak-ayak kesimi ve doldurma motifleri olarak spiral ile gamalı haç görülür. Projeksiyon bölümünün başlangıcında boş bir alan ve onun altında iki çizgi arasında içi dolu dikdörtgen ile nokta dizisi bulunmaktadır. Sonrasında yine boş bir alan söz konusudur. Projeksiyondaki merkeze bağlı nokta rozet dizisi, iki yatay çizgi arasına alınmıştır. Projeksiyon bölümünün başlangıcında rezerv ve içi dolu dikdörtgen ile nokta dizisi kendini tekrarlamaktadır. Sonrasında da noktalı rozetin bir bölümü korunmuştur.

Miletos-Kalabaktepe buluntusu Fikellura amphorası form açısından Tepebağ örneğine yakındır. Miletos örneği, kalın bir ağza, daralan boyuna, eğimli omuza, omuzdan gövdeye yay şeklinde geçiş ve aşağıya doğru daralan gövde forma sahiptir. Her iki amphoranın omuz bölümünde ince yatay çizgi üzerinde kuş motifi, benzerlik olarak dikkati çeker. Miletos buluntusu, MÖ 6. yüzyılın son çeyreğinden önceye tarihlenmektedir³².

Naukratis'teki Miletos üretimi bir oinokhoe, Tepebağ'daki bu amphorayla bezeme açısından benzerdir. Oinokhoenin gövdesinde bulunan merkezindeki küçük daireden çıkan ışınların oluşturduğu rozet dizisinin tasarımı, neredeyse Tepebağ buluntusuyla aynıdır. Sadece amphoradaki rozetin merkezindeki daireye nokta yerleştirilmiştir. Diğer dikkat çeken ayrıntı, Tepebağ amphorasının gövdesini bölümlenen yatay çizgi arasındaki içi dolu dikdörtgen ile nokta dizisinin benzeri, Naukratis buluntusunda da göze çarpar. Bu oluşum, Naukratis oinokhoesinde gövdeden kaideye geçiştir. Naukratis'teki bu oinokhoe için, MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğinin önerilir³³.

Tepebağ'daki amphora parçasının gövdesindeki rozet dizilerini ayıran iki çizgi arasında içi dolu dikdörtgen ile nokta, Altenburg Ressamı'nın bezemelerinde görülür³⁴. Bu amphoranın bezeme özellikleri, Altenburg Ressamı'nın dekorasyon şemasını andırmaktadır. Benzer örneklerden yola çıkılarak kat. no 6.'yı MÖ 6. yüzyılın ikinci – üçüncü çeyreği arasına tarihlenmek mümkündür. Bu amphora, Tepebağ'ın stratigrafik yapılanmasına göre MÖ 6. yüzyıla ait olduğu belirlenmiştir (fig. 3).

Tepebağ'da Orientalizan Stilde üretilmiş yüksek ayaklı tabaklar grubunun meanderli sınıflandırmasına dahil bir gövde parçası bulunmuştur (kat. no. 7-fig. 11). Bu gövde parçasının süslemeleri açık zemin üzerine koyu renklerle yapılmıştır. Korunan parçada ince iki yatay bant arasında kırık meander dizisi yer alır. Tondoya doğru konsantrik daire oluşturacak şekilde kırmızı ek boya ve firnis ile tasarlanan bantlar bulunur. Tondo, ince çizgiyle daire içerisine alınmıştır. Ancak bu bölüm kırık

32 Wascheck 2008, 51, 63, abb. 16 a.b.

33 Schlotzhauer 2012, 145-146, taf. 24, abb. e-g; Schlotzhauer – Villing 2006, 54, fig. 22; Cook 1933/1934, 43, pl. 16-c; Walter-Karydi 1973, 116, no. 26, pl. 2.

34 Schaus 1986, 265, fig. 3, no. 6.

olduğu için, tabağın merkezindeki süslemenin ne olduğu açık değildir.

Daskyleion'daki bir tabak parçası, kat. no. 7'ye form ve bezeme açısından benzerdir. Bu tabağın ortasındaki ana motifin çevresinde, kırmızı ve siyah bantlı konsantrik daireler görülür. Dairelerin üst bölümünde ince iki daire arasına kesik meander dizisi yerleştirilmiştir. Meanderlerin dik kolları üstteki ve alttaki dairelere uzanır. Meander dizisinin üzerinde yatay ince iki daire yer alır. Ağız, kalın yatay kalın bantla kaplıdır. Daskyleion örneğinin Lydia kökenli olabileceği belirtilmektedir. Lydia'nın bu tabakları, muhtemelen MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda popülerdir. Bu form, tipik Batı Anadolu tabaklarının bir örneğidir. Bunlar, meander gibi basit süslemelere ve koyu kırmızıdan siyaha değişen bant bezemelerine sahiptir. Bu tabaklar, MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde hala piyasadadır³⁵. Kat. no. 7, höyüğün stratigrafik yapılmasına göre MÖ 6. yüzyıla tarihlenmektedir (fig. 3).

Tepebağ kazılarında dudak-gövde ve dudak-gövde-kulp parçalarından oluşan beş adet İonia kylikisi tespit edilmiştir (kat. no. 8-12-fig. 12-16). Tipolojik ve kronolojik açıdan incelenen İonia kylikileri, farklı isimlerle gruplanmıştır³⁶. İonia kylikileri, temelde aynı form, bezeme ve boyama özellikleri yansıtırsalar da bu unsurlarda farklılıklar görülebilir. İonia kylikileri, literatürde Tocra Tip³⁷, Sukas Grup³⁸, Schlotzhauer³⁹, İonie du sud⁴⁰ ve Villard⁴¹ gibi isimler ile sınıflandırılmaktadır. Bu kylikiler dışa çekik yüksek ya da kısa dudak kenarına, dudak kenarından gövdeye sert dış bükey geçişe, dudak kenarına paralel olarak yerleştirilmiş oval kesitli yatay kulplara, dış bükey gövdeye ve dışa doğru açılan halka kaideye sahiptirler.

İonia kyliklerinde bantlar, kylikisin dudak kenarının dışında, dudaktan gövdeye keskin geçişi vurgulayan bölümde ve dudanın içinde yer alabilmektedir. Dudak kenarının dışında ve gövdeye geçişteki bantlar arası, rezerve bırakılabilmektedir. Bazı örneklerde, dudak dışındaki bant, kulpa kadar yayılmaktadır. Yatay kulp, boyalıdır. Kulp altında gövde, koyu renklerle boyanmıştır. Ancak bu bölümde kalın bant oluşumu da göze çarpar. İonia kyliklerinin iç bölümü genellikle boyalıdır. Buna karşın bazı kaselerde bantlar bulunabilmektedir. Bazı kylikilerin dışı, açık zemin üzerine bantlarla süslüdür⁴². Bunların dışından Miletos'ta bazı İonia kyliklerinin dış yüzeyi, otlayan yaban keçileri, aslan, meander ile lotus diziler ve çeşitli doldurma motifleri ile "Orientalizan Seramik" üslubunun bezemeleriyle kaplıdır⁴³. Samos'taki bazı kylikilerin projeksiyon noktasına, fırınlama öncesinde Yunanca harfler yazılmıştır⁴⁴.

Kil analizleri ve buluntular, İonia kyliklerinin Güney İonia merkezlerinde üretildiğini akla getirir. Bu merkezler arasından Miletos ve Samos ön plana çıkar. Doğu Ege üretimi seramikler arasında popüler olan bu kylikilerin Karia'da

35 İren 2010, 253, fig. 9-a.

36 Hürmüzlü 2003, 346.

37 Boardman – Hayes 1966, 113-114.

38 Ploug 1973, 28-31.

39 Aytaçlar – Kozanlı 2012, 37.

40 Dupont 2008, 7.

41 Aytaçlar – Kozanlı 2012, 38.

42 Schlotzhauer 2014, 151-235, abb. 32-70.

43 Kerschner – Schlotzhauer 2005, 49-50, fig. 48-50.

44 Isler 1978, 154-155, no. 552, 556-559.

Knidos, İonia'da Klazomenai ile Ephesos ve Hellespontos'da da yerel üretimlerin gerçekleştirilmiş olabileceği düşünülmektedir⁴⁵. Yaklaşık yüzyıldan daha uzun süre popüler olan bu kylikler Doğu Akdeniz, Batı Akdeniz ve Karadeniz'deki merkezlere ihraç edilmiştir⁴⁶.

Tepebağ buluntusu kat. no. 8-11 arasındaki İonia kylikleri, Vallet-Villard Tip B2 veya Schlotzhauer Tip 9 grubunun örnekleri ile form açısından benzerdir. Kat. no. 8, dışa çekik yüksek dudak kenarına, dudaktan gövdeye sert geçişe ve dış bükey gövdeye sahiptir. Dudak üzerinde ince yatay bir çizgi bulunmaktadır. Dudaktan gövdeye geçişte, ince bir bant daha mevcuttur. Gövdenin geriye kalan bölümü boyalıdır. Kat. no. 9 ve 10'da dışa çekik yüksek dudak kenarı, dudaktan gövdeye sert geçiş, bu geçiş alanında yatay kulp çıkışı ve dış bükey gövde görülür. Dudak kısmı rezerv bırakılan bu parçanın geçiş bölümünde ince yatay bant bulunur. Kulp, boyalıdır. Gövdenin üst bölümü rezerv alanla başlamakta ve sonrasında boyalı bölüm yer almaktadır. Kat. no. 11'in dışa çekik yüksek dudak kenarının uç kısmı kırıktır. Dudaktan gövdeye geçiş serttir. Bu geçişe, yatay kulp yerleştirilmiştir. Gövde, dış bükeydir. Dudağın uç kısmında ve gövdeye geçişte ince bantlar söz konusudur. Kulp boyalıdır. Gövdenin alt bölümü de muhtemelen boyalıdır. Kat. no. 8-11, Schlotzhauer Tip 9'un 1.C ve 2.C örnekleri ile form açısından benzerdir. Tip 9, 1.C, MÖ 590/580 – 550/540 ve Tip 9, 2.C, MÖ 580/570 – 530/520 yılları arasına tarihlenmektedir⁴⁷.

Kat. no. 12, Vallet-Villard Tip B1 ya da Schlotzhauer Tip 10 sınıflandırmasına dahil edilen İonia kyliklerine benzerdir. Kat. no. 12, dışa çekik kısa dudak kenarına, dudaktan gövdeye yumuşak geçişe ve dış bükey gövdeye sahiptir. Bu parçanın dudak kenarı rezervdir. Dudağın gövdeye geçişe kadar ki bölümü, bantla kaplıdır. Kat. no. 12 MÖ 620/610 – 550 yılları arasına tarihlenen Schlotzhauer Tip 10'un 3.B örnekleri ile form bakımından benzerdir⁴⁸. Kat. no. 8-11 arasındaki kylikler parçaları, Tepebağ'ın MÖ 6. yüzyıl tabakasında ve kat. no. 12 nolu kylik ise höyüğün MÖ 7. yüzyıldan MÖ 6. yüzyıla geçiş tabakasında bulunmuştur (fig. 3).

Tepebağ Höyük'te Arkaik Dönem Khios ticari amphoralarına ait iki adet boyun-omuz bir adet kulp-boyun parçaları saptanmıştır (kat. no. 13-15-fig. 17-19). Kat. no. 13'deki amphora parçasında boyundan eğimli omuza geçiş kesintisizdir. Boynun iki yanından omuza doğru kalın kahverengi bantlar inmektedir. Bu bantların arasında dik şekilde aşağıya uzanan dalgalı kahverengi bir bant daha söz konusudur.

Kat. no 14, bir Khios amphorasının boyun ile omuz parçasıdır. Korunduğu kadarıyla boynun silindirik ve yüksek ve de omuzun eğimli olduğu anlaşılmaktadır. Tepebağ buluntusu bu parçanın yüzeyi kalın beyaz astar ile kaplanmıştır. Kulbun üzerinden omuza inen düşey bir bandın çok az bir kısmı korunmuştur. Boyundan omuza geçişte yatay bir bant söz konusudur. Omuz bölümünde ise yatık şekilde "S" motifinin üst bölümü korunmuştur. Kat. no 15, bir Khios amphorasının baston

45 İonia kyliklerinin üretimi ilgili bkz. Isler 1978, 93; Cook – Dupont 1998, 129; Schlotzhauer – Villing 2006, 62; Aytacılar – Kozanlı 2012, 34, dipnot 30.

46 Dündar 2013, 209.

47 Schlotzhauer 2014, 518-520, no. 181-183, taf. 32-33.

48 Schlotzhauer 2014, 529-530, no. 240-241, taf. 39.

şeklinde olan kulpunun bir parçasıdır. Kulpun omuza yapıştığı noktada bant izi söz konudur. Bu kulbun üzerinde ise yine bir bant bulunmaktadır.

Tepebağ'daki üç parça, Sezgin tarafından sınıflandırılan Khios amphoraları içerisinde Khi2 Grubuna dahildir. Bu tipin amphoraları yüksek bant şeklinde ağza, yüksek silindirik boyna, ağzın altından çıkan hafif içe çekilerek omuza bağlanan elips kesitli baston kulplara, boyundan eğimli omuza kesintisiz geçişe, ovoid gövdeye ve gövdenin alt bölümü ile birleşen halka dip-kaideye sahiptir. Khi 2 grubunun amphoralarında firnislenmiş ağız, boynun alt bölümünde yatay firnis bant, kulpların boyuna ve omuza birleştiği yerlerde firnis çemberleri ile kulplar üzerinden gelip gövde altındaki yatay firnis banda kadar ulaşan simetrik ve düşey firnis bantları, omuzda yatık "S" şekli ve gövde üzerinde yatay bantlar söz konusudur. Khi 1 grubuna göre daha geniş pazarlara yayılan Khi 2 örnekleri, kontekst ve tabaka buluntuları göre MÖ 625 – 575 yılları arasına tarihlenir⁴⁹.

Khios şarabı, Ege Dünyasının en pahalı ve kalite ürünleri arasında kabul görür. Bu nitelikli şarabın taşındığı Khios amphoraları, MÖ 7. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 6. yüzyıla tarihlenen kontekstlerde yoğun ve bu durum, adanın Arkaik Dönem'de Akdeniz ticaretinde önemli konuma sahip olduğu yorumunu doğurmuştur⁵⁰. Tepebağ buluntularının Smyrna–Bayraklı ve Pitane'deki form açısından benzerleri, MÖ geç 7. – erken 6. yüzyıla aittir⁵¹.

Tepebağ kazılarında üretim yeri belirlenemeyen bir amphoranın ağız ve boyun parçası bulunmuştur (kat. no. 16-fig. 20). Bu parça, dışa çekik yuvarlak ağza ve buradan silindirik boyna geçişte belirgin kademeye sahiptir. Ağız, kedemeli geçişin altına kadar kahverengi bantla boyanmıştır. Boyunda kahverengi ile oluşturulan dalga bezemesi görülmektedir. Bu amphoranın kil rengi ve katkı maddeleri, Kuzey İonia üretimi olabileceğini akla getirmektedir. Amphora parçası, höyüğün stratigrafik yapılanması dışından ele geçmiştir. Söz konusu amphora, Tepe Höyük'teki Batı Anadolu seramiğinin genel tarihlemesi içerisinde olmalıdır.

Sonuç

Tepebağ'da ele geçen Batı Anadolu kökenli seramikler, MÖ 7. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 6. yüzyılın son çeyreği aralığına tarihlenmektedir. Höyükteki Batı Anadolu seramik örnekleri, Orientalizan seramiklerden, İonia kaselerinden ve ticari amphoralardan oluşur. Orientalizan Dönem'e ait bazı örnekleri, Kuzey İonia ve Güney İonia üretimi olarak sınıflandırmak mümkün olmuştur. Hydria ile destekli krater, Kuzey İonia ve dinos, bantlı oinokhoe ve masa amphorası Güney İonia üretimleridir. Yüksek ayaklı tabak, muhtemelen Lydia üretimidir. İonia kylikleri, Batı Anadolu üretimleridir. Khios ticari amphoralarına ait boyun-omuz ve kulp-boyun parçaları tespit edilmiştir. Diğer bir amphora ağız-boyun parçası, Kuzey İonia'da üretilmiş olmalıdır. Bu seramikler hem benzer örnekler hem de höyüğün stratigrafik yapılanması sayesinde tarihlenmiştir.

49 Sezgin 2012a, 93-98.

50 Şenol 2007, 103-14.

51 Sezgin 2012b, 202-203, fig. 5-6.

Tepebağ'daki bu seramikler, Kilikia Bölgesi'ndeki diğer merkezlerde ele geçen Doğu Yunan seramik örnekleriyle form ve tarih olarak paraleldir. Doğu Yunan merkezlerinin MÖ 7. yüzyılın başlarından itibaren Yakın Doğu ile ticari ilişkiler kurmasıyla, bu bölge seramikleri Kilikia'ya ithal edilmiştir⁵². Orta Dağlık Kilikia kenti Nagidos'un MÖ geç 7. yüzyıl ile 6. yüzyılın ilk yarısına ait seramiklerinin yoğunluğunu Kıbrıs ve Kilikia üretimleri oluşturur. Kentin erken dönemine işaret eden Ionia kylikleri, MÖ geç 7. – erken 6. yüzyıla aittir. Nagidos'ta Orientalizan seramikler ele geçmemiştir⁵³. Kilikia'nın bu bölümde yer alan Kelenderis'in erken dönem seramikleri arasında Doğu Yunan örnekleri de mevcuttur⁵⁴. Bu örnekler açık ve kapalı kaplar, kotyle (?), krater, sıg tabak, tabak, amphora, dinos ve skyphos'tur. Bunlar, MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı – 6. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlenir. MÖ 8. yüzyılın sonu – 7. yüzyılın başına ait oinokhoe olabilecek parça, muhtemelen Samos üretimidir. Miletos ve Rhodos üretimi formlar da belirlenmiştir⁵⁵. Meydancikkale'de MÖ 7. yüzyılın sonu – 6. yüzyıla ait Ionia kylikleri ve Orientalizan seramikler bulunmuştur. Bu yerleşimdeki Ionia kylikleri, MÖ 7. yüzyılın sonu – 6. yüzyılın ilk çeyreği ile MÖ 6. yüzyılın ortası – 6. yüzyılın üçüncü çeyreğine aittir⁵⁶.

Soli Höyük'te Doğu Yunan merkezleri ile ticareti kanıtlayan Yaban Keçisi stili, Ionia kylikleri, kuşlu kaseler, krater, Samos lekythosları ve lebesleri bulunmuştur. Bunlar, genel olarak MÖ geç 7. –6. yüzyıllara tarihlenmektedir⁵⁷. Yumuktepe Höyüğü, Ovalık Kilikia'nın yerleşim kronolojisinin belirlenmesi açısından önemlidir. Garstang, Yumuktepe'nin III. ve IV. tabakalarını Demir Çağı (MÖ c. 1150 – c. 500) olarak tanımlar⁵⁸. Bu tabakalardaki ithal seramikler arasında Doğu Yunan üretimi kaplar da söz konusudur⁵⁹. Höyükteki MÖ 7. yüzyılın başından aynı yüzyılın sonları arasına tarihlenen Doğu Yunan üretimi dinos, tabak, kapak, oinokhoe gibi formlar bulunmuştur⁶⁰. Ionia üretimi kaseler, Yumuktepe'nin Geç Demir Çağına dahil edilmiştir⁶¹.

Tarsus Gözlükule'de Geometrik ve Arkaik seramikler arasında Doğu Yunan örnekleri bulunmuştur. Tarsus, Sanherib tarafından MÖ 696 yılında tahrip edilir⁶². Höyükteki bu tahribat, Geç Demir Çağı'nın başlangıcı (MÖ 700 - 525) olarak kabul edilir. Bu tahribattan sonra kent başka yerde yeniden kurulduğu belirtilse, höyükteki seramiklerin kronolojisi Gözlükule'de iskanın sona ermediğini gösterir. Bu tahribat tabakası üzerinden bazı Yunan seramikleri ele geçmiş ve daha sonra bu seramikler için yeni tarih önerileri verilmiştir. Aslında bu tabakanın MÖ 650 yılındaki

52 Gates 2006, 369.

53 Durukan 2007, 47; 77-78, no. 15-19; Durukan 2007, 228.

54 Zoroğlu 1995, 193-194.

55 Arslan 2010, 132, no. 173, lev. 41; 133, no. 184, 186-188, lev. 41; 134, no. 190, 192-193, lev 17; 135, 202, 206, lev. 18; 137, no. 220-221, 225-227, lev. 20-21, 43; 138, 229-238, lev. 20-21, 43-44; 139, no. 240-246, lev. 20, 44, 47.

56 Arslan 2010, 32; 148, no. 352-353, 355-356; 149, no. 359-360; 150, no. 379.

57 Yağcı 2013, 9, fig. 2.4; Yağcı 2003, 516, res. 9.

58 Garstang 1953, 253.

59 Barnett 1940, 114-115.

60 Arslan 2010, 135, no. 200, 203, 204-205, lev. 17-18; 137, no. 228, lev. 21.

61 Sevin – Özaydın 2004, 93, no. 1-5, fig. 3.

62 Alkaç – Kaplan 2017, 14.

yeni binaların dolgu tabakası olduğu düşünülür⁶³. Tarsus'taki Yunan seramiği, kentün uzun tarihini yansıtmamaktadır⁶⁴. Gözlükule'deki Ionia kylikleri, oinokhoe, kotyle, dinos ve tabak gibi Doğu Yunan seramikleri, MÖ 7. ve 6. yüzyılın ilk yarısına aittir⁶⁵.

Ovalık Kilikia höyüklerinden Kinet Höyük'te Geç Demir Çağı'nın başlangıcından (MÖ 7. ve 6. yüzyıllar) itibaren Orientalizan seramikler görülür. Bu yüzyıllarda höyükteki seramik repertuarı değişir ve formlar, Ionia kylikleri, Doğu Yunan Bantlı Kase, Doğu Yunan Amphorası, Kuşlu Kaseler, Yaban Keçisi ve Samos/Sayda tipi parfüm şişelerinden oluşur. Kinet Höyük'te Doğu Yunan Orientalizan seramiği MÖ 7. ve 6. yüzyıllara tarihlenir⁶⁶.

Arslan, Kilikia'daki Batı Anadolu seramiklerinin MÖ 7. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyılın ortalarında yoğunlaştığını ve İonialıların Karadeniz'deki koloni hareketlerine ağırlık vermeleri ile giderek azaldığını belirtir. Ancak bölgenin MÖ 6. yüzyılın ortalarından sonra Pers kontrolünde olmasının da bu azalmada etkisi vardır. Kilikia krallarının diğer bölgelerin aksine Pers kralları ile çok iyi ilişkiler kurdukları bilinmektedir. Ionia'daki şehir devletlerinin Perslerle sürekli kavgaları ve Kilikia Kralları'nın Pers yanlısı tutumları, Yunanlıların Kilikia'daki ticari hareketlerini zorlaştırmış olmalıdır⁶⁷.

KATALOG

Kat. No: 1 (fig. 5)

Form: Dalga Bezekli Hydria – Kuzey Ionia

Buluntu Yeri ve Yılı: BH-30/03-2016; Seviye: 38.88-38.73; Çap: 10 cm; Yükseklik: 6.1 cm; Hamur Rengi: 2.5 YR 6/6 light red; Yüzey Rengi: 7.5 YR 5/3 brown; Katkı Maddesi: Kalker ve az kum

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı

Kat. No: 2 (fig. 6)

Form: Destekli Krater - Kuzey Ionia/Klazomenai

Buluntu Yeri ve Yılı: BJ-32/94-2015; Seviye: 35.84-35.70; Çap: 30 cm; Yükseklik: 3.2 cm; Hamur Rengi: 5YR 4/3 reddish Brown; Yüzey Rengi: 7.5 YR 5/3 brown; Katkı Maddesi: Az kalker ve az kum

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreği

Kat. No: 3 (fig. 7)

Form: Dinosa – Güney Ionia/Miletos

Buluntu Yeri ve Yılı: BJ-33/22-2016; Seviye: 37.71-37.60; Çap: 22 cm; Yükseklik: 3.1 cm; Hamur Rengi:

63 Arslan 2010, 30-31.

64 Aytaçlar 2005, 248.

65 Hanfmann 1963, 282-283, no. 1395-1414, fig. 96; 297, no. 1439, 1447, fig. 98; 302, no. 1479, fig. 100; 299-300, no. 1488-1497, fig. 101.

66 Gates 2006, 368-369, fig. 3, no. 2.

67 Yıldız 2013, 76; Arslan 2010, 109.

2.5 YR 5/6 red; Yüzey Rengi: 10 YR 7/3 very pale brown; Katkı Maddesi: Az kalker ve az mika

Tarihleme: MÖ 630 – 610 yılları arası

Kat. No: 4 (fig. 8)

Form: Bantlı Oinokhoe - Güney İonia/Miletos

Buluntu Yeri ve Yılı: BH-30/03-2016; Seviye: 38.88-38.73; Yükseklik: 8.1 cm; Hamur Rengi: 2.5 YR 4/8 red; Yüzey Rengi: 10 YR 8/3 very pale brown; Katkı Maddesi: Az kalker ve mika

Tarihleme: MÖ geç 7. – erken 6. yüzyıl

Kat. No: 5 (fig. 9)

Form: Masa Amphorası - Güney İonia/Miletos

Buluntu Yeri ve Yılı: BJ-32/90-2015; Seviye: 36.03-35.82; Çap: 12 cm

Yükseklik: 9.1 cm; Hamur Rengi: 2.5 YR 6/8 light red; Yüzey Rengi: 10 YR 7/3 very pale brown; Katkı Maddesi: Az kalker ve mika

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ikinci ile üçüncü çeyrekleri arası

Kat. No: 6 (fig. 10)

Form: Masa Amphorası - Güney İonia/Miletos

Buluntu Yeri ve Yılı: BJ-32/92-2015; Seviye: 35.85-35.70; Yükseklik: 9.3 cm; Hamur Rengi: 5 YR 5/6 yellowish red; Yüzey Rengi: 10 YR 7/3 very pale brown; Katkı Maddesi: Az kum ve mika

Tarihleme: MÖ 6. yüzyılın ikinci – üçüncü çeyreği arası

Kat. No: 7 (fig. 11)

Form: Yüksek Ayaklı Tabak – Lydia Bölgesi (?)

Buluntu Yeri ve Yılı: BJ-33/22-2016; Seviye: 37.71-37.60; Çap: ? ; Yükseklik: 5.6 cm; Hamur Rengi: 5 YR 5/6 yellowish red; Yüzey Rengi: 10 YR 7/3 very pale brown; Katkı Maddesi: Az kalker, az kum ve mika

Tarihleme: MÖ 6. yüzyıl

Kat. No: 8 (fig. 12)

Form: İonia Kylikisi - Schlotzhauer Tip 9

Buluntu Yeri ve Yılı: BJ-32/108-2015; Seviye: 36.18-35.90; Çap: 14 cm; Yükseklik: 4.4 cm; Hamur Rengi: 7.5 YR 4/3 brown; Yüzey Rengi: 7.5 YR 6/4 light brown; Katkı Maddesi: Katkısız

Tarihleme: MÖ 590/580-550/540 – MÖ 580/570-530/520

Kat. No: 9 (fig. 13)

Form: İonia Kylikisi - Schlotzhauer Tip 9

Buluntu Yeri ve Yılı: BI-32/151-2015; Seviye: 35.77-35.63; Çap: 11 cm; Yükseklik: 2.7 cm; Hamur Rengi: 2.5 YR 4/8 red; Yüzey Rengi: 2.5 YR 6/8 light red; Katkı Maddesi: Az kalker;

Tarihleme: MÖ 590/580-550/540 – MÖ 580/570-530/520

Kat. No: 10 (fig. 14)

Form: İonia Kylikisi - Schlotzhauer Tip 9

Buluntu Yeri ve Yılı: BI-32/151-2015; Seviye: 35.77-35.63; Çap: ?; Yükseklik: 3.6 cm; Hamur Rengi: 10 R 5/8 red; Yüzey Rengi: 2.5 YR 5/8 red; Katkı Maddesi: Az kalker

Tarihleme: MÖ 590/580-550/540 – MÖ 580/570-530/520

Kat. No: 11 (fig. 15)

Form: İonia Kylikisi - Schlotzhauer Tip 9

Buluntu Yeri ve Yılı: BJ-32/152-2015; Seviye: 35.25-35.12; Çap: ? ; Yükseklik: 4.1 cm; Hamur Rengi: 2.5 YR 4/8 red; Yüzey Rengi: 5 YR 5/2 reddish gray; Katkı Maddesi: Çok az kalker

Tarihleme: MÖ 590/580-550/540 – MÖ 580/570-530/520

Kat. No: 12 (fig. 16)

Form: Ionia Kyliksi - Schlotzhauer Tip 10

Buluntu Yeri ve Yılı: BJ-32/152-2015; Seviye: 35.25-35.12; Çap: 12 cm; Yükseklik: 2.2 cm; Hamur Rengi: 2.5 YR 6/8 light red; Yüzey Rengi: 7.5 YR 6/3 lighth brown; Katkı Maddesi: Az kalker

Tarihleme: MÖ 620/610 – 550 yılları arası

Kat. No: 13 (fig. 17)

Form: Ticari Amphora - Khios

Buluntu Yeri ve Yılı: BI-32/146-2015; Seviye: 35.86-35.74; Yükseklik: 7.6 cm; Hamur Rengi: 2.5 YR 5/8 red; Yüzey Rengi: 10 YR 7/4 very pale brown; Katkı Maddesi: Çok az kum ve çok az mika

Tarihleme: MÖ geç 7. – erken 6. yüzyıl

Kat. No: 14 (fig. 18)

Form: Ticari Amphora - Khios

Buluntu Yeri ve Yılı: BI-32/167-2015; Seviye:35.44-35.31; Yükseklik: 10.6 cm; Hamur Rengi: 5 YR 4/4 reddish brown; Yüzey Rengi: 10 YR 8/3 very pale brown; Katkı Maddesi: Çok az kum ve çok az mika ve kalker

Tarihleme: MÖ geç 7. – erken 6. yüzyıl

Kat. No: 15 (fig. 19)

Form: Ticari Amphora - Khios

Buluntu Yeri ve Yılı: BJ-32/119-2015; Seviye: 35.46-35.35; Yükseklik: 9.0 cm; Hamur Rengi: 2.5 YR 5/6 red; Yüzey Rengi: 5 YR 7/4 pink; Katkı Maddesi: Çok az kum ve çok az mika ve kalker

Tarihleme: MÖ geç 7. – erken 6. yüzyıl

Kat. No: 16 (fig. 20)

Form: Ticari Amphora – Kuzey Ionia ?

Buluntu Yeri ve Yılı: BI-32/172-2015; Seviye: 35.41-35.29; Çap: 12 cm; Yükseklik: 4.6 cm; Hamur Rengi: 5 YR 5/4 reddish brown; Yüzey Rengi: 10 YR 7/3 very pale brown; Katkı Maddesi: Yoğun kalker

Tarihleme: MÖ geç 7 - 6. yüzyıl

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Alkaç – Kaplan 2017 Alkaç, E. – Kaplan, D., Bir Başkent'in Tarihi ve Anıtları Tarsus, İstanbul.
- Arslan 2010 Arslan, N., Kilikia Demir Çağı Seramiği, İthal Boyalı Seramikler ve İlişkiler, İstanbul.
- Aytaçlar 2005 Aytaçlar, N., Klazomenai Orientalizan Seramiği, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Aytaçlar 2006 Aytaçlar, N., “South Ionian Orientalizing Style Squat Oinochoai”, Arkeoloji Dergisi VII/I, 49-67.
- Aytaçlar - Kozanlı 2012 Aytaçlar, N. – Kozanlı, C., “Hellespontos İşliği” ve Parion Buluntuları”, Olba XX, 27-117.
- Barnett 1940 Barnett, R., D., “The Greek Pottery”, Annals of Archaeology and Anthropology 26, 98-130, pl. XLVI-LIII; pl. LXXVI-LXXXI.
- Bujskich – Bujskich 2013 Bujskich, S. B. – Bujskich, A. V., “Zur Chronologie der archaischen Siedlungen in der Chora von Olbia Pontica”, Eurasia Antiqua 19, 1-33.
- Cook 1933/1934 Cook, R. M., “Fikellura Pottery”, The Annual of the British School at Athens 34, 1-98.
- Cook – Dupont 1998 Cook, R. M. – Dupont, P., East Greek Pottery, London and New York.
- Dupont 2008 Dupont, P., “«lonie du Sud 3 » Un centre producteur des confins de la Grèce de l'Est et du Pont-Euxin ?”, Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 14, 1-24.
- Durukan 2007 Durukan, M., “Arkaik Dönem Seramikleri”, Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları NAGIDOS (ed. S. Durugönül), Adayla Suppl. 6, 297-344, İstanbul.
- Durukan 2007 Durukan, M., “Seramikler Işığında Nagidos”, Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları NAGIDOS (ed. S. Durugönül), Adayla Suppl. 6, 228-241, İstanbul.
- Dündar 2013 Dündar, E., “Imports from Ionia: A Group Ionian Ceramic from the Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara”, K Levent Zoroğluna Armağan Studies in Honour of K Levent Zoroğlu (ed. M. Tekocak) 205-231, İstanbul.
- Gates 2006 Gates, C., “Orientalizing and Archaic East Greek Pottery Types from Kinet Höyük (Cilicia)”, Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması/ Studies in Honor of Hayat Erkanal; Cultural Reflections (ed. B. Avunç), 368-372, İstanbul.
- Garstang 1953 Garstang, J., Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey : the Neilson Expedition in Cilicia, Oxford.
- Gider-Büyükozer 2014 Gider-Büyükozer, Z., “Börükçü Nekropol Alanından Bir Arkaik Mezar”, Tüba-Ar 17, 111-128.
- Graeve 1973-1974 Graeve, V. V. “Milet über die Arbeiten im Südschnitt an der hellenistischen Stadtmauer 1963”, IstMitt 23/24, 63-115.
- Hanfmann 1963 Hanfmann, G. M. A., The Iron Age Pottery of Tarsus (ed. H. Goldman.) Tarsus III, New Jersey.
- Hürmüzlü 2003 Hürmüzlü, B., Klazomenai-Akpınar Nekropolisi, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

- Isler 1978 Isler, H.-P., Das archaische Nordtor und seine Umgebung im Heraion von Samos, Samos IV, Bonn.
- İren 2010 İren, K. A New Discovery in Dascylium: the Persian Destruction Layer, Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East. 5 May-10 May 2009, Sapienza, Università di Roma, 249-264, Wiesbaden.
- Jacopi 1931 Jacopi, G., "Scavi nella Necropoli di Camiresi", 1929-30, Clara Rhodos 4.
- Kerschner, M. – Schlotzhauer 2005 Kerschner, M. – Schlotzhauer, U., "A New Classification System for East Greek Pottery" *Ancient West & East* 4-1, 1-56.
- Lambrino 1938 Lambrino, M. F., Les Vases Archaiques d'Histria, Bucarest, 1938.
- Ploug 1973 Ploug, G. The Aegean, Corinthian and Eastern Greek Pottery and Terracottas. Sukas II, Kobenhavn.
- Posamentir – Solovyov 2006 Posamentir, R. – Solovyov, S., "Zur Herkunftsbestimmung archaisch-ostgriechischer Keramik: die Funde aus Berezan in der Eremitage von St. Petersburg", *IstMitt* 56, 103-127.
- Sevin – Özaydın 2004 Sevin, V. – Özaydın, T., "Iron Age Levels", *Mersin Yumuktepe A Reappraisal* (ed. I. Caveva – V. Sevin), 85-101.
- Sezgin 2012a Sezgin, Y., Arkaik Dönem İonia Üretimi Ticari Amphoralar, İstanbul.
- Sezgin 2012b Sezgin, Y., "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Arkaik Dönem Ticari Amphoralar", *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı* (ed. I. Şahin), 201-211, Edirne.
- Schaus 1986 Schaus, P. G., "Two Fikellura Vase Painters", *The Annual of the British School at Athens* 81, 251-295.
- Schlotzhauer 2006 Schlotzhauer, U., "Some Observations on Milesian Pottery", *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean*, (ed. A. Villing – U. Schlotzhauer), Oxford, 133-144.
- Schlotzhauer 2012 Schlotzhauer, U., "Teil 1. Untersuchungen zur archaischen griechische Keramik aus Naukratis", *Griechische Keramik des 7. und 6. Jhs. v. Chr. aus Naukratis und anderen Orten in Ägypten* (ed. U. Höckmann) *Archäologische Studien zu Naukratis* 3, Worms.
- Schlotzhauer 2014 Schlotzhauer, U. Die südionischen Knickrandschalen: eine chronologische Untersuchung zu den sog. Ionischen Schalen in Milet: Inaugural Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie in der Fakultät für Geschichtswissenschaft der Ruhr-Universität Bochum, Bochum.
- Schlotzhauer – Villing 2006 Schlotzhauer, U. – Villing, A. "East Greek Pottery from Naukratis: The Current State of Research", *Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in the Eastern Mediterranean* (ed. A. Villing – U. Schlotzhauer), Oxford, 53-68.
- Solovyov 2007 Solovyov, S. L., "Archaic Berezan: Results of Recent Archaeological Investigations and its Historical Interpretation", *Frühes Ionien Eine Bestandsaufnahme, Panionion, Symposium Güzelçamlı, 26 September – 1*

- October 1999 (eds. J. Cobet – V. von Graeve – W. D. Niemeier –K. Zimmermann), *Milesische Forschungen* 5, 531-540.
- Şahin 2020a Şahin, F., “A ‘Kohl Box’ from the Cilician Plain in the Frame of the Analytical and Archaeological Evidence”. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 20-1,173-187.
- Şahin 2020b Şahin, F., “Geç Tunç Çağı Kilikya-Kıbrıs İlişkilerine Yeni Bir Katkı: Tepebağ Höyük “White Slip II” Seramiği. A New Contribution to Cilicia-Cyprus Relations in the Late Bronze Age:Tepebağ Höyük “White Slip II” Pottery”, *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar’a Armağan-A Life Dedicated to Anatolian Prehistory: Festschrift for Jak Yakar* (eds. Barış Gür – Semra Dalkılıç), Ankara, 399-412.
- Şahin – Alkaç 2019 Şahin, F. – Alkaç, E., “Adana/Tepebağ Amphora Mühürleri”, *TÜBA-AR* 24, 111-132, 2019.
- Şahin – Alkaç 2020 Şahin, F. – Alkaç, E., “Banded Bowls from Tepebağ Höyük (Cilicia Pedias)”, *Adalya* 23, 133-174,
- Şenol 2007 Şenol, A. K., “Hellenistik Dönem’de Khios ve Lesbos Şarabının Mısır’a İhracatı”, *Arkeoloji Dergisi Arkeoloji Dergisi* IX-1, 103-128.
- Thalmann 1977 Thalmann, J. P., *Céramique trouvée à Amathonte. Greek Geometric and Archaic Pottery Found in Cyprus* (ed. E. Gjerstad), Stockholm, 65-86.
- Uzun 2007 Uzun, K., *Klazomenai Dalga Çizgili Seramiği*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi İzmir.
- Uzun 2016 Uzun, K., “Klazomenai Dalgalı Çizgili Seramiği: M.Ö. 650-550”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38, 97-124.
- Villing – Mommsen 2017 Villing, A. – Mommsen, H., “Rhodes and Kos: East Dorian Pottery Production of the Archaic Periode”, *The Annual of the British School at Athens* 112, 99-154.
- Wascheck 2008 Wascheck, F., “Fikellura-Amphoren und -Amphoriskoi von Milet. Ein Gefäßlager am Kalabaktepe?”, *Archäologischer Anzeiger* 2, 47-81.
- Walter-Karydi 1973 Walter-Karydi, E., *Samische Gefässe Des 6. Jahrhunderts v. Chr., Samos VI.I*, Bonn.
- Weinberg 1948 Weinberg, S. S., “A Cross-Section of Corinthian Antiquities (Excavations of 1940)”, *Hesperia* 17, 197-241.
- Yağcı 2003 Yağcı, R. “Problematising Greek Colonization in the Eastern Mediterranean in the Seventh and Sixts Centuries BC: The Case of Soli”, *Rough Cilicia New Historical and Archaeological Approaches* (eds. M. C. Hoff – R. F. Townsend), *Proceedings of an International Conference held at Lincoln. Nebeska. October 2007. 6-15*, Oxford.
- Yağcı 2013 Yağcı, R. “Soli/Pompeipolis 2001 Yılı Kazıları”, *KST* 24-1, 513-520.
- Yıldız 2013 Yıldız, V., *Akhamenid Dönemde Kilikya Bölgesi ve Yakın Çevresinde Attika Seramiği*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi,Konya.
- Zoroğlu 1995 Zoroğlu, L., “Kelenderis 1992 Yılı ve Kazı ve Onarım Çalışmaları”, *KST* 15-2, 189-209.

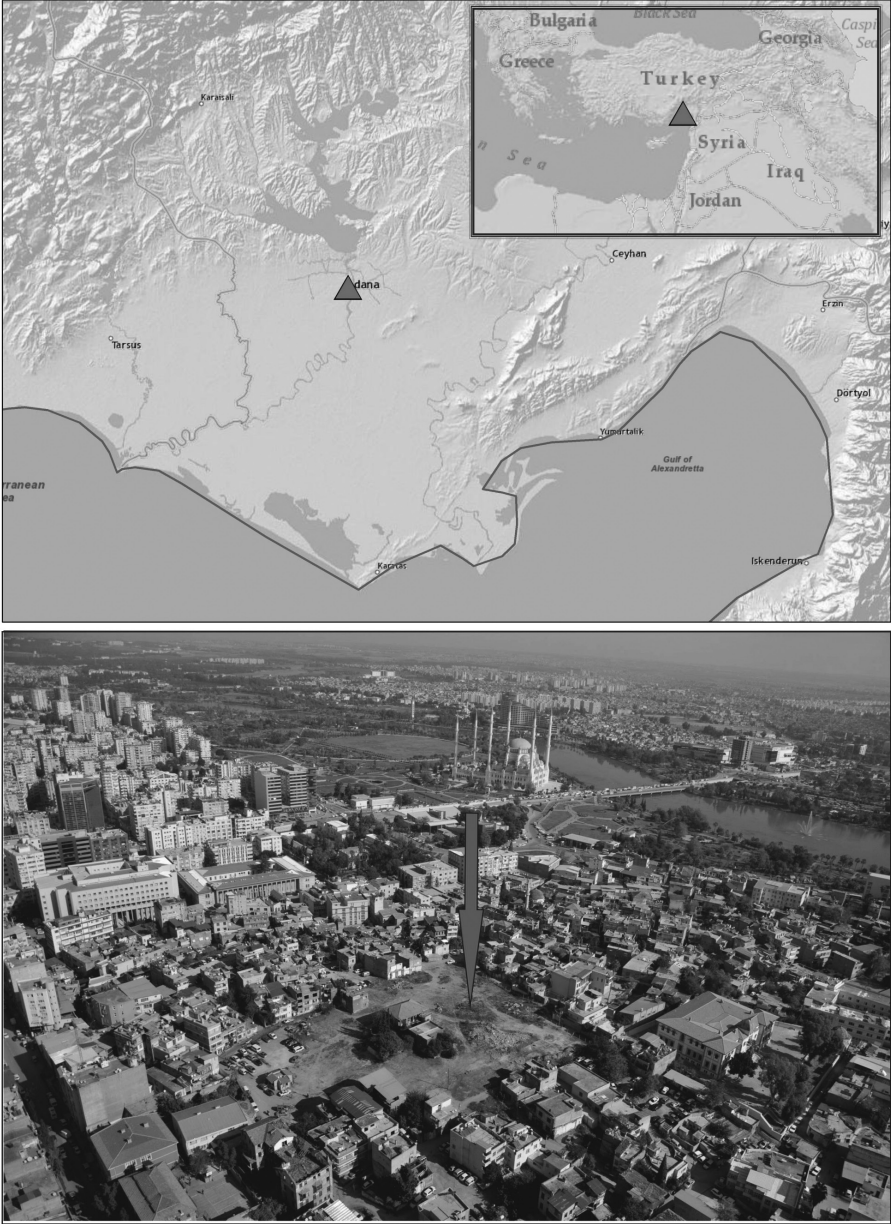

Fig. 1 Tepebağ Höyük'ün konumu ve havadan görünümü

Tepebağ Höyük Tabakalanması		
Tabaka	Evre	Dönem
I	1	Erken Cumhuriyet Dönemi
II	2	Geç Osmanlı Dönemi
	3	Erken Osmanlı Dönemi
III	4	Bizans-Roma Dönemi
IV	5	Hellenistik Dönem
	6	Klasik Dönem
V	7	Geç Demir Çağı/Arkaik Dönem
	8	Orta Demir Çağı
	9a	Erken Demir Çağı
	9b	Demir Çağın'a Geçiş
VI	10	Geç Tunç Çağı II

Fig. 2 Tepebağ Höyük kronoloji tablosu

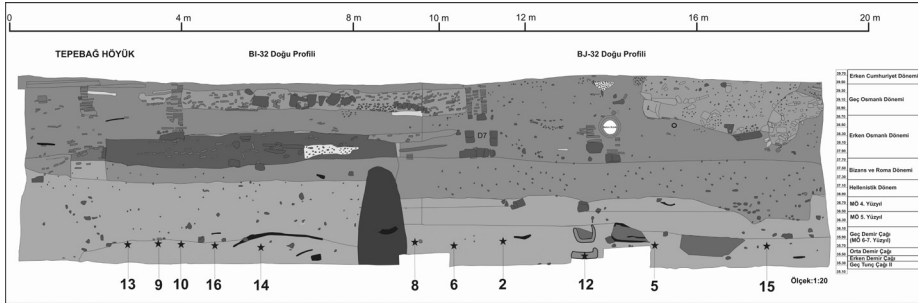

Fig. 3 Tepebağ Höyük BI/BJ 32 Açmaları doğu profili ve Batı Anadolu üretimi seramiklerin ele geçtiği seviyeler

Katalog No	Tip	Açma	Form	Tabaka	Evre	Tarih	Üretim Yeri
1		BI-30/116	Hydria	Tahribat	–	MÖ 6. yüzyıl	Kuzey İonia/Klazomenai
2		BJ-32/94	Krater	V	7	MÖ 6. yüzyıl	Kuzey İonia/Klazomenai
3		BJ-32/20	Dinos	Tahribat	–	MÖ 7. yüzyıl	Güney İonia/Miletos
4		BI-30/221	Oinokhoe	Tahribat	–	MÖ 7-6. yüzyıl	Güney İonia/Miletos
5		BJ-32/90	Amphora	V	7	MÖ 6. yüzyıl	Güney İonia/Miletos
6		BJ-32/92	Amphora	V	7	MÖ 6. yüzyıl	Güney İonia/Miletos
7		BJ-31/131	Yüksek Ayaklı Tabak	Tahribat	–	MÖ 6. yüzyıl	Lidya Bölgesi ?
8		BJ-32/108	İonia Kyliksi	V	7	MÖ 6. yüzyıl	Schlotzhauer Tip 9
9		BI-32/151	İonia Kyliksi	V	7	MÖ 6. yüzyıl	Schlotzhauer Tip 9
10		BI-32/151	İonia Kyliksi	V	7	MÖ 6. yüzyıl	Schlotzhauer Tip 9
11		BJ-32/152	İonia Kyliksi	V	7	MÖ 6. yüzyıl	Schlotzhauer Tip 9
12		BJ-32/152	İonia Kyliksi	V	7	MÖ 7-6. yüzyıl	Schlotzhauer Tip 10
13		BI-32/146	Amphora	V	7	MÖ 7-6. yüzyıl	Khios
14		BI-32/167	Amphora	V	7	MÖ 7-6. yüzyıl	Khios
15		BJ-32/119	Amphora	V	7	MÖ 7-6. yüzyıl	Khios
16		BI-32/172	Amphora	V	7	?	Kuzey İonia ?

Fig. 4 Tepebağ Höyük'ten ele geçen Batı Anadolu üretimi seramiklerin stratigrafik tablosu

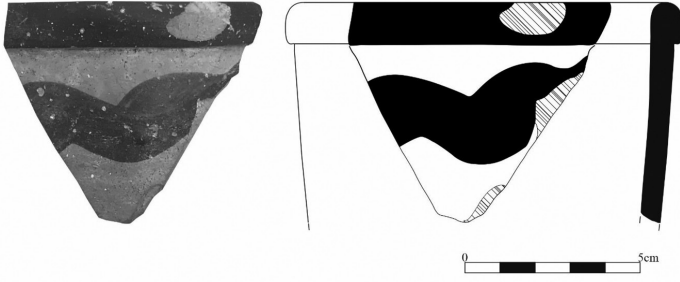

Fig. 5 Dalga Bezekli Hydria – Kuzey Ionia/Klazomenai

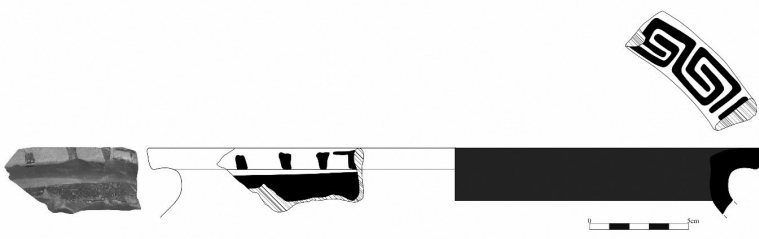

Fig. 6 Destekli Krater - Kuzey Ionia/Klazomenai

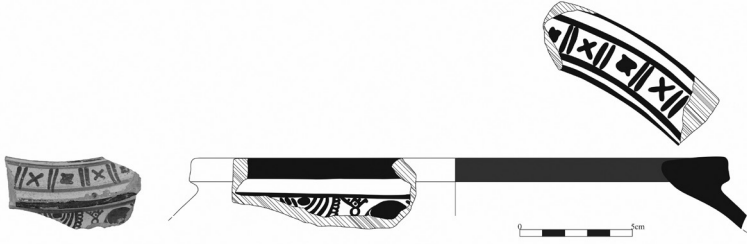

Fig. 7 Dinos – Güney Ionia/Miletos

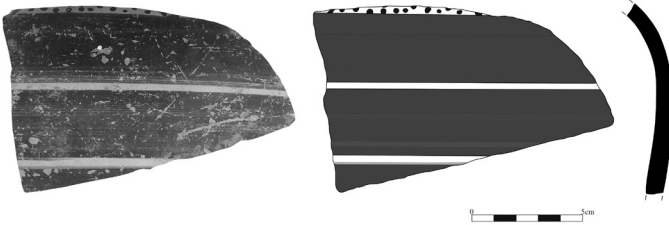

Fig. 8 Bantlı Oinokhoe - Güney Ionia/Miletos

Fig. 9 Masa Amphorasi - Güney İonia/Miletos

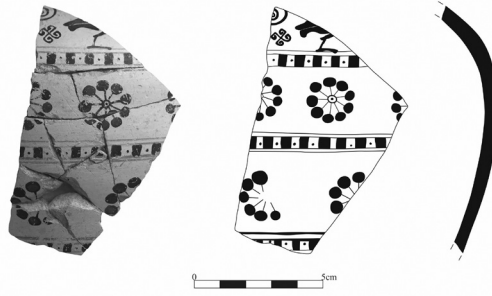

Fig. 10 Masa Amphorasi - Güney İonia/Miletos

Fig. 11 Yüksek Ayaklı Tabak - Lydia Bölgesi (?)

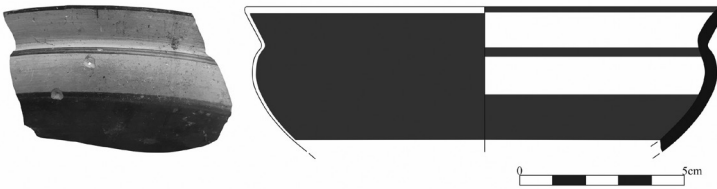

Fig. 12 İonia Kylikisi - Schlotzhauer Tip 9

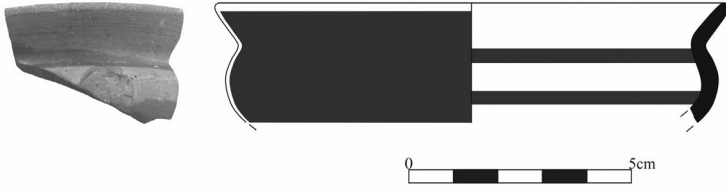

Fig. 13 Ionia Kylikisi - Schlotzhauer Tip 9

Fig. 14 Ionia Kylikisi - Schlotzhauer Tip 9

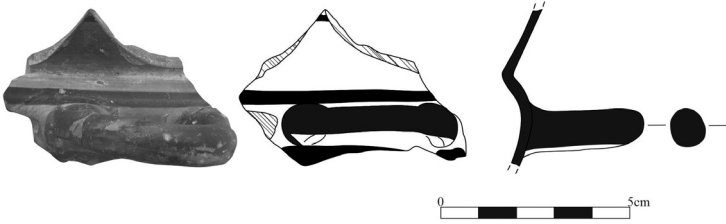

Fig. 15 Ionia Kylikisi - Schlotzhauer Tip 9

Fig. 16 Ionia Kylikisi - Schlotzhauer Tip 10

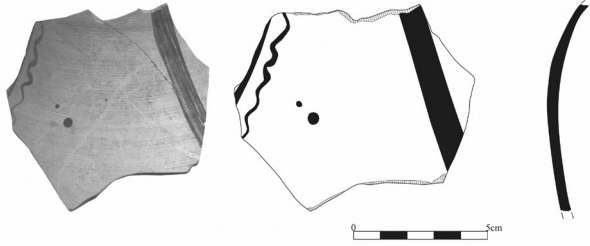

Fig. 17 Ticari Amphora - Khios

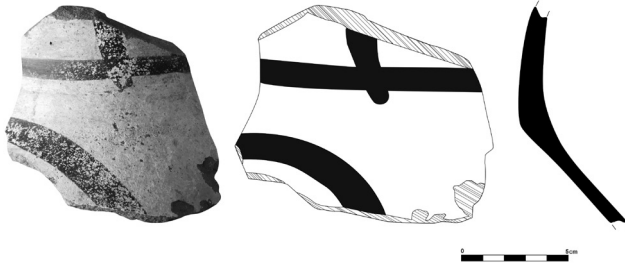

Fig. 18 Ticari Amphora - Khios

Fig. 19 Ticari Amphora - Khios

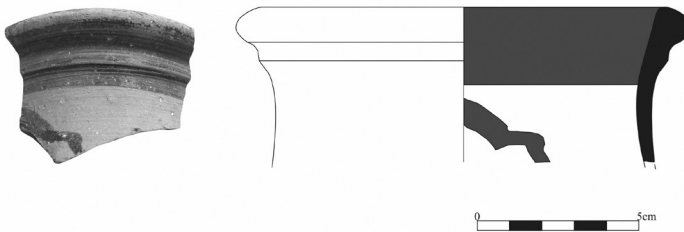

Fig. 20 Ticari Amphora – Kuzey Ionia ?

TAŞLICA-MERSİNCİK. A MULTICULTURAL MEETING POINT

Bülent KIZILDUMAN – Seren S. ÖĞMEN *

ÖZ

Çok Kültürlü Yapının Buluşma Noktasında Taşlıca-Mersincik

Karpaz Yarımadasında Taşlıca köyünde yapılan yüzey araştırması sırasında yeni ve daha önceden arkeoloji bilim dünyasına bilinmeyen bir ören yeri belgelenmiştir. Belirlenen ören yeri konum ve mevcut bölgesel adlandırmalarından dolayı literatüre Taşlıca-Mersincik adıyla işlenmiştir. Yapılan çalışma ile ören yerinin sınırları belirlenmiş ve barındırdığı kronolojik derinlik belgelenerek alanın rolünün ne olduğunu anlamak için, Taşlıca köyündeki çalışmalar detaylandırılmıştır. Bilim dünyasına, Taşlıca-Mersincik olarak tanıtılacak olan bu ören yeri; seramik, kırık ve/veya tamamlanmamış heykel, mimari taş yontu, strüktür parçaları belirlenmiştir. Çok sayıdaki buluntu içerisinde yer alan 24 adet, heykel parçası, taş yontu ve terakota eserden oluşan seçki grubu ile birlikte ören yerinin geneline yayılmış seramikler arasında form veren, kronolojik veriler sunan seramikler, bu çalışma sırasında değerlendirmiştir. Bu eser grubunun, Taşlıca-Mersincik'in Kıbrıs içindeki ören yerleri arasındaki bağımlı anlayabilmek için diğer ören yerleri ile olan benzer yanları ve farklılıkları karşılaştırılarak görece tarihlendirmesi yapılmıştır. Kaba mal ve günlük kullanım kaplarından oluşan Taşlıca-Mersincik seramiklerin büyük çoğunluğunun Kıbrıs Arkaik II'ye ait olduğu belirlenmiştir. Çok az sayıdaki Geç Roma Dönemine ait parçaların varlığıyla, bu ören yerinin kesintisiz olmayan iki farklı döneme ait izler barındırdığı da anlaşılmıştır. Alan içerisinde ele geçen seramikler ve seramik cüruflarının kaydedilmesiyle, Taşlıca-Mersincik ören yerinin seramik üretim yeri ve/veya ritüel adak alanı olabileceği ihtimali ön plana çıkmıştır. Yerli ve yabancı özellikler taşıyan heykeltıraşlık eserler, Kıbrıs Arkaik II'nin ikinci yarısına kaydedilmiştir. Taşlıca-Mersincik'in çok kültürlü yapısının göstergesi olan kırık veya tamamlanmamış bu yontular, ören yerinde bir heykel atölyesi, işliği olabileceğini de düşündürmüştür. Taşlıca-Mersincik önemli boğazlara ve liman bölgelerine yakın konumu ayrıca eserlerin çok kültürlü doğası, deniz aşırı temaslara ve kıyıda olası bir liman sahasına işaret etmektedir. Taşlıca'da yapılan yüzey araştırması sonucunda Mersincik ören yerinin

---

* Doç. Dr. Bülent Kızılduman, Department of Arts, Humanities and Social Sciences- Faculty of Arts & Sciences-Eastern Mediterranean University/ Eastern Mediterranean Cultural Heritage Research Center (EMU-DAKMAR), Aristóteles Street-Eastern Mediterranean University- Famagusta, North Cyprus-Mersin 10 Turkey. E-posta: bulent.kizilduman@emu.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-1715-7106.
Dr. Seren S. Öğmen, Department of Arts, Humanities and Social Sciences- Faculty of Arts & Sciences-Eastern Mediterranean University, Aristóteles Street-Eastern Mediterranean University- Famagusta, North Cyprus- Mersin 10 Turkey. E-posta: seren.ogmen@emu.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-5753-5415.

sosyokültürel ve ekonomik hayatına ilişkin veriler kaydedilmiştir. Bu nedenle, alanda gelecekte yapılacak stratigrafik kazıların bir sonucu olarak, ören yerinin yanı sıra, Karpaz Yarımadası'nın Doğu Akdeniz ağları içindeki rolünün, Yarımada'nın Kraliyet İdeolojisinin anlaşılması ve anlamlandırılması muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Arkaik, Konum, Yontu, Çokkültürlü, Liman.

ABSTRACT

In the course of a survey carried out on the borders of Taşlıca village in the Karpas Peninsula a new archaeological site was recorded. To evaluate the historical role of the area, work at Taşlıca was carried out with special care and was named Taşlıca-Mersincik in the literature. The limits of the archaeological site and its chronology were determined. Within the site which will be declared to the scientific world as Taşlıca-Mersincik, pottery, fragments and unfinished statues, as well as architectural stone sculpture and structural pieces were identified. Among the many finds is a select group consisting of 24 statue fragments, carved stone, and terracotta fragments. Together with diagnostic pottery from the surface they were used for a chronological comparison with other sites. The great majority of the Taşlıca-Mersincik pottery, consisting of coarse ware and vessels for everyday use, belongs to Cypro-Archaic II. The existence of a very small number of pieces of Late Roman date demonstrated the existence of a later occupation as well, but no continuous settlement. Ceramic cinders retrieved within the area, might point to pottery production or ritual activities at the site. The sculptural fragments show both domestic and foreign characteristics and belong to the second half of the Archaic II phase. They indicate a possible sculpture work-shop showing international influences. The location of the site close to important straits and harbour areas, as well as the multicultural nature of the artefacts hints at overseas contacts and a possible harbour site at the coast. As a result of the survey at Taşlıca-Mersincik, information concerning the sociocultural and economic life of the settlement was recorded. Thus, it is likely that, as a result of future stratigraphical excavation, the role of the settlement, as well as that of the Karpas Peninsula, within the eastern Mediterranean networks might become much clearer.

Keywords: Cyprus, Archaic, Location, Statue, Multicultural, Harbor.

Introduction¹

Cyprus is located at an intersection of ancient and modern cultures in the eastern Mediterranean. For centuries, because of its crossroads location in the Mediterranean, it has succeeded in creating not only a synthesis among cultures but its own particular culture character as well.

It is likely that in ancient times the same currents and seasonal winds governed sailing as they are today. If so, the southern shoreline of the Karpas peninsula would have always been the region from which sailors could use favourable winds and currents to link Cyprus most easily with the Levant². The shipwrecks of Kekova Island and the Keçe Promontory³, both located on the shores of Turkey, as well as

1 We would like to thank Uwe Müller for his contribution to this study.

2 Kızılduman 2017a, 38-39.

3 Greene – Leidwanger – Özdas 2014, 23, 28,

the vessels that once carried the cargos of Bozukkule⁴ demonstrate the important role of the region in Archaic maritime commerce. The ports of these maritime routes were found in the Karpas peninsula, where remains of the Archaic Period have been detected in numerous places. The emerging of monumental sculptures has always helped to create interest in the Archaic Period (750-475 BC.)⁵.

On the Karpas peninsula the partially researched Archaic Period necropolis areas of Rizokarpaso-Aphrodite Akraia⁶, Rizokarpaso-Ourania⁷, Rizokarpaso-Tsambres⁸, Galinoporni-Trachonas⁹, Phlamoudhi-Trachonas¹⁰ and Patriki-Avgalidha¹¹, with their differing styles of grave architecture, are quite remarkable.

Based on the many surface finds such as statues and roof tiles that have been retrieved in locations such as Ardana¹², Lythrangomi, Leonarisso¹³ and Ayia Trias-Vikla Tepesi¹⁴ these are interpreted as probable temenos areas. In contrast there have been very few settlements recorded on the peninsula. Among these the first that comes to mind is the settlement area of Rizokarpaso-Chelones¹⁵ (fig. 1). Still, many more must have existed.

During a recent survey an Archaic site, hitherto unknown and thought to be unrecorded, was identified in the village of Taşlıca.

1. The Archaeological Site of Taşlıca-Mersincik¹⁶

The site is located in a village called Neta in modern Greek and Taşlıca in Turkish in the districts of Taşlı Sırt/Vikles and Mersincik/Mersinaki¹⁷. It is situated on level ground averaging about 120m above sea level at the half-moon shaped eastern end of a plateau. The site's ancient occupation stretches down over terraces located on the plateau slopes and ends on the flat land below. It is not clear whether the ceramics found in the plain were washed down to this area or are *in situ*. The archaeological area extends about 690m in a north/south direction, while in northeastern/southwestern direction it has a width of about 960m (fig. 2).

4 Özdaş – Kızıldağ 2017, 45; Özdaş 2019, 70.

5 Cypro-Archaic I (750-600 BC.), Cypro-Archaic II (600-480/475 BC.). See: Karageorghis 2003, xii; Reyes 1994, xix.

6 Durugönül 2002, 65; Hogart 1889, 83,

7 Kiessel 2017; Durugönül 2002, 64; Hogart 1889, 85, 88, 96; Ohnefalsch-Richter 1893, 27.

8 Durugönül 2002, 65; Taylor 1939, 24-123.

9 Gjerstad et al. 1934, 461-466.

10 Symenoglu 1972, 190-191.

11 Karageorghis 1971, 401-403.

12 Öztepe 2007, 150.

13 Durugönül 2002, 65; Öztepe 2007, 149; Durugönül 2016, 69.

14 Durugönül 2002, 66; For a different opinion, see: Gunnis 1956, 208.

15 Hogart 1889, 79-80; Ohnefalsch-Richter 1893, 27.

16 It is known that some remains belonging to the Archaic Period were uncovered in the course of excavation work carried out at Taşlıca/Neta by the Swedish Cyprus Expedition over a short period in 1928. Because a comprehensive publication was not done, the location of this area is unfortunately unknown today (personal communication obtained from correspondence with Dr. Fredrik Helander of the Medelhavsmuseet in Sweden on 18 December 2018). Thus, whether the excavation area of the Swedes and the location found in our survey are the same or different is unknown.

17 For the relevant maps see: 1/2500 scale, cadaströ VIII-6-E2.

Within this area pottery is not encountered in the same density in every place. Various potsherds of different periods were found in the gardens of houses within the village. Pottery finds are particularly dense on the plateau and its slopes within an area 450m in length in a north/south direction and in an east/west direction 250m in length (figs. 2-3). Surrounded by forest in the north and southeast, the site is 1,6km away from the sea. To the north and northeast of the site is the Derin/Nisson stream and to the southwest the Sakin/Miritsion stream. Nowadays, they carry water only seasonally. Upon the plateau where the archaeological site was established, at the place where the plateau joins the valley, there is a terraced area (area B), with a spring in its centre which flows periodically (fig. 3). In rocky areas on the shoreline stone quarries used in former periods are located.

In particular, in the areas where the plateau meets the slopes, and also on the level sections formed by terraces, pottery and broken or unfinished statues, stone architectural carvings and structural pieces have been frequently encountered. At two separate points in the north and in the south, stone foundations and walls were found. The stone structure in the north is located on a terrace. It extends to a length of 6,60m in east/west direction (fig. 4). The second wall is found in the south of the site. It is 3,90m long in south/north direction.

In addition, fragments of roof tiles are found on the site. On a small hill located in the southeast of the site there is a very high concentration of good quality, thin-walled pottery sherds and a very small amount of ceramic cinder remains (fig. 3). Immediately to the southwest of this area is a hill containing clay mineral materials suitable for use as red ochre paint.

The archaeological site, is located in the Karpas peninsula, on a plateau and outskirts of a terrace joining the northern and southern shores. The area is shaped like a valley, connecting to other valleys in its surrounding. This allows, when travelling by sea, to cross cargo and passengers to the other shore by land, faster than going around the cape. In addition to this logic, a stone wall situated 1.6 km from the site which has recently been revealed by environmental conditions, and the fact that the southern shore in this region is naturally shielded against waves brings out the possibility of a harbour. The importance of the site can be estimated by this possible harbour, the surrounding area being flat and suitable farming and finally the widespread of ceramics which hints to the possibility of ceramic and carving workshops in the area.

2. Archaic Period Cyprus: Royal Ideology and Taşlıca-Mersincik in the Karpas Region

The Archaic kingdoms of the island held political power by controlling economy and administration. Later, according to D. Rupp, under the pressure of second countries upon which they were economically dependent, and together with the cities' defence of regions close to them, newly founded cities also formed city kingdoms¹⁸. On the Karpas peninsula this system was typified by the Late Bronze Age settlements

---

18 Rupp 1987, 155; Cannova 2008, 38, footnote 12.

of Kuruova-Nitovikla¹⁹ and Kaleburnu-Kral Tepesi²⁰ and by the Iron Age settlements that were later founded in the area, such as Ayios Philion²¹, Rizokarpaso-*Chelones*²² and Karpasia²³. The use of geography completely coincides with economic relations. Philology suggests that there might have been at least three languages spoken in Cyprus: Phoenician, early Greek and a local Eteo Cypriot language²⁴. Native Cypriots and people who probably came from outside interacted with each other²⁵. According to Rupp's study and map, which cover the west of the island, a definite increase in settlements is observed in the third phase of the Cypro-Geometric Period. In this period the settlement diagram is divided into cities surrounded by walls, towns, and village areas which were country settlements²⁶. This pattern was continued into the Archaic Period. At the present state of our knowledge of Taşlıca-Mersincik it is impossible to determine to which of the three settlement systems the site belongs.

The city kingdoms on the island had differences and resemblances according to their topography, available resources and the extent of access to these resources; for this reason, the social and economic development was different for each city. Taşlıca-Mersincik, like the city of Kition, is close to the coastline, with possible port areas and capacity for transport of resources. Like Kition, with its temples and probable areas of production, it is possible to think that Taşlıca may have been a part of a system in which commercial activities were carried out²⁷. From the 8th century BC onwards, Cyprus was an important commercial power in the eastern Mediterranean²⁸. The Cypriot cities during the 7th and 6th centuries BC developed a regional and political system to continue their existence and strengthen their economy. Within this structure, during the Archaic Period, the island came by turns under the political domination of powers such as Assyria, Egypt and Persia. During the Assyrian domination the interior of the island, centre of copper production, came over time under control of the coastal areas²⁹. The Assyrians, in order to get control of the regional commercial routes, particularly in the area around the eastern Mediterranean, must have wanted to bring the island under their own supervision³⁰. Increase in settlements in the coastal regions shows there was an increase in power parallel to the economy. Cities like Lapethos, Salamis and Soli using, through their ports, the strategic location of the geography upon which they were founded must have known how to take advantage of this commercial structure. Taşlıca-Mersincik, just as the above-mentioned places, is located at a geostrategic point by virtue of its being a probable port, in an area which was protected and which commanded the straits.

19 Hult 1992, 73; Kızılduman 2008, 161-162, 165; Sjöqvist 1934, 371, 407

20 Kızılduman 2017b, 128, 132.

21 Rupp 1987, map 5.

22 Hogart 1889, 79-80; Ohnefalsch-Richter 1893, 27.

23 Rupp 1987, map 6.

24 Iacovou 2008, 639.

25 Janes 2013, 164.

26 Rupp 1987, 149-151, 161, 162; Cannova 2008, 38.

27 Gjerstad et al. 1937, 74; Karageorghis 1976; Winbladh 2015, 81.

28 Janes 2010, 140; Janes 2013, 147.

29 Iacovou 2002, 80; Iacovou 2008, 643-644.

30 Rupp 1987, 154.

The intensification of commercial activities during Cypro-Archaic and the increase in the range of products and the need for longer periods of storage of products, finally led to the organisation of production and consumption relationships around a medium of exchange. At the same time the kings of Lapethos, Salamis and Soli first struck their own coins during the Late Archaic Period in the 6th century BC³¹. Striking coins is a sign of a city turning into a kingdom. For the Late Archaic Period this situation is described as the Royal Ideology³². However, no evidence has yet been found for the application of the Royal Ideology in the Karpas in general or at Taşlıca-Mersincik in particular but the potential of the peninsula suggests that it might have been applied here also. Diodorus wrote that every kingdom on the island had large cities and was formed of entities attached to them³³. The number of Iron Age city kingdoms is still a matter of debate³⁴. For this reason, using the names of the authority in question rather than their number is often preferred. Because the cities' very existence may be changeable over time, it is more appropriate to refer to them by the names of rulers, neighbours and their regional borders³⁵. As a part of such a construction Taşlıca-Mersincik also lies within the confines of a kingdom. The stele of Sargon II found at Kiton offers important information about the island's Archaic organisation. As understood from this stele and as accepted by many researchers, Cyprus 707 BC was under Assyrian control and kingdoms were formed there³⁶. On the Sargon stele Cyprus is referred to as *sharro* 'state' and the city kings are referred to as *sharru*³⁷. Another source referring to the kingdoms of Cyprus is the inscription from the Assyrian king Esarhaddon which is known as the Khorsabad inscription³⁸. Here Cyprus is called the *Yatnana/Latnana* country in the middle of the sea³⁹. In this inscription from around 673/2 BC, instead of the seven kingdoms identified in the Sardon II stele, ten kingdoms of Cyprus are mentioned⁴⁰. These are the kingdoms of Edil (Idalion), Kitrusi (Chytroi), Sillua (Salamis), Pappa (Paphos), Silli (Soloï), Kourion (Kuri), Tamesi (Tamassos), Qartihadasti, Lidir (Ledra), Nuria/Noure⁴¹. Most of these names seem to be Greek or hellenised, while Quartihadasti and Noure (and in fact also Salamis) are close to Phoenician and researchers have various views on the subject of which cities these might be⁴². Other places, like Karpasia, Marion, Ayia Irini, Amathos and Lapethos are not mentioned in the Assyrian Period. There might be different explanations for this: They may have been subject to a higher administration, they may have become kingdoms only after the Assyrian Period, or they may be either

---

31 Tatton-Brown 1987, 76, Pl. 81.

32 Matthäus 2007.

33 Diodorus XVI 42.4.

34 Rupp 1987; Fourrier 2002; Iacovou 2004.

35 Iacovou 2004, 263.

36 Hill 1940, 104; Iacovou 2008, 642 (footnot 127); for a different opinion, see: Rupp 1987, 152; Karageorghis 2000, 77.

37 Iacovou 2008, 642.

38 Rupp 1987, 152, 153; Cannova 2008, 38.

39 Iacovou 2008, 642, footnot 134.

40 Cannova 2008, 39; Hill 1940, 105-108; Gjerstad 1948, 449.

41 Iacovou 2008, 643; 2014, 806.

42 Reyes 1994, 160; Iacovou 2008, 643.

of the kingdoms of Quarihadası and Noure, whose locations are not known⁴³.

The basic question is: what was Taşlıca-Mersincik's status on the Karpas Peninsula and in relation to Karpasia's authority. Karpasia lay among the lands of Salamis, which in an earlier period was one of the ten kingdoms of the Archaic I phase⁴⁴, as shown on a map formed according to the Esarhaddon inscription. Furthermore, on another map showing the urban and country temples of the Cypro-Geometric III and Archaic I-II phases together with the locations of royal centres, the royal seat called Karpasia is positioned rather near Ayios Philion⁴⁵. According to Rupp's ideas the easternmost kingdom in Archaic II was Karpasia⁴⁶. In this model Karpasia first was part of the Salamis kingdom but later became independent. Andres T. Reyes also describes the Karpas Region as being not bound to one of the city kingdoms on Cyprus, but as a separate kingdom⁴⁷. He even calls the two burials from at Patriki in the Karpas Region 'royal tombs'⁴⁸. This type of Archaic Period grave in Cyprus is also known from Salamis and Tamassos⁴⁹. They demonstrate that the Karpas Peninsula was rather not subject to another region of the island, but having some authority of its own. Yet, the Royal Ideology retains its mystery.

3. Movable Cultural Assets of Taşlıca-Mersincik

At Taşlıca-Mersincik⁵⁰ fragments of sculptures from the Cypro-Archaic Period were found, most not *in situ* but on the surface. 39 artefacts were collected, 24 out of these are fragments of statues, stone carving (Catalog No: 1-20) and terracotta works (Catalog No: 21-24). They were distinguished first according to the material they were made of: stone and baked earth. The 20 fragments of stone again were separated into four sub-groups according to their state of preservation. There were only four terracotta artefacts. A separate third group of finds consists of pottery.

3.1. Evaluation and Comparative Dating of Stone Sculpture

Political changes in the history of Cyprus and the possibility of different groups living there makes Cypriot art multi-cultural. Newcomers to the island – for political or commercial reasons – and the native population, became acquainted with different

43 Maurogiannis 1999, 97.

44 Rupp 1987, map 4.

45 Rupp 1987, map 5.

46 Rupp 1987, map 6.

47 Reyes 1994, 121.

48 Karageorghis 1972; Iacovou 2013, 29.

49 Iacovou 2013, 29. For Salamis see: Karageorghis 1999, 109-170. For Tamassos see: Matthäus 2007.

50 The studies of the Swedish Cyprus Expedition at Taşlıca/Neta mention two limestone statues belonging to the Archaic II phase. The researchers associated them with a sacred precinct. The excavators did not publish this. Two of the statues (MM Acc 667 and MM Acc 669) are in the Medelhavsmuseet museum in Stockholm. The catalogue of the Medelhavsmuseet was published in 2003. In this catalogue two statues found at Taşlıca (MM Acc 667 and MM Acc 669) were presented by Sofia N. Fischer under the title 'Limestone Sculpture'. Both statues are of male figures in the Cypro-Archaic Style and dated to the Archaic II. They were found in a place called a temple site (Karageorghis et al. 2003, 265, 266; Fischer 2003, Cat. nos. 305 (Inv. No. MM Acc 667), 306 (Inv. No. MM Acc 669)).

cultures and religions. The native people seemingly adapted harmoniously foreign characteristics into their own culture⁵¹. Political changes aside, as a reflection of the many cultures in interaction with each other, artistic change on the island bears traces of eastern and western cultures.

During the Archaic Period the island and the Phoenician⁵², Egyptian, Greek and Persian civilisations were mutually influencing one another. Although art and political phenomena do have a relationship with each other, in the Archaic Period the development in rule and those in sculptural art are not chronologically parallel. A culture which had only commercial relations with the island was still able to influence the island's art⁵³. While the influence of Greek art is seen in Cyprus in the Archaic Period, Anatolian and Syro-Philistine artists and their works which went to Greece also influenced the Greek art of this time⁵⁴. At Old Smyrna (Bayraklı), there is a woman figure on a vase handle which was described as a Syrian prototype due to her hair and the left hand being held over the right breast, probably made in Old Smyrna roughly 640-630 BC⁵⁵, showing east and west influences. Also there is an applique figure found in the mouth of the bronze cauldron from Olympia, dated to the beginning of the 7th century BC. The cauldron piece, which appears to be in Syrian and Greek styles, is a siren with a sun disk which could show Anatolian or eastern impressions⁵⁶. Additionally, the city of Naukratis in Egypt, where elements of Cypriot material culture were found, played an important role making Egyptian sculptural iconography known to Cypriots⁵⁷. Parallel with the earlier Assyrian dominance in Cyprus at the beginning of the Archaic Period and the later dominance of Egypt, earlier statues have been found in Assyrian, later ones in Egyptian dress⁵⁸. Yet even before the Egyptian, through Phoenician contact, examples of statues showing Egyptian influence were made⁵⁹. At Smyrna (Bayraklı), among votive statues in the temple of Athena⁶⁰, Cypriot sculptures dated to 545 BC⁶¹, give further proof of overseas contacts. The local iconographic characteristics of Cyprus in the Archaic Period are the pointed headdress, the long robe and ringleted beard. These features rather resemble Assyrian reliefs than the works of East Greece⁶². Where eastern Greek iconography is identified in Cypriot type statues, they are based on local traditions⁶³.

Studying the sculpture of Taşlıca-Mersincik it is possible to follow the interaction between cultures, as demonstrated in the examples below. In Cypro-Archaic I faces have a vigorous look and a harsher expression than in the Archaic II phase when one

---

51 Vermeule 1974, 289.

52 Karageorghis 1994, 10,11.

53 Vermeule 1974, 287.

54 Akurgal 1997, 92; Boardman 2005, 48-54; Marantidou 2009, 179.

55 Akurgal 1997, 92, Lev. 131a.

56 Boardman 2005, 50-51, Fig. 35.

57 Vandenaebale 1989, 179.

58 Karageorghis 1994, 11.

59 Karageorghis 1994, Pl. IIa.

60 Akurgal 1997, 109.

61 Akurgal 1997, 93 footnot. 363.

62 Yon 1981, 51.

63 Andriotti 2016, 111.

can distinguish a softer shape in the facial features and the ‘Archaic smile’. Early and late examples with the general appearance of the Cypro-Archaic I and II can be distinguished according to the sculptors’ skill. Based on the finds at Agia Irini, Kition, Vouni and Mersinaki E. Gjerstad⁶⁴ separated the statue styles of Cypro-Archaic. According to this, the Proto-Cypriot style is internally divided into the First Proto-Cypriot (650-600 BC) and the Second Proto-Cypriot Style (600-540 BC). In this group local iconographic elements are dominant.

Following is the Cypro-Egyptian style (570-545 BC). Works of this group are considered as being produced in Cyprus but having the Egyptian characteristics. Thus, they served as prototypes Cypriot works. Subsequently the Neo-Cypriot style (560-520 BC) appears, which can be divided into two: the Eastern Neo-Cypriot and the Western Neo-Cypriot. This division was made according to foreign characteristics identified on statues. Last of the major styles is Cypro-Greek. This style is internally sub-divided into four⁶⁵: the Archaic Cypro-Greek 540-450 BC, the First Sub-Archaic Cypro-Greek 470-400 BC, the Second Sub-Archaic Cypro-Greek 400-380 BC, and the Classical Cypro-Greek Styles 400-300 BC. In the Archaic Cypro-Greek style mainly local and Greek characteristics are used together⁶⁶.

According to this, the stone sculpture of Taşlıca-Mersincik may be classified as follows.

3.2.1. Heads of statues

No.1 wears a hair band comparable to the bands of three pieces found at Golgoi in the Sacred Precinct of Ayios Pahlotios (74.51.2650, 41.160.411, 74.51.2618 and 74.51.2624)⁶⁷. These have been dated between the late 6th and the first quarter of the 5th centuries BC⁶⁸. However, since the details of No.1 are not completely distinct, a potential comparison offers only a notional date.

The general appearance of No. 2 shows similarity to a Kore head in Amathos. The band upon the hair, which on the Taşlıca-Mersincik example is hardly visible, is more distinct on the Amathos example. The curves of the figures’ ears are very similar. The Kore head at Amathos is assigned to the Cypro-Greek style⁶⁹. Relating the depiction of the Amathos example to the Goddess Aphrodite, it has been remarked that this is a reflection of the goddess’s portrayal in Cypriot iconography. The Amathos Kore is dated to the 6th or 5th century BC⁷⁰. Because our No. 2 is comparable to the Amathos example in both the hair bands and the style of the ears, it is assumed that they are contemporary.

64 Following this classification by Gjerstad, Gerhard Schmidt, Cornelius Vermeule, Vasos Karageorghis, Dimitris G. Mylonas, Pamela Gaber and Derek Counts also evaluated the sculpture of this period from a stylistic point of view.

65 Gjerstad 1948, 92-124.

66 Gjerstad 1948, 92-117; Counts 2001, 148.

67 Hermary – Mertenz 2014, 101, 104, 106, 107, 111, Cat nos.96, 100, 104 and 110.

68 Hermary – Mertenz 2014, 101, 104, 106, 107, 111, Cat nos.96, 100, 104 and 110.

69 Queyrel et al. 1983, 963.

70 Queyrel et al. 1983, 963.

No. 3 is a woman's head. It resembles a figure (76.1563.6) found in the sacred precinct of Aphrodite⁷¹ at Amathos, a place with ties to Naucratis. Both figures have headdresses and their hairdos match. The headdress on the head of the figure at Amathos has been made higher and widens towards the sides while the example from Taşlıca-Mersincik rises straight up. The Taşlıca-Mersincik example is of small size. In general, both are very similar. The Amathos figurine is dated to the early 5th or 4th century BC⁷². Stylistically a statue head inventoried as E448 in Arsos⁷³ looks similar but the example from Arsos is Hellenistic, a later period than the Taşlıca sculptures. The work most similar to Taşlıca-Mersincik No. 3 is the figurine from Amathos. By the style of its carving, the Arsos statue also shows a closeness to the Taşlıca-Mersincik work.

The female figurine No. 4 with its close-cropped hair resembles stylistically a male statue in Neo-Cypriote Style found at Arsos (MM Acc 227)⁷⁴. The eyes of the two figurines are different. Those of the Arsos statue are almond shaped, while those of No. 4 are larger. The Arsos statue is dated to the years 550-520 BC⁷⁵. The form of the chin of No. 4 and the way the smile makes her cheekbones fuller show similarity to a male statue retrieved at Arsos⁷⁶. The general facial expression is similar to the Arsos statue head (MM Acc 228), dated to 560-540 BC⁷⁷. The noses are different. The Archaic smile seen on the example from Arsos is present on No. 4 as well. However, on the Taşlıca-Mersincik example the smile is fainter and the lips curve less.

No. 5 is a human head, the gender of which cannot be determined. It is a choice example among the Taşlıca artefacts. Above the eye was an inlay and by this use of a second material it is a lovely example of a local practice of the Karpas peninsula.

No. 6, a fragmented head, shows similarity to Taşlıca-Mersincik No. 1. It reminds of the head of a Kore from Amathos⁷⁸, assigned to the Greek style. In the Amathos example the hair is behind the ears, while in our example the hair covers the upper portion of the ear. Since both works present closely similar characteristics, the Taşlıca-Mersincik No. 6 figure must be chronologically close to the Amathos example; the latter being dated to around the end of the 6th or in the 5th century BC. Since it is impossible to compare facial details, the dating remains tentative.

No. 7, a male head, is a work of quality. Because of his beard and the hat he is potentially identifiable as a religious figure. The general expression of the figure's face is in the eastern style. The expression on the face of No. 7 is reminiscent of a head⁷⁹ found in the Cesnola Collection and datable to the Late Archaic Period. Works similar to this evocative piece in the Cesnola Collection are generally coming from

71 Hermary 2000, 106, Pl. 49, no. 715.

72 Hermary 2000, 106, Pl. 49, no. 715.

73 Rogge – Zachariou – Kaila 2014, 205, Fig. 6a-c.

74 Fischer 2003, 261, 262, Cat no. 300.

75 Fischer 2003, 261, 262, Cat no. 300.

76 Fischer 2003, 262, Cat. no. 301.

77 Fischer 2003, 262, Cat. no. 301.

78 Queyrel et al. 1983, 963.

79 Vermeule 1976, 22, Fig. 9 (Kansas City, Missouri, William Rockhill Nelson Gallery of Art).

the east of the island, as one example dated to the years 550-530 BC and retrieved at Lefkoniko, one of the centres in the east of the island⁸⁰. The head, the hat, the portion of the face between the cheekbones and the chin, the beard and the general appearance of the male figure at Lefkoniko reminds of No. 6. Another possible comparison is from Trouilli (Larnaca Museum, MLA 638)⁸¹, dated to 600-550 BC. No. 6 not been completely preserved or was unfinished, makes it impossible to establish its similarity to other artefacts. The cheekbones are suggestive of the same feature on a statue (MM Acc 630)⁸² recovered at Qura on the Karpas. The best comparison is dated to 560-540 BC and to Gjerstad's Second Proto-Cypriote Style⁸³. Based on its general appearance, it is appropriate to date No. 7 to the 6th and 5th centuries BC.

The condition of No. 8 is poor. However, the treatment of the figure's hair reminds of Egyptian type statues made in the 6th century BC⁸⁴.

The Korai from Salamis⁸⁵ are taken as an indication of the influence of the art, style trends and sculptors of Greece, or that Greek sculptors themselves produced on the island. According to the classification, Type II Korai are is abundantly seen from the 550's BC onwards. A similarity is seen between the figure of a woman belonging to Type II⁸⁶ and the work catalogued as No. 9. Although the details of the head of No. 9 are not very distinct, the faintly visible hair or the headdress on it, whether carved or planned to be carved, do remind one of the Salamis figures. The head of No.10 is probably unfinished, the hair is a little curved and the surface of the face is unworked. Because of the condition of No. 10, there are not any comparable examples to date No. 10.

3.2.2. Headless statues

No. 11 and 12 are broken and headless statues. Because they are unfinished or worn it is especially difficult to compare them. No parallels were found.

3.2.3. Kouros

Life sized statues in Cyprus must have first appeared in the island in the Archaic Period together with the Assyrian domination in the time of Sargon II (722-705 BC)⁸⁷.

Male statues holding a gift are one of the widespread types between the 7th and the 6th centuries BC. It is thought that statues of this type really portray a warrior and that they were offered to ensure survival⁸⁸. At Taşlıca-Mersincik a single example is the broken upper portion of a Kouros recorded as No. 13. It reminds of East Greek

80 Karageorghis 1962, Pl. XXXII.

81 Caubet – Yon 1994, 98, Pl. XXVII c.

82 Fischer 2003, 264, Cat. no. 303.

83 Gjerstad 1948, 97-103.

84 Hermary – Martens 2014, 161, Cat. nos 188 (74.51.2545, Golgoi), 189 (41.160.417).

85 Yon 1974; Reyes 1994, 136, Pl.47.

86 Yon 1974; Reyes 1994, 136, Pl.47.

87 Satraki 2008, 27, 28.

88 Counts 2001, 160-1; Satraki 2008, 30.

statues⁸⁹. Similar examples have been retrieved in Greece and are dated between 550 and 530 BC. A detail of the hair on No. 13 is the separation into locks; this resembles the hair of a statue recovered in Cyprus at Golgoi and inventoried as number SN 28.1917⁹⁰. The Golgoi statue resembles closely the Taşlıca-Mersincik statue. Both, the style of their hair and their general appearance betray a similar date. The Golgoi statue (SN 28.1917)⁹¹, belongs to the late 6th century BC and the No.13 thus is probably datable to the second half of the Archaic II phase.

3.2.4. Other sculptures

The soft limestone found in the island's centre and southeast was preferred in Cypriot sculpture because it was easy to shape. In the 6th century BC, when the Phoenicians contributed to Egyptian influences' reaching the island, Cyprus reached its peak in stone sculpture. However, iconographically, the small and large male votaries of Cyprus also reflect Egyptian influence⁹². It is not easy to interpret the symbolism of Cypro-Archaic statues. The statues presented as votive offerings have been variously interpreted as gods, priests, suppliant figures, depictions of sacrifices to be offered to the gods or even images of politicians⁹³. Male statues with long beards are generally of a hieratic character. Long bearded statues can be associated with religion and it is thought that this is a characteristic deriving from social, political and class differences⁹⁴. Examples of bearded male statues with conical headdresses are known in Cyprus from the end of the 7th to the 6th century BC. It should be emphasised that statues of this type may represent priests or high-ranking individuals, but may also depict other people⁹⁵.

The broken carving of a beard No. 14 bears resemblance to a male head (MM Acc 630) which was found at Qura in the Karpas region. This statue head found at Qura was dated to the years 560-540 BC, the Cypro-Archaic II. The carving of our example resembles the styles in which Greek influences are seen⁹⁶. It is similar to the beard of a figure, thought to be that of a priest, which is dated to the last quarter of the 6th century BC⁹⁷. The thickness of the beards is different. Beards of this style are often encountered in works having Assyrian and Persian influence⁹⁸. No. 14 is comparable with the beard depictions of some statues retrieved at Golgoi. A statue dated to the second half or third quarter of the 6th century BC (74.51.2460 Sanctuary of Golgoi-Ayios Photios)⁹⁹ resembles our artefact. However, the beard which is rounded on the chin of the figure at Golgoi, on the Taşlıca-Mersincik example is made sharper in conformance with the chin. On another head found at Golgoi (74.51.2847, Sanctuary

89 Boardman 2001, Pls. 107, 119.

90 Faegersten 2003, 282, 283, Pl. 8.1-2, Cat. 31.

91 Faegersten 2003, 282, 283, Pl. 8.1-2, Cat. 31.

92 Karageorghis 2002, 106.

93 Sørensen 2014, 44.

94 Satraki 2008, 29.

95 Karageorghis 2002, 106.

96 Vermeule 1974, 289, Figs. 2-4.

97 Karageorghis 2000, 109, Fig. 172.

98 Dikaios 1953, Pl. XIX, 4; Karageorghis 1962, Pl. XXXII; Vermeule 1974, Pls. 61,62, Figs. 2-4).

99 Hermay – Mertens 2014, 36, 37, Cat. no. 12.

of Golgoi-Ayios Photios) the concave carving style that is applied to the hairs of the beard very much resembles the concave curls on No. 14. The example from Golgoi¹⁰⁰ is dated to the years 540-520 BC. Still another Golgoi statue (74.51.2849, City of Golgoi)¹⁰¹, is again dated to the same time. It has the same depiction of the beard. According to the similar pieces cited above, a date within the second half of the 6th century BC seems likely for No. 14. It should belong to the end of Cypro-Archaic II. Other comparable beards are of the the Second Proto-Cypriote and of the Archaic Cypro-Greek styles. Based on its similarity to an example found at Qura (MM Acc 630), according to Gjerstad's classification, No. 14 bears resemblance to the Archaic Cypro-Greek Style¹⁰². Or, according to another beard depiction, it bears resemblance to examples of the Second Proto-Cypriote Style¹⁰³. Timewise these intersect with each other.

The garment folds of the fragment of a Kore No. 15 show similarity to those of a statue found at Qura¹⁰⁴, dated to 520-480 BC.

No. 16 also is a fragment. On the lower part of the statue's dress is a fringed cloth, a fashion which frequently appears in Assyrian art¹⁰⁵, revealing eastern influence. It also resembles a cloak worn on figures of Dionysos in Athenian black figure paintings dated to 560-525 BC¹⁰⁶. A statue uncovered at Komissarioto in Limasol was assigned to the Greek Cypriot Style¹⁰⁷. The details of its dress folds show resemblance to No. 16 pointing to a date around 500 BC.

The relief section on a statue (MM Acc 667)¹⁰⁸ found at Taşlıca/Neta by the Swedish Cyprus Expedition shows similarity to No. 17. The statue found by the Swedes is without a head. Because the excavation report was not published its find place is unknown. The figure's left foot is advanced; she wears a short chiton and a himation that hangs down from the shoulder. This work was dated to 500 BC and assigned to the Cypro-Archaic Style¹⁰⁹. The himation continues from mid-leg downwards. Considering the figure's cloth hanging down from the knee and the position of the foot No. 17 reminds of a similar relief. Because of this resemblance it will be appropriate to assign No. 17 to the Archaic Cypro-Greek Style¹¹⁰.

For No.18, maybe the carving of a foot, no parallels were found.

No. 19 is another foot. According to Morrow's classification¹¹¹ of the foot typology of Greek statues, the profile of this left foot seems to fit the Archaic Period

100 Hermary – Mertens 2014, 39, 40, Cat. no. 17.

101 Hermary – Mertens 2014, 40, 41, Cat. no. 18.

102 Gjerstad 1948, 109-117.

103 Gjerstad 1948, Pl. XII a,b.

104 Fischer 2003, 264, Cat. no. 304.

105 Roaf 1996, 180; Ataç 2006, Pls. 13, 16, 20-24.

106 Boardman 2003, Pls. 81, 83, 85, 88.

107 Karageorghis 1977, 63, Pl. XXI, no.180 (101-21).

108 Fischer 2003, 265, Cat. no. 305.

109 Fischer 2003, 265, Cat. no. 305.

110 Gjerstad 1948, 109-117.

111 Morrow 1985.

typology¹¹². However, because of the space between the big toe and the second toe it is not an exact match. Still a date of 550 BC¹¹³, 550-540 BC¹¹⁴ and 520 BC¹¹⁵ seems possible. The bad preservation of the big toe of No. 19 caused the foot to be compared with several possible similar works and a wide date range was assigned.

No. 20 is a torso. The crosswise placement of the right hand on the centre of the rib cage is a sacred gesture. During the Archaic Period similar statues are encountered in various regions of the island. These are generally interpreted as being figures of priests. However, it should be emphasised that noble families may also have had such statues made in order to underscore their own importance¹¹⁶. One can trace eastern and in particular Egyptian influence in this pose seen in Taşlıca. It is similar to examples of the Neo-Cypriot Style of Gjerstad's classification¹¹⁷.

The general pose of a votive statue found in the sacred precinct of Apollo at Kourion¹¹⁸ reminds of No. 20. The head was attached to the body later; it is preserved completely. In both figures the right hand is placed under the left breast and attached to the torso. The right elbows are not positioned on the torso, they hang straight down from the shoulder in a way as to make a protrusion. Although the left shoulder is not completely preserved at No. 20, it is very similar to the example from Kourion. What are probably wrinkles in the dress are discernible from the neck towards the breast of No. 20. This is different from the example from Kourion, yet judging from their common stylistic characteristics the both should have been produced at dates close to each other.

Based on the comparisons above, the Taşlıca artefacts can probably be dated to the second half of Cypro-Archaic II.

3.2. Characteristics of the Terracotta Fragments and their Comparative Dating

Archaic terracotta figurines of Cyprus in general are in a style particular to the island but with Phoenician influences¹¹⁹. The beginning of the use of moulds usually is attributed to this. This technique was used throughout the Archaic Period in the production of all figurines and was especially used for statuettes' heads¹²⁰.

Figurines were produced locally as well as imported. A common type was the Phoenician goddess Astarte, depicted as naked and holding her breasts. Figurines of this type, found at various places in the island such as Khytroi, Kition, Tamassos and Salamis reflect Phoenician influence, while those showing bathing and baking bread are associated with the local cultures of the island¹²¹. This demonstrates that Phoenician

112 Morrow 1985, 155, Fig. 1, a.

113 Morrow 1985, 156, Fig. 2, c.

114 Morrow 1985, 156, Fig. 2, d.

115 Morrow 1985, 156, Fig. 2, f.

116 Sørensen 1994, 88.

117 Gjerstad 1948, 105-109.

118 Romano 2006, 14, cat. no.11, 54-28-19.

119 Reyes 1994, 130-131; Vandenabeele 1985, 203-211.

120 Vandenabeele 1986, 351-3, Pl. 30.1-3; Vandenabeele 1989, 266, 267.

121 Vandenabeele 1989, 266, 267.

ideas were in no way dominant, but transformed according to local traditions¹²². Archaic female figures in the eastern Aegean and on Cyprus were depicted with their two arms hanging at their sides¹²³. On Cyprus a standing position and covered heads were common. Women depicted in this way wear a transparent garment¹²⁴. Tight-fitting garments that hug the body are particular to Cyprus¹²⁵. Another type found on Cyprus and in the Aegean features women with one arm hanging down and hugging her side while the other arm is placed upon her stomach, holding an offering, their feet standing side by side. Female figures holding an offering are most common during Cypro-Archaic II¹²⁶. The four terracotta pieces of Taşlıca-Mersincik, although showing stylistic details, are not easy to date more exactly. Archaic examples of small sized female terracotta figurines are generally supposed to show priestesses; they are depicted dressed, wearing much jewellery¹²⁷.

The way in which the dress details are worked suggests that No. 21 may belong to a time later than the Archaic Period. Details of the dress of a figurine retrieved at Amathos¹²⁸ and the diagonal draping of the cloth show similarity to the cloth on the Taşlıca-Mersincik No. 21. The Amathos figurine is dated to the end of the Classical/Hellenistic Period¹²⁹. Despite these similar details, and in view of the other finds from Taşlıca-Mersincik, No. 21 appears to be Archaic Period.

No. 22 is another broken figurine, resembling a female figurine found at Lapethos¹³⁰, which holds a lyre in her left hand and wears a necklace reaching between her breasts. The musician from Lapethos was partly made with a mould, partly shaped by hand and is dated to Cypro-Archaic II¹³¹. Although the hair styles are different the necklaces resemble each other: they both end in a round shape. It might be possible that the missing left hand of No. 22 also held a musical instrument. A similar date for both figurines is suggested here.

No. 23 is a statuette of a woman playing the harp has been dated to the 5th century BC¹³². Its right arm extending over the breast reminds of a figurine from unknown origin¹³³. Considering the general appearance of both figurines is out of question and they probably were made during the same time.

The last of the terracotta artefacts is No. 24. The necklace around the neck of this figurine recalls those of two examples¹³⁴ from 2nd century BC Amathos, while their general appearance is different. No. 24 must have been produced at an earlier date, here as well an Archaic date is probable.

122 Vandenabeele 1989, 269.

123 Marantidou 2009, 171, 172.

124 Marantidou 2009, 171.

125 Marantidou 2009, 172.

126 Marantidou 2009, 173.

127 Schmidt 1968, Pl. 59:C609; Karageorghis 1993, 53.

128 Hermary 2000, 105, Pl.48, cat no. 704, AM 1798 (88.1002.7).

129 Hermary 2000, 105, Pl.48, cat no. 704, AM 1798 (88.1002.7).

130 Karageorghis 2000, 149, no. 227 (74.51.1670).

131 Karageorghis 2000, 148, 149, no. 227 (74.51.1670).

132 Karageorghis et al. 1999, 74, 75.

133 Karageorghis et al. 1999, no. 135 (Loan 103.10).

134 Hermary 2000, 96, 97, Pl. 42, nos. 628 (AM 2581 (93.4.1)), 634 (AM 1827 (89.501.1)).

Despite the lack of good comparisons, No. 21 wearing a transparent garment underlines the Cypriot character of the finds.

3.3. Evaluation and Dating of the Taşlıca-Mersincik Pottery

Surface pottery is spread over all the archaeological site of Taşlıca-Mersincik. A dense concentration of potsherds was encountered in the north of the site (area A) where there are traces of a stone foundation and also in the south of the site (area D), on and around a slope (figs. 2-3). Pottery was collected extensively and chronologically relevant pieces were selected. From this group 31 fragments representing specific forms were analysed in more detail. They represent Plain White, White Painted, Bichrome White and Black on Red Wares. Among the pottery retrieved, Black on Red ware is represented by a single example: No. 28. There are a few examples showing vegetal or linear bands: No. 35 Plain White, No. 34 Plain White, No. 3 White Painted, No. 46 Bichrome (White), No. 33 and No. 51. No. 33 has a profile known from end of the Archaic II and the beginning of the Classic Period. No. 44 shows resemblance to the profiles of plates commonly used at the end of Archaic II and in the Classical Period. The double coil handles are assigned to a wide interval ranging from Archaic to Roman Periods. The pieces that can be dated earliest are the mortars, which start already from the 7th and 6th centuries BC but were used for a long time.

The same is true for No. 30, No. 27, No. 31, No. 52 and No. 53 which can be dated only to the Archaic Period.

Within Cyprus the pottery of Taşlıca-Mersincik shows strong parallels to the sites of Amathos, Idalion, Kition, Salamis and Marion, the closest overseas parallels are Pedasa, Gömeç-Kızçıftlığı, the Agora of Athens and Naucratis. The lotus flower was commonly used on the island and was a votive gift to goddesses such as Astarte-Aphrodite¹³⁵. Yet so far it has not been encountered as a decoration on any of the pottery of Taşlıca-Mersincik. This suggests that if there was a sacred precinct, it should have belonged to some local belief system.

The mass of Taşlıca-Mersincik pottery naturally consisted of coarse ware household and cooking vessels for daily use. Among these everyday containers bowls, mortars, lekanes, jugs, amphorae, plates, funnels and dinoi (lebetes) were identified. In particular, double coil handled forms such as amphorae and single handled jugs are present; these were frequently used from Archaic to Roman Periods. Among the single handled jugs there are those with a ring foot. Bowls and single handled jugs are more numerous than the other shapes. The range of Taşlıca-Mersincik pottery is described extensively in the catalogue. It represents two distinct periods with a hiatus. There are a very few pieces belonging to the Late Roman Period, the majority belonging to Archaic Period. As indicated above, the pottery of Taşlıca-Mersincik has examples similar to the Bichrome IV bowls and to the vessels which Gjerstad classified as Plain White V, dating them to Cypro-Archaic II. Also, comparable examples in the necropolis areas of other sites point to Cypro-Archaic II as a date for

---

135 Winbladh 2015, 79.

Taşlıca-Mersincik. In combination with the information retrieved from the sculptures the site can be dated to the second half of Cypro-Archaic II.

The pottery was decorated with the usual bird, fish and human figures and abstract motifs¹³⁶. While the free-field style was often used in the Archaic I, in phase II there is a noticeable decrease in production¹³⁷. In Archaic II the vessels to which this style of decoration was applied were mostly large sized ones¹³⁸. At Taşlıca-Mersincik there are no decoration nor vessel shapes of this kind. Cypro-Archaic oriental influence makes itself felt in art and craft, due to Phoenician contacts. The cultural connection with southern Syria increased towards the middle of Cypro-Archaic I, when the kingdoms in Cyprus were at the height of their development¹³⁹. Archaic pottery shows regional differences: in the west of the island concentric rings and geometric motifs are used, while in the east it is floral motifs and animal and human figures¹⁴⁰. During the 11th to 8th centuries in the eastern part of Cyprus black circle motifs¹⁴¹ on Black on Red pottery is common. This is to some degree also observable in Taşlıca-Mersincik. Throughout the Archaic Period palm-leaf designs are encountered in Salamis, Idalion, Ayioi Omologites, Vadili and Kuruova in the Karpaz region.

Palm-leaf designs seem to be particularly concentrated in the southeast part of the island¹⁴². Kuruova and Taşlıca are just about 7km distant from each other as the crow flies, a direct relationship during the Archaic Period is inevitable.

The Amathos Style, which appeared in Cypro-Archaic II towards the middle of the 6th century BC is not present at Taşlıca-Mersincik, even if there are some pieces that are typologically closely similar¹⁴³.

Aside from the visible inter-regional relations and connections that must have existed, but are not traceable the Archaic amphorae¹⁴⁴ that were found during underwater surveys along the coast of Kaleburnu Village also give clues about marine activities¹⁴⁵ along this commercial route.

4. Conclusion: What Material Culture Reflects

The sculptures collected from the surface allow a rather precise dating to Cypro-Archaic II, the 6th and early 5th centuries BC, this date is confirmed by the pottery finds. Closely similar ones in the Karpas Area were found at Neta¹⁴⁶, Qura¹⁴⁷, Urania/

---

136 Karageorghis 2000, 93; 2014, Figs. 6, 7.

137 Karageorghis 2014, 88, 100.

138 Karageorghis 2014, 100.

139 Gjerstad 1948, 464 Karageorghis 2014, 94.

140 Gjerstad 1948, 461; Georgiadou 2016, 6; Reyes 1994, 107.

141 Winbladh 2015, 78.

142 Reyes 1994, 109.

143 Georgiadou 2016, 6.

144 Harpster 2016, 161.

145 Cypriot type transport containers and amphorae constitute proof of Archaic marine activity in the Aegean. They are known from Fenike, Miletos and the island of Chios (Özdaş – Kızıldağ 2017, 45).

146 Fischer 2003, 265, Cat. no. 305.

147 Fischer 2003, 264, Cat. nos. 303, 304.

Aphrendika and Golgoi¹⁴⁸. It has been demonstrated that the Taşlıca-Mersincik statues also bear resemblance to pieces from Amathos¹⁴⁹, Arsos¹⁵⁰, Lefkoniko¹⁵¹ and Troulli¹⁵² showing connections among the sites on the island. Beyond Cyprus there are connections to East Greek and Assyrian art.

Only No. 3 and No. 21 could possibly belong to a later date. The lack of datable comparisons to these pieces makes it impossible to date them exactly. Statues made with local Cypriot characteristics (No. 4), a beard resembling Assyrian depictions (No. 14), a Kouros that resembles East Greek statues (No. 13) and sculptures reminding of statues with Egyptian influence (No. 8) are demonstrating a multi-cultural structure or a multi-cultural level of taste/appreciation. According to Gjerstad's classification No. 14 compares with the Second Proto-Cypriote and the Archaic Cypro-Greek Style, while No. 17 can be identified as the Archaic Cypro-Greek Style. Characteristics as inlaid eyes, spaces between the toes and carved beads of necklaces seems to show that the sculptures of Taşlıca-Mersincik are of a local character, probably particular to the region and not much known elsewhere in the island.

The presence of a stone quarry in the area, the broken statue fragments and the unfinished pieces left by sculptors and stone masons suggest that a sculpture workshop may have existed here. Yet, the site's topography commanding the surrounding area, does not allow to exclude the possibility of a sacred precinct as well.

The numerous groups of plain ware and everyday use vessels, as well as the numerous potsherds and ceramic cinders which were found in bulk on the southeastern part of the site, also allow for the possibility of a pottery production, or of ritual offerings.

The bulk of the pottery belongs to Cypro-Archaic II, very few Roman Period fragments have been identified.

The decorations and plant motifs that show up on pottery used in Cyprus in the Archaic Period must have reached the island through marine activity from overseas regions¹⁵³, in particular Egypt and the Near East. The amphorae found in the sea at the Kaleburnu coast¹⁵⁴, which is only 10km distant, prove commercial activity on the Karpas, which is the furthest extension of Cyprus towards the Levant. The fact that the pottery of Taşlıca-Mersincik, located directly on the trade route, largely consists of daily use vessels instead of transport vessels, might be interpreted in a way that the site was directly part of the commercial network, but that this connection was established through some regional centre. But the fact that the site is just 1.6km distant from the coast with a possible harbour area makes this rather unlikely (fig. 2).

148 Faegersten 2003, 282, 283, Pl. 8.1-2, Cat. 31; Hermary – Mertens 2014, 36,37, 39-41, Cat. nos. 12, 17, 18.

149 Queyrel et al. 1983, 963, Figs. 9-10; Hermary 2000, 105, 106, Pls.48, 49, 715, cat no. 704, AM 1798 (88.1002.7).

150 Fischer 2003, 261, 262, Cat nos. 300, 301; Rogge – Zachariou – Kaila 2014, 205, Fig. 6a-c.

151 Karageorghis 1962, Pl. XXXII.

152 Caubet – Yon 1994, 98, Pl. XXVII c.

153 Winbladh 2015, 78.

154 Harpster 2016, 161.

Sea trade with the Levant, both sides of the Aegean, Phoenicia, Miletos and Chios¹⁵⁵ played a vital role for Archaic Cyprus, as is demonstrated for example by amphorae of the Cypriot basket-handled type¹⁵⁶ known from the shipwrecks of Kekova Island and Kepece Burnu¹⁵⁷ or the Cypriot pottery and the Cypriot statue and the terracotta statuettes in the Bozburun wreck¹⁵⁸ and the Cypriot-origin Bozukkule wreck¹⁵⁹. The same may be said of the Cypriot statues and figurines¹⁶⁰ found in the temple of Athena in Smyrna Bayraklı in western Anatolia, that was destroyed in 545 BC¹⁶¹.

The probable port area in the Taşlıca region adds another detail to this picture. As well as, it remains a matter of speculation, whether the sculpture workshop at Vikla¹⁶², another site on the Karpas Peninsula, may also have exported stone carvings produced at Taşlıca-Mersincik, or whether this Cypriot region send out artists to other lands¹⁶³, but in any case, there is no doubt that Taşlıca-Mersincik was well connected.

The site sheds new light on the economic and socio-cultural structure of the area, but what was its direct or indirect role? Was it a temenos, a workshop, or both, part of a larger economic infrastructure to which it was attached? To learn more about the possible existence of centralised structures, the ‘Royal Ideology’, a comprehensive project in the region would be required.

Such a project might start by locating an archaeological site that might have had central functions to understand the settlement structure on the Karpas Peninsula, the settlement pattern, the demographic structure and the hinterland. In order to do this, it is an archaeological necessity to start a comprehensive survey of the region, followed by international excavations. Only by taking all of the Archaic sites into consideration meaningful conclusions could be reached (fig. 1). The sites include the necropolis areas located on the Karpas Peninsula at Rizokarpaso-Aphrodite Akraia¹⁶⁴, Rizokarpaso-Ourania¹⁶⁵, Rizokarpaso-Tsambres¹⁶⁶, Galinoporni-Trachonas¹⁶⁷, Phlamoudhi-Trachona¹⁶⁸, Patriki-Avgalidha¹⁶⁹ and also the probable sacred precincts at Ardana¹⁷⁰, Lythrangomi¹⁷¹, Leonarisso village¹⁷² and Ayia Trias-Vikla Tepesi¹⁷³ as

---

155 Özdaş – Kızıldağ 2017, 45.

156 Greene – Leidwanger – Özdas 2014, 28.

157 Greene – Leidwanger – Özdas 2014, 23.

158 Özdaş – Kızıldağ 2017, 45.

159 Özdaş 2019, 70.

160 Akurgal 1997, 93 footnot. 363.

161 Akurgal 1997, 109.

162 Durugönül 2002, 66; Gunnis 1956, 208.

163 Jenkins 2000, 158, 161; Sørensen 1978, 120.

164 Durugönül 2002, 65; Hogart 1889, 83,

165 Kiessel 2017; Durugönül 2002, 64; Hogart 1889, 85, 88, 96; Ohnefalsch-Richter 1893, 27.

166 Durugönül 2002, 65; Taylor 1939, 24-123.

167 Gjerstad et al. 1934, 461-466.

168 Symenoglu 1972, 190-191.

169 Karageorghis 1971, 401-403.

170 Öztepe 2007, 150.

171 Durugönül 2002, 65; Öztepe 2007, 149

172 Durugönül 2002, 65; Öztepe 2007, 149; Durugönül 2016, 69.

173 Durugönül 2002, 66; for a different opinion, see: Gunnis 1956, 208.

well as the settlement area at Rizokarpaso-Chelones¹⁷⁴.

It has to be asked, whether the Karpas was part attached of some known kingdom in Cyprus – as indicated in theoretically drawn models¹⁷⁵ – or indeed a separate kingdom or even several city states. Especially the mostly neglected southern shores, with their proximity to the Levant should be reconsidered.

Catalogue

Stone Sculpture

Heads of Statues

No. 1 Inv. No. T/N-M17 SSF068

Height: 9.1cm, width: 6.9cm, thickness 8.1cm, limestone. Fig. 5-6.

Head of a male statue. The facial details are almost completely worn away. The beard of the figure, which descends from the ear towards the chin. The hair falling on the forehead is visible on the right side. The ears are the best preserved part; he wears a hair band.

No. 2 Inv. No. T/N-M17 SSF070

Height: 9.8cm, width: 7.1cm, thickness: 8.3cm, limestone. Fig. 7-8.

Head of a possibly male statue, lacking a beard. The nose is distinguishable. The right ear is clearly visible; the hair details and there a hair band are discernible.

No. 3 Inv. No. T/N-M17 SSF072

Height: 7.3cm, width: 5.45cm, thickness: 4.4cm, limestone. Fig. 9.

Head of a female figure, with her hair falling on the forehead and a cover on her hair, covering also the ears. Possibly a votive statue.

No. 4 Inv. No. T/N-M17 SSF073

Height: 8.8cm, width: 6.4cm, thickness: 6.25 cm, limestone. Fig. 10.

Female head with headdress. The hair covers half of the figure's forehead, it extends to the sides and covers the ears. The lines preserved on the back suggest that the headdress continues downwards. Faint 'Archaic Smile'.

No. 5 Inv. No. T/N-M17 SSF074

Height: 14.3cm, width: 10.7cm, thickness: 11.3 cm, limestone. Fig. 11.

The figure is worn to a high degree; its sex is not apparent. There are stones inlaid in both eyes. These stones can also be traced above the figure's eyebrow. Nose and mouth are very faintly discernible. The hair covers the upper part of the ear and extends towards the back.

No. 6 Inv. No. T/N-M17 SSF075

Height: 12.2cm, width: 8.15cm, thickness: 9.1cm, limestone. Fig. 12.

Probably the head of a male statue. The locations of the eyes, nose and mouth portions can be traced. The upper part of the figure's ear is covered by his hair.

No. 7 Inv. No. T/N-M17 SSF084

Height: 39cm, width: 21.1cm, thickness: 14.9cm, limestone. Fig. 13-14.

Fragment of a male figure's head. Facial features faintly recognisable; he is wearing a hat, covering half the

174 Hogart 1889, 79-80; Ohnefalsch-Richter 1893, 27.

175 Rupp 1987, Map 5; Reyes 1994, 121.

forehead. The indistinct facial details and the different carving of the mouth suggest an unfinished product. The back surface is straight, suggesting that the figure might have been set up against a wall.

No. 8 Inv. No. T/N-M17 SSF090

Height: 14.5cm, width: 9cm, thickness: 9.5 cm, limestone. Fig. 15.

The facial features of this work have not been preserved; it is either eroded or unfinished. The general appearance suggests the head of a human statue.

No. 9 Inv. No. T/N-M18 SSF001

Height: 6.5cm, width: 5cm, thickness: 5.2cm, limestone. Fig. 16.

Probably the head of a female statue, neck section is very little preserved. The back is unworked, suggesting either an intended headdress or an unfinished piece.

No. 10 Inv. No. T/N-M18 SSF007

Height: 25cm, width: 15cm, thickness: 12cm, limestone. Fig. 17.

Head of a statue, unfinished. On the face is a flat surface ready to be worked. The main lines of the hair have been shaped, the rear surface is flat.

Headless Statues

No. 11 Inv. No. T/N-M17 SSF067

Height: 30.4cm, width: 29.6cm, thickness: 13.75cm, limestone. Fig. 18.

Part of the body of a figure. The statue is damaged and worn; details not visible.

No. 12 Inv. No. T/N-M17 SSF080

Height: 29.8cm, width: 26.25 cm, thickness: 16.35cm, limestone. Fig. 19.

Probably a fragment of the torso of a Kouros. The upper portion of the torso is preserved.

No:13 Inv. No. T/N-M17 SSF087

Height: 60.74cm, width: 62cm, thickness: 16.3cm, limestone. Fig. 20.

Fragment of a naked male, head and torso, the part below the breast is missing¹⁷⁶. The hair is pulled back behind the ears. On the left side there are vaguely visible grooves. The hair, falls partially on the shoulders and is visible on the back. Almost oval facial shape; the chin is pointed. Close to a real human's measurements and anatomy.

Other Sculptures

No. 14 Inv. No. T/N-M17 SSF077

Height: 9.1 cm, width: 1.52 cm, thickness: 4.5 cm, limestone. Fig. 21.

Fragment of a beard, the hair rendered as regular concave rows of curls. The curls are in four rows from the top down. One part of the beard's concave wave details curls to the right and the other to the left. Looking from the side the beard juts forward.

No. 15 Inv. No. T/N-M17 SSF081

Height: 18.9cm, width: 15.05cm, thickness: 8.4 cm, limestone. Fig. 22.

Fragment of a Kore, the folds of the dress are preserved.

No: 16 Inv. No. T/N-M17 SSF089

Height: 15.45cm, width: 15.3cm, thickness: 9.2cm, limestone. Fig. 23.

---

176 This piece was found by villagers in the stone masonry of a house constructed before 1974. It was extracted and left in the find place.

Fragment, probably of a male figure; the part from the knees to the feet is preserved. The left foot is standing forward. Probably there was the base beneath its feet. The garment has been worked in detail from all four sides and extends to the feet. This piece must have been commissioned by a wealthy person either as votive statue or as representation of a priest. He wears two separate garments. There is a long garment with a cloak on top. On the edges of the cloak there is a double row of rectangles. Beneath these are rows of lines.

No. 17 Inv. No. T/N-M17 SSF092

Height: 12cm, width: 7.15 cm, thickness: 5.4 cm, limestone. Fig. 24.

Fragment probably of a human figure may be the lower part of a leg.

No. 18 Inv. No. T/N-M18 SSF002

Height: 14.5cm, width: 11cm, thickness: 4cm, limestone. Fig. 25.

Probably part of the left foot of a statue. Toes broken off during production or later.

No. 19 Inv. No. T/N-M18 SSF004

Height: 14.5cm, width: 11cm, thickness: 4cm, limestone. Fig. 26.

Probably the left foot of a statue carved on a base. The curved details of the left foot's inner arch and up to the ankle are roughly visible.

No. 20 Inv. No. T/N-M19 SSF004

Height: 23cm, width: 20.8cm, thickness: 6.4cm, limestone. Fig. 27

Fragment of a clothed statue preserved from the shoulder to the waist. The right arm hangs down from the shoulder and is bent at the elbow the hand in front of the breast probably holding an offering.

Terracotta

No. 21 Inv. No. T/N-M17 SSF093

Height: 8.65cm, width: 4.6cm, thickness: 2.3 cm, baked clay, shaped in a mould. Fig. 28.

Condition: This is a broken figurine of a woman. She is standing; the face and feet are broken. When her garment is looked at one understands that it is a woman. The free hanging dress is attached from the shoulders beneath the neck and is shown as folds. The right hand is held over the middle of the chest. The left arm has not been preserved. The garment that the figure wears gives the appearance of a transparent dress. Beneath the dress the breasts were made in the shape of mounds.

No. 22 Inv. No. T/N-M19 SSF001

Height: 10.2cm, width: 7.8cm, thickness: 4cm, baked clay, shaped in a mould. Fig. 29.

Fragment of a female figure. The hair is in double rows of moulded tresses, extending to the shoulders. On top of one necklace another one has been depicted as a V-shape between the figurine's breasts. The right upper arm hangs straight as far; the lower arm extends towards the breast and is decorated with two bracelets. The closed fist suggesting that the figure holds some object. Details of the fingers are visible. The left arm is not preserved, where it should be there is a protrusion, maybe the remains of a musical instrument.

No: 23 Inv. No. T/N-M19 SSF002

Height: 8.45cm, width: 5.65cm, thickness: 3.4cm, baked clay, shaped in a mould. Fig. 30.

Not very well preserved, probably the figure of a woman, breasts seem discernible. Necklace consisting of a single strand with leaf shaped beads. Probably there is a second necklace pointing down to the breasts. The right arm ends immediately below the left breast.

No. 24 Inv. No. T/N-M19 SSF003

Height: 12.8cm, width: 6.5 cm, thickness: 2.7 cm, baked clay, shaped in a mould and by impression. Fig. 31.

Fragment resembling a section of a pottery handle. The head section is not preserved. There is a necklace shaped of thick, long beads or a row of leaves, strung in a single row.

Pottery

Bowls are frequent. The examples of Plain White ware No. 25 (T/N-M18 SC004-007) and No. 26 (T/N-M18 SC004-009) have Archaic rim profiles (figs. 32b, o, 33b, o). They resemble bowls of Archaic II Bichrome IV¹⁷⁷ and No. 26.

Pottery fragments with everted rim and belonging to the following ware groups are of the same type (figs. 32l, d, c, 33l, d, c): No. 27 Black on Red (T/N-M18 SC004-005), No. 28 Plain White (T/N-M18 SC004-011) and No. 29 Plain White (T/N-M18 SC004-012). Of these bowls, rim and body parts are preserved. The rim profiles are similar to a bowl retrieved at Idalion¹⁷⁸ and dated to the Archaic II; the sharp narrowing towards the base observable on the Idalion bowl is not present on No. 27 and No. 29 (figs. 32l, c, 33l, c).

No. 30 Plain White (T/N-M17 SC022-005) is very similar to a bowl¹⁷⁹ found at Gömeç Kızçıftlığı Höyüğü, in the Turkish province of Balıkesir (figs. 32g, 33g). Another Plain White bowl retrieved at Kızçıftlığı Höyüğü Gömeç¹⁸⁰, has a similar rim profile as No. 31 (T/N-M17 SC022-007), but their body sections are different (figs. 32r, 33r). These comparisons are dated to the Archaic Period. However, the evidence is too weak to establish a connection between the two sites.

No. 32 Plain White (T/N-M17 SC022-003) is a rim fragment from a thin-walled bowl. While it generally resembles a bowl uncovered at Amathos grave number 251 and dated 545-475 BC¹⁸¹, the rim profile is rather different (figs. 32a, 33a).

No. 33 Bichrome White (T/N-M17 SC022-024) and No. 34 White Painted (T/N-M17 SC022-025) are comparable to Ionian bowls (figs. 32m, n, 33m, n). Their profile is resembling two bowls (77.1679 and 77.1725) found at Idalion (West Terrace)¹⁸². The rim of No. 34 is everted upwards. Between the body and the rim there is a sharp demarcation. No. 34 shows similarity to vessel no.20¹⁸³ (77.1725) from Idalion, which is dated to the end of Cypro-Archaic II and Early Classical (phase 5). No. 34 also shows similarities with bowl no.10 (77.1679) from Idalion (West Terrace)¹⁸⁴. Thus No. 33 and 34 should also date to Cypro-Archaic II. The rows of horizontal painted bands, common in the Archaic Period, are present on both the interior and the exterior of No. 34. Catalogue No. 35 Plain White (T/N-M17 SC022-002). On the outer surface there is band decoration, on the rim and the inner surface there are traces of paint (figs. 32f, 33f).

No. 36 Plain White (T/N-M18 SC004-003) (figs. 32k, 33k) is similar to a piece from Amathos (Bichrome Ware IV, Amathos 7.102)¹⁸⁵. According to Gjerstad's classification it belongs to the Cypro-Archaic II.¹⁸⁶ A bowl¹⁸⁷ found in the excavations carried out at Lefkoşa near the Agios Georgios hill has a profile close to that of No. 36 dated to Cypro-Archaic¹⁸⁸.

Bowl/funnel No. 37 (T/N-M17 SC022-029; figs. 32u, 33u) has a wide rim diameter (41cm). The vessel is shaped like a bowl and gets distinctly narrower towards the base. Perhaps it was a funnel.

Dinos (lebes) No. 38 Bichrome Plain White (T/N-M17 SC022-023) is a fragment of rim and body (figs.

177 Gjerstad 1948, Fig. XXX, no. 13.

178 Gjerstad 1948, Fig. XLIV,2).

179 Polat 2009, 99, 131, Kat No. 50.

180 Polat 2009, 99, 131, Kat No. 50.

181 Petit 2007, Pl. V, 12, 198, 199.

182 Stager – Walker 1989, 17, 18, 28, 29, Fig.7, nos 10, 20.

183 Stager – Walker 1989, Fig.7, no. 20.

184 Stager – Walker 1989, Fig.7, no. 10.

185 Gjerstad 1948, Fig. XXX, 7.

186 Gjerstad 1948, Fig. XXX, 7.

187 Pilides – Destrooper – Georgiades 2008, 313, Fig. 4, No. 5.

188 Pilides – Destrooper – Georgiades 2008, 312, 314.

32e, 33e). The rim is everted. It is close to a lebes dated 550 BC from the Agora of Athens¹⁸⁹, dated 500 BC. No. 38 should have been made at a similar date. It also resembles an Archaic dinos from Naucratis¹⁹⁰.

Five different rim fragments belong to mortars (figs. 32t, j, h, s, i, 33t, j, h, s, i): No. 39 Plain White (T/N-M18 SC004-001), No. 40 Plain White (T/N-M18 SC004-010), No. 41 Plain White (T/N-M17 SC022-001), No. 42 Plain White (T/N-M17 SC022-010) and No. 43 White Painted (T/N-M17 SC022-006). Comparisons come from at Amathos¹⁹¹, Kition¹⁹² and Salamis¹⁹³ in Cyprus and Pedasa in Turkey¹⁹⁴.

No. 44 Plain White (T/N-M17 SC022-030), is a shallow plate (figs. 32p, 33p). It reminds of a vessel which Gjerstad classed as Plain White V¹⁹⁵. Both have thick walls, are shallow, standing on thick bases. No. 44 has a wider form and a thicker walled prominent base. In Cyprus this type occurs more often in the Classical Period.

No. 45 (T/N-M17 SC022-031) coarse ware base fragment belonging to a lekane (figs. 34f, 35f).

No. 46 Bichrome (T/N-M17 SC022-015), neck fragment of a jug or amphora (figs. 34b, 35b). On the exterior traces of a painted band decoration. Another example, No. 47 Plain White (T/N-M17 SC022-016), is a base fragment (figs. 34d, 35d), probably belonging to a jug. The profile is unusual, however, there are similar Type IV amphora bases¹⁹⁶ known from Marion. No. 46 has a profile which opens upwards.

No. 48 Plain White (T/N-M18 SC003-001) is a base fragment belonging to a jug (figs 34i, 35i). There is a similar base profile of an amphora (S.6.4 White Painted IV)¹⁹⁷.

No. 49 Plain White (T/N-M17 SC022-013) reminds of the base profile (figs. 34e, 35e) of an example¹⁹⁸ of Type IV in the Cypriot ceramic typology. No. 50 (T/N-M17 SC022-014) is a Plain White base fragment belonging to a ring footed, single handled jug or amphora (figs. 34c, 35c). Aside of a few differences it recalls no.145 found in the Agora of Athens¹⁹⁹, which is dated to 525-500 BC. No. 51 Bichrome (T/N-M18 SC004-002), probably a neck section of an amphora (figs. 34a, 35a). On the preserved fragment is a row of horizontal bands. No. 52 Plain White (T/N-M18 SC004-004) is a wheel-made base fragment from a single handled jug or amphora (figs. 34j, 35j). Wheel-marks are visible on the inside. The body widens as it expands towards the outside. An amphora having a similar profile has been identified as Bichrome IV according to the classification of Gjerstad²⁰⁰. Another amphora of this classification²⁰¹ is a fragment of the base and body of an amphora or jug. This reminds of No. 53 Plain White (T/N-M18 SC004-006).

Double coiled handles (figs. 34h, g, 35h, g): No. 54 Plain White (T/N-M17 SC022-032) and No. 55 Plain White (T/N-M17 SC022-033). These handles must belong to an amphora or a single handled jug. This type of double coiled handles is encountered from the Archaic to the Roman Period.

189 Sparkes – Talcott 1970, 242, Pl. 4, no. 86; Polat 2009, 81-141, Kat No. 85.

190 Schlotzhauer – Villing 2006, 63, Fig. 34.

191 Fourier 2009, 72, Figs. 61-62.

192 Karageorghis 1999, Pl. CXLIX, no. 3706, Pl. CLXXIV, 3725, 3726.

193 Karageorghis 1967, Pl. XLI, CXXV, 4; Karageorghis 1970, Pl. XLV, CXCIX, 132, Pl. CXVII, CCXXV, 7, Pl. CXXXI, CCXXX, dr. 5; Karageorghis 1973, Pl. CCXXXIII, 209, 211, 994; Karageorghis 1978, Pl. IX, XLVI, 5; Karageorghis 1999, Pl. CXLIX, 3706.

194 Özer 2017, 65-67, Res 3-6.

195 Gjerstad 1948, Fig. LVI, no. 23.

196 Gjerstad 1948, Fig. XXIX, no.2.

197 Gjerstad 1948, Fig. XXX, 3.

198 Gjerstad 1948, Fig. XXIX, no.1

199 Sparkes-Talcott 1970, 246, Pl.8, Fig. 3.

200 Gjerstad 1948, Fig. XXXVI, no.2.

201 Gjerstad 1948, Fig. XXXVI, no.3.

Bibliography and Abbreviations

- Akurgal 1997 Akurgal, E., *Eski İzmir I Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, Ankara.
- Androiti 2016 Androiti, M., "Toward Further Understanding The Mixed Character Of The Archaic Statuettes Of Cypriot Type", *Approaching Cyprus* (eds. R. Maguire – J. Chick), Cambridge, 110-126.
- Ataç 2006 Ataç, M.-A., "Visual Formula and Meaning in Neo-Assyrian Relief Sculpture", *The Art Bulletin* 88 (1), 69–101. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/25067226>
- Boardman 2001 Boardman, J., *Yunan Heykeli, Arkaik Dönem* (transl. Y. Ersoy), İstanbul.
- Boardman 2001 Boardman, J., *Siyah Figürlü Atina Vazoları* (transl. G. Engin), İstanbul.
- Boardman 2005 Boardman, J. *Yunan Sanatı* (transl. Y. İlseven), İstanbul.
- Cannovò 2008 Cannovò, A., "The Cypriot Kingdoms in the Archaic Age: a Multicultural Experience in the Eastern Mediterranean", *XVII International Congress of Classical Archaeology: Meetings Between Cultures in the Eastern Mediterranean*, Roma, 37-46. http://151.12.58.75/archeologia/bao_document/articoli/5_CANNAVO.pdf, 2010. <hal-00946152>
- Caubet – Yon 1994 Caubet, A. – Yon, M., "Ateliers de Sculpture de Kition: VIe-IVe s. av. J.-C.", *Cypriote Stone Sculpture; Proceedings of the Second International Conference of Cypriote Studies Brussels-Liège, 17-19 May, 1993* (eds. F. Vandennebeele – R. Laffineur), Brussels-Liège, 97-106.
- Count 2001 Counts, D.B., "Prolegomena to the Study of Cypriote Sculpture", *Cahiers Du Centre d'Études Chypriotes* 31, 129-181.
- Dikaios 1953 Dikaios, P., *A Guide to the Cyprus Museum*, Nicosia.
- Dray – Taylor 1939 Dray, E. – Taylor, J. du P., *Tsambres and Aphendrika, Two Classical and Hellenistic Cemeteries in Cyprus*, Report of The Department of Antiquities, 24-123.
- Durugönül 2002 Durugönül, S., *Dağlık Kilikia ve Karpaz Bölgesi (Kuzey Kıbrıs) Antik Yerleşim Özellikleri*, OLBA VI, 57-69.
- Durugönül 2016 Durugönül, S., "Archaic Cypriot Statuary 1", *The Northern Face of Cyprus, New Studies in Cypriot Archaeology and Art History* (eds. L. Summerer – H. Kaba), İstanbul, 67-81.
- Faergersten 2003 Faergersten, F., *The Egyptianizing Male Limestone Statuary from Cyprus. A Study of a Cross-Cultural Eastern Mediterranean Votive Type*, Lund.
- Fischer 2003 Fischer, S. N., "Limestone Sculpture", *The Cyprus Collections in the Medelhavsmuseet* (eds. V. Karageorghis – S. Houby-Nielsen – Å. Paul), Nicosia, 258-272.
- Fourrier 2009 Fourrier, S., "East Greek and Cypriote Ceramics of the Archaic Period", *Cyprus and the East Aegean*, Oct 2008, Pythagoreion, Greece, 131–138. <https://doi.org/Cyprus and the East Aegean. Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC>.
- Georgiadou 2016 Georgiadou, A, P., "Pottery of Geometric, Archaic and Classical Periods in Cyprus", in the website: *Kyprios Character. History, Archaeology – Numismatics of Ancient Cyprus*. Kyprioscharacter.eie.gr/en/t/A0 (Accessed: 09/25/2017).

- Gjerstad 1948 Gjerstad, E., *The Swedish Cyprus Expedition, Vol. IV. Part 2, The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods*, Stockholm.
- Gjerstad et al. 1934 Gjerstad, E. – Lindros, J. – Sjöqvist, E. – Westholm, A., *The Swedish Cyprus Expedition, Vol. I, Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931*, Stockholm.
- Gjerstad et al. 1937 Gjerstad, E. – Lindros, J. – Sjöqvist, E. – Westholm, A., *The Swedish Cyprus Expedition, Vol. III, Finds and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931*, Stockholm.
- Greene – Leidwanger – Özdaş 2014
Greene, E. S. – Leidwanger, J. – Özdaş, H., “Expanding Contacts and Collapsing Distances in Early Cypro-Archaic Trade: Three Case Studies of Shipwrecks off the Turkish Coast”, *The Transport Amphorae and Trade of Cyprus* (eds. M. Lawall – J. Lund), Aarhus, 22-34.
- Gunnis 1956 Gunnis, R., *Historic Cyprus*, London.
- Harpster 2016 Harpster, M., *Kuzey Kıbrıs’ı Kapsayan Uluslararası Sözleşmelerin Uygulanabilirliği: 2009 Karpaz Deniz Mirası Yüzey Araştırması*, *Anadolu-Anatolia* 42, 155-178.
- Hermay 2000 Hermay, A., *Amathonte V. Les Figurines en Terre Cuite Archaïques et Classiques, Les Sculptures en Pierre*, Paris.
- Hermay – Mertens 2014 Hermay, A. – Mertens, J. R., (eds.), *The Cesnola Collection of Cypriot Art, Stone Sculpture*, New York.
- Hill 1940 Hill, G., *A History of Cyprus*, Cambridge.
- Hogart 1889 Hogart, D. G., *Devia Cypria: Notes of an Archaeological Journey in Cyprus in 1888*, London.
- Hult 1992 Hult, G., *Nitovikla Reconsidered: Memoir*, Medelhavsmuseet.
- Iacovou 2002 Iacovou, M., *From Ten to Naught: Formation, Consolidation and Abolition of Cyprus’ Iron Age Politics*, *Cahier Du Centre d’Études Chypriotes* 32, 73–87. Retrieved from <http://scholar.google.com/scholar?hl=en&btnG=Search&q=intitle:From+ten+to+naught.+Formation,+consolidation+and+abolition+of+Cyprus'+Iron+Age+polities#0>
- Iacovou 2008 Iacovou, M., *Cultural and Political Configurations in Iron Age Cyprus: The Sequel to a Protohistoric Episode*, *AJA* 2008, 625–657.
- Iacovou 2013 Iacovou, M., “Historically Elusive and Internally Fragile Island Politics: the Intricacies of Cyprus’s Political Geography in the Iron Age”, *New Approaches to the Elusive Iron Age Politics of Ancient Cyprus* (eds. D. Counts – Iacovou, M.), *BASOR* 370, 15-47.
- Janes 2010 Janes, S., “Negotiating Island Interactions: Cyprus, the Aegean and the Levant in the Late Bronze to Early Iron Ages”, *Material Connections in the Ancient Mediterranean: Mobility, Materiality and Identity* (eds. P. van Dommelen – A. B. Knapp), London, 127-146.
- Janes 2013 Janes, S., “Death and Burial in the Age of the Cypriot City-Kingdoms: Social Complexity Based on the Mortuary Evidence”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 370, 145-168.

- Jenkins 2000 Jenkins, I., "Cypriot Limestone Sculpture from Cnidus", *Periplus: Papers on Classical Art and Archaeology Presented to Sir John Boardman* (eds. G. Tsatskheladze – A. J. N. W. Prag – A. M. Snodgrass), London, 153-162.
- Karageorghis 1962 Karageorghis, V., *Treasures in the Cyprus Museum*, Nicosia.
- Karageorghis 1967 Karageorghis, V., *Excavations in the Necropolis of Salamis I*, Nicosia.
- Karageorghis 1970 Karageorghis, V., *Excavations in the Necropolis of Salamis II*, Nicosia.
- Karageorghis 1971 Karageorghis, V., *Chronique des Fouilles et Découvertes Archéologiques à Chypre en 1970*, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 95 (livraison 1), 335-432.
- Karageorghis 1972 Karageorghis, V., *Two Built Tombs at Patriki, Cyprus*, Report of the Department of Antiquities, 161-182.
- Karageorghis 1973 Karageorghis, V., *Excavations in the Necropolis of Salamis III*, Nicosia.
- Karageorghis 1976 Karageorghis, V., *Kition, Mycenaean and Phoenician Discoveries in Cyprus*, London.
- Karageorghis 1977 Karageorghis, V., *Two Cypriote Sanctuaries of the End of the Cypro-Archaic Period*, Rome.
- Karageorghis 1978 Karageorghis, V., *Excavations in the Necropolis of Salamis IV*, Nicosia.
- Karageorghis 1993 Karageorghis, V., *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus Vol. II: Late Cypriote II – Cypro-Geometric III*, Nicosia.
- Karageorghis 1994 Karageorghis, V., "The Development of Cypriote Stone Sculpture", *Cypriote Stone Sculpture: Proceedings of the Second International Conference of Cypriote Studies, Brussels-Liege, 17-19 May, 1993*, Brussels-Liege, 9-13.
- Karageorghis 1999 Karageorghis, V., *Excavating at Salamis in Cyprus*, Athens.
- Karageorghis 2000 Karageorghis, V., *Ancient Art from Cyprus – The Cesnola Collection in the Metropolitan Museum of Art*, New York.
- Karageorghis 2002 Karageorghis, V., *Early Cyprus: Crossroads of the Mediterranean*, Los Angeles.
- Karageorghis 2014 Karageorghis, V., "Cypriote Iron Age Vases of the Pictorial Style in Berlin", *Cypriote Antiquities in Berlin in the Focus of New Research. Conference in Berlin, 8 May, 2013* (eds. V. Karageorghis – E. Poyiadji-Richter – S. Rogge), Münster – New York, 87-102.
- Kızılduman 2008 Kızılduman, B., "Kıbrıs' ta Nitovikla Çevresine İlişkin Yeni Bulgular", *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, 24-25 Nisan 2007 (eds. A. Erkanal-Öktü – S. Günel – U. Deniz), Ankara, 159-166.
- Kızılduman 2017a Kızılduman, B., "Kral Tepesi: Karpaz Yarımadası'nda Bir Geç Tunç Çağı Yerleşimi", *TUBA-AR* 21, 35-62.
- Kızılduman 2017b Kızılduman, B., "A Remarkable Late Bronze Age Building at Kaleburnu Kral Tepesi/ Galinoporni Vasili in Cyprus", *OLBA* XXV, 113-159.
- Kiessel 2017 Kiessel, M., "Hof- und Fassadengräber auf der Karpashalbinsel Zyperns? Bemerkungen zu Kammergräbern in der Flur "Spilious"nahe Aphendrika", *ADALYA* 20, 135-156.
- Marantidou 2009 Marantidou, P., "The Standing Draped Female Figure in the Archaic art

- of Cyprus and the Eastern Aegean: a Comparative Study”, Cyprus and the East Aegean, Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC, An International Archaeological Symposium held at Samos Pythagoreion, October 17th-18th 2008 (eds. Karageorghis, V. – Kouka, O.), Nicosia, 171-188.
- Matthäus 2007 Matthäus, H., “The Royal Tombs of Tamassos”, *Cahiers Du Centre d’etudes Chypriotes* 32, 211–230.
- Morrow 1985 Morrow, K. D., *Greek Footwear and the Dating Sculpture*, London.
- Mylonas 1998 Mylonas, D. G., *Archaische Kalksteinplastik Zyperns*, , Universität Mannheim Ph. Dissertation, Mannheim.
- Ohnefalsch-Richter 1893 Ohnefalsch-Richter, M., *Kypros, The Bible and Homer*, London.
- Özdaş 2019 Özdaş, H., “Bozukkale Sualtı Kazısı, 2019 Sezonu”, *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi* 12, 69-73.
- Özdaş – Kızıldağ 2017 Özdaş, H. – Kızıldağ, N., “Marmaris, Bozburun Sualtı Kazısı 2017 Sezonu”, *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi* 8, 40-47.
- Özgan 1978 Özgan, R., *Untersuchungen zur Archaischen Plastik Ioniens*, Bonn.
- Özer 2017 Özer, B., “Pedasa Athena Kutsal Alanı Arkaik Dönem Kıbrıs Mortarları ve Bölgeler Arası Ticari İlişkilerdeki Rolü”, *ADALYA* 20, 41-68.
- Öztepe 2009 Öztepe, E., “Karpaz Yarımadası Arkeolojik Yerleşimleri”, *Anadolu-Anatolia* 33, 143-164.
- Petit 2007 Petit, T., *Le tombe 251 de la Néropole d’Amathonte*, Report of the Department of Antiquities, 193-210.
- Pilides – Destrooper – Georgiades 2008
Pilides, D. – Destrooper-Georgiades, A., *A Hoard of Silver Coins from the Plot on the Corner of Nikokreontos and Hadjopoullou Streets, (East Extension of the Settlement of the Hill of Agios Georgios, Lefkosia)*, Nicosia.
- Polat 2009 Polat, Y., “Gömeç Kızçıftlığı Höyüğü ve Seramikleri”, *Arkeoloji Dergisi XIII* (2009/1), 81-140.
- Queyrel et al. 1983 Queyrel, A. – Burkhalter, F. – Aupert, P. – Schmid, M.-E. – Hermary, A., “Rapport Sur les Travaux de la Mission de l’École Française et du Ministère des Relations Extérieures à Amathonte en 1982”, *Bulletin de Correspondance Hellenique* 107(2), 955–969. Retrieved from www.persee.fr/doc/bch_0007-4217_1983_num_107_2_6755.
- Reyes 1994 Reyes, A. T., *Archaic Cyprus, A Study of the Textual and Archaeological Evidence*, Oxford.
- Roaf 1996 Roaf, M., *Mezopotamya ve Eski Yakınoğu* (transl. Z. Kılıç), *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi* 9, İstanbul.
- Rogge – Zachariou-Kaila 2014
Rogge, S. – Zachariou-Kaila, E., “Large and Well Fortified: A Colossal Female Head with a Mural Crown in Berlin”, *Cypriote Antiquities in Berlin in the Focus of New Research. Conference in Berlin, 8 May 2013* (eds. V. Karageorghis – E. Poyiadji-Richter – S. Rogge), Münster and New York, 193-241.
- Romano 2006 Romano, I. B., *Catalogue of the Cypriot Greek and Roman Stone Sculpture*,

- Philadelphia.
- Rupp 1987 Rupp, D. W., “Vive le Roi: The Emergence of the State in Cyprus”, *Western Cyprus Connections* (ed. D. W. Rupp), Göteborg, 147-161.
- Satraki 2008 Satraki, A., “Manifestations of Royalty in Cypriot Sculpture”, *POCA 2005: Postgraduate Cypriot Archaeology, BAR International Series 1803* (ed. G. Papantoniou), Oxford, 27-35.
- Schlotzhauer – Villing 2006 Schlotzhauer, A. – Villing, U., “East Greek Pottery from Naukratis: The Current State of Research”, *Naukratis: Greek Diversity in Egypt* (eds. A. Schlotzhauer – U. Villing), London.
- Schmidt 1968 Schmidt, G., *Kyprische Bildwerke aus dem Heraion von Samos, Samos VII*, Bonn.
- Senff 2014 Senff, R., “Remarks on Some Freestanding Archaic Limestone Sculptures in Berlin”, *Cypriote Antiquities in Berlin in the Focus of New Research* (eds. V. Karageorghis – P.-R. Elena – S. Rogge), Münster and New York, 137-152.
- Sjöqvist 1934 Sjöqvist, E., “Ayios Jakovos. Nitovikla. Paleoskoutella”, *Swedish Cyprus Expedition Vol. I* (eds. E. Gjerstad – J. Lindros – E. Sjöqvist – A. Westholm), Stockholm, 302-438.
- Sørensen 1994 Sørensen, L. W., “The Divine Image? In Cypriote Stone Sculpture”, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus: 3, The Cypro-Archaic Period. Large and Medium Size Sculpture, Proceedings of the Second International Conference of Cypriote Studies Brussels–Liège* (eds. F. Vandenabeele – R. Laffineur), 79-89.
- Sørensen 1978 Sørensen, L. W., *Early Archaic Limestone Statuettes in Cypriote Style, A Review of their Chronology and Place of Manufacture, Report of the Department of Antiquities*, 111-121.
- Sørensen 2014 Sørensen, L. W., *Creating Identity or Identities in Cyprus During the Archaic Period*, Stockholm.
- Sparkes – Talcott 1970 Sparkes, B. A. – Talcott, L., *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C., Athenian Agora 12*, Edinburgh, 266-271.
- Strabon Strabon, *Geographika* (transl. A. Pekman), İstanbul.
- Stager – Walker 1989 Stager, L. E. – Walker, A. M., *American Expedition to Idalion, Cyprus 1973-1980*, Chicago.
- Symenoglu 1972 Symenoglu, S., *Archaeological Survey in the Area of Phlamoudhi, Cyprus, Report of the Department of Antiquities*, 190-191.
- Thalmann 1977 Thalmann, J. P., “Céramique Trouvée a Amathonte”, *Greek Geometric and Archaic Pottery found in Cyprus* (ed. E. Gjerstad), Stockholm, 65-86.
- Vandenabeele 1989 Vandenabeele, F., “Has Phoenician Influence Modified Cypriot Terracotta Production?”, *Early Society in Cyprus* (ed. E. Peltenburg), Edinburgh, 266-271.
- Vemuele 1974 Vermeule, C., *Cypriote Sculpture, the Late Archaic and Early Classical Periods: Towards a More Precise Understanding*, *American Journal of Archaeology* 78(3), 287-290.
- Vermuele 1976 Vermeule, C., *Greek and Roman Cyprus: Art from Classical Through Late Antique Times*, Boston.

- Windbladh 2015 Windbladh, M. L., Kıbrıs. Aşk, Savaş ve Kült. (transl. G. Ünüvar), İstanbul.
- Yon 1974 Yon, M., Un dépôt de Sculptures Archaïques, Salamine de Chypre V, Paris.
- Yon 1981 Yon, M., Chypre Entre la Grèce et les Perses, Ktema 6, 49-56.
- Yon 1994 Yon, M., Kition in the Tenth to Fourth Centuries B.C., BASOR 308, 9-19.

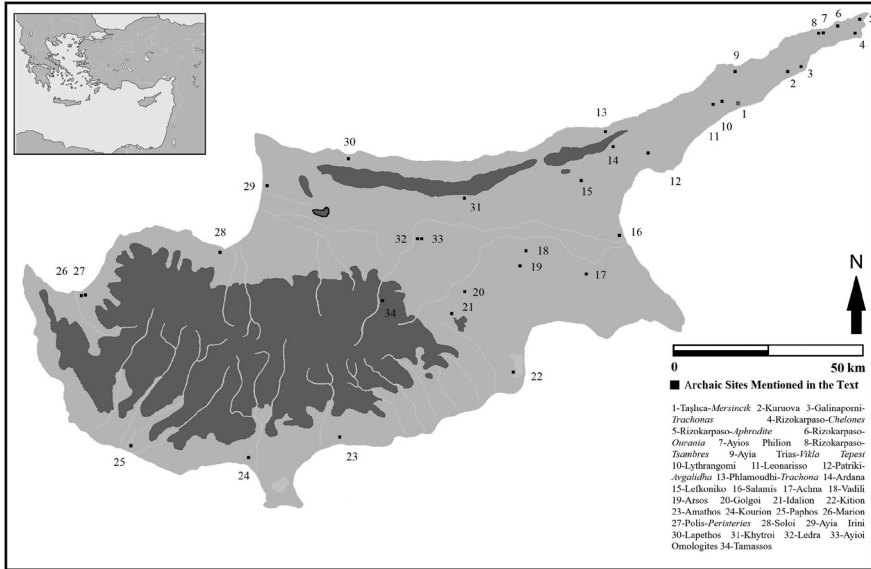

Fig. 1 Cypro-Archaic sites mentioned in the text.

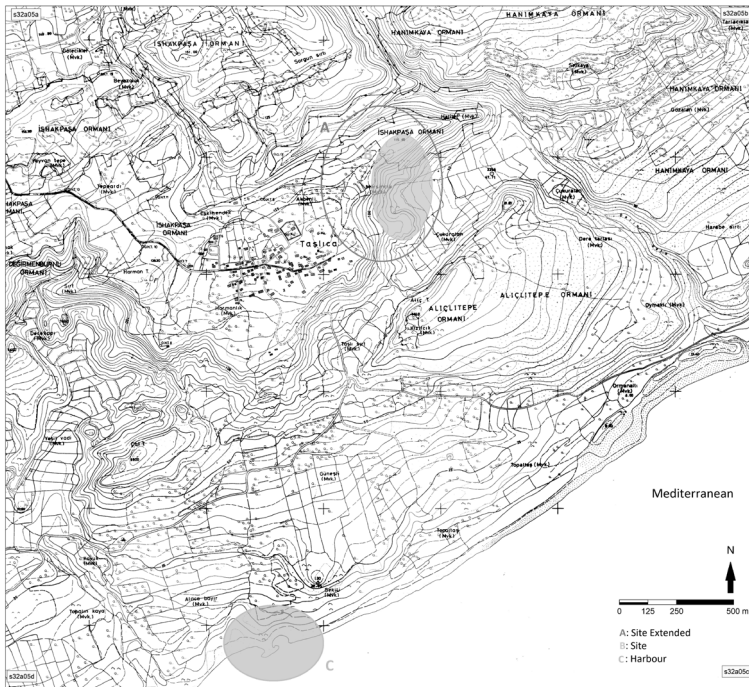

Fig. 2 1/5000 scale topographic map of Taşlıca-Mersincik and the surrounding area.

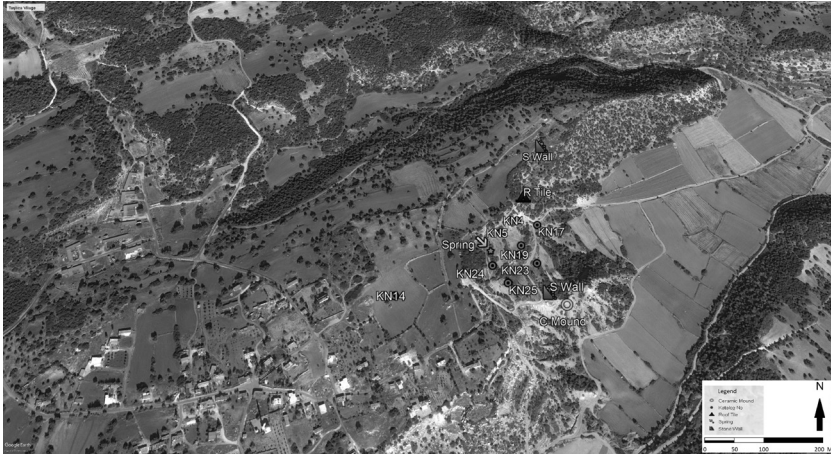

Fig. 3 Aerial photograph of Taşlıca-Mersincik.

Fig. 4 Architectural structure in the north of Taşlıca-Mersincik.

Fig. 5 No. 1 statue head, frontal view.

Fig. 6 No. 1 statue head, side view.

Fig. 7 No. 2 statue head, frontal view.

Fig. 8 No. 2 statue head, side view.

Fig. 9 No. 3 statue head, frontal view.

Fig. 10 No. 4 statue head, frontal view.

Fig. 11 No. 5 statue head, frontal view.

Fig. 12 No. 6 statue head, frontal view.

Fig. 13 No. 7 statue head, frontal view.

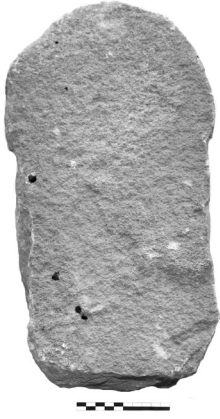

Fig. 14 No. 7 statue head rear side view.

Fig. 15 No. 8 statue head, side view.

Fig. 16 No. 9 statue head, frontal view.

Fig. 17 No. 10 statue head, frontal view.

Fig. 18 No. 11 torso, frontal view.

Fig. 19 No. 12 torso, frontal view.

Fig. 20 No. 13 Kouros fragment, frontal view.

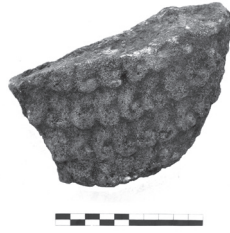

Fig. 21 No. 14 beard fragment, frontal view.

Fig. 22 No. 15 Kore fragment, frontal view.

Fig. 23 No. 16 statue on a plinth, rear view.

Fig. 24 No. 17 fragment, frontal view.

Fig. 25 No. 18 foot fragment, top view.

Fig. 26 No. 19 foot fragment, frontal view.

Fig. 27 No. 20 torso, frontal view.

Fig. 28 No. 21 terracotta figurine, frontal view.

Fig. 29 No. 22 broken female terracotta figurine, frontal view.

Fig. 30 No. 23 broken female terracotta figurine, frontal view.

Fig. 31 No. 24 female figurine, frontal view.

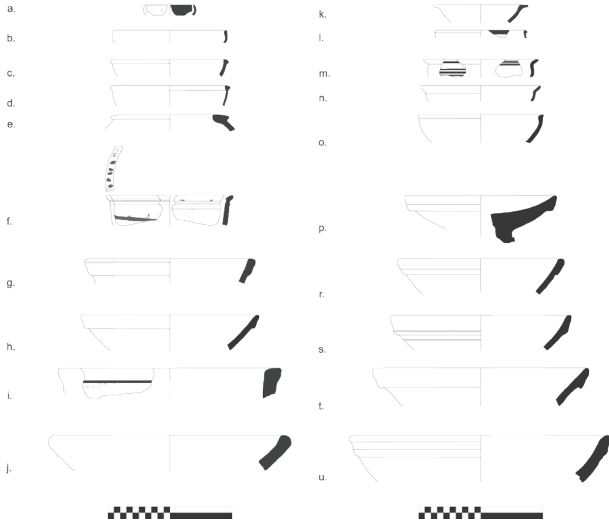

Fig. 32 Drawing of rims from Taşlıca-Mersincik.

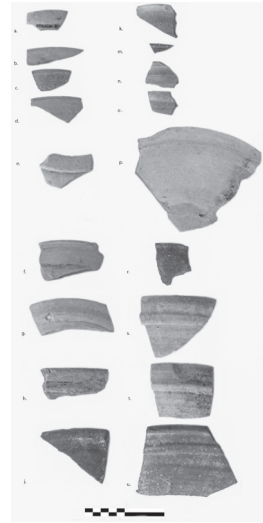

Fig. 33 Photography of rims from Taşlıca-Mersincik.

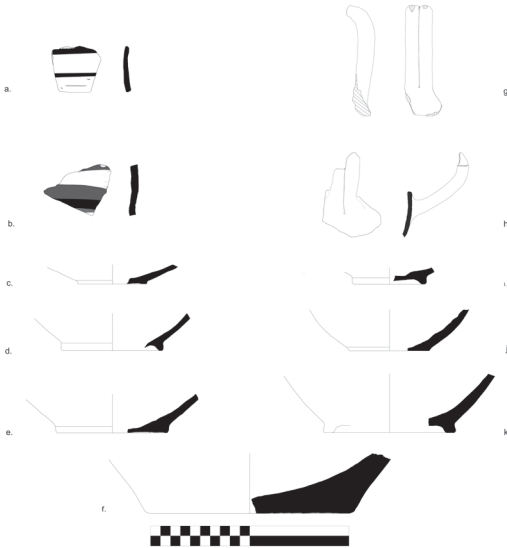

Fig. 34 Drawing of bases, body and handles from Taşlıca-Mersincik.

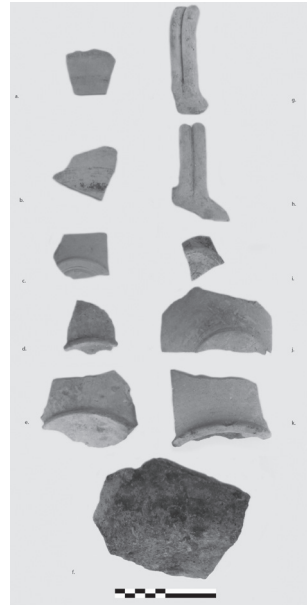

Fig. 35 Photography of bases, body and handles from Taşlıca-Mersincik.

AIZANOI KUZEY NEKROPOLİS'TEN BİR TERRAKOTTA MASK

Elif ÖZER – Ahmet TÜRKAN – Zerrin ERDİNÇ *

ABSTRACT

A Terracotta Mask From the North Necropolis of Aizanoi

Aizanoi is located on the Örencik Plain Plateau, within the borders of Çavdarhisar district, 48 km southwest of the Kütahya Province. In ancient times, the city was in the Phrygian Epictetos region. Although the earliest data of Aizanoi are the findings dated to the Paleolithic period, the earliest archaeological data belonging to the settlement are obtained from the mound on which the temple of Zeus is located and they are dated to the Early Bronze Age. During the Roman Imperial period, the city experienced its brightest era. Especially during the reign of emperor Hadrianus and Antoninus, the increasing development in construction activities and transformation of Aizanoi to a city that received intense migration, her a cosmopolitan structure. Until the middle of the 3rd century AD, Aizanoi continued to hold her leading political and religious position in the region. At the beginning of the 4th century AD, Aizanoi became a part of the Phrygia Prima province, which constituted by combining Phrygia and Caria. The city has an ancient texture with examples of public and religious architecture. In addition, it is an example of cultural heritage with its pastoral structure, which includes examples of local civil architecture from the Turkish period. With these features, it was accepted into the UNESCO World Cultural Heritage Tentative List on 12 April 2012. Excavations were carried out in the area defined as the "northern necropolis" between 2012 and 2017. The Northern necropolis is located at the rear side of the theater in the northern part of Aizanoi and 1020 m above sea level. The depth of the graves is generally around 40-60 cm, which is not a very deep dug for burial; on the contrary, burial was carried out close to the surface of the soil. Determination of similar depth of graves throughout the north necropolis indicates that was a conscious preference. According to the data, the burial in the Northern Necropolis began in the late 2nd century BC and intensified in the 1st century BC and 1st century AD. Although it was rare, burial activities continued during the 3rd century AD. The common form of burial was cremation in from the 2nd century BC to the midst of the 1st century AD and then inhumation appeared in the early 1st century AD. Dorsal laying is popular in the inhumation burials. The types of the graves are simple earth, simple earth with plaque lid, shaft grave, chamber tomb and ostothece. The

---

* Prof. Dr. Elif Özer, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kampüs-Denizli-TR. E-posta: elifugurlu71@gmail.com. Orcid No: 0000-0001-6452-5605.
Arş. Gör. Dr. Ahmet Türkan, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir-TR. E-posta: aturkan@ogu.edu.tr . Orcid No: 0000-0002-3358-0828.
Öğr. Gör. Dr. Zerrin Erdinç, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kütahya-TR. E-posta: zerrin.erdinc@dpu.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-8377-7354.

first two of these are the commonest type of graves in the Northern Necropolis. Both single and multiple burials were found during the excavations. Grave goods are divided into two as outside and inside of the grave which includes terracotta figurines, pottery, glass, metal, bone, stone objects, and coins. The Aizanoi mask was found in a simple earthen grave of two young adults with destroyed skeletons in the Northern Necropolis in 2012. It has been observed that the first person was a young woman and the second also a young person. Since the bones were scattered, the lying direction or positions of the person is not clear. The grave goods are 5 iron nails, a bronze coin, a terracotta mask, a few pots, a lamp, the fragment of unguentarium and 2 thymetarion bases, which were put outside of the grave as an offering. The terracotta mask was found in two pieces under the leg bones of the person. Broken and missing parts of hair and face were restored and completed. The terracotta mask found as a grave good should portray one of the characters of the Dionysiac world with two lines of band above the forehead and small horns on the forehead. In this study, the mask is examined in terms of iconography and in this context, its meaning and whom it portrayed are discussed. Then, the reasons for placing the mask into the grave are emphasized. The grave goods found inside and outside the tomb are also examined and the mask and tomb are dated.

Keywords: Terracotta Mask, Aizanoi, Grave, Dionysos, Satyr, Burial Customs, Necropolis.

ÖZ

Aizanoi, Kütahya İli'nin 48 km güneybatısında yer alan Çavdarhisar ilçesi sınırlarında, Örencik Ovası platosunda konumlanmıştır. Antik Çağ'da ise kent Phrygia Epiktetos Bölgesi'nde yer almaktadır. Aizanoi'un en erken verileri Paleolitik Dönem'e tarihlenen buluntular olmakla birlikte, yerleşime ait en erken arkeolojik veriler şimdilik Zeus Tapınağı'nın üzerinde bulunduğu höyükten gelir ve Erken Tunç Dönemi'ne tarihlenir. Kentin en parlak süreci ise Roma İmparatorluk Çağı'dır. Özellikle imparator Hadrianus ve Antoninler Dönemi'nde artan imar faaliyetleri ve yoğun göç alan yerleşime dönüşümü, kenti kozmopolit bir yapıyabüründürmüştür. MS 3. yüzyılın ortalarına kadar hem politik hem dini konumuyla bölgenin önde gelen kentlerindedir. MS 4. yüzyıl başlarında Phrygia ve Karia'nın birleşiminden oluşan Phrygia Prima Eyaleti'nin parçası olmuştur. Aizanoi kamusal ve dini mimari örnekleri barındıran antik dokusu; Türk Dönemi'ne ait yerel sivil mimari örneklerini kapsayan kırsal yapısıyla kültürel bir miras örneği olup, bu karakteriyle 12 Nisan 2012 tarihinde Unesco Dünya Kültürel Mirası Geçici Listesi'ne kabul edilmiştir. 2012 ile 2017 yılları arasında kentin Kuzey Nekropolis'i olarak tanımladığımız alanda kazılar gerçekleştirilmiştir. Kuzey Nekropolis Aizanoi'un kuzey bölümünde tiyatrunun arka kısmında konumlanmıştır ve deniz seviyesinden yüksekliği 1020 m. dir. Mezarların çukur derinliği genelde 40-60 cm civarındadır yani defin için derin çukur açılmamış, tersine toprak yüzeyine yakın gömü gerçekleştirilmiştir. Kuzey Nekropolis genelinde benzer mezar derinliklerinin tespiti ise bunun bilinçli bir seçim olduğunu işaret etmektedir. Kuzey Nekropolis'teki en erken gömü elimizdeki verilere göre şimdilik MÖ geç 2. yüzyılda başlamış, MÖ 1. ve MS 1. yüzyıllarda yoğunlaşmış, MS 3. yüzyıla kadar sık olmasa da devam etmiştir. Yaygın gömme biçimi MÖ 2. yüzyıldan, MS 1. yüzyıl ortalarına kadar kremasyon, MS 1. yüzyılın başından itibaren inhumasyon'dur. İnhumasyonlarda yatış biçimi genelde dorsaldır. Mezar tipleri basit toprak, plaka kapaklı mezar, sandık mezar, oda mezar ve ostohtektir. Yaygın mezar tipi ise basit toprak ve plaka kapaklı mezardır. Hem tekli hem çoklu gömü yapılmıştır. Mezar eşyaları ise mezar dışı ve içi olarak ikiye ayrılır. Bunlar; pişmiş toprak kaplar, figürinler, cam, metal, kemik, taş objeler ve sikkelerdir. Aizanoi maskı 2012 yılında Kuzey Nekropolis'te basit toprak mezarda bulunmuştur. İnhumasyon gömü yapılan mezarda, iskeletleri tahrip olmuş iki genç-erişkin birey tespit edilmiştir.

İlk gömülen bireyin genç bir kadın olduğu, ikinci bireyin ise yine genç biri olduğu anlaşılmıştır. Kemikler dağınık ele geçtiği için bireylerin yatış yönü veya pozisyonu belli değildir. Mezar eşyaları ise mezar içinde 5 adet demir çivi, bronz bir sikke, terrakotta mask ile mezar dışında az sayıda mezar sunusu ya da yiyecek-içecek konulan seramik parçaları, kandil, unguentarium parçası ile thymetarion kaidesidir. Terrakotta mask, bireyin bacak kemiklerinin altında iki parça halinde bulunmuştur. Saç ve yüzün bir kısmı kırık ve eksik olup, restore edilerek tümlenmiştir. Bir mezar eşyası olarak bulunan terrakotta mask, alın üzerinde iki sıra halindeki tekli bandı, alın üstünde küçük boynuzları ile Dionysos dünyasının karakterlerinden birini betimliyor olmalıdır. Bu çalışmada, eser ikonografik açıdan incelenmiş ve bu bağlamda anlamı ile kimi betimlediği tartışılmıştır. Ardından maskın mezara bırakılma nedenleri üstünde durulmuştur. Mezar içi ve dışında bulunan mezar eşyaları da incelenerek mask ve mezarın tarihlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terrakotta Mask, Aizanoi, Mezar, Dionysos, Satyr, Ölü Gömme, Nekropolis.

Giriş

Aizanoi, Kütahya İli'nin 48 km güneybatısında, Çavdarhisar ilçesi sınırlarında, Örencik Ovası platosunda konumlanmıştır¹. Antik yazarlardan Strabon, yerleşimi Phrygia Epiktetos kentleri arasında vermiş ve “Aizanoi, Nakoleia, Kotiaion, Midaeion, Dorylaion Phrygia Epiktetos'un kentleridir; keza bazı yazarlara göre Mysia'ya ait olduğu kabul edilen Kadoi da bunlar arasında yer alır.” ifadesini kullanmıştır². Yerleşim antik çağda, Rhyndakos (Orhaneli) Nehri'nin Penkalas (Kocaçay) kolu üzerinde yer almıştır³. Kentin en erken verileri Paleolitik Dönem'e tarihlenen buluntulardır, ancak en erken arkeolojik veriler şimdilik Zeus Tapınağı'nın üzerinde bulunduğu höyükten gelir ve Erken Tunç Dönemi'ne aittir⁴. Kentin en parlak dönemi Roma İmparatorluk Çağı'dır. Özellikle imparator Hadrianus ve Antoninler Dönemi'nde giderek artan imar faaliyetleri ve yoğun göç alan bir yerleşime dönüşümü kenti kozmopolitleştirmiştir. Bu dönemde kentin varsıl ailelerinden Ulpiuslardan M. Ulpius Appuleius Eurykles kentteki imar faaliyetlerinin finansörlüğünü üstlenmiştir⁵. MS 3. yüzyılın ortalarına kadar hem politik hem dini konumuyla bölgenin önde gelen kentlerindendir. MS 4. yüzyıl başlarında Phrygia ve Karia'nın birleşiminden oluşan Phrygia Prima Eyaleti'nin parçası olmuştur. Erken Bizans Dönemi'nde piskoposluk merkezine dönüşen kent, piskoposlarını çeşitli kentlere göndermiştir⁶. MS 8. yüzyıldan sonra önemini giderek kaybetmiş⁷, 12. ve 13. yüzyıllarda ise Tatar boyundan Çavdar kabilesi buraya yerleşerek, tapınağı kaleye çevirmiş ve yerleşime

1 Erdiç 2021, 170-171.

2 Strabon XII, 8, 12.

3 Waelkens 1986, 46, xvii; Ramsay 1987, 515; Tabbernee 1997, 315.

4 Lochner – Ay 2002, 269 vd.

5 Texier 1839, 107.

6 Belke – Mersich 1990, 202.

7 İznik 2006, 295, 404.

günümüzdeki adını vermiştir⁸. Kent kamusal ve dini mimari örnekleri barındıran antik dokusu; Türk Dönemi'ne ait yerel sivil mimari örneklerini kapsayan kırsal yapısıyla kültürel miras örneği olup, bu özellikleri ile 12 Nisan 2012 tarihinde Unesco Dünya Kültürel Mirası Geçici Listesi'ne girmiştir⁹.

Kuzey Nekropolis

Aizanoi'un ölü gömme adetlerine dair arkeolojik verilerin ilk örneklerinden biri 1990 yılında yapılan kaçak kazı neticesinde gün yüzüne çıkan Amazonlar Lahdi'dir. Kentin Güney Nekropolisinde, Meter Steunene Kutsal Alanı'na yakın alanda bulunmuş ve MS 2. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilmiştir¹⁰. 2012 ile 2017 yılları arasında kentın Kuzey Nekropolis'i olarak tanımlanan alanda kazılar gerçekleştirilmiştir. Kuzey Nekropolis, Aizanoi'un kuzey bölümünde tiyatrunun arka kısmında konumlanmıştır ve deniz seviyesinden yüksekliği 1020 m.dir (fig. 1). Mezarların çukur derinliği genelde 40-45 cm civarındadır yani gömü için derin bir çukur açılmamış tersine gömü toprak yüzeyine yakın gerçekleştirilmiştir. Kuzey nekropolis genelinde benzer mezar derinliklerinin tespiti ise bunun bilinçli bir tercih olduğunu işaret etmektedir (fig. 2). Kuzey Nekropolis'teki en erken gömü verilere göre şimdilik MÖ geç 2. yüzyılda başlamış, MÖ 1. ve MS 1. yüzyıl aralığında yoğunlaşmış, MS 3. yüzyıla kadar sık olmamakla birlikte devam etmiştir. Yaygın gömme biçimi MÖ 2. yüzyıldan, MS 1. yüzyıl ortalarına kadar kremasyon ve MS 1. yüzyılın başından itibaren inhumasyon'dur. İnhumasyonlarda yatış biçimi genelde dorsaldır. Kremasyon pratiği¹¹ ise birincil ve ikincil kremasyon olarak karşımıza çıkar. Birincil kremasyonda beden mezar içinde yakılarak üzeri kapatılırken, ikincil kremasyonda yakma, gömü alanı dışında gerçekleşmiş olmalıdır. Kremasyonlarda yanma sonucunda kemikler gri-beyaz-sarı ve kahverengi ile siyahtır¹². Gri-beyaz-sarı renktekilerin yüksek ateşte ve uzun süreli yanmaya maruz kaldığı düşünülmektedir¹³. Farklı renklerin tespiti yakma işleminde değişik ısı derecesi uygulandığını gösterir. Başka yerleşimlerde yapılan araştırmalarda 700 derece ve altında ısıya maruz bırakılan kemiklerin küçülmekle birlikte hala belirgin kaldığını göstermiştir¹⁴. Bu durumda Aizanoi'da da en azından 700 dereceden daha yüksek ısıda kremasyonun gerçekleştirildiği öngörülebilir. Mezar tipleri basit toprak mezar, plaka kapaklı mezar, sandık mezar, oda mezar ve ostohektir. Yaygın mezar tipi basit toprak mezar ve plaka kapaklı mezardır. Mezarlara hem tekli hem çoklu gömü yapılmıştır. Mezar eşyaları ise; mezar dışı ve içi olarak ikiye ayrılır. Bu eşyalar pişmiş toprak kaplar, figürinler, cam, metal, kemik, taş buluntular ve sikkelerdir.

8 MAMA IX, xxvi, xxix.

9 <https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi>

10 Türktüzün 1993, 517 vd.; Wulf 1993, 527 vd.

11 Kremasyon pratiği için ayrıca bk. Yıldız – Erdal 2008, 40.

12 Üstündağ 2019, 318-319.

13 Üstündağ 2019, 319.

14 Vark 1970, 65.

Mask

Mask, Neolitik Dönem'den itibaren¹⁵ karşılaşılan ve bu dönemlerde dahi ritüel amaçlı kullanıma ihtimali yüksek olan bir objedir. Tanınmamak, korunmak, gizlenmek ve güzel görünmek gibi farklı amaçlarla yüze, başa takılan, çeşitli malzemelerden hazırlanan yapay yüz ve başlık olup, bağlamına göre anlam ve işlevselliği değişir¹⁶. Farklı kültürlerdeki dini törenlerde rahip konumundaki kişi veya kişilere kutsal kimlik kazandırmak amacıyla yüz bitkisel boya veya isle boyanarak mask görünümü elde edilmiştir¹⁷. Bereket, yağmur yağdırma, hastalıkları iyileştirme, hasat zamanı, ölü gömme gibi ritüel pratiklerinde neredeyse başrolde dir. Örneğin MÖ 2. yüzyılın 1. yarısına tarihlenen Trialeti'de Tsintskaro Kurganı'nda bulunan gümüş kapta¹⁸ erkeklerin kurt maskesi takarak tören alayında betimi maskın kullanım amacından birini işaret eder. Maskın terrakotta olarak antik Yunan'da üretimi ise MÖ 5. yüzyılda başlamış ve adak sunusu olarak kullanımı giderek yaygınlaşmıştır¹⁹.

Latince de mask için *persona* ve *larva* kelimesi kullanılmıştır. *Larva* aynı zamanda hayalet demektir ve etimolojik olarak ev tanrısı *Lar*'dan türetilmiştir. Yunanca ise mask *prosopon* olarak geçmektedir²⁰. Antik Yunan ve Roma dünyasında günlük hayattan sahneler, tanrı, tanrıça figürleri ve ayrıca kişisel betimler de mask olarak üretilmiştir. Masklar genelde ritüel ve gömü maskları olarak ikiye ayrılmıştır²¹. Antik Yunan dünyasında ise genelde “normal” ve “grotesk” masklar olarak değerlendirilmiştir²². Bununla birlikte Napier, Klasik Dönem öncesine ait örnekleri mezar, onursal, apotropeik (korkutucu/koruyucu) ve dramatik masklar olarak dört tipte değerlendirmiştir²³. Bir diğer sınıflandırmada ise ritüel, biyografik ve sahne maskları olarak gruplandırılmıştır²⁴.

Antik Yunan dünyasında masklar genelde Dionysos şenliklerinde kullanıldığı için Dionysos dünyası ile bağlantılı görülmüş ve bu tür masklar tiyatro maskı olarak tanımlanmıştır. Dionysos kültüründe mask ve keçi iki önemli objedir²⁵. Mask, Dionysos'un manifestosu keçi ise tanrıya adanan kurban hayvanıdır. Şarap yapım törenlerinde Dionysos, maskla kişileştirilmiştir²⁶. Dionysos'un sakallı maskına asma yapraklarından taç yerleştirilmiş ve yine asma yapraklarıyla süslenmiş ahşap bir sütuna takılmış, sütuna da gıysi giydirilerek önünde törenler gerçekleştirilmiştir²⁷.

15 Hershman 2014, 8; 30-31. Neolitik Dönem'den itibaren elimize geçen örnekleri olmakla birlikte şimdiye kadar bilinen en erken mask Fransa'da, La Roche Cotard Mağarası'nda bulunmuştur ve Musteryen Kültürü'ne ait olup, 35, 000 yıl öncesine tarihlenir. bk: age., 30, dn. 114. Neolitik Dönem'den günümüze ulaşan ve malzemesi taş olan masklar ise 9000 yıl öncesine aittir. Bu masklar Güney Levant Bölgesi'nde Yudea'da bulunmuştur ve ilk antropomorfik masklar olarak bilinirler. bk.: age., 31, dn. 122.

16 Bağcı 2018, 27.

17 İndirkaş 2012, 61.

18 Odihseli 2019, 399, dn. 76.

19 Schwarzmaier 2010, 42-43; Langi – Hooper 2013, 106.

20 Wiles 2004, 129.

21 Bağcı 2018, 27.

22 Atasoy 2021. 415 vd.

23 Napier 1986, 47.

24 Grimes 1992, 61.

25 Keranyi 1976, 80.

26 Amanatidou 2016, 16.

27 Otto 1993, 88, 171; Keranyi 1995, 250.

Ayrıca, genelde Dionysos için *oscillum* ve masklar kutsal alanlardaki ağaçlara, sütunlara ve evlerin avlu duvarlarına asılmıştır²⁸. *Oscillum*'un ağaçta sallanarak havayı temizleyip, arındırdığına inanılmıştır²⁹. Mask, Dionysos kültüründe başrolde olmasına rağmen, Demeter kültüründe de kullanılmıştır³⁰. Pausanias, Arkadia'da Kidarialı Demeter kültüründen söz ederken, tanrıçanın ritüellerinde rahibin tanrıça maskını, rahip gruplarının da arı ve melisa maskı taktığını anlatmıştır.³¹

Medusa'nın da apotropeik (korkutucu/koruyucu) anlamda kullanılan maskları vardır³². Bu masklar ritüel danslarda olasılıkla khthonik karakterde kullanılmıştır. Maskı takanın khthonik demonlara karşı ilahi korumaya alındığına inanılmıştır³³. Roma Cumhuriyet Dönemi'nde ise maskın en önemli kullanım alanı imago kültürüdür (Ata kültürü). Soylu aileden biri öldüğünde yüzünden balmumu kalıp alınmış ve bazen profesyonel bir aktör tarafından mask yüze takılarak cenazeye katılım sağlanmıştır³⁴. Bunun dışında, Yunan dünyasında maskların asıldığı mekanlardan biri de pişmiş toprak figürinlerin pişirildiği fırınlardır ve zanaatkarlar yaptıkları eşyaların kötü güçlerden korunması için pişirme fırınlarına masklar asmıştır³⁵.

Yunan ve Roma dünyasında terrakotta masklarda bazen alın üstünde bazen ise kulak altına ya da çenenin iki yanına olmak üzere tek, iki ya da en fazla üç delik işlenmiştir. Göz ve ağız kısmı boş yapılmış, ancak bazı masklarda Aizanoi örneğinde de olduğu gibi ağız kısmı kapalı bırakılmıştır. Bu tür delikli masklar mekan duvarlarına asılabilmekte ve bu şekilde maskın mekan apotropeik (korkutucu/koruyucu) olarak koruduğu, aynı şekilde mezar yakınlarına da gömü sunusu olarak yerleştirildiği düşünülmektedir³⁶.

Aizanoi Maskı

Aizanoi Maskı (Kat. 1) 2012 yılında Kuzey Nekropolis'te basit toprak mezarda bulunmuştur (fig. 2 - 4)³⁷. İnhumasyon gömü yapılan mezarda, iskeletleri tahrip olmuş iki genç-erişkin birey tespit edilmiştir³⁸. Kemikler dağınık ele geçtiği için bireylerin

28 Işın 2007, 100, K 63, Res. 68, 85, 100, K 63, Res. 68, 85; Eisenberg 2015, 5 - 6, 8, Fig. 12. *Oscillum* disk formulu pişmiş toprak eserlere verilen isimdir. Bk. Meo 2017, 492; Işın 2007, 100.

29 Meo 2017, 492, 493.

30 Otto 1993, 87; Håland 2012, 113.

31 Paus., 8.15,1-3

32 Håland 2012, 113.

33 Milovanovic – Andelkovic – Grasar 2017, 168.

34 Håland 2012, 113.

35 Burford 1972, Pl. 17.

36 Burford 1972, 122.

37 Kuzey nekropolis'te D9D açmasında tespit edilmiştir. Mezar numarası: A13.D9D.M03. 1. Birey A13.D9D.M03.B03, ikinci birey A13.D9D.M03.B04 olarak numaralandırılmıştır. Mezarın alınabilen uzunluğu 57 cm., gen: 80 cm. derinliği 55 cm.dir.

38 Birinci iskelete ait kafatasından küçük bir parça, alt çenenin büyükçe bir kısmı, kol ve bacak kemikleri, el ve ayak kemikleri ve kalça kemerine ait iki parça kemik sağlam olarak ele geçmiştir. Kafa kemiklerinden biri olan *temporal* kemiğe ait *mastoid* çıkıntının, alt çenenin *menton* çıkıntısının ve sağ *coxae* kemiğine ait büyük *sciatic* aralığın anatomik özellikleri iskeletin büyük ihtimalle bir kadına ait olduğunu işaret etmektedir. Ancak bir iskeletin tam olmadığı ve özellikle de cinsiyet farklılıklarının belirgin olduğu anatomik bölgelerin eksik olduğu bu gibi durumlarda cinsiyet tahmininin hatalı olma olasılığı da vardır. Dişlerin aşınma durumu ve kafatası suturlarının açık olması iskeletin genç bir erişkinine ait

yatış yönü veya pozisyonu belli değildir. Mezar eşyaları ise mezar içinde 7 adet demir çivi, bronz bir sikke, terrakotta mask ile mezar dışında az sayıda mezar sunusu ya da yiyecek-içecek konulan seramik parçalarıdır. Mask, birinci bireyin bacak kemiklerinin altında iki parça halinde bulunmuştur. Saç ve yüzün bir kısmı kırık ve eksik olup, restore edilerek tümlenmiştir³⁹ (fig. 5). Maskın alın üzerindeki saçları, alını açıkta bırakarak geriye taranmış, saç ve alın arası iki bölümlü tek bir bant ile ayrılmış, bandın altından alın üzerine kısa dökülen saçların arasında, alından yukarı doğru çıkıntı yapan kısa boynuz işlenmiştir. Bandın altından saçlar iki yana dalgalı şekilde serbest bırakılmıştır. Gözbebeği boş ve yuvarlak, göz çukurları ve kaş belirgin işlenmiştir. Burun düz, ucu ise sivri ve kalkıktır. Ağız hafif aralık ve dudaklar etli, yanaklar ile çene dolgundur. Alın üzerinde ve sağ yanağın ucunda ip geçme delikleri vardır, sol yanaktaki delik ise kırıktır (fig. 5 - 6).

Bir mezar eşyası olarak bulunan terrakotta mask öncelikle ikonografik açıdan değerlendirilecek, ardından neden mezara bırakıldığı üzerine yorumlar getirilecektir. Maskın alın üzerindeki küçük boynuzları ve alın üstünde iki sıralı tek bandı ile betimi doğrudan Dionysos⁴⁰ dünyasına götürmektedir. Ancak Dionysos tasvirlerine bakıldığında tanrının Aizanoi örneğindeki gibi sade görünümü ile pek karşılaşılmamaktadır ve genelde tanrı başında *liknon*⁴¹ ile betimlenmiştir. Yüzün ise sakallı⁴² ve sakalsız betimleri bulunmaktadır⁴³. Dionysos masklarında Dionysos Botyrs ve Dionysos Tauros tipleri daha sık kullanılmıştır. Her iki tipte de hafif alaycı gülümseme vardır⁴⁴. Amisos'ta bulunan terrakotta Dionysos maskı ve protomları buna örnek verilebilir⁴⁵. Aizanoi örneği (fig. 6 - 7), Trapezeus ve Kara Samsun'da bulunan sakalsız Dionysos protomları ile saç ve bandın işlenişleriyle kısmen benzerlik gösterir⁴⁶. Dionysos mask ve protomlarındaki boynuzlar ise Aizanoi maskındaki boynuzlara göre büyük ve boğumludur. Amisos'ta ve Pontus Bölgesi'nde Dionysos kültüne paralel olarak bu masklar VI. Mithridates Dönemi'nde yaygınlaşmıştır⁴⁷. Tarsus'ta bulunan Dionysos başı ise bant ve boğa boynuzlarıyla betimlenmiştir⁴⁸. Boynuzlar işlenişleriyle Aizanoi örneğini anımsatır, ancak yüz ve saçtaki diğer detaylar farklıdır. Stratonikeia

olduğunu göstermektedir. İkinci bireye ait sadece iki ön kol kemiği parçası ve bir bacak kemiği parçası bulunmuştur. Bu sebeple bu bireyin cinsiyeti ve yaşını belirlemek mümkün olmamıştır. Sadece uzun kemik parçalarının epifiz kısımlarının kapanmış olması iskeletin erişkin bir bireye ait olduğunun işaretidir. Her iki bireye ait kemiklerin de ince ve uzun yapılı olduğu gözlemlenmiştir. İskeletler hakkında bize bu detaylı bilgiyi yazılı olarak veren Antropolog Doç. Dr. Sn. Handan Üstündağ'a burada tekrar teşekkür etmek isteriz.

39 İki kırık parça halinde bulunan mask restorasyon aşamasında önce mekanik ve kimyasal temizlik ardından birleştirme ve tümleme alçı ile yapılmış ve son olarak bir ton koyu renge boyanmıştır. Restoratör Sn. Talibe Çelik-Köse ve 2013 yılı Bakanlık Temsilcimiz Sn. Yılmaz Yeşilyurt'a bu güzel restorasyon için tekrar teşekkür ederiz.

40 Dionysos/Bacchus genel ikonografi için ayrıca bk: Lexikon I, 1, C21153.

41 Keranyi 1976, 289.

42 Pinney 1923, 214; Hutchinson 1983, 614, Fig. 41; Atasoy 2017, 8, Res. 1-2.

43 Hutchinson 1983, 39, 74, 75. Fig. 16; Amanatidou 2016, Fig. 35, 37, 41, 44; Atasoy 2017, 5.

44 Amanatidou 2016, Fig. 26-28, 43, 48.

45 Mentessidou 2011, Fig. 6-8; Onur Gemci 2016, 30-31, 62, Fig. 44.

46 Mentessidou 2011, Fig. 9-10.

47 Sümerer 1999, 148-149, Taf. 7, P. III 11.

48 Hasselin-Rous – Yalçın 2018, Fig. 12.

Aldağ Nekropolisi'nde bulunan terrakotta Dionysos maskı ile alın üzerindeki ince bant süslemesi kısmen benzerlik gösterir, ancak bandın iki ucuna tomurcuk şeklinde çiçek ve yapraklar işlenmiştir. Yanaklarında ve kulak hizasında delik bulunması ise benzerlik gösterir. Saçlar da Aizanoi örneği gibi yanlara ve aşağıya bukleler halinde sarkıtılmıştır. Aldağ Dionysos maskı MÖ 1.-MS. 1. yüzyıl arasına verilmiştir⁴⁹. Tralleis'te bulunan ve MS 1. yüzyıla tarihlenen Aldağ maskının yakın benzeri ise Çekilmez tarafından genç kız maskesi olarak değerlendirilmiştir⁵⁰. Kurul Kalesi'nde⁵¹ bulunan terrakotta çocuk Dionysos'un ise başında şişkin taç ve tacın her iki yanından inen sarmaşık yaprakları vardır. Aizanoi örneği ile benzerliği ise tacın hemen altında, alınının her iki tarafına gelecek şekilde yerleştirilmiş küçük boynuzlardır. Ancak Aizanoi maskı bir çocuğu değil, bir erişkini temsil ediyor gibidir ve bu nedenle Kurul Kalesi Dionysos'undan ayrılır. Karşılaştırma için Dionysos örnekleri arttırılabilir ancak, incelenen örneklerde görüldüğü üzere benzerliklerin azlığı yüzünden Aizanoi maskının Dionysos'u betimleme olasılığı çok mümkün görünmemektedir.

Dionysos dünyası ile bağlantılı ve boynuzlu betimlenmiş bir diğer figür ise Pan'dır. Pan çoğunlukla vahşi ve ağzı açık betimlenmiştir⁵². Boynuzları genelde alın üstünden çıkar ve Aizanoi örneğindeki kadar küçük örnekleri pek yoktur ve boğumlu boynuzlarla daha sık karşılaşılır⁵³. Burun ise kısa, küt, iri delikli ve uzun kulaklıdır. Tıpkı Dionysos maskları gibi Pan da bazen sakallı bazen sakalsız tasvir edilmiştir⁵⁴. Hippos'ta bulunan bronz Pan maskı⁵⁵ sakalsız, burnun hafif kalkık, kaşların kavisi ve kısa boynuzlarla işleniş bakımından Aizanoi maskını (fig. 6 - 7) anımsatmasına rağmen, boynuzların kısa, ancak boğumlu olması ve kulakların işleniş ile ayrılır, bununla birlikte plastik özellikleri açısından benzerlikler söz konusudur. Hippos Pan maskı, Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiştir⁵⁶. Stratonikeia Augustus İmparatorlar Tapınağı yüzey buluntusu olarak tespit edilen ve MÖ 1.-MS 1. yüzyıl arasına tarihlendirilen terrakotta Pan maskı ise başın iki yanında ve başa yapışık işlenen kısa boynuzlarıyla Aizanoi maskının boynuzlarını kısmen anımsatır, ancak Stratonikeia Pan maskı⁵⁷ sakallı ve yaşlıdır, ayrıca saçları yoktur. Yakalanabilen tek ortak yön ise küçük, kısa boynuzlardır.

Dionysos dünyasının bir diğer önemli figürü satyr'dir⁵⁸. Erken dönemde satyr'ler

49 Durnagözü 2020, 365, 653, Kat. 244, Res. 126, Lev. 88.

50 Çekilmez 2014, Lev. 118, K. 111

51 Şenyurt v.d. 2020, 508-509, Resim 4-5. Bu terrakotta Dionysos figürün ve protomu M1 isimli ve Dionysos Kutsal Alanı olarak adlandırılan mekanda tespit edilmiştir. bk. age., 510. Bu alanda yapılan çalışmalardan tespit edilen bulgular Hellenistik (MÖ 130-100) ve özellikle Geç Hellenistik Çağ'a (MÖ 85-65) tarihlendirilmiştir. bk. age., 515.

52 Hutchinson 1983, 34, Fig. 62.

53 Hutchinson 1983, 625, Fig. 62.

54 Furtwangler 1877, Taf. VIII. MÖ. 450'lere kadar Pan sakallı betimlenirken yüzyılın sonlarına doğru sakalsız tasvirleri başlamıştır. Hellenistik dönemde yaşlı, sakallı Pan tipi geri gelmiş ve 3. yüzyılın sonuna doğru genç Pan tipleri ve genç Satyr tipleri birbirine çok yaklaşmıştır. Hellenistik terrakotta büstlerinde tanrının hayvan unsurları çok kuvvetli vurgulanmıştır. Roma dönemindeki Pan tipinde ise boynuzlar geride, saçlarının ortasında durmaktadır. Bk. Boyana 2005, 181-182.

55 Eisenberg 2017, 1-23, Fig. 12.

56 Eisenberg 2017, 3, 8, Fig. 12.

57 Durnagözü 2020, 365-366, 654, kat. 246, Lev. 89.

58 Hutchinson 1983, 22.

genelde daha vahşi ve sakallı betimlenirken, MÖ 4. yüzyıldan itibaren genç, sakalsız ve daha insani özellikleriyle tasvir edilmiştir. Roma sanatında ise bazen yaşlı ve sakallı bazense genç ve sakalsız olup boynuzlu ve boynuzsuz betimlenmişlerdir⁵⁹. Aizanoi örneğine kısmen benzer bir satyr'i, Mısır'da terrakotta bir meşaleye işlenen başta buluyoruz, ancak bu örnekte bant üzüm ve asma yapraklarından⁶⁰. Amisos'ta bulunan terrakotta satyr başı ile saçların dalgası ve burnun işlenişi benzerdir⁶¹. Smyrna'da bulunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne verilen terrakotta satyr başıyla boynuzların alın üzerine ve kısa yapılması yakınlık gösterir⁶². Yine Smyrna'dan bulunan ve Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne verilen mask parçasıyla alın üzerindeki bandın işlenişi benzerdir⁶³. Tarsus Gözlükule'de bulunan ve Hellenistik Dönem'e verilen satyr maskı⁶⁴ ise sakalsız ve genç oluşu ile benzerlik gösterse de gülümsemesi ve sarmaşık/asma dallarından tacıyla Aizanoi maskından ayrılır. Getty Müzesi'nde, Sicilya yapımı terrakotta satyr ise alınındaki küçük boynuzları, burun ucunun dik profili, tok çenesi ile Aizanoi örneğini anımsatır. Getty Müzesi satyr maskı MÖ 200 ile 100 arasına tarihlendirilmiştir⁶⁵. Heraclea Sintica'da⁶⁶ da Aizanoi maskına benzer satyr maskları bulunmuştur⁶⁷. Bu maskların, üzerlerinde yapılan delikler yüzünden kutsal alan ve evlere asıldığı düşünülmektedir. Heraclea Sintica örnekleri MS 2. yüzyıla verilmiştir⁶⁸, ancak Aizanoi maskı yüzünün plastik özellikleriyle daha erken bir tarihte yapılmış olmalıdır. Satyr masklarının mezarlarda, nekropolislerde bulunması ile bağlantılı olarak Hart ve Çekilmez, satyr mask tipinin satyrik oyunlarda kullanıldığı için ölen bireylerin muhtemelen satyrik oyunlarda rol alan Dionysos cemaatinden kişiler olabileceğini önermiştir⁶⁹. Aizanoi maskı, Stratonikeia'da Aldağ Nekropolis'inde mezarda bulunan ve MÖ 1.-MS 1. yüzyıl arasına verilen satyr maskıyla⁷⁰ da yakın benzerlik gösterir. Ortak özellikleri kalkık ve uç kısmı yuvarlak burun, gözbebeklerinin yuvarlak ve delik, çenenin ise tok ifadesidir. Aizanoi maskına kısmen benzerlik gösteren bir diğer örnek ise Pergamon Okulu'na ait ve Berberini Faun⁷¹ olarak bilinen heykeldir. Alından çıkan kısa boynuzlar ve saçların alından geriye taranışı ile yakınlıklar bulunur. Aizanoi Maskı ile karşılaştırılan diğer örneklerdeki ortak tarih bizi MS 1. yüzyıla götürmekte ve bu bakımdan Berberini Faun ile tarih pek uyuşmamaktadır. Ancak Berberini Faun ile benzer özelliklerin tespiti, ikonografik olarak Aizanoi maskının ait olduğu dünyaya dair bir ipucu şeklinde değerlendirilebilir. Aizanoi maskı, Thesleff Koleksiyonu'nda bulunan ve MS

59 Touyz 2021, 70.

60 Hamid 2013, 74 vd., Pl. 11, 12, 23.

61 Mentessidou 2011, 66, Fig. 14.

62 Şakar 2009, 104, Kat. 20, XXIII, Resim 97-100.

63 Şakar 2009, Kat. 22, Lev. XXV.

64 Goldman 1950, 339, Fig. 222, 254.

65 Ferruzza 2016, no. 58.

66 Heraclea Sintica MÖ 4. yüzyılın ortalarında II. Philip tarafından kurulmuş bir Thrak kentidir. bk. Nankov 2015, 7-35. Buradaki kazılarda bir satyr maskına dair kalıp bulunmuştur. bk. Cholakov 2015, 126, Pl. I, fig. 6.

67 Minchev 2019, 216-217, Fig.10. 12, 30-32.

68 Minchev 2019, 215-217, Fig.10. 30-32.

69 Hart 2010, 47, Fig. 16; Çekilmez 2014, 113.

70 Durnagözü 2020, 364, 653, Kat. 245, Res. 127, Lev.88.

71 Robertson 1991, 194, Fig. 275; Clark 2020, 2 vd., Fig. 1, 14.

1. yüzyıla tarihlendirilen mermer satyr başıyla⁷² da yüzün yumuşak ifadesi, saçların alından yukarıya taranışı ve yanlarda kulaklara bukleler halinde inmesi, hafif aralık ve etli dudağı, burun düz profili ve burun ucunun kalkık ve yuvarlak verilmesi açısından ortak özelliklere sahiptir.

Dionysos dünyası ile ilgili bir diğer figür ise faun'dur. Bir satyr olarak bilinen faun Erken Arkaik Dönem'den, Geç Antik Çağ'a kadar Antik Yunanistan'da çok yaygın kullanılan sanatsal bir figürdür. Faun genelde sakallı ve olgun ve üst kısmı insan biçiminde verilmiştir. Sivri kulakları ve burnu ve boynuzlarının detaylarıyla da insani olmayan yönleri vurgulanmıştır⁷³. Faun heykelleri ve masklarına genelde Aizanoi örneğindeki gibi alından çıkan boynuzlar işlenmiştir. Bu boynuzlar bazen büyük ve kıvrımlı bazen küçüktür. Satyr ve Pan maskları ikonografik açıdan çok benzedikleri için ayırt etmenin zor olduğu düşünülmektedir⁷⁴. Aizanoi maskının alından çıkan küçük boynuzları Atina Agorası'nda bulunan ve MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen terrakotta faun maskı ile benzerdir⁷⁵. Bir Gemma üzerinde betimlenen faun ile yüz ifadesi, elmacık kemiklerinin çıkıklığı burnun kalkık verilışı, alt çenenin hafif sarkıklığı ve saçın dalgalı olarak alından yukarı taranışı yakındır, ancak gemma'daki faun'un alında boynuz yoktur⁷⁶. Aizanoi Maskı Boscoreale'da Roma Geç Cumhuriyet Dönemi'ne tarihlenen P. Fannius Synistor'un Villası'nda resmedilen genç satyr başıyla⁷⁷ da saçların alından yukarı taranması, alt çenenin sarkıklığı, burnun kalkık profili ile ve alın üzerinden saçlara doğru çıkan küçük boynuzların işlenişiyile kısmen yakınlık gösterir. Tralleis Batı Nekropolisi'nde Aizanoi maskına (fig. 6 - 7) tok çene ve etli dudakları ile benzerlik gösteren terrakotta bir mask bulunmuştur. Bu mask da Aizanoi örneği gibi mezar içinde tespit edildiği için önemlidir. Mask MÖ 2. yüzyıla verilmiş ve Dionysos, satyr, silen ve musalar ile bağlantılı olduğu önerilmiştir⁷⁸.

Aizanoi örneğinin Dionysos dünyası ile doğrudan ilgili olmayan ama benzer özelliklerin yakalandığı bir diğer mask grubu ise genç kız ve genç erkek masklarıdır. Tralleis Batı Nekropolis'i'nde tespit edilen ve genç bir erkek başı⁷⁹ olarak tanımlanan mask ile dudakların hafif aralık ve etli, burnun düzgün profili ve yüzün yumuşak hatları ile stilistik özellikleri bakımından benzerlik gösterir. Bu genç erkek maskı, bulunduğu mezarın kontekst buluntuları ve stilistik özellikleri ile MS 1. yüzyıl ortasına verilmiştir⁸⁰. Aizanoi maskının Tralleis'teki diğer benzerleri ise Güney Nekropolis'te bulunmuş, ancak satyr değil; genç kız maskı olarak değerlendirilmiştir⁸¹. Tralleis K.109 genç kız maskı gözbebeklerinin yuvarlak yapılışı, ağzının kapalı, çenenin tok verilmesi bakımından benzerlik gösterir. Tralleis K.111 genç kız maskı alın önünde bant sarılışı, uzun saçlarının kulakları kapatarak yanlardan aşağı dökülmesi, yuvarlak,

72 Pietilä-Castrén 2003, 116, 118, Fig. 1-3.

73 Clark 2020, 2.

74 Touyz 2021, 68.

75 Agora VI, 61, Kat. 579, Pl. 11.

76 Agostini 1657, 4, 12.

77 Cook 1964, 170, 176-177, Fig. 17; Erol 2009, 66; Touyz 2021, 71, Fig. 2.2-3.

78 Saraçoğlu 2010, 487, 492, Kat. 5, Fig. 5; Saraçoğlu 2015, 490, Res. 4c1.

79 Özver 2021, 92, 240, 433, Kat. 165.

80 Özver 2021, 92, 240, 433.

81 Çekilmez 2014, 113.

dolgun yüzü ve göz bebeklerinin delik işlenmesi ile yakındır. Tralleis K.101 trajedi maskı ise saçların uzun ve yanlara sarkıtılması, yüzün yuvarlak, alnın geniş, burnun uzun ve kemerli, çenenin yuvarlak ve alt çenenin sarkık verilmesi⁸² ile Aizanoi maskını anımsatır. Aydın Arkeoloji Müzesi'ne satın alma yolu ile gelen terrakotta genç kız trajedi maskı⁸³ ise oval yüz, iri gözler ve etli dudakları ile benzerlik göstermektedir. Bir diğer önemli ayrıntı ise bu eserin başının sol tarafında boynuz bulunması ve alından başı çevreleyen taç yapraklarla süslü bant taşımasıdır. Genç kız masklarındaki bantlar ve bandı süsleyen meyvelerin genellikle genç kızlar tarafından festivallerde takıldığı önerilmiştir⁸⁴. Aizanoi maskının alındaki bandında veya saçta sarmaşık ve meyveler bulunmamaktadır. Bununla birlikte boynuzun yeri farklı olsa da bir genç kız maskında boynuz bulunması önemlidir⁸⁵ ve bu açıdan iki eser arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Aydın Müzesi Maskı MS 1. yüzyıla verilmiştir⁸⁶. Aizanoi örneği, üslup açısından saçların yana ve aşağıya dökülmesi, ince bantlar halinde taranışı, saçların lüleli verilmesi, kalkık burun ucu, burun profili, tok çene ve sarkık alt çene Tralleis örnekleri gibidir. Çekilmez'in de belirttiği şekilde⁸⁷, Hellenistik Dönem masklarında yüz hatları abartılmış ve plastik özellikleri daha dikkat çekici ve derinliği daha fazla verilmiştir. Roma masklarında ise barok ifade ve derinlik kaybolmuştur. Aizanoi maskında da barok ifade ile karşılaşmamaktadır. Maskın derinliği yoktur ve plastik özellikleri yüzeysel verilmiştir. Tralleis maskları, Aydın Müzesi maskı MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸⁸ ve Aizanoi maskı da yüzün işlenişyle Tralleis, Aydın Müzesi örnekleriyle plastik özellikleri bakımından uyumludur. Tralleis ve Aydın Müzesi maskının benzerleri Delos, Güney İtalya, Lipara, Morgantina, Myrina'da bulunmuştur⁸⁹. Lipara, Delos ile Myrina örnekleri Tralleis örneği gibi "Genç Kızlar" grubu altında incelenmiştir⁹⁰. Çekilmez'e göre, bu masklar ruhların kötülüklerden korunması için mezara bırakılan dini bir objedir⁹¹ yani apotropeik (korkutucu/koruyucu) anlam taşırlar. Aizanoi maskının da apotropeik (korkutucu/koruyucu) olarak mezara bırakılma ihtimali yüksek görünmektedir.

Aizanoi maskına benzer bir diğer mask grubu da yeni komedi sınıfına ait hetaera masklarıdır. Lipara'dan bulunan ve Hellenistik Dönem'e verilen Hetaera maskları⁹² incelendiğinde Aizanoi örneği Lipara Nr. 2. ve Nr. 5 hetaera masklarına saçların yana ve aşağıya sarkıtılmasıyla benzemektedir. Ancak Lipara örneklerinin gözleri delik değildir. Lipara Nr.2 hetaera ile yüzün yumuşak ifadesi benzerlik

82 Çekilmez 2014, 248-250, K.109, K.111, Lev.118, 243, K.101, Lev.102.

83 Doymaz 2021, 136, 223, K.19, Lev. 19.

84 Burr 1934, 77.

85 Aydın Müzesi'nden bulunan ve genç kız maskı olarak tanımlanan maskın identifikasyonu başındaki boynuz yüzünden yeniden değerlendirilebilir. Çünkü incelenen genç kız masklarında bu tür boynuzlarla hiç karşılaşılmaıştır.

86 Doymaz 2021, 223, K.19, Lev. 19.

87 Çekilmez 2014, 29.

88 Çekilmez 2014, 248, 250, K109, Lev. 118, K111, Lev. 118.

89 Burr 1934, Pl. XLII, Nr. 114; Laumonier 1954, Pl. 94, Nr. 1235-1236, 1238-1242, 1247; Leyenaar – Plaisier 1979, Pl. 195, Nr. 1521-1522; Bernabò- Brea – Coen – Descœudres 1993, Pl. 25, Nr. 1; Kenfield 1994, Pl. 85, b; Bernabo-Brea 2001, 196 vd., Fig. 264-267, Fig. 356-361;

90 Burr 1934, 77 vd; Laumonier 1954, Pl. 94, Nr. 1247; Bernabo-Brea 2001, Fig. 264.

91 Çekilmez 2014, 114.

92 Bernabò- Brea – Coen – Descœudres 1993, 31, Plate 27, Nr.2, 5, 6.

göstermesine rağmen, stilistik açıdan Aizanoi örneğinin Lipara masklarındaki kadar plastik özellikleri yoktur ve alın üstünde bantla karşılaşılmamakta, ayrıca alından çıkan küçük boynuzlar da bulunmamaktadır. MÖ 1. yüzyıla verilen ve Metropolitan Müzesi'nde korunan terrakotta hetaera maskı⁹³ ise saçların ortadan ayrılarak yana ve aşağıya sarkıtılması, göz bebeklerinin delik yapılması ile benzerlik göstermekle birlikte Metropolitan örneğinin ağızı açıktır ve ince, uzun hatlara sahip yüzde barok ifade vardır. Hetaere örnekleri incelendiğinde⁹⁴ saçların yana ve aşağıya sarkıtılması ve genelde lüleler halinde oluşu benzerlik gösterse de bu maskalarda ağız genelde çok açıktır ve alından çıkan boynuzlarla karşılaşılmamaktadır. Aizanoi'daki mezarda bireylerden birinin kadın olduğu bilinmektedir ve eğer mask bir hetaera'ya ait olsaydı mezardaki bireyin mesleğinin tespit edilmesi bakımından dikkat çekici bir bilgiye ulaşılabilecekti, ancak incelenen örneklerle yüzün işlenişi yakınlık gösterse de alındaki küçük boynuzlar maskın bir hetaera'ı betimleme ihtimalinden bizi uzaklaştırmaktadır.

Dionysos dünyasının diğer önemli karakteri maenad olup maskları da sıkça üretilmiştir. Maenadlar genelde başlarında asma ve sarmaşıklardan bir taç taşır, bazense alın üstünde tek ya iki sıra halinde sarılmış bant olmakla birlikte saç yerleştirilen kozalak ve asma yapraklarıyla oldukça gösterişli betimlenmişlerdir⁹⁵. Aizanoi maskına (fig. 6 - 7) benzer iki maenad maskı Heraclea Sintica'da bulunmuş ve MS 2. yüzyıla verilmiştir⁹⁶. Aizanoi örneği, Heraclea Sintica Maenad'larıyla alındaki iki sıra halinde sarılmış tek bant, saç buklelerinin yana ve aşağıya sarkıtılışı ile benzerlik gösterir, ancak Heraclea Sintica maskları daha plastik ve Roma Sanatının 2. Klasistik Dönem özelliklerine sahiptir ve Aizanoi maskından en önemli farkı alında boynuz bulunmamasıdır. Bu açıdan Heraclea Sintica Maenad'ları, "Genç Kızlar" grubuna daha yakındır. Aizanoi'da bulunan ve bronz kandil aksamı olarak kullanılan mask⁹⁷ ise gözler ve yüz ifadesinin veriliş üslubu ile Aizanoi örneğine benzerlik gösterir. Saç biçimi ise farklıdır. Roma Dönemi'ne tarihlendirilen masklı aksam 1999 çalışmalarında tiyatro-stadion kompleksinde bulunmuş ve benzer örnekleri MS 1. yüzyıla verilmiştir⁹⁸.

Aizanoi maskı MS 1. yüzyıla ait heykel başları ve mezar stellerindeki başlar ile stilistik olarak karşılaştırıldığında da benzer özellikler yakalanmaktadır. Örneğin, MS 1. yüzyılın ilk yarısına verilen Erzurum'dan bir kadın portresi ile yüz ve çenenin yuvarlak, dolgun, belirgin verilmesi, alının dar yapılması, küçük kapalı ağız, saçların ince bantlar halinde taranması ile benzerlik gösterir⁹⁹. Doğanhisar Mezar Steli'nde

93 Seeberg 1988, 130, Fig. 13.9-10.; Vermeule tarafından maskın bir maenad'a da betimleyebileceği önerilmiştir bk: Vermeule 1965, 364, Fig. 6.

94 Hetaera Hellenistik Dönem tipolojisi için bk: Webster 1961, 23-24, No. 38-46. Roma Dönemi kadın ve hetaera tipolojisi için bk. age., 34, No. 38 vd. Hetaere tipleri ise Webster 1961'de şu şekilde ayrılmıştır: -(No38) Yetişkin Hetaera, -(No. 39) Küçük Genç Hetaera, -(No. 40) Altın Hetaera, -(No. 41) Eşarplı Hetaera (diamitros), -(No. 42) Küçük Meşale Hetaera (Lampadion). bk. age., 44. Erken Hellenistik Hetaera örneklerinde genelde başta sarmaşık yaprakları ile süslü bir taç vardır. Saçlar bukleler halinde kulakların önüne düşer. bk. age., 66, 74, 90, KT5, DT26-27, ZT13.

95 Hutchinson 1983, 30, 367, Fig. 43; Coulson – Leventi 1998, 226-227, Pl. 36.

96 Minchev 2019, 216-217, Fig.10.31-32.

97 Cesur 2019, 58, 59, 108, F1, Kazı Env. No: 99 TS SO/X/26.

98 Cesur 2019, 58, 59, 108, F1, Kazı Env. No: 99 TS SO/X/26.

99 İnan- Rosenbaum 1966, Taf. 190, 1-2.

betimlenmiş kadın figürü ile yine yuvarlak ve dolgun yüz, tok çene ile ortak özelliklere sahiptir ve bu stel de MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁰⁰. MS 1. yüzyıla tarihlenen Aphrodisias Tiberius Portiği'nde işlenen tiyatro masklarıyla yüzün yumuşak ifadesi, küçük etli dudak ve hafif açık ağız, sarkık çene, göz bebeğinin yuvarlak ve delik işlenişi, saçların ince bantlar halinde taranması bakımından benzerlikler bulunur¹⁰¹. Yine MS 1. yüzyıla tarihlendirilen ve trajedi maskı olarak tanımlanan bir diğer örnek ise Laodikeia'dandır¹⁰². Friz bloğuna ait maskta yüzün ovaliği, elmacık kemiklerinin hafif çıkıklığı ve saçların ince bantlar halinde taranması ile stilistik açıdan Aizanoi maskı benzerlik taşır.

Yukarıda yapılan ikonografik ve tipolojik karşılaştırmaya göre, Aizanoi maskının bir satyri betimlediğini ve Dionysos dünyası ile bağlantılı bir mezar eşyası olduğunu önerebiliriz. Maskın mezarda bulunması da ölen iki bireyin ya da mask yakınında bulunduğu için birinci birey olan kadının Dionysos kültü ile bağlantısını akla getirmektedir. Kentte, Dionysos kültürünün varlığı yazıtlarla, sikkelerle bilinmektedir ve Aizanoi'da bir Dionysos tapınağı olma ihtimali yüksektir. Yazıtlar kentte tanrıya ait rahipliğin varlığını işaret etmektedir. Bu rahipler arasında Aizanoi'un önde gelenleri de bulunur. Kentin MS 2. yüzyılının önemli figürlerini barındıran Ulpius Ailesi'nin iki üyesi, M. Ulpius Appuleius Flavius ve oğlu M. Ulpius Eurykles'in Dionysos rahiplik yaptığı yazıtlardan anlaşılmaktadır¹⁰³. Bu ailenin Aizanoi'un eyalet ölçeğinde etkin ailelerinden biri olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Dionysos kültürünün kentteki önemli konumu netleşmektedir. Eurykles için Dionysos rahipliği onun ilk kamu görevidir. Özellikle polislerdeki aristokrat ailelerin çocukları, eğer imparatorlukta makam sahibi olmak istiyorsa kamu kariyerlerini genç yaşta başlatmak zorunda kalıyor ve bazen bu; kentin önde gelen kültürünün rahipliği oluyordu¹⁰⁴. Kentte tespit edilen bir başka yazıtta ise Aurelios Eutykhos isimli birinden "*Zeus neokoros'u ve ömür boyu Dionysos rahibi*" olarak bahsedilmiştir¹⁰⁵. Bu iki kültürün rahipliklerinin belirli şahıslar üstünde birleşmesi, bu kültürlerin kentteki ortak konumu için de bir işarettir. Dionysos kültürünün bu derece ön planda olması ve ayrıca kentin resmi otoritelerinin de merkezinde olduğu bir kültür olmasını düşünerek, Dionysos tören ve festivallerinin yoğun şekilde yapıldığı rahatlıkla söylenebilir. Dionysos tören ve festivallerinde tanrının suretinde ya da satyr'leri temsil eden masklar da kullanılmıştır. Yazıtlar dışında, sikkeler de Dionysos kültürünün varlığını işaret eder. Aizanoi kent sikkelerinde Dionysos betimi, Gallienus Dönemi (MS 253-268) sikkeleri¹⁰⁶ ile pseudo-otonom sikkelerinin arka yüzlerinde görülmektedir¹⁰⁷. Tanrı ayakta ve sola dönük şekilde, yarı çıplak ve sağ elinde kantharos, sol elinde thyrsus tutarken ve ayaklarının önünde panter olduğu halde betimlenmiştir. Gerek sikkeler

100 Baldıran – Abay 2017, 432-433, Res. 4a-b.

101 Chaisemartin 2006, 45 vd., fig. 13-14.

102 Tarhan 2006, 32, 85, Kat. 4, Res. 8-10.

103 Wörrle 1992, 353, no.4a, 4b, 4c, 4e.

104 Hatta Eurykles'e benzer şekilde onun bir kuşak öncesi olan Nikomedeia'lı ve politikacı ve yazar Arrianus'un da ilk kamu görevi, kentin önemli tanrıçalarından Demeter'in rahipliği olmuştur. bk: Bowie 1970, 3 vd.

105 νεοκόρον τοῦ Διὸς καὶ ἱερέα Διονύσου διὰ Βίου: MAMA IX, C34.

106 SNG Aul. Phrygia, 3361.; BMC Phrygia, 133-4.

107 BMC Phrygia, 32; SNG Cop. Phrygia, 64; Martin 2013, 143 no. 15, 21.

gerek yazıtlarla kentte varlığını gösteren Dionysos kültü ve cemaatinin varlığını tespit etmek de Aizanoi maskının bulunduğu mezara defnedilen iki bireyden en azından birinin kütle bağlantılı olabileceğini, bu satyr maskı ile işaret etmektedir.

Mezarda tespit edilen biri kadın, iki erişkin; bulunuş biçimlerine göre farklı zamanlarda mezara defnedilmiş olmalıdır. Maskın, birinci bireyin yani kadının yakınında bulunması maskın kadınla bağlantısını işaret eder. Ayrıca biri kadın olan bireylerin birbiriyle eğer; ikinci birey de kadın ise kardeş/anne-kız/yakın akraba ya da ikinci birey erkek ise; karı koca ya da kardeş olma ihtimali vardır. Bununla birlikte, akrabalık ilişkisi için DNA analizi yapılmadan kesin bilgi vermek zordur.

Mask mezara neden konulmuştu (fig. 3 - 4) üzerine ise kesinliği olmayan yorumlar getirebilir: İlki; mask, birinci bireyin yani kadının yanında bulunduğu için bu kadınla ilgilidir ve onun Dionysos kültü ile bağlantısı işaret eder. Dionysos aynı zamanda khthonik karakter¹⁰⁸ taşır ve mask hem kütle hem khthonik karakterle ilgili olarak mezara bırakılmış olabilir. Ayrıca, mezardaki erişkin ve muhtemelen akraba olan ikinci bireyin Dionysos kültüyle bağlantısı da ihtimal dahilindedir. Schwarzmaier, tiyatronun ilk başladığı dönemde, sınırlı sayıda, farklı yaşlardaki kişilerin farklı roller oynaması gerektiğinde masklar sayesinde çok hazırlanmadan pratik şekilde maskı takarak farklı roller oynayabildiğini ve bu kişilerin öldüğünde, tercihinine göre maskların mezara bırakıldığını, bu nedenle bu maskların Dionysos ile ilgili dini bir obje olabileceğini önermiştir¹⁰⁹. Rohde ise mezar sunusu gibi kullanılan maskların ölen kişinin hayatı ile ilgili olduğunu düşünmektedir¹¹⁰. Bu önerilerden yola çıkarak, kadının ya da her iki bireyin de Dionysos kültü ile bağlantısı ve maskın kütle ilgili özel bir eşya olduğu ileri sürülebilir. Bununla birlikte, eğer mask mezardaki kadın ve bağlı olduğu Dionysos kültüyle ilgiliyse; kadın için satyr maskı yerine Dionysos dünyasından bir kadın yani bir maenad maskının konulması daha mantıklıdır, ama satyr maskı tercih edilmiştir ve bu durumda aşağıdaki ikinci yorum mask için daha makul bir öneri gibi görünmektedir.

İkinci yorum ise erişkin bireylerden biri olasılıkla da kadın için mask değer verdiği, belki evine astığı ve koruduğuna inandığı apotropeik (korkutucu/koruyucu) bir eşyaydı ve öteki dünyada koruması için mezara bırakılmıştı şeklinde getirilebilir. Dionysos ile ilişkili kült objesi olarak kullanılan bu maskların, apotropeik (koruyucu/korkutucu) anlamda kutsal alanlara, konut ve nekropolislerde mezara ipele bağlanıp, ölüye adandığı da bilinmektedir¹¹¹. Burr, maskların öldükten sonra da kötülüğe karşı koruyan gücü nedeniyle tercih edildiği önerisini getirmiştir¹¹². Bu yorumlardan yola çıkarak maskın apotropeik (koruyucu/korkutucu) anlamda mezara konulduğu ileri sürülebilir.

Mezar içinde tespit edilen diğer eşyalar; demir çiviler ve bir adet bronz Roma İmparatorluk Dönemi şehir sikkedir¹¹³ (Kat. 2, fig. 8). Sikke, MS 1.-2. yüzyıl arasına

108 Işın 2007, 84, dn. 526; Tamsü-Polat 2019, 453.

109 Schwarzmaier 2010, 42.

110 Rohde 1968, 8.

111 Işın 2007, 92, dn. 589; Schwarzmaier 2010, 42-43.

112 Burr 1934, 77.

113 Köker 2016, 203 no. 21.

tarihlendirilmiş ve olasılıkla Charon'a verilen ücret olarak¹¹⁴ mezara konmuştur. Mezar içinde bulunan demir çiviler (Kat. 3 - 7) bireylerin muhtemelen ahşap bir sedyede mezara yerleştirdiğini işaret eder. Çiviler Kuzey Nekropolis'te hem kremasyon hem inhumasyon mezarlarda bulunmuştur. Mezarlarda bir veya birkaç adet gibi az sayıda bulunan çivilerin amulet gibi kullanıldığı düşünülmektedir¹¹⁵, ancak çivilerin mezar içindeki konum ve sayılarına dikkat edilirse bu çiviler amulet değil, tersine bir sedyeye ve bireylerden sadece birine ait olmalıdır. Eğer diğer birey de bir sedyede gömülseydi çivi sayısı doğal olarak daha fazla olmalıydı. Kibyra Nekropolis örneklerinde 5-10 cm boyutlarındaki çivilerin cesedi taşımak için gerekli ahşap sala uygun olduğu önerilmiştir¹¹⁶. Aizanoi mezarında da tespit edilen çivilerin boyutları 5-9 cm arasında olup, bu öneriyi destekler görünmektedir. Çivilerin dört tanesinin baş çapı 2 cm'den geniştir ve bu tür çivilerin ahşap yüzeyindeki sıyrılmayı engellemek için yapıldığı önerilmiştir¹¹⁷. Kuzey Nekropolis'teki kremasyon bir mezarda ise yanmış demir çiviler tespit edilmiş ve sanduka ya da sedye ile kremasyonun gerçekleştirildiği önerilmiştir¹¹⁸. Bu mezardaki çivilerin ölçüleri de masklı mezarın çivileri ile yakındır ve yukarıda belirtildiği gibi bireylerden birinin ahşap sedyede gömüldüğünü işaret etmektedir.

Mezar dışında tespit edilen eşyalar ise (fig. 9 - 10) bir unguentarium boynu (Kat. 12) iki thymiaterion kaidesi (Kat. 8 - 9), üç kandil (kırık) (Kat. 10 - 11a-b), iki tabak (kırık) (Kat. 13 - 14) ve birkaç adet amorf gövde parçasıdır (Fig. 9)¹¹⁹. Aizanoi Kuzey Nekropolis'te thymiaterion'lar inhumasyon ve kremasyonlarda mezar içi ve dışında bulunmuştur. Nekropolis'teki bir başka örnekte ise 2-3 yaşlarındaki bir çocuğun kremasyon kabı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır¹²⁰. Buhurdanlık, tütsü kabı olarak bilinen thymiaterion sivil ve kamusal alanlarda kullanılan ritüel bir objedir¹²¹. Aizanoi Nekropolis'inde ise tütsü yakmak ya da kandil gibi ışık vermek için ve bazen de kremasyon kabı gibi kullanmak için yerleştirilmiştir. Benzer forma sahip örnekler Roma Dönemi'ne verilmiştir¹²², ancak bu çok geniş bir dönemdir. Mezardaki mask ve diğer malzemelerin tarihinden yola çıkarak thymiaterion'lar için MS 1. yüzyıl önerilebilir. Kandiller ise üç adettir ve kırıktır. Kandillerin mezar dışında bulunması; mezar sahiplerinin yakınlarınınca mezar sunusu olarak bırakıldığını düşündürür. Benzerleri Aizanoi Kuzey Nekropolis'te inhumasyon ve kremasyon mezarlarında mezar

114 Tamsü-Polat 2019, 453, dn. 43; Çokay-Kepçe 2019, 400; Lenger 2019, 501, dn. 8.

115 Amulet gibi kullanıldığı düşünülen çivi örnekleri için bk. Dungworth 1998, 151.; Alfeyé, 2009, 427 vd. Çivilemenin bir çeşit sembolik anlam taşıyabileceğine dair inanç pek çok kültürde vardır. Roma dünyasında çivilerin ritüel kullanım örneklerinden birine *clavus annalis* denir. Livy, MÖ 363 yılında, bir yöneticinin tapınak duvarına hastalıklardan ve sel felaketinden korunmak için çivi çaktığını anlatmıştır. Livy (28.17.63).

116 Demirel 2019, 513.

117 Cesur 2019, 72, dn. 507.

118 Özer 2019, 381, A12.D9A.M08.

119 Çalışmadaki buluntu çizimlerini yapan Kumpas Çizim Ekibine (<https://www.instagram.com/kumpas-cizim/>) teşekkür ederiz.

120 Özer, 2019, 382.

121 Morstadt 2013, 642-643; Uygun 2021, 332. Aizanoi *thymiaterion*ları arkeolog G. Bayram tarafından Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD., Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmaktadır.

122 Manzoni 1979, 209, fig. 1; Aizanoi kuzey nekropolis form krş. için bk. Özer 2019, 385, Fig. 4.

içi ile dışında bulunmuş ve MS 1.-2. yüzyıl aralığına verilmiştir¹²³. Benzer bir örnek Laodikeia'dan bulunmuş ve MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir¹²⁴. Mezar dışında tespit edilen bu kandiller form olarak Bronner Tıp XXIV'e girer ve tipin benzer örnekleri MS 1. yüzyıla verilmiş, ancak bazı merkezlerde MS 2. yüzyıla kadar kullanım süresi devam etmiştir¹²⁵. Mezar dışında iki tabak parçası ile birkaç kaç amorf seramik parçası bulunması ise mezar dışına en az iki adet tabağın olasılıkla içinde yiyecekler ile bırakıldığını yani perideipnon ile bağlantısını işaret etmektedir. Kuzey Nekropolis'te tespit edilen benzer formulu tabaklar mezarlardaki kontekt buluntularına göre MS 1. yüzyıl içine tarihlenmektedir¹²⁶. Bu tabaklar (Kat. 13 - 14) form olarak Hayes Form 7, Samaria Form 5, Hama Form'a girer ve MÖ 1. yüzyıl ortaları ile MS 1. yüzyıl arasına tarihlendirilir¹²⁷. Sadece boyun parçası bulunan unguentarium (Kat. 12) ise hamuru, çapı ve formu ile Kuzey Nekropolis'te tespit edilen, MS 1. yüzyıla ait unguentariumlarla ve Laodikeia örnekleriyle benzerdir¹²⁸. Unguentarium, Klasik Dönem'de popüler bir mezar armağanı olan lekythosların yerini almış bir kap formudur¹²⁹. Ölü gömme ritüellerinde kullanılmış ve bazen ölünün onuruna içi boş bırakıldığı önerilmiştir¹³⁰. Bu unguentarium parçasının mezar dışında bulunması ve Kuzey Nekropolis'te bunun gibi pek çok unguentarium'un mezar dışında tespiti; kabın defin sonrası sunu amaçlı bırakıldığını düşündürmektedir.

Maskın tarihlendirilmesine gelindiğinde ise yukarıda yapılan stil kritik karşılaştırmaya göre MS 1. yüzyıla hatta MS 1. yüzyılın ilk yarısına ait olmalıdır. Saçın bantlar halinde ve ince taranması, yüzün yumuşak ifadesi, çenenin tok verilışı, hafif etli dudak MS 1. yüzyılın ilk yarısının plastik karakterine yaklaşıtır. Maskın yakın benzerlerinde de karşılaşılan tarih MS 1. yüzyıldır¹³¹. Bu döneme verilen satyr masklarında yakalanabilen ortak özellikler tok çene, düz burun, burun ucunun kalkık profili, gözbebeklerinin yuvarlak ve delik işlenmesi, saçların alından arkaya ince bantlar halinde taranması şeklinde sıralanabilir. Yine bu döneme tarihlenen diğer mask tiplerinde de karşılaşılan ortak özellikler genelde tok çene, hafif aralık ve etli dudaklar, bazen açık bazen kapalı ağız, gözbebeklerinin yuvarlak ve delik işlenmesi, saçların ince bantlar halinde taranması şeklinde özetlenebilir. Mezar eşyalarının tarihlerinde ise yine MS 1. yüzyılın baskınlığı gözlemlenmiştir. Mezar içinde bulunan ve olasılıkla Charon ücreti olan Roma Şehir Sikkesi (Kat. 2) MS 1.- 2. yüzyıl gibi geniş tarih aralığına verilmekle birlikte¹³², mezar iç ve dışındaki diğer eşyaların tarihleri göz önüne alındığında MS 1. yüzyıla ait gibi görünmektedir. Mezar dışında tespit edilen

123 Yeşil – Erdoğan 2013, 87, Kat. 11, dn. 44; Kat. 13.

124 Şimşek 2001, 656-657, Kat. 635, Lev. 75, 148.

125 Heimerl 2001, 50, 54, 103, 114, Taf. 3, 74, Taf. 6, 213, 215-216.

126 Özer 2013, 45 vd.

127 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 296-297, Fig. 68, 3, 326, fig. 77, 3-5; Cristensen – Johansen 1971, Fig. 33, 5.

128 Şimşek 2011, 76-77, Kat. 204; Korkmaz – Buz 2013, 61, 62, 67, Kat. 1-4.

129 Anderson-Stojanović 1987, 106.120.

130 Anderson-Stojanović 1987, 121.

131 Şakar 2009, 104, Kat. 20, XXIII, Resim 97-100, Kat. 22, Lev. XXV; Çekilmez 2014, 113, 248-250, K.109, K.111, Lev.118, 243, K.101, Lev.102; Durnagölü 2020, 364, 653, Kat. 245, Res. 127, Lev.88; Özver 2021, 92, 240, 433, Kat. 165; Doymaz 2021, 136, 223, K.19, Lev. 19.

132 Köker 2016, 203 no. 21.

3 adet kandil parçası (Kat. 10 - 11a-b), 2 tabak parçası (Kat.13 - 14) ve unguentarium (Kat. 12) ise form özellikleriyle genel olarak MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹³³. Kuzey Nekropolis'te inhumasyon gömüler MS 1. yüzyıldan başlayarak, MS 3. yüzyıla kadar devam etmiş, ancak basit toprak inhumasyon gömüler genelde MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Hatta ilk olarak kremasyon başlamış, inhumasyon ile birlikte devam etmiş ve ardından inhumasyona geçilmiştir¹³⁴. Masklı mezarın çukur derinliği, nekropolis'teki diğer inhumasyon basit toprak mezarlarla çok yakındır. Mezarlarda çukur derinliği yaklaşık 40-45 cm'dir olup, bu bakımdan da örtüşür ve tarih olarak MS 1. yüzyıl bir kez daha doğrulanır. Bu durumda Aizanoi maskını ve bulunduğu mezarı MS 1. yüzyıla hatta MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmek makul görünmektedir.

Sonuç olarak maskın bulunduğu mezara olasılıkla akraba genç bir kadın ve genç bir birey MS 1. yüzyılın ilk yarısında gömülmüştür. Mezardaki kadının yakınında tespit edilen terrakotta mask ise bir satyr'e ait olup ya kadının Dionysos kültü ile alakasını göstermek için konulmuş bir mezar eşyası ya da kadını öteki dünyada koruması için bırakılan apotropeik bir eşyadır. Apotropeik bir eşya olma ihtimali ise yukarıda ilk öneride açıkladığımız neden yüzünden daha mantıklı görünmektedir. Mezara bırakılan sikke ise iki bireyden biriyle ilgili ve olasılıkla Charon'a verilen ücrettir. Çiviler ise mezardaki bireylerden sadece birinin sedye ile defnedildiğini işaret etmektedir. Mezar dışındaki kandiller ve unguentarium olasılıkla mezar sunusu için bırakılmıştır. İki tabak ve amorf seramik parçaları ise muhtemelen perideipnon ile ilgili kaplardır. Thymiaterion kaideleri ise mezar dışında muhtemelen tütsü yapıldığı veya kandil gibi yakıldığına işaret etmektedir.

Katalog

Katalog 1

Terrakotta Mask (fig. 5-7) Buluntu Yeri: Kuzey nekropolis D9D.M03'ün içi. Korunduğu Yer: Kütahya Müzesi. Env. No: A13.D9D.M3.PT01. Ölçüleri: Yükseklik: 16.7cm Gen: 14.9cm Ek: 0.5cm. Hamur Rengi: Munsell 5 YR 7/4. Astar Rengi: Munsell 7.5YR 7/6 Hamur Yapısı: Az gümüş mika ve kireç katkılı, ince kumlu, sık dokulu, iyi kalitede pişirilmiş, yüzey dokusu mattır. Tek parça kalıptan üretilmiştir. Tek kalıp içerisine baskı tekniği ile ön cephe olarak üretilmiştir. Tanım: Eser 6 parça halinde bulunmuştur be birleştirilmiştir. Saç ve yüzün bir kısmı kırık ve eksiktir. Maskın alın üzerindeki saçları alını açıkta bırakarak geriye doğru taranmış, saç ve alın arası iki bölümlü tek bant ile ayrılmış, bandın altından alın üzerine kısa dökülen saçların arasında, alından yukarı doğru çıkıntı yapan kısa boynuz bulunmaktadır. Bandın altından iki yana bırakılan saçlar dalgalı şekilde serbesttir. Gözbebekleri boş ve yuvarlak delinmiştir. Göz çukurları ve kaşlar belirgindir. Burun hafif kemerli, ucu sivri ve kalkık, ağız hafif aralık ve dudaklar etlidir. Yanaklar ve çene dolgun, tebessüm eder şekilde gamzeleri işlenmiştir. Alın üzerinde ve sağ yanakta ip geçirme delikleri vardır. Sol yanaktaki delik kırıktır. Restorasyon Durumu: Eser iki kırık parça halindedir. Eksik bölümleri vardır. Yüzeyinde kalker tabakası mevcuttur. Fırça, su, peligom ve su bazlı akrilik boya kullanılarak mekanik ve kimyasal işlemleri yapılmıştır. Birleştirme ve tütleme alçı ile yapılmış, sulu boya ile

133 Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 296-297, Fig. 68, 3, 326, fig. 77, 3-5; Cristensen – Johansen 1971, Fig. 33, 5; Heimerl 2001, 50, 54, 103, 114, Taf. 3, 74, Taf. 6, 213, 215-216; Şimşek 2011, 76-77, 656-657, Kat. 204, Kat. 635, Lev. 75, 148.

134 Özer 2013, 26 vd.

bir ton boyanmıştır. Karşılaştırma: Goldman 1950, 339, Fig. 222, 254; Şakar 2009, 104, Kat. 20, Kat. 22, Lev. XXIII-XXV, Resim 97-100, Sümerer 1999, 148-149, Taf. 7, P. III 11; Saraçoğlu 2010, 487, 492, Kat. 5, Fig. 5; Çekilmez 2014, 113, 243, 248, 250, K.101, K109, K.111, Lev. 118, K111, Lev. 102, 118; Saraçoğlu 2015, 490, Res. 4c1; Ferruzza 2016, no. 58; Eisenberg 2017, 3, 8, Fig. 12; Cesur 2019, 108, 201, F1, Lev. 35; Minchev 2019, 216-217, Fig.10.31-32; Durnagözü 2020, 364, 653, Kat. 245, Res. 127, Lev.88; Özver 2021, 92, 240, 433, Kat. 165; Doymaz 2021, 136, 223, K.19, Lev. 19. Tarih: MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 2

Bronz Sikke. (fig. 8) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün içi. Bulunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A13.D9D.M03.S01. Tamm: Korozyonludur. Üzerinde herhangi bir lejant veya figür görülememektedir. Ön yüzünde belli belirsiz bir büst görüntüyor. Fakat arka yüz belirsiz. Sikkenin kondisyonu çok kötü. Roma İmparatorluk Dönemi şehir sikkesi. Karşılaştırma: Köker 2016, 203 no. 21. Tarih: MS 1.-2. yüzyıl.

Katalog 3

Demir Çivi. (fig. 8) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün içi. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A13.D9D.M03.KB01. Ölçüleri: Yükseklik: 7cm Kal: 0.4cm Çap: 1.5cm. Tanım: L başlı ve dikdörtgen gövdelidir. Gövdeden uca doğru daralmaktadır. Karşılaştırma: Cesur 2019, 72, Tip 1, Lev. 42,-46, J1-17, Oransay 2006, 136, Şek.19, XXIV, 147; Demirel 2019, 528, Kat. 31. Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 4

Demir Çivi. (fig. 8) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün içi. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A13.D9D.M03.KB02. Ölçüleri: Yükseklik: 9.5cm Kal: 0.8cm Çap: 2.6cm. Tanım: L başlı ve dikdörtgen gövdelidir. Gövdeden uca doğru daralmaktadır. Karşılaştırma: Cesur 2019, 72, Tip 1, Lev. 42,-46, J1-17, Oransay 2006, 136, Şek.19, XXIV, 147; Demirel 2019, 528, Kat.31. Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 5

Demir Çivi. (fig. 8) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün içi. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A13.D9D.M03.KB03. Ölçüleri: Yükseklik: 9.3cm Kal: 0.6cm Çap: 1.5cm. Tanım: L başlı ve dikdörtgen gövdelidir. Gövdeden uca doğru daralmaktadır. Uç kısmı hafif kıvrıktır. Karşılaştırma: Cesur 2019, 72, Tip 1, Lev. 42,-46, J1-17, Oransay 2006, 136, Şek.19, XXIV, 147; Demirel 2019, 528, Kat.31. Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 6

Demir Çivi. (fig. 8) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün içi. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A13.D9D.M03.KB04. Ölçüleri: Yükseklik: 8.1cm Kal: 0.7cm Çap: 2.3cm. Tanım: Disk başlı, dikdörtgen gövdelidir. Karşılaştırma: Cesur 2019, 72, Tip 1, Lev. 42,-46, J1-17, Oransay 2006, 136, Şek.19, XXIV, 147; Demirel 2019, 528, Kat.31. Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 7

Demir Çivi. (fig. 8) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün içi. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A13.D9D.M03.KB05. Ölçüleri: Yükseklik: 5.4cm Kal: 0.6cm Çap: 2.4cm. Tanım: Disk başlı, silindirik gövdelidir. Karşılaştırma: Cesur 2019, 72, Tip 1, Lev. 42,-46, J1-17, Oransay 2006, 136, Şek.19, XXIV, 147; Demirel 2019, 528, Kat.31. Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 8

Thymaterion kaidesi. (fig. 9-10) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, 9D.M03'ün dışı, güney kesit. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A17.D9D.M03.PT78. Ölçüleri: h: alınabilen: 6.1 cm, kaide boyun çap: 3.2 cm. Kaide Çap: 5.6cm ek: 0.6 cm. Tanım Hamur: 10R 7/8 (light red) Astar: 10R 6/8 (light red). Daldırma astarlı. Hamur Yapısı: Sık dokulu, iyi kalitede pişmiş, yüzey dokusu mat ve pürüzlüdür. Kaide boynu kısa, hafif dışa çekik konkav profillidir. Çark yapımıdır. Karşılaştırma: Manzoni 1979, 209. Fig.1; Özer 2019,

385, Fig. 4.Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 9

Thymiaterion kaidesi. (fig. 9-10) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün dışı, güney kesit. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A17.D9D.M03.PT02. Ölçüleri: h: alınabilen: 5.4 cm, kaide boyun çap: 3.4 cm. Kaide Çap:5.4 cm ck: 0.5 cm. Tanım: Hamur Rengi: Munsell 10R 7/8 (light red) Astar Rengi: 10R 6/8 (light red). Daldırma astarlı. Hamur Yapısı: Sık dokulu, iyi kalitede pişmiş, yüzey dokusu mat ve pürüzlüdür. Kaide boynu kısa, hafif dışa çekik konkav profillidir. Çark yapımıdır. Karşılaştırma: Manzoni 1979, 209. Fig.1; Özer 2019, 385, Fig. 4.Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 10

Kandil. (fig. 9-10) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün dışı, kuzey genişleme. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A17.D9D.M03.PT07a-b. Ölçüleri: h: 2.8 cm, uz.: 7.9 cm, gen: 6.5 cm. Tanım: Kırıktır. Hamur Rengi: Munsell 10YR 7/3 (Çok Açık Kırmızı) Astar Rengi: Munsell 2.5YR 5/8 (Kırmızı). Daldırma astarlı. Hamur Yapısı: Çok az kireçli ve mika katkılıdır. Az gözenekli. Yuvarlak gövdelidir. Diskus kısmı hafif içe bastırılmıştır. Gövdeden yükselerek omza bağlanan halka kulpu vardır ama kırılmıştır. Kalıp tekniğinde yapılmıştır. Form: Broneer Tip XXIV. Karşılaştırma: Broneer 1930, 80-83; Heimerl 2001, 50, 54, 103, 114, Taf. 3, 74, Taf. 6, 213, 215-216; Şimşek 20011, 82, 656-657, Kat. 635, Lev. 75, 148; Yeşil – Erdoğan 2013, 87, Kat. 11, dn. 44; Kat. 13. Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 11a

Kandil. (fig. 9-10) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün dışı, kuzey genişleme. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A17.D9D.M03.PT40. Ölçüleri: h: 2.7., gen: 6.4 cm. Tanım: Hamur Rengi: Munsell 7.5YR 8/4 (Pembe) Astar Rengi: Munsell 10R 5/4 (Çok Açık Kırmızı). Daldırma astarlı. Hamur Yapısı: Mika ve mineral katkılıdır. Kırıktır. Düz kaidedir. Yuvarlak gövdelidir. Diskus kısmı hafif içe bastırılmıştır. Gövdeden yükselerek omza bağlanan kulpu vardır. Kırıktır. Form: Broneer Tip XXIV. Karşılaştırma: Broneer 1930, Pl. XII, 702; Heimerl 2001, 50, 54, 103, 114, Taf. 3, 74, Taf. 6, 213, 215-216; Şimşek 2011, 82, 656-657, Kat. 635, Lev. 75, 148; Yeşil – Erdoğan 2013, 87, Kat. 11, dn. 44; Kat. 13. Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 11b

Kandil. (fig. 9-10) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün dışı, kuzey genişleme. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A17.D9D.M03.PT40. Ölçüleri: h: 2.5., gen: 6.2 cm. Tanım: Hamur Rengi: Munsell 7.5YR 8/4 (Pembe) Astar Rengi: Munsell 10R 5/4 (Çok Açık Kırmızı). Daldırma astarlı. Hamur Yapısı: Mika ve mineral katkılıdır. Kırıktır. Düz kaideli ve yuvarlak gövdelidir. Diskus kısmı hafif içe bastırılmıştır. Diskus deliği yuvarlaktır. Kırıktır. Form: Broneer Tip XXIV. Karşılaştırma: Broneer 1930, Pl. XII, 702; Heimerl 2001, 50, 54, 103, 114, Taf. 3, 74, Taf. 6, 213, 215-216; Şimşek 2011, 82, 656-657, Kat. 635, Lev. 75, 148; Yeşil – Erdoğan 2013, 87, Kat. 11, dn. 44; Kat. 13. Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 12

Unguentarium boyun parçası. (fig. 9-10) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün dışı kuzey kesit. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A17.D9D.PT22. Ölçüleri: h: 4.2 cm, Çap: 2.8 cm. Tanım: Hamur Rengi: 5YR 7/4 (Pembe) Astar Rengi: 5YR 4/6 (Sarımsı Kırmızı), 7.5YR 3/4 (Koyu Kahverengi). Daldırma astarlı. Hamur Yapısı: Mika, az kireç, taşçık ve ince kum katkılı ve sık dokuludur. Karşılaştırma: Şimşek 2011, 76-77, Kat. 204; Başaran – v.d. 2012, 20-21, Res. 4; Fırat 2012, .301, Kat. 13, Çiz. 13; Korkmaz – Buz 2013, 61, 62, 67, Kat. 1-4; Tarih: MS. 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 13

Tabak gövde kaide parçası. (fig. 9-10) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03'ün dışı kuzey kesit. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A17.D9D.PT38. Ölçüleri: h: 1.5 cm, Çap: 5.1 cm. Tanım: Hamur Rengi: Munsell 7,5YR 5/8 (Strong Brown). Astar Rengi: Munsell 5 YR 5/8. Daldırma astarlı.

Fırınlama: İyi pişmiş. Hamur Yapısı: Mika, ince kum ve az miktarda kireç katkılı. Gözeneksiz. Kaidenin orta kısmı yüksekte olup içbükey tabanlıdır. Gövdenin kaideden çıkış kısmı, hafif küresel biçimli olup genişleyerek yukarı doğru çıkmaktadır. Form: Hama Form 5 Karşılaştırma: Meyer-Schlichtmann 1988, Taf. 33-267. T4; Temur – Karadeniz 2020, 24, 26, Kat. 9, Lev. 2, Tarih: MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısı – MS 1. yüzyılın ilk yarısı.

Katalog 14

Tabak parçası. (fig. 9-10) Buluntu Yeri: Kuzey Nekropolis, D9D.M03`ün dışı, kuzey kesit. Korunduğu Yer: Aizanoi Kazı Deposu. Env. No: A17.D9D.PT79. Ölçüleri: h: 5.3 cm, Çap: 4.9 cm. Tanım: Hamur: Hamur Rengi: Munsell 2,5YR7/4 Astar Rengi: Munsell 2.5YR7/6). Daldırma astarlı. Fırınlama: İyi pişmiş. Hamur Yapısı: İnce kum, az miktarda mika ve kireç katkılı. İnce gözenekli. Gövde ve kaidenin bir bölümü korunmuştur. Gövde, merkezinde hafif dışbükey kavislidir. Form: Hayes Form 7, Samaria Form 5, Hama Form 5 Karşılaştırma: Crowfoot – Crowfoot – Kenyon 1957, 296-297, Fig. 68, 3, 326, fig. 77, 3-5; Cristensen – Johansen 1971, Fig. 33, 5. Tarih: MÖ 1. yüzyıl ortaları-MS 1. yüzyıl.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Alfeyé 2009 Alfeyé, S., “Nails Fort The Dead: A Polysemic Account of Funerary Practice”, Paper From the International Conference Held at The University of Zaragoza, 2009, 472-456.
- Agora VI Grandjouan, C., Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period, The Athenian Agora 6, 1-106.
- Agostini 1657 Agostini, L., Le Gemmentiche Figurate di Senese, Giacomo Dragndelli, Rom.
- Amanatidou 2016 Amanatidou, K., The Cult of Dionysos in the Black Sea Region, Thessaloniki.
- Anderson-Stojanović 1987 Anderson-Stojanović, V. R., “The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria”, AJA 91/1, 105-122.
- Atasoy 2017 Atasoy, S., “İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki Amisos Pişmiş Toprak Heykelcikleri”, Uluslararası Amisos Dergisi 2/3, 2-10.
- Atasoy 2021 Atasoy, S., “Amisos Terracotta Statuettes in İstanbul Archaeological Museums”, The Greeks and Romans in the Black Sea and The Importance of the Pontic Region for The Gaeco-Roman World (7th century BC-5th century Ad): 20 years On (1997-2017) eds. R. Gocha – G. R. Tsatskheladze – A. Avram – J. Hargrave), Proceedings of the Sixth International Congress on Black Sea Antiquities, Oxford, 415-419.
- Bağcı 2018 Bağcı, A., “Şamanizm İnancında Ritüel Maskeleri ve Gömü Maskeleri”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 46, 27-55.
- Baldıran – Abay 2017 Baldıran, A – Abay, N. “Doğanhisar Mezar Steli”, Sefad 37, 429-436.
- Başaran v.d. 2012 Başaran, C. – Keleş, V. – Kasapoğlu, H. – Ergürer, H. E., “Parion 2010 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, KST 33-1, 19-38.
- Belke – Mersich 1990 Belke, K. – Mersich, N., Phrygien und Pisidien, Wien.
- BMC Phrygia Head, B. V., A Catalogue of Greek Coins in the British Museum. Phrygia, London.

- Bernabò Brea – Coen Descœudres 1993
Bernabo-Brea, L. – Coen, C. – Descœudres, J. P, “Masks and Characters of the Greek Theatre in The Terracottas of Ancient Lipara”, *Meditarrear Archaeology* 5-6, 23-31.
- Bernabo-Brea 2001
Bernabo-Brea, L., *Maschere e Personaggi del Teatro Greco Nelle Terracotte Liparesi*, L’Erma Breitschneider, Roma.
- Bowie 1970
Bowie, E. L., “Greek and their Past in the Second Sophistic”, *Past-Present* 46, 3-41.
- Boyana 2005
Boyana, H., “Arkadia Kökenli Keçi Tanrı Pan”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* XXIV/37, 165-193.
- Broneer 1930
Broneer, O., *Terracotta Lambs Corinth Results of Excavations*, Vol. IV, Part. 2, Cambridge.
- Burr 1934
Burr, D., *Terracottas From Myrina in the Museum of Fine Arts*, Boston.
- Burford 1972
Burford, A., *Craftsmen in Greek and Roman Society*, London.
- Cesur 2019
Cesur, B., *Aizanoi Kazısı 1978-2018 Yılları Yerleşim Alanı Madeni Buluntuları*, Anadolu Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Chaisemartin 2006
Chaisemartin, N., “La frise Ionique à Masques Scéniques du Propylon du Sébasteion d’Aphrodisias”, *Revue archéologique*, 41, 33-82.
- Clark 2020
Clark, Q., “From Viewer to Viewer to Voyeur: Victimized the Barberini Faun: Victimized the Barberini Faun”, *Bridges: A Journal of Student Research* 13/3, 1-25.
- Cholakov 2015
Cholakov, I. D., “Handcraft Production in Heraclea Sintica (On Archeological Data)”, *Papers of the American Research Center in Sofia, Heraclea Sintica: From Hellenistic Polis to Roman Civitas (4th C. BC-6th C. AD)*, Proceedings of a Conference at Petrich, Bulgaria, September 19-21, 2013, (eds. L. Vagalinski – E. Nankov), Vol. 2, Sofia, 126-143.
- Christensen – Johansen 1971
Christensen, A. P. – Johansen, C. F., *Hama: Fouilles Et Recherches De La Fondation Carlsberg 1931-1938*, III.2: *Les Poteries Hellénistiques Et Les Terres Sigillées Orientales*, Copenhagen.
- Cook 1964
Cook, B. F., “The Boscoreale Cubiculum: A New Installation”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* Vol. 22/5, 166-183.
- Cox – Cameron 1988
Cox, C. W. M. – Cameron, A., *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, c.IX (eds. B. Levick – S. Mitchell) Society for the Promotion of Roman Studies, London.
- Coulson – Leventi 1998
Coulson, W. D. E. – Leventi, İ., “A Roman Head in the American School of Classical Studies at Athens”, *Hesperia* 6-7/2, 223-229. Pl. 34-36.
- Çekilmez 2014
Çekilmez, M., *Tralleis Güney Nekropolü Terrakotta Figürinleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın.
- Çokay-Kepeç 2019
Çokay-Kepeç, S., “Pergelilerin Gömütleri”, *Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemleri’nde Ölü Gömme Adetleri*, Aizanoi IV (ed. E. Özer – A. Türkan – M. Dinç – A. Yaman – Ö. D. Çakmaklı – M. Taşkiran), Ankara, 395-420.
- Demirer 2019
Demirer, Ü., “Kıbyra Nekropollerinde Adak Olarak Sunulmuş Instrumenta

- Domestica Metaller”, Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemleri’nde Ölü Gömme Adetleri, Aizanoi IV (ed. E. Özer – A. Türkan – M. Dinç – A. Yaman – Ö. D. Çakmaklı – M. Taşkıran), Ankara, 509-533.
- Doymaz 2021 Doymaz, Ş., Aydın Arkeoloji Müzesi’nden Terrakotta Figürinler, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Dungworth 1998 Dungworth, D., “Mystifying Roman Nails: Clavus Annalis, Defixiones and Minkisi”, TRAC 97, 148-159.
- Durnagözü 2020 Durnagözü, N., Stratonikeia Koroplastığı, Pamukkale Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Eisenberg 2015 Eisenberg, M., “New Discoveries at Hippos”, *Popular Archaeology* 6.19, 1-21.
- Erdinç 2021 Erdinç, Z., “Aizanitis Sınırlarına İlişkin Bir Öneri”, *Arkhaia Anatolika* 4, 163-173.
- Erol 2009 Erol, A. F., “Aedikula Mimarisinin Orijini ve Mimari İkonografisi Üzerine Bir Gözlem”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16, 55-75.
- Ferruzza 2016 Ferruzza, M.L., *Ancient Terracottas from South Italy and Sicily in the J. Paul Getty Museum*. Los Angeles.
- Fırat 2012 Fırat, M., “Isparta Müzesi Seramik Koleksiyonu: Unguentaria”, *I. Uluslararası Pisidia Araştırmaları Sempozyumu*, Isparta, 294-311.
- Furtwängler 1878 Furtwängler, A., “Büste Pans in Terracotta”, *Mitteilungen Des Deutschen Archäologischen Institutes in Athen*, 155-160. Taf. VIII.
- Gemci 2016 Gemci, O., *The Cults And Sanctuaries In The Southern Black Sea: Hellenistic And Roman Periods (A Thesis Submitted for the Degree of Master of Arts (MA) in Black Sea Cultural Studies, International Hellenistic Uni, The School of Humanity), Thessaloniki*.
- Grimes 1992 Grimes, R. L., “The Life History of a Mask”, *TDR* 36-3, 61-77.
- Goldman 1950 Goldman, H., *Excavations At Gözlükule, Tarsus I, The Hellenistic and Roman Periods*, Princeton.
- Håland 2012 Håland, E. J., “From Modern Greek Carnivals to the Masks of Dionysos and Other Divinities in Ancient Greece”, *Nar. Umjet* 49/1, 113-130.
- Hamid 2013 Hamid, M. A., “The Torches in Graeco-Roman Egypt The Ritual and Practical Uses”, *Journal of the General Union of Arab Archaeologists* 16, 74-109.
- Hart 2010 Hart, M. L., *The Art of Ancient Greek Theater*, Los Angeles.
- Hasselin-Rous – Yalçın 2018 Hasselin-Rous, I. – Yalçın, S., “The Roman City of Tarsus in Cilicia and its Terracotta Figurines”, *Les Carnets de l’ACoSt Association for Coroplastic Studies* 18 1-23.
- Hayes 1985 Hayes, J. W. “Sigillate orientali”, in: *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramiche Fine Romana nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e Primo Impero)* Enciclopedia dell’Arte Antica Classica e Orientale, Supp. 2, 1-6, Roma.
- Heimerl 2001 Heimerl, A., *Die Römischen Lampen aus Pergamon*, Pergamon Forschungen Band 13 (ed. W. Radt), Berlin.
- Hershman 2014 Hershman, D. *Face to Face The Oldest Masks in the World*, New York.

- Hutchinson 1983 Hutchinson, V. J., *Bacchus In Roman Britain: Archaeological Evidence For His Cult* (University Of Michigan. Proquest Dissertations Publishing), Michigan.
- Işın 2007 Işın, G., *Patara Terrakottaları, Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri, Patara V.1, İstanbul.*
- İnan – Rosenbaum 1966 İnan, J. – Rosenbaum, A. E., *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor.* London.
- İndirkaş 2012 İndirkaş, Z., “Dionysos Tanrının Maskesi ya da Maskenin Tanrısı”, *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi* 5, 61-70.
- İznic 2006 İznic, E., *Roma İmparatorluğu Döneminde Frigya Epiktetos Merkezlerinde Sosyopolitik, Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Yapı, Anadolu Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.*
- Langin-Hooper 2013 Langin-Hooper, S. M., “Problematizing Typology and Discarding the Colonialist legacy: Approaches to Hybridity in The Terracotta Figurines of the Hellenistic Babylonia”, *Archaeology and Cultural Mixture* (ed. W. P Pelt), *Archaeology Review From Cambridge* 28, 1, 95-114.
- Lexikon I Thraemer, E., “Bacchus”, *Lexikon I 1, 1C29-1153* (ed. W. H. Roscher), Leipzig, 1884.
- Livy Livy, *History of Rome, Books V-VII* (trans. B. O. Foster), 1924, London.
- Kenfield 1994 Kenfield, J. F., “High Classical and High Baroque in the Architectural Terracottas of Morgantina”, *Proceedings of the International Conference on Greek Architectural Terracottas of the Classical and Hellenistic Periods, 12-15 December 1991, Hesperia Supp. 27, American School of Classical Studies at Athens, Princeton, 275-281.*
- Keranyi 1976 Keranyi, C., *Dionysos, Archetypal Image of Indestructible Life* (Trans. R. Manheim), New Jersey.
- Keranyi 1995 Keranyi, C., *The Gods of The Greeks*, New York.
- Korkmaz – Buz 2013 Korkmaz, H. – Buz, U., “Aizanoi 2012 Kazı Sezonu Kuzey Nekropolis Unguentariumları”, *Aizanoi I* (ed. E. Özer), Ankara, 59-76.
- Köker 2016 Köker, H., “Aizanoi Kazısı 2013-2014 Yılları Sikke Buluntuları”, *Aizanoi II* (ed. E. Özer), Ankara, 196-207.
- Lenger 2019 Lenger, D. S., “Coins-A Part of Burial Customs in Modern Turkey”, *Journal of Archaeological Numismatics Volume 9, 497-506.*
- Laumonier 1954 Laumonier, A., “Les Figurines de Terre Cuite”, *Delos XXIII, Paris.*
- Leyenaar – Plaisier 1979 Leyenaar – Plaisier, P. G., *Les Terres Cuites Grecques et Romaines, Catalogue de la Collection du Musee National des Antiquites A Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, Leiden.*
- Lochner – Ay 2002 Lochner, I. – Ay, D. Ş. M., “Die Frühbronzezeitlichen Siedlungsbefunde in Aizanoi: Vorbericht über die Kampagnen 1997 bis 1999”, *AA* 2001, 269-287.
- MAMA IX Cox, C. W. M. – Cameron, A., *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, c.IX*, (eds. B. Levick – S. Mitchell), Society for the Promotion of Roman Studies, London, 1988.
- Manzoni 1979 Manzoni, A., “A Terracotta Thymiaterion in Malibu”, *The J. Paul Getty Museum Journal Vol. 6/7, 209-211.*

- Martin 2013 Martin, K., *Demos, Boule, Gerousia: Personifikationen Städtischer Institutionen Auf Kaiserzeitlichen Münzen Aus Kleinasien*, Bonn.
- Mentesidou 2011 Mentesidou, E., *The Terracotta Figurines of Amisos, Thessaloniki*.
- Meo 2017 Meo, F., “The Oscillum Misunderstanding”, *Textile Terminologies from the Orient to the Mediterranean and Europe, 1000 BC to 1000 AD* (eds. S. Gaspa – C. Michel – M. L. Nosch), Lincoln.
- Meyer-Schlichtmann 1988 Meyer-Schlichtmann, C., *Die Pergamenische Sigillata aus der Stadtgrabung von Pergamon: Mitte 2. Jh. v. Chr.-Mitte 2. Jh. n. Chr, Pergamenische Forschungen 6*, Berlin.
- Milovanovic – Anđelković-Grazar 2017 Milovanovic, B. – Anđelković-Grazar, J., “Female Power That Protects: Examples Of The Apotropaic And Decorative Functions Of The Medusa In Roman Visual Culture From The Territory Of The Central Balkans”, *Starinar 67*, 167-182.
- Minchev 2019 Minchev, A., *Ancient Theatres and Theater Art of the Bulgarian Black Sea Coast and Thracian Hinterland, Ancient Theater and Performance Culture Around the Black Sea* (eds. D. Braund – E. Hall – R. Wyles), Cambridge, 17-221.
- Morstadt 2013 Morstadt, B., “Thymiaterion”, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 13*, 7/8, 642-643.
- Nankov 2015 Nankov, E., “In Search of a founder and the Early Years of Heraclea Sintica”, *Papers of the American Research Center in Sofia, Heraclea Sintica: From Hellenistic Polis to Roman Civitas (4th C. BC-6th C. AD)*, *Proceedings of a Conference at Petrich, Bulgaria, September 19-21, 2013* (eds. L. Vagalinski – E. Nankov), Vol. 2, Sofia, 7-35.
- Napier 1986 Napier, A. D., *Masks, Transformation, and Paradox*, California.
- Odihseli 2019 Odihseli, M., “The Cult of Dionysus in Ancient Georgia”, *Ancient Theatre and Performance Culture Around the Blacksea* (eds. D. Braund – E. Hall – R. Wyles), Cambridge.
- Oransay 2006 Oransay, B. S. A., *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonları Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Otto 1993 Otto, W. F., *Dionysus Myth and Cult* (trans. R. B. Palmer), Dallas.
- Özer 2013 Özer, E., “Aizanoi Kuzey Nekropolis 2012 Sezonu”, *Aizanoi I* (ed. E. Özer), Ankara, 25-56.
- Özer 2019 Özer, E., “Aizanoi Kuzey Nekropolis’te Bulunan Çocuk Mezarları”, *Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemleri’nde Ölü Gömme Adetleri, Aizanoi IV* (ed. E. Özer – A. Türkan – M. Dinç – A. Yaman – Ö. D. Çakmaklı – M. Taşkıran), Ankara, 375-391.
- Özver 2021 Özver, A., *Tralleis Batı Nekropolü ve Buluntuları*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın.
- Pausanias Pausanias, *Description of Greece* (trans. W. H. Jones), London, 1969.
- Pietlă-Castrén 2003 Pietlă-Castrén, L., “A Piece Of Dionysian Hilarity”, *Arctos, Acta Philologica*

- Fennica Vol. XXXVII, 115-122.
- Pinney 1923 Pinney, M. E., "Greek Terracottas", Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, 18, 9.
- Ramsay 1987 Ramsay, W., Cities and Bishoprics of Phrygia, C.1, Oxford.
- Robertson 1991 Robertson, M., A Shorter History of Greek Art, Cambridge.
- Rohde 1968 Rohde, E., Griechische Terrakotte, Tübingen.
- Saraçoğlu 2010 Saraçoğlu, A., "2006-2007 Tralleis Kazılarında Ele Geçen Bir Grup Terrakotta Figürin", 4. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu, 481-495.
- Saraçoğlu 2015 Saraçoğlu, A., "Tralleis Batı Nekropolü Mezar ve Buluntuları", Kum'dan Kent'e Patara Kazılarının 25. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Antalya, 475-495.
- Schwarzmaier 2010 Schwarzmaier, A., "Theater Masks", The Art of Ancient Greek Theater (ed. M. L. Hart), 42-44.
- Seeberg 1988 Seeberg, A., "Heads on Platters", Studies in the honour of T. B. L. Webster, Vol. 2 (eds. J. H. Betts – J. R. Green), 121-132.
- SNG Aul. Phrygien Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Sammlung Hans von Aulock, Phrygien, Berlin, 1964.
- Söğüt – Yılmaz Söğüt, B. – Yılmaz, B., "Stratonikeia'dan Üç Terrakotta Mask", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 12, 1-7.
- Strabon Strabon, Geographika, Antik Anadolu Coğrafyası Kitap: XIII-XIV, (Çev. A. Pekman), İstanbul, 2012.
- Sümerer 1999 Summerer, L., "Hellenistische Terrakotten Aus Amisos, Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des Pontosgebietes", Geographica Historica 13, Stuttgart.
- Şakar 2009 Şakar, G. Smyrna Antik Kentinde Bulunan Pişmiş Toprak Figürinler, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Şenyurt v.d. 2020 Şenyurt, Y. – Akçay, A. – Zoroğlu, U. – Bulut, A. E. – Yorulmaz, L. – Akgönül, S. O., "Kurul Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları", KST 41-4, 505-524.
- Şimşek 2011 Şimşek, C., (ed.), Laodikeia Çalışmaları I, Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları), İstanbul.
- Tabbernee 1997 Tabbernee, W., Montanist Inscriptions and Testimonia: Epigraphic Sources Illustrating the History of Montanism, Georgia.
- Tamsü-Polat 2019 Tamsü-Polat, R., "Mezar Eşyalarının Gömü Geleneklerindeki Anlamına Dair Gözlemler", Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde Ölü Gömme Adetleri, Aizanoi IV (ed. E. Özer – A. Türkan – M. Dinç – A. Yaman – Ö. D. Çakmaklı – M. Taşkiran), Ankara, 447-463.
- Tarhan 2006 Tarhan, A., 2002-2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kabartma Buluntuları, Pamukkale Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Temur – Karadeniz 2020 Temur, A. – Karadeniz, S. "Neoklaudiopolis'ten Bir Grup Roma Seramiği", Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sonbahar Özel Sayı, 22-36.
- Texier 1839 Texier, C., Description de l'Asie Mineure: Faite Par Ordre Du Gouvernement Français En 1833 – 1837; Beaux-Arts, Monuments Historiques, Plans Et

- Topographie Des Cites Antiques, C.1, Paris.
- Touyz 2021 Touyz, P. M., Putting The “Goat” into Goat Song: The Conceptualisation of Satyrs on Stage and in Scholarship”, *Reconstructing Satyr Drama* (eds. P. Andreas – M. Antonopoulos – G. W. Christopoulos – G. W. M. Harrison), 2021, Berlin/Boston, 59-80.
- Türktüzün 1993 Türktüzün, M., “Zwei Saulensarkophage aus der Sudwestnekropole in Aizanoi”, *AA* 1993, 517-526.
- Uygun 2021 Uygun, Ç., “Adana Müzesi’nden Cenaze Takıları ve Aplikler”, *Arkhaia Anatolika* 4, 314-340.
- Üstündağ 2019 Üstündağ, H., Aizanoi Kazılarında Bulunan İnsan Kalıntıları”, *Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemleri’nde Ölü Gömme Adetleri, Aizanoi IV* (ed. E. Özer – A. Türkan – M. Dinç – A. Yaman – Ö. D. Çakmaklı – M. Taşkıran), Ankara, 311-329.
- Vark 1970 Vark, G. N., *Some Statistical Procedures Fort the Investigtions of Prehistoric Human Skeletal Material* (Unpublish Phd. Thesis, Rijksuniversitei Gröningen), Gröningen.
- Vermeule 1965 Vermeule, C. C., “A Greek Theme and Its Survivals: The Ruler’s Shield (Tondo Image) in Tomb and Temple”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 109, No. 6, 361-397.
- Waelkens 1986 Waelkens, M., *Die Kleinasiatischen Türsteine: Typologische und Epigraphische Untersuchungen der Kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Mainz.
- Websterr 1961 Webster, T. B. L., “Monuments Illustrating New Comedy”, *Bulletin Supplement* (University of London. Institute of Classical Studies) , 1961, No. 11, 241-273.
- Wiles 2004 Wiles, D., *The Masks of Menander: Sign and Meaning in Greek and Roman Performance*, Cambridge.
- Wörle 1992 Wörle, M., “Neu Inschriften Funde aus Aizanoi I. Eine Brückenwienhung des Eurykles; Eine Familien Dokumentation am Stadion”, *Chiron* 22, 337-376.
- Wulf 1993 Ulrike, W., “Zwei Grabbauten der Südwestnekropole von Aizanoi”, *AA* 1993, 527-541.
- Yeşil – Erdoğan 2013 Yeşil, M. – Erdoğan, U., “Aizanoi 2012 Sezonu Kuzey Nekropolis Kandilleri”, *Aizanoi I* (ed. E. Özer), Ankara, 79-98.
- Yıldız – Erdal 2008 Yıldız, Ö. – Erdal, Y. S., “Antandros Antik Kentinde Ölü Yakma Geleneği”, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* 23, 40-55.

Fig. 1 Kuzey Nekropolis Genel (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

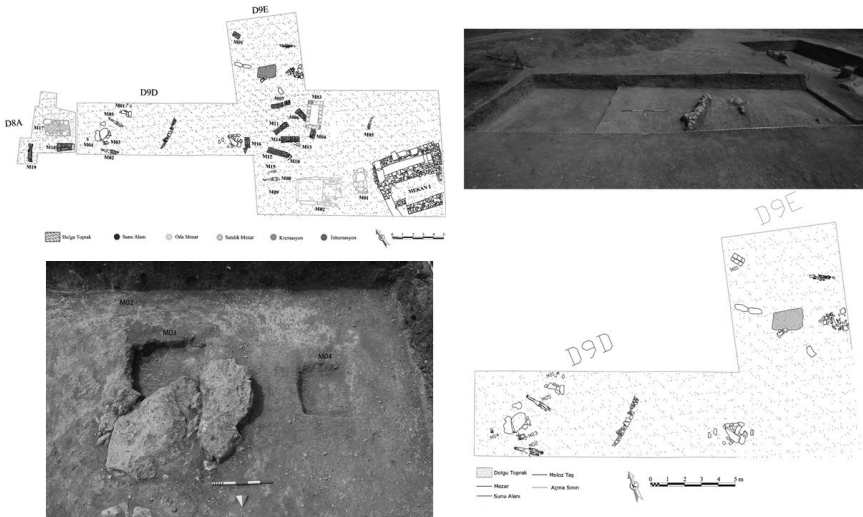

Fig. 2 D9D Açması Çizim ve Genel Görünümü (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

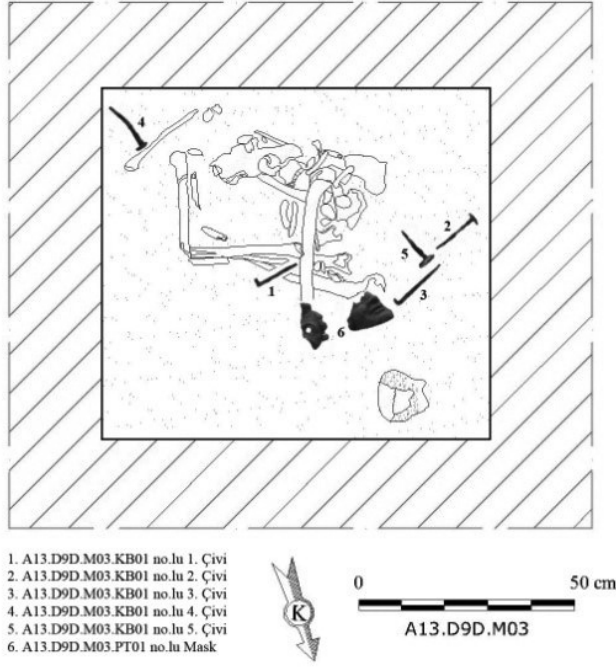

Fig. 3 Basit Toprak Mezar (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

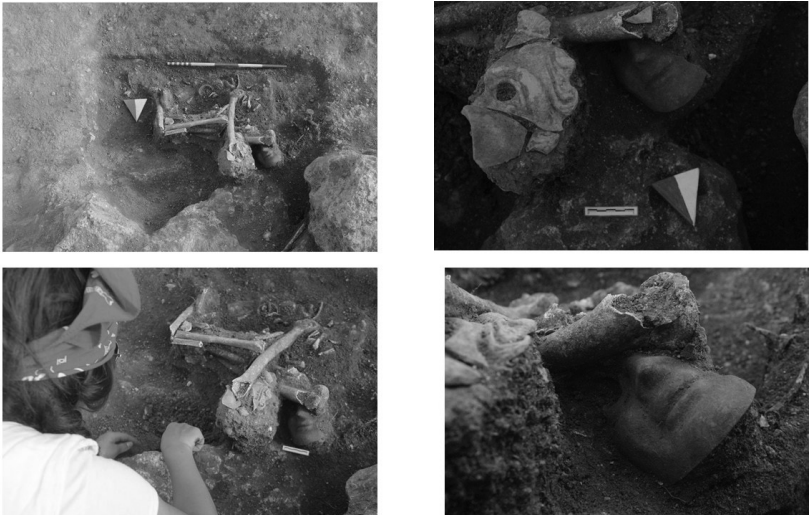

Fig. 4 Maskın Bulunduğu An (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

Fig. 5 Maskın Restorasyon Aşamaları (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

Fig. 6 Mask (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

Fig. 7 Terrakotta Mask (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

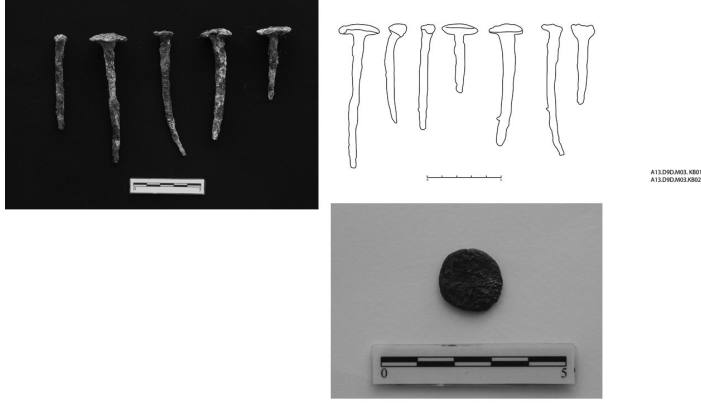

Fig. 8 Mezar İçinde Tespit Edilen Demir Çiviler ve Bronz Sikke (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

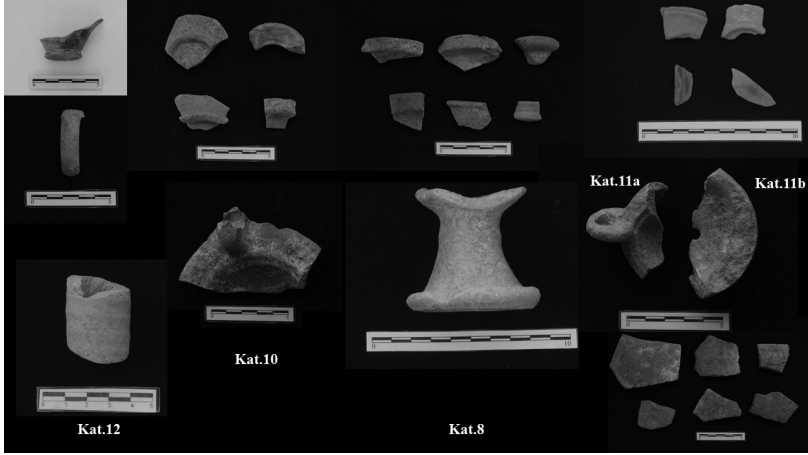

Fig. 9 Mezar Dışında Bulunan Seramik Parçaları (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

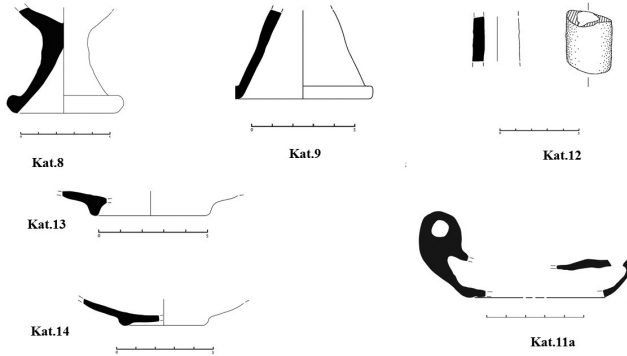

Fig. 10 Mezar Dışında Tespit Edilen Seramik Buluntuların Çizimi (Aizanoi Kazı Arşivi 2012-2020)

AMOS ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARINDA ELE GEÇEN SERAMİKLER

Asil YAMAN *

ABSTRACT

The Pottery from the Archaeological Surveys at Amos

Amos is situated on the Asarcık hill, which is located at the southwestern side of modern Marmaris in Turkey. Archaeological surveys at Amos (Carian Chersonese) and its environments started in 2019. The pottery gathered during the fieldworks are mainly from Asarcık, which consists of the Acropolis of the city, İnbası and İncirlişınar Valley in the South, Zeytinburnu in the North and the Sandaleylik hill in western direction. This paper aims to present the unpublished ceramics and establish the ceramic chronology and repertoire of Amos. The pottery evidently showed that the settlement activity in Amos begun in the Archaic period. Epigraphic data published by various scholars point out that Amos was ruled by the city of Lindos at Rhodes politically and benefited economically during the Hellenistic period. The quantity and the quality of ceramics also point out that the Amians were wealthy during the Hellenistic period and could obtain various goods and products from other Mediterranean sites. Transport amphoras from Rhodes and Cnidos reflect the close ties of the city undoubtedly. Moreover, the existence and the density of the amphoras produced by local workshops like Hieroteles reflect the scale of the intra-regional relations. Besides, imported material from eastern Aegean sites reflect the active trade connections. The latest datable material revealed that Amians inhabited the city and its environments until the end of the late Antique Period uninterruptedly, contrary to common beliefs.

Keywords: Caria, Rhodian, Peraea, Chersonese, Amos, Pottery, Trade, Amphoras.

ÖZ

Günümüzde Muğla ili, Marmaris ilçesi, Turunç mahallesi sınırlarında bulunan Amos antik kenti ve çevresinde arkeolojik yüzey araştırmaları 2019 yılında başlatılmıştır. Çalışmalar sırasında kentin Akropolü olan Asarcık başta olmak üzere, Güneyde İncirlişınar vadisi, Kuzeyde Zeytinburnu ve Batıda Sandaleylik tepesinden çeşitli dönemlere ve farklı kullanım amaçlarına sahip seramikler ele geçmiştir. Bu seramikler, yerleşimin seramik repertuarını anlamak, seramik kronolojisini kurmak ve ticari ilişkilerini ortaya koymak adına değerli yeni veriler sunmuştur. Makalede, bu

* Dr. Asil Yaman, The University of Penn Museum, Mediterranean Section, 3260 South Street, 19104, Philadelphia, PA, The United States of America. E-posta: ayaman@upenn.edu. Orcid No: 0000-0003-1532-756X.

veriler içerisinde incelenen seçme örnekler ve istatistikler, kent çevresinde yerleşimsel aktivitenin Arkaik dönemde başladığına, kentin Rhodos'un siyasi ve ekonomik hegemonyası altında, yarımada'daki diğer kentlere benzer biçimde, Hellenistik dönemde varsıllaştığına ve böylelikle çeşitli nitelikteki mal ve ürünlere erişebildiğine işaret eder. Ticari amphora ve ithal seramik verileri, kentin antik dönem boyunca Rhodos ve Knidos başta olmak üzere, çevresiyle güçlü ticari ilişkiler kurduğunu göstermektedir. Yarımada'nın doğusundaki Hieroteles gibi atölyelerde üretilen amphoraların Amos'taki güçlü temsili, bölge içi ekonomik ilişkilerin boyutlarını gösteren kanıtlardır. Özellikle doğu Ege atölyelerinde üretilen kaliteli seramik ve amphoraların varlığı, Amos kırsalında tarımsal üretime dayalı yaşamın, genel inanışların aksine, Geç antik dönem sonuna kadar kesintisiz sürdüğünü ve kentin dış alım gücünü ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Karia, Rhodos, Peraia, Khersonesos, Amos, Seramik, Amphora, Ticaret.

Giriş

Arkeolojik araştırmalar, günümüzde Muğla İli, Marmaris ilçesi sınırlarında bulunan ve Bozburun Yarımadası olarak da bilinen, *Karya Khersonesosu*'nda¹ beşeri aktivitenin Prehistorik dönemde başladığını², Demir Çağı'nda Geometrik dönemde sürdüğünü, özellikle Geç Klâsik ve Erken Hellenistik dönemde, Rhodos'un idari yönetimi altında gelişerek devam ettiğini ortaya koymuştur³. Yarımada'da, Rhodos'un İÖ 4. yüzyıldan itibaren Akdeniz pazarındaki giderek artan şarap ticareti payına uygun olarak⁴, artan tarımsal üretim, beraberinde seramik üretim endüstrisi gibi diğer yan kolları da doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiş⁵, artan ticaretle beraber *Khersonesos* yerleşimleri varsıllaşmıştır. Rhodos Peraiası'nda Kastabos, Kedraei, Amos ve Kıran Gölü kutsal alanı'nda yapılan tiyatrolar ve diğer kamu binaları, bu dönemin müreffeh yaşamına işaret eden mimari verileri teşkil eder⁶.

Günümüzde Bozburun yarımadasının doğusunda Marmaris ilçesi, Turunç mahallesi

1 Khersonesos için bk. Flendsted – Jensen 2004, 1114.

2 Gerber 2019, 11-66; Atakuman v.d. 2020, 2-33.

3 W. Held, Yarımada'da Hydas'ın Protogeometrik, Loryma, Kastabos ve Kıran Gölünün ise Erken Arkaik dönemden itibaren iskân edildiğini aktarır. Bk. Held 1997, 172-175; Held 1999, 163, 169-170; Held 2000, 295; Held 2002, 294-295; Held 2005, 86. Bölgedeki prehistorik döneme ait veriler için ayrıca bk. Gerber 2019, 11-66.

4 Rhodos'un Hellenistik dönem deniz aşırı ticareti için bk. Lund 1999, 187-204; Rauh 1999, 162-186.

5 Bölgede geçmiş yıllarda E. Doğer, K. Şenol ve G. Cankardeş-Şenol tarafından gerçekleştirilen amphora araştırmaları ve atölye keşifleri, Erken Hellenistik dönemden itibaren yarımada'da seramik üretimi yapıldığını kanıtlamış ve değerli veriler ortaya koymuştur. Bozburun yarımadasında, Hisarönü-Çubucak, Gelibolu, Çamlı-Çınar ve Turgut-Bayır'da tespit edilen amphora atölyeleri için bk. Bean – Cook 1957, 66; Empereur – Picon 1986, 116; Empereur – Tuna 1989, 277-299; Doğer 1994, 195-218; Doğer – Şenol 1996, 59-60; Doğer – Şenol 1998, 439-446; Doğer – Şenol 1999, 293-304; Şenol 2003, 1-129; Şenol v.d. 2004, 353-360; Held v.d. 2007, 37-50; Held v.d. 2008, 365-380; Held v.d. 2009, 211-226; Held v.d. 2010, 215-232; Held – Şenol 2010, 175-184; Şenol 2019, 93-118; Cankardeş-Şenol 2019, 119-154; Şenol – Walz 2015, 31-40; Cankardeş 2015, 233-241; Cankardeş-Şenol 2006, 62-68; Cankardeş v.d. 2004, 353-360. Yarımada'nın güneybatısındaki Kasara seramik repertuarı için ayrıca bk. Atauz 1992.

6 Wilkening-Aumann 2015, 237 vd.

sınırlarında, bulunan Amos⁷, Arkaik dönemden itibaren iskân görmüş⁸ ve Karya Khersonesosu *koinonu*'nda yer almıştır⁹. Hellenistik dönemde idari olarak Rhodos adası'na bağlı *birleşik peraiia*'nın parçası olan kent, Lindos tarafından yönetilmiştir. Peraia'daki tiyatrosu olan üç yerleşimden birisi olan Amos'ta¹⁰ akropolün batısında yer alan Apollon Samnaios'a adanmış tapınakta ele geçen yazıtlar, kentin önemine, tarımsal üretim ölçğine ve Rhodos'la kurduğu siyasi ve ekonomik yakın ilişkisinin boyutlarına atıf yapan verilerdir¹¹.

Amos ve territoryumunda 2019 yılından itibaren sürdürülen arkeolojik yüzey araştırmaları, kent tarihine olduğu kadar bölge arkeolojisine de katkı sunan yeni ve değerli bilgiler sunmaktadır¹². Bu çalışmaların bir ayağını, bölgedeki diğer araştırmalar ışığında, seramik çalışmaları oluşturmaktadır¹³. Kentin akropolü olan Asarcık (Hisarburnu) ve kentin alt yamaçları başta olmak üzere, kuzeyde Zeytinburnu, güneyde İnbaşı ve İncirlişınar mevki, batıda ise Sandaleylik tepesi'nde yoğunlaştırılan saha çalışmaları sırasında çeşitli *locus*lardan farklı formlara ve işlevlere ait çok sayıda seramik toplanmıştır (fig. 1). Söz konusu seramikler üzerinde yaptığımız incelemeler, kentin ve bölgenin seramik kronolojisine katkı sunmak, Amos'un komşularıyla kurduğu bölge içi ve bölgeler arası ticari ilişkilerini aydınlatmak ve kentin yeme-içme pratiklerini anlamlandırmak adına önemli ipuçları sunmuştur. Çalışmada söz konusu verilere ait bazı seçme örnekler ve bunlara yönelik değerlendirmeler kronolojik olarak yer almaktadır.

Amos ve Çevresinde Ele Geçen Seramikler

Amos ve çevresinde sürdürdüğümüz araştırmalar sırasında yüzeyden toplanan seramikler arasında bulunan iki örnek, kentteki beşerî aktivitenin, yarımadaadaki diğer kentlere benzer biçimde, Arkaik dönemde başlamış olduğuna işaret etmektedir¹⁴. Akropolde tapınak temenosu içerisinde ele geçen ve olasılıkla bir *kylix*e ait görünen kaide (fig. 2, kat. 1) ile İncirlişınar Vadisinde tespit edilen bir destekli kratere ait olması muhtemel gövde parçası (fig. 2, kat. 2) üzerindeki analogik değerlendirmeler mevcut seramiklerin İÖ 6. yüzyıl son çeyreği ile İÖ 5. yüzyıl ilk çeyreği arasına tarihlendirildiğini ortaya koymuştur¹⁵. Bu bağlamda mevcut seramik

7 Rice 1999, 46-50; Fraser-Bean 1954, 57.

8 Kentin genel kronolojisi ile Apollon Samnaios teras duvarı ve tarihlendirmesi için bk. Gürbüz 2021; Held 2021, 82.

9 Koinon için ayrıca bk. Held 2005, 87 vd.

10 Bk. Wilkening-Aumann 2015, 240.

11 Blümel 1991, 352-354.

12 Saha çalışmalarında elde edilen yeni veriler ve ilk bulgular için ayrıca bk. Gürbüz 2021, 219-249.

13 Amos antik kenti ve çevresinde yürütülen yüzey araştırmaları başkanı Dr. Öğr. Üyesi Sayın Mehmet Gürbüz'e verdiği cömert destek ve izinler için teşekkür etmek isterim. Ele geçen seramiklerin teknik çizimlerini hazırlayan Merve Yeşil'e (MA), fotoğrafları hazırlayan Aslıhan Güçlü'ye (MA) ayrıca teşekkür ederim. Çalışmada yer alan seramikler 2020 yılında 2-5 Ocak tarihlerinde 121. Amerikan Arkeoloji Enstitüsü (AIA) Kongresi'nde sözlü bildiri olarak bilim dünyasına sunulmuştur. Bildiri özeti için ayrıca bk. Gürbüz – Yaman 2020, 3.

14 Loryma, Bybassos ve Amos verileri için bk. Held 1997, 172-175; Held 1999, 163, 169-170; Held 2000, 295; Held 2002, 294-295; Held 2005, 86; Gürbüz 2021.

15 Atina Agorası'ndaki benzer örnekler için bk. Sparkles – Talcott 1970, 93-94, Fig. 5, Nr. 437, 440, 444.

verileri, Arkaik döneme tarihlendirilen Apollon Samnaios tapınak terasıyla beraber değerlendirildiğinde¹⁶, kent yerleşiminin Arkaik dönemden itibaren Akropolden itibaren güneyde, olasılıkla limanın art bölgesindeki İncirliğin vadisi ve çevresine eriştiğini gösteriyor olabilir.

Dışa çekik mantara benzer yapıda, üçgen kesitli ağza sahip amphoralar İÖ 5. yüzyıl üçüncü çeyreğinden itibaren görülür¹⁷ ve İÖ 4. yüzyılda Doğu Ege yerleşimleri başta olmak üzere Akdeniz havzasında yaygınlaşan gözde bir formdur¹⁸. Birçok farklı atölye tarafından üretildiği düşünülür¹⁹ ve bu sebeple farklı morfolojik varyantları bulunan mantar ağızlı amphoralar²⁰ genellikle şarap taşımacılığında kullanılmıştır²¹. Amos'ta 2019 yılındaki yüzey araştırmaları sırasında dışa çekik, üçgen yapıda (fig. 2, kat. 3) ve sarkık mantar ağızlı amphoralar (fig. 2, kat. 4) ile bunlara ait olması muhtemel topaç formlu kaideler (fig. 2, kat. 5) ele geçmiştir²². Söz konusu bulgular kentin Erken Hellenistik dönemde, Rhodos üzerinden Dodekanese adalarıyla²³ olan ilişkilerin gelişmesiyle beraber değerlendirildiğinde²⁴, bölgesel ticari ağın içerisinde yer aldığına işaret eden güçlü kanıtlardır. Bu verilerin yanı sıra, Amos kent merkezinin güney yamaçlarında tespit edilen, Khios üretimi olması muhtemel kenarları sivri, oyuğu kaide kentin bu dönemdeki dış alım gücüne dair fikir verir (fig. 2, kat. 6)²⁵.

Arkaik dönemde bölgede Doğu Dor atölyelerince yapılan seramik üretimleri için ayrıca bk. Villing – Mommsen 2017, 99-154.

16 Held 2021, 82.

17 Atina Agorasındaki erken örnekler için bk. Lawall 1995, 218 vd.

18 Literatürde Solokha I olarak da bilinen bu amphoralar için ayrıca bk. Zeest 1960, 150 vd., lev. 14; Lawall 1995, 218 vd.; Nørskov 2004, 287-288.

19 Kos adasında bulunan Meropis ve Kardamaina atölyelerinin, İÖ geç 5. yüzyıldan itibaren mantar ağızlı amphora üretimi yaptığı aktarılmaktadır. Kos için bk. Kantzia 1994, 323 vd; Empereur – Picon 1986, 504; Dündar 2017, 68-69. Bu amphoraların ayrıca Naxos, Paros adası ve Euboea'daki Panermos atölyesinde de üretildiği bilinmektedir. Bk. Picon – Empereur 1986, 495-511. Klazomenai için bk. Doğer 1986, 461 vd. Samos için bk. Grace 1971, 67. Kyrenia batıdaki Rhodos üretimi için ayrıca bk. Bass – Katzev 1968, 171-172. Rhodos için ayrıca bk. Grace 1971, 52-95. Peraia için bk. Doğer – Şenol 1996, 59-73; Şenol 2015, 193-201; Şenol 2019, 93 vd. Knidos için bk. Tuna v.d. 1987, 48; Tuna 1990, 348 v.d.; Aslan v.d. 2020, 211 vd. Keramos için bk. Kızıl – Yaman 2017, 18, Kt. Nr. 2, Pl. 2.2. Mantar ağızlı amphoraların üretim kökeni hakkında için ayrıca bk. Monakhov – Rogov 1990, 140.

20 M. Lawall Atina agorasındaki buluntulardan yola çıkarak formun sekiz alt tipini belirlemiştir. Bk. Lawall 1995, 218-233, 275, Fig. 88-90, 376, Fig. 91-93.

21 Bezezky 2013, 61.

22 Benzer örnekler ve tipoloji için bk. Zeest 1960, lev.15, No 32; Nørskov 2004, 288, 291, fig. 4; Dündar 2017, 70-71, Pl. 18, Nr. 15-21.

23 Rhodos başta olmak üzere, doğu Ege'de bulunan oniki ada.

24 Held – Şenol 2010, 175-176.

25 Khios adasında İÖ 7. yüzyıl ilk çeyreğinden itibaren kaliteli, pahalı şarap üretildiği ve bu ürünlerin Akdeniz havzasındaki merkezlere beyaz astarlı özgün amphora formlarıyla ihraç ettiği bilinmektedir. Söz konusu amphoralar üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar, Khios amphoralarının Arkaik dönemden itibaren Hellenistik dönem sonuna kadar tipolojik gelişimini izlemeyi mümkün kılmıştır. Buna göre İÖ 7. yüzyılda beyaz astarı, dışa çekik ağız, kısa-kalın yapıdaki boynu, ovoid gövdesi, yüksek kaidesi ve omuz kısımlarında yer alan S şekilli bantlarıyla rakiplerinden hem şarabın lezzeti hem de formların görünüm bakımından kolayca ayırt edilmekteydi. İÖ 6. yüzyıl içlerinde firmis bezemeleri ortadan kalkan formun boynuna giderek artan bir şişkinlik yer almış ve bu özellik İÖ 5. yüzyıl süresince formun tipik bir özelliği haline gelmiştir. İÖ 5. yüzyıldan itibaren 'yeni stil'e evrilen Khios amphoralarının boynundaki şişkinlik ortadan kalkarak boyun ve kulpların giderek uzadığı, İÖ 4. yüzyıl ilk çeyreğine gelindiğinde üçgen yapıdaki gövde ile boynun eşit olduğu aktarılır. Bu süreçte içi oyuğu

Saha araştırmaları sırasında, Akropol kuzey alt terasında ele geçen, İÖ 4. yüzyıl son çeyreğine tarihlendirdiğimiz siyah firnisli bir kantharosa ait görünen kaide (fig. 2, kat. 7) bu döneme ait bir diğer veri olarak karşımıza çıkar²⁶. Amos ve çevresinde İÖ geç 4. yüzyıla tarihli seramiklerin yoğunluğu, kent in bu dönemde Rhodos etkisi ve tarımsal üretim artışı dolayısıyla, bölgedeki diğer yerleşimlere benzer biçimde varsıllaştığını düşündürmektedir²⁷. Çalışmalar sırasında ele geçen kapalı mantar ağızlı amphora (fig. 2, kat. 8) ve oygu amphora dipleri (fig. 2, kat. 9) yerleşimdeki ekonomik ve üretime dayalı gelişimin İÖ erken 3. yüzyıl boyunca kesintiye uğramadan sürdüğünü düşündürmektedir²⁸. Amos akropolü ile Zeytinburnu mevki arasında 2019 ve 2020 yıllarında tespit edilen tarım terasları bu verilerle beraber ele alındığında, kent in üretim ölçeğini yüzyıl başından itibaren arttırdığına bir başka veridir²⁹.

Bozburun yarımadasının kuzeybatısında Bybassos ve Hisarönü'nde keşfedilen amphora atölyeleri, bölgede İÖ 3. yüzyıl ikinci ve üçüncü çeyreğinde büyük boyutlu tarımsal üretim yapıldığını ve buna paralel olarak amphora üretiminin de arttığını ortaya koymuştur³⁰. Amos yüzey araştırmaları sırasında kent merkezinin kuzeyinde, üzerinde savunma amaçlı yapıların bulunduğu Zeytinburnu mevkinde ele geçen ve yarımada nın kuzeybatısındaki Hieroteles atölyesinde üretilmiş olduğunu düşündüğümüz plastik halka eklentili amphora kaidesi (fig. 2, kat. 10) yerel/bölgesel üretimlerin, beklendiği üzere, yarımada nın doğusunda da tercih edildiğini kanıtlar³¹. Çalışmalar sırasında *Peraia*³² üretimlerinin yanında, Rhodos üretimi kanonik amphoralar (fig. 2, kat. 11-13) ve bant formulu amphora ağızları (fig. 3, kat. 14) da ele geçmiştir. İÖ 3. yüzyıl ikinci yarısı ve üçüncü çeyreğine tarihlenen bu veriler, kent kronolojisindeki sürekliliği kanıtlar³³. Benzer biçimde, Amos Akropolünün güney alt teraslarında, İÖ 3. yüzyıl 3. çeyreğine tarihlenen ve genellikle mezar hediyesi olarak kullanıldığı düşünülen Küçük Knidos Amphorası Tip B'ye ait kaide (fig. 3, kat. 16)³⁴ ile İÖ 2. yüzyıl ilk çeyreğine tarihli Knidos üretimi amphoralara ait görünen plastik

---

olarak yapılan yüksek kaidenin çapı giderek daralmış, oygu yüksekliği düşerek kaide kısalmış ve sonrasında sivrilmiştir. Hellenistik dönem boyunca boyun giderek uzamıştır. Khios amphoralarının tipo-kronolojik gelişimi ve Akdeniz'deki dağılımı için bk. Şenol 2003, 51-54; Şenol 2007, 103-110; Alkaç 2012, 25-26. Khios amphoralarının yukarıda anılan tipo-kronolojisinden hareketle, Amos'ta ele geçen örneği İÖ 4. yüzyıl son çeyreğine tarihlendirmek mümkündür. Marmaris Müzesi'ndeki benzer örnekler için bk. Şenol 2003, 54; Şenol 2007, 123, Fig. 2.

26 Atina agorasındaki benzer örnekler ve form gelişimi için bk. Rotroff 1997, 84-86.

27 Yarımada daki tarımsal üretim ölçeğine işaret eden teraslar ve üretimsel düzenekler için bk. Şenol – Walz 2015, 31-39; Kuban 2010, 213-226.

28 Held ve Şenol İÖ. 3. yüzyıl boyunca tüm Khersonesos'un yeni çiftliklerle ve tarım teraslarıyla bezendiğini, üretimin asimetrik biçimde arttığına işaret ederler. Bk. Held – Şenol 2010, 177; Lund 2011, 281, 286.

29 Salviat 1993, 151-161.

30 Şenol 2019, 95.

31 Yarımada daki seramik üretimini anlamak amacıyla Bybassos'ta ele geçen amphora hamurlarında yapılan arkeometrik analizler için bk. Akyol v.d. 2013, 163-177. Rhodos Peraias'ındaki diğer amphora üreticileri için bk. Cankardeş-Şenol 2015, 233 vd.; Şenol 2015, 193 vd.; Şenol 2019, 93 vd.

32 Karşıyaka.

33 Karia Khersonesosu'nda ele geçen benzer örnekler için bk. Şenol 2019, 98, Fig. 9.

34 Küçük Knidos amphoraları tipo-kronolojisi için bk. Zoroğlu – Doksanaltı 2020, 503-542. Benzer Tip-B örnekleri için ayrıca bk. Zoroğlu – Doksanaltı 2020, 539, Kt. Nr. 5-7; Doksanaltı vd. 2019, 298, 305, Fig. 10, Kt. Nr. 5.

halka eklentili ‘kanonik’ kaideler (fig. 3, kat. 15, 17)³⁵ bölgenin güçlü kenti Knidosla kurulan etkin ticari ilişkilere ve uzun süreli etkileşime bir başka atıftır.

Bölgede yapılan seramik araştırmaları yarımada İÖ 3. yüzyılın son çeyreği ve erken 2. yüzyıldan itibaren amphora üretiminin azaldığını ve bölgede ekonomik bir gerileme olduğunu, bu sürecin İÖ geç 1. yüzyıla kadar uzatılabileceğini³⁶ ortaya koymuştur. Bu hipotezleri doğrular biçimde, Amos yüzey araştırmaları esnasında İÖ geç 3. yüzyıl ile erken 2. yüzyıla tarihli mevcut seramiklerin sayıca az olduğu tespit edilmiştir. Bu dönem Amos’ta Zeytinburnu mevkinde ele geçen bir adet Batı Anadolu kökenli fusiform formlu unguentarium kaidesi (fig. 3, kat. 18) ile temsil edilir³⁷.

Geç Hellenistik dönemde Karya Khersonesosu’nda çeşitli politik ve ekonomik sebeplerden ötürü bir gerileme dönemi yaşandığı yönünde hipotezler bulunmaktadır³⁸. Amos’ta İÖ 1. yüzyıla tarihli dışa kalınlaştırılmış ağızlı geç Rhodos Amphora (fig. 3, kat. 19-20) verilerinin sayıca azlığını bu durumla ilişkilendirmek mümkündür.

Erken Roma İmparatorluk döneminde, yarımada yeniden bir ekonomik canlanma olduğu düşünülmektedir³⁹. Lâkin Bozburun Yarımadasının kuzeybatısındaki Limanbaşı seramik üretim alanı’nda 2. yüzyıldan sonra bir üretimin olmayışı, ya da sınırlı varlığı, bu canlılığın kısa sürdüğünü düşündürmektedir⁴⁰. Amos’ta 2019 yılı araştırmaları sırasında 1. yüzyıla tarihlediğimiz DSA üretimi *Hayes Form 22b* (fig. 3, kat. 21)⁴¹ ve Dağlık Kilikia atölyelerinde üretilmiş, şarap taşıması muhtemel bir Agora G199 amphorasına ait kaidenin ele geçmiş olması mevcut hipotezleri destekler (fig. 3, kat. 22)⁴².

Son yıllarda yapılan araştırmalar, Bozburun yarımadasındaki Geç Antik ve Erken Bizans dönemine ışık tutan yeni veriler ortaya koymuştur⁴³. Amos ve çevresinde yaptığımız yüzey araştırmaları sırasında bu döneme ait oldukça sınırlı sayıda seramik ele geçmiştir. Amos çevresinde Geç Antik Dönem Geç Roma C (LRC) üretimi *Hayes Form 10A* ağız parçası (fig. 3, kat. 23)⁴⁴ ve erken 7. yüzyıla tarihli, küresel gövdeli

35 Şenol 2003, 34-38. Knidos amphoraları için ayrıca bk. Düandar 2013, 167-176; Monakhov 1999, 161-172.

36 Şenol 2019, 107.

37 Benzer örnekler ve unguentariumların form gelişimi ile tarihlendirmeleri için bk. Anderson-Stojanovic 1987, 106-107, Fig. 1a; Stojanovic-Anderson 1992, 81, Pl. 66, Nr. 560.

38 Şenol 2019, 107.

39 Held – Şenol 2010, 180.

40 Limanbaşı’ndaki veriler için bk. Şenol 2019, 111.

41 Hayes 1985, 9-47; Hayes 2008, 13-21.

42 Literatürde Agora G199, Ostia forma 631, MRA4, Zemer 41, Nea Paphos Type 3, Ephesos Type 16 ve Pinched-Handle olarak da bilinen form, John Hayes tarafından, adada bir atölye tespit edilmemesine karşın, Kıbrıs kökenli olarak nitelendirilmiş, bu hipotez John Lund tarafından desteklenmiştir. Lund mikasız örneklerin Kıbrıs’ta, mikalı örneklerin için Anadolu’da üretildiklerini önermiştir. Bk. Hayes 1977, 96-108; Hayes 1991, 91-92; Lund 2000, 565-578. Ancak Dağlık Kilikia bölgesinde Anemurium yakınlarındaki Biçkici, Syedra ve Antiochia ad Cragum’da keşfedilen fırınlar bunların Güney Anadolu’da üretildiklerini ortaya koymuştur. Bk. Williams 1989, 90-95; Rauh – Slane 2000, 319-330; Rauh 2004, 330; Autret – Rauh 2010, 112-114; Komar 2016, 159; Bezeczeky 2013, 83-84. Amos’ta ele geçen kaidenin benzerleri için bk. Reynolds 2005, 564, 588, Fig. 1.

43 Şenol 2019, 112; Lundgren 2019, 345-378; Jaggi – Versteegen 2019, 379-418. Datça ve Bozburun yarımadasındaki Geç Antik Döneme tarihli seramik verileri için ayrıca bk. Doksanaltı 2020, 377-420.

44 Fırat 2015, 169; Hayes 1972, 343-347; Hayes 2008, 83-88.

amphoraya ait bir adet dışa kalınlaştırılmış amphora ağzı (fig. 3, kat. 24) ile temsil edilmektedir⁴⁵. Bu veriler, oldukça sınırlı olmakla beraber, Amos çevresindeki Geç Roma imparatorluk döneminin varlığına işaret eder⁴⁶.

Genel Değerlendirme

Çalışmada incelediğimiz seramikler ışığında, Amos'ta yaşamın, mimari verilere ve yarımada'daki diğer yerleşimlere paralel olarak, Arkaik dönemde başladığı anlaşılmaktadır. Diğer arkeolojik materyalin yanı sıra, seramik verilerin yoğunluğu ve çeşitliliğiyle beraber ele alındığında, Amos'luların Hellenistik dönemde Lindos yönetimi altında varsıllaştığını söylemek mümkündür. Buna mukabil Bybassos ve Loryma'ya benzer biçimde geç Hellenistik dönemden itibaren, bölgedeki çeşitli siyasi, ekonomik ve ekolojik gelişmelerin doğrudan ya da dolaylı etkileri nedeniyle, Amos ve çevresinde tarımsal üretim ve buna bağlı olarak alım gücünün düştüğü anlaşılmaktadır. Roma imparatorluk dönemiyle beraber yarımada yerleşimlerinde 1. yüzyıldan itibaren yeniden bir ekonomik canlılık yaşandığı bilinmektedir⁴⁷. Ancak Amos'ta Erken Roma imparatorluk dönemine tarihli seramik verilerin sayısı ve nitelik bakımından azlığı, bu canlılığın kısa sürdüğüne ve özellikle 2. yüzyıldan itibaren kent ekonomisinde gerilemeye işaret eder. Kent çevresinden ele geçen Geç Roma C üretimi (LRC) Hayes Form 10A ve küresel gövdeli amphora örnekleri, özellikle kırsalda geç antik dönem boyunca beşerî etkinliğin devam ettiğini gösterir. Bu veriler, Amos'un başkent Konstantinopolis ile Mısır eyaleti arasında kurulan hububat rotası sayesinde Doğu Ege yerleşimlerinden dolayı ya da doğrudan gelen mal ve ürünlere eriştiğine, bu durumun 7. yüzyıl ortalarında Arap akınlarına kadar sürdüğüne işaret eder⁴⁸.

Amos'ta ele geçen ve tarımsal üretimle ilişkili arazi kullanımına yönelik bilgiler veren yazıtlar⁴⁹, kent ve çevresinde yapılan üretimin kanıtlarını teşkil eder. Bu bilgilerden hareketle, şarap, zeytin, zeytinyağı ve incir gibi yerel ürünlerin, yarımada'nın batısında Bybassos ve çevresinde olduğu gibi, kentteki atölyelerde üretilmiş amphoralarla taşınmış olması beklenir. Bu bağlamda önümüzdeki yıllarda seramikler üzerinde yapmayı öngördüğümüz arkeometrik petrografi analizleri ve detaylı araştırmaların Amos'taki yerel seramik üretimine dair yeni bilgiler sunması olasıdır.

45 Bass 1982, 157, 159, fig. 8.5. Küresel gövdeli amphoraların dağılımı için ayrıca bk. Arthur 2018, 281-287.

46 Kentin yaklaşık bir kilometre güneyinde yer alan ve 'İlimar Kilisesi' olarak adlandırılan kilise, kente en yakın konumdaki Erken Bizans dönemine tarihli yapıdır. Daha önce herhangi bir çalışma yapılmayan kiliseyle ilgili araştırmaların önümüzdeki süreçte başlatılması öngörülmektedir. Geç Antik dönem boyunca bölgede Dodecanese adalarındaki ekonomik ve ticari aktiviteler için ayrıca bk. Deligiannakis 2008, 209-233.

47 Şenol 2015, 195.

48 Yarımada'daki Geç Antik ve Erken Bizans Dönemi kiliseleri için ayrıca bk. Özyurt-Özcan 2016, 479-504; Engelmann 2019, 419-426; Ruggieri 1989, 75-100, 345-373.

49 Blümel 1991, 95.

Katalog

No. 1 Kylix, kaide. Env. Nr. K4-3 Akropol Tapınak Temenosu. Ölçüler: K.Ç. 10, 8 cm; K.Y.1.6. Hamur R. 5 YR 6/6 Kırmızımsı Sarı; Firnis: Gley 1, 2,5 N/Siyah. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözeneksiz hamur. Tarih: İÖ 6. yüzyıl son çeyreği.

No. 2 Destekli Krater, gövde. Env. Nr. A1-K22-1. İncirlişınar Vadisi. Ölçüler: K.Y. 2,1 cm. Hamur R. 5 YR 6/6 Kırmızımsı Sarı; Firnis: Gley 1, 2,5/N Siyah. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözeneksiz, az miktarda ince taneli kireç katkılı hamur. Tarih: İÖ 6. yüzyıl son çeyreği- İÖ 5. yüzyıl ilk çeyreği.

No. 3 Mantar Ağızlı Amphora, ağız. Env. Nr. T6-K13-9. Güney Yamaç Teras 6. Ölçüler: A.Ç. 11,4 cm; K.Y. 3,5 cm. Hamur R. 5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Yüzey R. 7.5 YR 7/4 Pembe. Hamur İçeriği: Gözenekli, sert dokulu, ince taneli kireç ve gümüş mika katkılı hamur. Tarih: İÖ 4. yüzyılın 4. Çeyreği

No. 4 Mantar Ağızlı Amphora, ağız. Env. Nr. A2-K8-10. Kuzey Teras 2. Ölçüler: A.Ç. 9,8 cm; K.Y. 2,5 cm. Hamur R. 5 YR 5/6 Sarımsı Kırmızı. Yüzey R. 5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, gümüş mika katkılı hamur. Tarih: İÖ 4. yüzyılın 4. Çeyreği- İÖ 3. yüzyılın ilk çeyreği.

No. 5 Mantar Ağızlı Amphora, topaç formu kaide. Env. Nr. K17-1. İnbası Mevkii. K.Ç. 5 cm; K.Y. 7,2 cm. Hamur R. 7.5 YR 8/4 Pembe. Yüzey R. 7.5 YR 8/4 Pembe. Hamur İçeriği: Gözenekli, sert dokulu, az miktarda kahve rengi küçük taşçık katkılı hamur. Tarih: İÖ 4. yüzyılın 4. Çeyreği- İÖ 3. yüzyılın ilk çeyreği.

No. 6 Khios amphorası, kaide. T6-K13-24. Güney Teras 6. K.Ç. 3,3 cm; K.Y.: 7 cm. Hamur R. 5 YR 6/4 Açık Kırmızımsı Kahverengi. Yüzey R. 5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, altın renk mika ve taşçık katkılı hamur. Tarih: İÖ 4. yüzyıl son çeyreği.

No. 7 Kantharos, kaide. Env. Nr. T2-K12-2. Kuzey Teras 2. K.Ç. 7,6 cm; K.Y. 1,7 cm. Hamur R. 5 YR 6/4 Açık Kırmızımsı Sarı. Yüzey/Firnis: Gley 1/3 N Oldukça Gri. Sert dokulu, az gözenekli, gümüş mikali hamur. Tarih: İÖ 4. yüzyıl son çeyreği.

No. 8 Kapalı Mantar ağızlı amphora, ağız. Env. Nr. T6-K13-10. A.Ç. 10,2 cm; K.Y. 6,4 cm. Hamur R. 5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Yüzey R. 5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Hamur İçeriği: Az gözenekli, sert dokulu, gümüş mika katkılı hamur. Tarih: İÖ Erken 3. yüzyıl

No. 9 Rhodos amphorası, oyu kaide. Env. Nr. A2-K17-1. İnbası Mevki. K.Ç. 5 cm; K.Y. 7,2 cm. Hamur R. 7.5 YR 8/4 Pembe. Yüzey R. 7.5 YR 8/4 Pembe. Hamur İçeriği: Sert dokulu ve gözenekli hamur. İÖ Erken 3. yüzyıl.

No. 10 Peraia Hieroteles atölyesi, amphora kaide. Env. Nr. A-K19-1. Zeytinburnu mevki. K.Ç. 2,8 cm; K.Y. 7,8 cm. Hamur R. 5 YR 6/6 Kırmızımsı Sarı. Yüzey R. 5 YR 6/8 Kırmızımsı Sarı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, çok gözenekli, kireç katkılı hamur. Tarih: İÖ. 3. yüzyıl ikinci çeyreği- İÖ 3. yüzyıl üçüncü çeyreği.

No. 11 Rhodos Kanonik Amphora, ağız. Env. Nr. T6-K13-26. Güney Teras 6. A.Ç. 10 cm; K.Y. 6 cm. Hamur R. 5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Yüzey R. 5 YR 7/4 Pembe. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, gümüş renk mika ve iri taneli kireç katkılı hamur. Tarih: İÖ 3. yüzyıl ikinci çeyreği- İÖ 3. yüzyıl üçüncü çeyreği.

No. 12 Rhodos Kanonik Amphora, ağız. Env. Nr. T6-K13-1-1. Güney Teras 6. A.Ç. 11,2 cm; K.Y. 3 cm. Hamur R. 7/5 YR 8/3 Pembe. Yüzey R. 10 YR 7/4 Oldukça Soluk Kahverengi. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, yoğun kireç ve taşçık katkılı hamur. Tarih: İÖ 3. yüzyıl ikinci çeyreği- İÖ 3. yüzyıl üçüncü çeyreği.

No. 13 Rhodos Kanonik Amphora, kaide. Env. Nr. A2-K10-1. Kuzeybatı Teras 2. K.Ç. 3,3 cm. K.Y. 9,2 cm. Hamur R. 5 YR 6/6 Kırmızımsı Sarı. Yüzey R. 5 YR 6/6 Kırmızımsı Sarı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli hamur. Tarih: İÖ 3. yüzyıl üçüncü çeyreği.

No. 14 Bant formu amphora, ağız. Env. Nr. A2-K8-22. Kuzeybatı Teras 2. A.Ç. 10 cm. K.Y. 10 cm. Hamur R. 5 YR 6/8 Kırmızımsı Sarı. Yüzey R. 5 YR 7/6 Kırmızımsı Sarı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, az gözenekli,

altın mika ve kireç katkılı hamur. Tarih: İÖ 3. yüzyıl ikinci çeyreği.

No. 15 Knidos Kanonik Amphora, kaide. Env. Nr. T6-K13-32. Güney Teras 2. K.Ç. 2 cm. K.Y. 8,8 cm. Hamur R. 2,5 YR 7/6 Açık Kırmızı. YüzeY R. 5 YR 6/6 Kırmızimsı Sarı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, az miktarda iri taneli kireç ve gümüş renk mika katkılı hamur. Tarih: İÖ 2. yüzyıl ilk çeyreği.

No. 16 Küçük Knidos Amphorası Tip-B, kaide. Env. Nr. T6-K13-22. Güney Teras 6. K.Ç. 2 cm. K.Y. 7 cm. Hamur R. 2,5 YR 5/6 Açık Kırmızı. YüzeY R. 5 YR 5/6 Kırmızimsı Sarı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, az miktarda ince taneli kireç ve altın mikalı hamur. Tarih: İÖ 3. yüzyıl 3. Çeyreği.

No. 17 Knidos Kanonik Amphora, kaide. Env. Nr. T6-K13-25. Güney Teras 6. K.Ç. 1,8 cm. K.Y. 5,3 cm. Hamur R. 5 YR 7/6 Kırmızimsı Sarı. YüzeY R. 5 YR 7/4 Kırmızimsı Sarı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, gümüş renk mika ve kireç katkılı hamur. Tarih: İÖ 2. yüzyıl ilk çeyreği.

No. 18 Unguentarium, kaide. Env. Nr. A-K23-1. Zeytinburnu Mevki. K.Ç. 2,4 cm. K.Y. 4 cm. Hamur R. 5 YR 7/4 Pembe. YüzeY R. 5 YR 7/4 Pembe. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözeneksiz, gümüş renk mikalı hamur. Tarih: İÖ 2. yüzyıl ilk çeyreği.

No. 19 Geç Rhodos Amphorası, ağız. Env. Nr. A- K3-1. Kuzey Yamaç Bastion. A.Ç. 10,2 cm. K.Y. 2,9 cm. Hamur R. 5 YR 6/6 Kırmızimsı Sarı. YüzeY R. 5 YR 7/3 Pembe. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, yoğun miktarda çeşitli boyutlarda taşcık katkılı hamur. Tarih: İÖ 2. yüzyıl son çeyreği- İÖ 1. yüzyıl ilk çeyreği.

No. 20 Geç Rhodos Amphorası, ağız. Env. Nr. A-K7-1. Tiyatro. A.Ç. 10,4 cm. K.Y. 2 cm. Hamur R. 5 YR 7/4 Pembe. YüzeY R. 10 YR 2/8 Oldukça Soluk Kahverengi. Sert dokulu, gözenekli hamur. Tarih: İÖ 2. yüzyıl son çeyreği-İÖ 1. yüzyıl ilk çeyreği.

Nr. 21 DSA Hayes Form 22B; Antiochia Form 164-165; Samaria Form 16; Lapp Type 251.2.2a, Ağız ve gövde. Env. Nr. A2-K8-17. Kuzey Teras 2. A.Ç. 8 cm; K.Y. 3 cm. Hamur R. 7,5 YR 7/4 Pembe. Astar R. 2,5 YR 4/8 Kırmızı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözeneksiz, az miktarda ince taneli kireç katkılı hamur. Tarih: İÖ 2. yüzyıl son çeyreği- İÖ 1. yüzyıl ilk çeyreği.

Nr. 22 Agora G199; Ostia 631; Zemer 41; Mau 37/38; Nea Paphos 3; MRA-4; Pinched-Handle; Ephesos Type 16. Env. Nr. T6-K13-29. Güney Teras 6. K.Ç. 2 cm. K.Y. 8,1 cm. Hamur R. 5 YR 6/6 Kırmızimsı Sarı. YüzeY R. 7,5 YR 7/6 Kırmızimsı Sarı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, yoğun miktarda çeşitli boylarda taşcık, kireç ve altın renk mikalı hamur. Tarih: 1. Yüzyıl son çeyreği-2. yüzyıl ikinci çeyreği.

Nr. 23 Antiochia 949 (a-k); LRC Hayes Form 10A. Env. Nr. A-K21.1. İncirliPınar Vadisi. A.Ç. 20,6 cm. K.Y. 2,2 cm. Hamur R. 2,5 YR 5/6 Kırmızı. YüzeY R. 2,5 YR 6/6 Açık Kırmızı. Hamur İçeriği: Sert dokulu, gözenekli, iri taneli kireç ve gümüş renk mikalı hamur. Tarih: 6. yüzyıl son çeyreği- 7. yüzyıl ikinci çeyreği.

Nr. 24 Küresel Gövdeli Amphora, ağız. Env. Nr. T6-K13-5. Güney Teras 6. A.Ç. 6 cm. K.Y. 7 cm. Hamur R. 5 YR 8/4 Pembe. YüzeY R. 5 YR 8/4 Pembe. Hamur İçeriği: Yumuşak dokulu, gözeneksiz, kireç katkılı hamur. Tarih: 6. yüzyıl ikinci yarısı-7. yüzyıl ilk çeyreği.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akyol v.d. 2013 Akyol, A. A. – Kadioğlu, Y. K. – Şenol, A. K., “Bybassos Hellenistik Ticari Amphoraları Arkeometrik alışmaları”, Cedrus I, 163-177.
- Alkaç 2012 Alkaç, E., Hellenistik Dönemde Khios'ta Mühürlü Amphora retimi ve Mühürleme Sistemleri, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin.
- Anderson-Stojanovic 1987 Anderson-Stojanovic, V. R., “The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria”, *AJA* 91-1, 105-122.
- Anderson-Stojanovic – Wiseman 1992 Anderson-Stojanovic, V. R. – Wiseman, J., *Stobi: Results of the Joint American-Yugoslav Archaeological Investigations, 1970-1981: Volume 1: The Hellenistic and Roman Pottery*, Princeton.
- Arthur 2018 Arthur, P., “Byzantine ‘Globular Amphorae’ and the Early Middle Ages: Attempting to Shed Light on a Dark-Age Enigma”, *Archeologia Medievale* XLV, 281-287.
- Aslan v.d. 2020 Aslan, E. – Orhan, U. – Erdoğan, L. U., “Aslanlı Burun ve Kap Krio Sualtı Araştırmaları”, *Olba* 28, 207-242.
- Atauz 1997 Atauz, A. D., *Asardibi (Casara), a classical, hellenistic and early Roman harbour in the Rhodian Peraia*, Bilkent University Unpublished M.A. Dissertation, Ankara.
- Autret – Rauh 2010 Autret, C. – Rauh, N., “Roman Amphora Production in Western Rough Cilicia”, *Olive Oil and Wine Production in Anatolian During the Antiquity* (eds. . Aydınoğlu – A. K. Şenol), International Symposium, Mersin-Turkey, 06-08 November 2008, 109-122.
- Bass 1982 Bass, G., “Pottery”, *Yassı Ada: Seventh-Century Byzantine Shipwreck* (eds. G. F. Bass – Jr. F. Van Doorninck), Texas.
- Bass – Katzev 1968 Bass, G. F. – Katzev, M. L., “New Tools For Underwater Archaeology”, *Archaeology* 21, 164-173.
- Bean – Cook 1957 G. Bean, G. – Cook, J. M., “The Carian Coast III”, *BSA* 52, 58-146.
- Bezeczky 2013 Bezeczky, T., *The Amphorae of Roman Ephesus*, Wien.
- Cankardeş-Şenol 2019 Cankardeş-Şenol, G., “Stamped Amphora Handles from the Karian Chersonesos”, *Die Karische Chersones vom Chalkolithikum bis in die Byzantinische Zeit, Forschungen Auf der Karischen Chersones Band I* (ed. W. Held), 119-153.
- Cankardeş-Şenol 2015 Cankardeş-Şenol, G., “Astos: A wine Amphora producer n the Rhodian Peraia”, *Olive Oil Production in Eastern Mediterranean During Antiquity* (eds. A. Diler – A. K. Şenol – . Aydınoğlu), International Symposium Proceedings 17-19 November 2011, Urla-Turkey, Izmir, 233-242.
- Cankardeş-Şenol 2006 Cankardeş-Şenol, G., *Klasik ve Hellenistik Dönem’de Mhrl Amphora reten Merkezler ve Mhrleme Sistemleri*, Istanbul.
- Cankardeş v.d. 2004 Cankardeş-Şenol, G. – Şenol, A. K. – Doğer, E., “Amphora Production in the

- Rhodian Peraea in the Hellenistic Period”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean* (eds. J. Eiring – J. Lund) *Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002*, Aarhus, 353-360.
- Deligiannakis 2008 Deligiannakis, G., “The Economy of the Dodecanese in Late Antiquity”, *Sailing in the Aegean. Readings on the Economy and Trade Routes* (ed. C. Papageorgiadou-Banis – A. Giannikouri), *Meletemata* 53, Athens, 209–33.
- Doğer 1986 Doğer, E., “Premières remarques sur les amphores de Clazomènes”, *Bulletin de Correspondance Hellénique Supplementary XIII*, 461-471.
- Doğer 1994 Doğer, E., “Rodoslu Çömlekçi Hieroteles”, *Arkeoloji Dergisi* 2, 195-218.
- Doğer 1997 Doğer, E., “Hisarönü/Çubucak Rodos Amphora Atölyeleri Kazısı”, *KST* 18, 235-254.
- Doğer – Şenol 1996 Doğer, E. – Şenol, A. K., “Rhodos Peraiası’nda İki Yeni Amphora Atölyesi”, *Arkeoloji Dergisi* 4, 59-73.
- Doğer – Şenol 1998 Doğer, E. – Şenol, A. K., “Hisarönü/Çubucak Antik Seramik Atölyeleri Kazıları”, *KST* 20, 439-446.
- Doğer – Şenol 1999 Doğer, E. – Şenol, A. K., “Hisarönü/Çubucak Antik Seramik Atölyeleri 1998 Yılı Kazıları”, *KST* 21, 293-304.
- Doksanaltı v.d. 2019 Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Zoroğlu, C., “The Small Knidian Amphora Types”, *HEROM* 8, 283- 316.
- Doksanaltı 2020 Doksanaltı, E., “Knidos ‘Liman Caddesi’ Geç Antik Dönem Atölye/Dükkân ve Buluntuları”, *Olba* 28, 377-420.
- Dündar 2017 Dündar, E., *Transport Amphoras and Stamped Amphoras From Patara. 7th to 1st Centuries BC. The Maritime Trade of a Harbor City in Lycia*, Istanbul.
- Dündar 2013 Dündar, E., “Remarks on the ossible uses of a Late Cnidian Stamped Amphora from Patara”, *Adalya* 16, 167-176.
- Empereur – Picon 1986 Empereur, J. Y. – Picon, M., “A la Recherche des Fours d’Amphores”, *BCH Suppl.* 13, 105-126.
- Empereur – Tuna 1989 Empereur, J.-Y. – Tuna, N., “Hiérotélés potier rhodien de la Pérée”, *BCH* 113, 277-299.
- Fırat 2015 Fırat, M. “Seramik Çöplüğü Alanı verileri doğrultusunda Phokaia Kırmızı Astarlı Kapları”, *Prof. Dr. Ömer Özyiğit’e Armağan* (eds. E. Okan – C. Atıla), 163-180.
- Flensted-Jensen 2004 Flensted-Jensen, P., “Karia”, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (ed. H. M. Hansen – T. H. Nielsen), Oxford, 1108-1137.
- Fraser – Bean 1954 Fraser, P. M. – Bean, G. E. *The Rhodian Peraea and Islands*, Oxford.
- Gerber 2019 Gerber, C. “Die Karische Chersones in prähistorischer Zeit. Ergebnisse der Begehungen in Loryma 2001 und Bybassos 2006”, *Die Karische Chersones vom Chalkolithikum bis in die Byzantinische Zeit, Forschungen Auf der Karischen Chersones Band 1* (ed. W. Held), 11–65.
- Gürbüz 2021 Gürbüz, M., “Amos’ta Yeni Araştırmalar ve Bulgular”, *Cedrus* 9, 219-249.
- Gürbüz – Yaman 2020 Gürbüz, M. – Yaman, A., *The Fieldwork at Amos, 2019, The Joint Annual Meeting of the Archaeological Institute of America (AIA) and the Society for*

- Classical Studies (SCS), Open Session 1A, Current Archaeological Research in Anatolia, Washington, D.C., January 2–5, 2020, 1-3.
- Grace 1971 Grace, V., “Samian Amphoras”, *Hesperia* 40/3, 52-95.
- Hayes 1972 Hayes, J. *Late Roman Pottery*, London.
- Hayes 1977 Hayes, J.W., “Early Roman Wares from the House of Dionysos, Paphos”, *ReiCretActa* 17-18, 96-101.
- Hayes 1985 Hayes, J. “Sigillata Orientale A”. Hayes, J. (ed.), *Atlante delle forme ceramiche II: ceramica fine romana nel bacino mediterraneo*, Roma, 9-13.
- Hayes 1991 Hayes, J. *Paphos III: The Hellenistic and Roman pottery*, Nicosia.
- Hayes 2008 Hayes, J. *Roman Pottery: Fine Ware Imports. Athenian Agora XXXII*, Princeton.
- Held 1997 Held, W. “Forschungen in Loryma”, *AST* 14, 165-181.
- Held 1999 Held, W. “Loryma 1995 und 1998”, *IstMitt* 49, 159-196.
- Held 2000 Held, W. “1998 Yılı Loryma Araştırması”, *AST* 17, 295-297.
- Held 2002 Held, W., “Forschungen in Loryma 2001”, *AST* 20, 289-300.
- Held 2005 Held, W., *Loryma ve Karia Chersonesos’un Yerleşim Sistemi*, *Olba* 12, 85-100.
- Held v.d. 2007 Held, W. – Şenol, G. C. – Şenol, A. K., “2005 Yılı Bybassos Araştırması”, *AST* 24, 37-50
- Held v.d. 2008 Held, W. – Şenol, G. C. – Şenol, A. K., “2006 Yılı Bybassos Araştırması”, *AST* 25, 365-380.
- Held v.d. 2009 Held, W. – Şenol, G. C. – Şenol, A. K., “2007 Yılı Bybassos Araştırması”, *AST* 26, 211-226.
- Held v.d. 2010 Held, W. – Şenol, G. C. – Şenol, A. K., “2008 Yılı Bybassos Araştırması”, *AST* 27, 215-232.
- Held – Şenol 2010 Held, W. – Şenol, A. K., “Rhodian Wine from Karia. The Production of Rhodian Wine on the Karian Chersonesos in the Hellenistic Period”, *Olive Oil and Wine Production. Anatolia during Antiquity* (eds. Ü. Aydınöglü – A. K. Şenol), *International Symposium Proceedings*, 6-8 November 2008, Mersin, 2010 İstanbul, 175-184.
- Jäggi – Verstegen 2019 Jäggi C. – Verstegen, U., “Die Kirche in der Marti Marina in Orhaniye. Ein Beitrag zur frühbyzantinischen Sakralarchitektur in der Südwesttürkei”, *Die Karische Chersones vom Chalkolithikum bis in die Byzantinische Zeit, Forschungen Auf der Karischen Chersones Band 1* (ed. W. Held), 379-418.
- Kantzia 1994 Kantzia, Ch., “Ένα κεραμικό έπιγραφικό μωσαϊκό του πρώτου μισού του 4ου αι. π.Χ”. στην Κώ” Γ’ Επιστημονική Συνάντηση Για Την Ελληνιστική Κεραμική: Χρονολογημένα Σύνολα-Εργαστήρια. 24-27 Σεπτεμβρίου 1991, Θεσσαλονίκη. Κιεμένα-Πίνακες, Αθήνα 1994, 323-354.
- Kızıl – Yaman 2017 Kızıl, A. – Yaman, A., “A group of transport amphorae from the territorium of Ceramus: Typological Observations”, *Anatolia Antiqua* 25, 17-32.
- Komar 2016 Komar, P., “Wines from Cyprus and Cilicia in Antiquity: Taste and Trade”, *Electrum* 23, 155-185.
- Kuban 2010 Kuban, Z., “Karya, Bozburun Yarımadası, Kıran Gölü Kutsal Alanı Yüzey Araştırması Sırasında Tespit Edilen Tarımsal Üniteler”, *Olive Oil and Wine*

- Production in Anatolia During the Antiquity (eds. Ü. Aydınöğlu – A. K. şenol), International Symposium, Mersin-Turkey, 06-08 November 2008, 213-225.
- Lawall 1995 Lawall, M. L., Transport Amphoras and Trademarks: Imports to Athens and Economic Diversity in the Fifth Century BC., Manitoba Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manitoba.
- Lund 2011 Lund, J., “Rhodian Transport Amphorae as a Source for Economic Ebbs and Flows in the Eastern Mediterranean in the Second Century BC”, In: Archibald, Z., Davies, J. K., and Gabrielsen, V., *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, Oxford, 280-295.
- Lund 2000 Lund, J., ‘The Pinched-Handle’ Transport Amphorae as Evidence of the Wine Trade of Roman Cyprus”, *Praktika tou Tritou Diethnous Kyprologikou Synedriou (Lefkosia, 16–20 April, 1996)*, vol. 1: *Archaion Tmema, Lefkosia*: 565–578.
- Lund 1999 Lund, J., “Rhodian Amphorae in Rhodes and Alexandria as Evidence of Trade”, *Hellenistic Rhodes. Politics, Culture, and Society*, Aarhus, 187-204.
- Lundgren 2019 Lundgran, C. S., “Die Antiken spoilen der kirsche in der Martı Marina von Orhaniye”, *Die Karische Chersones vom Chalkolithikum bis in die Byzantinische Zeit, Forschungen Auf der Karischen Chersones Band 1* (ed. W. Held), 345-378.
- Monakhov – Rogov 1990 Monakhov, S. I. U. – Rogov, E. I., “Amphoras of the Panskoe I Necropolis”, *AMA 7*, 128-153.
- Monakhov 1999 Monakhov, S., “Towards a Typology of Knidian Amphoras of 4th-2nd c. BC”, *The Bosporan phenomenon: Greek culture on the periphery of the ancient world*, St. Petersburg, 161-172.
- Norskov 2004 Norskov, V. “Amphorae from Three Wells at the Maussolleion of Halikarnassos: Something to add to the Typology of Mushroom Rims?”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean* (eds J. Lund – J. Eiring), *Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens*, Athens, 285-291.
- Picon – Empereur 1986 Picon, M. – Empereur, J. Y., “Des ateliers d’amphores à Paros et à Naxos”, *BCH 110-1*, 495-511.
- Rauh – Slane 2000 Rauh, N. K. – Slane, K. W., “Possible Amphora Kiln Sites in W. Rough Cilicia”, *JRA 13*, 319-330.
- Rauh 2004 Rauh, N., “Pirated Knock-offs: Cilician Imitations of Internationally Traded Amphoras”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean* (eds. J. Eiring – J. Lund), *Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, Athens 26-29 September 2002*, Athens, 329-336.
- Reynolds 2005 Reynolds, P., “Levantine Amphorae from Cilicia to Gaza: A Typology and Analysis of Regional Production Trends from the 1st to 7th centuries”, *LRCW 1*, 563- 611.
- Rice 1999 Rice, E. E., “Relations between Rhodes and the Rhodian Peraia”, *Hellenistic Rhodes. Politics, Culture, and Society*, Aarhus, 45-54.
- Rotroff 1997 Rotroff, S., *Hellenistic pottery: Athenian and imported wheelmade table ware and related material*, Princeton.
- Salviat 1993 Salviat, F., *Le vin de Rhodes et les plantations du Dème d’Amos*. In: *La production du vin et de l’huile en Méditerranée*, *BCH Suppl. 26*, Paris, 151-161.

- Sparkles – Talcott 1970 Sparkles, B. A. – Talcott, L. *The Athenian Agora Vol XII. Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.*, Princeton.
- Şenol 2003 Şenol, A. K., *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*, Ankara.
- Şenol v.d. 2004 Şenol, G. C. – Şenol, A. K. – Doğer, E., “Amphora Production in the Rhodian Peraia”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean* (ed. J.Eiring – J. Lund), *Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002*, *Monographs of the Danish Institute at Athens Vol. 5, Denmark 2004*, 353-360.
- Şenol 2007 Şenol, A. K., “Hellenistik Dönem’de Khios ve Lesbos Şarabının Mısır’a İhracatı”, *Arkeoloji Dergisi* 9, 103-128.
- Şenol 2015 Şenol, A. K., “New Evidences on the Amphora Production in the Rhodian Peraea during the Early Hellenistic Period”, *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, *BAR 2750*: 193-202.
- Şenol – Walz 2015 Şenol, A. K. – Walz, S. “Vine Cultivation Areas on the Carian Chersonesos in Antiquity Estimating the Wine Production Potential of Bybassos and its Territory”, *Olive Oil and Wine Production in Eastern Mediterranean during Antiquity* (eds. A. Diler – A. K. Şenol – Ü. Aydınoglu), *International Symposium Urla-İzmir-Turkey, 17-19 November 2011*: 31-40.
- Şenol 2019 Şenol, A. K., “Ceramic Production on the Karian Chersonesos”, *Die Karische Chersones vom Chalkolithikum bis in die Byzantinische Zeit, Forschungen Auf der Karischen Chersones Band 1* (ed. W. Held), 93-117.
- Tuna v.d. 1987 Tuna, N. – Empereur, J.-Y. – Picon, M. – Doğer E., “Rapport préliminaire de la Prospection Archéologique Turco-Française des Ateliers d’amphores de Reşadiye-Kiliseyanı, sur la Péninsule de Daça, Anatolia Antiqua 1, 47-52.
- Tuna 1990 Tuna, N., “Daça Yarımadasında Hellenistik Dönem Amphora Üretim Merkezleri”, *Türk Tarih Kongresi X*, 348-371.
- Villing – Mommsen 2017 Villing, A. – Mommsen, H., “Rhodes and Kos: East Dorian Pottery Production of the Archaic Period”, *BSA* 112, 99-154.
- Wilkening-Aumann 2015 Wilkening-Aumann, C., *The Hellenistic Theatre in the Sanctuary of Hemithea at Kastabos (Asia Minor): New Evidence and Reconstruction*. In: *The architecture of the ancient Greek theatre : acts of an international conference at the Danish Institute at Athens, 27-30 January 2012*, 233-247.
- Williams 1989 Williams, C., *Anemurium: The Roman and Early Byzantine Pottery*, Toronto.
- Zeest 1960 Zeest, I. B., *Keramičeskaja tara bosphora*. Moscow.
- Zoroğlu – Doksanaltı 2020 Zoroğlu, C. – Doksanaltı, E. M., “Yeni Bir Knidos Amphora Tipi”, *Bellefen* 300, 503- 542.

Diğer Kısaltmalar

A.Ç.	Ağız Çapı	İÖ	İsadan Önce
Age.	Adı geçen eser.	K.Ç.	Kaide Çapı
Bk.	Bakınız.	K.Y.	Korunan Yükseklik
Env. Nr.	Envanter Numarası	V.d.	Ve devamı

Fig. 1 Seramiklerin ele geçtiği alanlar

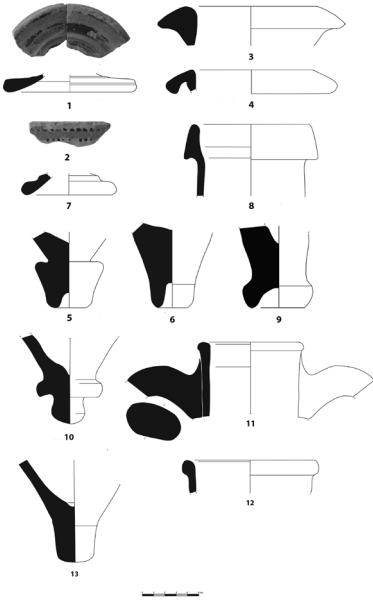

Fig. 2 Kt. Nr. 1. Kylix, Kt. Nr. 2. Krater, Kt. Nr. 3-13 Amphoralar

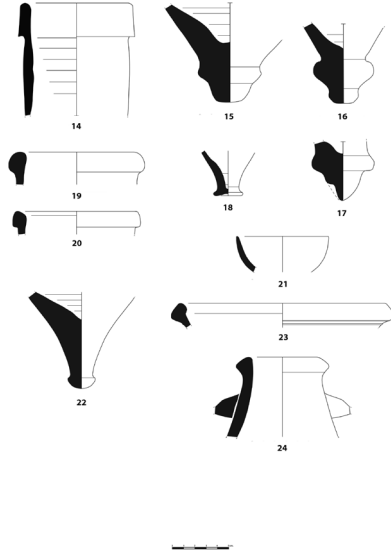

Fig. 3 Kt. Nr. 14-17, 19-20, 22, 24 Amphoralar, Kt. Nr. 18 Unguentarium, Kt. Nr. 21 Kâse, Kt. Nr. 23 Tabak

RHODIAN AMPHORA STAMPS AT THE FOOT OF THE CARPATHIANS. NEW EVIDENCES FROM THE DACIAN SETTLEMENT AT CETĂŢENI

Dragoş MĂNDESCU *

ÖZ

Karpatların Eteklerinde Rhodos Amphora Mühürleri. Dacia Bölgesindeki Cetăţeni'den Yeni Buluntular

Bu makale, Romanya'daki (Antik Dakia) Cetăţeni'de keşfedilen ve burada bilinen Rhodos amphoralarının mühür sayısını 114'e çıkaran dört adet Rhodos mühürlü amphora kulpunu müze koleksiyonları vesilesiyle tanıtmaktadır. Diğer Dacia yerleşimlerine kıyasla Karpatlar'ın güney eteğinde bulunan Cetăţeni'de çok sayıda ele geçen Rhodos amphora mühürleri, MÖ 2. yy.-MS 1. yy.'da bu yerleşimin Tuna ve kuzeydeki dağları kontrol ettiğini göstermektedir. Bu yerleşimde genel olarak ithal edilen malzemelerin (pişmiş toprak kap-kacak, süs eşyası, sikke) sayısı yüksek olup, bölgenin Akdeniz uygarlıkları ile, önce Hellenistik dünya ve sonra da Roma uygarlığıyla, açık bağlantıları olduğunu işaret etmektedir. Cetăţeni'de ele geçen Rhodos amphora mühür serisi III.-VI. evreleri kapsar ve MÖ 130-121 yılları arasındaki on yılda V. dönemde belirgin bir zirve yapar. Dört yeni damga, iki eponym (Va döneminin son eponymlerinden Andrias ve okunamayan) ve iki üretici (ikisi de Linos'a ait) olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bu buluntular bu yerleşimden zaten bilinen seriyi tamamlamakta ve aynı zamanda doğrulamaktadırlar: Andrias ismine ilk olarak Cetăţeni'de rastlanmaktadır ve Linos'a ait mühürlerin sayısı böylelikle beşe yükselmiştir. Buna göre Linos bu bölgedeki en etkin üreticidir. Makalenin önemli bir kısmı, Rhodoslu bir üretici olan Lindos'un kronolojisinin izini sürmeyi hedeflemiştir. Mevcut tüm unsurların analizine göre, Linos'un Rhodos'ta imalatçı olarak faaliyet gösterdiği dönem uzun bir dönemdir ve büyük olasılıkla MÖ 2. yy.'ın üçüncü çeyreğine kadar uzanır. Bu kronoloji, Linos'un mühürlerinin

---

* Dr. Dragoş Măndescu, Argeş County Museum, 44 Armand Călinescu Street, 110047, Piteşti, ROMANIA. E-posta: dragoş_mandescu@yahoo.com. Orcid No: 0000-0002-1175-2692.

Work on this paper was supported by a grant from the Romanian Ministry of Research and Innovation, CNCS-UEFISCDI, project no. 90/2016, PN-III-P4-ID-PCCF-2016-0090, in the frames of PNCDI III programme. Many thanks to dr. Florin Ridiche, manager of the Oltenia Museum in Craiova, and to the colleague archaeologist dr. Dorel Bondoc for facilitating the study of the stamps from Bechet, and at the same time to dr. Aurel Mototolea, manager of the Museum of National History and Archaeology in Constanţa, for the support provided in the documentation of the stamp from Adâncata. I would like to express my great appreciation to priest Modest, the prior of the cloister in Cetăţeni, for the amphora handle donation made to the museum. For suggestions in reading and dating the illegible stamp from Cetăţeni I remain indebted to Prof. Dr. Gonca Cankardeş-Şenol.

zaman içinde keşfedildiği Aşağı Tuna Bölgesi'ndeki bu yerleşimde nispeten çok sayıda veri tarafında doğrulanır (yalnızca Cetățeni'de değil, aynı zamanda Popești, Cărlomănești, Pleașov ve Adâncata'da). Dacia Bölgesi'ndeki bu üreticinin amphoralarının yayılma alanı oldukça geniştir ve köklü bir ticaretin varlığı için önemli bir argümandır. Ege şarabını taşıyan amphoraların Karpatlar'a girmesinin ender, görmezden gelincek bir nüfuz etme durumu ya da önemsiz bir olay olmadığı, önemli miktarda malın taşınmasını içeren iyi organize edilmiş bir olgu olduğu gitgide daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Rhodos ile Tuna'nın kuzeyindeki "barbar" bölgesi arasındaki ticaret mekanizmalarına ilişkin tartışmalar, Dacia yerleşimlerinde ithal edilen amphoralar temelinde yeniden başlatılmaktadır. Makale, Karadeniz'den gelen Yunan kolonilerinin, kıyı şeridinden Karpatlar'a yani "barbar" iç kesimlere kadar uzanan eski bir yolda bu ticarete aracılık etmedeki gerçek rolünü incelemektedir. Pontus Euxeinos pazarının batısının ve kuzeyinin bariz bir düşüşte olduğu bir zamanda, Rhodos şarabının Cetățeni'ye önemli ölçüde gelmiş olması, doğrudan Kuzey Thrakia topraklarından geçen ve Yunan şehirlerinden Kuzey Thrakia topraklarına ulaşmaktan kaçınan alternatif yolların varlığına işaret ediyor olabilir.

Anahtar Kelimeler: Amphora Mühürleri, Rodos, Linos, Roma Dönemi öncesi Dacia Bölgesi, Cetățeni.

ABSTRACT

This paper is occasioned by the identification in museum collections of four Rhodian stamped amphora handles discovered in the Dacian settlement from Cetățeni (Romania), which raises to 114 the quantity of Rhodian stamps known from here. This large number of Rhodian amphora stamps compared to any other Dacian site is explained by the fact that the settlement of Cetățeni (2nd century BC – 1st century AD), located at the southern foot of the Carpathians, controlled a very important road that started from the Danube and crossed mountains to the north. The amount of imports in general (pottery, ornaments, coins) in this settlement is high, and indicates clear connections with the Mediterranean civilization, first with the Hellenistic world and then with the Roman one. The batch of Rhodian amphora stamps from Cetățeni covers the periods III-VI, with an obvious peak in the V period, in the decade 130-121 BC. The four new stamps are divided into two of eponym (Andrias, who is one of the last eponyms of the period Va, and an illegible one) and two of fabricant (both of them belonging to Linos). They complete and at the same time confirm the batch already known from this site: Andrias is making his first attestation at Cetățeni, but the quantity of Linos' stamps from the settlement is now rises to five, Linos being the fabricant with the largest number of stamps here. A substantial part of the paper is dedicated to tracing the chronology of the Rhodian fabricant Linos. From the analysis of all available elements, the period in which Linos operated as fabricant in Rhodes is a long one, most likely extending over the third quarter of the 2nd century BC. This chronology is also confirmed by the relatively numerous contexts in the Dacian settlements on the Lower Danube, in which Linos' stamps were discovered over time (not only at Cetățeni, but also at Popești, Cărlomănești, Pleașov and Adâncata). The spread of this fabricant's amphorae in the Dacian world is wide and is an argument for the existence of a deep rooted and well-established trade. It is more and more obvious that the penetration of amphorae carrying Aegean wine to the Carpathians was not at all a sporadic, negligible occupation, or minor affair, but a well-organized operation that involved the transport of considerable quantities of goods. The discussion on trade mechanisms between Rhodes and the 'barbarian' territory north of the Danube is resumed, on the basis of the amphorae imported in Dacian settlements. The paper examines the real role of Greek colonies from the Black Sea in mediating this trade on an ancient road that led deep into the 'barbarian' inland, from the shoreline to the Carpathians. The significant

influx of Rhodian wine to Cetățeni at a time when the West and also the North of the Pontos Euxeinos market are in obvious decline may also suggest the existence of alternative routes cut directly through the North Thracian lands and avoiding the Greek cities in reaching the untamed 'Barbarian' land.

Keywords: Amphora stamps, Rhodes, Linos, pre-Roman Dacia, Cetățeni.

The archeological site from Cetățeni (Argeș County, central-southern area of the present-day Romania) is located in the middle of a strange landscape, dominated by massive rocks between which a swirling stream of water slips, at the southern foot of the Carpathian Mountains, on the left bank of the Dâmbovița River. The main feature of this site is a settlement dating back from the Late Iron Age (2nd century BC – 1st century AD)¹ crowded on a narrow strip of land between the river and the foot of the craggy slopes (fig. 1/1), dominated by a fortress perched on top of the rocks that rises almost vertically to the east of the habitation area² (fig. 1/2). At the southern limit of the settlement, downstream, a funerary area with cremation graves probably belonging to the local leaders was identified and partially investigated³. The whole area of this Dacian settlement stretched over almost 1 km along the left bank of the river was overlaid during the Middle Ages by another settlement that functioned from the 13th century to the 17th century. Nowadays, the whole archaeological site (both Late Iron Age and Middle Ages habitations) is again overlaid by a contemporary hamlet, and an Orthodox cloister was founded on the place of the fortress on top of the rocks.

From the very beginning of the research of this site, the first stage (from the second half of the 19th century until the interwar period) being just amateurish excavations for the unique purpose of discovering and collecting antiquities, the Dacian settlement from the Late Iron Age stood out for the notable amount of Rhodian stamped amphora handles, never found in such large quantities in any other settlement north of the Danube⁴.

The archaeological research carried out here in the second half of the 20th century and at the beginning of the 21st century led to the significant supplementation of this quantity, so that the most recent report on the Rhodian amphora stamps found in the Dacian settlement from Cetățeni counted 110 exemplars of which 78 readable⁵. Unfortunately, many of the essential details (i.e. the precise spot on the site and the context of discovery, the possible associations, the stratigraphic position) remain unknown for the most part of this important inventory category. But despite these shortcomings, the stamped amphora handles from Cetățeni make up the richest and most expressive Rhodian batch north of the Danube. Recent identifications made in the repository of the archeological collection of Argeș County Museum from Pitești

---

1 Măndescu 2006.

2 Rosetti – Chițescu 1973.

3 Babeș 1999, 11-19, figs. 1-4.

4 Tudor 1967, 53-65, cat. nos. 11-99, figs. 1/10-23, 2-5/87-93.

5 Măndescu 2016.

lead to the growth of this lot with four new exemplars, all unpublished (fig. 2): three stamped amphora handles from the old archeological excavations and another one as a result of a donation.

Two of these stamped amphora handles are part of a batch of potsherds (mixed all together Late Iron Age local pottery, hand-modelled and wheel-made, but also imported ceramics, different parts from Rhodian amphorae according to the characteristic color and fabric) from 'the old excavations' carried out by Dinu V. Rosetti (August 30, 1899 – August 18, 1982) in the archaeological site from Cetățeni. Rosetti dug for a long time here, from 1940 to 1972, with some interruptions. Despite these decades-long archeological seasons, almost all we have left from the excavator is just a few diggings reports, quite sparing in information⁶. In the absence of other details or markings, it is impossible to determine the exact location in the site from where the two handles came from, since Rosetti's excavations affected all sectors of the Dacian settlement.

The first handle (fig. 2/1) bears an eponym stamp (inv. no. I. V. 4043), circular matrix shape (3,4 cm in diameter). A rose flower is displayed in the centre, and on the edge, all around, an inscription running in normal sinistrodextral direction but in retrograde writing (except *epsilon* in the preposition 'Epi'), the letters inwards. The inscription is largely wiped (the sector of the month is better preserved) but can be reconstituted as Ἐπι Ανδρία Θεσμοφορίου. The eponym Andrias is one of the last eponyms of the period Va. Along with the eponym Aristakos, Andrias fills the small gap between the eponyms enjoying safer dates, Thersandros (ca. 137/136 BC) and the last eponym in the period, Archembrotos I (ca. 134/133 BC)⁷, so that the most appropriate year of his eponymate being ca. 135 BC⁸. In an alternate chronological arrangement, to Andrias was assigned the year 137 BC⁹.

The following is a stamp of Rhodian fabricant (inv. no. I. V. 4041), rectangular in shape (4.5 x 1.7 cm). The inscription on a single row is quite wiped but is preserved well enough to read with certainty the name of the fabricant Linos, with the central *nu* in reversed writing. On the right is clearly distinguished a bunch of grapes, the usual device of this fabricant (figs. 2/2; 5/2).

The third stamp (inv. no. I. V. 4042) is rectangular in shape (4.5 x 1.8 cm) and almost completely wiped (figs. 2/3; 5/1). It is a stamp of fabricant, from the name of which parts of *lambda* (at the beginning of the name), and *omicron* and *ypsilon* (at the end of the name) seem to be hardly distinguished. The device, placed on the right, was kept clearer: a bunch of grapes. Most likely, the fabricant can be identified with the same Linos on the previous stamp. This stamped amphora handle comes, as well as the first two handles, from some archeological excavations from Cetățeni, namely from the archaeological campaign carried out in 1981 by a team coordinated by Lucian Chițescu (July 14, 1932 – November 10, 2015). The objective of that archeological

6 Rosetti 1962; Rosetti – Chițescu 1973.

7 Finkielsztejn 2001a, 195, table 21.

8 Badoud 2015, 195, 200, fig. 70.

9 Palaczyk 2001, 328.

campaign were the medieval churches that succeeded each other on a strait patch of land on the left bank of the Dâmbovița River¹⁰. The presence of consistent traces of Dacian habitation under the medieval archaeological layer in the sector of the churches was already known from the former field researches and confirmed by 1981 excavations¹¹. The stamped handle fragment was found in the museum's repository as part of a package containing a big quantity of various sizes potsherds of amphorae, all Rhodian in appearance according to the color shade and the fabric. Judging by the weight of the package (over 20 kg), by reference to the average weight of about 15 kg of an empty Rhodian amphora¹², it is assumed that the respective ceramic fragments came from at least two amphorae. The package registration note shows that this large number of fragments of Rhodian amphorae was discovered in trench 2/1981, an excavation unit placed at ca. 40 m northwest of churches, on the terrain between the rocks at the base of the cliffs and the river (fig. 3). These were not the first potsherds of Rhodian amphorae discovered in this precise spot of the site. Other fragments of amphorae, including a handle stamped with the name of the eponyme Nikasagoras (II), written retrograde, were found in the excavations executed there decades ago¹³. Such a concentration of fragments of Rhodian amphorae in such a limited ground shows that at that spot on the left bank of the Dâmbovița River, on the southern periphery of the Dacian settlement, there will have been an acknowledged storage place or, more profane, an area for discarded waste.

The fragment of amphora handle bearing the fourth stamp (inv. no. I. V. 4044) (fig. 2/4) was donated to the museum in the fall of 2020 by the prior of the Orthodox cloister which is now on top of the rocky mound called 'Cetățuia lui Negru Vodă' (The Black Prince's Citadel), at an altitude of 854 masl, the high place where in the Late Iron Age the Dacian fortress functioned. It was found by chance under the small plateau on the top, on the slope that descends steeply to the west, to the Dâmbovița River, at the foot of which lay the settlement. The level difference between the settlement vestiges in the valley and the fortification traces on the top is over 160 m. It is a stamp of eponym, rectangular in shape (3.6 x 1.5 cm), with the inscription on two or even three lines. The preposition 'Epi' at the beginning of the first row is clearly distinguished, as well as the month of 'Badromios' filling the entire room on the bottom row. But, unfortunately, the name of the eponym completing the room on the first row, and continuing perhaps on a second row in middle of the stamp, remains illegible.

As found on the slope, this fragment of amphora handle most likely slipped from one of the Dacian complexes on the top of the hillock, where a local elite's residence dated 2nd-1st centuries BC, sheltered behind a stone wall, was identified and partially researched by Rosetti and Chițescu during the archaeological campaigns in 1958 and 1969¹⁴. We have no reason to doubt its origin from the fortified peak. Many

10 Chițescu et al. 1983, fig. 1.

11 Rosetti 1962, 83, 86, figs. 6-7, 9; Chițescu et al. 1983, p. 73, figs. 6/4, 12.

12 Wallace Matheson – Wallace 1982, 311.

13 Rosetti 1962, 86, fig. 7/2; Măndescu 2016, 362, pl. 3/E30.

14 Rosetti – Chițescu 1973.

archeological materials from the top must have slipped on the steep slopes after the site was abandoned and the fortification fell into ruin. The same situation in which debris and archeological materials slipped from the top of the hill on the slope and even to its base, after the place was left abandoned and unmaintained, is known elsewhere, a more famous case being the older materials (including amphora stamps) in a secondary position in the stratum 5 from Jerusalem-City of David¹⁵. This small batch of only four stamps, on the one hand, does nothing but confirm the chronology and peak of the Rhodian wine trade north of the Danube, but on the other hand it also manages to bring new clarifications on the great rhythms of this trade pattern.

Attested for the first time at Cetățeni, the eponym *Andrias* (fig. 2/1) joins the numerous names of eponyms from period V already recorded in this settlement (most of the whole lot, 17 out of a total of 31 attested names) and at the same time confirms and consolidates the peak of Rhodian presence here, clearly highlighted for two decades (140-121 BC)¹⁶. The other stamp of eponym (fig. 2/4) is illegible and cannot provide notable chronological details. Perhaps at most only a broad classification, in periods IV and V, given its general appearance and the manner of arrangement of the inscription. Even so, this amphora fragment is of great significance. It is the first discovery of this kind that we know coming for sure from the habitat structures on the 'acropolis'. This means that for the delight of the elites the wine was transported from the valley to the top of the hillock, climbing the steep slopes, in its original packaging, and not in more comfortable and lighter containers, such as wooden or leather ones. There are similar cases in the Thracian world, in which amphorae were not abandoned at the base of the slope, but were carried along with the wine to the place of consumption on the top of the heights. An expressive example is offered by the findings of Rhodian stamped amphora handles on the top of the Carevgrad hill from Veliko Târnovo, dating back from the first half of the 2nd century BC (the eponym *Xenophanes* and the fabricants *Aristion* and *Sokrates II*, all from period III)¹⁷.

The other two copies, both stamps of fabricant, bear the same name: *Linos* (figs. 2/2-3; 5/1-2). The wiped stamp found in the excavations made by Chițescu in 1981 (figs. 2/3; 5/1), which I attributed to *Linos* on the basis of the bunch of grapes cluster and the dimensions corresponding to the length of the name, and less on the basis of the clues offered by the almost invisible remains of the inscription could raise some assignment issues. The possibility that this stamp bears the name of the evanescent fabricant *Ainos* (mid 2nd century BC)¹⁸, certified on a small scale only at Olbia and Alexandria including *Gabbari* necropolis¹⁹, however, remains extremely unlikely. The rare stamps of this fabricant are either without any cluster, containing only the name so close in writing to *Linos*, or displaying as cluster a small rose flower placed centrally under the name²⁰. This is not the case of the stamp from Cetățeni, on which *Linos*'

15 Ariel 1990, 6-7.

16 Măndescu 2016, 359-360, table 3, figs. 2, 4/1.

17 Angelov 1973, 267-268, figs. 12-14.

18 Cankardeş-Şenol 2017, 252.

19 Cankardeş-Şenol 2003, 215, cat. no. 2, fig. 2/a-b.

20 <http://www.amphoralex.org>, ALEX ABC 0313.25; ALEX ABC 0332.30.

own cluster, namely the bunch of grapes, is still very clearly distinguished. On the other hand, the bunch of grapes as cluster it is not, only *per se*, an infallible argument for identifying the fabricant as Linos. Many others Rhodian fabricants have used this cluster extensively, most of them, as well as Linos, active during the period V (i. e. Agathoboulos²¹, Apollonios II²², Midas, Themison, Menekrates II and Herakleon²³), but also fabricants from the previous stage, the period IV (i. e. Pelops²⁴) and from the successive one, the period VI (i. e. Alypos²⁵ and Straton²⁶). Moreover, the cluster of grapes was not the only device chosen by Linos. Some finds from Lindos²⁷ and Delos²⁸ show that this fabricant has adopted sporadically also the rose as device on his dies. However, judging by the fact that the other names of Rhodian fabricants mentioned above would hardly fit in the field of the wiped stamp (with the possible exception of Midas and Alypos – fabricants that have not been attested at all in this site so far) and taking into account the realities from Cetățeni, where Linos occurs with increased frequency, the assignment of this stamp to his workshop is to be maintained.

The fabricant Linos was certified so far by three stamps at Cetățeni, being the fabricant with the largest number of stamps here²⁹. Now the number of Linos' stamps found at the Cetățeni rises to five (fig. 5/1-5), a considerable amount that draws attention to the mechanisms of Rhodian trade in the Dacian territories north of the Danube. It is more and more obvious that the penetration of amphorae carrying Aegean wine to the Carpathians was not a sporadic, negligible occupation, or minor affair, but an organized operation that involved the transport of significative quantities of goods. The same observation resulted following the study of amphora stamps from another Late Iron Age site belonging to the same Dacian culture, but placed on the right bank of the Danube, namely the settlement from Satu Nou-‘Vadu Vacilor’, where relatively unitary lots of Rhodian amphorae reach their peak in the period III³⁰.

Half a century ago, the presence of the fabricant Linos in the Dacian culture's settlements was listed at a modest level, through two stamps only³¹. To this day, the amount of information has continued to grow and it becomes clear now that the amphorae produced in Linos' workshop have enjoyed a wide spread (perhaps the largest among Rhodian fabricants) in these settlements, (figs. 4-5). One might even say that the ‘barbarian’ territory of the Lower Danube would have been a favorite point of attraction especially for Linos' amphorae, if such kinds of trade mechanisms based on ‘privileged’ fabricants in certain regions had not been refuted with pertinent arguments not only with regard to the Black Sea area, but also on a large scale,

21 <http://www.amphoralex.org>, ALEX ABC 0303.36.

22 Matera 2014, 120, cat. no. 106.

23 Ariel 1990, 66, cat. no. S 327; Marangou 2009, 358, 361, 363, cat. nos. 17, 28-29, fig. 8.

24 <http://www.amphoralex.org>, ALEX ABC 0398.29.

25 <http://www.amphoralex.org>, ALEX ABC 0315.1-2, 4; 0355.10, 21, 23-24, 28, 30, 49; ALEX MGR 519.09; Ariel 1990, 67, cat. no. S 332.

26 Canarache 1957, 266, cat. no. 650.

27 Nilsson 1909, 247, cat. no. 286, b. 1.

28 <http://www.amphoralex.org>, TD 4261.

29 Măndescu 2016, 365, table 4.

30 Irimia et al. 2011, 128-129.

31 Glodariu 1974, 188, 198, cat. nos. 25/82, 79/d.

throughout the entire Mediterranean³². In addition to the five stamps from Cetățeni, there are five others found in four different sites (fig. 5/6-9). Two exemplars were discovered in the archeological excavations from 1956 and 1958 in the settlement from Popești (Giurgiu County), an important site located on the right bank of the Argeș River, where importations from the Greek and Roman worlds abound. The first stamp (fig. 5/6) is preserved whole and complete, measuring 5 cm in length³³, but the second one (fig. 5/7) is broken after the first three letters³⁴. Also fragmentary, but being the end of the name followed by the device (cluster of grapes) the part that remained preserved (Fig. 5/8), is the stamp found in the archeological excavations carried out from 1980 to 1984 at Pleașov (Teleorman County), a settlement located near the Olt River's spill into the Danube³⁵. Recently, a complete stamp of Linos was reported in the settlement of Cârломănești (Buzău County), found during the new series of archeological excavation campaigns conducted there from 2011 to 2016³⁶. Finally, in the same Dacian cultural horizon, the fabricant Linos is attested also south of the Danube, in Dobrogea: from an as yet unexplored indigenous fortified settlement located near Adâncata (Constanța County), comes an amphora handle fragment (fig. 5/9) carrying the whole stamp (4.6 x 1.4 cm), discovered on the ground's surface³⁷.

Out of a total of ten stamps of fabricant Linos found in the Dacian settlements, certainly three display reversed *nu* written in the inscription (fig. 5/2, 6-7). However, these stamps do not seem to have been applied with the same die. The peculiarity of erroneous (reversed) rendering of *nu* is quite frequent on Linos' stamps, as attested by the exemplars discovered in different places closer or further away from our area of interest, for instance at Callatis³⁸, Tanais³⁹, Halikarnassos⁴⁰, Alexandria⁴¹ or Tel Beersheba⁴². The largest known batch, the one in Alexandria, where no less than 45 stamps of Linos were registered⁴³, shows the same trend: about a third of the clearly legible stamps of this fabricant (nine out of 29 copies) displays reversed *nu* in the name's inscription.

As we anticipated, Linos is a very prolific fabricant. His amphorae spread throughout the almost entire area where the wine of Rhodes arrived. First of all, Linos' stamps are attested at home, on his island, both in Rhodes⁴⁴ and in Lindos⁴⁵. In the centre of the Cyclades archipelago, Linos is present with three stamps in Delos⁴⁶. In the northern territory of the continental Greece, in the Macedonia lands, Linos'

32 Palaczyk 2017, 232-235, pls. 38-40/a.

33 Vulpe 1959a, 342, fig. 10/2.

34 Vulpe 1961, 329, fig. 6/6.

35 Preda 1986a, 91, fig. 24/2.

36 Măgureanu et al. 2017; S. Matei (personal communication).

37 Irimia 2005, 337, cat. no. 25, fig. 4/1.

38 Sauciu-Săveanu 1941, 257, cat. no. 18.

39 Matera 2014, 177, cat. no. 155.

40 https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_2011-5002-150

41 Johnston 2020, 62, cat. no. 656.

42 Coulson et al. 1997, 54, cat. no. 21.

43 http://www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_liste_RF.php

44 Maiuri 1924, 269.

45 Nilsson 1909, 247, cat. no. 286, b. 1-5.

46 <http://www.amphoralex.org>, TD 3673, 4261, 4468.

amphorae reached Pella⁴⁷. In Asia Minor, Linos' stamps are present at Metropolis⁴⁸, Pergamon⁴⁹ and, very probable, at Halikarnassos⁵⁰. The presence of amphorae with the stamps of Linos in Egypt is especially noticeable in Lower Egypt, through the consistent group from Alexandria where 45 such stamps are inventoried coming from multiple spots of the city (for instance the Lux site and Diana Theatre)⁵¹ and other exemplars were lost long time ago⁵², but also from other places of discovery, such as Naukratis⁵³ and Tell Atrib⁵⁴. In Middle Egypt, Linos is represented by at least one stamp from Akoris⁵⁵. In Cyprus, Linos is attested both on the west coast, at Paphos⁵⁶ and Nea Paphos⁵⁷, and on the east, at Salamis⁵⁸. In the Levant, Linos' stamps reach Samaria/Sebaste⁵⁹, as well as Tel Beersheba⁶⁰. In the Black Sea area, Linos' stamps reach the Greek colonies on the western shore, Callatis⁶¹ and Tomis⁶², but also the hellenized 'barbarian' (Scythian) cultural milieu of the Crimean Peninsula, Neapolis Skythica⁶³ and Kara-Tobe⁶⁴. Another batch of stamps with the name of Linos comes from the Sea of Azov north region, from the Don Delta, namely from Tanais⁶⁵.

It should be noted that "fabricant" is in fact a modern purely conventional term⁶⁶. Basically, it is used to designate the person whose name is depicted on the die applied on one handle of Rhodian amphorae, in addition to the stamp of the eponymous priest of Halios imprinted on the opposite handle. Discussions on the status and real role of these persons in the production of amphorae, wine and the Rhodian wine trade have not ceased over time, without a consensus being reached among scholars. From simple potters to civil servants (officials) financing the manufacture of amphorae⁶⁷, the purpose and the mission of the fabricants was explained in an overflowing variety of ways. According to other opinions, we could see in them, rather under their names displayed on amphorae, collective characters, family businesses perpetuated for

---

47 Akamatis 2000, 101.

48 Cankardeş-Şenol 2001, 102-103, cat. no. 1, lev. 27/1.

49 Börker – Burrow 1998, cat. no. Rh F 256.

50 https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_2011-5002-150 (the stamped amphora handle comes from the collection of Sir Charles Thomas Newton, the excavator of the ruins of Halikarnassos in the mid-19th century).

51 http://www.amphoralex.org/timbres/eponymes/accueil_epon/affiche_LRF.php; Cankardeş-Şenol 2010, 128, n. 13; Cankardeş-Şenol 2016, 263.

52 Johnston 2020, 61-62, cat. nos. 655-656.

53 https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1925-0119-463

54 Sztetyllo – Mysliwiec 2000, 103-104, cat. no. 87.

55 Kawanishi – Suto 2005, 128, cat. no. 212.

56 Nicolaou 2005, 186, cat. nos. 475-576.

57 Sztetyllo 1991, 75, 129.

58 Calvet 1972, 34, cat. no. 67.

59 Crowfoot et al. 1957, 383.

60 Coulson et al. 1997, 54, cat. no. 21.

61 Sauciuc-Săveanu 1941, 257, cat. no. 18.

62 Buzoianu 1980, 137, cat. no. 31; Buzoianu 1992, 150, cat. no. 356.

63 Zajcev 2005, 263, table 1, fig. 3.

64 Vnukov – Efremov 2017, 64, cat. nos. 96-97.

65 Pridik 1917, 29, 188, cat. nos. 708-710, inv. nos. 473t, 473g, 477m; Jöhrens 2001, 423-424, cat. nos. 221-224; Matera 2014, 177-178, cat. nos. 155-156.

66 Badoud 2017, 3.

67 Börker 2019, 78-90; Badoud 2019, 203-204.

generations⁶⁸, companies under the umbrella of which carried out their activity, in parallel, several associated potters⁶⁹, some of them even itinerant potters who can be detected by means of the different devices⁷⁰. It is certain that from the point of view of social status, the fabricants' "professional" group is very heterogeneous: citizens (like Linos), but also non-citizens, naturalized foreigners, metics, free or servile people, even former slaves⁷¹, but also women (perhaps managing workshops inherited within the family)⁷². The situation is further complicated by the diversity of workshops, located both on the island and in the Rhodian Peraea: some of them being public (managed by the city), and others being private, sometimes detectable by the defining elements of the stamps (shape, device – and from this perspective Linos does not seem to have runned a public workshop)⁷³.

Based on an extraordinary source, recently published, namely a stamp from Alexandria (Benachi Collection) that reveals Linos along with the demotic appellation, we can certainly reconstruct his belonging to the deme of Thyssanonte⁷⁴. So, from the point of view of his social status, we are dealing with a citizen⁷⁵. Even though Linos' origin is Peraea of Rhodes, on the southern Carian coast (Thyssanonte was one of the six Kamiran demes in peraea, to be located probably in the area of modern Söğüt)⁷⁶ and not the island itself, his workshop certainly worked in island and not in the peraea. It has been well established that the amphorae produced in the peraea differ from those produced on the island primarily by clay features (redder, with limestone, sometimes not very well burned, the outer slip is missing)⁷⁷, which is not at all the case with Linos' amphorae. These have the appearance and the typical pale pink color of the fine fabric, covered by the characteristic yellowish to whitish slip, identical to all the others amphorae produced in the workshops on the island. Moreover, Linos does not appear among the well-known fabricants of Rhodian Peraea, some of them famous, with a long activity⁷⁸, nor among those fabricants, most likely also from peraea, whose amphorae stand out by the peculiar features of the fabric⁷⁹.

The most important consequence in establishing the period of activity of this fabricant was provided by the association of his stamp with the stamp of an eponym named Nikasagoras on an amphora identified by Amedeo Maiuri in the Archaeological Museum in Rhodes and published with great impact in the interwar period. It was claimed then that Linos was an active Rhodian fabricant at the end of the 3rd century

68 Grace 1985, 12-13; Garcia Sanchez 2019, 212-213, fig. 3; Badoud 2017, 10-11, fig. 8; Badoud 2019, 199, figs. 13-14.

69 Şenol – Şenol – Doger 2004, 353.

70 Badoud 2019, 204.

71 Badoud 2017, 11-14, figs. 11-14; Badoud – Dana 2019, 174-178, tables 4-6; Badoud 2019, 195-209, figs. 1, 13-21.

72 Samojlova – Mateevici 2011, 279-283; Badoud 2017, 11, fig. 7; Garcia Sanchez 2019, 214-215, fig. 4; Badoud 2019, 199.

73 Badoud 2017, 14; Badoud 2019, 202.

74 Badoud 2019, 199-200, fig. 17; Badoud – Dana 2019, 175, tableau 2.

75 Badoud – Dana 2019, 175, 177.

76 Oğuz-Kirca 2014, 271-273, tables 1-2, maps 2-3; Fraser – Bean 1954, 59.

77 Şenol – Şenol – Doger 2004, 353.

78 Şenol – Şenol – Doger 2004, 353.

79 Rasmussen – Lund 326, fig. 1.

BC and especially during the 2nd century BC, since the eponym Nikasagoras was dated between 220-180 BC⁸⁰. Later on, the dating of the magistrature of this eponym was going to be substantially narrowed to about 185 BC⁸¹. Finally, new chronological refinements will place him at c. 172/170 BC⁸², 172/171 BC⁸³, or even more restricted, at 171 BC⁸⁴, in the period III^d. Of course, it's about Nikasagoras I, the one attested by an inscription discovered at Karakonero, near Rhodes⁸⁵.

But the existence, two generations apart, of a second eponym with the same name Nikasagoras, spotted for the first time by Virginia R. Grace on a Rhodian amphora from Nicosia Museum⁸⁶ (we leave aside the third homonym, Nikasagoras the Elder⁸⁷, much too early, in period I, to be related to the issue discussed here), made the high chronology of Linos, which was generated exclusively by the increasingly unlikely association with Nikasagoras I⁸⁸, be questioned. The magistrature year of this more recent eponym Nikasagoras II, son of Hippocles and adopted by Peisistratos⁸⁹, was, at first, proposed logically, on the basis of epigraphic arguments, shortly after 123 BC⁹⁰. Eventually, Nikasagoras II will come to be dated by more recent contributions in the frames of the period V^b, to c. 131 BC⁹¹ or 132 BC⁹².

There are small differences between the stamps of the two Nikasagoras separated by four decades, which has often led to confusion⁹³. Thus, it is not surprising that these confusions are perpetuated to this day and contributed to the maintenance of an earlier date for Linos, during period III – at least in terms of the findings from West and North of the Pontos Euxeinus region and the surrounding areas⁹⁴. In search of a conciliatory explanation, it was even proposed the possibility of the existence of two homonymous fabricants Linos, or only one with a very long period of activity⁹⁵, but without definite arguments.

Following closely the attested associations of this fabricant with Rhodian eponyms⁹⁶ other than Nikasagoras (be he I or II), namely Astymedes II (ca. 144 BC⁹⁷

---

80 Maiuri 1924, 268, Appendix, no. 1.

81 Grace 1985, 9.

82 Finkielsztejn 2001a, 192.

83 Lund 2011a, 278; Castelli 2017, 17, 24, n. 84.

84 Badoud 2015, 142.

85 Habicht 2003, 552; Badoud 2015, 176-177.

86 Grace 1985, 11, n. 21.

87 Finkielsztejn 2001a, 73.

88 Lund 2011a, 283; Cankardeş-Şenol 2016, 69.

89 Habicht 2003, 559.

90 Grace 1985, 11, n. 21.

91 Finkielsztejn 2001a, 132, 136, 138; Badoud 2015, 143.

92 Palaczyk 2001, 328.

93 Şenol – Şenol 1997, 58-59; Cankardeş-Şenol 2016, 69-79 (Nikasagoras I) and 80-100 (Nikasagoras II).

94 Badalianc 1980, 165; Buzoianu 1980, 122-123, fig. 2; Conovici 1986, 136, 139, n. 91; Buzoianu 1992, 150; Lungu – Trohani 2000, 143, n. 54; Irimia 2005, 337, cat. no. 25, fig. 4/1; Vnukov – Efremov 2017, 64, cat. nos. 96-97.

95 Măndescu 2016, 368-369.

96 Badalianc 1980, 165; Badalianc 2000, 270, 306; Matera 2014, 178, 189, 213; Cankardeş-Şenol 2016, 263; Cankardeş-Şenol 2017, 256.

97 Finkielsztejn 2001a, 128, 171, 195; Badoud 2015, 194-195, 200, fig. 70.

or 147 BC⁹⁸), Anaxandros (145 BC⁹⁹, 143/142 BC¹⁰⁰ or 143 BC¹⁰¹), and Polyaratos II (133 BC¹⁰² or c. 125 BC¹⁰³), the activity of Linos certainly falls in the frames of the period Va, probably starting in a slightly earlier time, in the last years of the period IVb, and covers also a significant fraction of the period Vb¹⁰⁴. If we look back to the moment that generated the early dating of Linos, Maiuri recognized the name Nikasagoras associated with Linos on the amphora in the museum in Rhodes as an eponym known especially from the associations with the fabricant Agathoboulos. The systematization of the Rhodian stamps from Alexandria highlighted the fact that the fabricant Agathoboulos is attested in association with several eponyms, in the same extent from period Va (Astymedes II, Thersandros, Aristakos, Andrias, Archembrotos I) and from the period Vb (Andronikos, Nikasagoras II, Kallikrates II, Aristogenes, Ieron II)¹⁰⁵. And in these circumstances, the possibility that Linos is in fact associated with Nikasagoras II (period Vb) and not with Nikasagoras I (period IIIId) gains in consistency. That it can not be about Nikasagoras I testifies also the reality that Linos does not appear in any feature in which the clearly identified stamps of this eponym are present, sometimes in significant quantities (eight to ten copies), as in Middle Stoa or in the Pergamon deposit¹⁰⁶.

Linus' stamps do not even appear in a single one specimen in the complexes or archaeological contexts that are considered significant for shaping the periods III and IV. Defining for period III, the Pergamon deposit does not know Linos. It is true that his name is among the fabricant stamps discovered at Pergamon¹⁰⁷, but not in the famous amphorae deposit that ends at around 160 BC¹⁰⁸. Linos is also missing from Carthage but also from Corinth, the destruction of these cities being the events that mark the end of period IV¹⁰⁹. Linos begins to make its presence felt only with the period V: for example, in Alexandria, in a layer dated in the second half of the 2nd century BC¹¹⁰. At Neapolis Skythica, Linos' stamps were discovered on the same layer (and sometimes in the same feature) with eponyms mostly from the period V, in

---

98 Palaczyk 2001, 328.

99 Palaczyk 2001, 328.

100 Finkielsztejn 2001a, 195, table 21.

101 Badoud 2015, 143.

102 Palaczyk 2001, 328.

103 Finkielsztejn 2001a, 171, 195, table 21.

104 Of all these associations of Linos with Rhodian eponyms, the one with Astymedes II, pointed out by Yu. S. Badalianc (1980, 165) and resumed later by the same author (2000, 270, 306), might require additional arguments. This specific association is not always considered reliable, so that in the most recent close-up view upon the seriation of the Rhodian fabricants (Cankardeş-Şenol 2017, 256) it is not included. Eventually we chose to keep it among the other associations, however, since a connection between Astymedes II and Linos would not impinge noticeably on the lower limit of the chronology of the fabricant (given the temporal proximity to the eponymate year of Anaxandros which provides an undisputed landmark).

105 Cankardeş-Şenol 2017, 255.

106 Grace 1985, 9; Börker – Burow 1998, 6-7; Lawall 2002, 316.

107 Börker – Burow 1998, cat. no. Rh F 256.

108 Lawall 2002, 318.

109 Coulson et. al. 1997, 48, 54.

110 Cankardeş-Şenol 2010, 128, n. 13.

the site's D chronological horizon¹¹¹. The year of the destruction of Samaria by the Hasmonean king of Judea, John Hyrcanus, namely 108 BC (the last year of period V)¹¹², gives a terminus ante quem for the beginning of Linos' activity, since he appears among the producers attested there¹¹³.

The Dacian settlements in which his stamps were discovered (Fig. 4) also greatly contribute to securing an accurate dating of Linos' activity. Maybe not necessarily the settlement from Cetățeni, having a long and fluid evolution, from the beginning of the 2nd century BC to the 1st century AD, but certainly the other settlements in which the archaeological features were better documented. The stamp found in the 1956 excavations at Popești (Fig. 5/6) was part of an archaeological context that does not seem earlier than the middle of the 2nd century BC¹¹⁴. The second specimen from Popești (Fig. 5/7) was found in an even later layer, dating back from the first half of the 1st century BC¹¹⁵. The settlement of Popești was founded, according to the excavators' conclusions, 'around or shortly before 150 BC', of great importance in establishing this chronological milestone being the stamp of the eponym Pythodoros (period IVb, dated sometime between 150 and 147 BC¹¹⁶, or around 153 BC at the earliest on the basis of epigraphic clues¹¹⁷), discovered at the bottom of the earliest stratum of Dacian habitation¹¹⁸. This is the only Rhodian stamp belonging to period IV from Popești. All the other Rhodian stamps found in the habitation's layers here, and not a few (the eponyms Klenostratos, Timokles II and Aristonomos, the fabricants Philostephanos, Doros II, Sotas, Mnason of Antioch and, of course, Linos)¹¹⁹, date from period V and especially VI. Regarding the Dacian settlement from Cărlomănești, its beginnings are to be placed sometime in the second half of the 2nd century BC¹²⁰, so the amphora with the stamp of Linos couldn't get here until 150 BC, even if there are some cases of amphorae having long lifetime, measured in decades, such as the known examples from Marissa¹²¹. In the settlement from Pleașov, in addition to the stamp of the fabricant Linos (Fig. 5/8), three other stamps of Rhodian eponyms were discovered¹²², all from the period V, well anchored chronologically in the decades from the middle of the 2nd century BC second half: Andrias (period Va, between 137/136 and 134/133 BC¹²³, or 137 BC¹²⁴), Teisamenos (the final years of period

111 Zajcev 2005, 263, table 1, fig. 3.

112 Finkielsztejn 1998.

113 Crowfoot et al. 1957, 383.

114 Vulpe 1959a, 342, fig. 10/2; Lungu – Trohani 2000, 151, cat. no. 14.

115 Vulpe 1961, 329, fig. 6/6.

116 Finkielsztejn 2001a, 193, table 20.

117 Badoud 2015, 178.

118 Vulpe 1997, 166-167; Palincaș 1997, 184.

119 Vulpe 1957, 231, fig. 11/1 (Mnason); Vulpe 1959b, 314, fig. 12/5 (Klenostratos); Tudor 1967, 68, cat. nos. 118-119, figs. 5/108-109 (Philostephanos and Sotas); Conovici 1986, 136, 139 (Klenostratos, Doros II, Sotas and Linos); Palincaș 1997, 185 (Timokles II); Trohani 1997, 216, pl. 42/2 (Aristonomos).

120 Babeș 1975, 129; Babeș 2001, 135.

121 Ariel – Finkielsztejn 1994, 210.

122 Preda 1986a, 91, n. 49, fig. 24/1; Preda 1993, 191, 194, n. 1, figs. 7/7-8, 8/78.

123 Finkielsztejn 2001a, 195, table 21.

124 Palaczyk 2001a, 328.

Vb, 128 BC¹²⁵ or sometime between 124 and 122 BC¹²⁶, most likely 124 BC¹²⁷) and Aischinas (period Vc, ca. 116 BC¹²⁸ or 118 BC¹²⁹). This somewhat cohesive group of eponyms encourages us to admit that the stamp of fabricant cannot be too remote chronologically. Earlier (period III) are the Rhodian stamps of eponyms found at Adâncata (Ainesidamos II, Aristeidas and the alleged Nikasagoras I, but it may actually be Nikasagoras II)¹³⁰, but no archeological excavations have been performed here, and the stratigraphy of the site and the settlement's stages of habitation, widely dated in 5th–2nd centuries BC, remain unknown for the time being. Regarding the settlement from Cetățeni, it is relevant to point out that three of the four Rhodian eponyms attested in association with the fabricant Linos are present in the group of stamped handles discovered here by means of seven stamps (only Anaxandros is missing): a rectangular stamp of Astymedes II, four stamps of Nikasagoras II (three rectangular and one round with rose flower) and two round stamps (the well known Helios bust variant¹³¹) of Polyaratos II¹³².

Last but not least, the shape of the amphora handles stamped with the Linos workshop's dies found in the Dacian settlements should be additionally discussed. Even if only fragmentarily preserved, five handles (three of them from from Cetățeni, and one each from Pleașov and Adâncata) are relevant enough. All these handles, without exception, are always bent at sharp angle (fig. 5/1-3, 8-9), pattern adopted at a later stage in the evolution of Rhodian amphorae and generalized not earlier than of the 2nd century BC. This shape feature characterizes the amphorae belonging to the 2nd century BC late series of Villanova variant and especially to a particular Alexandrian variant (last quarter of the 2nd century BC)¹³³.

We obtain the same result reporting the five handles to the newest typology developed for the shapes of the Rhodian amphorae handles, which clearly shows an evolution from the arched profile to the angular one¹³⁴. The handles from Pleașov and Adâncata (figs. 5 /8-9) belong to Form 2.b, a specific shape for the periods IIIe-Va¹³⁵ (roughly the decades in the middle of the 2nd century BC), and in the three handles kept fragmentary from Cetățeni (figs. 5/1-3) close variants of Form 2.c are to be recognized, a shape having a constant presence throughout the periods Va-VI¹³⁶ (second half of the 2nd century BC).

Therefore, from the data available so far, the period in which Linos operated as fabricant in Rhodes is a long one, most likely extending over the third quarter of the 2nd century BC, roughly pegged by the extreme office years of the eponyms

125 Palaczyk 2001, 328, pl. 49/13.

126 Finkielsztejn 2001a, 195, table 21.

127 Badoud 2015, 143.

128 Finkielsztejn 2001a, 195, table 21.

129 Palaczyk 2001, 328.

130 Irimia 2005, 336-338, cat. nos. 23-24, 26, figs. 7/1, 13/32-24, 26.

131 Cankardeş-Şenol 2016, 255, 268.

132 Măndescu 2016, 360, 374-376, pls. 2/E14 ; 3/E38-31, 40-41.

133 Monachov 2005, 78, 80, figs. 5-8.

134 Lund 2019, 217-223, fig. 2.

135 Lund 2019, 219, fig. 6.

136 Lund 2019, 219, fig. 7.

Astymedes II (147 BC the earliest proposed date¹³⁷) and Polyaratos II (c. 125 BC the latest proposed date¹³⁸). For an even later date would plead a strange detail of Nikasagoras II's career. He is epigraphically attested at Lindos as the priest of Athana Lindia in 123 BC, and, in a natural order of offices, it was normal that only at a later stage of his career, for which one could wait even a quarter of a century, to reach in a higher (in fact utmost) dignity as a priest of Halios in Rhodes¹³⁹. Crediting the eponymous year of Nikasagoras II as 132 or 131 BC and not any other but after 123 BC, we must agree that we are facing one of the very rare situations (in any case not the only one example)¹⁴⁰ in which the order of the offices follows the unnatural and reverse path, from the supreme dignity in Rhodes to a lower honor and inferior status.

It is not excluded that behind this relatively long career of Linos and other fabricants in the same situation to hide social or family realities that are harder to detect: for example, a workshop perpetuated within the family by inheritance over several generations, the new owner (nephew) being named after his predecessor (his grandfather)¹⁴¹, according to the system of transmitting names in Rhodian families¹⁴². We would thus have to deal with a possible Linos II, grandson of Linos I, operating successively in the same workshop, the homonyms perpetuating the activity under the same brand over two or three decades. However, reaching a long period of activity was not such an extraordinary event for fabricants: almost 50 of the 241 fabricants attested in association with eponyms on Rhodian amphorae¹⁴³, so about 20%, have a long activity, exceeding 30 years, up to 50 years. At the same time, it is true that a significant number of the 241 fabricants, namely 32 (13%), are attested only for a single year, by the means of a single one associated eponym. The percentages are strictly related to the number of fabricants certified in association with eponyms, and can be misleading if we consider that the total number of Rhodian fabricants is estimated at over 400, a huge amount of which 394 names have been identified¹⁴⁴.

It should be noted that much of Linos' duration of activity overlaps a period of time when the import of Rhodian wine at Cetățeni was on an obvious upward trend, namely the decade 140-131 BC, preparing to reach its peak (an event that happened very soon, during the next decade)¹⁴⁵. This image is in stark contrast to the picture offered by the nearest area where the Greek and Hellenistic factors were plenary exercised, namely the Black Sea. Here, alike in the Greek cities on the western shore (Histria, Tomis, Callatis)¹⁴⁶, on the north shore (Olbia)¹⁴⁷ and Maeotian Lake (Tanais)¹⁴⁸, the influx of Rhodes amphorae registers, just during this period, obvious and significant

137 Palaczyk 2001, 328.

138 Finkielstejn 2001a, 195, table 21.

139 Grace 1985, 11, n. 21; Habicht 2003, 567-568, n. 133; Badoud 2014, 25-26; Badoud 2015, 154-157.

140 Badoud 2015, 155-156, fig. 66.

141 Grace 1985, 12-13; Garcia Sanchez 2019, 212-214, fig. 3.

142 Bresson 1981, 345.

143 Cankardeş-Şenol 2017, Appendix, 221-234.

144 Badoud 2017, 13-14; Badoud – Dana 2019, 174.

145 Măndescu 2016, 372, fig. 4/1.

146 Conovici 2005, 104-107, figs. 5-6.

147 Lawall et al. 2014, 30, fig. 2.

148 Matera 2016, 193-194, fig. 1.

decreases. Also, a decrease of the importation of Rhodian amphorae to extinction is recorded after the middle of the 2nd century BC in the ‘barbarian’ territories adjacent to the Black Sea to the northwest¹⁴⁹ and in those of northeastern Thrace¹⁵⁰. But not in the Dacian territory, which makes us think that right now, soon after the middle of the 2nd century BC, the ‘barbarian’ lands between the Danube and the Carpathians were a well-targeted outlet for Rhodian traders, an ‘emerging market’ that could be reached, possibly, through new trade routes and mechanisms, other than the traditional West of the Pontos Euxeinos ones.

It has already been found that this clear decrease of the presence of Rhodes on the Black Sea markets, which should not be attributed at all to a crisis of wine production, which was still at high levels in the years 150-130 BC¹⁵¹, is offset by the intensification of production orientation to other markets, such as Lower Egypt and the Southern Levant¹⁵². In terms of this sales market’s fluctuation must also be interpreted the ascending trend of the presence of Rhodes at Cetățeni, in the Dacian milieu, starting with 140 BC, to the peak it will register here in the decade 130-121 BC¹⁵³.

The debate over the role that the Greek colonies on the western shore of Black Sea could have played in intermediating commercial transactions between Rhodian merchants and North Danubian ‘barbarians’ has a long, deep-rooted tradition in literature. Given the complete absence of written sources, the pros¹⁵⁴ or cons¹⁵⁵ can only be speculative, following the path of a more or less logical argumentation. However, the peak of the inflow of Rhodian wine to Cetățeni at a time when the West and North of the Pontos Euxeinos market are, as shown above, in obvious decline may also suggests the existence of alternative routes cut directly through the North Thracian lands and avoiding the Greek cities ‘help’ in reaching the ‘barbarian’ territory.

In any scenario, the role of the most important way for amphorae to enter the Dacian territory was played by the Danube, which directly linked the Black Sea to the ‘barbarian’ territories. This river enjoyed a privileged status as the main traffic artery, a real highway of Antiquity, as shown by the map of discoveries¹⁵⁶. Since the first half of the 2nd century BC the ships with Rhodian amphorae advanced upstream on the final course of the Danube, almost 1,000 km long, reaching close to the dangerous sector (and which remained inaccessible until late in the modern era) of the Iron Gates (Danube Gorge). A stamp of the eponym Kallikratidas II (period IIIc) found in a Dacian settlement on the northern bank of the Danube, on the western outskirts of Drobeta-Turnu Severin¹⁵⁷, is eloquent in this regard. For the last quarter of the 2nd

---

149 Mateevici 2009, 269.

150 Božkova 2010, 105.

151 Lund 2011b, 287-289, figs. 13/3-4.

152 Finkielstejn 2001b, 193-194, figs. 3-5.

153 Măndescu 2016, 372, fig. 4/1.

154 Irimia et al. 2011, 127; Măndescu 2015.

155 Glodariu 1974, 37; Tudor 1967, 45-46; Sirbu 1983, 65.

156 Glodariu 1974, pl. 2; Sirbu 1983, figs. 2, 4; Măndescu 2015, fig. 1.

157 Boroneaț – Davidescu 1968, 255, fig. 6.

century BC, a consecrated place for transshipment of Rhodian wine on the northern bank of the river, from where it was then taken inland, can be considered the spot accidentally discovered (and unfortunately destroyed during the discovery, before any archaeological survey of site) on the southeastern periphery of the current city Bechet, 3.5 km away from the Danube. The stamps found at Bechet unequivocally indicate period V: the eponym Agoranax, the fabricant Midas and a complete amphora having the handles stamped with the dies of the eponym Euanor and, most likely, the fabricant Damokrates III (with monogram under the name)¹⁵⁸. From such ‘consecrated places’ of moorage on the banks of the Danube, such as the one at Bechet, the amphorae of Rhodes spread in a fan-like shape area, deep to the north in the inland of the ‘barbarian’ territory, as shown by the discoveries from Mărgăritești (the eponym Timotheos, period Vb)¹⁵⁹, Godeni (the fabricant Dios III, period V)¹⁶⁰, Runcu (the eponym Theuphanes II, period IIc)¹⁶¹, Polovragi (the eponym Damothemis, period IIIa)¹⁶², Ocnița (the eponym Damon, period Vc)¹⁶³ and Govora¹⁶⁴. Beyond the aspects related to the illustration of some routes and trade mechanisms, given the very short time that elapsed between the manufacture of the amphora and its arrival at the destination (estimated at about one year only¹⁶⁵, although there are different opinions that considerably prolong this term¹⁶⁶) clearly shows the extraordinary potential as chronological vectors that Rhodian amphora stamps encompass, even more than coins, fibulae and other importations, for the internal chronology of the Dacian settlements.

The Rhodian amphorae reach at Cetățeni their terminus station, in the northernmost extremity to the Carpathians (and also in the largest known quantity in entire Dacian territory), after crossing a distance of about 160 km from the Danube, probably following a changeable water and land route along the valleys of Argeș and Dâmbovița Rivers (this road initially passing through the settlement of Popești)¹⁶⁷. This distance is almost three times longer than the route traveled by Rhodian amphorae from the Danube to the furthestmost spot reached to the south, in the ‘barbarian’ inland, represented by the above-mentioned habitat at Veliko Târnovo (only 60 km away, the route probably following mostly the course of the Yantra River). Benefiting from the generous flow of at least partly navigable rivers, it was not problematic for Rhodian amphorae to advance deep into the inland, sometimes up to hundreds of kilometers away from the main sea or river route. Relevant in this respect, the amphorae reach about 200 km away from the Black Sea coast to the northwest, in the Iron Age fortresses of Butuceni and Potârca, following the course of the Dniester and then Răut Rivers¹⁶⁸. Also from the Black Sea, but to the south, following the course of

158 Bondoc 1999; Bondoc 2004, 6-11, cat. nos. 1-3, with different readings of the pair of names.

159 Preda 1986b, 106, pl. 66/3, with different reading of the name.

160 Bondoc 2004, 12, cat. no. 4.

161 Tudor 1967, 44, 70, cat. no. 122.

162 Tudor 1967, 44, 70, cat. no. 121.

163 Berciu 1981, 67, pl. 108/2, with different reading of the name.

164 Glodariu 1974, 194, no. 54.

165 Finkielstejn 2002, 228.

166 Stolba 2007, 155-157.

167 Măndescu 2015, 257-258, fig. 1.

168 Niculiță et al. 2019, 61, 76, 77.

the river Sangarius (Sakaria), the Rhodian amphorae reach deep into the Phrygian inland, at Gordion, even if there we may have to deal with a different reason, namely a military one and not necessarily trade¹⁶⁹. The same military campaign explanation was given for the occurrence of Rhodian amphorae in the Germanic cultural milieu of northern and central Moldova (Poieniști-Lukaševka culture): rather prey from robbery expeditions south of the Danube and not necessarily expressions of trade relations with Greek colonies on the Black Sea shore¹⁷⁰.

The wine of Rhodes was the most favorite wine ever imported into Iron Age ‘barbarian’ lands north of the Danube. The distribution area and the quantity of Rhodian amphorae discoveries in the Dacian territory definitely surpass any other production center, be it Aegean or from Pontos Euxeinos¹⁷¹. This, probably, also as an expression of a very frequent and vivid commercial transfer program, since the wine of Rhodes was not one to suit the ageing process (unlike some other Aegean wines¹⁷²), but rather it was ordinary consumed, as young wine, in everyday life¹⁷³. With all this influx, large areas of pre-Roman Dacia seem to be left out of this process, strangely immune to the the appetite for this overseas desirable good. Apparently, the wine distribution network looks like that would stop on the mountains line¹⁷⁴. From the Dacian territory surrounded by the Carpathian arch (broadly corresponding to nowadays Transylvania) not even a single Rhodian stamp is known.

That is why the image left by the large number of amphorae provided by the settlement of Cetățeni at the foot of the southern slopes of the Carpathians is so surprising. The location of this settlement on the most important old road that crossed the Carpathians (main communication artery even today, through the mountain passage Rucăr-Bran, 1290 masl max. altitude), was the clue able to suggest a plausible explanation. Namely that the multitude of Rhodian amphorae potsherds does not necessarily represent the vestiges of a local consumption, but rather of a current program of redistribution to intra-Carpathian regions: here, at Cetățeni, the imported wine would have been transferred from the amphorae (which were abandoned on the spot) to containers more suitable to a rough road (wooden barrels and leather bellows), before taking the mountain path¹⁷⁵. In the same time, there are many reluctances expressed against this view. Firstly, based on the obvious risk of losing the quality of the transferred wine and on the nonsense of abandoning the amphorae (these being themselves a cherished ware as high-quality containers)¹⁷⁶. Then, in the perspective of some alleged peculiar and therefore different consumption and conviviality behaviors agreed by the inhabitants of this over the mountains part of Dacia. In other words, to bring the wine over the mountains with such great sacrifices – but for whom?, since in

---

169 Lawall 2008.

170 Babeș 1993, 73-74, 153.

171 Sirbu 1983, 55-57, figs. 4, 8.

172 Stolba 2007, 156.

173 Finkielstzejn 1999, 26, n. 4; Lund 2011b, 287.

174 Opaş 2013, 29, 42-43.

175 Eftimie 1959, 206, n. 44; Glodariu 1974, 30-32, 115-116, 123-124, 139; Măndescu 2015, 358-359, fig. 1.

176 Sirbu 1983, 62-63.

the intra-Carpathian lands the wine, as alcoholic beverage, would never have enjoyed a real success¹⁷⁷.

The trade maintained and developed by the Greek centers in the ‘barbarian’ lands¹⁷⁸ is a chapter still open, and the written sources in this respect cannot be considered exhausted. Our expectations regarding the highlighting through archeology or epigraphy of some details still unknown in this field should remain alive, since new discoveries still manage to fundamentally change the perspective in which the state of affairs has been considered so far. The best example is constituted by the inscription discovered in 1990 near Vetren, at Asar Dere (Bulgaria), dating from the middle of the 4th century BC, which tells about how the Thracian kingdom of Odrysae, among others, regulated and guaranteed the rights of Greek trade in the ‘barbarian’ realm and stipulated the trade routes to be followed by Greek merchants¹⁷⁹. Even if the discovery of such ‘gold mines’ as the Asar Dere inscription is a kind of event much less likely to happen in the lands north of the Danube, and this may very well be a vain hope, it would not be too late to start with much less spectacular, but fully honest and well-founded projects, such as the re-evaluation and proper publication of the unjustly ignored museum collections.

List of the recently found Rhodian amphora stamps from Cetățeni

Eponym stamps

1. Argeș County Museum, inv. no. I. V. 4043. Pink color with yellowish slip on the outer surface.

Cetățeni, archaeological excavations before 1972. Round, 3.4 cm in diameter. Fig. 2/1

Retrograde writing except the first *epsilon*.

Ἐπ[ὶ Ἀνδ]ρία Θε[σμο]φορίου rose flower in the centre.

2. Argeș County Museum, inv. no. I. V. 4044. Pale pink color.

Cetățeni, chance find before 2020. Rectangular, 3.6 x 1.5 cm. Fig. 2/4.

Ἐπὶ [- - - - -]

Βα[δ]ρομίου

Fabricant stamps

3. Argeș County Museum, inv. no. I. V. 4041. Pale pink color with traces of yellowish slip on the outer surface, largely detached.

Cetățeni, archaeological excavations before 1972. Rectangular, 4.5 x 1.7 cm. Figs. 2/2; 5/2

Nu retrograde.

Αἴνου bunch of grapes.

177 Egri 2014 ; Egri 2019, 128-140, figs. 81-83, 85.

178 Bravo – Chankowski 1999.

179 Velkov – Domaradzka 1994; Avram 1998; Chankowski – Domaradzka 1999; Bouzek et al. 2002, 339-342.

4. Argeș County Museum, inv. no. I. V. 4042. Pink color with light yellowish to whitish slip on the outer surface.

Cetățeni, archaeological excavations, 1981 campaign, trench 2. Rectangular, 4.5 x 1.8 cm. Figs. 2/3; 5/1. A[ívou] bunch of grapes.

Bibliography and Abbreviations

- Akamatis 2000 Akamatis, I. M., *Ενσφράγιστες λαβές αμφορέων από την Αγορά της Πέλλας. Ανασκαφή 1980-1987. Οι ομάδες Παρμενίσκου και Ρόδου*, Athens.
Aligned to the left = Centre Alexandrin d'Étude de Amphores, édition numérique de la base des matrices des éponymes et fabricants rhodiens.
- Angelov 1973 Angelov, N., "Kulturni plastove predi izgraždaneto na dvoreca", Carevgrad Tărnov. Dvorecăt na bălgarskite care prez vtorata bălgarska dăržava I: Istorija na proučvanijata, arhitektura, nadpisi, moneti, kulturni plastove predi izgraždaneto na dvoreca (ed. Kr. Mijatev – D. Angelov – S. Georgieva – T. Gerassimov), Sofia, 259-351.
- Ariel 1990 Ariel, D. T., *Imported Stamped Amphora Handles, Coins, Worked Bone and Ivory, and Glass (Excavations at the City of David 1978-1985. Directed by Yigal Siloh, II)*, Jerusalem.
- Ariel – Finkielsztejn 1994 Ariel, D. T. – Finkielsztejn, G., "Stamped Amphora Handles", Herbert, S. C., *Tel Anafa I.i. Final Report on Ten Years of Excavation at a Hellenistic and Roman Settlement in Northern Israel*, JRA Supplementary Series 10, Ann Arbor, 184-240.
- Avram 1998 Avram, A., "Notes sur l'inscription de l'emporion de Pistiros en Thrace", *Il Mar Nero* 3, 37-46.
- Babeș 1975 Babeș, M., "Problèmes de la chronologie de la culture géto-dace à la lumière des fouilles de Cărlomănești", *Dacia*, N. S. 19, 125-139.
- Babeș 1993 Babeș, M., *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn.
- Babeș 1999 Babeș, M., "Stațiunea geto-dacă de la Cetățeni. Descoperiri și informații recuperate", *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 50/1-2, 11-31.
- Babeș 2001 Babeș, M., "Stațiunea geto-dacă de la Cărlomănești: dava sau centru religios?", *Mousaios* 15, 123-146.
- Badalianc 1980 Badalianc, Ju. S., "Novye hronologičeskie sootvetstviâ ličnyh imen na rodoskih amforah", *SovArch* 2, 161–166.
- Badalianc 2000 Badalianc, Ju. S., *Ëllinističeskij Rodos. Keramičeskie klejma IOSPE III–kak istoričeskij istočnik. Analiz, problemy, rešeniâ*, Moskow.
- Badoud 2014 Badoud, N., "The Contribution of Inscription to the Chronology of Rhodian Amphora Eponyms", *Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery* (ed. P. G. Bilde – M. W. Lawall), Aarhus, 17-28.

- Badoud 2015   Badoud, N., *Le Temps de Rhodes. Une chronologie des inscriptions de la cité fondée sur l'étude de ses institutions*, Vestigia 63, Munich.
- Badoud 2017   Badoud, N., "Deciphering Greek Amphora Stamps", *CHS Research Bulletin* 5/2, 1-20.
- Badoud 2019   Badoud, N., "Ce qu'étaient les timbres amphoriques grecs. Genre et statut dans l'industrie céramique rhodienne", *Analyse et exploitation des timbres amphoriques grecs* (ed. N. Badoud – A. Marangou), Rennes, 195-209.
- Badoud – Dana 2019   Badoud, N. – Dana, D., "L'onomastique des fabricants d'amphores rhodiennes", *Analyse et exploitation des timbres amphoriques grecs* ed. N. Badoud – A. Marangou), Rennes, 173-193.
- Berciu 1981   Berciu, D., *Buridava dacică*, I, Biblioteca de arheologie 40, Bucharest.
- Bondoc 1999   Bondoc, D., "Amfore ștampilate rhodiene la Bechet, jud. Dolj", *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 50/3-4, 155-161.
- Bondoc 2004   Bondoc, D., *Ancient Greek Vessels*, The Museum of Oltenia, Craiova.
- Boroneanț – Davidescu 1968   Boroneanț, V. – Davidescu, M., "Două bordeie dacice în Schela Cladovei – Turnu Severin", *Apulum* 7/1, 253–260.
- Börker 2019   Börker, C., "Der ἐργαστηρίαρχης und die rhodischen Amphorenstempel", *ZPE* 209, 78-90.
- Börker – Burrow 1998   Börker, C. – Burrow, J., *Die Hellenistischen Amphorenstempeln aus Pergamon Der Pergamon-Komplex*, Pergamenische Forschungen 11, Berlin.
- Bouzek et al. 2002   Bouzek, J. – Domaradzka, L. – Archibald, Z. H., *Pistiros II: Excavations and Studies. Reports of the joint project of excavations and studies by the Bulgarian Academy of Sciences, Charles University in Prague, University of Liverpool, Ecole Française d'Athènes and Archaeological Museum Septemvri (Pistiros II)*, Prague.
- Božkova 2010   Božkova, A., "Le commerce des sites indigènes entre Odessos et le Danube aux IIIe et IIe s. av. J.-C. selon les timbres amphoriques", *PATABS I. Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 avril 2006*, *Varia Anatolica* 21 (ed. D. Kassab Tezgör – N. Inaishvili), Istanbul, 103-106.
- Bravo – Chankowski 1999   Bravo, B. – Chankowski, V., "Cités et emporia dans le commerce avec les barbares, à la lumière du document dit à tort «Inscription de Pistiros»", *BCH* 123, 275-317.
- Bresson 1981   Bresson, A., "Règles de nomination dans la rhodes antique", *DHA* 7, 345-362.
- Buzoianu 1980   Buzoianu, L., "Ștampilele rhodiene de la Edificiul Roman cu Mozaic", *Pontica* 13, 119-139.
- Buzoianu 1992   Buzoianu, L., "Importurile amforice la Tomis în perioada elenistică", *Pontica* 25, 99-165.
- Canarache 1957   Canarache, V., *Importul amforelor ștampilate la Istria*, Biblioteca istorică 1, Bucharest.
- Cankardeş-Şenol 2001   Cankardeş-Şenol, G., "Metropolis'den hellenistik döneme ait bir grup amphora mühürü", *Olba* 4, 101-115.

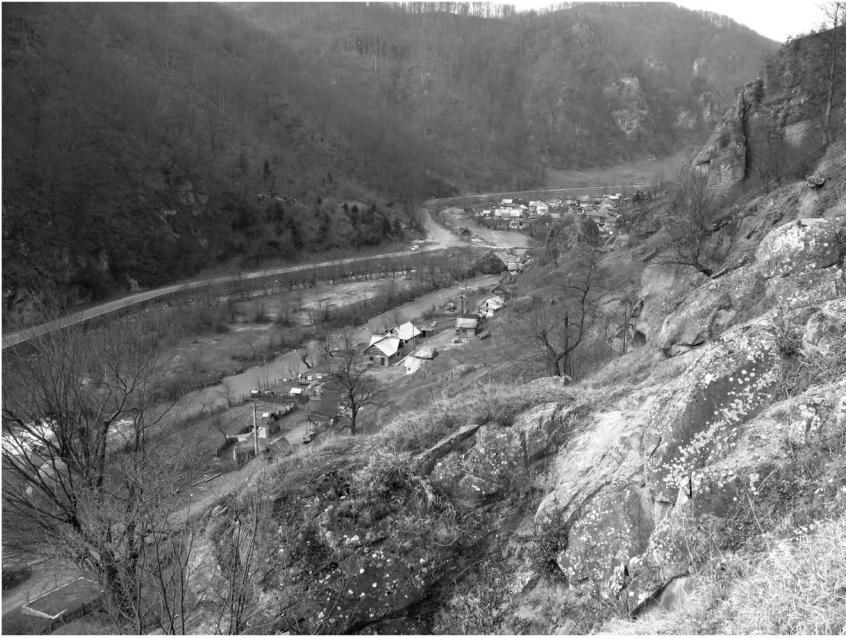
- Cankardeș-Șenol 2003 Cankardeș-Șenol, G., "Hellenistic Stamped Amphora Handles from the Bridge Excavations, Gabbari Sector 2", *Nécropolis 2, I (Études alexandrines 7)* (ed. J.-Y. Empereur – M. D. Nenna), Cairo, 213-260.
- Cankardeș-Șenol 2010 Cankardeș-Șenol, G., "Nikandros Group: Matrix Studies on the Amphora Stamps of the Group", *Olba 18*, 125-139.
- Cankardeș-Șenol 2016 Cankardeș-Șenol, G., *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps, 3 (Λ to Σ) (Études Alexandrines 37)*, Alexandria.
- Cankardeș-Șenol 2017 Cankardeș-Șenol, G., *Lexicon of Eponym Dies on Rhodian Amphora Stamps, 4 (T to X) (Études Alexandrines 39)*, Alexandria.
- Castelli 2017 Castelli, T., "La chronologie des éponymes rhodiens de la fin du IIIe s. et du premier tiers du IIe s. Nouvelles hypothèses", *RÉA 119/1*, 3-24.
- Chankowski – Domaradzka 1999 Chankowski, V. – Domaradzka, L., "Réédition de l'inscription de Pistiros et problèmes d'interprétation", *BCH 123*, 247-258.
- Chițescu et al. 1983 Chițescu, L. – Sion, A. – Cristoccea, S., "Cercetările arheologice efectuate la complexul de monumente feudale de la Cetățeni, jud. Argeș", *Cercetări arheologice 6*, 51-77.
- Calvet 1972 Calvet, Y., *Les timbres amphoriques (1965-1970) (Salamine de Chypre III)*, Paris.
- Conovici 1986 Conovici, N., "Repere cronologice pentru datarea unor așezări geto-dacice". *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos 2*, 129-141.
- Conovici 2005 Conovici, N., "The Dynamics of Trade in Transport Amphoras from Sinope, Thasos and Rhodos on the Western Black Sea Coast: a Comparative Approach", *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400–100 BC (Black Sea Studies 3)* (ed. V. F. Stolba – L. Hannestad), Aarhus, 97-117.
- Coulson et al. 1997 Coulson, W. D. E. – Mook, M. S. – Rehard, J. W. – Grace, V. R., "Stamped Amphora Handles from Tel Beersheba", *BASOR 306*, 47-62.
- Crowfoot et al. 1957 Crowfoot, J. W. – Crowfoot, G. M. – Kenyon, K. M., *The Objects from Samaria (Samaria-Sebaste III)*, London.
- Eftimie 1959 Eftimie, V., "Imports of Stamped Amphorae in the Lower Danubian Regions and a Draft Rumanian Corpus of Amphora Stamps", *Dacia, N. S. 3*, 195-217.
- Egri 2014 Egri, M., "Mediterranean Wine and Dacian Conviviality. Ancient and Modern Myths and Archaeological Evidence", *Fingerprinting the Iron Age. Approaches to Identity in the European Iron Age. Integrating South-Eastern Europe into the Debate* (ed. C. N. Popa – S. Stoddart), Oxford/Philadelphia, 48-62.
- Egri 2019 Egri, M., *Connectivity and Social Dynamics in the Carpathian Basin (1st Century BC - 1st Century AD). An Archaeological Investigation (Interferențe etnice și culturale în milenii I a.Chr.-I p.Chr. 24)*, Cluj-Napoca.
- Finkielsztejn 1999 Finkielsztejn, G., "Hellenistic Jerusalem: the Evidence of the Rhodian Amphora Stamps", *New Studies on Jerusalem. Proceedings of the Fifth Conference, December 23rd 1999* (ed. A. Faust – E. Baruch), Jerusalem, 21-36.
- Finkielsztejn 2001a Finkielsztejn, G., *Chronologie détaillée et révisée des éponymes amphoriques rhodiens, de 270 à 108 av. J.-C. Environ. Premier bilan (BAR-IS 990)*, Oxford.

- Finkielsztejn 2001b Finkielsztejn, G., "Politique et commerce a Rhodes au IIe s. a. C.: le témoignage des exportations d'amphores", *Les cités d'Asie Mineure occidentale au IIe siècle a. C.* (ed. A. Bresson – R. Descat), Pessac, 181-196.
- Finkielsztejn 2002 Finkielsztejn, G., "Du bon usage des amphores hellénistiques en contextes archéologiques", *Céramiques hellénistiques et romaines, productions et diffusion en Méditerranée orientale (Chypre, Égypte et côte syro-palestinienne). Actes du colloque tenu à la Maison de l'Orient méditerranéen Jean Pouilloux du 2 au 4 mars 2000 (Travaux de la Maison de l'Orient méditerranéen 35)* (ed. F. Blondé – P. Ballet – J. F. Salles), Lyon, 227-233.
- Fraser – Bean 1954 Fraser, P. M. – Bean, G. E., *Rhodian Peraea and Ilands*, London.
- Garcia Sanchez 2019 Garcia Sanchez, M., "Famille, propriété et timbres amphoriques dans le droit grec ancien: le cas des fabricants rhodiens", *Analyse et exploitation des timbres amphoriques grecs* (ed. N. Badoud – A. Marangou), Rennes, 211-216.
- Glodariu 1974 Glodariu, I., *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj.
- Grace 1985 Grace, V. R., "The Middle Stoa Dated by Amphora Stamps", *Hesperia* 54/1, 1-54, pl. 1-5.
- Habicht 2003 Habicht, Ch., "Rhodian Amphora Stamps and Rhodian Eponyms", *RÉA* 105, 541-578.
- Irimia 2005 Irimia, M., "Descoperiri getice în zona Adâncata (com. Aliman, jud. Constanța)", *Pontica* 37-38, 318-384.
- Irimia et al. 2011 Irimia, M. – Conovici, N. – Ganciu, A., *Sondajul arheologic de la Satu Nou- "Vadu Vacilor" (com. Oltina, jud. Constanța)*, Constanța.
- Johnston 2020 Johnston, A., *Henry Hunter Calvert's Collection of Amphora Stamps and that of Sidney Smith Saunders*, Oxford.
- Jöhrens 2001 Jöhrens, G., "Amphorenstempel Hellenistischer Zeit aus Tanais", *Eurasia Antiqua* 7, 367-479.
- Kawanishi – Suto 2005 Kawanishi, H. – Suto, Y., *Amphora Stamps 1997-2001 (Akoris I)*, Tsukuba.
- Lawall 2002 Lawall, M. L., "Early Excavations at Pergamon and the Chronology of Rhodian Amphora Stamps", *Hesperia* 71/3, 295-324.
- Lawall 2008 Lawall, M. L., "Rhodian Amphora Stamps from Gordion, 189 BC", *Φιλιασ χαρτν. Mélanges à la mémoire de Nicolae Conovici (Cultură și civilizație la Dunărea de Jos 25)* (ed. A. Avram – V. Lungu – M. Neagu., Călărași, 111-120).
- Lawall et al. 2014 Lawall, M. L. – Guldager Bilde – Bjerg, O. L. – Handedberg, S. – Højte, J. M., "The Lower City of Olbia Pontike Occupation and Abandonment", *Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretation of Late Hellenistic Pottery*, Aarhus, 29-45.
- Lund 2011a Lund, J., "A New Sequence of the Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps in the First Half of the Second Century BC as Established through Seriation", *ActaArch* 82, 271-290.
- Lund 2011b Lund, J., "Rhodian Transport Amphorae as a Source for Economic Ebbs and Flows in the Eastern Mediterranean in the Second Century BC", *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC* (ed. Z. Archibald – J. K. Davies – V. Gabrielsen), Oxford, 280-295.

- Lund 2019   Lund, J., “The typology of the Rhodian amphora handle”, *Analyse et exploitation des timbres amphoriques grecs* (ed. N. Badoud – A. Marangou), Rennes, 217-223.
- Lungu – Trohani 2000   Lungu, V. – Trohani, G., “Vases hellénistiques à décor peint de la Plaine Roumaine”, *Istro-Pontica. Muzeul Tulcean la a 50-a aniversare, 1950-2000. Omagiu lui Gavrilă Simion la 45 de ani de activitate, 1955-2000* (ed. M. Iacob – O. Oberländer-Târnoveanu – F. Topoleanu), Tulcea, 137-162.
- Maiuri 1924   Maiuri, A., “Una fabrica di anfore Rodie”, *ASAtene* 4-5, 249-269.
- Marangou 2009   Marangou, A., “Amphores hellénistiques d'Amathonte”, *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 39, 347-363.
- Mateevici 2009   Mateevici, N., “Unele modificări privind datarea ștampilelor amforistice ale Rhodosului descoperite în mediul barbar al spațiului nord-vest Pontic”, *Tyragetia*, S. N. 3/1, 267-276.
- Matera 2014   Matera, M., *Analiza importu towarow w amforach rodyjskich na podstawie materiałów odkrytych w Tanais. Zarys kontaktów handlowych Rodos z obszarem dolnego Donu w III-I w p. n. e.* (dissertation thesis, University of Warsaw).
- Matera 2016   Matera, M., “O Rodos`kykh amforakh i kleymaks z Tanayisa”, *Forum Olbicum 1. Pam`ati V.V. Krapivinoyi* (ed. O. Tryhub) (*Єривако* 16/4), Kyiv-Mykolaiv, 189-203.
- Măgureanu et al. 2017   Măgureanu, D. – Matei, S. – Costache, D., “Cercetările arheologice de la Cărlomănești-Cețațuia (2011-2016)” (paper, annual archaeological reports, Bucharest).
- Măndescu 2006   Măndescu, D., *Cețațeni–Stațiunea geto-dacă de pe valea Dâmboviței Superioare, Brăila*.
- Măndescu 2015   Măndescu, D., “De la Mer Égée jusqu'aux Carpates: la route du vin de Rhodes vers la Dacie”, *The Danubian Lands Between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD). Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade - 17-21 September 2013)* (ed. G. R. Tsatskheladze – A. Avram – J. Hargrave), Oxford, 253-260.
- Măndescu 2016   Măndescu, D., “The Chronology of the Rhodian Stamped Amphora Handles in the South-Eastern Proximity of the Carpathian Basin: A Case Study: the Late Iron Age Settlement at Cețațeni”, *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin: Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 8-10 October 2015, Bibliotheca Musei Marisensis-Seria Archaeologica* 12, (ed. S. Berecki), Cluj-Napoca, 357-388.
- Monachov 2005   Monachov, S. Yu., “Rhodian Amphoras: Developments in Form and Measurements”, *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400–100 BC, Black Sea Studies* 3 (ed. V. F. Stolba – L. Hannestad), Aarhus, 69-95.
- Nicolaou 2005   Nicolaou, I., *The Stamped Amphora Handles from the House of Dionysos (Paphos V)*, Nicosia.
- Niculită et al. 2019   Niculită, I. – Matveev, S. – Nicic, A., *Cercetările sitului arheologic Potârca din Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi”*, Kishinev.
- Nilsson 1909   Nilsson, M. P., *Timbres amphoriques de Lindos publiés avec une étude sur les timbres amphoriques rhodiens (Exploration archéologique de Rhodes, Fondation*

- Carlsberg 5), Copenhagen.
- Oğuz-Kirca 2014 Oğuz-Kirca, E. D., "Some thoughts on the problem of identification of demes: the ancient Bozburun Peninsula", *Cedrus* 2, 267-289.
- Opaïț 2013 Opaïț, A., "Producția și consumul de vin în ținuturile dintre Carpați și Marea Neagră (secolele II a. Chr. – III p. Chr.): unele considerații", *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 64/1-2, 21-65.
- Palaczyk 2001 Palaczyk, M., "Rhodische Rundstempel mit Helioskopf. Zur Chronologie der Perioden V und VI", *Zona Archeologica. Festschrift für Hans Peter Isler zum 60. Geburtstag* (ed. S. Buzzi – D. Käch – E. Kistler – E. Mango – M. Palaczyk – O. Stefani), *Antiquitas* 3/42, Bonn, 319-329.
- Palaczyk 2017 Palaczyk, M., "Gibt es Verbreitungsmuster der rodischer 'Fabrikantenstempel'?", *Fragmenta Mediterranea. Contatti, tradizioni e innovazioni in Grecia, Magna Grecia, Etruria e Roma. Studi in onore di Christoph Reusser* (ed. L. Cappuccini – C. Leypold – M. Mohr), Firenze, 231-240.
- Palincaș 1997 Palincaș, N., "Scurtă prezentare a săpăturilor din sectorul S al așezării de la Popești (jud. Giurgiu). Campaniile 1989-1993", *Cercetări arheologice* 10, 172-192.
- Preda 1986a Preda, C., "Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice. Așezarea de la Pleașov, jud. Teleorman", *Thraco-Dacia* 7, 71–100.
- Preda 1986b Preda, C., *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata (Biblioteca de arheologie 47)*, Bucharest.
- Preda 1993 Preda, C., "Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Pleașov (județul Teleorman). Campaniile 1985-1987", *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 44/2, 185-196.
- Pridik 1917 Pridik, E. M., *Inventarnyi katalog klejm na amfonih ručkah i gorličkah i na čerepich Ermitažnogo sobranija*, Petrograd.
- Rasmussen – Lund 2004 Rasmussen, K. L. – Lund, J., "On the clay provenance of Rhodian transport amphorae", *Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean, Monographs of the Danish Institute at Athens* 5 (ed. J. Eiring – J. Lund), Aarhus, 325-327.
- Rosetti 1962 Rosetti, D. V., "Șantierul arheologic Cetățeni (r. Muscel, reg. Argeș)", *Materiale și cercetări arheologice* 8, 73-88.
- Rosetti – Chițescu 1973 Rosetti, D. V. – Chițescu, L., "Cetatea geto-dacică de la Cetățeni, jud. Argeș", *Buletinul Monumentelor Istorice* 4, 55-58.
- Samojlova – Mateevici 2011 Samojlova, T. – Mateevici, N., "Nume de femei pe ștampilele de producători de amfore Rhodene (în baza descoperirilor amforistice de la Tyra)", *Tyragetia*, S. N., 5 (20), 279-283.
- Sauciuc-Săveanu 1941 Sauciuc-Săveanu, T., "Callatis, VIIe rapport préliminaire. Fouilles et recherches des années 1932-1936", *Dacia* 7-8, 223-281.
- Sîrbu 1983 Sîrbu, V., "Nouvelles considérations générales concernant l'importations des amphores grecques sur le territoire de la Roumanie (les VIe-Ier siècles av. n. è.)", *Pontica* 16, 43-67.

- Stolba 2007 Stolba, V. F., "Local Patterns of Trade in Wine and the Chronological Implications of Amphora Stamps", *The Black Sea in Antiquity: Regional and Interregional Economic Exchanges*, *Black Sea Studies* 6 (ed. V. Gabrielsen – J. Lund), Aarhus, 149-159.
- Sztetyllo 1991 Sztetyllo, Z., *Pottery Stamps (1975–1989) (Nea Paphos IV)*, Warsaw.
- Sztetyllo – Mysliwiec 2000 Sztetyllo, Z. – Mysliwiec, K., *Pottery Stamps – Rescue Excavations, Tell Atrib 1985-1995 (Tell Atrib I)*, Warsaw.
- Șenol – Șenol 1997 Șenol, G. C. – Șenol, A. K., "Rhodian Stamped Amphorae from Sarayburnu", *Arkeoloji Dergisi* 5, 51-61.
- Șenol et al. 2004 Șenol, G. C. – Șenol A. K. – Doger, E., "Amphora production in the Rhodian Peraea in the Hellenistic Period", *Transport amphorae and trade in the Eastern Mediterranean*, *Monographs of the Danish Institute at Athens* 5 (ed. J. Eiring – J. Lund), Aarhus, 353-359.
- Trohani 1997 Trohani, G., "Așezarea de la Popești, jud. Giurgiu. Campaniile 1988– 1991, secțiunea II. Raport preliminar", *Cercetări arheologice* 10, 193–229.
- Tudor 1967 Tudor, D., "Răspândirea amforelor ștampilate grecești în Moldova, Muntenia și Oltenia", *Arheologia Moldovei* 5, 37–79.
- Velkov – Domaradzka 1994 Velkov, V. – Domaradzka, L., "Kotys I (383/2-359 av. J. C.) et l'emporion Pistiros de Thrace", *BCH* 118, 1-15.
- Vnukov – Efremov 2017 Vnukov, S. Yu. – Efremov, N. V., "Keramičeskie klejma iz razkopok gorodišča Kara-Tobe v Severo-Zapadnom Krymu", *Krym v èpohu èllinizma. Mežkul'turnye processy po dannym novejših arheologičeskih issledovanij. Sbornik naučnyh trudov, Simferopol*, 19-120, 279-285.
- Vulpe 1957 Vulpe, R., "Șantierul arheologic Popești (reg. București, r. Mihăilești)", *Materiale și cercetări arheologice* 3, 227-246.
- Vulpe 1959a Vulpe, R., "Șantierul arheologic Popești (r. Mihăilești, reg. București,)", *Materiale și cercetări arheologice* 5, 339-349.
- Vulpe 1959b Vulpe, R., "Șantierul arheologic Popești (r. Domnești, reg. București,)", *Materiale și cercetări arheologice* 6, 307-324.
- Vulpe 1961 Vulpe, R., "Șantierul arheologic Popești", *Materiale și cercetări arheologice* 7, 321-338.
- Vulpe 1997 Vulpe, A., "Săpăturile de la Popești. Prezentarea campaniilor 1988-1993", *Cercetări arheologice* 10, 163-171.
- Wallace Matheson – Wallace 1982 Wallace Matheson, P. M. – Wallace, M. B., "Some Rhodian Amphora Capacities", *Hesperia* 51/3, 293-320.
- Zajcev 2005 Zajcev, J. P., "Absolute and Relative Chronology of Scythian Neapolis in the 2nd century BC", *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400–100 BC*, *Black Sea Studies* 3 (ed. V. F. Stolba – L. Hannestad), Aarhus, 259-275.

1

2

Fig. 1 The archaeological site from Cetățeni. 1 The site of the settlement (viewed from the Southeast); 2 The rocky hillock of the citadel (viewed from the West). Photos by the author.

Fig. 2 Cetățeni. Fragments of Rhodian stamped amphora handles. The rubbings of the stamps are enlarged x1.5. 1 Andrias, Rhodian eponym; 2-3 Linos, Rhodian fabricant; 4 Unreadable Rhodian eponym. Argeș County Museum collection. Photo by the author.

Fig. 3 Cetățeni. The sector of the 1981 archaeological excavations and the spot of the discovery of the Linos' stamp inv. no. I. V. 4042 (viewed from the East). Photos by the author.

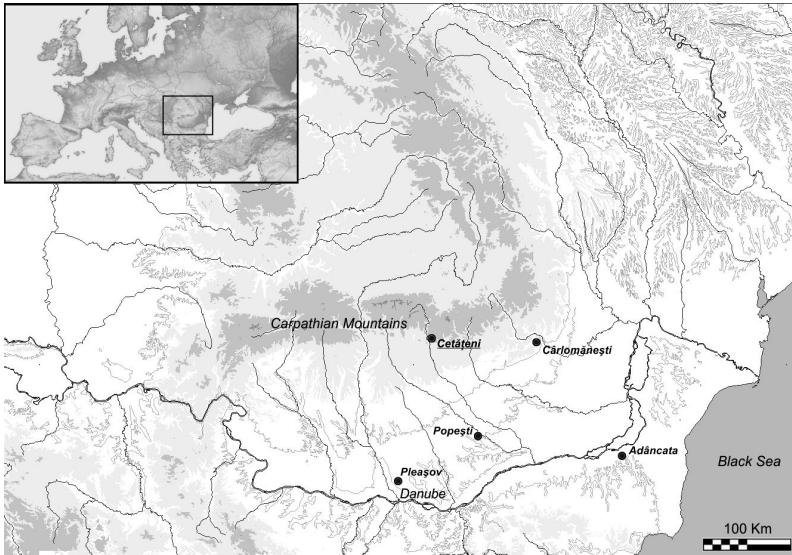

Fig. 4 Location of the archaeological site from Cetățeni and the other Dacian settlements where stamps of Rhodian fabricant Linos were found. Map by the author.

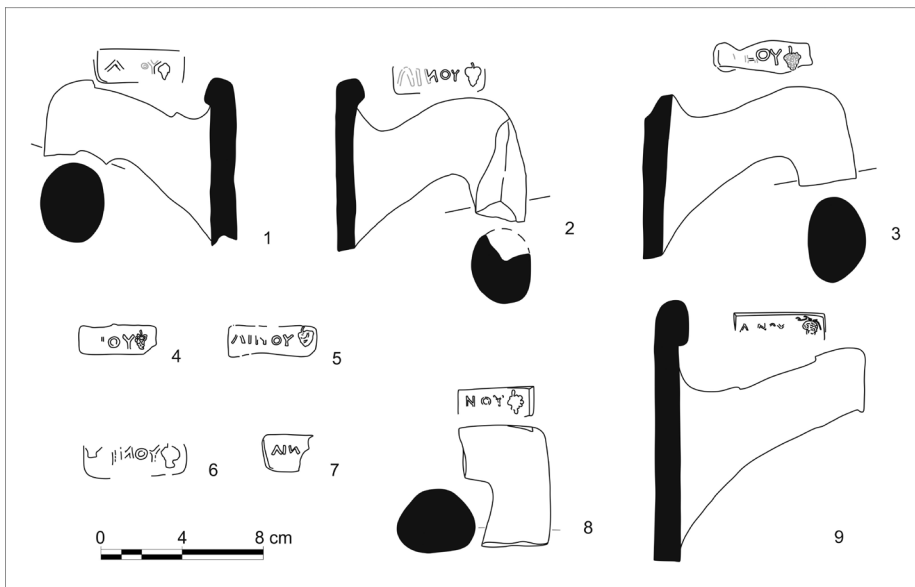

Fig. 5 Rhodian amphora handles from Dacian settlements stamped with Linos dies. 1-5 Cetățeni; 6-7 Popoști; 8 Pleașov; 9 Adâncata. Drawings by the author after originals (1-3) and after drawings by D. Tudor (4-5), R. Vulpe (6-7), C. Preda (8), and M. Irimia (9). The image of the stamp from Adâncata (9) is drawn after photography.

ELAIUSSA SEBASTE AMPHORALARI IŞIĞINDA GEÇ ANTİK DÖNEMDE KARADENİZ BÖLGESİ VE KILIKIA İLİŞKİLERİ

H. Asena KIZILARSLANOĞLU *

ABSTRACT

The Relation of the Black Sea Region with Cilicia in Late Antique Period in the Light of the Elaiussa Sebaste Amphorae

Elaiussa Sebaste, whose foundation and development stages we can follow from the Hellenistic period up to the 7th century AD, is an important port city in Cilicia Tracheia. During the Late Roman-Early Byzantine period of the city which begins at the end of the 4th century AD we witness an extensive trade activity as in the Roman Period. This process was also influenced by the city's production of LR 1 amphorae, which are thought to carry wine and olive oil. Because of the political events of the era, Elaiussa Sebaste maintained its trade activities with many different centres ranging from Syria-Palestine to Africa and Egypt and from the Aegean to the Black Sea region. By means of the amphorae in question, we aim to reveal Elaiussa Sebaste's trade connections with the Black Sea region in the Late Roman-Early Byzantine period. The study is thought to attest the existence of Black Sea amphora forms in Cilicia and to bridge some gap in their distribution maps. With this study, researchers studying trade routes will be able to find Elaiussa Sebaste within this system.

Keywords: Elaiussa Sebaste, Cilicia, Black Sea Region, Trade, Amphora, Sinope.

ÖZ

Hellenistik Dönem'den MS 7. yüzyıla kadar kurulum ve gelişim evrelerini takip edebildiğimiz Elaiussa Sebaste, Cilicia Tracheia'da yer alan önemli bir liman kentidir. MS 4. yüzyılın sonlarında başlayan kentin Geç Roma – Erken Bizans evresinde, Roma Döneminde olduğu gibi yoğun ticari faaliyetlere tanık olmaktadır. Bu sürece kentin kendi üretimi olan ve şarap ile zeytinyağı taşıdığı düşünülen LR 1 amphoraları da etki etmiş, Elaiussa Sebaste özellikle dönemin siyasi ve politik olayları sonucu Suriye-Filistin'den, Afrika ve Mısır'a, Ege Bölgesinden Karadeniz Bölgesi'ne

* Dr. Öğr. Üyesi H. Asena KIZILARSLANOĞLU, Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kuzeykent Kampüsü, Kastamonu-TR. E-posta: asenakizilarслан@hotmail.com. ORCID: 0000-0001-6727-8232.

Bu çalışma, Elaiussa Sebaste Kazı Başkanı Prof. Dr. Marcello Barbanera'nın aziz hatıralarına ithaf edilmiştir.

kadar pek çok farklı merkezle ticari faaliyetlerini sürdürmüştür. Makalenin konusunu oluşturan amphoralar aracılığıyla, kentin Geç Roma – Erken Bizans Dönemi içerisinde Karadeniz Bölgesi ile olan ticari bağlantılarının varlığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çalışma sayesinde Karadeniz amphora formlarının Kilikia Bölgesindeki varlığının belgelenmesi, dağılım haritalarındaki eksiği de biraz olsun kapatabilecektir. Hazırlanan bu makale ile araştırmacıların ticaret rotaları ile ilgili yapacakları çalışmalarda, bu sistem içerisinde Elaiussa Sebaste antik kenti de yer bulabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Elaiussa Sebaste, Kilikia, Karadeniz Bölgesi, Ticaret, Amphora, Sinop.

Hellenistik Dönemden itibaren amphora üretimi yapan Karadeniz Bölgesi'nin Roma Cumhuriyet Dönemi sonları ve İmparatorluk Dönemindeki amphora üretimi, farklı merkezlerde üretilen belirli bir standartlaşma ile karakterize edilmektedir. Roma'nın Karadeniz kıyısında varlık göstermeye başlamasından sonra, bazı geleneksel amphora üreticileri faaliyetlerini durdurmuş veya daha önce bölgede üretimi olmayan yeni amphora formlarını üretmeye başlamışlardır¹. Yapılan araştırmalarda amphora formlarının, detaylarda teknoloji yönünden farklı ama ortak bir genel şekle sahip olduğu belirlenmiştir. Son yıllarda pek çok araştırmacı, Karadeniz Bölgesi üretimleri, özellikle Sinop üretimi amphoraların tipolojik çalışması üzerine yoğunlaşmıştır. Makalenin konusunu oluşturan MS 4. – 7. yüzyıl aralığında üretilen amphora grupları için de tipolojik çalışmalar yapılmıştır. Sinop'un 15 km güneyinde yer alan Demirci² atölyelerinde yapılan kazılar ile bulunan çok sayıdaki amphora ve parçası, yerleşimin MS 2. – 6. yüzyılda yoğun bir amphora üretim merkezi olduğunu belgelemiştir. Üst üste inşa edilmiş amphora fırınları sayesinde uzun bir zaman diliminde süreklilik göstermiş olan fırınlarda üretilen amphoraların çok fazla çeşit göstermediği, form dışında en belirgin farklılıkların pembe, kırmızı ve beyazdan oluşan hamur rengi olduğu belirlenmiştir³.

Karadeniz Bölgesi kentlerinden, en yoğun amphora üretimini yapan Sinop amphoralarının tipolojik çalışması, Kassab Tezgör⁴ tarafından “Snp” kısaltması ile tamamlanmıştır. Çalışmada form farklılıkları göz önünde bulundurularak “Snp” kısaltmasına ek olarak “A, B, C, D” grupları şeklinde farklı bir adlandırma ile de formlar ayırt edilmiştir. Elaiussa Sebaste buluntuları ile benzer olan gruplar ele alınacak olursa; Tezgör, yaptığı sınıflandırmada C grubunun genel tarihini MS 4. yüzyıl başı – 5. yüzyıl sonu veya 6. yüzyıl başı olarak vermiştir. Aynı çalışmada, soluk beyazımsı renkte ve çağdaşı LR 1 amphoraları ile uyumlu olan “D” grubu için MS

1 Vnukov 2010, 361.

2 Tatlıcan 1995, 335-342; Kassab-Tezgör 1995, 277- 291; Kassab-Tezgör 1996, s. 335- 354; Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1996, 353- 365; Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1998; Tatlıcan v.d. 1998, 465- 481; Garlan – Kassab-Tezgör 1996; Garlan – Tatlıcan 1999, 21- 25; Tatlıcan v.d. 1999a, 447-456; Kassab-Tezgör – Dereli 2001, 235-242; Kassab-Tezgör 2006; Kassab-Tezgör 2010b.

3 Kassab-Tezgör 2010 a, 167; Hamur, renk, katkı maddeleri ve analiz sonuçları detayları için bk. Demirci – Akyol 1996, 53- 62; Kassab-Tezgör 2002; Erten v.d. 2004, 103- 115.

4 Kassab-Tezgör 2010b; Kassab-Tezgör 2011, s. 259- 264; Genel tipolojik sunumun yanı sıra özellikle son çalışmalarla elde edilen detaylı alt varyasyonlar için bk. Kassab-Tezgör 2020.

6. – 7. yüzyıl tarih aralığı, Sinop'ta üretimi olduğu tespit edilen LRA Snp 1 grubu için ise, MS 4. yüzyılın ikinci yarısı / 6. – 7. yüzyıl tarihleri verilmiştir⁵.

MS 4. yüzyıl ile 6. yüzyılın başları arasında Sinop'ta üretilen C grubu amphoralar, kırmızı renk hamura sahiptir. Grup içerisinde yer alan C Snp I-1 ve C Snp III-1 tipleri başka bölgelere de atfedilmektedir. Tip C Snp I-1 olarak isimlendirilen form, Chernyakov kültürünün egemen olduğu bir bölgede yer alan Delakeu'de bulunduğundan, Delakeu tipi⁶ veya Zeest 100 olarak ta adlandırılmaktadır. Formun kil olarak benzer ve farklı örneklerinin varlığı, amphoranın Karadeniz Bölgesinde farklı merkezlerde de üretiminin yapıldığını otaya koymuştur. Bu amphoralar, morfolojik olarak Sinop üretimi formlardan ağız kenarı şekli açısından da farklılık gösterir. Ereğli ve Amasra'da bulunan örneklerde de aynı şekilsel farklılık vardır⁷. Formun örnekleri içerisinde, Sinop amphoralarının tipik katkı maddesi olan piroksen varlığının yanı sıra ilk etapta piroksen gibi görünen, fakat yapılan araştırmalarda demir oksit olduğu belirlenen katkı maddesi de üretim merkezlerindeki olabilecek çeşitliliğe işaret etmektedir. Opaït'in⁸ yaptığı çalışmada Variante I- d olarak adlandırdığı buluntunun hamur katkı maddesi incelendiğinde demir oksit içerdiği gözlemlenmiştir. Bu olgu da hamurunda piroksen bulunan tipik Sinop üretimi amphoralar ile farklılığını ortaya koymaktadır.

Elaiussa Sebaste'de şu ana kadar yapılan çalışmalarda çok fazla örneğin bulunmadığı “*E.Sebaste Snp I*” (Kat. 1, 2; fig. 1a, 1b) amphoralarından Kat. 1'in dışı çekik, üçgen ve ince kademeli şekillendirilmiş ağız kenarı; omuza doğru konikleşen kısa, yivli boynu; boyunda başlayan kısa, açılı bir şekilde omuza birleşen oval kulpları bulunmaktadır. Kat. 2 ise dışı çekik, üçgen ve iki kademeli şekillendirilmiş ağız kenarına sahip, açık kahve / krem rengi ile tipik turuncu renkli benzerlerinden farklılık göstermektedir. Sebaste örnekleri, form olarak incelendiğinde, Kat. 1'in ağız kenarı çapı ve formu, Kat. 2'nin ise hamur rengindeki farklılık dışında, MS 4. – 5. yüzyıllarda Sinop, Heracleia ve muhtemelen Amastris'te¹⁰ üretildiği düşünülen amphora tiplerine benzemektedir¹¹. Kassab-Tezgör'ün¹² yaptığı sınıflandırmada “Tip C Snp I-1” olarak adlandırılan amphoralar ile genel formu açısından benzerlik gösteren Sebaste buluntuları, ele geçtiği konteksin tarihi olan MS 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıl ile de uyumlu görünmektedir. Kat. 3, 4 ve 5 nolu örneklerin (fig. 2 a-c),

5 Kassab-Tezgör 2020, 15, 40. LRA Snp 1 amphorası, LRA 1A ve LRA 1B olarak ta iki varyanta ayrılmıştır.

6 Delakeu tipi hakkında detaylı bilgi için bk. Magomedov – Didenko 2011.

7 Kassab-Tezgör 2011, 259- 260.

8 Opaït 1991, 218, Fig. 23- 5.

9 Formun adlandırmasında bulunan “E.Sebaste” ifadesi, kentin tipolojik sınıflandırmasında kullanılmaya başlanan ve sürekliliği olacak bir ifadedir. E.Sebaste, “Elaiussa Sebaste'de bulunan” anlamını vermektedir. Bu ifade ile birlikte Kassab-Tezgör'ün (2011) yapmış olduğu “Snp” kısaltması ile tip ve varyant numaraları kullanılmıştır. Elaiussa Sebaste buluntularının farklı formlarına göre rakamsal; kil veya hafif şekilsel farklılıklarına göre de harfsel değerler eklenmiştir.

10 Opaït 2021.

11 Kassab-Tezgör v.d. 2003, 176-177, Pl. IX, No: 15- 16; Kassab-Tezgör 2010, 155, Pl 23, 38- Cat. 39; Kassab-Tezgör 2020, 28, Pl. V, 5: Cat 13, Pl. XXXIII.6.

12 Kassab-Tezgör 2002, 201, 212, Fig. 6; Kassab-Tezgör 2010b; Kassab-Tezgör, 2011, 260, Pl. XVIII; Kassab-Tezgör 2020, Pl. V-VI.

form, renk ve katkı maddeleri göz önüne alındığında C Snp I-1 formunun dip kısmı olduğu belirlenmiştir. Formun benzer örnekleri¹³; Topraichioi'da¹⁴, Tip E- Ia olarak adlandırılmış, MS 4. – 5. yüzyıla, Murighiol ve Iatrus'ta MS 4. yüzyıla¹⁵; Ereğli ve Tanais¹⁶ buluntuları MS 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyılın başlarına; Iatrus¹⁷ buluntusu MS 4. – 5. yüzyıla; Olbia Pontica'da¹⁸ MS 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Demirci atölyesinde oldukça fazla sayıda üretildiği tespit edilen ve Sinop dışında farklı bir atölyede de üretildiği düşünülen, tipik Sinop formu olarak kabul edilen “C Snp III¹⁹” tipi, form, boyut ve işlevleri açısından iki tipe ayrılmıştır. C Snp III-1 olarak adlandırılan birinci tip, boyu 67 ile 74-75 cm., omuz çapı 22-25 cm., üst kulp bağlantısının üzerinden boyun uzunluğu 8-10,5 cm. arasında değişen amphoralardır. C Snp III-2 olarak adlandırılan ikinci tip ise boyu 75 cm. 'yi geçen, omuz çapı 19,5-21,5 cm., kulpların üstündeki boyun uzunluğu 10-14,5 cm. olan amphoraları kapsamaktadır. Ağız kenarında çift ve düz tek şerit bant bulunan her iki tipin ağız çapı genel olarak 7 ile 9 cm. arasında değişmektedir. Tip olarak dar ve uzun boyunlu, uzun gövdeli ve sivri dipole sonlanan ve “havaç form” olarak adlandırılmasını bu şeklienden alan Sinop üretimi amphoralarının, portakalımsı kırmızı renkli hamura, büyük ve küçük kapasiteli olarak iki farklı boyuta sahip olduğu belirlenmiştir²⁰. Kırmızımsı turuncu renkte olan bu amphoralar kent kazılarında ve müzelerde en çok karşılaşılan grubu oluşturmaktadır. Demirci atölyelerinde de en çok üretilen form olduğu belirlenen grup, tipolojik olarak ta çeşitlilik göstermektedir²¹.

Havaç formulu amphoranın Karadeniz Bölgesi dışında Suriye'de üretildiği de öne sürülmektedir. Zemer, formun kökeni için Lübnan'ı önermektedir. Lübnan Tripoli²² yakınlarında denizden ele geçen ve yine Tarsus'ta²³ bulunan form için MS 3. – 4. yüzyıl tarih aralığını aktaran Zemer, Cholot'un yayınından aldığı referans ile formun kökeninin muhtemelen Suriye olduğunu aktarmıştır²⁴. Sinop'ta yapılan kazı çalışmalarında tespit edilen fırınlarda bu formun üretildiği kesinlik kazanmıştır. Kentte üst üste tespit edilen fırınlardan ilkinden ele geçen portakalımsı kırmızı renkli amphora buluntuları, yanında ele geçen sikkelerin de yardımıyla MS 4. yüzyıl sonu, II. Theodosius (MS 402 – 450) zamanına tarihlendirilmiştir. Açık renkli hamurlu, dar-uzun kaideli amphoraların ise, II. Iustinianus Dönemine ait olduğu ve üretimi yapılan amphora grupları içinde en son tip olduğu anlaşılmıştır²⁵. Şarap

13 “C Snp I” formunun Karadeniz Bölgesi'ndeki dağılımı konusunda detaylı bilgi için bk. Magomedov – Didenko 2011.

14 Opaït v.d. 1991, Fig. 23- 1; Opaït 2004 b, Pl. 18- 5A.

15 Scythia Bölgesi'nde benzer buluntular tespit edilen yerleşimlerin detaylı listesi için bk. Opaït 1996, pl. 20- 5A.

16 Arsen'eva v.d. 1997, 190, Fig. 23, 24.

17 Böttger 1974, Abb. 2- OA; Bülow 2000, Abb.1- 1-6.

18 Krapivina 2010, Pl. 38- 14, 15, 20; Pl. 39- 12- 14.

19 Kassab-Tezgör 2010b; Kassab-Tezgör 2011, 260- 262; Kassab-Tezgör 2020, 25-33.

20 Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1996, 354; Hamur özellikleri, katkı maddelerinin ve pişirim teknolojisi detayları için bk. Kassab-Tezgör 2002; Erten v.d. 2004, 106.

21 Kassab-Tezgör 2002, 201- 202.

22 Zemer 1978, 49, Pl. XIV, No. 40.

23 Goldman 1950, fig. 167, no. 831.

24 Zemer 1978, 49, Pl. 14- 40.

25 Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1996, 353- 365; Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1998, 423-442; Kassab-Tezgör –

taşıdığı düşünülen havuç formu amphoraların Lübnan²⁶ ve Mısır'da kazı ve batık buluntusu olarak ele geçmesi, dağılımının Akdeniz'in doğusundaki merkezlerle sınırlı kaldığını göstermektedir²⁷. Kilikia Bölgesinde ise yüzey araştırmalarında atık tabakaları içerisinde ele geçmesi, formun farklı bölgelerde de üretilmiş olabileceğini göstermektedir. Empereur ve Picon²⁸, Séleucie de Piérie'de yüzey araştırmasında tespit ettikleri form için, Seleucie 1 adlandırması yapmış, benzer örnekler yardımıyla tanımladığı formun uzun boyun ve şişkin karın yapısının karakteristik özellik olduğunu ve havuç formu olarak adlandırılabilceğini belirtmiştir. Formun benzer örnekleri; Adana, Antakya Müzesi, Ras al Basit, Trablus Lübnan, Mısır'da, Séleucie de Piérie, Tarsus gibi Kilikia kentleri²⁹ dışında, aynı zamanda Bodrum Müzesi'nde³⁰ de bulunmaktadır.

Elaiussa Sebaste'de ele geçen en fazla grubu oluşturan “*E.Sebaste Snp 2 a, b*” (Kat. 6-12; fig. 3- 6), C Snp III³¹ tipi ile aynı özellikleri göstermektedir. Havuç formu olarak adlandırılan C Snp III amphorasının dışa çekik, üçgen ve iki kademeli şekillendirilmiş ağız kenarı, formun en tipik özelliğidir. Silindir uzun boynu omuza doğru konikleşmektedir. Boyunda başlayan kısa, oval kulplar açılı bir şekilde omuza birleşmektedir. Gövde yapısı konik devam eden form, içi boş sivri dipile sonlanmaktadır. Buluntuların korunabilmiş boyutlarına bakıldığında; Kat. 6'nın Kassab Tezgör'ün³² C Snp III-2³³ olarak adlandırdığı form; Kat. 7 ve 12'nin³⁴ C Snp III-1³⁵ ile uyumlu olduğu görülmektedir. Kat. 6-10 ile 12'nin ağız kenarı, tipik form özelliği olan dışa çekik, çift kademeli bir yapıdayken, Kat.11 dışa çekik, hafif üçgen formudur.

Elaiussa Sebaste buluntularından, “*E.Sebaste Snp 2a*” (Kat. 6-10; fig. 3- 4, 5a) olarak adlandırılan tipik havuç formu amphoraların benzerleri, Gözlükule'de³⁶ MS 3. – 4. yüzyıla; Sucidava'da³⁷ (Dacia) MS 4. – 6. yüzyıla; Bodrum³⁸ ve Mersin³⁹ Müzelerinde bulunan amphoralar, benzer örnekler yardımıyla MS 3. – 4. yüzyıla;

Touma 2001, 105- 107.

26 Zemer 1978, 49.

27 Şenol – Kerem 2000, 93.

28 Empereur – Picon 1989, 232- 233, Fig. 9- 10.

29 Empereur – Picon 1989, 232- 233, Fig. 9- 10; Şenol 2018, 524, no. 445; Marchand 2007, 188, fig. 18 a-g.

30 Alpözen 1975, 22- 2, Pl. 17.

31 Kassab-Tezgör 2010b; Kassab-Tezgör 2011, 260, 262, Plate XIX, 1- 9; Kassab-Tezgör 2020, 25-33.

32 Kassab-Tezgör 1999, 123, Fig. 9- 10; Kassab-Tezgör 2002, 199-218, 214, Fig. 12-13; Erten v.d. 2004, 104, Fig. 1 b; Kassab-Tezgör 2006, 163, Fig. 28; Kassab-Tezgör 2011, 260-262.

33 Kassab-Tezgör 2010 a, 171, Pl. 3- 2, 5, Pl. 99, 2; Kassab-Tezgör 2020, Pl XIV-7, Pl XXXVII-2-6.

34 Elaiussa Sebaste buluntusu Kat. 11 daha önce sadece kontex buluntusu olarak yayınlanmış, MS 5. yüzyıl ortası – 6. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir (Ferrazzoli – Ricci 2007b, 528, Fig. 13).

35 Kassab-Tezgör v.d. 2003, 193, Pl.IV, No.17; 198, Pl.IX, No.17; Kassab-Tezgör 2011, 260, 262, Plate XIX, 1-9; Kassab-Tezgör 2020, Pl XXXVI- 4-7, XXXVII-1.

36 Goldman 1950, Pl. 166- 831.

37 Beltran-Lloris 1970, FORM 78, Fig. 238- 1.

38 Alpözen v.d. 1995, 69.

39 Şenol – Kerem 2000, 93, Lev. 17- 16.

Murighiol, Scythia Topraichioi'de⁴⁰ MS 4. – 5. yüzyıl ortasına; Iatrus'da⁴¹ (Moesia) MS 4. – 6. yüzyıla; Illychovka'da⁴² (Ukrayna) MS 5. – 7. yüzyıla; Anamur Müzesinde⁴³ MS 300 – 600'e; Beyrut'ta⁴⁴ MS geç 4. yüzyıla; Limyra'da⁴⁵ ele geçen dip parçası MS 4. – 5. yüzyıla; Tomi'de⁴⁶ MS 5. – 6. yüzyıla; İsrail, Güney Körfez (South Bap) Dor D batıdaki⁴⁷ Sinop olarak adlandırılan örnek MS 4. – 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Kerameikos'ta⁴⁸ ele geçen ve MS 3. – 6. yüzyıla tarihlendirilen amphora, Doğu Akdeniz, Balkanlar ve Kuzey Pontus'ta bulunan, Seleucie 1 olarak adlandırılan form olarak tanımlanmıştır. Paralel buluntular, Lübnan, Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna'da tespit edilmiştir. Form gelişimi için MS 3. ve 6. yüzyıl gibi uzun bir süreç verilmiştir. Yine Doğu Akdeniz Bölgesinde bulunan Antiochia ad Cragum'da tespit edilen formun benzerleri MS 5. yüzyıl sonu – 6. yüzyıl tabakalarında tespit edilmiştir⁴⁹. Yayınların bugüne kadar vermiş olduğu verilere bakıldığında, Sinop'ta üretilen havuç formu amphoralar Doğu Akdeniz bölgelerine en fazla ihraç edilen grubu oluşturmaktadır⁵⁰.

Bölgesel ve yerel üretimleri ayırt etmemizi sağlayan en önemli unsur, hamur katkı maddeleri, kil rengi, doku ve yapısıdır. Bu nedenle sadece forma değil, hamur özelliklerine de bakmak ve araştırmak gerekmektedir. Makale konusunu oluşturan amphoralarda da tipik üretim merkezleri dışında farklı özellikler gösteren örnekler tespit edilmiştir. Ereğli Müzesinde C Snp III-1 tipine benzeyen bir grup amphoranın, farklı hamur özellikleri gösterdiği belirlenmiştir. Kahverengimsi turuncu renkte, iyi pişmiş, sert dokulu, boyun ve kulp civarı fazla pişmiş, iç kısmında, kalın beyaz astar benzeri bir tabaka bulunan, katkı maddesi olarak mat ve siyah demir oksit parçacıkları görülen hamur, tipik Sinop üretimlerinden farklıdır. Sinop amphoraları ile genel formları, biçimsel detayları ve şeritli - düz ağız çeşitlemesi açısından benzer olan bu formlar küçük boyutları ile Sinop amphoralarından ayrılmaktadır. 60-68 cm. yüksekliğe, 7-8 cm. ağız çapına, 19-22 cm. omuz çapına, kulplar üzerinden 7-10.5 cm. boyun uzunluğuna sahip formların dip kısmı daha kısa ve şişkin bir yapıya sahiptir⁵¹. Köken olarak Sinop'a ait olmayan bu amphoralar ağırlıklı olarak Karadeniz'in batı

40 Opaıt v.d. 1991, 217, Fig. 23- 4, 5; Fig. 24- 1, 2; 25- 1-3; Opaıt 1996, 281, Planşa 11- 1; Opaıt 2004a, 297, Fig. 11; Opaıt 2004 b, 138, Pl. 18- 8; Pl. 9- 1, 2.

41 Böttger 1974, Abb. 2- PD; Bülow 2000, 213, Abb 1- III, 2.

42 Sazanov 1995, 89, Fig. 1- 14.

43 Zoroğlu v.d. 2008, 49, Resim 7, 55- 57.

44 Reynolds 2010, 107, Fig. 4- a.

45 Seyer 2015, 72- 81.

46 Scorpan 1977, 283, Fig. 23, type XVII.

47 Kingsley 2002, Fig. 5.

48 Böttger 1992, 350, 343, Abb. 3- 14, Tafel, 102- 4, Kat. Nr. 79.

49 Antiochia ad Cragum 2015-2019 sezonunda yapılan seramik çalışmaları sırasında tarafımdan değerlendirmeye alınan seramiklerin içerisinde bu forma ait ağız kenarı, kulp ve diplerden oluşan gruplar tespit edilmiştir. Bu grupların da dahil olduğu çalışmalar ilerleyen yıllarda yayınlanacaktır. Seramik buluntuların değerlendirilmesi konusunda bana çalışma izni ve destek veren Prof. Dr. Michael Hoff'a teşekkürlerimi sunarım.

50 Erten v.d. 2004, 106.

51 Kassab-Tezđör 2011, 259- 264, Pl. XIX. 2-3,7-9.

kıyısında yer alan Topraichioi⁵², Sucidava⁵³, Tomis⁵⁴, Troemis, Halmyris ve Iatrus'da tespit edilmiş ve MS 4. ve 6. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. Crimea - Plaka burnu yakınlarında tespit edilen bir batıkta ele geçen aynı tipteki amphoralar MS 4. ve 7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir⁵⁵. Tropaeum Traiani'de⁵⁶ demir oksit katkı maddeli amphora örneğinin de Güney Pontus üretim merkezlerinden birinde üretilmiş olabileceği düşünülmüş, MS 4. yüzyılın ortası – 5. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir. Ereğli Müzesi dışında, Samsun Müzesinde de bir örnek bulunmaktadır⁵⁷. Mısır'da üretilen ve MS 7. – 8. yüzyıla tarihlendirilen LR 7⁵⁸ olarak adlandırılan tipin genel form özellikleri açısından Sinop havuç formu amphoraya benzerliği ve Séleucie de Piérie'de⁵⁹ muhtemel bir atölyenin varlığı da bu formun Karadeniz dışında farklı bölgelerde üretiminin varlığını belgeler niteliktedir. Elaiussa Sebaste buluntularına bakıldığında, sadece form açısından değil, hamur katkı maddesi olarak piroksen, kireç, kuvars, kırmızı mineral gibi katkı maddelerinin varlığı, özellikle Sinop üretimi amphoralar ve tipik kil özellikleri ile örtüşmektedir⁶⁰.

Elaiussa Sebaste, havuç formu amphora buluntuları içerisinde, tipik Sinop kilinden farklılık gösteren, katkı maddesi olarak içerisinde demir oksit bulunan örnekler de mevcuttur⁶¹ (Kat. 11-12; fig. 5b, 6). Bu buluntular “*E.Sebaste Snp 2b*” olarak adlandırılmıştır. Amphoralardan Kat. 11, ağız kenarının dışa çekik, kademesiz oluşu ile katkı maddesinin yanı sıra form açısından da tipik formlardan farklılık göstermektedir. Bu amphoralar muhtemelen yine Karadeniz Bölgesinde farklı bir yerleşimde üretilmiş olmalıdır⁶². Opaıt⁶³, tipik Sinop kilinden farklılık gösteren, katkı maddesi olarak içerisinde demir oksit bulunan, fakat form olarak benzer örneklerin Iatrus, Chersonesos, Kursk, Tomis ve Sucidava'da bulunduğunu, bu farklı amphoraların üretim merkezi olarak Böttger'in Bosphorus Krallığındaki bir merkez olabileceğini öne sürdüğünü aktarmıştır. Araştırmacı⁶⁴ daha sonra yaptığı detaylı form ve kil içeriği çalışmasında Sinop amphoralarını taklit⁶⁵ eden grupların varlığından ve bu amphoraların sadece Karadeniz'in kuzey ve batı bölgelerinde

52 Opaıt 1996, Pl. 11- 1, 20- 6.

53 Beltran-Lloris 1970, FORM 78, Fig. 238- 1

54 Scorpan 1977, 283- 284, Fig. 23, Type XVII.

55 Kassab-Tezgör 2011, 262; Waksman v.d. 2014, 920.

56 Grigoraş – Panaite 2021, 89, Inv 14.

57 Kassab-Tezgör 2011, 262, Pl. XIX.4-5.

58 Pieri 2005; 131, Fig. 86- 7; Kassab-Tezgör 2011, 262.

59 Empereur – Picon 1989, 232- 233, Fig. 9- 10.

60 Halen devam etmekte olan petrografik analizler sonucunda, amphoraların kil katkı maddesi ve teknoloji arasındaki fark daha net olarak belirlenebilecek, araştırmacılar tarafından yapılan analiz sonuçları ile karşılaştırılabilecektir. Morfolojik olarak gözlemlenen bu farklılıklardan dolayı, tipik Sinop kili olan örnekler “E.Sebaste Snp 2a”, Sinop kilinden farklılık gösteren örnekler “E.Sebaste Snp 2b” adlandırması verilmiş, böylece ileride tamamlanacak köken belirleme çalışmalarında şimdiden bir ayırım yapılmıştır.

61 y.dn.

62 Prof. Dr. D. Kassab-Tezgör, Prof. Dr. A. Opaıt ve Prof. Dr. S. Y. Vnukov'a, Elaiussa Sebaste buluntularının değerlendirme sürecindeki yardımlarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

63 Opaıt 1991, 219, 241, Fig. 23-5.

64 Opaıt 2010, 371, 373, 379, 393.

65 “Taklit” olgusu henüz netlik kazanmamış ve halen tartışılan bir konudur. Konu ile ilgili farklı bir öneri için bk. Kassab-Tezgör 2011, 263-264.

değil, aynı zamanda Atina, Filistin ve Doğu Akdeniz'de de bulunduğunu belirtmiştir. Buluntuların da gösterdiği gibi, üretildiği dönem içerisinde popüler bir form olduğu sylenebilecekle olan havuç tipli amphoranın, Sinop dışında farklı merkezlerde de üretilme olasılığı yüksektir. Chersonesos, Belbek Vadisi, Bezmyannaya, Mangup, Troesmis ve Topraichioi'de tipik Sinop kilinden farklı olarak bulunan örnekler bu düşünceyi destekler niteliktedir. Opaış'in yaptığı çalışmada 5 varyant olarak ayrılan form, amphora tasarımındaki bu yeni modanın Pontus'a hızla yayıldığını ve kuzeydeki mlekilerin Sinop "havuç" amphorasını en başından beri taklit ettiğini ikna edici bir şekilde göstermektedir. Zamanla Sinoplu mlekiler tarafından şekillendirilmiş bu form, bazı Heraclea Pontica ve Chersonesos atölyeleri tarafından hızla benimsenmiş ve benzer formda üretimler yapılmıştır. Bu amphoralar aslına o kadar benzemektedir ki, fark ancak detaylı hamur özelliklerinin incelenmesi sonucu anlaşılabilmektedir. Kuzey Pontus, Topraichioi Dobrudja'da, Tip 2 grubu içerisinde değerlendirilen, MS 4. yüzyıl sonları – 5. yüzyılın başlarına tarihlenen havuç tipli amphora, demir oksit içeriğine sahiptir. Benzer kil içerikli amphora Troesmis'te de ele geçmiştir. Troesmis rneği, hamur olarak Topraichioi örneğine çok benzese de, dış kısmının beyazımsı bir astarla kaplanmış olması, Kuzey Pontus mlekilerinin kullandığı tekniği göstermesi açısından nemlidir⁶⁶. Topraichioi kesit fotoğrafı, Troesmis astar rengi ve özelliği Sebaste buluntusu Kat. 11, 12 ile benzerlik göstermektedir. Elaiussa Sebaste buluntuları gibi tipik Sinop kili olmayan benzer rnekler, Tip E- I d / Kuzmanov 11 olarak adlandırılan Topraichioi'de⁶⁷ MS 4. – 5. yüzyıla, Tomi'de⁶⁸ MS 5. – 6. yüzyıla; Troesmis'te⁶⁹ MS 3. – 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Sebaste buluntusu (Kat.12) gibi dışa çekik, kademesiz ağız kenarı olan benzer rneği ise Topraichioi'de⁷⁰ MS 4. – 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Form dışında hamur katkı maddesi ve dışındaki astar uygulaması açısından benzer rnekler Chersonesos ve Doğu Kırım'da da tespit edilmiřtir⁷¹. Turuncu renkli ve Sebaste buluntuları gibi krem veya beyazımsı astar ile kaplanmış olan bir diğer örnek ise, Beyrut'ta tespit edilmiş, MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiřtir⁷².

Demirci'de üretilen diğer bir amphora olan "D Snp I⁷³" olarak adlandırılan form soluk beyazımsı rengi ile diğer gruplardan ayrılmaktadır. Form, ucu yuvarlaklaştırılmış, dışa çekik ağız kenarı; omuza doğru konikleşen silindirik boyun; ağız kenarının altından başlayan ve dik açıyla omuz üzerinde gövdeyle birleşen, yivli, oval kesitli kulp; kalın yivli, ovoidal gövde ve dışbükey yuvarlak formlu dip ile sonlanmaktadır. Özellikle dip kısmı ile genel olarak, ilham aldığı dřnlen⁷⁴ LR 1 amphoralarına benzeyen formun MS 6. – 7. yüzyılda üretilen geç bir form olduğu belirlenmiştir. Formun az sayıda turuncu hamurlu örneklerinin olmasının yanı sıra bu renk farklılığının pişirme

66 Opaış 2010, 396-397, Fig. 9.5, 9.6, 10.20.

67 Opaış 1996, pl. 20- 6; Opaış v.d. 1991, Fig. 24.1; Opaış 1991, 219, Fig. 23-5; Opaış 2004 b, 138, Pl. 18- 7.

68 Scorpan 1977, 283-284, Fig. 23, type XVII.

69 Opaış 1980, 323, Type IX, 309, pl. X.3, 313, pl. XII.4.

70 Opaış 1996, 217, pl. 20- 6; Opaış 2004 b, 138, pl. 18.6.

71 Fedoseev v.d. 2010, 81-83, Pl II, 24.

72 Pieri 2007, 309, Fig. 10.

73 Kassab-Tezgör 2010b; Kassab-Tezgör 2011, 262- 263, Pl. XX-1.

74 Kassab-Tezgör 2020, 36.

sıcaklığından kaynaklandığı, aslında hamur katkı maddesi ve özelliklerinin C ve D gruplarında da aynı olduğu sonucuna varılmıştır⁷⁵. Sinop kıyısında yapılan su altı çalışmalarında, MS 5. – 6. yüzyıla tarihlendirilen amphora içerisinde bulunan zeytin çekirdeği sayesinde, taşınan malzemenin zeytinyağı olabileceği düşünülmüştür⁷⁶. Ibida'da ele geçen bir amphoranın içinde ele geçen reçineden dolayı ise içeriğinin şarap olduğu önerilmiştir⁷⁷. Pieri'nin⁷⁸ genel bir tipolojisini yaptığı standart LR 1 amphoraları ile benzerlikler görülen LRA Snp 1 formunun ise üretim nedeninin, LR 1 amphorasının dönemin popüler ürünü olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir⁷⁹. LR 1'in temel olarak morfolojisini taklit eden benzer örnekler Mangup'ta MS 6. yüzyılın 3. çeyreğine, Pompeiopolis'te ise MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Bu buluntuların kırmızı renkli kil ile üretilenlerinin LRA 1 ile benzerliklerinin inandırıcı olması nedeniyle açık renkli bir astar ile kaplandığı da öne sürülen görüşler arasındadır⁸⁰. “*E.Sebaste Snp 3*” olarak adlandırılan ve şu ana kadar 25 adet, ağız kenarı, kulp, boyun ve gövde parçası şeklinde tespit edilen form (Kat. 13; fig. 7), D Snp I / LRA Snp 1⁸¹ grubu ile benzerlikler göstermektedir. Benzer örnekler Sinop Müzesinde bulunmaktadır. D Snp tipi ile LRA Snp 1 tipini ayırt etmek için özellikle amphoranın gövde kısmından daha fazla parçaya sahip olmak gerekmektedir. Bu nedenle Sebaste buluntularında kataloga eklenen örneğin yanı sıra tespit edilen gövde ve kulp parçaları nedeniyle bu tipin tipolojik tanımlaması ve analogik çalışması yapılırken D Snp / LRA Snp 1 grubu adlandırılması kullanılmıştır.

Dibsi Faraj, Ras el-Bassit, Ras Ibn Hani'de tespit edilen formun yaklaşık 70 adet örneği, Séleucie de Piérie'da yapılan kazılarda ele geçmiş ve şu an Antakya Müzesinde bulunmaktadır. Bu buluntular da formun Fırat ve Suriye kıyılarına ticaretini belgelemektedir⁸². Amphoralar üzerinde yapılan analiz sonuçlarında, Ibn Hani buluntusu kil yapısı olarak Sinop'u, Tanais'de ele geçen amphora ise Heraclea Pontica'yı işaret etmektedir. Bu sonuçlardan yola çıkarak beyazımsı renkli amphora kilinin sadece Sinop atölyelerinde kullanılmadığı belirlenmiştir⁸³. Dağılımı Ürdün ve İsrail'e⁸⁴ kadar genişleyen formun benzer örnekleri, Marmaris⁸⁵ ve Anamur⁸⁶ Müzelerinde de bulunmaktadır. Dinogetia'da⁸⁷ MS 5. – 6. yüzyıla; Gelibolu Hamzaköy'de⁸⁸ MS 6. yüzyılın ikinci yarısına; Anamur'da⁸⁹ MS 7. yüzyıla; Mersin

75 Kassab-Tezgör 2011, 262- 263.

76 Tatlıcan v.d. 1999 b.

77 Opaıt – Paraschiv 2012, 117, Fig. 8.

78 Pieri 2005.

79 Smokotina 2015, 129; Kassab-Tezgör 2020, 40.

80 Smokotina 2015, 129.

81 Kassab-Tezgör 2002, 199-218, 214, Fig. 14-15; Kassab-Tezgör 2010 a, 171- 172, Pl. 3- 6, 7; Pl. 99- 3-4; Kassab-Tezgör 2011, 262- 263, Pl. XX-1; Kassab-Tezgör 2020, 34-43, Pl XVIII, 3-4, 6.

82 Kassab-Tezgör – Touma 2001, s. 108 -111, Fig. 2, 3; 110, Fig. 6- 9, 11.

83 Erten v.d. 2004, 113.

84 Erten v.d. 2004, 106.

85 Şenol 2003, 100, 35.

86 Autret v.d. 2016, Res.1.

87 Opaıt v.d. 2020, 385, Fig.4-24.

88 Türker 2005, Res. 3, Kat. No. 3, Çizim 3.

89 Williams 1989, Fig. 61, No. 576.

Müzesi⁹⁰ ve Haifa Müzesi'nde⁹¹ bulunan örnekler MS 7. yüzyıla, Beyrut'ta⁹² MS 6. yüzyıl ortasına; Saraçhane'de⁹³ MS 11. – 12. yüzyıla; İskenderiye'de⁹⁴ MS 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Kilikia'daki yerleşimlerde çok fazla tespit edilemeyen formun Sebaste dışında Taşucu Müzesinde⁹⁵, Antiochia'da⁹⁶, Antiochia ad Cragum'da⁹⁷ tespit edilmiş birkaç örneği bulunmaktadır (fig. 8).

Değerlendirme

MÖ 3. yüzyıldan sonra Akdeniz ve Karadeniz Bölge kentleri arasında ticari ilişkiler artarak, amphora üretimi bölgesel özellikler kazanmaya başlamış⁹⁸ ve her iki bölge, kendine özgü amphoraları üreterek markalaşmıştır. Hellenistik ve Roma Dönemlerine oranla işlevselliğin ön planda olduğu Geç Antik Çağ'da, temel gıdalarda yerel üretimler ön plana çıkmış, bu ürünlerin en önemli ambalajı olan amphoralar, ürünlerin nereden geldiğini, bir anlamda kalitesini göstermesi açısından da önemli bir veri kaynağı olmuştur. Bu nedenle kolay şekillendirilebilir olan formlar, popülerlikleri ile de orantılı olarak farklı merkezlerde benzer şekillerde üretilmiştir. Geniş bir coğrafi alanda, değişik formlarda üretilen ve yayılan amphoralar, ekonomik önemi olan tarımsal ürünlerin hareketinin doğrudan kanıtları⁹⁹ olduğundan, dağılımları, üretim merkezlerinin ticari ilişkileri hakkında yorum yapmamızı kolaylaştırmakta, ticari rotaları belirlememizi sağlamaktadır. Makalenin konusunu oluşturan amphora buluntuları da iki bölge arasındaki ticari ilişkilere yeni bir kanıt oluşturmaktadır.

Karadeniz ile Akdeniz Bölgeleri arasında Hellenistik Dönem'den itibaren ticari ilişkilerin varlığı bilinmektedir¹⁰⁰. Bu çalışmada sunulan amphoraların Elaiussa Sebaste'de varlığı ve kentin kendi üretimi, çağdaş olan LR 1 amphoralarının¹⁰¹ da Karadeniz Bölgesi kentlerinde tespit edilmesi MS 4. – 7. yüzyıllar içerisinde iki bölge arasındaki ticari ilişkileri göstermesi açısından önemlidir. D Şnp I tipi ile LR 1 amphoralarının form açısından benzerlikleri¹⁰² de iki bölge arasındaki ilişkilere ve etkileşimlerine kanıt niteliğindedir. MS 4. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz merkezlerinin ürünlerinin ticarete etkin olmasını, özellikle bölge üretimi olan LR 1 amphoralarının pek çok yerleşimde ele geçmesi kanıtlamaktadır¹⁰³. LR 1

90 Şenol – Kerem 2000, Levha 16- 12.

91 Zemer 1978, Pl. XXVI, Res. 79.

92 Pieri 2007, Fig. 10-4; Reynolds 2010, 107, Fig. 7, e.

93 Hayes 1992, Fig. 26- 6.

94 Şenol 2003, 100, 35; Şenol 2009, 288- 134; Mısır için bk. Şenol 2018, 526, no. 446. Inv. no. 28085.

95 Şenol 2009, 288- 134.

96 Prof. Dr. D. Kassab-Tezgör ile sözlü görüşme.

97 bk. dn. 46. Antiochia ad Cragum Kazılarında tarafımdan yapılan seramik çalışmaları sonucunda söz konusu forma ait parçalar tespit edilmiştir. Kazı ve seramik çalışmaları halen devam ettiğinden bahsedilen formun örnek sayısının artması da olasıdır.

98 Şenol 2009, 14- 16.

99 Williams 2005, 157; Disantarosa 2009, 122- 124.

100 Boer 2006, 41-42, Fig. 5.

101 LR 1 amphoraları hakkındaki tipolojik, analogik çalışmaların detaylı sunumu ve Elaiussa Sebaste üretimi LR 1 amphoraları hakkında detaylı bilgi için bk. Kızırlarşlanoğlu 2016; Kızırlarşlanoğlu – Aytek 2018.

102 Kassab-Tezgör 2011, 264; Kassab-Tezgör 2020, 40.

103 Şenol 2008, 114- 115.

amphorasının Kilikia Bölgesinde bu kadar yoğun üretilmesinin nedeni, artan tarımsal üretimin diğer bölgelere ihraç edilmesi olmalıdır¹⁰⁴. Bu durum bölgenin ekonomik verimliliğinin yanı sıra siyasi – politik düzeninin değişmesi ile de açıklanmaktadır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun kurulması ve başkentin Konstantinopolis olması nedeniyle ticari sistemdeki ürün temin edilen bölgeler ve bununla bağlantılı olarak ticaret rotalarında değişiklikler olmuştur¹⁰⁵. Bu değişiklik Elaiussa Sebaste kentinde de, tespit edilen ithal formlarla kendini göstermektedir. Antik Çağ'da ticaret rotalarını belirleyen en önemli unsurlardan biri de deniz yolu ulaşımıdır. Karayolu dışında, deniz ulaşımının çok daha fazla tercih edilmesi, liman kentlerine olan ilgiyi arttırmış, kıyı kentlerinin gelişmesini sağlamıştır. Karadeniz Bölgesini ticaret sistemine dahil eden en önemli limanlar, Sinop ve Trapezus'tur. Sinop aynı zamanda, Orta ve Kuzey Anadolu Bölgesi'nin doğal limanı oluşu ile de önemli bir konuma sahiptir¹⁰⁶. Bu iki önemli liman sayesinde ticaret sistemi içerisinde transferi sağlanan tüm ürünler batı, kuzey ve güneye, aynı limanlar aracılığıyla Anadolu'nun içlerine ulaştırılabilmektedir¹⁰⁷. Neredeyse kuruluşundan itibaren bir liman kenti olan Elaiussa Sebaste'de deniz yolu ulaşımı ile ticari faaliyetlerini geniş alanlara yayabilmiştir. Kentin, Geç Roma – Erken Bizans Döneminde Kilikia, Ege, Karadeniz Bölgesi, Kıbrıs, Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye – Filistin ticaret sisteminde çok daha aktif rol almaya başladığını ele geçen amphora ve yine aynı döneme tarihlenen Kıbrıs, Afrika ve Foça üretimi kırmızı astarlı servis kapları ve pişirme kapları da göstermektedir¹⁰⁸. Elaiussa Sebaste kentinde üretilen LR 1 formunun tespit edildiği diğer bölge kentlerinin, özellikle MS 4. yüzyıl sonu – 7. yüzyıl başı aralığındaki sürece tarihlenen buluntularının benzer olması, sistemli bir ticari rotanın varlığını, satılan ve alınan ürünlerde bir standartlaşmanın olabileceğini düşündürmektedir. Bu tarih aralığında belirgin olarak bazı formların ve bölge üretimlerinin ön plana çıkması da ticari rota ve yönelimi göstermesi açısından önemlidir. İleride tamamlanacak istatistik çalışmaları sonrası bu konu hakkında daha somut veriler de elde edilebilecektir. Elaiussa Sebaste kentinde Doğu Akdeniz'in neredeyse tüm üretim merkezlerine ait amphoralar ile bazı günlük kullanım ve kırmızı astarlı servis kapları tespit edilmiştir. Suriye-Filistin, Afrika ve Ege Bölgesi üretimlerinin yoğun olduğu kentte, yapılan son depo ve kazı çalışmaları sayesinde Karadeniz ve Mısır kökenli formların da azımsanamayacak sayıda olduğu belirlenmiştir. Buluntuların yoğunluğu ve diğer bölgeler ile örtüşmesi, Elaiussa Sebaste'nin limanlarının da varlığı ile büyük bir ticaret ağının içerisinde olduğunu göstermektedir. Buluntular aracılığıyla kentin ve bölgenin tarihsel süreç içerisindeki durumunu belgeleme şansı da bulunmuştur. Sebaste'nin yerel amphora üretimini MS 5. – 6. yüzyıl sonu aralığında arttırmış olması, diğer pek çok bölge üretimleri gibi, Karadeniz formlarından özellikle C Snp grubunun kentte sayıca fazla bulunması ile de örtüşmekte, dönemin ekonomik ve ticaret hayatı hakkında da somut veri haline gelmektedir. LR 1 amphoralarının Karadeniz'de en yoğun dağılım gösterdiği dönemin

---

104 Durukan 2015, 242.

105 Detaylı bilgi için bk. Morrişon – Sodini 2002, 171- 220.

106 Tatlıcan v.d. 1999b.

107 Detaylı bilgi için bk. Sevin 2001, 4 – 13; Keleş 2003.

108 Ferrazzoli – Ricci 2007a, 671- 688.

de MS 5. – 6. yüzyıllar¹⁰⁹ olması, bu verileri destekler niteliktedir. MS 7. yüzyılın başlarına doğru LR 1 amphoralarının küçük kapasiteli olarak üretilmesi ve kente ithal edilen formların çeşitliliği ile sayısındaki azalma da dönemin ekonomik sürecinin getirisi, Sebaste'deki yansması olarak kabul edilebilir.

Akdeniz Bölgesi gibi Karadeniz Bölgesinde de farklı yerleşimlerde aynı ve farklı yerel amphora formlarının üretildiği bilinmektedir¹¹⁰. Bu nedenle Elaiussa Sebaste buluntularının değerlendirildiği bu makale çalışmasında, form ve özellikle hamur katkı maddelerindeki farklılıklardan dolayı genel bir tanımlama yapabileceğimiz, Karadeniz amphoraları başlığı tercih edilmiştir. Elaiussa Sebaste kazılarında şu ana kadar sınıflandırılıp istatistiği yapılan ve Kassab-Tezgör'ün¹¹¹ yaptığı tipolojik çalışmada Tip C Snp I-1, C Snp III- 1, 2, D Snp I / LRA Snp 1 olarak adlandırılan formlar ile benzer olan amphora buluntuları içerisinde “*E.Sebaste Snp 1*” tipinden 15; “*E.Sebaste Snp 2*” tipinden 92; “*E.Sebaste Snp 3*” tipinden ise 25 adet, ağız kenarı, kulp, dip ve gövde parçalarından oluşan toplam 132 adet amphora parçası tespit edilmiştir. Devam edecek olan seramik tasnif ve tanımlama çalışmaları sonrasında bu sayının artacağı büyük bir ihtimaldir. Buluntular, kontekstleri ve beraber ele geçen diğer seramik grupları ile değerlendirildiğinde “*E.Sebaste Snp 1*” buluntusu MS 4. yüzyıl sonu – 5. yüzyıla başına; “*E.Sebaste Snp 2 ve 3*” buluntuları MS 5. – 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Makale çalışması, kentte Karadeniz Bölgesi üretimlerinin varlığını belgelemesi açısından oldukça önemlidir. Bu veriler sayesinde dağılım haritalarındaki eksik te biraz olsun kapatılabilecek, araştırmacıların ticaret rotaları ile ilgili yapacakları çalışmalarda, bu sistem içerisinde Elaiussa Sebaste antik kenti de yer bulabilecektir.

Katalog¹¹²

- 1- E.Sebaste Snp 1 (Fig. 1a); H: 16.2 cm.; A.Ç.: 5.5 cm.; K.Ç.: 4 x 2.9 cm.; H.R.: 2.5 YR 6/8- 5/8.
- 2- E.Sebaste Snp 1 (Fig. 1b); H: 11.3 cm.; A.Ç.: 11 cm.; H.R.: 7.5YR-7/4; Y.R.: 7.5YR-6/4.
- 3- E.Sebaste Snp 1 (Fig. 2a); H: 7.7 cm.; H.R.: 2.5YR-5/6; Y.R.: 2.5YR-5/6.
- 4- E.Sebaste Snp 1 (Fig. 2b); H.: 8.6 cm.; H.R.: 2.5YR-5/6; Y.R.: 7.5YR-7/6.
- 5- E.Sebaste Snp 2 (Fig. 2c); H.: 8.7 cm.; H.R.: 2.5YR-5/6; Y.R.: 2.5YR-6/6.
- 6- E.Sebaste Snp 2 (Fig. 3a); H.: 38.6 cm.; A.Ç.: 6.2 cm.; K.Ç.: 2.9x2.1 cm.; H.R.: 2.5YR-5/6; Y.: 5YR-7/6.
- 7- E.Sebaste Snp 2 (Fig. 3b); H.: 20.6 cm.; A.Ç.: 7.9 cm.; K.Ç.: 3.6x2 cm.; H.R.: 2.5YR-5/6; Y.R.: 5YR-7/6.
- 8- E.Sebaste Snp 2 (Fig. 4a); H.: 7.7 cm.; A.Ç.: 9.4 cm.; H.R.: 2.5YR-5/6; Y.R.: 5YR-7/6.
- 9- E.Sebaste Snp 2 (Fig. 4b); H.: 7.7 cm.; A.Ç.: 6 cm.; H.R.: 7.5YR-6/4; Y.R.: 7.5YR-7/4.
- 10- E.Sebaste Snp 2 (Fig. 5a); H.: 9 cm.; A.Ç.: 5.5 cm.; H.R.: 7.5YR-6/6; Y.R.: 7.5YR-5/3.
- 11- E.Sebaste Snp 2 (Fig. 5b); H.: 18.2 cm.; A.Ç.: 6 cm.; H.R.: 2.5YR-5/6; Y.R.: 2.5YR-6/6; A.R.: 10 YR

109 Reynolds 2005, 565; LRA 1 amphoraları dağılım haritaları ve ticari rotaları hakkında detaylı bilgi için bk. Scorpan 1977, 269- 296; Pacetti 1995, 273- 279; Karagiorgou 2004, 37- 58; Kızırlarslanoğlu 2016; Kızırlarslanoğlu – Aytek 2018.

110 Kassab-Tezgör 2011, 197.

111 Kassab-Tezgör 2011; Kassab-Tezgör 2020.

112 H: Yükseklik; A.Ç.: Ağız Çapı; K.Ç.: Kulp Çapı; H.R.: Hamur Rengi; Y.R.: Yüzey Rengi; A.R.: Astar Rengi.

8/3.

12- E.Sebaste Snp 2 (Fig. 6); H.: Restitüsyon sonrası 76.6 cm.; korunan ağız+boyun+omuz: 25.4cm.; korunan gövde+dip: 39.8 cm.; A.Ç.: 6.3 cm.; K.Ç.: 3.2x2 cm.; H.R.: 2.5YR-6/6; Y.R.: 5YR-6/6; A.R.: 10 YR 8/3;

13- E.Sebaste Snp 3 (Fig. 7); H.: 5.8 cm.; A.Ç.: 6.3 cm.; K.Ç.: 3x2.7 cm.; H.R.: 2.5 Y 8/2 – 8/4.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

AST: Araştırma Sonuçları Toplantısı.

ANMED: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri.

CCE: Cahiers de la Ceramique Egyptienne. Amphores d'Égypte de la Basse Époque à l'époque arabe. Institut français d'archéologie orientale (IFAO), le Caire, 2007.

KST: Kazı Sonuçları Toplantısı.

LRCW: Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry.

MASROP: Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu.

TAD: Türk Arkeoloji Dergisi.

PATABS I: Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Actes de la Table Ronde internationale de Batumi et Trabzon, 27-29 Avril 2006.

PATABS II: Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Acts of the International Round Table Held in Kiten, Nessebar and Sredetz, September 26-30, 2007.

PEUCE VIII: Rapoarte Asupra Cercetărilor de Arheologie, Numismatică și Istorie, 1977-1978, Tulcea.

PEUCE X: Studii și Comunicări de Istorie Veche, Arheologie și Numismatică, Tulcea.

- Alpözen 1975   Alpözen, T. O., "Bodrum Müzesi Ticari Amphoraları", TAD, XXII-2, 5-32.
- Alpözen v.d. 1995   Alpözen, T. O. – Özdaş, A. H. – Berkaya, B., Commercial Amphoras of the Bodrum Museum of Underwater Archaeology, Maritime Trade of the Mediterranean in Ancient Times, Bodrum Museum of Underwater Archaeology Publication No. 2, Bodrum.
- Arsen'eva v.d. 1997   Arsen'eva, T. – Kassab-Tezgör, D. – Naumenko, S., "Un depotoir d'atelier d'amphores a Pate Claire. Commerce entre Heraclee du Pont et Tanais a l'époque Romaine", Anatolia Antiqua V, 187-189.
- Autret v.d. 2016   Autret, C. – Kızırlanslanoglu, H. A. – Rauh, N., "Batı Kilikia Amphora Araştırmalarında Yeni Gelişmeler", ANMED, 1-5.
- Beltran-Lloris 1970   Beltran-Lloris, M., Las Anforas Romanas en España, Zaragoza.
- Boer 2006   Boer, J. G., "Sinopean Amphorae on the Western Pontic Coast", Pontos Euxeinos, 35-44.

- Böttger 1974 Böttger, B., “Die Importkeramik aus dem Spätantiken Donaulimeskastell Iatrus in Nordbulgarien, (Zu Aspekten ihrer Wirtschaftshistorischen Interpretation)”, Actes du IX Congres International D’Etudes sur les Frontieres Romaines Mamaia, 6-13 Septembre 1972, Köln, Wien, 131-136.
- Böttger 1992 Böttger, B., “Die Kaiserzeitlichen und Spätantiken Amphoren aus dem Kerameikos”, *Mittelungen des Deutschen Archaologischen Instituts* 107, 315-381.
- Bülow 2000 Bülow, G. V., “Anmerkungen zur Keramik aus dem Spätantiken Limeskastell Iatrus (Moesia Secunda), *Rei Cretariae Romanae Favtorvm ACTA* 36, Abingdon, 211-216.
- Demirci – Akyol 1996 Demirci, Ş. – Akyol, A. A., “Sinop Amfora Atölyelerinden Ele Geçen Örneklerle Bir Çalışma”, *11. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (1995), 53-62.
- Disantarosa 2009 Disantarosa, G., “Le Anfore: Indicatori Archeologici di Produzione, delle Rotte Commerciali e del Reimpiego nel Mondo Antico”, *Classica et Christiana* 4/1, 119-232.
- Durukan 2015 Durukan, M., “Geç Antik Çağ’da Doğu Akdeniz’deki Ekonomik Gelişmenin Nedenleri: İpek Yolu ve Baharat Yolu’nun Rolü, LR1 Amphoraları ve Kilikia’daki Diğer Kanıtlar”, *Adalya XVIII*, 241-253.
- Empereur – Picon 1989 Empereur, J. Y. – Picon, M., “Les regions de production d’amphores impériales en Méditerranée Orientale”, *Anfore Romane e Storia Economica: Un Decennio Di Ricerche*, Collection De L’Ecole Française De Rome 114, 224-248.
- Erten v.d. 2004 Erten, H. N. – Kassab-Tezgör, D. – Türkmen, I. R. – Zararsız, A., “The Typology and Trade of the Amphorae of Sinope. Archaeological Study and Scientific Analyses”, *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean* (ed. J. Eiring – J. Lund), *Monographs of the Danish Institute at Athens Volume 5*, 103-115.
- Fedoseev v.d. 2010 Fedoseev, N. F. – Domzalski, K. – Opaş, A. – Kulikov, A. V., “Post-Justinian Pottery Deposit from Pantikapaion – Bosphoros: Rescue Excavations at 12, Teatral’naja St. in Kerch, 2006”, *Archeologia* 61, 63-94.
- Ferrazzoli – Ricci 2007a Ferrazzoli, A. F. – Ricci, M., “Elaiussa Sebaste: Produzioni e Consumi di Una Citta della Cilicia tra V e VII secolo”, *LRCW 2, BAR International Series 1662, Volume II* (ed. M. Bonifay – J. C. Trégliã), Oxford, 671- 688.
- Ferrazzoli – Ricci 2007b Ferrazzoli, A. F. – Ricci, M., “Gli Scambi e le Rotte Commerciali nel Bacino del Mediterraneo Orientale in Epoca Romana e Primo Bizantine sulla Base del Materiale Anforico Proveniente dallo Scavo di Elaiussa Sebaste in Cilicia (Ayash, Turchia), *Actas V Jornadas Internacionales de Arqueologia Subacuatica* (ed. J. P. Ballester – G. Pascual), Valencia, 521-530.
- Garlan – Kassab Tezgör 1996 Garlan, Y. – Kassab-Tezgör, D., “Prospection d’ateliers d’amphores et de ceramiques de Sinope”, *Anatolia Antiqua* IV, 325-334.
- Garlan – Tatlıcan 1999 Garlan, Y. – Tatlıcan, İ., “Premieres Fouilles de L’Atelier Amphorique de Zeytinlik I a Sinope”, *Production et Commerce des Amphores Anciennes en mer Noire, Provence* (ed. Y. Garlan), 21-25.
- Goldman 1950 Goldman, H., *Excavation at Gözlükule, Tarsus, Volume I - II, The Hellenistic and*

- Roman Periods, New Jersey.
- Hayes 1992 Hayes, J. W., Excavations at Saraçhane in İstanbul, Volume II, The Pottery, Princeton, New Jersey.
- Karagiorgou 2004 Karagiorgou, O., "Mapping Trade by the Amphora", Byzantine Trade, 4th-12th Centuries, The Archaeology of Local, Regional and International Exchange, Papers of the Thirty - Eighth Spring Symposium of Byzantine Studies (ed. M. M. Mango), St John's College, University of Oxford, , March, 37-58.
- Kassab-Tezgör 1995 Kassab-Tezgör, D., "Demirci-Sinop Anfora Atölyelerinin Kazısı", KST 17, 277-291.
- Kassab-Tezgör 1996 Kassab-Tezgör, D., "Fouilles des ateliers d'amphores a Demirci pres de Sinop en 1994 et 1995", Anatolia Antiqua VI, 335-354.
- Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1996
Kassab-Tezgör, D. – Tatlıcan, İ., "Sinop - Demirci Anfora Atölyelerinin 1995 Kazısı", KST 18-2, 353-365.
- Kassab-Tezgör – Tatlıcan 1998
Kassab-Tezgör, D. – Tatlıcan, İ., "Fouilles des ateliers d'amphores à Demirci près de Sinop en 1996 et 1997", Anatolia Antiqua VI, 423-442.
- Kassab-Tezgör – Dereli 2001
Kassab-Tezgör, D. – Dereli, F., "Sinop-Demirci Amphora Atölyeleri 2000 Kazısı", KST 23-2, 235-242.
- Kassab-Tezgör – Touma 2001
Kassab-Tezgör, D. – Touma, M., "Amphores Exportees de Mer Noire en Syrie du Nord", Anatolia Antiqua IX, 105-115.
- Kassab-Tezgör 2002 Kassab-Tezgör, D., "La production Sinopéenne et ses relations avec la colchide à l'époque Romaine", Pont Euxin et Commerce: la genèse de la "route de la soie", Actes du IXe Symposium de Vani (Colchide, 1999), Année, 199-218.
- Kassab-Tezgör v.d. 2003 Kassab-Tezgör, D. – Lemaitre, S. – Pieri, D., "La collection d'amphores d'İsmail Karakan a Sinop, Anatolia Antiqua XI, 169-200.
- Kassab-Tezgör 2006 Kassab-Tezgör, D., "Excavations of the Workshop of Amphoras of Demirci, Close by Sinope", Dziebani, Journal of the Georgian Archaeology, Tbilisi 17- 18, 166-168.
- Kassab-Tezgör 2010 a Kassab-Tezgör, D., "Le reseau commercial des amphores Sinopeennes entre les IIe – IIIe s. et le VIe s. de Notre Ere", PATABS I, Varia Anatolica XXI, (ed. D. Kassab Tezgör – N. Inaishvili), 167-173.
- Kassab-Tezgör 2010 b Kassab-Tezgör, D., "Les fouilles et le materiel de l'atelier amphorique de Demirci Pres de Sinope", Varia Anatolica XXII.
- Kassab-Tezgör 2011 Kassab-Tezgör, D., "Types amphoriques romains tardifs produits simultanément a Demirci pres de Sinope et dans d'autres Centres", PATABS II (ed. C. Tzochev – T. Stoyanov – A. Bozkova), Sofia, 259-264.
- Kassab-Tezgör 2020 Kassab-Tezgör, D., Corpus des Amphores Romaines Produites dans les Centres de mer Noire, Collections des Musées de la côte Turque de la mer Noire (Ereğli, Amasra, Sinop, Samsun, Giresun, Ordu, Trabzon et Amasya), Archaeopress

- Roman Archaeology 74.
- Keleş 2003 Keleş, V., Sinop Gümüş Sikkeleri, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Kızırlarslanoğlu 2016 Kızırlarslanoğlu, H. A., Antik Çağ'da Elaiussa Sebaste'nin Amphora Üretimi ve Ticari İlişkileri, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Kızırlarslanoğlu – Aytek 2016 Kızırlarslanoğlu, H. A. – Aytek, A. İ. "Elaiussa Sebaste Üretimi "Geç Roma I" Amphoralarının Geleneksel Tipoloji Yöntemi ve Geometrik Morfometrik Analizlerle Değerlendirilmesi", MASROP E-Dergi 12. 2, 16-44.
- Kingsley 2002 Kingsley, S. A., "A Sixth-Century AD Shipwreck off the Carmel Coast, Israel, Dor D and Holy Land Wine Trade", BAR International Series 1065.
- Krapivina 2010 Krapivina, V. V., "Amphorae of the 3rd – 4th Centuries AD in Olbia Pontica", PATABS I, Varia Anatolica XXI (ed. D. Kassab Tezgör – N. Inaishvili), 69-73.
- Magomedov – Didenko 2011 Magomedov, B. – Didenko, S., "Sinopean Amphorae and Chernyakhov Culture", Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 16, 479-485.
- Marchand 2007 Marchand, S., "Les amphores egyptiennes et importees de la Basse Epoque a l'epoque arabe, Abou Rawash (1995-2004)", CCE 8, Volume I (ed. S. Marchand – A. Marangou), Institut français d'archéologie orientale, le Caire, 175-188.
- Morrisson – Sodini 2002 Morrişon, C. – Sodini, J. P., "The Sixth-Century Economy", The Economic History of Byzantium: From the Seventh Through the Fifteenth Century, Ed.: A. E. Laiou, Dumbarton Oaks, 171-220.
- Tatlıcan 1995 Tatlıcan, İ., "Sinop 1994 Zeytinlik Amphora Atölyesi Kurtarma Kazısı", 6. Müze Kurtarma Kazısı, 335-342.
- Tatlıcan v.d. 1998 Tatlıcan, İ. – Kassab-Tezgör, D. – Dereli, F., "Demirci – Sinop Amphora Atölyelerinin 1996 Kazısı", KST 19-2, 465-481.
- Tatlıcan v.d. 1999a Tatlıcan, İ. – Kassab-Tezgör, D. – Dereli, F., "Demirci – Sinop Amphora Atölyelerinin 1997 Kazısı", KST 20-2, 447-456.
- Tatlıcan v.d. 1999b Tatlıcan, İ. – Kassab-Tezgör, D. – Özdaş, H., "Sinop'ta Sualtı Çalışmaları", 9. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (1998), 335-342.
- Türker 2005 Türker, A. C., "Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 2, 87-104.
- Opaiş 1980 Opaiş, A., "Consideratii Preliminare Asupra Amfoelor Roman ři Romano – Bizantine din Dobrogea", PEUCE VIII, 291-326.
- Opaiş 1991 Opaiş, A., "Ceramica din Asezarea ři Cetatea de la Independenta (Murighiol) Secolele V İ.E.N. – VII E.N.", PEUCE X, Vol. I, 133-216.
- Opaiř v.d. 1991 Opaiř, A. – Zahariade, M. – Poenaru-Bordea, G. – Opaiř, C., "Fortifiatia ři Asezarea Romană Tirzir de la Babadag - Topraichioi", PEUCE X, Vol. I- II.
- Opaiř 1996 Opaiř, A., "Aspecte Ale Vietii Economice Din Provincia Scythia, (secolele IV-VI p. Ch.), Productia ceramicii locale ři de import", Ministerul İnvătământului, Institutul Român de Tracologie Bibliotheca Thracologica XVI, București, 1996.
- Opaiş 2004a Opaiş, A., "The Eastern Mediterranean Amphorae in the Province of Scythia",

- Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean (ed. J. Eiring – J. Lund), Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume 5, 293-308.
- Opaiț 2004b Opaiț, A., Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th – 6th Centuries AD), Aspects of Economic Life in the Province of Scythia”, BAR International Series 1274.
- Opaiț 2010 Opaiț, A., “Sinopean, Heraklean and Chersonesan “Carrot” Amphorae”, BRILL, Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 16, 371- 401, 552-556.
- Opaiț – Paraschiv 2012 Opaiț, A. – Paraschiv, D., “Rare Amphora Finds in the City and Territory of (L) Ibida (1st – 6th Centuries AD)”, *Rei Cretariae Romana: Favorvm ACTA* 42, 113-124.
- Opaiț v.d. 2020 Opaiț, A. – Barnea, A. – Barnea, I. – Grigoraș, B. – Potra, I., “Supplying Wine, Olive Oil And Fish Products To The Lower Danube Frontier (2nd-7th Century AD): The Case Of Dinogetia, *Rei Cretariae Romanae Favorvm ACTA* 46, 381-394.
- Opaiț 2021 Opaiț, A. “On some unknown Pontic amphora types from Roman and Early Byzantine Times”, *The Greeks and Romans in the Black Sea and the Importance of the Pontic Region for the Graeco-Roman World (7th century BC-5th century AD): 20 Years On (1997–2017): Proceedings of the Sixth International Congress on Black Sea Antiquities* (ed. G. R. Tsetskhladze – A. Avram – J. Hargrave), Constanța, 18-22 September 2017, Oxford, 323-329.
- Pacetti 1995 Pacetti, F., “Appunti su Alcuni tipi di Anfore Orientali della Prima eta Bizantina Centri di Produzione, Contenuti, Cronologia e Distribuzione”, *Agricoltura e Commerci Nell’Italia Antica Atlante Tematico di Topografia Antica, I Supplements*, 273-294.
- Pieri 2005 Pieri, D., *Le Commerce du vin Oriental, A l’Epoque Byzantine (V e- VIIIe siecles), Le Temoignage des Amphores en Gaule*, Institute Francais du Proche-Orient, Bibliothèque Archéologique Et Historique T. 174, Beyrouth.
- Pieri 2007 Pieri, D., “Béryte dans le grand commerce Méditerranéen production et importation d’amphores dans le Levant Protobyzantin (Ve-VIIIe s. ap. J.-C.)”, *Topoi, Orient-Occident, Supplément* 8, 297-327.
- Reynolds 2005 Reynolds, P., “Levantine Amphorae from Cilicia to Gaza: A Typology and Analysis of Regional Production Trends from the 1st to 7th centuries”, *LRCW 1, BAR International Series 1340, Volume II* (ed. J. M. Gurti Esparraguera – J. Buxeda i Garrigós – M. A. Cau Ontiveros), 563-611.
- Reynolds 2010 Reynolds, P., “Trade Networks of the East, 3RD to 7TH Centuries: The View from Beirut (Lebanon) and Cretent (Albania) (Fine Wares, Amphorae and Kitchen Wares), *LRCW 3, BAR International Series 2185, Volume I* (ed. S. Menchelli – S. Santoro – M. Pasquinucci – G. Guiducci), 89-114.
- Sazanov 1995 Sazanov, A., “Les Amphores de L’Antiquité Tardive et du Moyen Age: Continuité ou Rupture? Le Cas de la mer Noire”, *La Céramique Médiévale en Méditerranée, Actes Du VIe Congrès de L’AIECM 2, Aix-en-Provence*, 87-102.
- Sevin 2001 Sevin, V., *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara.
- Seyer 2015 Seyer, M. “Limyra 2014”, *ANMED* 13, 72-81.
- Scorpan 1977 Scorpan, C., “Contribution à la connaissance de certains types céramiques

- Romano-Byzantins (IVe – VIIe Siècles) dans l'espace Istro-Pontique", DACIA, Revue D'Archéologie et D'Histoire Ancienne, Nouvelle Série XXI, 269-296.
- Smokotina 2015 Smokotina, A. V., "The Import of LR 1 Ampjorae into Bosphorus", *Per Terram, Per Mare. Seaborne Trade and the Distribution of Roman Amphorae in the Mediterranean* (ed. S. Demesticha), 121-135.
- Şenol 2003 Şenol, A. K., Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları, Ankara.
- Şenol 2008 Şenol, A. K., "Cilician Commercial Relations with Egypt due to the New Evidence of Amphora Finds", *Olba XVI*, 109-131.
- Şenol 2009 Şenol, A. K., Taşucu Aslan Eyce Amphora Müzesi, Mersin.
- Şenol 2018 Şenol, A. K., Commercial Amphorae in the Graeco-Roman Museum of Alexandria, *Études Alexandrines 44, AmphorAlex 7*, Alexandria: Centre d'Études Alexandrines.
- Şenol – Kerem 2000 Şenol, A. K. – Kerem, F., "İçel Müzesinde Bulunan Bir Grup Amphora", *Olba III*, 81-114.
- Vnukov 2004 Vnukov, S. Y., "Pan-Roman Amphora Types Produced in the Black Sea Region", *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean* (ed. J. Eiring – J. Lund), *Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume 5*, 407-415.
- Vnukov 2010 Vnukov, S. Y., "Sinopean Amphorae of the Roman Period", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia 16*, 361-370.
- Waksman v.d. 2014 Waksman, S. Y. – Morozova, Y. – Zelenko, S. – Çolak, M., "Archaeological and Archaeometric Investigations of the Amphorae Cargo of a Late Roman Shipwreck Sunk Near the Cape of Plaka (Crimea, Ukraine)", *LRCW 4, BAR International Series 2616, Volume I* (ed. N. Poulou – Papadimitriou – E. Nodarou – V. Kilikoglou), 919-929.
- Williams 1989 Williams, C., "Anemurium, The Roman and Early Byzantine Pottery, The Excavations at Anemurium in Rough Cilicia, *Subsidia Mediaevalia*", 16. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 59, Queen's Park Crescent East.
- Williams 2005 Williams, D., "Late Roman Amphora 1: a Study of Diversification", *Halicarnassian Studies III, Trade Relations in the Eastern Mediterranean from the Late Hellenistic Period to Late Antiquity: The Ceramic Evidence* (ed. M. B. Briese – L. E. Vaag), Denmark, 157-168.
- Zemer 1978 Zemer, A., *Storage Jars in Ancient Sea Trade*, The National Maritime Museum, Haifa.
- Zoroğlu v.d. 2008 Zoroğlu, L. – Dillon, M. – Yakınlr, D. – Rauh, N., "Anamur Arkeoloji Müzesi'ndeki Amfora Araştırmaları Raporu", *AST 26-2*, 33-50.

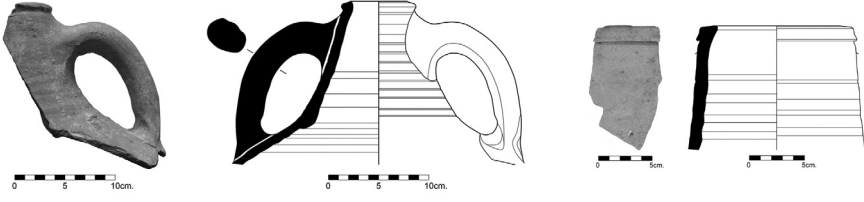

Fig. 1 a- Kat. 1; b- Kat. 2 nolu amphoralar (*E.Sebaste Snp 1*).

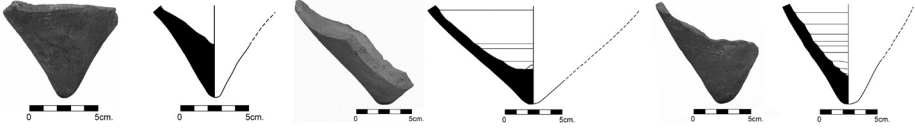

Fig. 2 a- Kat. 3; b- Kat. 4; c- Kat. 5 nolu amphoralar (*E.Sebaste Snp 1*).

Fig. 3 a- Kat. 6; b- Kat. 7 nolu amphoralar (*E.Sebaste Snp 2a*).

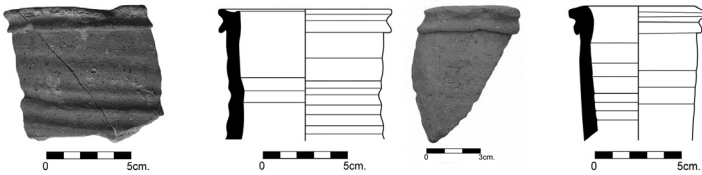

Fig. 4 a- Kat. 8; b- Kat. 9 nolu amphoralar (*E.Sebaste Snp 2a*).

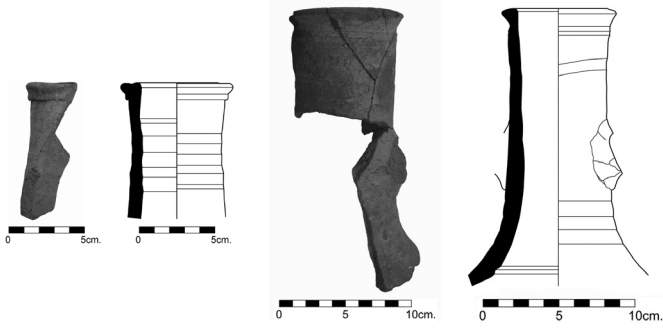

Fig. 5 a- Kat. 10 (*E.Sebeste Snp 2a*); b. Kat. 11 (*E.Sebeste Snp 2b*) nolu amphoralar.

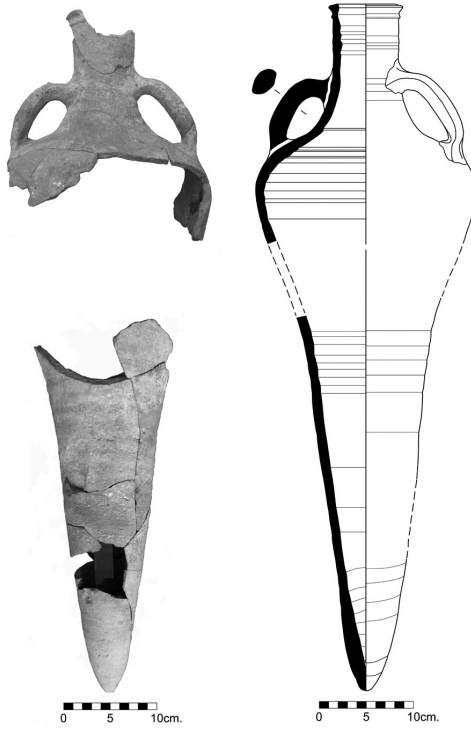

Fig. 6 Kat.12 nolu amphora (*E.Sebeste Snp 2b*).

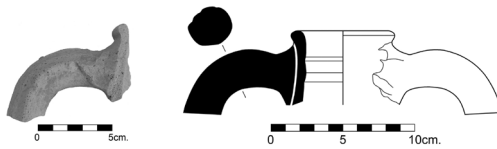

Fig. 7 Kat. 13 nolu amphora (*E.Sebeste Snp 3*).

Fig. 8 Karadeniz amphoraları dağılım haritası.

KNIDOS'TAN SIRA DIŞI PROFİL VE BEZEME ŞEMASINA SAHİP İKİ TAÇ BLOĞU

Zeliha GİDER-BÜYÜKÖZER *

ABSTRACT

Two Crown Blocks with Extraordinary Profile and Ornamental Schemes from Knidos

In Knidos, one of the most important production and trade centers of the Ancient Period, two spolia blocks used as threshold at the entrance of the building called "Church D" were unearthed. The first block, which is the corner block, has architectural decoration on three sides and the other block on both short sides. The profile scheme and architectural decoration consists of astragal carved with bead and reel at the bottom, double ovolo carved with egg and dart in the middle and a vertical type cavetto profile carved with a lotus and palmette pattern at the top. The shape and profile scheme of the blocks show that they were originally used as crown. In this study, these two blocks are defined, the profile scheme is examined, and the architectural decorations are tried to be dated according to their stylistic features. The corner block, with a lower length of 251 cm, allows us to determine the length of at least one facade of the podium to which the crown blocks belong. As a result of comparisons made with similar examples, the type of building with podium to which the crown blocks may belong is also examined.

The most unusual application of crown blocks is the profile scheme. This scheme consisting of a double ovolo carved with egg and dart is more common on the Asiatic-ionic type anta capitals from the 6th century BC. This combination is not yet known in Hellenistic buildings in Anatolia. For this reason, Knidos crown blocks are one of the latest examples of double ovolo carved with egg and dart. The cavetto was a crowning moulding over ovolo on Asiatic-ionic type anta capitals since the 6th century BC and on the architraves, epicanitis, altars, the orthostate blocks and monumental bases since the 5th century BC. However, none of these examples have a lotus and palmette pattern carved on the cavetto. For these reasons, Knidos crown blocks are described as unique examples.

Keywords: Knidos, Podium, Crown, Ovolo, Ionic cymatium, Anthemion, Lotus, Palmette.

---

* Doç. Dr. Zeliha GİDER-BÜYÜKÖZER, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya-TR. E-posta: zgider@gmail.com. Orcid No: 0000-0003-4608-6471

ÖZ

Antik Dönem'in en önemli üretim ve ticaret merkezlerinden biri olan Knidos'ta yapılan çalışmalarda, D Kilisesi olarak adlandırılan yapının girişinde eşik taşı olarak kullanılmış iki devşirme blok açığa çıkmıştır. Bloklardan birisinin üç cephesinde, diğerinin her iki kısa kenarında alta inci-makara bezeli astragal, devamında ion kymationu işlenmiş iki sıra ovolo profili ve en üstte ise anthemion bezeli kavetto profili vardır. Blokların biçimi ve profil şeması, bunların orijinalinde duvar tacı olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu çalışmada, sözü edilen iki taç bloğu ele alınarak, blokların profil şeması irdelenmiş ve bezemeler stilistik karşılaştırmalarla tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Alt uzunluğu 251 cm olan köşe bloğundan hareketle en azından bir cephesinin uzunluğu belirlenebilen yapının podyumlu bir yapı olabileceği düşünülmüş ve benzer örneklerle yapılan karşılaştırmalar sonucu blokların ait olabileceği yapı tipi de irdelenmiştir.

Taç bloklarındaki en sıra dışı uygulama, profil ve bezeme şemasıdır. Üst üste iki sıra ion kymationundan oluşan bezeme şeması, MÖ 6. yüzyıldan itibaren daha çok Küçük Asya-ion tipi anta başlıklarında karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da, Hellenistik Dönem'den henüz örneği bilinmeyen bu kombinasyonun en geç temsilcilerinden biri de Knidos taç bloklardır. Ovolo profilini taçlandıran kavetto ise MÖ 6. yüzyılda Küçük Asya-ion tipi anta başlıklarında, MÖ 5. yüzyıldan itibaren altar, orthostat ve heykel kaidelerinin taç kısmında görülmektedir. Ancak bu örneklerin hiç birinde anthemion bezemesine yer verilmemiştir. Knidos taç bloklarında görülen, iki sıra ovolo ile kavettodan oluşan profil şemasının yanı sıra, kavettoya lotus-palmet bezemesinin işlendiği taç profili de MÖ 3. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başına kadar bilinmemektedir. Tüm bu ilkler, Knidos taç bloklarını hem profil hem de bezeme şeması bakımından şimdilik tek örnek olarak nitelendirmemize olanak tanımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Knidos, Podyum, Taç bloğu, Ovolo, Ion kymationu, Anthemion, Lotus, Palmet.

Giriş

Knidos antik kentinde yapılan kazı çalışmalarında¹, Askeri Liman'ın kuzeydoğusunda, Liman Caddesi'nin güneyindeki alanda, kentteki farklı yapılardan taşınan mimari blokların tekrar kullanılmasıyla inşa edilmiş bir kilise açığa çıkmıştır (fig. 1). "D Kilisesi" olarak adlandırılan bu yapıdaki ilk kazı çalışmaları 1969-72 yılları arasında, I. C. Love başkanlığındaki² bir ekip tarafından yapılmış olup, söz konusu çalışmalarda kilisenin apsis bölümü tümüyle, naosu, narteksi ve yan nefleri ise kısmen kazılmıştır. 2014 yılı kazı sezonunda E. M. Doksanaltı başkanlığındaki ekip, D Kilisesi'nin kazısını tamamlayarak, önceki çalışmalarda dağınık halde bırakılan mimari blokların tasnifini yapmıştır³.

Kilise'de yapılan kazı çalışmalarında naosun kuzeybatısındaki giriş kısmında,

1 Bu çalışma, 30.09.2013 tarih ve 2013/5387 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 20.06.2014 tarih ve 120642 sayılı yazıları ile başkanlığını Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı'nın yürüttüğü Knidos Kazı ve Araştırmalarının bir bölümü olarak gerçekleştirilmiştir. Destek ve katkılarından dolayı kazı başkanı sayın Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı başta olmak üzere kazı ekibine teşekkür ederim.

2 Love 1972, 401, fig. 11-12; Love 1973a, 99; Love 1973b, 418-419; Love 1978, 1129; Bruns-Özgan 2002, 55-57; Doksanaltı v.d. 2018, 41-43.

3 Doksanaltı v.d. 2016, 58-68, fig. 2-12.

devşirme malzeme olarak kullanılan büyük boyutlu iki mermer blok açığa çıkmıştır. Bu çalışmada, sözü edilen iki mimari blok ele alınarak, blokların profil şeması irdelenecek ve bezemeler stilistik karşılaştırmalarla tarihlendirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca blokların ait olabileceği yapı tipi de sorgulanacaktır.

Blokların Buluntu Durumu ve Tanımı

D Kilisesi, Askeri Liman'ın kuzeydoğusunda, Liman Caddesi'nin hemen batısında yer almakta olup, olasılıkla daha eski bir yapının temelleri üzerine güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda inşa edilmiştir. 36 m uzunluğunda, 16 m genişliğindeki yapı üç nefli, bazilikal planlıdır. Naosun kuzeybatısında yer alan ana girişe, sekiz basamaklı bir merdiven ile ulaşılmaktadır. Giriş kısmındaki izlerden, burada iki kanatlı ahşap kapının yer aldığı anlaşılmaktadır.

Naosun girişinde, ince grenli beyaz mermerden kesilen iki blok yan yana ters yerleştirilerek, eşik taşı olarak kullanılmıştır (fig. 2). 2021 yılında bu bloklar kiliseden alınarak, Dionysos Tapınak Terası'nda sergilenmeye başlanmıştır (fig. 3).

1 Numaralı Taç Bloğu: 1 numaralı köşe bloğunun profiller hariç alt uzunluğu 251 cm, genişliği 71 cm, yüksekliği 22,6 cm'dir. Bloğun üç cephesine bezeme işlenmiş olup, bezemelerin büyük bir kısmı naos zemin döşeme bloklarının yerleştirilebilmesi için kırılmıştır (fig. 4). Bu nedenle, uzun yüzlerinden birinde sadece alt sıradaki inci-makara dizisi yer yer görülebilmekte, diğer uzun yüzünde ise anathyrosis yer almaktadır. Bloğun dar yüzlerinden birinde, yaklaşık 26 cm'lik bölümde inci-makara, iki sıra ion kymationu sağlam, lotus-palmet örgesinin üst kısımları kırıktır. 26 cm'den sonra ise inci-makara dizisi ile alt sıradaki ion kymationunda, yumurta ve mızrakların uç kısımları korunmuştur. Bloğun diğer dar yüzünde, başlangıçta yer alan inci-makara dizisi kısmen korunmuş olmasına karşın, alt sıradaki ion kymationunda sadece yumurta ve mızrak uçlarının başlangıçları mevcuttur. Alt yüzeye anathyrosis işlenmiştir ancak sonraki kullanımda anathyrosis izi kısmen kaybolmuştur. Altta, bloğun orijinalinde iç cepheye gelen anathyrosisli uzun yüzünün her iki kenarında kapı mili için açılmış yuvalar, yaklaşık ortasına gelen alanda ise kapının açılıp kapanması esnasında zemine sürtünmesiyle oluşmuş iz vardır.

Bloğun üst yüzeyinde yer yer plakalar halinde kopmalar olmasına karşın, genel olarak iyi durumda korunmuştur. Üst yüzeyde belirgin anathyrosis yerine murç izleri görülmektedir. Bloğun yaklaşık ortasına yakın bir alanda 63 x 38 cm ölçülerindeki bir bölüm zeminden 7 cm daha yüksek bırakılmıştır. Etrafında yer alan izlerden, bu bölümün sonraki bir evrede küçültülmeye ya da koparılmaya çalışıldığı izlenimi oluşmaktadır. Bloğun bezemeli üç cephesinin devamında, üst yüzeyde, yaklaşık 27,5 cm genişliğinde, farklı uzunluklarda blokların yerleştirildiğine dair izler takip edilebilmektedir.

2 Numaralı Taç Bloğu: Naosun girişinde, 1 numaralı bloğun batısına ters yerleştirilerek, eşik taşı olarak kullanılmıştır. Alt uzunluğu 251 cm, alt genişliği 75 cm, üst genişliği 73,5 cm, yüksekliği ise 22,6 cm'dir. Bloğun her iki kısa kenarındaki taç profili, altta inci-makara dizisi işlenmiş astragal ile başlamakta, devamında ion

kymationu bezeli üst üste iki sıra ovolo yer almakta ve blok en üstte, lotus-palmet örgesi işlenmiş kavetto ile sonlanmaktadır (fig. 5). Bloğun dar yüzlerinden birinde yer alan bezemeler iyi durumda korunmuş iken, diğer cephede tahribat daha fazla olduğundan, inci-makara dizisi kısmen, devamındaki iki sıra ion kymationu büyük oranda korunmuş, yaklaşık yarısında ise lotus-palmet örgesinin sadece alt kısmı görülebilmektedir (fig. 6).

Bloğun uzun yan yüzlerinden birine anathyrosis işlenmiş, diğer uzun yan yüzü olasılıkla sonraki kullanım esnasında yerleştirildiği alana uyum sağlaması için kesilmiştir. Bu nedenle yüzeyin tamamında külünk izleri vardır. Alt yüzeyde, özellikle orta kısımlarda anathyrosis'in kaybolması, bloğun eşik taşı olarak yoğun kullanımına işaret etmektedir. 2 numaralı bloğun alt yüzeyinde, 13 cm genişliğindeki bir bölüm 4 cm derinliğinde boydan boya kesilmiş ve her iki kenarına kapı mili yuvaları açılmıştır. Ortada ise iki kanatlı kapının zemindeki kilit mekanizmasının oturduğu yuva vardır. Bloğun anathyrosis işlenen uzun yüzünün her iki kenarında yer alan alt kanırtma yuvaları, orijinal evreye ait olmalıdır.

Bloğun üst yüzeyinde belirgin anathyrosis yerine yer yer murç ve külünk izleri görülmektedir. Mermerin yapısından dolayı üst yüzeyde ince plakalar halinde kayıplar yaşanmıştır. Üstte, 134,5 cm uzunluğundaki bir alan, zeminden 10 cm daha yüksek işlenmiştir. Sözü edilen bu bölüm bloğu tam ortalamamakta, bir taraftan 84,5 cm, diğer taraftan ise 40 cm mesafe kalmaktadır. Bezemelerin en iyi korunduğu dar cephenin devamındaki üst yüzeyde fazla belirgin olmasa da anathyrosis izi seçilebilmekte iken, diğer dar cephenin devamında bloğun üst yüzeyinde 40 cm genişliğindeki bir bölüm, yaklaşık 4 cm derinliğinde tıraşlanmıştır. Bu değişikliklerin, bloğun kilisede kullanımı sırasında yapıldığı düşünülmektedir.

Taç bloklarının malzemesi, biçimi ve ölçüleri dikkate alındığında, bunların aynı yapıya ait oldukları anlaşılmaktadır. 2 numaralı bloğun görünen uzun yan yüzündeki anathyrosis, bu bloğun devamına en az bir blok daha geleceğinin işaretidir. 1 numaralı bloğun üç cephesine, 2 numaralı bloğun her iki kısa kenarına işlenen profil ve bezemeler ise söz konusu blokların orijinalinde duvar tacı olarak kullanıldıklarının göstergesidir.

Bezemelerin Tanımı

Taç bloklarına işlenen bezemelerden inci-makara dizisinde inciler oval formlu, makaralar ise uç kısımlara doğru sivrilen, ince baklava dilimi biçimlidir (fig. 7). İnciler ile makaralar arasındaki bağlantı mesafesi daralmış olup, bu bağlantılar ip görünümünden ziyade kalın bırakılmış yüzey kertiği şeklindedir. İnci-makara dizisinin devamına, üst üste iki sıra ion kymationu işlenmiştir (fig. 7). 5,8 cm yüksekliğindeki yumurta dizilerinden üstteki alttakinin hafifçe önüne doğru çıkıntı yapmaktadır. İnci-makara dizisi ile devamındaki ion kymationu arasında eksen simetrisi uygulanmıştır. Yumurtalar ile yumurtalar arasında yer alan eşkenar dörtgen şeklindeki bezeklerin (mızrak ucu) orta aksı, makaraların ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Bu nedenle her bir yumurta iki inci ve iki makara ölçüsüne karşılık gelir. Üst sıradaki ion

kymationunda, yumurtaların merkez aksı alt sıradaki mızrak uçlarının aksına denk gelmektedir. Yumurtalar üçgen bir forma sahip olup, uca doğru sivrilmiştir. Her iki blokta da yumurtaların kabartma yüksekliği fazla değildir. Dar ve sığ bir kanalla yumurtalardan ayrılan çanakların iç ve dış yüzeyi gösterilerek, çanaklara üç boyutlu görünüm kazandırılmıştır (fig. 8-9). Yumurtalar arasında yer alan eşkenar dörtgen şeklindeki mızrak uçlarının üst yarıları çanaktan yüzeysel bir kanal ile ayrılmış olmasına karşın, bu bölümün çanakla organik bağı devam etmekte ve en geniş yerinde çanakla bağlantısı kesilerek, uca doğru tekrar daralmaktadır.

Ion kymationlarının devamında yer alan kavetto profiline işlenen anthemion bezemesinde, lotus çiçeği-kapalı palmet-lotus çiçeği-açık palmet şeklinde ardışık olarak yan yana gelen dördümlü şema uygulanmıştır (fig. 10-11). Motifler seyrek dizime sahip olduğundan, aralarında fazlaca boşluk oluşmuştur.

Yarı tomurcuk izlenimi veren lotus çiçeği, çanak yaprağından çıkan ikişer taç yaprağına ve ortada eksen yaprağına sahiptir. Hem çanak yaprakları hem de taç yaprakları geniş ve dolgun yüzeyseldir. Ters yüzlerinden işlendikleri için plastik görünüm almışlardır. Ortada yer alan eksen yaprağının alt kısmı ince işlenmiş olup, yüzeysel iki kanal ile sınırlandırılmıştır. Eksen yaprağı, ilk taç yaprağının bitiminden itibaren genişleyerek, üst yarısında eşkenar dörtgen şeklinde sonlanmaktadır. Çanak yapraklarının alt kısmına, çiçek sapı ve çanak bağı işlenmemiştir.

Lotus çiçeğinin çanak yapraklarından çıkan kıvrık dal bağı bezeği, kavetto profilinin alt sınırından itibaren genişçe bir yay çizerek her iki yana doğru uzanmakta ve palmetlerin kaş-kemer göbeklerini yanlardan sınırlandırarak, dışa dönük açık sarmalla son bulmaktadır. Açık palmet motifi, kaş-kemer biçimli göbekten çıkan dörderli taç yaprağı ile ortadaki eksen yaprağından oluşmaktadır (fig. 10). Göbekten ince çıkan taç yaprakları yukarıya doğru genişlemekte ve uç kısımlarında en geniş noktasına ulaşarak, yuvarlatılmış şekilde son bulmaktadır. Yelpaze şeklinde yanlara açılan taç yaprakları ters yüzlerinden işlendikleri için orta kısımlarında kabartma yüksekliği artmakta, böylece dışa dönük, dolgun, küt ve diri görünümüleriyle dikkat çekmektedirler. Merkezden çıkan eksen yaprağı yukarıya doğru çıktıkça genişleyen, üstte hafif incelerek sonlanan dolgun bir yapıya sahiptir. Açık palmetlerin eksen yaprakları, lotus çiçeklerinin eksen yapraklarından biraz daha yüksek işlenmiştir.

Kapalı palmet motifleri, kaş-kemer biçimli göbekten çıkan dörderli taç yaprağına sahiptir. Merkezde yer alması gereken eksen yaprağı işlenmemiştir (fig. 11). Sarmalların üst sınırından itibaren yanlara doğru açılarak devam eden taç yaprakları aralıklı olarak yerleştirilmiştir. İnce başlayan yapraklar giderek kalınlaşmakta ve uç noktada tekrar incelerek, sivri uçlarla son bulmaktadır. Taç yaprakları ters yüzlerinden işlendikleri için orta kısımlarında kabartma yüksekliği artmakta, böylece yapraklar dışa dönük, dolgun bir görünüm almaktadırlar.

Köşe bloğunun profillerinin büyük bir kısmı naosun zemin döşeme blokları yerleştirilirken kırıldığından, köşelerde ve doğu taraftaki uzun yüzünde yer yer inci-makara dizisi takip edilebilmektedir. Bu nedenle, bloğun köşelerinde bezeme geçişlerinin ne şekilde düzenlendiği net olarak görülmesi de bezemelerin korunan

alt uçlarından hareketle tespit edilebilmektedir. 1 numaralı bloğun korunan kısmında alt sırada köşe dönüşünün yarım yumurta ile verildiği, devamındaki tam yumurtadan anlaşılmaktadır⁴. Lotus-palmet bezemesinde ise köşelere yarım lotus çiçeği yerleştirilmiş olmalıdır. Böylece, 251 cm uzunluğundaki köşe bloğunun cephesine 10 adet açık palmet, 10 adet kapalı palmet, 19 adet tam, 2 yarım olmak üzere toplam 20 adet de lotus çiçeği işlenmiştir (fig. 12).

Profil ve Bezeme Şeması

Çift Sıra Ovolò

Knidos taç bloklarındaki en sıra dışı uygulama, profil ve bezeme şemasıdır. Astragal ile başlayan profil şemasının devamında üst üste iki sıra ovolo yer almakta ve blok üstte dikey kavetto profili ile sonlanmaktadır.

İon mimarisinde çok yaygın olmayan üst üste ovolo profilinin kullanımı, MÖ 6. yüzyılda Didyma'da ortaya çıkan Küçük Asya-ion tipi anta başlıklarında görülmektedir. Altta astragal ile başlayan bu başlıklar üst üste üç sıra ovolodan oluşur ve kavetto ile taçlandırılır⁵. Anta başlıklarının çoğunluğunda⁶, en alttaki inci makara dizisinden sonra gelen ilk ovolo profiline yumurta sırası, ortadaki profile ters lotus-palmet, en üst profile ise yine yumurta sırası işlenir⁷. MÖ 6. yüzyıl sonu-5. yüzyıl başından itibaren Küçük Asya-ion tipi anta başlıklarında en alttaki ovolo profilinin zaman zaman kyma reversaya dönüştüğü ve bu profile Lesbos kymationu işlendiği tespit edilmiştir⁸. Anadolu'da Geç Klasik Dönem yapılarında yaygınlaşan bu tip, MÖ

4 Bu durum Nereidler Anıtı'nın podyum tacında da görülebilmektedir. Podyumun köşe dönüşlerinde dolgu bezeği olarak kullanılan köşe palmetinden sonra, her iki cephede de bezeme, yarısı palmet ile örtülen tam yumurtalar ile başlamaktadır (Krischen 1923, lev. 9). Ksanthos kazı deposunda bulunan, üst üste üç sıra ion kymationunun işlendiği bloğun köşe dönüşünde, ters işlenen kapalı palmet motifinin bir kısmı görülmektedir. Benzer kompozisyon Knidos taç bloğunun köşe dönüşlerinde de uygulanmış olmalıdır.

5 Küçük Asya-ion tipi anta başlıkları için bk. Shoe 1936, 19-20, lev. X-XI; Brockmann 1968, 63-70; Hahland 1964, 142-202.

6 Didyma ve Samos'ta bulunan başlıkların bir kısmı sadece profilden oluşmaktadır ancak bu örneklerde bezemelerin boya ile yapılmış olabileceği düşünülmektedir (Shoe 1936, 19-20; Hahland 1964, 146-162, 170-175, fig. 1-17, 27-30). Bu tip başlıklar Abdera'da da bulunmuştur (Skarlatidou 2006, 117-129, fig. 1-6).

7 Az sayıda olsa da her üç sraya yumurta dizisi işlenen örnekler de vardır. Bu örneklerden biri Samos'ta bulunan ve MÖ 5. yüzyıl ortalarına tarihlenen pişmiş toprak anta başlığı kaplaması (Tölle-Kastenbein 1974, 75-76, fig. 118-119, Z 66), diğeri Ksanthos'ta bulunan, Geç 5. yüzyıla tarihlenen bir anta başlığıdır (Smith 1900, 64, no. 963; Shoe 1936, lev. X.8). Bu profil ve bezeme şeması anta başlıkları haricinde MÖ 390-380 civarına tarihlenen Nereidler Anıtı'nın hyperthyronu ile Ksanthos kazı deposunda korunan bir mermer bloğun yüzeyinde de görülmektedir. Ksanthos kazı deposundaki blok en altta inci-makara dizisiyle başlamakta olup, devamında aynı yüksekliğe sahip üç sıra yumurta dizisi vardır. Nereidler hyperthyronundan farklı olarak bu bloktaki yumurtalar ve mızrak uçları aynı düşey aksa yerleştirilmiştir. Alt sıradaki yumurta dizisinin köşe dönüşünde bir kısmı görülen ters işlenmiş kapalı palmet motifi Nereidler Anıtı ile aynı olduğundan, söz konusu bloğun Ksanthos'taki bir yapının hyperthyronu olabileceğini söyleyebiliriz. Yumurtaların stili, bloğun Nereidler Anıtı ile çağdaş bir yapıya ait olabileceğini göstermektedir.

8 Kos'ta bulunan ve MÖ Geç 6.-Erken 5. yüzyıla tarihlendirilen anta başlığı (Shoe 1950, 341-342, 347, fig. 5.9, lev. 109.2), Delos'tan MÖ 5. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen anta başlığı (Gruben 1997, 374, fig. 56d) ile Milas'ta bulunan ve MÖ 5. yüzyıl sonu-4. yüzyıl başlarına tarihlendirilen anta başlığı (Baran

3. yüzyılda, ortadaki ovolo profilinin kavettoya dönüşmesine kadar devam etmiştir. MÖ 6. yüzyılda kavetto ile taçlandırılan bu başlıklar, MÖ 4. yüzyıldan itibaren düz bir faskia ile sonlandırılmaya başlanmış, bazı örneklerde ise bu faskianın bitimine küçük bir ovolo eklenmiştir⁹.

Knidos taç bloklarında görülen çift sıra ovolo, yukarıda tanımlanan Küçük Asya-ion tipi anta başlıklarında görülen üçlü ovolo kombinasyonunun etkisiyle MÖ 6. yüzyılın 2. yarısından itibaren geniş bir coğrafyada çalışılmıştır. Samos'ta bulunan ve MÖ 540 civarına tarihlenen bir altar modeli, üst üste iki sıra ion kymationunun işlendiği en erken örnek olarak kabul edilmektedir¹⁰. U formulu yumurtaların yer aldığı parçada, her iki sıradaki yumurtalar arasında simetri yoktur.

MÖ 520 civarına tarihlenen Paros B Tapınağı'nın kapısında, lentonun devamındaki hyperthyronun her iki yanında yer alan konsolların yüzeyinde korunmuş olan izlerden hareketle, en altta Lesbos kymationu ile başlayan profil şemasının devamında iki sıra yumurta dizisinin yer aldığı tespit edilmiştir¹¹. MÖ 500-490 yıllarına tarihlendirilen Paros'taki büyük altara ait anta blokları¹², altta inci-makara dizisi ile devamındaki iki sıra ion kymationundan oluşmaktadır. MÖ 5. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Ksanthos'tan bir köşe bloğuna inci-makara dizisi ile iki sıra yumurta dizisi işlenmiş, blok yüksekçe bir dikey faskia ile tamamlanmıştır¹³. MÖ 421-405 yıllarına tarihlenen Atina Erechtheionu Karyatidli salonun anta başlıkları¹⁴ altta inci-makara dizisi, iki sıra yumurta dizisi ve en üstte Lesbos kymationuna sahiptir. Çift sıra yumurta dizisinin yer aldığı bir diğer örnek ise MÖ 390-380 civarına tarihlenen Nereidler Anıtı'dır¹⁵. Podyum tacını oluşturan bloklar, en altta inci-makara dizisi ile devamındaki iki sıra ion kymationundan oluşmakta, üstte ise dikey işlenen yüksekçe düz bir faskia ile son bulmaktadır¹⁶. Kos'ta bulunan, MÖ 4. yüzyıla ait bir anta başlığı parçasında¹⁷ iki sıra yumurta dizisi görülmektedir. Üst profili kırık olan başlık tamamlandığında, Küçük Asya-ion tipi anta başlıklarında görülen üçlü ovolo kombinasyonunun kullanılmış olma olasılığı yüksektir. Sözü edilen bu yapıların tamamında, üst sıradaki yumurtaların merkez aksı alt sıradaki mızrak uçlarının aksına denk gelecek şekilde simetrik işlenmiştir.

Delos'ta bulunan bir anta başlığı, profil şeması bakımından Küçük Asya-ion tipi

2010, 67-70, lev. 60-61), alt profilin kyma reversaya dönüştüğü örneklerin erken tarihlerden itibaren Anadolu ve yakın çevresinde kullanıldığını göstermektedir.

9 Shoe 1936, 20. Labraunda'daki yapılardan Andron B'nin anta başlığı kavetto ve yüksekçe bir faskia ile taçlandırılmış iken, Zeus Tapınağı, Güney Propylon ve Doğu Propylon'un başlıklarında sadece düz faskia kullanılmıştır (Hellström – Blid 2021, 111-114, fig. 8.7). Priene Athena Tapınağı'nın anta başlıkları ise küçük bir ovolo ile taçlandırılmış dikey faskia ile son bulmaktadır (Rumscheid 1994, lev. 152.2).

10 Buschor 1957, fig. 3.

11 Gruben 1982, 174-175, fig. 18a-d.

12 Gruben 1982, 184-190, fig. 25-30.

13 Smith 1900, 63, no. 961; Shoe 1936, lev. X.5.

14 Paton – Stevens 1927, lev. 36.1-5.

15 Coupel – Demargne 1969, 28, 70, lev. 12.4, 24.3, 25.2-3, 26.1-2, 53.1-3; Krischen 1923, lev. 8-14; Fedak 1990, fig. 60.

16 Krischen 1923, lev. 8-14; Shoe 1936, lev. X.7.

17 Shoe 1950, 341, 347, 354, fig. 4.2, lev. 108.3.

anta başlıklarının tekrarı niteliğindedir¹⁸. Altta profil dizisinin Lesbos kymationundan oluştuğu erken örneklerden biri olan bu anta başlığında üst üste iki sıra ovolo profili yer almaktadır. Lesbos kymationunun devamındaki ilk ovolo profiline yumurta dizisi, yumurtaların her birinin yüzeyine ters açık palmet motifi, yumurtalar arasına ise ters lotus çiçeği işlenmiştir. Üst sıradaki ovoloda ion kymationu, bilinen formuyla yer almaktadır. Sözü edilen bu anta başlığında, üst profildeki yumurtalar ile alt profildeki yüzeyi palmet bezeli yumurtalar aynı düşey akstadır. Milas'ta bulunan ve stil özellikleri bakımından MÖ 5. yüzyıl sonu-4. yüzyıl başına tarihlendirilen anta başlığı parçası, her iki sıradaki yumurtalar ile mızrak uçlarının aynı düşey aksa yerleştirildiği iki sıra ion kymationuna sahiptir¹⁹. Nereidler Anıtı'nın anta başlıklarının bir kısmı altta ion kymationu, ortada Lesbos kymationu üstte ion kymationundan oluşan bezeme şemasına sahip iken, bir kısmı altta Lesbos kymationu ile devamındaki çift sıra ion kymationundan oluşmaktadır²⁰. Bu başlıklarda bezeme kuşakları arasında simetri uygulanmamıştır. Sidon yakınlarındaki Eshmun Kutsal Alanı'nda bulunan bir anıtın taç kısmında, üst üste iki sıra ion kymationu ile devamında meander frizi vardır. "Eshmun Tribünü" olarak adlandırılan Attika stiline sahip bu anıttaki bezeme kuşağında, her iki ion kymationu da altta inci-makara dizisi ile kombine edilmiş olup, yumurtalar arasında simetri yoktur. Anıt, MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilmiştir²¹. Üst üste iki sıra yumurta dizisinin işlendiği en geç örnek ise Samos Büyük Altar'a ait arkaistik üslupta yapılmış olan anta bloklarıdır²².

Üst üste ion kymationu işlenen örneklerin çoğunluğunun anta başlığı olması şaşırtıcı değildir. Bunlar, Arkaik Dönem'de Didyma'da ortaya çıkan ve çok sayıda varyasyonla uzun süre varlığını sürdüren Küçük Asya-ion tipi anta başlıklarının temsilcileridir. Bu örnekler arasında her ikisi de Ksanthos'ta bulunmuş olan bloklar, anta başlığından farklı olarak podyum tacı olarak kullanılmıştır. Knidos D Kilisesi'nde devşirme malzeme olarak kullanılan taç blokları genel kompozisyon açısından Ksanthos örnekleri ile benzerdir. Ksanthos'ta, yüksekçe dikey bir faskia ile sonlanan bloklar Knidos'ta dikey kavetto ile taçlandırılmış olup, bu profile lotus-palmet örgesi işlenmiştir.

Kavetto

Knidos taç bloklarında üst üste iki sıra ovolo profilinin devamına kavetto profili işlenmiştir. Kavetto, yukarıya doğru eğimli yükselmekte ve üstte fazla yüksek olmayan içbükey kavisle tamamlayıcı faskiaya bağlanmaktadır. Knidos bloklarını taçlandıran kavetto profilinin, ovolonun devamında, göz seviyesinin üzerinde veya altında kalan bölümlerde taç profili olarak kullanıldığı bilinmektedir. İlk örnekleri MÖ 6. yüzyıl sonundan itibaren ionik anta başlıklarında görülen bu kombinasyon, MÖ 5. yüzyıldan itibaren, arşitrav, epikranitis, orthostat, altar ve heykel kaidelerinin

18 Gruben 1997, 374, fig. 56d.

19 Baran 2010, 67-70, lev. 60-61.

20 Coupel – Demargne 1969, 113-118, lev. 48-50.

21 Stucky 1993, 261-268.

22 Stilistik açıdan MÖ 1. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilen anta başlığı için bk. Rumscheid 1994, 175-178, lev. 174.3-4.

taç kısımlarında da kullanılmıştır.

Küçük-Asya-ion tipi başlıklarda, üç sıra ovolo profilini taçlandıran kavetto profili, oldukça sığ işlenmiş olup, küçük bir tamamlayıcı faskiaya sahiptir²³. Kavettonun yüksekliği, taçlandığı ovolodan daha azdır. MÖ 4. yüzyıl örneklerinden olan Tegea Athena Alea Tapınağı'nın anta başlığında kavettonun derinliği artmış olup, profil, taçlandığı ovolodan daha yüksek işlenmiştir²⁴. Buna karşın Epidauros Propylonu'nun anta başlıklarında kavetto profili taçlandığı ovolodan daha alçaktır²⁵.

Kyme'de bulunan ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen, Lesbos kymationu ile ovolodan oluşan bir pilaster başlığı, üstte kavetto ile sonlandırılmıştır²⁶. Başlıkta ovolo profili 9,4 cm yüksekliğinde iken, kavetto profilinin yüksekliği 11,8 cm'dir²⁷. Dolayısıyla kavetto, ovolonun yaklaşık 1.25 katıdır. Bu başlığın benzeri Lesbos Adası'nda, Kato Trios yakınındaki bir kumsalda bulunmuş ve Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir²⁸.

Kavettonun ovolonun devamında taç profili olarak kullanıldığı bir diğer mimari eleman da arşitravlardır. Astragal, ovolo ve kavettonun birlikte kullanıldığı bu örneklerde, MÖ 5. yüzyılda ovolo kavettodan daha yüksek iken, MÖ 4. yüzyılda kavetto ovolodan daha yüksek işlenmeye başlanmış, MÖ 2. yüzyıla gelindiğinde ise kavettonun yüksekliğinde fazlaca artış olmuştur²⁹. MÖ 5. yüzyılda kavetto profili dikey ve sığ iken, MÖ 4. yüzyılda profilin derinliği ile tamamlayıcı faskiyanın yüksekliği artmıştır. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise kavettonun dikey karakteri ortadan kalkmıştır. Bu durum arşitravların yanı sıra epikranitis profillerinde de paraleldir³⁰.

Kavettonun altar, orthostat, lahit ve heykel kaidelerinde ovolonun devamında taç profili olarak kullanılması ise MÖ 5. yüzyıldan itibaren görülmektedir. İlk olarak Atina Erechtheionu Karyatidli salonun parapetlerinde³¹ görülen bu kombinasyon, Atina Agorası'ndaki Zeus Agoraios Altarı'nın orthostatlarında³² da vardır. Sözü edilen bu iki örnekte profil şeması arşitrav tacında olduğu gibi astragal, tek sıra ovolo ve kavettodan oluşmaktadır. MÖ 4. yüzyılda Epidauros Tholos'un orthostatları ile Priene'de bulunan pedestalde, MÖ 3. yüzyılda ise Delphi'deki Rhodos Savaş Arabası kaidenin taç kısmında³³, astragale inci-makara, ovoloya ion kymationu işlenmiş ancak kavetto profili yalın kullanılmıştır. Kos'ta bulunan Delphis heykel kaidesi, astragalın yalın formu ve ion kymationunun devamında yer alan bezemesiz çift kavetto profilinin varlığı bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır³⁴. Kameiros'ta

23 Shoe 1936, 136, lev. X.3-4, 6.

24 Shoe 1936, 136, lev. XVI.3.

25 Shoe 1936, 136, lev. XVI.5.

26 Kökdemir 2012, 384, fig. 1; Öztürk 2016, 175-179, şek. C.1-2.

27 Öztürk 2016, 175-176.

28 Koldewey 1890, 63.

29 Shoe 1936, 134, lev. XII.3-4, 7, 14, 16; XIII.6, 10-11, 13-14, 18.

30 Shoe 1936, 135.

31 Shoe 1936, 141, lev. XXIII.16-17.

32 Stillwell 1933, 140-148, fig. 29-30; Shoe 1936, 141, lev. XXIII.22.

33 Shoe 1936, 141, lev. XXIII.19, XXIV.12, XXIII.24.

34 Shoe 1950, 352, fig. 4.11, lev. 108.2.

bulunan ve MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen bir mermer parça üzerinde astragal, ovolo ve kavettodan oluşan taç profili, bu profilin devamında ise kavettodan daha içeride başlayan, yüzeyine anthemion bezemesi işlenmiş kyma rekta vardır. Söz konusu mermer parçanın altar ya da pedestal tacı veya küçük bir yapının entablatur kısmı olabileceği düşünülmektedir³⁵. Milas'taki Hekatomneion lahdini taçlandıran astragal, ovolo ve kavetto kombinasyonu, her üç profilin de bezemesiz olması bakımından diğer örneklerden ayrılmaktadır. Lahitte kavetto, taçlandığı ovolo profilinden daha yüksektir.

Yukarıda tanımlanan mimari bloklardan Küçük-Asya ion tipi başlıklar hariç, diğer örneklerin tamamında profil şeması astragal, ovolo ve kavettodan oluşmaktadır. Kavetto profilinin gelişimi açısından tüm mimari elemanlarda görülen ortak nokta, MÖ 6. ve 5. yüzyılda bu profilin taçlandığı ovolodan daha alçak olması, MÖ 4. yüzyıldan itibaren kavettonun daha yüksek işlenmeye başlanması ve profil derinliğinin önceki örneklerle nazaran artmasıdır. Knidos taç bloklarındaki kavetto profili dikey, öne doğru eğimli ve sığ işlenmiş olması bakımından erken örnekleri anımsatmakta iken, ovolodan daha yüksek işlenmiş olması bakımından³⁶ ise MÖ 4. yüzyıl örnekleriyle paraleldir.

Eksen Simetrisi

Taç bloklarında görülen bir diğer önemli husus da inci-makara dizisinden anthemiona kadar tüm bezemeler arasında eksen simetrisinin uygulanmış olmasıdır. Şimdiye kadar incelediğimiz taç profillerinde yumurta ile birlikte işlenen anthemion örneğinin olmaması, taç bloklarındaki bezemeler arasında simetrisinin var olup olmadığını belirlememize olanak tanımamaktadır. Limyra Zemuri Sarayı'nda bulunan bir anta başlığı, ovolonun devamında anthemiona sahip olması bakımından önemli bir örnektir³⁷. Kyma reversa ile devamındaki çift sıra ovolodan oluşan başlıkta, kyma reversaya Lesbos kymationu, ilk ovoloya ion kymationu üst sıradaki diğer ovolo profiline ise düz anthemion işlenmiştir. MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen bu başlıkta ion kymationu ile anthemion arasında eksen simetrisi yoktur. Halikarnassos'ta bulunan bir plâster başlığı, ion kymationunun devamında, volütler arasına işlenmiş anthemiona sahiptir³⁸. Bu örnekte de iki bezeme kuşağı arasında eksen simetrisi uygulanmamıştır. Altta anthemion üstte ion kymationu işlenen örneklerden olan Küçük-Asya-ion tipi anta başlıklarında ise ilk kez MÖ 377-344 yıllarına tarihlenen Labraunda Zeus Tapınağı'nda³⁹, her üç profildeki bezemeler arasında eksen simetrisinin uygulandığı ve bundan sonraki benzer bezeme şemasına sahip örneklerde çoğunlukla bu kuralın geçerli olduğu tespit edilmiştir⁴⁰. Knidos taç bloklarının üç bezeme kuşağında da motiflerin simetrik işlenmiş olması, bunların

35 Shoe 1950, fig. 4.6, lev. 108.5.

36 Knidos taç bloklarında ovolo profili 5,8 cm iken, kavetto profilinin yüksekliği 9,2 cm'dir. Dolayısıyla kavetto, ovolonun yaklaşık 1.5 katı daha yüksek işlenmiştir.

37 Borchhardt 2001, 181-186, lev. 19.1.

38 Lethaby 1908, 50, fig. 40.

39 Hellström – Blid 2021, 111-114, fig. 8.7.

40 Voigtländer 1975, 36-43; Rumscheid 1994, 325; Hellström 1997, 109; Koenigs 1999, 149.

MÖ 4. yüzyılın ortasından sonraki bir zaman diliminde bezenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

İnci-Makara Dizisi ile İon Kymationunun Stil Özellikleri

Knidos taç bloklarında üçgen formlu yumurtaların üst köşeleri fazla yuvarlaklaştırılmamış, yumurtalardan çanaklara geçiş yüzeysel işlenmiştir. Bu nedenle yumurtalar, çanak içinde dolgun bir hat sergileyen, kabartma yüksekliği fazla olan örneklerden ayrılmaktadır. Yumurtalar arasına yerleştirilen bezekler, altta yer alan inci-makara dizisine kadar ulaşmış ancak erken örneklerin aksine makaraların arasına girmemiştir. Yumurta çanakları ve eşkenar dörtgen şeklindeki mızrak uçları keskin köşeli hatlara sahiptir.

MÖ 390-380 yıllarına tarihlenen Nereidler Anıtı'nın podyum tacı, üst üste iki sıra ion kymationu işlenmiş olmasının yanı sıra yumurtaların stili bakımından da Knidos örneği ile karşılaştırılabilir (fig. 13a). Üçgen formlu yumurtaların uca doğru sivri işlenerek, sığ bir kanalla çanaktan ayrılması, yumurtaları çevreleyen çanakların keskin sırtlı işleniş ve inci-makara dizisinin stili, Knidos'ta da gördüğümüz özelliklerdir⁴¹. Nereidler Anıtı'nın podyum tacında çanaklar arasındaki mesafe dar olduğundan ara bezeklerin üst yarısı çanaklar arasına sıkıştırılmış iken, Knidos örneğinde eşkenar dörtgen şeklindeki mızrak uçları tam formuna kavuşmuştur. Anıtın hyperthyron kısmına işlenen yumurtalar ince-uzun formları ile Knidos'tan ayrılrsa da sivri uçlu yumurtaların her yerde eşit mesafedeki sığ bir kanalla çanaktan ayrılmaları, çanak yüzeylerinin ve eşkenar dörtgen şeklindeki bezeklerin keskin sırtlı görünümü Knidos ile benzerdir⁴² (fig. 13b).

MÖ 377-353 yıllarına tarihlenen Labraunda Andron B'nin anta başlığında⁴³ yumurtaların çanaklardan derin kanallarla ayrıldığı, buna karşın çanaklar arasındaki mesafenin dar tutularak, eşkenar dörtgen şeklindeki bezeklerin dar bir alana sıkıştırıldığı görülmektedir (fig. 13c). Bu durum Ephesos Artemis Tapınağı'nın arşitravları⁴⁴ (fig. 13d) ile altların arşitrav ve geisonunda⁴⁵ da tekrar etmektedir. Ephesos ion kymationları, çanakların etli işlenmesi, geçişlerin yumuşak verilmesi, yumurta-çanak arasındaki kanalların derin olması ve inci-makara dizisinin formu bakımından Knidos örneğinden farklıdır. Benzer stil özellikleri arşitrav tacındaki ion kymationlarında da görülmektedir. Knidos taç bloklarına işlenen ion kymationunda daha sert hatların görülmesi, yumurtaların uç kısma doğru sivrilmesi gibi özellikler, yukarıda sözü edilen örneklerden bir sonraki aşamayı temsil etmektedir.

Halikarnassos Maussolleionu'nun ion başlıklarındaki⁴⁶ yumurtalar ise hem

41 Coupel – Demargne 1969, 28, 70, lev. 12.4, 24.3, 25.2-3, 26.1-2, 53.1-; Childs – Demargne 1989; Jenkins 2006, 186-202.

42 Karşılaştırma için bk. https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1848-1020-250.

43 Hellström 1994, 41-42, fig. 12-13; Hellström 1997, 109, fig. 197-198; Hellström – Blid 2019, 59-62, fig. 107-114; Hellström – Blid 2021, 111-114, fig. 8.7.

44 Bammer 1972a, fig. 27-28, 41, lev. 2b-h, 12c; Rumscheid 1994, kat. no. 38.6, lev. 34.5.

45 Bammer 1968, 400-423, fig. 31; Bammer 1972b, 453-454, fig. 30; Rumscheid 1994, kat. no. 39.2, 4, lev. 35.6.

46 Newton 1862, lev. 22-23; Lethaby 1908, 57-61, fig. 44-50; Drerup 1954, 15-31, fig. 9; Bingöl 1985,

üçgen formu hem de yumuşak, doğal ve yuvarlak çizgilerden oluşan yumurtaların yavaş yavaş diriliklerini yitirmeye başlamış olmaları bakımından Knidos örneğinde görülen stile doğru bir gelişimin habercisidir (fig. 13e). Labraunda Zeus Tapınağı'nın arşitrav tacına işlenen ion kymationunda⁴⁷ ise yumurtalar uç kısımlarına doğru hafifçe sivrilmiş, yumurta ve çanak ilişkisi belirginleşmiştir (fig. 13f). Yumurtaların arası açıldığından, eşkenar dörtgen biçimindeki mızrak uçları da tam formuna kavuşmuştur. Bu nedenle çanak ile mızrak ucunun bağlantısı Andron B ve Ephesos örnekleri kadar yumuşak değildir.

Kos'ta bulunan ve MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen Küçük Asya-ion tipi anta başlığı parçasında görülen iki sıra ion kymationunda⁴⁸ üçgen biçimli yumurtaların çanak içini doldurması, yumurta ile çanaklar arasındaki kanalın her yerde eşit genişliğe sahip olması, eşkenar dörtgen biçimli ara bezekler ile yumurta çanaklarının yüzeyinde görülen keskin hat gibi detaylar, Knidos taç bloklarına oldukça yakındır (fig. 13g). Knidos'ta yumurta ve çanaklar uç kısımlarına doğru sivri işlenmiş iken, Kos başlığında geçişler daha yumuşaktır.

Priene Athena Tapınağı'nın ilk inşa evresine ait 1192 envanter numaralı tympanon parçası (fig. 13h), 1621 envanter numaralı arşitrav tacı parçası, 1643 ve 612 envanter numaralı geison parçaları⁴⁹, uca doğru sivri işlenen yumurtaların, çanak içini doldurmasına rağmen kabartma yüksekliğinin fazla olmaması bakımından Knidos taç bloklarıyla benzerdir. Yumurtaların üst kısmı fazla yuvarlaklaştırılmamış ve yumurta, her yerde eşit genişlikteki yüzeysel bir kanalla çanaktan ayrılmıştır. Çanak ve mızrak uçlarının sırtları da oldukça keskin işlenmiştir. İnci-makara dizisinde de oval formulu inciler ve bezemenin sık dizimi de yine Knidos'u anımsatmaktadır⁵⁰. Priene Athena Tapınağı'nın anta başlıklarında görülen yumurtaların ve çanakların uç kısımları Knidos taç bloklarındaki kadar sivri olmasa da hem yumurtaların hem de mızrak uçlarının biçimi bakımından Knidos ile karşılaştırılabilir⁵¹. Priene örneklerinde görülen sertleşme ve dirilik, Hellenistik Dönem stiline habercisi olarak kabul edilmektedir⁵². Benzer stil özellikleri Kastabos Hemitheia Tapınağı'nda bulunan ion kymationlarında da takip edilebilmektedir⁵³. Hemitheia örnekleri, yumurtalar ile çanaklar arasında oluşan geniş boşluğun varlığı bakımından Knidos'tan ayrılmaktadır ancak inci-makara dizisi ile yumurtalar arasında yer alan eşkenar dörtgen şeklindeki mızrak uçları Knidos ile benzerdir.

195, no. 138, lev. 1; Koçhan 1995, 69, lev. 17a.

47 Hellström – Thieme 1982, fig. 26-31, lev. 16-17, 42-45; Rumscheid 1994, kat. no. 115.3, lev. 64.2-3.

48 Shoe 1950, 341, 347, 354, fig. 4.2, lev. 108.3.

49 Rumscheid 1994, kat. no. 293.9, lev. 149.6; kat. no. 293.5, lev. 145.3; kat. no. 293.7, lev. 145.5, 7.

50 Priene Athena Tapınağı'nın 1464 envanter numaralı dış sıralı geison bloğu (Rumscheid 1994, lev. 145.8), 733 envanter numaralı tympanon parçası Rumscheid 1994, 150.1), 1132 envanter numaralı kaset parçasında (Rumscheid 1994, lev. 154.7) görülen inci-makara dizileri biçim açısından Knidos örneğine yakındır.

51 Rumscheid 1994, kat. no. 293.14, lev. 151.4.

52 Koçhan 1995, 70-71.

53 Cook – Plommer 1966, 96, fig. 17, 30-32, lev. 14.6, 15.1,3, 17.3. Son yıllarda yapılan çalışmalarda tapınağın MÖ 300 civarına tarihlendiği önerilmiştir. Bk. Held – Wilkening-Aumann 2015, 74-98; Held 2015, 179-194.

Stil özellikleri bakımından MÖ 300 civarına tarihlendirilen Bodrum Müzesi anta başlığı parçasında⁵⁴ uca doğru sivri işlenen yumurtalar çanağı doldurmuş ve ince yüzeysel bir kanalla çanaktan ayrılmıştır (fig. 13i). Çanakla yumurta arasındaki kanal altta dar iken yukarıya doğru genişleşmiş, böylece çanak yayvanlaşmaya başlamıştır. Yumurtanın üst kısmının ovalleşmesiyle birlikte de çanağın üst yarısında dışarıya doğru açılma meydana gelmiştir. Eşkenar dörtgen biçimindeki mızrak uçları ile çanakların yüzeyinde görülen keskin hatlar, Knidos taç bloklarıyla benzer olmasına karşın, hem yumurta-çanak ilişkisi hem de kapalı palmet motiflerinin stili, Knidos'tan sonraki bir zamana işaret etmektedir.

Stil özellikleri bakımından Knidos ile karşılaştırılabilecek bir diğer örnek, Kos/Pyli Charmyleion'un hyperthyronuna işlenen ion kymationlarıdır⁵⁵. Yüzeysel işlenen, uca doğru sivrilmiş yumurtalar, yumurtaları her yönden eşit mesafede çevreleyen ince çanaklar ve çanaklar arasına işlenen eşkenar dörtgen şeklindeki mızrak uçları, biçimi bakımından Knidos taç bloklarına oldukça yakındır (fig. 13j). İnci ve makaraların biçiminin yanı sıra, ip üzerine sık dizilmeleri de bir diğer benzerliktir. Yapının genel olarak MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başına ait olduğu kabul edilir⁵⁶.

Knidos'ta, Liman Caddesi ile doğu-batı doğrultulu caddenin kesiştiği noktada yer alan propylonun sağlam korunan tek ion başlığına işlenen ion kymationlarında⁵⁷ seyrek dizime sahip yumurtalar çanaktan derin bir kanalla ayrılmış olup, yüksek kabartma şeklinde işlenen yumurtalar çanak içine sonradan yerleştirilmiş izlenimi vermektedir (fig. 13k). Yumurtalar arasındaki mızrak uçları ise geniş, küt görünümlü eşkenar dörtgen şeklindedir. Bu stil özellikleri bakımından MÖ 300-270 yıllarına tarihlenen Kos Tapınak B⁵⁸ ile benzer olan Knidos propylonu, son yapılan çalışmada MÖ 280 civarına tarihlendirilmiştir⁵⁹. D Kilisesi'nde bulunan taç blokları, bezemelerinin stil özellikleri bakımından Kos Tapınak B ile Knidos propylonundan daha erken bir döneme işaret etmektedir.

MÖ 276 yılından önceye tarihlenen Milet Dionysos Tapınağı'nın hyperthyronunda⁶⁰ yumurtaların uca doğru sivrilmiş formunun yanı sıra hem çanak hem de mızrak ucunda görülen keskin hatlar Knidos taç bloklarıyla karşılaştırılabilir (fig. 13l). Ancak Milet örneğinde yumurtalar çanaklardan derin bir kanalla ayrılmış ve çanakların üst kısmı yanlara doğru açılmaya başlamıştır. Stilistik açıdan MÖ 290-270 yıllarına tarihlendirilen Belevi Maussolleionu'nun arşitrav tacına işlenen ion kymationlarında⁶¹

54 Rumscheid 1994, kat. no. 361, lev. 190.2.

55 Schazmann 1934, 110-127, fig. 7.6-11; Hope Simpson – Lazenby 1970, 61-62, lev. 22a; Rumscheid 1994, kat. no. 316.3, lev. 171.1-4.

56 Yapıyı, P. Schazmann MÖ 4. yüzyıl sonuna (Schazmann 1934, 110-127), R. Hope Simpson ve J. F. Lazenby Geç Hellenistik Dönem'e (Hope Simpson – Lazenby 1970, 61-62), J. Ganzert MÖ 4. yüzyıla (Ganzert 1983, 145-146), Rumscheid ise MÖ 300 civarına ya da MÖ 3. yüzyılın 1. çeyreğine (Rumscheid 1994, 76-82, kat. no. 316) tarihlenmişlerdir.

57 Bankel 2009, 16-17, fig. 3, 23.

58 Schazmann 1932, 34-39, fig. 27, lev. 20.1-2; Hoepfner 1984, 458-461, fig. 1, lev. 53.2,4; Rumscheid 1994, kat. no. 95, lev. 60.5-6.

59 Bankel 2009, 18.

60 Müller-Wiener 1977/78, 99-100, lev. 25.2; Rumscheid 1994, kat. no. 149.10, lev. 97.4.

61 Praschniker – Theuer 1979, 25-26, 45-47, fig. 22-23a, 26b, 37-38, 49; Hoepfner 1993, fig. 14; Rumscheid 1994, 70-76, kat. no. 28, lev. 14.5-6, 15.5; Ruggendorfer 2016, lev. 20.1-2.

da, uca doğru sivri işlenen yumurtaların çanakla arasındaki kanal genişlemiş, çanak kenarları iyice keskinleşmiştir (fig. 13m). Çanakların üst kısmının yanlara doğru açılmasıyla da mızrak uçlarının çanakla bağlantılı olduğu mesafe daralmıştır. Bu stil özellikleri Knidos örneğinin Milet Dionysos Tapınağı ile Belevi Moussoleumu'ndan daha erken bir tarihte şekillendirildiğini göstermektedir.

Yumurtalar arasında yer alan ve üst yarıda çanaklarla kesişen ara bezekler, düz-dar bir kanalla çanaktan ayrılmış ve dört tarafında da içe doğru şekillendirilerek, ince-uzun eşkenar dörtgen şeklini almıştır. F. Rumscheid, Geç Klasik Dönem'de yaygın olan bu mızrak ucu formunun Anadolu'da MÖ 3. yüzyılın ilk otuz yılına kadar kullanıldığını, dolayısıyla bunun bir *terminus ante quem* olabileceğini belirtmiştir⁶². Knidos taç bloklarında mızrak uçlarının şekli, Milet Dionysos Tapınağı'nın alınlık bloğundaki, üst yarısının çanaklarla örtülen, bu nedenle de ince uzun bir çubuk görünümüne doğru evrilmeye başlayan mızrak uçlarından ayrılmaktadır (fig. 13n). Geçiş dönemine ait olduğu tespit edilen bu örnek⁶³, Knidos bezemelerinin MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğinden önceye tarihlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Batı Anadolu'daki MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihlenen yapılara ait ion kymationları, henüz Klasik Dönem örneklerinin devamı şeklinde yumuşak hatlara sahip iken, bu yapılardan daha önce inşa edilen Nereidler Anıtı'nda sert hatların görülmesi, Knidos taç bloklarında görülen yumurtaların MÖ 4. yüzyıl başından itibaren bilindiğini göstermektedir. Erken örneklerde çanaklar arasına sıkıştırılan eşkenar dörtgen şeklindeki mızrak uçları, MÖ 4. yüzyıl ortalarından itibaren tam formuna kavuşmuştur. Ion kymationlarında MÖ 300'lerden itibaren yumurta-çanak ilişkisinde değişimlerin yaşanmaya başladığı görülmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında ise Knidos taç bloklarına işlenen ion kymationlarının MÖ 4. yüzyılın 2. yarısından bir zaman diliminde şekillendirilmiş olabileceği ortaya çıkmaktadır. Ion kymationlarındaki stil benzerliğinin yanı sıra, üst üste iki sıra ion kymationuna sahip taç bloklarından bilinen iki örneğin de Ksanthos'tan olması, Knidos taç bloklarının Ksanthos'taki podyumlu yapılardan, özellikle de Nereidler Anıtı'ndan etkilenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Anthemionun Stil Özellikleri

Ion kymationlarının devamındaki dikey kavetto profiline işlenen anthemion, genel şema bakımından Klasik Dönem örneklerini anımsatmaktadır. Özellikle kapalı palmet motiflerinin “alev biçimli palmet” olarak adlandırılan biçimde işlenmesi ve taç yapraklarının uçları arasında bırakılan geniş mesafe, belirleyici özelliklerdir. MÖ 420-410 yıllarına tarihlenen Kedili Stel'de⁶⁴ (fig. 14a) görülen bu tip palmetler, Paros Adası'nda bulunan ve MÖ 5. yüzyılın son on yılına tarihlendirilen sima bloğunda da tespit edilmiştir⁶⁵ (fig. 14b). Yukarıda sözü edilen geç 5. yüzyıl örnekleri, taç yapraklarının dıştan gösterilmesi, yaprak yüzeylerinde orta damarın kabartma şeklinde

62 Rumscheid 1994, 255.

63 Rumscheid 1994, 255.

64 Woysch-Méautis 1982, no. 70, lev. 56.

65 Gruben 1982, 169-170, fig. 10-11.

işlenmesi ve taç yapraklarının aralıklı yerleştirilmesi bakımından Knidos örneğini anımsatmaktadırlar. Paros Adası'nda bulunan anthemion, kıvrık dal bağ beziğinin palmet göbeklerini yanlardan sınırlandırarak, uç kısmında filizler oluşturması bakımından farklı olsa da palmet göbeklerinin her iki yanında yer alan dışa dönük sarmalın varlığı bakımından benzerdir.

Limyra Zemuri Sarayı'nda bulunan ve stilistik açıdan MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Küçük Asya-ion tipi anta başlığı, bezeme şeması bakımından bilinen örneklerden ayrılmaktadır⁶⁶. Alta Lesbos kymationu, devamındaki ovoloya ion kymationu işlenen başlıkta, üstte yer alan diğer ovolo profilinin yüzeyine ise düz anthemion işlenmiştir. İkili şemanın uygulandığı anthemionda, yarı tomurcuk lotus çiçeği ile açık palmet dönüşümlü olarak kullanılmıştır (fig. 14c). Bezemeler fazlaca tahrip olduğundan, lotus çanak yaprağından çıkan birer taç yaprağının üst kısımları ile eksen yaprağı tam olarak anlaşılammamaktadır⁶⁷. Lotus-palmetleri birbirine bağlayan kıvrık dal bağ beziği, lotus çanak bağından çıktıktan sonra her iki yana doğru profilin alt sınırına yakın genişçe bir yay çizerek uzanmakta ve palmetleri alt kısmından bağlayarak, dışa dönük açık sarmalla son bulmaktadır. Kıvrık dal bağ beziği biçim açısından Knidos ile aynıdır ancak palmet göbeklerini sınırlandırmak yerine onları her iki yandan sıkarak, göbekten uzak bir mesafede sarmal oluşturması bakımından da farklıdır. Açık palmetler, göbek üzerine dağıtılmış dörderli taç yaprağı ile ortadaki eksen yaprağından oluşmaktadır. Palmet yaprakları altta ince başlayıp giderek kalınlaşmakta ve uç kısımları yuvarlatılmış şekilde son bulmaktadır. Palmetlerin yelpaze şeklinde açılması ve yapraklarının diri işlenmiş olması, Knidos taç bloklarında da görülen özelliklerdir. Limyra başlığında alt sıradaki ion kymationu ile anthemion arasında eksen simetrisi yok iken, Knidos'taki dört bezeme kuşağında da simetri uygulanmıştır.

MÖ 377-353 yıllarına tarihlenen Labraunda Andron B'nin ion başlıklarına işlenen alev biçimli palmetler⁶⁸, stil açısından Knidos'un palmetleriyle oldukça benzerdir. Beşerli taç yaprağına sahip palmetler, dış yüzlerinden gösterildikleri için plastik bir görünüm almışlardır (fig. 14d). Taç yapraklarının biçiminin yanı sıra mesafeli yerleştirilmiş olmaları da yine Knidos'ta görülen özelliklerdir. Knidos taç bloklarında işlenmeyen eksen yaprağı, Andron B'nin ion başlıklarında görülmektedir. Çanak yaprağından çıkan ikişerli taç yaprağından oluşan yarı tomurcuk lotus çiçekleri Knidos taç bloklarında geniş ve dolgun işlenmiş iken, Labraunda örneğinde daha incedir ancak yaprakların dış yüzlerinden gösterilmesi sonucu elde edilen etki, her iki örnekte de benzerdir.

Halikarnassos Maussolleionu'nun simasında görülen ikili şemanın uygulandığı anthemionda⁶⁹, bezemelerin tüm alanı kaplaması ve iki ayrı çanaktan çıkan taç yapraklarının yelpaze şeklinde açılan karşılıklı iki yarım palmetten oluşması gibi

66 Borchhardt 2001, 181-186, lev. 19.1.

67 J. Borchhardt yayınında bu detayın tespit edilemediğini belirtmiş olmasına karşın, çizimde lotus taç yaprakları palmetlerin üst kısmını kemer şeklinde sarmaktadır (Borchhardt 2001, 184, lev. 19.3).

68 Hellström – Thieme 1981, 63-64, fig. 10; Pedersen 1983, 109-110, fig. 25; Rumscheid 1994, kat. no. 117.2, lev. 65.5; Hellstöm – Blid 2019, 71-77, fig. 129-141.

69 Newton 1862, lev. 22, 24; Lethaby 1908, fig. 53; Rumscheid 1994, kat. no. 64.7, lev. 47.1-3, 48.1.

farklılıklara rağmen alev biçimli palmetlerin aralıklı yerleştirilen dörderli taç yaprakları⁷⁰ ve eksen yaprağının işlenmemiş olması bakımından Knidos ile benzerdir (fig. 14e). Maussolleion'un simasında taç yaprakları dönemin stiline uygun olarak iç yüzlerinden gösterilmiş olup, yaprakların orta damarları yivle belirlenmiştir. Buna karşın Knidos taç bloklarında palmet yaprakları dış yüzlerinden gösterilmiş ve orta damarları kabartma şeklinde işlenmiştir. Yarı tomurcuk izlenimi veren lotus çiçeklerinde taç yapraklarının geniş ve dolgun verilmesi, ters yüzlerinden işlendikleri için plastik bir görünüm almaları da Knidos örneği ile yakın benzerlikleridir. Lotus çanak bağından çıkan kıvrık dal bağ bezeği, yarım palmetin alt kısmında ince bir sürgün vererek, dışa dönük sarmalla son bulmuş ve kıvrık dalın yüzeyi yivlendirilmiştir. Knidos taç bloklarında daha sade işlenen bağ bezeği genel şema bakımından Maussolleion ile benzerdir.

Rhodos Apollon Eretimos Tapınağı'nın siması⁷¹, çanak yaprağından çıkan ikişer taç yaprağına sahip lotus çiçeği ile eksen yaprağının işlenmediği dörderli taç yaprağına sahip kapalı palmet motiflerinde, yaprak biçimlerinin benzerliğinin yanı sıra yaprakların ters yüzlerinden işlenmiş olması bakımından da Knidos örneğiyle karşılaştırılabilir (fig. 14f). Ayrıca, lotus çiçeği çanak bağından çıkan kıvrık dal bağ bezeğinin genişçe bir yay çizerek yarım palmetlerin alt sınırında dışa dönük sarmalla son bulması da bir diğer benzerliktir. L. T. Shoe tarafından MÖ 4. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen bu sima bloğu⁷², her ne kadar genel şema bakımından Knidos taç bloklarıyla birlik içinde olsa da lotus çiçeği çanak yaprağının akanthuslaşması ve alev biçimli palmetlerde taç yapraklarının birbirlerine iyice yaklaşmış olmaları bakımından farklıdır.

MÖ 351-344 yıllarına tarihlenen⁷³ Labraunda Andron A'ya ait ion başlıklarının polsterine işlenen lotus-palmet örgesinde⁷⁴, dörderli taç yaprağından oluşan kapalı palmetler ters yüzlerinden işlenmiş olup, uç kısımlarına doğru sivri işlenen taç yapraklarının arasındaki mesafe kapanmıştır (fig. 14g). Lotus çanağının alt kısmından çıkarak, ters yöne devam eden açık palmetlerde ise taç yapraklarının uç kısımlarının hafif aşağıya doğru bükülmüş olması, daha diri bir görünüme sahip olan Knidos örneğinden ayrılmaktadır. İkişerli taç yaprağına sahip yarı tomurcuk lotus çiçeklerinde taç yapraklarının geniş ve dolgun verilmesi, ters yüzlerinden işlendikleri için plastik bir görünüm almaları ise Knidos örneğiyle benzerdir.

70 Maussolleion'nun simasında palmet taç yapraklarının bir kısmı aralıklı iken, bir kısmında yapraklar birbirine temas etmiştir (bk. https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1972-0608-2).

71 Jacopi 1932, 84-101, fig. 9, 21-23, lev. II; Shoe 1950, 350, fig. 2.3; Gider-Büyüközer 2019, 144, fig. 33a-c.

72 Shoe 1950, 350.

73 Idrieus, MÖ 370'li yıllarda, başkentini Halikarnasos'a taşınmasının ardından Mylasa'da kalmış ve Maussollos tarafından Labraunda'da başlatılan imar faaliyetlerinin devamlılığını sağlamıştır. Bulunan yazıtlarda, satrap oluncaya kadar Idrieus'un kendini "Mylasalı" olarak tanımladığı ancak satrap olduktan sonra bu ön adı kullanmadığı tespit edilmiştir (Hellström – Bild 2019, 252). Bu nedenle son yıllarda yapılan çalışmalarda Labraunda'da Idrieus tarafından adanan yapıların tamamının MÖ 370'lerin sonlarında ya da 360'lı yıllarda inşa edilmeye başlandığı ve MÖ 351/350'den önce bitirildiği önerilmektedir (Hellström – Blid 2019, 253).

74 Hellström – Thieme 1981, 71-72, fig. 23; Pedersen 1983, 110-111, fig. 26; Rumscheid 1994, kat. no. 116.1, lev. 65.6; Hellström – Blid 2019, 168-171, fig. 344-352.

Labraunda'da bulunan bir diğer örnek de Knidos taç bloklarındaki bezeme şemasıyla benzerliği bakımından burada irdelenmelidir. Zeus Kutsal Alanı'nda bulunan⁷⁵, dörtlü şemanın uygulandığı lotus-palmet bezemeli bu friz parçasında, yarı tomurcuk izlenimi veren lotus çiçeği, çanak yaprağından çıkan ikişer taç yaprağına ve ortada eksen yaprağına sahiptir (fig. 14h)⁷⁶. Çanak yapraklarının geniş ve dolgun yüzeyli görünümünün yanı sıra ters yüzlerinden işlenmesi, eksen yaprağının alt kısmının ince işlenerek, üst yarısında genişlemesi ve taç yapraklarından derin kanallarla ayrılması gibi özellikler Knidos'ta da görülmektedir. Kaş-kemer biçimli göbekten çıkan dörder taç yaprağına sahip kapalı palmetlerde, ince başlayan yaprakların giderek kalınlaşması ve uç noktada tekrar incelenerek, sivri uçlarla son bulması Knidos örneğiyle benzerdir ancak taç yapraklarının birbirine yaklaşması, daha çok Rhodos Apollon Eretimos Tapınağı'nın simasında görülen özelliklerdir. Knidos taç bloklarında işlenmeyen eksen yaprağı, Labraunda örneğinde görülmektedir. Açık palmetlerde de kaş kemer biçimli göbekten çıkan dörder taç yaprağı, dış yüzlerinden gösterilmeleri bakımından Knidos ile karşılaştırılabilir. Labraunda frizinde yaprakların uçları hafif aşağıya doğru bükülmüş olmasına karşın, Knidos örneğinde taç yaprakları daha diri bir görünüme sahiptir. Ayrıca, lotus çiçeğinin çanak bağından çıkan kıvrık dal bağ bezeginin palmetlerin kaş-kemer göbeklerini yanlardan sınırlandırarak, dışa dönük açık sarmalla son bulması da Knidos örneğiyle aynıdır. Bu stil özellikleri MÖ 351-344 yıllarına tarihlenen Labraunda Güney Propylon'da⁷⁷ da tekrar edilmiştir.

MÖ 340-320 yıllarına tarihlendirilen Messe Aphrodite Tapınağı'nın ion başlıklarında polstere ve sima yüzeyine işlenen açık palmet motifleri⁷⁸, biçim açısından Knidos taç bloklarına yakındır. Günümüze çok sağlam ulaşmayan bu bezekleri detaylıca karşılaştırmak ne yazık ki mümkün değildir.

Priene Athena Tapınağı'nın simasında⁷⁹ yarı açık lotus çiçekleri dış yüzeylerinden gösterilmiş ancak Knidos taç bloklarından farklı olarak yaprak yüzeyleri yivlendirilmiştir (fig. 14i). Açık palmet motiflerinde, dış yüzeyinden gösterilen taç yapraklarının orta damarları kabartma şeklinde verilmiş olmasına karşın, yaprak kenarlarının hafif yivlendirilerek belirginleştirilmesi ve taç yapraklarının uç kısımlarına doğru sivri işlenmesi, kapalı palmetlerde ise orak biçimli işlenen taç yapraklarının uç kısımlarının birbirine temas etmesi gibi farklı özellikler söz konusudur.

Priene Athena Tapınağı'nın simadaki anthemionlarda görülen bu farklılıklara karşın, tavan kasetlerinin çerçevesini oluşturan anthemion bezemesindeki yarı açık lotus çiçeğinde, çanak yapraklarından çıkan ikişerli taç yaprağı ile eksen yaprağının biçimi ve yüzeylerinin pürüzsüz işlenişi, Knidos ile benzerdir (fig. 14j) fakat Priene örneğinde lotus çanağı yukarı çekilmiştir. Açık palmet motiflerinde ince başlayan taç yapraklarının giderek kalınlaşması ve uç kısımlarında tekrar incelenerek sivri uçlarla

75 Tapınak kazıları sırasında bulunan bloğun tapınağa ait olup olmadığı konusunda şüpheler vardır (Hellström – Thieme 1982, 104).

76 Hellström – Thieme 1982, 104, fig. 53, lev. 25.7; Rumscheid 1994, kat. no. 115.10, lev. 64.6.

77 Jeppesen 1955, 14-30, lev. 10.1-2; Rumscheid 1994, kat. no. 120.3, lev. 68.5.

78 Pfrommer 1986, 80-82, fig. 1.4-6, 4.5, lev. 27.3.

79 Rumscheid 1994, kat. no. 293.11, lev. 150.4-5, 151.1-3; Koçhan 1995, 25-27, lev. 3b-c.

son bulmaları ve taç yapraklarının uç kısımlarının hafif aşağıya doğru bükülmesi⁸⁰, Knidos taç bloklarındaki açık palmet motifinden farklı bir stile işaret etmektedir. Bu stil değişimi, kıvrık dal bağ bezeklerinde de görülmektedir. Lotus çiçeğinin çanak bağından çıkan kıvrık dallar palmetlerin kaş-kemer göbeklerini yanlardan sınırlandırarak, içe dönük kapalı sarmalla son bulmuş ve sarmalın ortasına disk şeklinde dolgu bezeği işlenmiştir. Stil özelliklerine göre MÖ 4. yüzyılın son çeyreği ile MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen⁸¹ bu iki tavan kaseti, Knidos taç bloklarından daha sonraki bir zaman diliminde şekillendirilmiş olmalıdır.

Delos'taki Büyük Apollon Tapınağı'nın simasında⁸², yarı tomurcuk izlenimi veren lotus çiçekleri çanak yaprağından çıkan üçerli taç yaprağına sahiptir (fig. 14k). Merkezde yer alan eksen yaprağının alt kısmı ince işlenmiş, üst kısımda ise genişlemiştir. Hem çanak yaprakları hem de taç yaprakları geniş ve dolgun yüzeyli olup, ters yüzlerinden işlendikleri için plastik bir görünüm almışlardır. Knidos taç bloklarında işlenmeyen çiçek sapı ve çanak bağı, Delos örneğinde detaylandırılmıştır. Lotus çiçeğinin çanak bağından çıkan kıvrık dal bağ bezeği genişçe bir yay çizerek her iki yana doğru uzanmakta ve palmet göbeklerini yanlardan sınırlandırarak, uç kısmında filizler oluşturmaktadır. Kıvrık dalın palmetten ayrı gelişmesi ve çok bitişli olması, çağdaşlarından ziyade Paros Adası'ndaki MÖ 5. yüzyıl örnekleriyle benzerdir⁸³. Kapalı palmet motifi, iki yana açılan ve iki farklı çanak yaprağından çıkan dörderli taç yaprağına sahiptir. Merkezde yer alması gereken eksen yaprağı işlenmemiştir. Taç yaprakları ters yüzlerinden gösterildikleri için orta kısımlarında kabartma yüksekliği artmakta, böylece yapraklar dışa dönük, dolgun bir görünüm almaktadırlar. Bu yönüyle yapraklar, ana damarları bir yivle oyuk olarak belirlenen çağdaşı örneklerden ayrılmaktadır. Delos'taki Büyük Apollon Tapınağı'nın bezemeleri, işlendikleri geniş yüzeyin sunduğu olanaklar sonucu fazlaca detaylandırılmış olması bakımından Knidos örneğinden ayrılrsa da taç yapraklarının biçimi, eksen yaprağının işlenmemiş olması, yaprakların ana damarının kabartma şeklinde verilmesi ve taç yapraklarının arasında oluşan geniş mesafenin varlığı bakımından Knidos ile benzerdir. Bu tip palmetler Paros Adası'ndaki Hagios Mamos Kilisesi'nin kuzey cephesinde, pencere pervazı olarak kullanılan sima bloğunda görülmektedir⁸⁴. Eksen yaprağı işlenmeyen palmetlerin beşerli taç yaprakları dış yüzlerinden gösterildiği için, bir yivle belirtilmesi gereken ana damarlar kabartma şeklindedir. Yaprakların biçimi ve çoklu betimlemeye karşın yaprak uçlarının birbirine temas etmemesi, Delos ve Knidos örneklerini anımsatmaktadır. Delos'taki Büyük Apollon Tapınağı'nın inşası MÖ 5. yüzyılın 2. çeyreğinde başlamış, ancak Attik-Delos Birliği hazinesinin Atina'ya devredilmesinden sonra yapı friz seviyesinde yarım kalmıştır. Deloslular, MÖ 314 yılında bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra tapınağın inşasına yeniden başlamışlar⁸⁵ ve yapıyı MÖ 3. yüzyılın ortasından önce tamamlamışlardır⁸⁶.

80 1381 ve 1372a envanter numaralı bloklar için bk. Rumscheid 1994, lev. 156.6-7.

81 Rumscheid 1994, 184.

82 Courby 1931, fig. 159; Erder 1967, 42-43, lev. IXb; Touchais 1979, 602, fig. 164; Gruben 1982, fig. 13.

83 Gruben 1982, 170, fig. 10-11.

84 Gruben 1982, 170, fig. 12.

85 Courby 1931, 98-106, 218-220, 225-230; Bruneau 1970, 52-53; Moretti 2015, 85.

86 Moretti 2015, 87.

MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başına tarihlenen Delos Dodekatheon'un⁸⁷ simasına işlenen anthemion bezemesinde lotus çiçekleri oldukça farklı bir stilde şekillendirilmiş olmasına karşın, iki yarımdan oluşan kapalı palmet motiflerinde taç yapraklarının aralıklı işlenmesi ve eksen yaprağına yer verilmemiş olması gibi özellikler Knidos ile benzerdir (fig. 14I). Dodekatheon'un anthemionlarında taç yaprakları iç yüzlerinden gösterilmiş olup, yaprakların S şeklindeki kıvrımları belirgin işlenmiştir. Farklı stil özelliklerine karşın, eksen yaprağının işlenmediği palmetlerde taç yapraklarının aralıklı işlenmesi geleneğinin adalarda uzun yıllar devam ettiğini göstermesi açısından önemli bir örnektir.

Kos/Pyli Charmyleion'un hyperthyronunda⁸⁸ dar bir alana işlenen lotus-palmet örgesinde bezemelerin boyutunun çok küçük olmasına karşın, bazı stil özellikleri Knidos ile yakındır (fig. 13j). Lotus çiçeği ile açık palmetin dönüşümlü işlendiği bloklarda, palmet motifleri üçerli taç yaprağı ile eksen yaprağından oluşmaktadır. Göbekten ince çıkan taç yaprakları yukarıya doğru genişlemekte ve uç kısımlarında en geniş noktasına ulaşarak, yuvarlatılmış şekilde son bulmaktadır. Bloklardan birisinde Knidos'ta olduğu gibi diri işlenen taç yaprakları diğer blokta uç kısımları hafif aşağıya doğru bükülmüştür⁸⁹. Çanaktan çıkan tekli taç yaprağına sahip lotus çiçekleri, hem yaprakların dış yüzlerinden gösterilmesi nedeniyle oluşan plastik görünüm hem de eksen yaprağının biçimi bakımından Knidos taç bloklarına benzerdir. Lotus çanağının alt kısmından çıkan kıvrık dal bağ bezeği genişçe bir yay çizerek kaş-kemer biçimli palmet göbeklerini yanlardan sınırlandırarak, dışa dönük tek sarmalla son bulmaktadır. Stilistik özellikleri bakımından MÖ 4. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başına tarihlendirilen⁹⁰ bu örneklerde bezeme alanının dar olması, daha çok çağdaşı anta başlıklarında görülen motifleri anımsatmaktadır.

Knidos taç bloklarının açık palmetlerinde görülen, göbekten ince çıkan taç yapraklarının yukarıya doğru genişlemesi ve uç kısımlarında en geniş noktasına ulaşarak, yuvarlatılmış şekilde son bulmaları, anta başlıklarında uzun süre varlığını devam ettiren bir detaylandırmadır. Bu stil, MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Priene Athena Tapınağı'nın anta başlıkları⁹¹, MÖ 290-270 yıllarına tarihlendirilen Menderes Magnesiası Tiyatrosu'nda bulunan bir anta başlığı⁹² ile MÖ 276 yılından önceye tarihlenen Milet Dionysos Tapınağı'nın anta başlığında⁹³ görülmektedir.

Yukarıda yapılan stilistik karşılaştırmalar, Knidos taç bloklarındaki anthemion

87 Will 1955, 53-60, lev. 7.2-4, 54.1; Pfrommer 1987, lev. 52.6; Moretti 2015, 87-88.

88 Schazmann 1934, 110-127, fig. 7.6-11; Hope Simpson – Lazenby 1970, 61-62, lev. 22a; Rumscheid 1994, kat. no. 316.3, lev. 171.1-4.

89 Rumscheid 1994, lev. 171.1-4.

90 Yapıyı, P. Schazmann MÖ 4. yüzyıl sonuna (Schazmann 1934, 110-127), R. Hope Simpson ve J. F. Lazenby Geç Hellenistik Dönem'e (Hope Simpson – Lazenby 1970, 61-62), J. Ganzert MÖ 4. yüzyıla (Ganzert 1983, 145-146), Rumscheid ise MÖ 300 civarına ya da MÖ 3. yüzyılın 1. çeyreğine (Rumscheid 1994, 76-82, kat. no. 316) tarihlemişlerdir.

91 Wiegand – Schrader 1904, 95-96, fig. 64-65; Schede 1934, 97-103, fig. 1; Erder 1967, lev. 21b-c; Brockmann 1968, 83-86, 169, no. F 19; Rumscheid 1994, kat. no. 293.14, lev. 151.4-5, 152.1-8.

92 Mendel 1912, 425-428, no. 196; Schober 1933, 24-26, fig. 16; Yaylalı 1976, 135, lev. 36.4; Pfrommer 1987, 151-152, 155, lev. 46.1; Rumscheid 1994, kat. no. 145, lev. 93.3.

93 Müller-Wiener 1979, 167; Müller-Wiener 1986, 123; Rumscheid 1994, 29-30, kat. no. 149.4, lev. 98.3.

bezemesinde Klasik geleneğin devam ettiğini göstermektedir. Açık palmet motiflerinde aralıklı yerleştirilen yaprakların kaş-kemer göbek üzerinden ince başlayarak giderek kalınlaşması ve uç kısımlarının yuvarlatılmış şekilde son bulmalarının yanı sıra, yelpaze şeklinde açılan palmetlerin diri görünümü, Limyra Zemuri Sarayı'nda bulunan anta başlığında da görülen özelliklerdir. Kapalı palmetlerin taç yapraklarının aralıklı yerleştirilmesi, Labraunda Andron B ve Maussolleion gibi erken tarihli yapılarda görülse de Delos'taki Büyük Apollon Tapınağı ve Dodektheon'un siması, bu tip palmetlerin adalarda MÖ 3. yüzyıl başına kadar kullanıldığını göstermektedir. Lotus çiçekleri ise hem biçimi hem de stil özellikleri bakımından daha çok Labraunda'daki Idrieus Dönemi yapılarıyla benzerdir. Bu örneklerde kapalı palmet motiflerinin taç yaprakları da biçimleri bakımından Knidos ile yakın benzerliklere sahiptir ancak yapraklarının birbirlerine fazlaca yaklaşması bakımından da farklıdır. Labraunda Zeus Kutsal Alanı'nda bulunan anthemion bezemeli parça, stilinin yanı sıra dörtlü şemaya sahip olması bakımından da Knidos ile aynıdır. Priene Athena Tapınağı'nın anthemionları, lotus ve palmet çanak bağlarının yukarıya çekilmesi, açık palmet motiflerinde taç yapraklarının uç kısımlarının sivri işlenerek, aşağıya doğru bükülmesi, kapalı palmet motiflerinin biçimi ve tavan kasetlerinde kıvrık dal bağ beziğinin bir disk etrafında içe dönük kapalı sarmalla son bulması gibi farklı stil özelliklerine sahiptir. Tüm bu detaylar, Knidos taç bloklarında görülen anthemionun MÖ 400 ile 325 yılları arasındaki bir zaman diliminde şekillendirildiğini göstermektedir.

Taç Bloklarının Ait Olabileceği Yapı Tipi

Knidos'ta bulunan taç bloklarının hem boyutları hem genel şeması hem de profilleri dikkate alındığında, bu iki bloğun duvar tacı olarak kullanıldığı sonucuna varılmaktadır. Sağlam durumda korunan, 251 cm alt uzunluğa, 71 cm genişliğe sahip köşe bloğundan hareketle, podyumun bir kenarının 251 cm uzunluğunda olduğu anlaşılmaktadır. Knidos'taki podyumlu yapının kare olduğu varsayıldığında, yapıda 105 cm genişliğindeki bir alanda yer alması gereken blok/blokların eksik olduğu sonucuna varılmaktadır. 1 numaralı blokla aynı alanda yan yana bulunan 2 numaralı blok 75 cm genişliğinde olup, bloğun bir cephesi sonraki kullanım evresinde kesildiğinden, orijinal yapıda bu iki bloğun yan yana kullanılıp kullanılmadığını, kullanıldıysa da bloğun tam genişliğini belirlemek mümkün değildir⁹⁴. Ancak, kare planlı bir yapıda üç blok kullanılmış olma olasılığı yüksektir. Diğer bir olasılık ise yapının en az dört bloktan oluşan dikdörtgen bir plana sahip olabileceğidir.

Blokların bezeme şeması tamamlandığında, sağlam olan köşe bloğunun uzun cephesinde, bir köşede yer alan yarım lotusun devamına kapalı palmet motifi, diğer köşede yer alan yarım lotusun devamına ise açık palmet motifi gelmekte ve bu devamlılık dört cephede de birbirini takip etmektedir. Knidos taç bloklarında görülen profil ve zengin bezeme şeması, bunların göz hizasında ya da daha yuksekte

94 Her iki bloktaki bezemeler, söz konusu iki bloğun anathyrosisli uzun yüzlerinin yan yana gelmediğini göstermektedir. Çünkü 1 numaralı bloğun ilk ovoło profiline işlenen ion kymationu yarım yumurta ile bitmekte iken, 2 numaralı bloğun anathyrosisli cephesinin devamında yer alan bezeme tam yumurta ile başlamaktadır.

olması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle bloklar, yüksek ya da basamaklarla yükseltilmiş bir podyum üzerinde yer almalıdır.

Taç bloklarının üst yüzeyi kısmen tahrip olduğundan, yapının ne şekilde devam ettiğini tespit etmek güçtür. 1 numaralı bloğun üst yüzeyindeki murç izleri, bu bloğun üç tarafına yaklaşık 27,5 cm genişliğinde, farklı uzunluklara sahip dikdörtgen blokların yerleştirildiğini, böylece taç bloklarının devamında stylobat benzeri bir düzlem oluşturulduğunu düşündürmektedir. Hem taç bloklarının hem de üst yüzeyde kullanıldığı düşünülen daha küçük boyutlu blokların sabitlenmesinde kenet ve dübel kullanılmamış olması, yapının küçük boyutu ve taşıdığı düşünülen yükün de hafifliğiyle ilgili olmalıdır.

Kısıtlı veriler nedeniyle Knidos'taki podyumun hangi yapı tipine ait olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Podyum tacının benzerliği dikkate alındığında ilk akla gelen, yapının Nereidler Anıtı'ndan model alınan bir anıt mezar olabileceği yönündedir. Anadolu'da düz podyuma sahip anıt mezarların MÖ 4. yüzyılda Nereidler Anıtı ile başladığı ve bunu Limyra'daki Perikle Heroonu'nun takip ettiği bilinmektedir. Podyumlu anıt mezarlardan Nereidler Anıtı 6,90 x 10 m⁹⁵, Perikle Heroonu 7 x 10 m⁹⁶, Halikarnassos Maussolleionu 32,5 x 38,25 m⁹⁷, Knidos Aslanlı Mezar 12 x 12 m⁹⁸, Amphipolis Aslanlı Mezar 9,96 x 9,96 m⁹⁹, Kos/Pyli Charmyleion 9,50 x 7,70 m¹⁰⁰, Belevi Maussolleionu 30 x 30 m¹⁰¹, Ta Marmara Mezar Anıtı ise 12 x 12 m¹⁰² ölçülere sahiptir. Bu durum, Knidos'taki podyumlu yapının kesin olarak bilinen 251 cm genişliğindeki ölçüsünün, tapınak cepheli anıt mezar için oldukça küçük olduğunu göstermektedir.

Podyum düzenlemesinin görüldüğü diğer yapı tiplerinden biri de anıtlardır. Bunlar küçük boyutlu mezar anıtları olabileceği gibi, önemli kişileri onurlandırmak için düzenlenmiş heykel kaideleri ya da bir olayın anısına inşa edilen yapılar da olabilir. MÖ 335/34 yılında, Tanrı Dionysos'un onuruna düzenlenen müzik yarışmasını kazanan Atinalı Lysikrates ve Tanrı Dionysos için inşa edilen Lysikrates Anıtı, 295,1 x 297 cm ölçülerinde, 355 cm yüksekliğinde kare bir podyum üzerine inşa edilmiştir¹⁰³. Podyumun devamında yer alan tholos yapı, korinth başlıklı sütunlara sahiptir. Lysikrates Anıtı'nın podyum ölçülerinin Knidos taç bloklarına yakın olması, bu iki bloğun benzer bir yapı tipinde kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir¹⁰⁴.

95 Coupel – Demargne 1969; Childs – Demargne 1989.

96 Borchhardt 1976, 99-100; Borchhardt 1999, 46.

97 Waywell 1997, fig. 43-46.

98 Newton 1862, lev. 62-64; Newton 1863, 489-493; Krischen 1944, 173-181; Waywell 1980, 5-7; Fedak 1990, 78; Waywell 1998, 235-241; Gider-Büyüközer 2019, 118-120, fig. 11.

99 Roger 1939, 4-42, fig. 19; Palagia 2016, 377, fig. 26.2.

100 Schazmann 1934, 110-127, fig. 1; Fedak 1990, 82-83, fig. 103.

101 Praschniker – Theuer 1979, 11-20, fig. 5-11; Hoepfner 1993, fig. 10.

102 Wiegand 1902, 149-150, fig. 5-6; Fedak 1990, 87, fig. 110; Kader 1995, 202-205, fig. 1.7; Berns 2003, 24-26, 260, fig. 49.

103 Bauer 1977, 202-204, ek 7-8.

104 MÖ 4. yüzyılın 2. yarısında, önemli organizasyonlarda yarışma kazanan kişiler adına inşa edilen anıtların sayısında artış olmuştur (Wilson 2000, 215-217, dn. 54; Umholtz 2002, 285-286). Bunlardan özellikle Nikias Anıtı'nın heksastylos planlı dorik cephesi, bu tür anıtların görkemini ortaya koymaktadır (Dinsmoor 1910, 459-484, fig. 10). Knidosluların, Dor heksapolisini oluşturan diğer kentler

Nitekim, Knidos antik kentinde son yıllarda restorasyon çalışması tamamlanan Boulakrates Çeşmesi, kentte podyumlu yapıların var olduğunu gösteren en güzel örneklerden biridir¹⁰⁵. Liman Caddesi'nin doğu, Dionysos Tapınak Terası'nın batı sınırını oluşturan duvarın hemen önünde açığa çıkan çeşme yapısı 3 x 3 m ölçülerinde, kare planlıdır. Üç basamaklı alt yapının devamında, 75 cm yüksekliğindeki orthostat bloklarından oluşan podyum gövdesi ve üstte 15 cm yüksekliğinde, astragal ve kavettodan oluşan taç profili yer almaktadır. Yapı üstte yuvarlak planlı ve konik çatılıdır. D Kilisesi'nde devşirme malzeme olarak kullanılan taç bloklarının ölçüleri Lysikrates Anıtı ve Boulakrates Çeşmesi'ne yakın olsa da sözü edilen bu iki yapıda taç kısmından sonra yuvarlak planlı stylobat blokları yer almaktadır. Oysaki Knidos taç bloklarının üst yüzeyinde korunan izler, bu blokların üstüne dikdörtgen blokların yerleştirildiği yönünde ipuçları sunmaktadır. Bu nedenle taç bloklarının ait olabileceği yapı, podyum üstüne yerleştirilen tholostan ziyade kare ya da dikdörtgen planlı devam etmelidir.

Atina ile Peiraieus arasındaki Kallithea'da bulunan ve MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlenen Nikeratos ile oğlu Polyksenos'un mezar anıtı, yüksekçe düz bir podyum üzerinde yükselmektedir¹⁰⁶. Podyumun üst kısmında yer alan Amazonomachy kabartmalı friz kuşağının varlığı, yapının Halikarnassos Maussolleionu'ndan esinlendiğini düşündürmektedir. Podyum üzerine yerleştirilen ionik naiskos ve bu naiskos içinde bulunan üç heykel, küçük boyutlu bir yapının nasıl tapınak cepheli düzenlemeye sahip olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim MÖ 4. yüzyılda Atina'da naiskos içine işlenen tekli, çiftli ve grup heykel ya da kabartmaların yaygın olduğu da göz önüne alındığında, Knidos'taki podyumlu yapının, küçük boyutlu naiskosu taşıyan bir anıt olabileceği de düşünülebilir. Rhodos Müzesi'nde korunan bir örnek, bu tip anıtların Knidos'un yakın çevresinde uzun yıllar tercih edildiğini göstermektedir¹⁰⁷. Kare bir podyum üzerinde yükselen yapı, ion başlıklı in antis sütunların sınırlandırdığı bir naiskos içine yerleştirilen heykele sahiptir. Yapının yüksek podyumu, kyma reversa ile kavettodan oluşan taç profili ile sonlandırılmıştır. Delos/Rheneia'daki Tertia Horaria Anıtı¹⁰⁸, Korinth başlıklı sütunlar tarafından taşınan dorik entablaturün devamındaki yüksek podyumu ve bu podyum üzerine yerleştirilmiş küçük boyutlu naiskosu ile bu tip anıtların yakın coğrafyadaki çeşitlemelerine güzel bir örnektir. Korinth başlıklı in antis sütunların sınırlandırdığı naiskos içinde, yüksek kabartma olarak yapılmış figürler yer almaktadır.

Antik dönemde heykellerin ya da heykel gruplarının yüksekçe podyum üzerinde yer aldığı bilinmektedir. Bunlara en güzel örnekler ise Pergamon Athena Kutsal Alanı'nda bulunan, 3 m çapında, 2,4 m yüksekliğindeki, olasılıkla üzerinde Athena Promakhos yontusunun yer aldığı Kaikos Anıtı, Galya ve Seleukos bronz savaş

ile birlikte Triopian Burnu'nda Apollon, Poseidon ve nympheler onuruna oyunlar düzenledikleri bilinmektedir. Dört yılda bir düzenlenen bu oyunlarda birinci olan yarışmacılar için kentte anıtlar inşa edilmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Nitekim kentte yapılan kazılarda MÖ geç 4. yüzyıla ait, boksör olabilecek bir atlet heykelinin başı bulunmuştur (Love 1970, 152).

105 Doksanaltı v.d. 2018, 32, fig. 43.

106 Steinhauer 2001, 305-309, fig. 458-465; Palagia 2016, 376, fig. 26.1.

107 von Hesberg 1980, 46.

108 Couilloud 1974, 83-84, kat. no. 58, lev. 10, 13, 93.

grubunun sergilendiği düşünülen Büyük Attalid Anıtı ile I. Attalos'un portresini taşıyan Epigenes Anıtı'dır¹⁰⁹. Kutsal alan ayrıca sayısız başka askeri adakların yanı sıra Myron ve Praksiteles gibi sanatçıların heykellerini de içermektedir¹¹⁰. Atina Akropolisi'nde, biri Parthenon'un kuzeydoğu köşesinde, diğeri Propylaia'nın yakınında, iki anıt tespit edilmiştir¹¹¹. Yapılan rekonstrüksiyon çizimine göre anıt¹¹², üç basamaklı bir alt yapı üzerine yerleştirilmiş, yüksekçe bir dikdörtgen dikme gövdeden oluşmaktadır. Bu gövdenin bitimine, anta başlığı gibi düzenlenmiş taç kısmı yerleştirilmiş, en üstte ise bir heykel grubunun yer aldığı önerilmiştir. Sözü edilen bu örnek, grup heykeller için yapılmış, yüksek podyumlu ve zengin bezemeli taç kısmına sahip anıtların da var olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu tip anıtlar ve heykel kaideleri Delphi ve Delos gibi Knidos'un etkileşim içinde olduğu kentlerde de oldukça yoğundur. Delos'ta son yıllarda yapılan çalışmalar, podyumlu anıtların ve heykel kaidelerinin çeşitliliğini ortaya koymuştur¹¹³. Bu veriler, Knidos'taki küçük boyutlu podyumun tekil ya da grup yontular için planlanmış olabileceğini de göstermektedir. Nitekim Knidos antik kenti Geç Klasik Dönem'den itibaren ünlü heykeltıraşların yontularına ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle antik dönemdeki kutsal alanlarda olduğu gibi, Knidos'taki üç tapınak terasında da tekil ya da grup heykellerin sergilendiği gösterişli kaidelerin varlığı olasıdır¹¹⁴.

Knidos'ta bulunan taç bloklarının ait olabileceği bir diğer yapı grubu da altarlardır. 2 numaralı bloğun varlığı, bu blokların Π formu bir altardan ziyade dikdörtgen formu altarlara ya da altarı taşıyan platform veya altar üzerine yerleştirilen sunu masaları için daha uygun olduğunu düşündürmektedir. Delphi Apollon Tapınağı'nın altarı, basamaklarla ulaşılan dikdörtgen bir sunu masasından oluşmaktadır. 2 x 8,56 m ölçülerindeki bu sunu masası kyma revesa ile kavetto profilinden oluşan taç kısmına sahiptir¹¹⁵. Kyrene'deki Apollon Tapınağı'nın altarı ile Agora'da yer alan Apollon altarı da Delphi ile benzer plan özelliklerine sahiptir¹¹⁶. Basamaklarla ulaşılan bu altarlarda, dar cephesi yaklaşık 2-2,5 m olarak belirlenen, dikdörtgen formu sunu masası yer almaktadır. Knidos'taki ikinci tapınak terasında yer alan Apollon Karneios altarı oldukça gösterişli¹¹⁷ iken, MÖ 4. yüzyılın 2. yarısında inşa edilen Dor Tapınağı'nın (Pembe Tapınak)¹¹⁸ altarının ne şekilde düzenlendiği henüz bilinmemektedir. Bunun

109 Schober 1936, 104-124; Kästner 2011, 185-187, 188, fig. 4; Queyrel 2016, 207-208, fig. 211.

110 Seaman 2016, 415.

111 Korres 2000; Kohl 2001, 247-252; Monaco 2010.

112 Korres 2000; Seaman 2016, fig. 28.6.

113 Herbin 2014; Herbin – Queyrel 2016, 267-319; Badoud v.d. 2016, 345-416; Herbin 2020.

114 Knidos'ta, Dionysos Tapınak Terasi'ndeki stoda, grimsi beyaz mermerden yapılmış, insan boyutlarının üzerinde bir kadın başı bulunmuş ve MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiştir (Bruns-Özgan 2015, 137-138, fig. 1-2). Diğer eser Yuvarlak Tapınak Terasi'nin batısında bulunan, yine insan boyutları üzerinde bir Hygeia heykeldir. Paros mermerinden yapılan bu eser MÖ 3. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir (Bruns-Özgan 2015, 139-140, fig. 3-4).

115 Stikas 1979, 479-500, fig. 7-9, 16.

116 Stucchi 1975, 29-31, fig. 17; 57-62, fig. 43-48.

117 Stampolidis 1984, 113-127; Bruns-Özgan 1995, 239-276.

118 Tapınağın tarihiyle ilgili kesin bir öneri yoktur. Genel olarak telaffuz edilen görüş, yapının Hellenistik Dönem'de inşa edildiğidir (Bruns-Özgan 2002, 60-61; Bankel 2004, 104; Bankel 2009, 2). W. Ehrhardt, tapınağın MÖ 2. yüzyılda inşa edildiğini düşünmektedir (Ehrhardt 2011, 54-55). Ancak Dorik mimari blokların stil özellikleri MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına işaret etmektedir (Gider-Büyükozer 2013,

yanı sıra Knidos'taki tapınak teraslarında, farklı tanrı ve tanrıçalara adanmış bağımsız altar yapılarının var olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Knidos taç bloklarına işlenen bezeme şemasının Samos Heraionu'ndaki Rhoikos Altarı'nın dış cephesini çevreleyen korniş bloklarına benzerliği¹¹⁹, bu blokların da altarlarda kullanılmış olabileceği olasılığını düşündürmektedir.

Sidon yakınlarındaki Eshmun Kutsal Alanı'nda bulunan ve şekli nedeniyle "Eshmun Tribünü" olarak anılan anıt, sıra dışı tasarımı ile dikkati çekmektedir. Yüksek bir podyum üzerinde yer alan anıt, altarlara gibi Π formu düzenlenmiştir. Anıtın yüzeyi iki friz kuşağına bölünmüş, alttaki frizde dans eden nympheler, üstteki frizde ise tanrı ve tanrıçalar betimlenmiştir. Anıt en üstte, inci-makara dizisi, üst üste iki sıra ion kymationu ve meander frizinden oluşan taç kısmı ile sonlandırılmıştır. MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilen bu anıt¹²⁰, özellikle taç profilinin bezeme şeması bakımından Knidos ile benzerdir. Her ne kadar elimizdeki veriler yetersiz olsa da Knidos'taki podyumun, "Eshmun Tribünü"nde olduğu gibi orthostat kısmında kabartmaların yer aldığı bir anıt, dikdörtgen planlı bir altar ya da altarı taşıyan bir platform olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Değerlendirme ve Sonuç

Knidos taç bloklarının bezeme şemasında görülen üst üste iki sıra ion kymationu, daha çok Arkaik ve Klasik Dönem'de yoğunlaşmış olmasına karşın, bu kombinasyon henüz Hellenistik Dönem yapılarında tespit edilmemiştir¹²¹. Bunun yanı sıra, MÖ 6. yüzyıldan itibaren Küçük Asya-ion tipi anta başlıklarında üç sıra ovolonun devamında yer alan kavetto profili, MÖ 5. yüzyıldan itibaren de tek sıra ovolo ile birlikte arşitrav, epikranitis, altar, orthostat ve heykel kaidelerinde taç profili olarak kullanılmıştır. Knidos taç bloklarında görülen, iki sıra ovolo ile kavettodan oluşan taç profilinin yanı sıra, kavettoya lotus-palmet bezemesinin işlendiği taç profili de MÖ 3. yüzyıl sonu-2. yüzyıl başına kadar bilinmemektedir. Tüm bu ilkler, Knidos taç bloklarını hem profil hem de bezeme şeması bakımından, şimdilik tek örnek olarak nitelendirmemize olanak tanımaktadır.

Ion kymationlarında görülen sertleşme ve keskin hatlar, daha çok Geç Klasik Dönem'den Hellenistik Dönem'e geçişin habercisi olarak kabul edilmektedir¹²² ancak bu özelliklerin tamamı MÖ 390-380 yıllarında inşa edilen Nereidler Anıtı'nda da görülmektedir. Yukarıda detaylıca ele alınan örneklerden de anlaşıldığı gibi, Knidos taç bloklarına işlenen ion kymationlarının stil özellikleri MÖ 4. yüzyılın başlarından itibaren geniş bir coğrafyada uygulanmış, ancak MÖ 300'lerden sonra özellikle yumurta-çanak ilişkisinde belirgin değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Erken örneklerde çanaklar arasına sıkıştırılan eşkenar dörtgen şeklindeki mızrak uçları ise MÖ 4. yüzyıl ortalarından itibaren tam formuna kavuşmuştur. Bu veriler doğrultusunda, Knidos taç bloklarına işlenen ion kymationunun MÖ 4. yüzyılın 2.

598-599; Gider-Büyüközer 2019, 106).

119 Rumscheid 1994, kat. no. 331, lev. 175.1-3.

120 Stucky 1993, 45-46.

121 Rumscheid 1994, 253-254.

122 Koçhan 1995, 70.

yarısındaki bir zaman dilimine ait olduğunu söyleyebiliriz.

Dörtlü şemanın uygulandığı anthemion, stilistik özellikleri bakımından MÖ 400 ile 325 yılları arasında tarihlenen örneklerle oldukça benzerdir. Anthemionun işlendiği kavetto profilinin dikey formu ve kavettonun, taçlandığı ovolodan daha yüksek işlenmiş olması, MÖ 4. yüzyıla işaret etmektedir. Bezemeler arasında görülen eksen simetrisinin ilk olarak MÖ 4. yüzyıl ortalarında uygulanmış olması ve anthemionun stil özelliklerinin Priene Athena Tapınağı'nda görülen stil değişimlerinden önceki bir tarihe işaret etmesi, Knidos taç bloklarına işlenen anthemionu MÖ 350 ile 325 yılları arasına tarihlenemeye olanak tanımaktadır. İon kymationlarındaki sertleşmeye karşın, anthemionda Klasik geleneklerin devam etmesi, lotus-palmetlerin yaşlı bir usta tarafından şekillendirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra anthemionun bezeme şeması ve stilinin Batı Anadolu'dan ziyade adalardaki örneklerle yakın benzerliği, Knidos'un adalarla daha yoğun etkileşim içinde olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

Knidos'ta bulunan taç bloklarının boyutu, bunların podyumlu bir mezar yapısından ziyade bir anıta ait olabileceğini düşündürmektedir. Taç bloklarının devşirme malzeme olarak kullanıldığı D Kilisesi'nin Askeri Liman'ın hemen yanında, kentin en işlek caddesi olan Liman Caddesi'ne oldukça yakın bir konumda olması nedeniyle bu anıtın da kilisenin yakınlarında yer aldığı düşünülebilir. Çünkü burası aynı zamanda Knidos'un liman agorası olarak da bilinen Dionysos Tapınak Terası'nın¹²³ hemen batısındadır. Kilisenin kuzeybatısında ise Dor Tapınağı, Apollon Tapınağı ve Yuvarlak Tapınağın yer aldığı teraslar vardır. Antik dönemde agoralar, tapınak terasları, kutsal alanlar ve liman çevresi önemli anıtlara ev sahipliği yapmıştır. Bunun yanı sıra kutsal alanlarda da farklı tanrı ve tanrıçalara adanmış altarlara ya da naiskosların var olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Knidos'taki taç bloklarının da kentin en işlek bölgesinde ya da kutsal alanlarından birinde yer alan bir anıta, bir altara ya da heykel kaidesine ait olabileceği düşünülmektedir.

Knidos antik kenti MÖ 4. yüzyılda daha modern bir kent planlaması olan hippodamik plana göre yeniden düzenlenmiş ve 4. yüzyılın 2. çeyreğinde ise kentin etrafı gösterişli surlarla çevrelenmiştir¹²⁴. Yenilenen kentte yapıların süslenmesi için Praksiteles, Skopas ve Bryaksis gibi dönemin ünlü sanatçıları Knidos'a davet edilmiş ve MÖ 4. yüzyıl ortalarında Praksiteles çıplak Aphrodite heykelini, Skopas Athena heykeli ile Dionysos heykelini, Bryaksis ise başka bir Dionysos heykelini yapmıştır¹²⁵. Demeter Kutsal Alanı'nda bulunan oturan Demeter yontusunun da Leokhares'e ait olabileceği düşünülmektedir¹²⁶. Tüm bu bilinen eserlerin yanı sıra, kentte bulunmuş heykel kaidelerindeki yazıtlardan da Attikalı sanatçıların MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı ile MÖ 3. yüzyılın ilk yarısında Knidos'ta faaliyet gösterdikleri bilinmektedir¹²⁷. Kazı

123 Dionysos Tapınak Terası, kente ulaşan gemilerin demir attığı Ticaret Limanı'nın hemen kuzeyinde yer almaktadır. Bu nedenle kente deniz yoluyla gelenlerin ilk ulaştıkları kamusal alandır. Bu alanla ilgili değerlendirmeler ve öneriler için bk. Büyüközer 2012, 136-137; Büyüközer 2013, 146-147, fig. 8-11.

124 Büyüközer 2020, 165-206.

125 Bruns-Özgan 2019, 371.

126 Ashmole 1951, 13-25.

127 Bruns-Özgan 2005, 179-191; Bruns-Özgan 2015, 137-139; Bruns-Özgan 2019, 371.

çalışmalarında bulunan yontu parçalarının stilistik analizi de yine bu evrede kentte üretilen yontu ya da yontu gruplarının yoğunluğunu göstermektedir¹²⁸. Bu nedenle Knidos'taki podyumlu anıtta, dönemin heykeltıraşlarınca üretilen yontu ya da yontu gruplarının sergilenmesi de olasıdır.

Taç bloklarının bezeme şemasında görülen zengin dekorasyonun yanı sıra üst üste iki sıra ion kymationuna sahip sıra dışı tasarımı, bu blokların ait olduğu yapının önemini vurgulamaktadır. Hellenistik Dönem'den henüz örneği bilinmeyen bu bezeme şemasının en geç temsilcilerinden biri de Knidos taç bloklarıdır. Bu durum yapının Klasik örneklerden etkilendiğinin göstergesidir. Knidos'ta gelecekte yapılacak olan çalışmalar, MÖ 4. yüzyılın 3. çeyreğinde inşa edildiği düşünülen bu yapı hakkında daha fazla veri elde edilmesine olanak sağlayacaktır.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

Ashmole 1951	Ashmole, B., "Demeter of Cnidus", JHS 71, 13-28.
Badoud v.d. 2016	Badoud, N. – Fincker, M. – Moretti, J.-Ch., "Les monuments érigés à Délos et à Athènes en l'honneur de Ménodôros, pancratiaste et lutteur", BCH 139-140-1, 345-416.
Bammer 1968	Bammer, A., "Der Altar des jüngeren Artemisions von Ephesos", AA 1968-3, 400-423.
Bammer 1972a	Bammer, A., Die Architektur des jüngeren Artemision von Ephesos, Wiesbaden.
Bammer 1972b	Bammer, A., "Beobachtungen zur Ephesischen Architektur", AA 1972, 440-457.
Bankel 2004	Bankel, H., "Knidos. Das Triopion. Zur Topographie des Stammesheiligtums der dorischen Hexapolis", Macht Architectur, Architectur der Macht (ed. E.-L. Schwandner – K. Rheidt), Mainz am Rhein, 100-113.
Bankel 2009	Bankel, H., "Versatzmarken am Propylon des Heiligtums für Apollon Karneios in Knidos", Byzas 9, 1-19.
Baran 2010	Baran, A., Hekatomnidler Öncesinde Karia Mimarisi, Ankara. DOI: 10.1501/ankara-6455
Bauer 1977	Bauer, H., "Lysikratesdenkmal, Baubestand und Rekonstruktion", AM 92, 197-227.
Berns 2003	Berns, C., Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien, Asia Minor Studien 51, Bonn.
Bingöl 1985	Bingöl, O., Das ionische Normalkapitell in hellenistischer und römischer Zeit in Kleinasien, IstMitt-BH 20, Tübingen.
Borchhardt 1976	Borchhardt, J., Die Bauskulptur des Heroon von Limyra, Berlin.

128 Bruns-Özgan 1997, 99-104; Bruns-Özgan 2005, 179-191; Bruns-Özgan 2015, 137-139; Bruns-Özgan 2019, 369-383.

- Borchhardt 1999 Borchhardt, J., Limyra Zemuri Taşları: Likya Bölgesi'nde Limyra Antik Kenti'nin Gizemli Sularında Yapılan Arkeolojik Araştırmalar, İstanbul.
- Borchhardt 2001 Borchhardt, J., "Das Antenkapitell aus dem Palast vom Zêmuri", Ithakē: Festschrift für Jorg Schäfer zum 75. Geburtstag am 25. April 2001, Würzburg, 181-186.
- Brockmann 1968 Brockmann, A. D., Die Griechische Ante: Eine typologische Untersuchung. PhD. Diss., Universität Marburg, Marburg.
- Bruneau 1970 Bruneau, P., Recherches sur les cultes de Délos à l'époque hellénistique et à l'époque impériale, BEFAR 217, Paris.
- Bruns-Özgan 1995 Bruns-Özgan, Ch., "Fries eines hellenistischen Altars in Knidos", JdI 110, 239-276.
- Bruns-Özgan 1997 Bruns-Özgan, Ch., "Neufunde hellenistischer Skulpturen aus Knidos", Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese (ed. I. Jenkins – G. B. Waywell), London, 99-104.
- Bruns-Özgan 2002 Bruns-Özgan, Ch., Knidos Antik Kent Rehberi, Konya.
- Bruns-Özgan 2005 Bruns-Özgan, Ch., "Attische Bildhauer in Knidos", Meisterwerke. Internationales Symposium anlässlich des 150. Geburtstages von Adolf Furtwängler, Freiburg, 30. Juni- 3. Juli 2003 (ed. V. M. Strocka), München, 179-191.
- Bruns-Özgan 2015 Bruns-Özgan, Ch., "Hellenistic Sculptures and Workshops of Knidos", La sculpture greco-romaine en Asie Mineure. Synthèse et recherches recentes. Colloque international de Besangon 9 et 10 octobre 2014 (ed. S. Montel), Besançon, 137-146.
- Bruns-Özgan 2019 Bruns-Özgan, Ch., "Signaturen einheimischer und ausländischer Bildhauer in Knidos", Mnemes Kharin. Filiz Dönmez-Öztürk Anısına Makaleler (ed. B. Öztürk – H. S. Öztürk – K. Eren – B. B Aykanat – H. Azeri), İstanbul, 369-383.
- Buschor 1957 Buschor, E., "Altsamischer Bauschmuck", AM 72, 1-34.
- Büyüközer 2012 Büyüközer, A., Knidos Limanları, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Büyüközer 2013 Büyüközer, A., "Knidos'un Kent Planlamasında Limanların Yeri ve Kentle İlişkisi", Prof. Dr. Kamil Levent Zoroğlu'na Armağan (ed. M. Tekocak), İstanbul, 139-154.
- Büyüközer 2020 Büyüközer, A., "Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?)", Olba XXVIII, 165-206.
- Childs – Demargne 1989 Childs, W. A. P. – Demargne, P., Le Monument des Nereides. Fouilles de Xanthos 8, Paris.
- Cook – Plommer 1966 Cook, J. M. – Plommer, W. H., The Sanctuary of Hemitheia at Kastabos, Cambridge.
- Couilloud 1974 Couilloud, M.-T., Les Monuments Funéraires De Rhénée, Délos 30, Paris.
- Coupel – Demargne 1969 Coupel, P. – Demargne, P., Le Monument des Néréides: l'architecture, Fouilles de Xanthos 3, Paris.
- Courby 1931 Courby, F., Les temples d'Apollon, Délos 12, Paris.
- Doksanaltı v.d. 2016 Doksanaltı, E. M. – Sevmen, D. – Karaoğlan, İ. – Özgan, Ch. – Aslan, E.,

- “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2014”, KST 37-3, 57-82.
- Doksanaltı v.d. 2018 Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Tozluca, D. O., Knidos. Denizlerin Buluştuğu Kent, Ankara.
- Drerup 1954 Drerup, H., “Pytheos und Satyros, Die Kapitelle des Athenatempels von Priene und des Maussoleums von Halikarnassos”, JdI 69, 1-31.
- Erder 1967 Erder, C., Hellenistik Devir Anadolu Mimarisinde Kyma Rekta – Kyma Reversa, Ankara.
- Ehrhardt 2011 Ehrhardt, W., “Knidische Sakralbezirke im Hellenismus”, Kölner und Bonner Archaeologica, Kuba 1, 49-64.
- Fedak 1990 Fedak, J., Monumental Tombs of the Hellenistic Age. A Study of Selected Tombs from the Pre-classical to the Early Imperial Era, Toronto.
- Ganzert 1983 Ganzert, J., “Zur Entwicklung lesbischer Kymationformen”, JdI 98, 123-202.
- Gider-Büyükozer 2013 Gider-Büyükozer, Z., Karia Bölgesi Dor Mimarisi, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Gider-Büyükozer 2019 Gider-Büyükozer, Z., “Anadolu Dor Mimarisi: MÖ 4. Yüzyıl”, Arkhaia Anatolika 2, 102-165. DOI: 10.32949/Arkhaia.2019.10
- Gruben 1982 Gruben, G., “Naxos und Paros. Vierter Vorläufiger Bericht über die Forschungskampagnen 1972-1980”, AA 1982, 159-195.
- Gruben 1997 Gruben, G., “Naxos und Delos. Studien zur archaischen Architektur der Kykladen”, JdI 112, 261-416.
- Hahland 1964 Hahland, W., “Didyma im 5. Jahrhundert v. Chr.”, JdI 79, 142-240.
- Held – Wilkening-Aumann 2015
 Held, W. – Wilkening-Aumann, Ch., “Vom Karischen Bund zur Griechischen Polis. Archäologischer Survey in Bybassos und Kastabos auf der Karischen Chersones”, Urbane Strukturen und bürgerliche Identität im Hellenismus, Die hellenistische Polis als Lebensform 5 (ed. A. Matthaei – M. Zimmermann), Heidelberg, 74-98.
- Held 2015 Held, W., “Hemithea von Kastabos. Eine karische Heilgöttin, ihr Kultbild und ihre Schwestern”, Turm und Tor. Siedlungsstrukturen in Lykien und benachbarten Kulturlandschaften, Akten des Gedenkkolloquiums für Thomas Marksteiner, Forschungen in Limyra 7 (ed. B. Beck-Brandt v.d.), Wien, 179-194.
- Hellström 1994 Hellström, P., “Architecture. Characteristic building-types and particularities of style and techniques. Possible implications for Hellenistic Architecture”, Halicarnassian Studies I: Hekatomnid Caria and the Ionian Renaissance (ed. J. Isager), Odense, 36-57.
- Hellström 1997 Hellström, P., “Sculpture from Labraynda”, Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese (ed. I. Jenkins – G. B. Waywell), London, 109-113.
- Hellström – Blid 2019 Hellström, P. – Blid, J., Labraunda 5: The Andrones, Stockholm.
- Hellström – Blid 2021 Hellström, P. – Blid, J., “Anta construction and design in the Hekatomnid building programme”, Karia and the Dodekanese: Cultural interrelations in the south-eastern Aegean ca. 500 BC-AD 500 (ed. P. Pedersen – B. Poulsen), Oxford, 107-119.

- Hellström – Thieme 1981 Hellström, P. – Thieme, T., “The Androns at Labraunda. A Preliminary account of their architecture”, *MedmusB* 16, 58-74.
- Hellström – Thieme 1982 Hellström, P. – Thieme, T., *Labraunda Swedish Excavations and Researches, Vol.1.3: The Temple of Zeus*, Stockholm.
- Herbin 2014 Herbin, Fr., “Les monuments votifs et honorifiques du sanctuaire d’Apollon à Délos: évolution topographique et typologique (314–69 av. J.-C.)”, *Polis und Porträt. Standbilder als Medien der öffentlichen Repräsentation im hellenistischen Osten* (ed. J. Griesbach), Wiesbaden, 21-187.
- Herbin 2020 Herbin, Fr., *Le Sanctuaire d’Apollon à Délos Tome II. Les monuments votifs et honorifiques (sans toit)*, Délos 45, Paris.
- Herbin – Queyrel 2016 Herbin, Fr. – Queyrel, Fr., *Les monuments attalides du Dromos à Délos (I): la « base des Galates »*, *BCH* 139-140/1, 267-319.
- von Hesberg 1980 von Hesberg, H., *Konsolengeisa des Hellenismus und der frühen Kaiserzeit*, *RM* 24, Mainz.
- Hoepfner 1984 Hoepfner, W., “ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ. Ein Beitrag zur frühen hellenistischen Architektur”, *AM* 99, 353-364.
- Hoepfner 1993 Hoepfner, W., “Zum Mausoleum von Belevi”, *AA* 1993, 111-123.
- Hope Simpson – Lazenby 1970 Hope Simpson, R. – Lazenby, J. F., “Notes from the Dodecanese II”, *BSA* 65, 47-77.
- Jacopi 1932 Jacopi, G., “Il tempio e il teatro di Apollo Eretimeo”, *CIRh* II, 77-116.
- Jenkins 2006 Jenkins, I., *Greek Architecture and Its Sculpture*, London.
- Jeppesen 1955 Jeppesen, K., *Labraunda Swedish Excavations and Researches, Vol.1.1: The Propylaea*, Lund.
- Kader 1995 Kader, I., “Heroa und Memorialbauten”, *Stadt und Bürgerbild im Hellenismus* (ed. M. Wörle – P. Zanker), München, 199-229.
- Kästner 2011 Kästner, V., “Das Heiligtum der Athena”, *Pergamon. Panorama der antiken Metropole, Katalog Ausstellung Antikensammlung der Staatlichen Museen zu Berlin* (ed. R. Grüssinger – V. Kästner – A. Scholl), Berlin, 185-193.
- Koçhan 1995 Koçhan, N., *Hellenistik Çağ Anadolu Mimarisinde Lotus-Palmet ve Yumurta Bezekleri*, Erzurum.
- Koenigs 1999 Koenigs, W., “The Temple of Athena Polias at Priene: Doric Architecture in the Guise of Ionic?”, *Appearance and Essence Refinements of Classical Architecture: Curvature, Proceedings of the Second Williams Symposium on Classical Architecture held at the University of Pennsylvania, Philadelphia April 2-4, 1993* (ed. L. Haselberger), Philadelphia, 139-153.
- Kohl 2001 Kohl, M., “La Genèse du portique d’Attale II: Origine et sens des singularités d’un bâtiment construit dans le cadre de la nouvelle organisation de l’agora d’Athènes au IIe siècle av. J.-C.”, *Constructions Publiques et Programmes Édilitaires en Grèce* (ed. J-Y. Marc – J.-Ch. Moretti), *BCH Suppl.* 39, Paris, 237-266.
- Koldewey 1890 Koldewey, R., *Die Antiken Baureste der Insel Lesbos*, Berlin.

- Korres 2000 Korres, M., “Αναθηματικά και τιμητικά τέθριππα στην Αθήνα και τους Δελφούς”, *Delphes cent ans après la Grande fouille* (ed. A. Jacquemin), BCH Suppl. 36, Paris, 293-329.
- Kökdemir 2012 Kökdemir, G., “Kyme (1952-1982/1984)”, DTCF 75. Yıl Armağanı, Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (ed. O. Bingöl – A. Öztan – H. Taşkıran), Anadolu/Anatolia Ek Dizi - Supplements III-2, Ankara, 383-386.
- Krischen 1923 Krischen, F., “Jonische Bauten Kleinasiens und der Aufbau des Mausoleums von Halikarnass”, Bjb 128, 1-19.
- Krischen 1944 Krischen, F., “Löwenmonument und Maussolleion”, RM 59, 173-181.
- Lethaby 1908 Lethaby, W. R., *Greek Buildings Represented by Fragments in the British Museum*, London.
- Love 1970 Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1969”, AJA 74-2, 149-155.
- Love 1972 Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1971”, AJA 76-4, 393-405.
- Love 1973a Love, I. C., “Excavations at Knidos 1971”, TAD 20-2, 97-142.
- Love 1973b Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1972”, AJA 77-4, 413-424.
- Love 1978 Love, I. C., “A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973”, *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Vol. II, Ankara, 1111-1133.
- Mendel 1912 Mendel, G., *Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines du Musees Imperiaux Ottomans I*, İstanbul.
- Monaco 2010 Monaco, M. C., “Il monumento di Eumene II/Agrippa.”, *Topografia di Atene: Sviluppo urbano e monumenti dalle origini al III secolo d.C. Vol. I* (ed. E. Greco – F. Longo – M. C. Monaco v.d.), Athens, 78-80.
- Moretti 2015 Moretti, J.-Ch., “L’architecture publique à Délos au III e s. a.C.”, *L’architecture monumentale grecque au IIIe siècle a.C.* (ed. J. des Courtils), Bordeaux, 83-115.
- Müller-Wiener 1977/78 Müller-Wiener, W., “Milet 1973-1975. Michaeliskirche und Dionysos-Tempel. Baubefunde und Phasengliederung”, *IstMitt* 27/28, 94-103.
- Müller-Wiener 1979 Müller-Wiener, W., “Milet 1977. Vorbericht über die Arbeiten des Jahres 1977”, *IstMitt* 29, 161-207.
- Müller-Wiener 1986 Müller-Wiener, W., *Milet 1899-1980. Ergebnisse, Probleme und Perspektiven einer Ausgrabung*, *IstMitt-BH* 31, Tübingen.
- Newton 1862 Newton, C. T., *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, Vol. I-Plates, London.
- Newton 1863 Newton, C. T., *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, Vol. II, Part II, London.
- Öztürk 2016 Öztürk, F., *İzmir Arkeoloji Müzesi’nde Korunan Larisa (buruncuk) Kökenli Taş Mimari Eserler*, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Palagia 2016 Palagia, O., “Commemorating the Dead: Grave Markers, Tombs, and Tomb

- Paintings, 400-30 BCE", *A Companion to Greek Architecture* (ed. M. M. Miles), Oxford, 374-389.
- Paton – Stevens 1927 Paton, J. M. – Stevens, G. Ph., *The Erechtheum*, Cambridge.
- Pedersen 1983 Pedersen, P., "Zwei Ornamentierte Säulenhäuse aus Halikarnassos", *JdI* 98, 87-121.
- Pfrommer 1986 Pfrommer, M., "Bemerkungen zum Tempel von Messa auf Lesbos", *IstMitt* 36, 77-94.
- Pfrommer 1987 Pfrommer, M., "Überlegungen zur Baugeschichte des Naiskos im Apollontempel zu Didyma", *IstMitt* 37, 145-185.
- Pfrommer 1989 Pfrommer, M., "Zum Fries des Dionysostempels von Milet", *IstMitt* 39, 433-439.
- Praschniker – Theuer 1979
Praschniker, C. – Theuer, M., *Das Mausoleum von Belevi, Ephesos VI*, Wien.
- Queyrel 2016 Queyrel, Fr., *La sculpture hellénistique. Formes, thèmes et fonctions*, Paris.
- Roger 1939 Roger, J., "Le Monument au lion d'Amphipolis", *BCH* 63, 4-42.
- Ruggendorfer 2016 Ruggendorfer, P., *Das Mausoleum von Belevi: Archäologische Untersuchungen zu Chronologie, Ausstattung und Stiftung, Ephesos VI/2*, Wien.
- Rumscheid 1994 Rumscheid, F., *Untersuchungen zur Kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus I-II*, Mainz.
- Schazmann 1932 Schazmann, P., *Kos I: Asklepieion. Baubeschreibung und Baugeschichte*, Berlin.
- Schazmann 1934 Schazmann, P., "Das Charmyleion", *JdI* 49, 110-127.
- Schede 1934 Schede, M., "Heiligtümer in Priene", *JdI* 49, 97-103.
- Schober 1933 Schober, A., *Der Fries des Hekateions von Lagina*, *IstForsch* 2, Baden.
- Schober 1936 Schober, A., "Das Gallierdenkmal Attalos I. in Pergamon", *RM* 5, 104-124.
- Seaman 2016 Seaman, K., "Pergamon and Pergamene Influence", *A Companion to Greek Architecture* (ed. M. M. Miles), Oxford, 406-423.
- Shoe 1936 Shoe, L. T., *Profiles of Greek Mouldings*, Cambridge.
- Shoe 1950 Shoe, L. T., "Greek Mouldings of Kos and Rhodes", *Hesperia* 19-4, 338-369.
- Skarlatidou 2006 Skarlatidou, E., "Eléments d'architecture monumentale d'Abdère", *BCH* 130, 117-142.
- Smith 1900 Smith, A. H., *A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum*, Vol. II, London.
- Stampolidis 1984 Stampolidis, N. C., "Der Nymphenaltar in Knidos und der Bildhauer Theon aus Antiochia", *AA* 1984, 113-127.
- Steinhauer 2001 Steinhauer, G., *To Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς*, Athens.
- Stikas 1979 Stikas, E., "La restauration de l'autel d'Apollon à Delphes", *BCH* 103-2, 479-500.
- Stillwell 1933 Stillwell, R., "Architectural Studies", *Hesperia* 2-2, 110-148.
- Stucchi 1975 Stucchi, S., *Architettura cirenaica*, Roma.
- Stucky 1993 Stucky, R. A., "Lykien-Karien-Phönizien: Kulturelle Kontakte Zwischen

- Kleinasien und der Levante”, Akten des II. Internationalen Lykien – Symposions, Wien, 6-12 Mai 1990 (ed. J. Borchhardt – G. Dobessch), Wien, 261-268.
- Touchais 1979 Touchais, G., *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1978*”, BCH 103-2, 527-615.
- Tölle-Kastenbein 1974 Tölle-Kastenbein, R., *Das Kastro Tigani. Die Bauten und Funde griechischer, römischer und byzantinischer Zeit, Samos XIV*, Bonn.
- Umholtz 2002 Umholtz, G., “Architraval Arrogance? Dedicatory Inscriptions in Greek Architecture of the Classical Period”, *Hesperia* 71-3, 261-293.
- Voigtländer 1975 Voigtländer, W., *Der jüngste Apollontempel von Didyma*, IstMitt-BH 14, Tübingen.
- Waywell 1980 Waywell, G. B., “Mausolea in South-West Asia Minor”, *Yayla* 3, 5-11.
- Waywell 1997 Waywell, G. B., “The Sculptures of the Mausoleum at Halicarnassus”, *Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese* (ed. I. Jenkins – G. B. Waywell), London, 60-65.
- Waywell 1998 Waywell, G. B., “The Lion from the Lion Tomb at Cnidus”, *Regional Schools in Hellenistic Sculpture* (ed. O. Palagia – W. Coulson), Oxford, 235-241.
- Wiegand 1902 Wiegand, Th., “Zweiter vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen der königlichen Museen zu Milet”, *AA* 1902, 147-150.
- Wiegand – Schrader 1904 Wiegand, Th. – Schrader, H., *Priene*, Berlin.
- Will 1955 Will, E., *Le Dodekathéon, Delos XXII*, Paris.
- Wilson 2000 Wilson, P., *The Athenian Institution of the Khoregia: The Chorus, the City and the Stage*, Cambridge.
- Woysch-Méautis 1982 Woysch-Méautis, D., *La représentation des animaux et des êtres fabuleux sur les monuments funéraires grecs : de l'époque archaïque à la fin du IVe siècle av. J.-C.*, Lausanne.
- Yavis 1949 Yavis, C. G., *Greek Altars, Origins and Typology, Including the Minoan-Mycenaean Offertory Apparatus: an Archaeological Study in the History of Religion*, St. Louis.
- Yaylali 1976 Yaylali, A., *Der Fries des Artemisions von Magnesia am Mäander*, IstMitt-BH 15, Wasmuth.

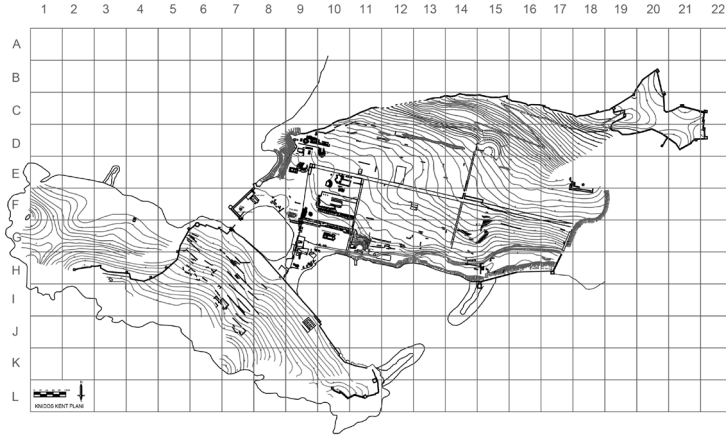

Fig. 1 Knidos kent planında D Kilisesi'nin yeri (*Knidos Kazı Arşivi*).

Fig. 2 Eşik taşı olarak kullanılan taç bloklarının alt yüzeyi.

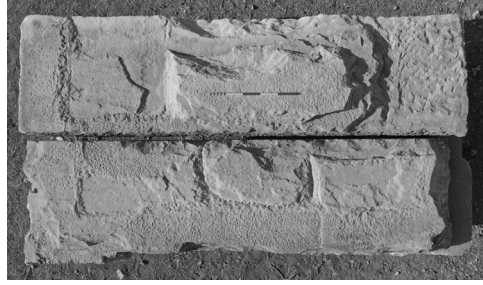

Fig. 3 Taç bloklarının üst yüzeyi.

Fig. 4 1 numaralı bloğun çizimi.

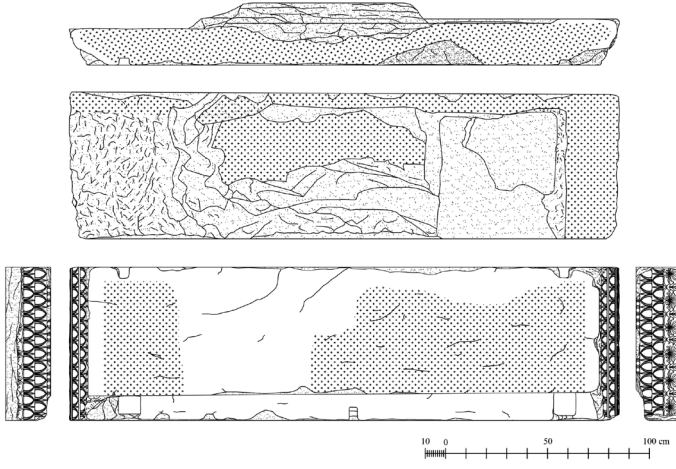

Fig. 5 2 numaralı bloğun çizimi.

Fig. 6 2 numaralı taç bloğunun korunan yan yüzü

Fig. 7 Taç bloğunun bezeme şeması

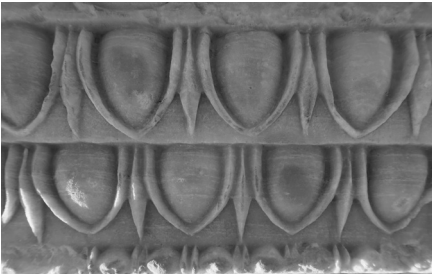

Fig. 8 Batı cephedeki ion kymationu

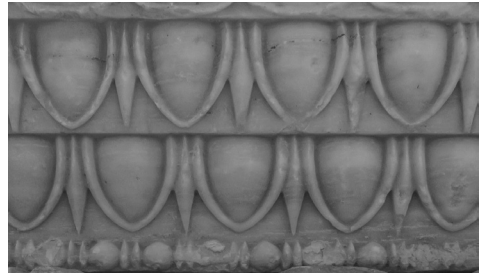

Fig. 9 Doğu cephedeki ion kymationu

Fig. 10 Anthemion detay

Fig. 11 Anthemion detay

Fig. 12 1 numaralı bloğun cephesinin restitüsyon çizimi

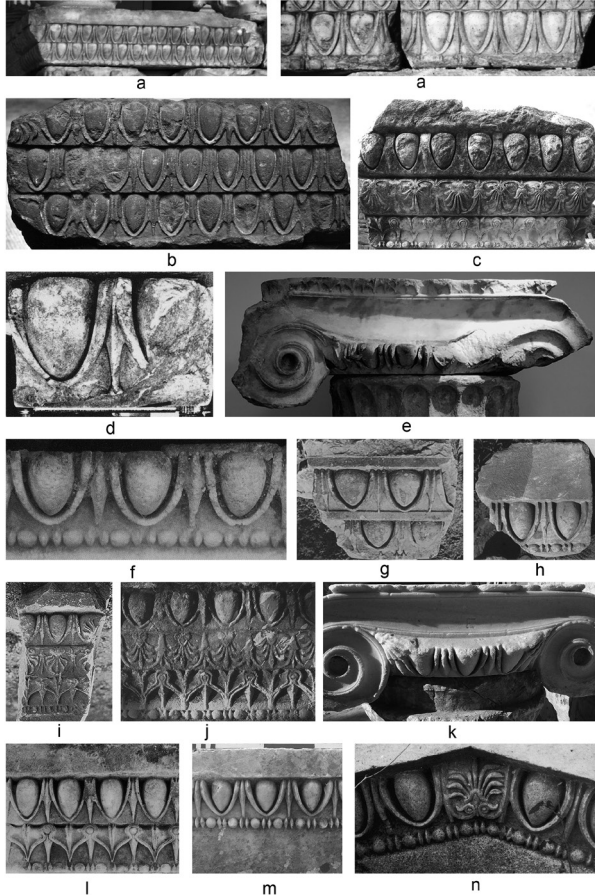

Fig. 13 Benzer stil özelliklerine sahip ion kymationu örnekleri

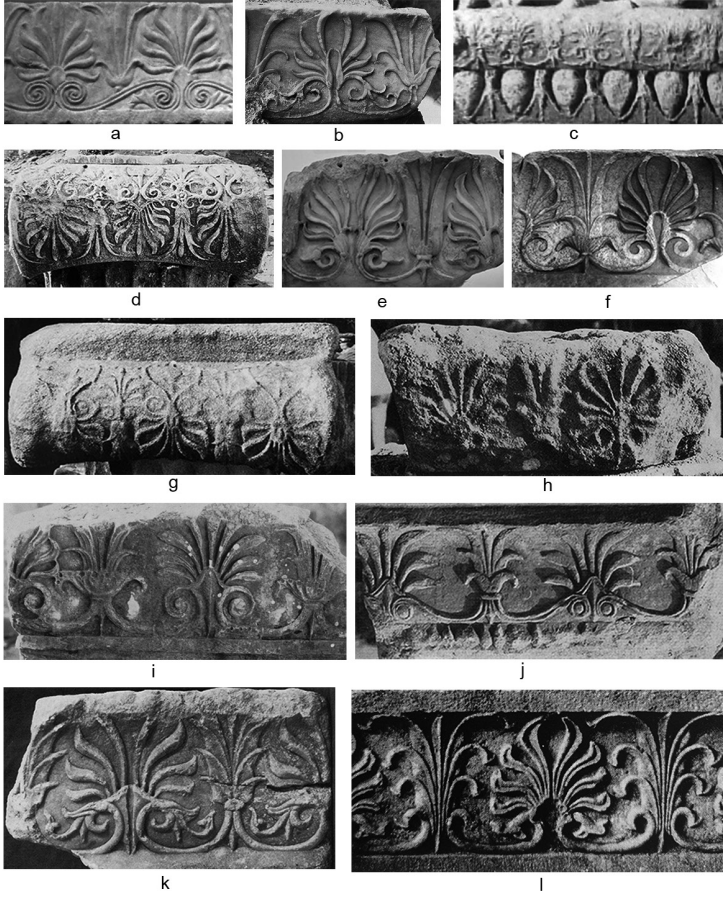

Fig. 14 Benzer stül özelliklerine sahip anthemion örnekleri

KNIDOS'UN DOĞU NEKROPOLİSİNDEN BİR MEZAR: SARANDA TÜMÜLÜSÜ VE BULUNTULARI

Aytekin BÜYÜKÖZER – Ertekin M. DOKSANALTI – İbrahim KARAOĞLAN *

ABSTRACT

A Tomb from the Eastern Necropolis of Knidos: Tumulus of Saranda and its Findings

The necropoleis of Knidos are relatively well-preserved compared to the necropoleis of Western Anatolia. In the eastern necropolis, hundreds of monumental tombs still exist, and one can observe numerous examples regarding the traditional tomb architecture of Knidos. The common characteristics of these tombs are the simple grave cells surrounded by walls, sometimes with “U” formed walls with one side open and enclosed mostly by four-sided walls. This traditional form in Knidos was referred to as *temenos* or *peribolos* type of tombs. As one of the circular walled Tumuli only represented with three examples in the Knidos necropolies, the Tumulus of Saranda and its findings constitute the subject of the study. According to the evaluations conducted on the burial findings, the circular wall, *dromos*, and two tombs at the center of the tumulus (Tombs II and III) must have been built in the second half of the 3rd century BC. The same area was used again as a second burial around the middle of the 2nd century BC or a little later. The last comprehensive construction and burial site in the Tumulus were built in the 2nd century AC. The form is the only difference between the circular walled tumuli and the traditional architecture of tombs in Knidos. Therefore, rather than the observed form of these walls, it's the meaning that they give to the

---

* Doç. Dr. Aytekin Büyükozer, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/-TR. E-posta: aytekinbuyukoz@selcuk.edu.tr. ORCID: 0000-0001-7788-4404

Prof. Dr. Ertekin M. Doksanaltı, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya-TR. E-posta: ertekin96@selcuk.edu.tr. ORCID: 0000 - 0003 - 3625 - 7812.

Öğr. Gör. İbrahim Karaoğlan, Selçuk Üniversitesi, Bozkır MYO, Mimari Restorasyon Programı, Konya-TR. E-posta: ibrahimkaraoglan_@hotmail.com. ORCID: 0000 - 0002 - 2224 - 4570.

Söz konusu çalışma, 01.06.2020 tarihli ve 2587 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Selçuk Üniversitesi adına sürdürülen Knidos, Burgaz, Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları kapsamında hazırlanmıştır. Knidos Antik Kenti kazı, restorasyon ve koruma - onarım çalışmaları T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmektedir. Söz konusu çalışma, Selçuk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimi, 20401108 numaralı, "Datça-Knidos Arkeolojik Yüzeysel Araştırması Projesi" başlıklı projelerin konusu ile ilgili olup, ilgili birimce desteklenmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleşmesindeki yardımlarından dolayı Marmaris Müze Müdürlüğü'ne, Sayın Esengül Yıldız-Öztekin'e, Sayın Mutlu Karadağ'a (Marmaris Müzesi) ve Sayın Şenay Öcal'a (Marmaris Müzesi) içten teşekkürlerimizi ifade ederiz.

tomb, which is important in the traditional tomb architecture of the city. Based on the circular walled tumulus, which is the subject of this article, it can be stated that although it is observed as a different tomb type, the same tradition continued in the necropolis of Knidos. Either in rectangular or in circular form, these walls aimed to separate the family graves from others and to bring a monumental view to these non-extravagant tombs.

Keywords: Knidos, Necropolis, *Peribolos*, Tumulus, Hellenistic Period, Hellenistic Pottery.

ÖZ

Knidos *nekropolleri* Batı Anadolu'nun nispeten iyi korunmuş *nekropoller*indedir. Günümüzde bile yüzlerce anıt mezarın takip edilebildiği doğu *nekropolünde*, Knidos'un geleneksel mezar mimarisine dair pek çok örnek görülebilmektedir. Bu mezarların ortak özelliği, basit mezar hücrelerinin etrafının kimin zaman bir tarafı açık "U" formulu, çoğunlukla da dört tarafını kapatacak şekilde duvarlarla çevrilmiş olmasıdır. Knidos'taki bu geleneksel form, *temenos* veya *peribolos* tipi mezarlar olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmanın konusunu, Knidos *nekropollerinde* sadece üç örnekle temsil edilen dairesel duvarlı Tümülüslerden biri olan Saranda tümülüsü ve buluntuları oluşturmaktadır. Mezar buluntuları üzerine yapılan değerlendirmelere göre dairesel duvar, *dromos* ve tümülüs merkezindeki iki mezar (Mezar II ve III) MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olmalıdır. Aynı alan MÖ 2. yüzyılın ortaları veya biraz sonrasında ikinci gömü yapılmak için tekrar kullanılmıştır. Tümülüsteki son kapsamlı inşa ve gömü faaliyetleri ise MS 2. yüzyılda gerçekleşmiştir. Dairesel duvarlı tümülüsler ile Knidos'un geleneksel mezar mimarisi arasındaki fark, sadece formdur. Bu nedenle, kentin geleneksel mezar mimarisinde görülen bu duvarların formundan ziyade, mezara kattığı anlam önemlidir. Makaleye konu olan dairesel duvarlı tümülüsten hareketle, her ne kadar farklı bir mezar tipi olarak görölse de Knidos *nekropolünde* aynı geleneğin devam ettiğini söyleyebiliriz. İster dikdörtgen ister yuvarlak formulu olsun bu duvarların amacı aile mezarlarını diğerlerinden ayırmak ve aslında çok da gösterişli olmayan bu mezarlara anıtsal bir görünüm kazandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Knidos, *Nekropolis*, *Peribolos*, Tümülüs, Hellenistik Dönem, Helenistik Seramik.

Giriş

Ege ve Akdeniz'in kesişme noktasında yer alan Knidos gerek kentin refah seviyesini yükselten limanları¹, gerek görkemli surları², gerekse kent surları içinde kalan anıtsal yapıları³ ile her zaman araştırmacılar için ilgi odağı olmuştur⁴, ancak bu ilgi genellikle kent surlarının içindeki bölüm ile sınırlı kalmış, sur dışında 8-10 kilometrelik alana yayılan ve Batı Anadolu *nekropolleri* içerisinde nispeten iyi korunmuş olan *nekropol* alanları uzun süre gerekli ilgiyi görememiştir. Knidos *Nekropol* ve mezar yapıları ile ilgili en erken tanımlamalardan birini 1835 yılında kente gelen Fransız araştırmacı Ch. Texier yapar. Ch. Texier *nekropol* alanındaki anıt mezarları tanımlar ve gravürlerini yayımlar. Aynı zamanda Knidos'un dikkat çeken mezar anıtlarından olan ve 'Tripod

1 Büyüközer 2012.

2 Büyüközer 2020b, 165-206.

3 Bruns-Özgan 2013; Doksanaltı v.d. 2018, 27-108; Doksanaltı – Gider-Büyüközer 2019, 109-130; Gider-Büyüközer 2020, 134-164.

4 Kentin araştırma tarihçesi için bk. Doksanaltı v.d. 2018, 22-26.

Mezar' olarak adlandırılan bir temenos içindeki iki yüksek taş örgü dikmeden oluşan mezarı da bilim dünyası ile tanıştıır⁵. İngiltere *Geological Society* sekreteri W. J. Hamilton ve araştırma ekibi 1837 yılında Knidos'a ulaştığında kent ile birlikte *nekropol* alanını da ayrıntılı olarak tanımlarken, 'Tripod Mezar' anıtında küçük ölçekli bir kazı çalışması da gerçekleştire⁶. Kentteki ilk sistemli arkeolojik kazı çalışmalarını 1857- 59 yıllarında gerçekleştiren Ch. T. Newton *nekropol*ün genelinden ziyade sadece Aslanlı Mezar⁷ ve *nekropol* alanı dışında, kentin ada bölümünde yer alan Roma (Lykaithion) Mezarı⁸ gibi anıtsal mezarlarla ilgilenmiştir. Knidos *nekropol* alanı ve mezarları ile ilgili ayrıntılı diğer bir tanımlama yine bir İngiliz araştırmacı olan J. T. Bent tarafından yapılır⁹. I. C. Love başkanlığındaki 1967- 77 yıllarındaki Amerikan kazılarında ise doğu *nekropol*ünde birkaç mezarın kazısı yapılmış ancak ne yazık ki, bu önemli çalışmaların sonuçları yalnızca kısa ön raporlarda yayınlandığı için mezarlar hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek mümkün değildir¹⁰. Knidos'un doğu surlarından başlayarak kente en yakın modern yerleşim olan Yazıköy'e kadar uzanan doğu *nekropol*ündeki mezarlarla ilgili en kapsamlı çalışma ise C. Berns tarafından gerçekleştirilmiştir¹¹. Bu çalışma kapsamında Berns doğu *nekropol*ünde bugün bile takip edilebilen yüzlerce anıtsal mezar yapısı incelenmiş ve bu mezarları 4 tipe ayırmıştır¹². Bunlar arasında en yoğun grubu, "B tipi" olarak adlandırılan, dört tarafı duvarlarla çevrili *peribolos* tipi mezarlar oluşturmaktadır¹³. E. M. Doksanaltı başkanlığında devam etmekte olan arkeolojik kazılarda ise salt *nekropol* alanlarına yönelik bir proje olmamasına karşın kentin doğu *nekropol*ünde mezar mimarisi ve ölü gömme geleneklerini anlamak üzere çalışmalar yapılmaktadır¹⁴.

Antik Çağda Anadolu'daki pek çok *nekropol*de mezar tiplerinin oluşmasında arazinin topoğrafik yapısı, halkın ekonomik koşulları ve gelenekler etkili olmuştur. Knidos *nekropollerinde* mezar tiplerinin oluşmasındaki en belirleyici faktör geleneklerdir. Anadolu genelinde neredeyse sadece Knidos *nekropollerinde* görülen *peribolos* tipi mezarlar burada güçlü bir geleneğin varlığını açıkça kanıtlamaktadır. Şüphesiz ki ekonomik koşulların da etkili olduğu oluşumda topoğrafik yapının temel faktörlerden biri olmadığı görülmektedir. Bu düşüncenin oluşmasındaki en önemli etken kent ve çevresinin kayalık bir topoğrafyaya sahip olmasına karşın *nekropol* alanlarında anıtsal nitelikte herhangi bir kaya mezarının tespit edilmemiş olmasıdır¹⁵.

5 Texier 1849, 175-176; Texier 1862, 642, lev. 7.

6 Hamilton 1842,42-43.

7 Newton 1862, lev. 61 - 66; Newton 1863, 480-511.

8 Newton 1862, 247.

9 Bent 1888, 82-87.

10 I. C. Love kazısını gerçekleştirdiği mezarla ilgili tanımlamasına göre bu tip mezarlar dört tarafı duvarlarla çevrili açık bir temenostan oluşur. Kazısı tamamlanan mezarlardan biri duvar örgü tekniğinin Kerameikos'taki Lysimakhides Mezarı'nın duvarlarına olan benzerliği nedeniyle I. C. Love tarafından MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiştir (Love 1967, 137-139, fig. 35- 47).

11 Berns 2013, 203-218.

12 Berns 2013, 204-212.

13 Berns 2013, 204-212, fig. 2, 9-11.

14 Doksanaltı v.d. 2021, 71-72.

15 Anadolu'nun hemen her bölgesinde topoğrafik yapıya bağlı olarak görülen kaya mezarları Karia Bölgesi için de geleneksel tiplerden biridir. Bölgenin hemen hemen her tarafında görülen kaya mezarları konumlarına ve cepheleindeki düzenleme çeşitliliğine göre sınıflandırılmıştır. P. Roos'un

Karia Bölgesi'nde topoğrafik yapıya bağlı olarak yoğun bir kullanıma sahip olan kaya mezarlarının oldukça uygun topoğrafik şartlara sahip olmasına karşın Knidos'ta hiçbir türünün görülmemesi yine geleneklerle açıklanması gereken bir durumdur.

Bu makalenin konusunu, kentin doğu *nekropolünde* yer alan ve C. Berns tarafından yapılan tipoloji içerisinde değerlendirilmeyen dairesel duvarlı¹⁶ Saranda Tümülüsü oluşturmaktadır (fig. 1). Mezar pek çok kez kaçak kazı faaliyetlerine maruz kalmış olup, 2012 yılında alınan bir kararla kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir¹⁷. Mezarın ilk olarak mimarisi tanıtılacak ardından yıllar süren tahribat sonunda günümüze ulaşabilen mezar hediyeleri değerlendirilecek ve sonuç kısmında mezarın Knidos *nekropollerindeki* geleneksel mezar mimarisi içindeki yeri tartışılacaktır.

Yeri ve Mimarisi

Tümülüs, Knidos antik kenti ile Yazıköy arasındaki modern karayolunun, Knidos'tan itibaren sekizinci kilometresindeki Saranda Mevkii'nde, yolun 40 metre güneybatısında yer almaktadır. Bulunduğu mevkiden dolayı ayırt edici bir isim olarak "Saranda Tümülüsü" olarak adlandırılan mezar, güneyindeki alçak bir tepe ile doğusundaki bir dereyle sınırlanan fazla geniş olmayan bir düzlüğe inşa edilmiştir¹⁸. Söz konusu düzlükte, güneydeki alçak tepenin 50 metre kuzeyinde yer alan kayalık bir yükselti, tümülüsün inşa edileceği yer olarak seçilmiştir (fig. 2). Kayalık alan ile birlikte tümülüs, mevcut zemin kodundan 6,5 metre yüksekliktedir.

Tümülüste yapılan kazı çalışmalarının ardından dairesel bir çevre duvarı içerisinde iki farklı gömü alanı tespit edilmiştir. Bunlardan biri, bu tür mezarlarda alışkın olduğu üzere tümülüsün merkezinde yer alan bir grup mezardan oluşurken diğer gömü alanı tümülüsün kuzeydoğusunda, *dromosun* kuzeyinde ve dairesel duvarın hemen iç kısmında yer almaktadır (fig. 3). Bu ilginçtir çünkü tümülüslerin genellikle tek mezar barındırdıkları ve bunların da çoğunlukla tümülüsü ortalayacak şekilde yerleştirildikleri bilinmektedir. Saranda Tümülüsü'nde dairesel duvarın yanında yer alan tekil mezar (Mezar 1) bazı soru işaretlerine neden olmuşsa da yapılan

sınıflandırmasına göre temelde kaya lahdi ve oda mezar olarak ikiye ayrılan kaya mezarlarından oda mezarlar da yeraltı, zemin seviyesi ve erişimi güç olanlar gibi üç alt gruba ayrılır (Roos 1978, 427). Bir başka sınıflandırmada ise bu tür mezarlar cephe düzenlemelerine göre dört gruba ayrılmıştır (Henry 2009, 55). Karia Bölgesi'ndeki kaya mezarları genellikle bezemesiz yalın bir cephe düzenlemesine sahipken, bölgenin güneyinde (Roos 1972, 1974) ve Halikarnassos çevresinde (Carstens 2004, 58-64; fig. 10, 12-13) az sayıdaki örnekte tapınak cepheli mezarlar da görülür.

16 Bu tip mezarlar literatürde krepis duvarlı veya krepidomalı mezarlar olarak da bilinmektedir.

17 2012 yılı kış aylarında mezarda kaçak kazı çalışmalarının yapılması üzerine Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 25.02.2012 tarih ve 536 sayılı kararı ile Muğla İli, Datça İlçesi, Yazıköyü'nde, mülkiyeti Maliye Hazinesine ait ve Knidos nekropol alanı içindeki 2648 numaralı parselde bulunan mezarda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Aynı kararla mezar, tescil edilmiştir (Doksanaltı v.d. 2014, 518-525).

18 Klasik ve Hellenistik Dönem'e ait anıtsal mezarların bölgeye hakim konuma sahip olmaları neredeyse bir gelenektir. Buna karşın Saranda Tümülüsü vadideki düzlükte yer alan konumu ile bu uygulamanın dışında kalır. Saranda Tümülüsü'nün bulunduğu nokta Knidos'a karayolu ile ulaşmak isteyenlerin antik yol güzergahı üzerindeydi ve uzun bir nekropolün başlangıcını oluşturmaktaydı. Bu durum tümülüsün yer seçiminde etkili olmuş olabilir. Bir diğer olasılık ise kendi mülküne gömülmek isteyen bir ailenin mezarı buraya yapmak istemesidir.

çalışmalarda mezarın kuzeydoğu kısa kenarının tümülüsün dairesel duvarının altında kaldığı tespit edilmiştir. Bu da dairesel duvarlı tümülüsün inşa edildiği dönemde bu mezarın zaten burada olduğunu, olasılıkla mezar sahibinin ailesine mensup kişilerin buradaki kayalık alana daha anıtsal bir mezar yapma isteğiyle söz konusu mezarı da içine alacak şekilde dairesel duvarlı tümülüsü inşa ettiklerini göstermektedir. Bu nedenle tümülüsün mimarisinden bahsetmeden önce Mezar 1'in mimarisinden ve mezar içerisindeki verilerden bahsetmek gerekmektedir.

Mezar 1

Kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu mezar *dromosa* paralel uzanmaktadır. Zemini anakayanın tıraşlanarak düzeltilmesi ile oluşturulan mezarın yan duvarları düzgün yüzeyleri içe gelecek şekilde kesilmiş dörtgen kireç taşı bloklardan meydana getirilmiştir. İç kısmında iki katlı bir düzenleme görülen mezarın üst örtüsü üç adet kireç taşı blok ile tonoz şeklinde kapatılmıştır. Tonozu oluşturan üç bloğun üst kısımları kabaca şekillendirilmiş ancak yan ve alt yüzleri oldukça düzgün bir işçilikle düzenlenerek üst örtü oluşturulmuştur. Mezarın içten içe uzunluğu 2,30 metre, genişliği ise 0,70 metredir. İki bölümden oluşan mezar iç kısmı 0,25 metre kalınlığında ve 0,65 x 0,70 metre ölçülerinde üç adet düzgün işlenmiş kireç taşı plaka ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Plakaların altında kalan bölüm 0,30 metre yüksekliğinde iken üst kısımda plakalar ile tonoz şeklindeki üst örtünün bulunduğu bölümün yüksekliği 0,40 metredir. Alt katın kapağını oluşturan plakalar sayesinde düz bir zemin ve alan meydana getiren ikinci katta herhangi bir gömü yapılmamış bu bölüme bırakılmış mezar veya ölü hediyesi de bulunmamıştır. Tahrip edilmemiş halde tespit edilen mezarda üst bölüm şayet mezar hediyeleri için düzenlenmiş olsaydı burada mutlaka mezar hediyeleri ile karşılaşılmalıydı. Dolayısıyla bu bölüm mezar sahipleri tarafından sonraki gömüler için düzenlenmiş ancak hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bu durum, mezarın bulunduğu alana anıtsal bir aile mezarının inşa edilmiş ve yeni gömülerin buraya yapılmış olması ile ilişkili olabilir.

Buluntular (Mezar 1): Tümülüsteki ilk kazı çalışmaları sırasında Mezar 1'in kapak taşının üst seviyesinde bulunan 'Batı Yamacı' tarzında bezenmiş *lekythos* ya da *guttusa* (Nr. 1, fig. 16) ait gövde ve kaide parçalarının mezarla ilişkili olabileceği düşünülmüştür¹⁹.

Nr. 1 *lekythos/Guttus*: Aynı kaba ait ancak birleşmeyen parçalardan oluşan kap sıkı, iyi elenmiş gri kil ve fırça tekniğinde uygulanmış mat gri/siyah glazürlü olup üzerinde 'Batı yamacı' stilinde yaprak bezemeler görülür. Bu parçalardan alçak halka kaide, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Pergamon²⁰ örnekleri ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Olynthus bodur *lekythos*ları²¹ ile form bakımından benzerlik göstermektedir. Ancak kabın gövde parçası üzerinde kullanılan zeytin dalı/çelenk bezeme yoğun turuncu boya ile kabartma halde verilmiş olup, kabın astarı erken Batı Yamacı Stili'ndeki kaplara kıyasla daha ince ve mat glazür/astara sahiptir. Batı

19 Doksanaltı v.d. 2014, 521-522.

20 Schafer 1968, 39, lev. 5-6, C.27

21 Robinson 1933, 180, lev.145-146, 464-465-467 ve 474.

Yamacı Stili'nde yapılmış kapların glazürlerinin MÖ 3. yüzyılda incelmeye başladığı ve daha mat bir görünüm kazandığı bilindiğinden bu parçalar MÖ 3. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir.

İçinde herhangi bir ölü ve/veya mezar hediyesine rastlanmayan mezarda tek gömü yapıldığı tespit edilmiştir. Mezarda tespit edilen *inhumasyon* gömüye ait kafatası ve uzun kemikleri hariç çok fazla kemiği bulunamamıştır. Morfolojik bulgular bireyin erkek olduğunu göstermiştir. Bireyin kafatası suturlarının tamamen kapanmış olması ve diş aşınma derecesi dikkate alındığında, ileri yetişkin (+45) olarak belirlenmiştir. Mezarda tespit edilen uzun kemiklerin ölçülmesiyle elde edilen tahminlere göre, bireyin boyunun yaklaşık 1,66 m olduğu hesaplanmıştır. Mevcut olan dişlerden patolojilere bakıldığında bütün dişlerde ileri derecede diş aşınmasının, orta derecede *alveolar* kaybı ve orta derecede diş taşının mevcut olduğu, LC₁, RPM₂, RM₁ dişlerinde horizontal çizgi şeklinde *hypoplasia* görülmüştür. Ayrıca izole bulunan LM³ dişinde *interproximal* diş çürüğü tespit edilmiştir. Kafatasının iç kısmında *sagittal sütür* kısmında orta alanda 6-7 adet çukurluk, sağ tarafta az olmakla beraber sol *temporalin* iç kısmında toplu iğne başı büyüklüğünde deliklenmeler mevcuttur²².

Tümülüs

Tümülüs dairesel bir çevre duvarı, *dromos* ve yukarıda bahsedilen mezar ile birlikte iki farklı gömü alanından oluşmaktadır (fig. 3). Düzlükteki kayalık alan kabaca şekillendirilen dörtgen konglomera ve kireçtaşı bloklardan inşa edilen 22,5 metre çapında dairesel bir duvar ile çevrilmiştir (fig. 2-3). Duvar kuzey, batı ve doğu bölümlerde takip edilebilmekteyken güneyde duvarın ana kaya üzerine gelen bölümünde duvara ait bloklar tahrip olmuştur. Ancak bu bölümde ana kaya üzerine açılmış olan dairesel duvarın oturacağı duvar yatakları görülebilmektedir (fig. 4). Nitelikli bir işçilik göstermeyen dairesel duvarının pek çok bölümde ilk iki sırası bazı bölümlerde de üçüncü sırası takip edilebilmektedir. Birinci sıra uzun ve dikdörtgen kireçtaşı bloklardan oluşurken, ikinci ve üçüncü sıra daha yüksek ancak daha kısa bloklardan oluşmaktadır. Duvarın ana kayaya oturmeyen bölümlerinde arka kısmında daha küçük taşlarla bir blokaj yapıldığı tespit edilmiştir. Dairesel duvarın ikinci sırasına ait bloklarda kenet yuvaları (fig. 5) görülmekte iken doğuda korunmuş olan üçüncü sıraya ait bloklar üzerinde kenet izine rastlanmamıştır. Bu da dairesel duvarın üç sıradan oluştuğunu bu sıranın üzerine başka bir duvar sırasının ya da duvar tacının gelebileceğini göstermektedir. Bu verilere göre Saranda Tümülüsü'nün dairesel duvarının yüksekliği 1,20 metredir.

Tümülüsün kuzeydoğusunda yer alan *dromosun* tabanı, tümülüsün yer aldığı düzlükten 1 metre yüksekte, üst sınırı ise dairesel duvarın oturduğu zeminin hemen altındadır (fig. 6). *Dromosun* başlangıç noktası dairesel duvarın dış hattından 2,50 metre dışarıda yer alır. Muhtemelen üst örtüsü olmayan bu bölümdeki duvarlar çoğunlukla küçük boyutlu kireçtaşı bloklardan oluşmaktadır. Karakteristik bir duvar örgüsünden bahsetmenin mümkün olmadığı bu bölüm dairesel duvar hizasından

22 Saranda Tümülüsü'nde tespit edilen antropolojik buluntularını değerlendirmesini yapan Doç. Dr. Seda Karaöz Arhan'a içten teşekkürlerimizi ifade ederiz.

itibaren 1,25 metre içeriye doğru devam eder. Bu noktadan sonra hem duvar örgüsü hem de üst örtü değişir. İki sıradan oluşan yan duvarlarda öndeki bölüme kıyasla daha büyük *rektagonal* bloklardan bir duvar örgüsü ile bu duvarlar üzerine oturtulan oldukça nitelikli işçiliğe sahip merkezde kilit taşı sırasına sahip tonozlu bir üst örtü bulunmaktadır (fig. 7). Bu bölümün uzunluğu ise 2,40 metre olup *dromosun* toplam uzunluğu 6,15 metredir. *Dromosun* ön kısımdaki genişlik 0,92 metre yüksekliği girişin bulunduğu bölümde 1,45 metre, üst örtünün tonozlu olduğu bölümde genişlik 0,86 metre, yükseklik ise 1,32 metredir. *Dromosun* farklı üst örtü ve farklı örgü tekniğine sahip düzenlemesi farklı dönemlerde yapılmış olabileceğini, ilerleyen zamanlarda tümülüsün genişletilip genişletilmediği sorularını akla getirir. Ancak yapılan kazı çalışmalarında gömü alanlarının oluşturulmasında mimari olarak en az üç farklı evre belirlenmesine karşın dairesel tümülüs duvarının inşasında farklı dönemlerde gerçekleştirilen bir genişleme tespit edilmemiştir. Dolayısıyla *dromostaki* bu değişikliği farklı dönemlerde gerçekleştirilen imar faaliyetleri ile açıklamak mümkün değildir. Ayrıca bilinen örneklerin aksine mezar odasına erişimi sağlamak gibi bir amacı olmayan *dromosta* farklı dönemlerde yapılacak bir ekleme de çok mantıklı değildir²³. Bu durumda her iki bölüm aynı dönemde yapılmış olup, önce *dromosun* dairesel duvarın iç sınırına kadar devam eden tonozlu üst örtüye sahip kısmı sonrada dairesel duvarın dışına kadar devam eden bölüm yapılarak tonozlu bölümün duvarına yaslandırıldı. *Dromosun* zemini sıkıştırılmış toprak ve beyaz sert dere taşlarından döşeme ile oluşturulmuştur. Zemin döşemesi büyük ölçüde tahrip olsa da bir bölümü hala görülebilmektedir.

Bu tür mezar anıtlarında mezar odasına erişimi sağlayan bir geçit işlevine sahip olan *dromos* Saranda Tümülüsü'nde üç adet kireç taşı bloğun örülmesi ile sonlanmaktadır (fig. 7). Kaçak kazılar sırasında bu duvarın arkasında mezar odası olduğu düşüncesi ile ortadaki blok tahrip edilmiş ve arkasında işlenmemiş doğal kaya görülerek daha fazla tahrip edilmeden bırakılmıştır. Kurtarma kazısında da duvarın arkasındaki ana kayaya kadar inilmiş ve bu alanda mezar odası ya da ölü kültüne dair farklı herhangi bir düzenleme görülmemiştir. Dolayısıyla Saranda Tümülüsü'nde *dromos* mezar odasına erişimi sağlayan temel işleve sahip değildi. Bu durum söz konusu düzenlemenin *dromos* tanımına uyup uymadığı sorusunu akla getirebilir. Saranda Tümülüsü'ndeki bu düzenleme açık bir şekilde *dromostur* ancak temel işlevinde kullanılmamıştır. Böylesi bir *dromosun* yapılışına dair ilk akla gelecek durum mezar hırsızlarını caydırmak için yapılmış olabileceğidir. Ancak *dromosların* temel işlevleri dışında farklı amaçlarla da kullanılmış olabileceği düşünüldüğünde salt caydırıcı yönü olduğunu düşünmek çok yetersiz bir açıklama olur. Örneğin Myken tholoslarında *dromosun*, önceleri açık alanlarda gerçekleştirilen faaliyetlerin yeni mekanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir²⁴. Bazı mezarların hem *dromoslarında* hem de mezar odalarında bulunan ateş kalıntıları ve hayvan kemikleri, cenaze töreninin artan bir ritüelleşme sürecini ortaya koymaktadır²⁵. Bu özellikleri ile *dromosların* Mykenlerde cenaze

23 Bu düzenleme *dromos* ve dairesel duvarın inşasında bir hesap hatası yapıp yapılmadığını da akla getirmektedir.

24 Papadimitriou 2015, 102-103.

25 Gallou 2005, 120-122; Fox 2012, 10-12.

törenleri için özel performatif bağlamlar sağladı kabul edilir²⁶. Ata kültürüne yönelik bu tür faaliyetler *dromos* ritüelleri olarak tanımlanmıştır²⁷. N. Papadimitriou *dromos* ritüellerinin, açık hava ve toprak; yaşayanların dünyası ile ölülerin dünyası arasında muhtemelen bir dizi sembolik geçişi ve karşıtlığı vurgulamayı amaçlayan güçlü bir eşik karakterine sahip olduğunu vurgulamaktadır²⁸. Elbette ne zaman ne mimari ne de gelenekler açısından Myken mezarları ile Saranda Tümülüsü'nü karşılaştırmak gibi bir amacımız yok ancak Saranda'daki gibi mezar odasına açılmayan bir *dromos* uygulaması sosyolojik olarak ata kültürüyle bağlantılı bir mekan olarak kullanılmış olabilir. Bu durumda *dromosun* varlığı da daha anlamlı hale gelecektir.

Gerek yığma tümülüs gerekse dairesel duvarlı tümülüslerin belirgin özelliği merkezde veya merkeze yakın bir noktada en azından bir mezar odasına sahip olmalarıdır. Çoğunlukla mezar odalarının bir *dromos* ile dairesel duvara bağlandığı görülür. Yığma tepeli bir tümülüsün aile fertleri tarafından tekrar tekrar kullanılabilmesi için mezar odasına ya da gömü alanı olarak kullanılan alanlara erişim sağlayan *dromosa* sahip olması gerekir. Saranda Tümülüsü'ndeki *dromosun* mezarlara erişiminin bulunmaması tümülüsün tekrar kullanım için oluşturulmadığını düşündürse de durum böyle olmamış hem mimari kalıntılar hem de ele geçen buluntular mezarın en az üç kullanımı olduğunu göstermiştir. Aynı mezarın birden fazla gömüye sahip olabileceğini de düşünürsek o zaman bu sayı daha da artacaktır. Tümülüsün antik dönemde pek çok kez gömü yapılmak üzere kullanılmış olması mezar konisinin çok yüksek olmadığını akla getirir. Aksi takdirde her seferinde bu koniyi kaldırmak gömü sonrası kapatmak sorun teşkil edecektir²⁹.

Mezarlar ve Buluntuları

Mezar 2 -3

Dairesel duvarlı tümülüste, tümülüs ile birlikte planlanan asıl gömü alanı, tümülüsün merkezine yakın bir noktada büyük oranda ana kayanın tıraşlanması ile elde edilen alana inşa edilmiş bir grup mezardan oluşur. Bu alan iki farklı inşa evresine sahip olup, ilk evre iki mezar sandukası ve önlerinde olasılıkla ölü ritüellerinin gerçekleştiği alandan oluşmaktadır (fig. 8). Söz konusu mezarları yapabilmek için ana kaya, 8 x 3,6 metre ölçülerinde ve kayanın yüksekliğine bağlı olarak 1,5 - 2 metre derinliğinde oyularak dairesel duvar içinde dörtgen planlı bir alan oluşturulmuştur. Bu alanın doğusuna oldukça düzgün kesilmiş *rektagonal* kireçtaşı bloklardan örülerek iki mezar sandukası inşa edilmiştir. Birlikte planlanan bu iki sandukanın her birinin uzunluğu 2,37 metre, genişliği 0,67 metre yan duvar yüksekliği ise 1,03 metredir. Mezar sandukaları alt ve yan yüzleri düzgünce tıraşlanmış, üstleri kabaca şekillendirilmiş 1,25 metre genişliğinde, 0,50 metre uzunluğunda ve 0,40 – 0,50 metre yüksekliğinde dörder adet kireç taşı blokla kapatılmıştır. Doğuda bulunan her

26 Boyd 2014.

27 Papadimitriou 2016, 205-210.

28 Papadimitriou 2016, 211.

29 Tipik tümülüs konik veya yarı küresel formudur. Ancak çoğu kez orijinal formu daha sonraki müdahalelerle değiştirilmiştir.

iki hücrenin örülmeden açık bırakılmış olan batı ucu dikdörtgen bloklarla kapatılmıştır (fig. 9). Bu ilginçtir çünkü sanduka formu mezarlar dört taraftan duvar örgüsüne sahip olup, üst kısımlarına kapak taşları yerleştirilerek oluşturulur³⁰. Mezarın yeniden kullanımı söz konusu olduğunda kapak taşları kaldırılarak mezar yeni gömüler için kullanılır. Buradaki uygulama ise Karia Bölgesi'nde sıklıkla karşılaşılan, basit mimariye sahip mezar odalarının kapılarına³¹ benzemektedir. Yani bir mezar odası için son derece küçük olan bu sandukalar birer oda gibi düşünülmüş, doğu yüzlerine yerleştirilen plakalar ise bir kapı gibi batıdaki avlu şeklinde düzenlenen alana açılan birer işlev görmüştür. Bu bölümün zeminine kireç taşından kalın plakalar yerleştirilmiştir.

Ana kayanın tıraşlanması ile elde edilen alanın doğusuna yerleştirilen mezar hücrelerinin batısında kalan alan, bir nevi avlu şeklinde boş bırakılmıştır. Mezar sandukaları/hücreleri (Mezar 2 ve 3) önündeki bu boşluk, olasılıkla ölü ritüelleri ya da *perideipnon* olarak adlandırılan ölü yemeği ile alakalı faaliyetler için hazırlanmış törensel bir avludur.

Mezar sandukalarında olasılıkla yıllarca devam eden tekrar kullanım ve sonraki dönemlerdeki tahribat nedeniyle mezar sahiplerine dair herhangi bir iskelet kalıntısına rastlanmamıştır.

Buluntular (Mezar 2 ve 3): Tümülüsteki orijinal gömü alanı olan Mezar 2 ve 3'te gerek inşalarından sonra devam eden süreçteki gömü faaliyetlerine gerekse de kaçak kazılara bağlı olarak ne yazık ki hiçbir ölü ya da mezar hediyesi orijinal yerinde bulunmamıştır.

Mezar 2 tamamen boş olarak bulunurken, Mezar 3'te gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tek bir mezar hediyesi tespit edilebilmiştir.

Nr. 2 Unguentarium: Beş parça halinde bulunan *unguentarium* (Nr. 2, fig. 10) dışa taşkın dudaklıdır. Silindirik ince uzun bir boyna sahiptir. İğ formu gövde, içbükey bir geçile düz kaideyle son bulur. Kaidesi dışa taşkın profilidir. Hamur açık kahve renktedir ve daldırma tekniğinde oldukça ince bir şekilde astarlanmıştır. Nr. 2'nin form bakımından benzerleri, Atina Agora'sında MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısı - MÖ 2. yüzyıl başlarına tarihlenen Grup C *unguentarium*larla benzerdir³². Yine Nr. 2. ile benzer forma sahip Stratonikeia³³ ve Metropolis³⁴ örnekleri MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına, Gordion³⁵, Labraunda³⁶ ve Kelenderis³⁷ örnekleri MÖ erken 2. yüzyıla tarihlenmiştir. Tüm bu veriler dikkate alınarak Nr. 2 numaralı *unguentarium* MÖ 3. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmelidir.

Bu *unguentarium* aynı zamanda tümülüsteki erken gömü aşaması ile alakalı,

30 Priene tümülüsündeki örnekler için bk. Mert 2020, 147-152, lev. 28.2, 30.1.

31 Börükçü Mevkii'nde gerçekleştirilen çalışmalarda Klasik ve Hellenistik Döneme tarihlendirilen mezar odalarının girişleri de benzer şekilde kapatılmışlardır (Büyükozer 2020a, 33-35, dn. 55-56, fig. 15-16).

32 Thompson 1934, 369, fig. 52, C 76.

33 Balıran 1999, 349, çiz. 19 - 20.

34 Gürler 1994, 66-67 ve 180-181, çiz. 36-37, lev. 26-27.

35 Edwards 1959, 267-268, lev. 68, fig. 21.

36 Hellström 1965, 27, lev. 12, no. 165.

37 Zoroğlu 1986, 308-309, lev. 110, no. 10-11.

orijinal ait olduğu mezarda (ancak unguentarium *in-situ* değildir) tespit edilen tek mezar hediyesidir.

Mezar 4-5

Tümülüsün merkezindeki kayalık alandaki ikinci inşa evresi mezar hediyelerinden anlaşıldığı üzere MS 2. yüzyılda gerçekleştirilmiştir. İlk evreye ait iki mezarın Mezar 2 ve 3'ün önündeki dörtgen planlı törensel alana, ilk mezarlardan farklı örgü tekniği ve inşa materyaline sahip, ancak benzer ölçü, form ve yapıda iki mezar eklenmiştir. Bu mezarlar, 2 ve 3 numaralı mezarlara kıyasla daha küçük, dış yüzeyleri kabaca dörtgen olarak şekillendirilmiş, derz sırası takip etmeyen farklı ölçülerdeki sert kireç taşlarından niteliksiz bir duvar örgüsüne sahiptir (fig. 11). Her iki mezar da orijinal ilk iki mezardaki (Mezar 2 ve 3) gibi 2.5 x 0.80 metre ölçülerinde ve 1.5 metre derinliğinde dörtgen planlıdır.

Mezar 4 ve 5'te de mezar sahiplerine dair herhangi bir iskelete rastlanmamıştır. Ancak doğu ve batı hücrelerinin birleşme noktasında ortaya çıkarılan ağzı kapalı bir *ostothek* (fig. 15) içinde yanmış insan kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Kapağı ile birlikte korunmuş *ostothek* yanı sıra kırık ve ağzı açılmış ve devrilmiş olarak bulunan üç *ostothek* daha buradaki *kremasyon* gömüyü işaret etmektedir. Her ne kadar mezar hücrelerinde herhangi bir iskelete rastlanmasa da form ve ölçüleri itibarıyla buraların inhumasyon gömü için düzenlendiğini kabul edebiliriz. *Ostothek* ise mezarda *kremasyon* gömünün yapıldığını da belgelemektedir. Bu aynı zamanda Tümülüs'ün olasılıkla bir sülaleye ait uzun kullanım süreci ile alakalı önemli verilerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Buluntular (Mezar 4): Mezar 3 ve Mezar 4'ün arasında (fig. 12), güneybatı yönünde kalan hücrede, ana kaya ile Mezar 4 duvarının keşişme noktasında, bir tane içedönük ağzılı kase (Nr.3), bir tane çift kulplu kase (Nr. 4) bir krater (Nr. 5), bir testi (Nr. 6) ve bir Küçük Knidos Amphorası (Nr. 7) açığa çıkartılmıştır. Krater ve Küçük Knidos Amphorası parçalar halinde bulunmuş olup, daha sonra birleştirilmiştir.

Buluntu durumlarına göre söz konusu kaplar, mezara mezar hediyesi olarak bırakıldıkları ilk pozisyonları *in-situ* ve asıl ait oldukları mezarda tespit edilmemişlerdir. Mezarın tekrar kullanıldığı MÖ 2. yüzyıl ortalarında ya da daha büyük olasılıkla tümülüse daha geç gömünün yapıldığı ve yeni mezarların eklendiği MS 2. yüzyılda, bu kaplar hediye olarak ilk bırakıldıkları orijinal yerlerinden toplanarak, kazı sırasında tespit edildikleri buluntu yerlerine, köşeye kabaca istiflenmişlerdir. Dolayısıyla bu kaplar her ne kadar Mezar 4 içinde bulunmuş da olsalar, Mezar 4'teki gömülerin mezar hediyesi değil, olasılıkla daha erken bir gömünün ölü hediyeleridirler. Bu kaplar tümülüsteki orijinal ilk mezarlar olan Mezar 2 ya da 3'e ait ölü hediyeleri olmalıdırlar. Bu düşüncüyü destekleyen diğer bir husus, istiflenmiş olarak mezar kenarında açığa çıkartılan bu kapların hemen hepsinin birbirlerine yakın ya da eş tarihli olarak MÖ 3. yüzyılın son çeyreğine tarihlenmeleridir. Mezar 3'te ait olduğu mezarda bulunan tek örnek olan *unguentarium* (Nr. 2) ile bu kapların aynı dönemden olması bu görüşü doğrulayan diğer bir husustur. Anlaşıldığı üzere süreç içinde yeni gömüler yapıldıkça

eski mezar hediyeleri toplanarak mezar alanından uzaklaştırılmamış, uygun alanlara istiflenerek yine mezar içinde bırakılmıştır.

Nr. 3 Kase, içedönük ağızlı: Devetüyü renkli bir hamura ve daldırma tekniğiyle yapılmış kızıl kahve tonlarda dalgalı bir astara sahiptir. Nr. 4, Geç Rodos örneklerine³⁸, Kaunos kaselerine³⁹, Knidos *Nekropolü* kaya mezarlarında tespit edilen Kögler Form IX/Type A grubu kaselerle⁴⁰ ve Knidos Kap Krio kazılarında gün yüzüne çıkartılan kaselere⁴¹ aynı formda olup, bu örnekler MÖ 3. yüzyıl ortası ya da son çeyreğine tarihlendirilmektedir.

Nr. 4 Kase, içe dönük kenarlı çift kulplu: Kase, yuvarlatılmış ağız kısmı içe doğru hafif eğimli dışbükey bir profille gövdeye bağlanıp düz bir kaideyle son bulur. Dudaklıkta yatay bant kulpları vardır. I.C. Love dönemi kazılarında Knidos *Nekropolü* buluntuları, Kap Krio ve diğer Knidos üretimi çift kulplu kaseler Kögler Form II/TypeC ile bu kase MÖ 3. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenmiştir⁴².

Nr. 5 Krater: Konik gövdeli dışa dönük ağızlı, dudaklıkta karşılıklı iki yatay bant kulpludur. Krater açık kırmızısı kahverengi (Munsell 2.5YR 7/4) renkli hamura ve yine aynı renk tonlamasında (Munsell 7.5YR 7/4) daldırma ve fırça tekniğinde astara sahiptir. Kraterin kil ve astar özellikleri son yıllarda yeni bir Knidos amphora tipi olarak değerlendirilen 'Küçük Knidos Amphora Tipi'⁴³ ve Nr.6 testi ile aynı yapıdadır. Dışa dönük dudaktan sonra içbükey bir profille gövdeye geçilir. Dışbükey profilli konik bir gövdeye sahiptir. Halka formulu alçak kaideden kaideden omuza genişleyen tipik çan krater formulu MÖ 3. yüzyıl sonlarına tarihlen Samos buluntusu bir krater⁴⁴, form bakımından büyük oranda Nr. 5'e benzemektedir.

Nr. 6 Testi: Düz, silindirik, geniş ve uzunca bir boyuna sahiptir. Boynun ortasına yakın bir noktada ince sığ bir yiv görülmektedir. Küresel formulu gövde halka kaideyle sonlanmaktadır. Ağızdan omuza bağlanan bir dikey bant kulpa sahip olan testinin hamuru açık kırmızısı kahverengi (Munsell 2.5YR 7/4) renkli hamura ve yine aynı renk tonlamasında (Munsell 7.5YR 7/4) astarlanmıştır. Kil, astar özellikleri yanı sıra boynun ortalarına doğru ağza daha yakın noktaya yapılan ince sığ yiv ile bu testi 'Küçük Knidos Amphora Tipi'⁴⁵ ile benzer görünüme sahiptir. Olasılıkla Knidos atölyelerinde MÖ 3. yüzyılın ortasından aynı yüzyılın sonuna dek bu testi formu da benzer gelenekte üretilmiş olmalıdır. Nr. 3 numaralı buluntu form olarak Paphos *nekropolü*nde ele geçen testilere ve Paphos Dionysos Evi'nde bulunmuş ve Rodos Amphorası olarak da bilinen ve MÖ 3. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen sürahilere benzemektedir⁴⁶. Bu veriler ışığında testi MÖ 3. yüzyılın 3-4. çeyreğine tarihlendirilen Knidos üretimi bir testi formudur.

38 Giannikouri – Patsiada – Philemonos 1990, lev. 89.

39 Mlynarczyk 2020, 122, fig.5-80; Schmaltz 1994, 213-215, fig.20.

40 Kögler 2010, 152, fig.1, Aa.9.

41 Doksanaltı 2006, 519, no.3.

42 Kögler, 2010, fig.1, Ab. 1.lev. 47, Kn.21; Doksanaltı 2006, 584, no.301; Kassab-Tezgör 2003, 39, lev. XXXII, 8.

43 Zoroğlu – Doksanaltı 2020, 509.

44 Jantzen 2004, lev. 79-102, fig.1773.

45 Zoroğlu – Doksanaltı 2020, 509-510.

46 Gabrieli – Merrywaterher 2020, 36, fig.3-2; Hayes 1991, 81.

Nr. 7 Amphora: Dışa çekik, yuvarlatılmış dik ağız kenarından boyuna belirgin geçiş, boyundan omuza kavisli geçiş, omuzdan gövdeye daralmaktadır. Oval-sivri dipten plastik çıkıntı ile gövde altına kademeli derin geçiş yaparak gövdeye genişleyen forma sahiptir. Dörtgen kesitli, dudak altından başlayıp omuzda son bulan karşılıklı dikey kulplara sahiptir. Dış yüzey dudak altında, boyun, omuz kısmında, iç yüzeyde boyun kısmında yivler yer almaktadır. Kil kırmızımsı turuncu renkte, kızıl astara sahiptir. Küçük boyutlu mezar hediyesi olarak kullanılan amphora, Monachov tarafından Tip II⁴⁷ olarak sınıflandırılan ve MÖ 3. yüzyılın ilk çeyreğinde üretilmeye başlanan Zenon Amphoraları⁴⁸ ya da standart Knidos amphoraları⁴⁹ olarak isimlendirilen gövdeye oranla omuz kısa kalan⁵⁰ böylece MÖ 3. yüzyılın sonlarına tarihlenen örneklerle yakındır. Bu form, Knidos amphora üretimi içinde mezar hediyesi ve özel kullanım için üretilmiş 'Küçük Knidos Amphora' tipi olarak adlandırılmıştır⁵¹. Benzerlerine Knidos dışında Batı Anadolu ve Ege Adalarında üretilen amphoralar ile İskenderiye⁵² ve Rodos'ta⁵³ rastlanılmaktadır. Nr. 7 numaralı 'Küçük Knidos Amphorası' MÖ 3. yüzyıl son çeyreğine tarihlendirilmiştir.

Tüm bu veriler dikkate alındığında benzer kil ve astar özelliğine sahip Mezar IV buluntuları (Nr. 3 - 7) MÖ 3. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmiş olup, bunlar Tümülüs mezarda ilk gömünün gerçekleştiği süreç ile alakalı mezar hediyeleri olmalıdır. Knidos çömlek atölyelerinin ürünleri olan bu kaplar Helenistik Dönemde Knidos Seramik formlarının dış pazarda talep görüp yaygınlaşmaya başladığı dönemin hemen başlangıç aşamasındaki yerel üretim tiplerini temsil etmeleri bakımından önemlidir. Diğer taraftan Knidos Helenistik Dönem ince seramik formları uzun zamandır Akdeniz havzasındaki yayılım alanları ve form özellikleri ile iyi tanınmakla birlikte⁵⁴, Knidos Helenistik çömlek atölyelerinin üretimi yeni birer tip olarak Tümülüs Mezarda ilk kez tespit edilen krater (Nr. 5) ve testi (Nr. 6) formu dikkat çekicidir. Knidos Helenistik Dönem seramik üretimi için tespit edilen bu yeni iki form, ifade edildiği üzere birbirleri ve 'Küçük Knidos Amphora' ile benzer kil ve astar özelliklerine sahiptir. Kentte devam edilen arkeolojik kazılarda MÖ 3. yüzyıl kontekstlerinde ve doldurmalarında az sayıda örnekle temsil edilen bu iki form anlaşıldığı üzere Knidos Çömlek atölyelerinde kısa bir süre için üretilmiş ve sadece kentin iç pazarında yer bulabilmiştir.

Her ne kadar bu grup tümülüsteki gömü alanının daha geç düzenlenmiş MS 2. yüzyıla tarihlendirilen Mezar IV sınırları içinde bulunmuşsa da bu kaplar Mezar II ve III'teki MÖ. 3. yüzyılın ikinci çeyreğine ait daha erken definlerin mezar hediyeleridir. Olasılıkla yeni gömüler sırasında toplanarak mezardaki buldukları yere istif edilmişlerdir.

Buluntular (Mezar V): Mezar V sınırları içinde tespit edilen gömü hediyeleri iki

47 Monachov 1999, 167- 172, fig. 11.2.

48 Zoroğlu – Doksanaltı 2020, 508.

49 Zoroğlu – Doksanaltı 2020, 519.

50 Şenol 2003, 35, nr. 17.

51 Zoroğlu – Doksanaltı 2020, 508-509.

52 Şenol 2018, 339, fig. 331.

53 Empereur – Tuna 1988, 352-357.

54 Kögler 2010, ab. A-L, form I-XXXVII, Ab. L- N.

ayrı döneme tarihlendirilmiştir. İlk grup MÖ 2.yüzyılın ilk yarısı ile MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen kase (Nr. 8), tabak (Nr. 9), kandil (Nr. 10) ve *unguentarium*dan (Nr. 11) oluşmaktadır (fig. 13). İkinci grup ise MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen (fig. 14) kuşaklı kase (Nr.12), iki adet P kulplu kase (Nr.13 ve Nr.14), üç adet kandil (Nr. 15 - 17) ve iki adet testiden (Nr. 18 ve Nr. 19) meydana gelmektedir.

I. Grup (Nr. 8- 11)

Nr. 8 Kase, içe dönük kenarlı: İçe dönük dudaklı yumuşak bir geçişle gövdeye bağlanıp dışa açılan profil veren bir halka kaideye sahiptir. Kahverengi hamur, daldırma tekniği ile astarlanmış, kahvemsî siyah tonlarındaki astarda dalgalanma görülmektedir. Knidos *Nekropolü* kaya mezarları kazılarında bulunan ve Saranda Nr. 10 numaralı kasesi ile benzeyen iç içe çanakları MÖ 3. yüzyıl başlarına (Kögler Form IX, typ A)⁵⁵, İskenderiye'deki Knidos üretimli⁵⁶ ve Gabbari *nekropolü*ndeki yarım küre kaseler⁵⁷, Rodos, Kıbrıs ve Knidos kaseleri⁵⁸ bağlamsal olarak aynı olan dışbükey eğriliğin, kenar yüksekliğinin ve yuvarlanmasının azalması MÖ 2. yüzyıl ilk yarısı veya ortalarında rastlanılır⁵⁹. Bu form özellikleri ile kase MÖ. 2.yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir.

Nr. 9 tabak, katlamalı dudaklı: Sığ, konik gövdeli, içe katlamalı dudaklı, dışa profil veren halka kaidelidir. Dış yüzeyde belirgin çark izleri görülmektedir. Kahverengi hamurlu, kızıl kahve tonlarında daldırma tekniği ile astarlanan tabağın yüzeyinde renk tonlarında farklılık görülmektedir. Knidos içe katlamalı kenarlı tabağı, Knidos Kap Krio dükkânlarında⁶⁰, Knidos çömlek atölyelerinde⁶¹, Dionysos Terası Stoası ve Knidos *nekropollerinde* bulunan örnekler gibi tipik form özelliği göstermektedir. Ayrıca Mısır İskenderiye'de⁶² kazılarda ele geçen, sarımsı kahve hamur, kırmızımsı sarı renkte astarlı ve daldırma tekniğinde astarlanmıştır. Knidos yerel üretimli, ovalimsî ağız profiline sahip tabak MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir⁶³.

Nr. 10 Kandil: Mercimek profilli gövdeye, uzatılmış oku ucu şeklinde emziğe, küçük içbükey *Discusa*, merkezde yer alan doldurma deliğine, geniş omuza, omzun bir yanında başparmak tutamağı ve elde şekillendirilip hamur yaşken gövdeye applike edilen yatay-bant şeklinde kulba sahiptir. Halka kaidelidir. Siyaha yakın metalik renkte daldırma tekniği ile astarlanmış ve kaide de akmalar mevcuttur. Lagynoid gövde profilli, Knidos kandili, LosechckeType VIII⁶⁴ ve Bailey'in çapa⁶⁵ veya ok ucu⁶⁶ tipindeki emzik form grubuna girmektedir. Knidos Kuzey *Nekropolü*⁶⁷ ve Kap

55 Kögler 2010, 63-64, fig.1, Aa.6-Ac. 2., lev. 13, E.128.

56 Elaigne 2020, 172, fig.10.

57 Ballet 2020, 95, fig. 2.

58 Kögler 2010, 152.

59 Giannikouri – Patsiada – Philemonos 1989, lev. 47, β; 63, γ.

60 Doksanaltı 2006, 237, çiz.61.

61 Kassab-Tezgör 2003, 37, lev. XXXII, 4.

62 Harlaut 2020, 270, fig.8/f.

63 Kögler 2010, Form VII, Typ A, fig.5, C.25; fig.11, D.54; fig.19, E.63.

64 Losechcke 1919, 31, fig. 7.

65 Bailey 1975, Q281, 138, L.48-9, pl.64, Q 338, 340-341.

66 Pastutmaz 2011, res. 4.

67 Kögler 2010, lev. 22, E.L18, lev. 32, F.L4-F.L5.

Krio⁶⁸, İonia bölgesi Ephesos Aşğı Agora kazılarında⁶⁹ Knidos tipi kandiller ile benzerlik göstermekte ve MÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir.

Nr. 11 *Unguentarum*: Dış bükey ağız kısmından başlayıp ince uzun bir boyunla devam edip, iğ formulu gövdeden iç bükey bir geçişle düz bir kaide ile son bulur. Kaidesi dışa taşkındır. Gövde kısmında hafif boğumlu yivler vardır. Gri-bej renkte hamurlu ve aldırma tekniğinde bej astarlıdır. Astar büyük ölçüde pul pul dökülmüştür. Korinth'te⁷⁰ örnekleri MÖ 200'lere verilir. Keramikos'daki bir mezarda⁷¹, Pergamon'da⁷², Stratonikeia *nekropol* buluntuları⁷³ ve Patara⁷⁴ *unguentarium*ları ile benzemektedir. Mylasa'da bir mezarda bulunan bir örnek MÖ 2. yüzyıla, Stratonikeia'daki bir mezarda MÖ 2. yüzyıl ortaları - MÖ 1. yüzyıla⁷⁵, Tralleis'teki mezarlarda MÖ 2. yüzyıl ortalarına⁷⁶ ve Metropolis'te bulunmuş bir diğer örnek MÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlenmiştir⁷⁷. Form özellikleri ile Knidos *unguentariumu* MÖ 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir.

II. Grup (Nr. 12- 19)

Nr. 12 Kase, kuşaklı: Konik, dışta düz verev, içte içbükey gövdeli, düz ve sığ halka kaidelidir. Dudaklık gövde üzerine yerleştirilmiş belirgin içbükey bir kuşak formundadır. Formun karakteristik özelliğini oluşturan dudaklıkta, kuşak formunda derin bir oluk meydana getirilmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi *Sigillata* kap formlarının yerel bir yorumlaması olan tipik Knidos kaseleri⁷⁸ grubundandır. Saranda Tümülüsü örneği, Knidos Kap Krio⁷⁹ ve Dionysos Stoa Terası ve Knidos *Nekropol*⁸⁰ kuşaklı kaseleri ile benzer tarihlenmesinden MS 2. yüzyılın ilk yarısı veya ortalarına tarihlenmektedir.

Nr. 13 ve 14 Kase, P kulplu: Hafif içe dönük yüksek kenarlı, konik gövdeli, halka kaideli ve dudaklıkta yatay 'P' formulu kulpludur. Helenistik Dönemden MS 3. yüzyılın ortalarına dek Knidos yerel atölyelerinde Knidos'a özgü kase formudur. Bu form Helenistik dönemden itibaren kendi özgün formu içinde dudaklık şekli, dudaklık ve gövde oranı değişkenliği gibi hususlarda form gelişimi göstermiştir. Kögler Form I Typ A grubunda⁸¹ değerlendirilen kasenin dudaklık yüksekliğinin artması, dudaklık gövde oranını 1/1 şeklinde ölçeklendirilmesi, karinasında görülen sivri çıkıntı ile MS 1.- 2. yüzyıllara tarihlendirilen kaseler ile yakındır. İsasos⁸², Knidos ada⁸³, anakara ve

68 Doksanaltı 2006, 588, no 317.

69 Tuluk 2003, 22, lev. XXI, 2.

70 Cheliotomylos Mezarı (Pemberton 1985, 275, 284, lev. 80, T 2014).

71 Knigge 1976, 87, lev.96, fig. 1/E 101.

72 Schafer 1968, 55, lev. 15.

73 Baldıran 1990, lev. VII, 7.

74 Dünder 2008, lev. 5, U47.

75 Boysal – Kadioğlu 1999, 218-219 ve 226, çiz. 12, 13, Mezar 41.

76 Civelek 2001, lev. 29 U 80, lev. 30 U 39, 41.

77 Gürler 1994, lev. 29 no. 137.

78 Kögler 2014, 172, fig.18-22; Doksanaltı, 2006, 838, K.110, no.1663-1668.

79 Doksanaltı, 2006, 551, no.162.

80 Kögler 2010, fig. 58 Kn.100,104,154, G.67,66 G.85 G.11.

81 Kögler 2010, fig. 51, J.1.

82 Gasperetti 2003, lev. XCI, nn.22.

83 Doksanaltı 2006, 369-370, çiz. 233.

nekropol (form I, typ A) kaseleri ve İsrail Tell Keisan'da⁸⁴ örnekleri dikkate alınarak MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

Nr. 15 Kandil: Geniş omuzlu forma sahiptir. *Discus*da hayvan betimi olup (muhtemel keçi, kuzu), emziğe yakın yerde doldurma deliği vardır. Emzik kısmı oval biçimdedir. Düz oturma yüzeyine sahiptir. Daldırma tekniği ile turuncu renkte astarlanmış olup, uygulamaya bağlı yüzeyde renk dalgalanması mevcuttur. Loeschcketype VIII, *Discus* düz, omuz formu VIIb⁸⁵, Bailey'in Cn. G⁸⁶ emzik formuna girmektedir. MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Nr. 16 Kandil: Dar omuzlu forma sahiptir. *Discus*da herhangi bir betimleme yoktur. Merkezi doldurma deliklidir. Kalp şeklinde emziklidir. Emziğin iki yanında nokta bezekler vardır. Birleşme yerleri belirgindir. Düz oturma yüzeyine sahiptir ve yuvarlak oturma yüzeyinin ortasında çizgisel kazıma tekniğiyle yapılmış düzensiz bir zikzak ve kenarda küçük yuvarlak bir daire şeklinde üretici mührü görülmektedir. Loeschcke Type VIII, burun Type K, *Discus* düz, omuz formu VIIb⁸⁷, Bailey'in Cn.A1⁸⁸ emzik formuna girmektedir. Kandil fitil deliği ile uyumlu olarak yuvarlak kesilmiş harici emzik tıpası ile birlikte bulunmuştur. Kazılar sırasında emzik tıpası fitil deliğini kapatacak şekilde orijinal yerinde tespit edilmiştir. Knidos kandilleri üzerinde fitil deliğine uygun formda şekillendirilmiş seramik tıparlar orijinal yerinde dururken bulunabilmektedir⁸⁹. Form özellikleri ile kandili MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

Nr. 17 Kandil: Kısmen tamamlanabilen kandilin *discus*unda uzun yapraklı çiçek rozet bezemesi görülmektedir. Kandil Loeschcketype VIII ve Bailey'in Cn A2 emzik formuna girmekte⁹⁰ ve Kögler'in çalışmasında ele aldığı kandiller ile benzemektedir⁹¹. Knidos kandili MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir.

Nr. 18 Testi, torba gövdeli: Dışta dışbükey, içte hafif içe döndürülmüş dudaklıklılı, yuvarlatılmış ağız kenarlı, torba gövdeli ve gövdeden ince bir hat ile ayırt edilmiş düz oturma yüzeylidir. Dudaklıktan gövdeye geçişte belirgin daralmış kısa boyunlu olup, gövdeden boyuna dikey yuvarlatılmış kulpludur. Bu form Knidos'ta Roma İmparatorluk Dönemi kontekstlerinde rastlanılan yaygın testi formu olup, Knidos Kap Krio kazılarında⁹², Kögler'in yerel üretim, Kögler Form XXIV typ B grubu⁹³ içinde değerlendirilmektedir. Benzerleri Ephesos⁹⁴, Patara⁹⁵, Knossos'ta⁹⁶ MS 1.-2. yüzyıla veya 1.-3. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Knidos seramik form repertuarı içinde bu tip MS 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir.

84 Mlynarczyk 2020, 123, fig. 6-92.

85 Losechcke 1919, 31, fig.7.

86 Bailey 1988, lev.90, fig.85, Q2886, lev. 91.

87 Losechcke 1919, s.31, fig.7.

88 Bailey 1988, Q2848, lev.89.

89 Pastutmaz 2011, 60, res.5-6.

90 Bailey 1988, Q2821, lev. 88, fig.142.

91 Kögler 2010, lev. 45, HB.L4.

92 Doksanaltı 2006, 389, çiz.305.

93 Kögler 2010, fig.59, Kn.132, lev. 35, G.119.

94 Meriç 2002, 75 lev.38, 452-454/1.

95 Korkut 2007, 196-197.

96 Sackett 1992, lev.176, 17.

Nr. 19 Testi, torba gövdeli: Dışa geniş açılan dudaklıklılı, torba gövdeli ve gövdeden ince bir hat ile ayırt edilmiş düz oturma yüzeylidir. Dudaklıktan gövdeye geçişte belirgin daralmış kısa boyunlu olup, gövdeden boyuna dikey bant kulpludur. Knidos yerel üretimi içinde yaygın bir tip olarak Kögler'in yerel üretim Kögler Form XXX typ C⁹⁷ grubu içinde değerlendirilmiştir. Benzerleri Ephesos⁹⁸, Patara, Knossos⁹⁹ ve Corinth¹⁰⁰ kuzey mezarda ele geçen testi örnekleri MS 1.-2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Knidos seramik form repertuarı içinde bu tip MS 2. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir.

Ostothekler

Mezarın diğer buluntuları ise Nr. 20 ve Nr. 21 numaralı *ostothek*lerdir. Nr. 20 numaralı kireç taşından yapılmış *ostothek*, Mezar V'in merkezine yakın bir konumda kapağı kapalı bir şekilde bulunmuştur. *Ostothek* güneyinde başka bir *ostothek*e ait gövde parçası, batısında ise yine bir başka *ostothek*in kapağı ters bir şekilde gün yüzüne çıkartılmıştır. Nr. 21 numaralı *ostothek* ise Mezar II ile Mezar V'in arasında kalan hücrede, Mezar II'yi örten kapak/kapıya bitişik halde yerleştirilmiştir. *Ostothek*lerin dağılımı buluntu durumları ve pozisyonları ve Nr. 20'nin güneyinde ve batısında bulunan diğer *ostothek* parçaları, mezarın Antik Dönem içerisinde rahatsız edildiğini göstermektedir¹⁰¹.

Nr. 20 *Ostothek*: Kireçtaşı *ostothek* kapak ve sanduka birlikte ağzı kapalı olarak bulunmuştur (fig.14). Dörtgen sandukanın ayakları ve kapağın oturacağı eril yuva hafifçe belirginleştirilmiştir. Hafif sığ kırma çatı formunda kapağı vardır. *Ostothek* içerisinde *kremasyon* uygulaması ile alakalı yanmış kemikler bulunmuştur. Kemiklerin bir kısmında yakılma ve güçlü ısıya bağlı meydana gelmiş siyah-gri yanık izleri mevcuttur. Arda kalan az sayıdaki kemik kalıntısı, kafatası ve uzun kemiklere ait parçalardır. Bunlarla beraber az sayıda yanmamış uzun kemik parçalarına da rastlanılmıştır. Yanmamış uzun kemiklerden bir tanesi üzerinde delici bir aletle yapılmış 41 mm uzunluğunda bir delik tespit edilmiş, benzer delikler başka üç parçada daha görülmüştür. Bahsini ettiğimiz bu deliklerin gömüsü yapılmış birey yaşarken mi yoksa öldükten sonra mı açıldığı belirlenememiştir. Günümüze ulaşan dişlerde görülen orta dereceli aşınma ve alveol kaybı bireyin 25 - 35 yaş aralığında olduğu, mandibula kemik kalıntısından ise cinsiyetinin erkek olduğu anlaşılmıştır.

Nr. 21 *Ostothek*: Beyaz iri grenli mermer *ostothek*in sadece sanduka kısmı bulunmuştur (fig.15). Dörtgen sandukanın ayakları ve kapağın oturacağı eril yuva hafifçe belirginleştirilmiştir. Uzun yüzünde olasılıkla ölen kişi ile alakalı bir tanımlamanın yapıldığı ince uzun sığ bir kartuş/*tabula* bulunmaktadır. Boya ile yazıldığı anlaşılan bu tanımlama ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. *Ostothek*in içinde yanmaya maruz kalmış çok küçük parçalı vücut ve kafa kemikleri bulunmuştur. Kemik kalıntıları ağırlıkla beyaz renktedir. Küçük bir çene parçası ve uzun kemik

97 Kögler 2010, fig.52, J.12., lev. 35, G.120.

98 Meriç 2002, 72, lev. 32, 361-372.

99 Forster 2001, 153-154, res. 4. 8.

100 Slane 2017, 212, lev.75, PT-83.

101 Doksanaltı 2014 vd., 525.

kalıntılarının çapından dolayı gömünün bir çocuğa ait olduğu tespit edilmiştir. Fakat kemik kalıntılarının yetersizliğinden dolayı çocuğun yaşı belirlenememiştir.

Nr. 22 Çelenk Yaprağı: Altın bir çelenge ait tek bir yaprak bulunmuştur. İki yaprak ve bir sap bölümünden oluşan varak olasılıkla zeytin yaprağından oluşturulan çelenge aittir. Altın yaprak, olasılıkla mezardaki MÖ 2. yüzyıl ortasına tarihlenen buluntu grubuyla ilişkili olmalıdır.

Sonuç

Knidos nekropollerinde, mevcut bilgilerimiz dahilinde, sadece üç örnekle¹⁰² temsil edilen dairesel duvarlı tümülüslerden kazısı tamamlanan tek mezar olan Saranda Tümülüsü mezar hediyeleri, mezarın kullanım evrelerine dair son derece net bilgiler sunmakta ve mezar mimarisinden hareketle yapılan değerlendirmeleri destekleyerek bu bilgileri detaylandırmaktadır. Mimari detaylara bakıldığında Mezar I'ın kuzeydoğu kısa kenarının dairesel duvarın altında kalması nedeniyle bu alanda henüz anıtsal bir tümülüs inşa edilmemişken mütevazı ölçülerde bir mezarın varlığı anlaşılabilir ancak bu mezarın tarihi konusunda elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Tümülüsteki ilk kazı çalışmaları sırasında kapak taşı üst seviyesinde bulunan 'Batı Yamacı' tarzında bezenmiş MÖ 3. yüzyılın ortasına tarihlendirilen *lekythos* ya da *guttusa* (Nr. 1, fig. 16) ait parçalar mezar üstüne bırakılmış bir hediye ile ilişkili olabilir. Bu durumda söz konusu parçalar Mezar I'ın tarihlendirilmesi için tutarlı bir veri olarak değerlendirilebilir. Ancak mezar tepesini oluşturan malzemenin antik çağda yeni gömüler, modern zamanlarda ise kaçak kazılar nedeniyle defalarca açıldığı bilinmektedir. Bu durumda söz konusu parçalar devamlı olarak alt üst edilen toprak

102 Diğer iki mezardan ilki Saranda Tümülüsü'nün kuş uçuşu 1 kilometre doğusunda, Belen Mahallesi'nin kuzeyinde Geç Klasik ve Hellenistik Dönem'e ait anıtsal mezarlar gibi bölgeye hakim bir tepe üzerinde Belen Tümülüsü'ü olarak isimlendirilen mezardır. Yer yer kaçak kazı çukurlarının görüldüğü ancak herhangi bir sistemli kazının yapılmadığı mezar ile ilgili söylenecekler sınırlıdır. Tümülüs konisini çevreleyen 28,70 metre çapındaki dairesel duvar, çok büyük olmayan kabaca şekillendirilmiş farklı boyutlardaki bloklardan inşa edilmiştir. Güney ve doğu bölümde büyük oranda takip edilebilen dairesel duvar kuzey ve batı yönlerde tahribat nedeniyle kaybolur. Saranda Tümülüsü'nde antik dönemden itibaren devam eden tahribat nedeniyle mezarı tümseğinin orijinal yüksekliğini belirlemek mümkün olmamıştır. Belen Tümülüsü'nün yüksekliği ise 6 metre olarak ölçülmüştür. Bu yığılma, toprakla birlikte farklı boyutlardaki moloz taşlardan oluşmaktadır. Mezarın dairesel duvarlı bir tümülüs olduğu görülüyor olmasına karşın mevcut durumda ne krepis duvarına açılmış bir giriş ne de mezar odası veya hücrelerine dair hiçbir detay görülememektedir. Mevcut veriler mezarın dromossuz bir tümülüs olabileceğine işaret ederken, var olan girişin kapanmış veya kapatılmış olabileceği ihtimali de göz ardı edilemez. İki mezarın krepis duvarları karşılaştırıldığında Belen Tümülüsü duvarının Saranda Tümülüsü'ne nazaran daha küçük boyutlu taşlardan daha basit bir örgüye sahip olduğu görülmektedir. Bu niteliksiz duvar örgüsü mezarın tarihlendirilmesi konusunda da yardımcı olmamaktadır. Diğer mezar Knidos'un kuzey nekropolü olarak bilinen ve İskandil Mevkii olarak isimlendirilen alandadır. Burada tıpkı doğu nekropoldeki gibi peribolos/ temenos tipi mezarların bulunduğu vadi içinde yoğun bitki örtüsünün bulunduğu alanda mezara ait sadece duvarın bir bölümü görülebilmektedir. Yapının sadece bir kısmının görülüyor olması yapının tanımlanmasını güçleştirmesine karşın kent suru dışında kuzey nekropolü içinde yer alan bu yapının bir mezar olması olasılığını güçlendirir. Duvarın görülebilen bölümünden anlaşıldığı kadarıyla mezar Saranda ve Belen tümülüslerinden çok daha kaliteli bir işçiliğe sahip olup, Hierapolis nekropolündeki gibi nitelikli bir dairesel duvarın varlığına işaret eder. Ne yazık ki söz konusu veriler dışında mezara ilişkin başka bir yorum yapabilmek mümkün değildir.

ile birlikte yer değiştirmiş olabilir¹⁰³. Dolayısıyla dairesel duvar içindeki mezarlarla bağlantısı konusunda şüphle olmayan bu parçaların Mezar I'e mi yoksa tümülüsün ilk inşa evresindeki bir mezara mı ait olduğu konusu şüphelidir.

Buluntular üzerine yapılan değerlendirmelere göre dairesel duvar, *dromos* ve tümülüs merkezindeki iki mezar (Mezar II ve III) MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olmalıdır¹⁰⁴. Aynı alan MÖ 2. yüzyılın ortaları veya biraz sonrasında ikinci gömü yapılmak için tekrar kullanılmıştır. Tümülüsteki son kapsamlı inşa ve gömü faaliyetleri ise MS 2. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu dönemde Mezar II ve III'ün önünde ölü ritüellerinin gerçekleştirildiği alana iki mezar sandukası eklenmiş, önceki gömülere ait mezar hediyelerine zarar verilmeden muhafaza edilmiş bir kısmı ana kayanın kenarına toplanmıştır.

Saranda Tümülüsü buluntuları ile ilgili elde edilen önemli bir diğer sonuç da Knidos Helenistik Dönem seramik üretimi içinde bir krater (Nr.5) ve bir testi (Nr. 6) olmak üzere yeni iki formun belirlenmesidir. Helenistik dünyada iyi tanınan ve talep gören diğer Knidos seramik formları yanında bu iki form Knidos'ta sadece MÖ 3. yüzyıl kontekstlerinde az sayıda açığa çıkartılmıştır. İlk kez Saranda Tümülüsü ile bilim dünyasına tanıtılan bu yeni iki Knidos seramik formu, Kent içindeki kazılarda elde edilen veriler ışığında anlaşıldığı üzere MÖ 3. yüzyılda kısa bir süre için yerel kullanım amaçlı üretilmiştir.

MÖ 3. binyıldan itibaren Kafkasya'da, Balkanlar'da ve Orta Asya'da örnekleri bulunan tümülüsler¹⁰⁵, MÖ 8. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun hemen her bölgesinde görülen geleneksel mezar tiplerinden biri olmuştur¹⁰⁶. Anadolu'da Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait örneklerin varlığı tümülüslerin uzun süre güncel olarak kullanıldığını gösterir¹⁰⁷. Saranda Tümülüsü'nün mimari bakımdan en karakteristik bölümü dairesel duvardır¹⁰⁸. Dairesel duvar ile çevrili tümülüslerin ilk örneklerinin

103 Pek çok tümülüs mezarın aksine Saranda Tümülüsü'ü metin içinde de belirtildiği üzere bir ana kaya bloğu üzerine inşa edilmiştir. 2012 yılında tamamlanan çalışmalarda zaten büyük oranda tahrip olan mezar konisi kazılmış, ana kayaya ulaşılmış ve ana kayada açılan alana inşa edilen mezar sandukalarının kazısı da tamamlanmıştır. Dolayısıyla dairesel duvar içerisinde farklı bir gömü olup olmayacağı veya mezarın daha erken evrelerde kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili konular mezarın mevcut durumu dikkate alındığında tartışmaya kapalıdır.

104 Mezarın tarihlendirilmesi arkeolojik veriler üzerinden yapılmıştır. Dairesel duvar veya ana kayanın traşlanması ile elde edilen alana yapılmış olan mezar sandukalarının duvarlarından tarihlleme yapılabileceği ve mezarın daha erken bir kullanımı olabileceği akla gelse de salt duvarlar üzerinden bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Karia Bölgesindeki kentlerin savunma yapılarında, duvarlar çok daha kaliteli işçilik göstermelerine ve hatta son yıllarda kazı çalışmaları da yapılmasına karşın hala tutarlı bir tarihlendirilme yapılamazken Saranda Tümülüsü'ündeki herhangi bir duvara bakarak tarihlendirme yapmak söz konusu değildir.

105 Yıldırım 2008, 20-23.

106 Anadolu'daki tümülüslerin tarihini ve tipolojik özelliklerini incelemek bu makalenin kapsamını aşan bir konudur.

107 Berns 2003, 134, dn. 92-93.

108 Myken tholosları mezar odasına erişimi sağlayan *dromos*, mezar odasına giriş için geçit, ön oda veya kapı olarak tanımlanabilecek *stomion*, dairesel planlı bindirme tekniği kullanılarak inşa edilen tonozlu mezar odası ve bu mimari yapının üzerini kaplayan toprak ya da taş yığmadan oluşan tümülüstür. Bu yönüyle Saranda Tümülüsü ile herhangi bir Myken tholosunu mimari açıdan kıyaslamak mümkün değildir. Bununla birlikte düşüncede bir birlik olduğu düşünülebilir.

Erken Demir Çağı'na tarihlenen Trakya dolmenlerinde görüldüğü belirtilmektedir¹⁰⁹. Bununla birlikte tümülüslerin en yoğun görüldüğü Trakya'da, bu tür mimarinin çarpıcı örneklerine rastlansa da, *krepis* duvarının tümülüslerin tipik bir ögesi olmadığı görülür. Mal-tepe'de çapı 90 m olan bir tümülüsün tabanında 5 m kalınlığında büyük bir *krepis* duvarı belgelenmesine karşın bugün ne yazık ki, bu duvar görünür durumda değildir¹¹⁰. Starosel yakınlarında 80 m çapındaki Chetinyovamogila, 3,5 m yüksekliğe kadar duran bir *krepis* duvarına sahiptir¹¹¹. Batı Anadolu'da ise dairesel duvarlı tümülüsler MÖ 8.-7. yüzyıllardan itibaren bilinmektedir¹¹². Anadolu'da bu tipin erken örneklerden biri Smyrna'da, MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen ve "Tantalos'un Mezarı" olarak da bilinen mezardır¹¹³. Bu mezar yüksek *krepis* duvarı ve çokgen taşlardan yapılmış duvar örgüsüne sahiptir. Bu türden mezarlara ait bir başka önemli merkez Larisadır. Larisa *nekropolünde*, yaklaşık yüz kadar tümülüsün çevresine polygonal taşlarla dairesel duvarlar eklenerek bir platform oluşturulmuş, bunun üzerine konik form oluşturacak şekilde toprak dökülmüş ve en üste, işaretleyici olarak yüksek bir taş dikilmiştir¹¹⁴. Frig tümülüslerinde örneği bulunmayan bu tip Lydia'da, bölgenin en büyük tümülüslerin bir kısmında tespit edilmiştir¹¹⁵. Genellikle tümülüsün dış sınırını çevreleyen *krepis* duvarı Karnıyarık Tepe'de tümülüsün içine gömülmüş şekilde tespit edilmiştir¹¹⁶. Hiçbir zaman tamamlanamadığı anlaşılan bu duvarın daha erken döneme tarihlendirilen 90 m çapındaki daha küçük bir tümülüse ait olduğu ve sonrasında genişlemeye karar verildiği anlaşılmıştır¹¹⁷. Lydia'nın¹¹⁸ güney komşusu Karia Bölgesi'nde¹¹⁹ olasılıkla bu coğrafi yakınlığın sonucu olarak¹²⁰ Harpasos Vadisi¹²¹ başta olmak üzere Aphrodisias (Morynos Vadisi) çevresi¹²², Marsyas Vadisi¹²³ ve Bodrum Yarımadası'nda¹²⁴ bölgelere göre farklı özellikler gösteren tümülüsler tespit edilmiştir. Harpasos ve Marsyas çevresinde geleneksel tip ve *krepis* duvarlı örnekler varken, Bodrum Yarımadası "Taş Tümülüs" olarak adlandırılan tipte çokça tümülüse ev sahipliği yapar¹²⁵. Tümülüsler Karia Bölgesi'nde, Pedasa *Nekropolisi*'ndeki taş

109 Yıldırım 2008, 48-49

110 Filov 1937, 2, 7, fig. 3-4

111 Kitov 2003, 9, şek. 1 – 2, 10

112 Ronchetta 2016, 513; Hanfman 1983; Cormack 1997; Henry 2009, 81-102.

113 Texier 1849, lev. 13.

114 Saner – Külekçi 2017, 54-61.

115 Bin Tepeler'deki tümülüsler için bk. Luke – Roosevelt 2016, 407-428, lev. 183-191.

116 Ratte 1994, 157-161; Naso 2016, 12, fig. 3-4, 11.

117 Ratte 1994, 157.

118 Lydia Bölgesi'nde ayrıca Yukarı Hermos Vadisi'ndeki Aktepe ve Basmacıtepe ile Yeldeğirmeni Tümülüsü'nde farklı malzeme ve örgü tekniklerine sahip *krepis* duvarları tespit edilmiştir (Dinç 1993, 28-32)

119 Lydia ve Karia etkileşimi için bk. Ratte 2009, 135-147.

120 Henry 2016, 430-436.

121 Paton 1900, 65-7; Henry 2016, 430-436. U. Çörtük, bu bölgedeki çalışmaları sonucunda 29 tümülüs mezar tespit etmiştir (Çörtük 2007, 38). Harpasos Vadisi'ndeki örnekler gerek coğrafi yakınlık gerekse tarihsel bağlamda düşünülerek, Lydia'daki örneklerle ilişkilendirilmektedir.

122 Ratte 2009, 142-147, fig. 2-5; Ratte 2012, 39-58.

123 Tepecik Tümülüsü için bk. Yener 1998, 235-253. Alabanda yakınlarında Tepecik Tümülüsü için farklı olasılıklar düşünülmüş ve yerel bir hanedana ait olması üzerinde durulmuştur (Henry 2016, 436-439). Çine Madran Dağı'ndaki Mutat Tepe Tümülüsü için bk. Diler 1997, 412.

124 Carstens 2002, 392-393; Diler 2016, 455-473, lev. 212-237; Gümüüş 2013.

125 Anadolu'nun birçok bölgesindeki örneklerin aksine, Likya'nın batı, orta ve doğu kısımlarındaki tümü-

tümülüsler¹²⁶ dışında hiçbir *nekropolde* baskın tip olmamıştır. O. Henry'nin Karia Bölgesi'nde çalışmasına aldığı on beş adet tümülüsün dördünde etrafını çevreleyen halka şeklinde bir duvar vardır¹²⁷.

Anadolu'da dairesel duvarlı tümülüslerin en yoğun görüldüğü *nekropol*lerden biri Frigya Hierapolisi'nin kuzey *nekropolü*dür¹²⁸. MÖ 2. ve 1. yüzyıla tarihlendirilen Hierapolis tümülüsleri, *krepis* duvarı, *dromos*, ön oda ve mezar odasından oluşur. *Krepis* duvarlarının çapı 10 m olan mezarlarda ana mezar odaları genellikle 2,70 x 2,70 m ölçülerinde kare planlıdır. *Dromos* üst örtüsü düz iken, mezar odalarında tonozlu bir üst örtü bulunmaktadır. Mezar odası içerisinde ölü yatakları II formlu bir düzenlemeye sahiptir. Girişleri genel olarak güneybatıya bakacak şekilde inşa edilen tümülüslerin üzeri koni biçimi verilmiş toprakla örtülür ve tepesine bereketle ilişkilendirilen bir işaretleyici olarak *phalluos* şeklinde bir taş yerleştirilir¹²⁹. Elaia'daki Seç Tepe Tümülüsü¹³⁰ ile Pergamon'daki *krepidomalı* tümülüslerin (Tümülüs 2 ve 3)¹³¹ Hierapolis'teki tümülüsler için bir model oluşturabileceği düşünülmektedir¹³².

Yukarıda kısaca bahsedilen dairesel duvarlı tümülüsler ile Saranda Tümülüsü tipolojik olarak aynı grupta değerlendirilmelerine karşın Saranda'da mezar odasının olmaması, *dromosun* herhangi bir mezara erişiminin bulunmaması gibi temel unsurlar açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Saranda Tümülüsü'nün en yakın benzeri Priene doğu *nekropol*ündeki tümülüstür ancak orada da *dromos* bulunmamaktadır¹³³. Bu farklılığın en önemli nedeni Knidos'un geleneksel mezar mimarisi olabilir. Bu tip mezarlarda dairesel duvarlar, mezar tepesini oluşturan malzemenin dağılımını ve erozyonunu sınırlandıran bir işleve sahip gibi görünse de burada asıl önemli olan bir platform oluşturarak, yapıya anıtsal bir görünüm kazandırmak, mezarın sınırlarını belirleyerek, burada kutsal alanlardaki *temenos* benzer bir işlev sağlamaktır¹³⁴. Mezarları ve tümülüsleri düzgün duvarlarla çevreleme geleneği bir alanı sıradan olandan farklılaştırmak için çok geniş bir coğrafi, kültürel ve zamansal yayılıma sahiptir. Böylesi bir çevrelemeyi ifade eden *peribolos* modern Yunanca'da genellikle kapalı anlamına gelen bir kelime olarak kullanılmaktadır¹³⁵. Zaman içerisinde *temenos*

lüsler de büyük ölçüde taştan inşa edilmişlerdir (Hülten 2006, 263-266).

126 Pedasa'daki taş tümülüsler ile Saranda tümülüsü mimari açıdan birbirlerinden çok farklı özellikler sergilemektedirler. Bu nedenle Pedasa tümülüslerini karşılaştırma unsuru olarak değerlendirmek mümkün değildir. Pedasa Tümülüsleri için bk. Gümüş 2013.

127 Altıntaş (T02), Hyllarima (T01), Madran Dağı Mutat Tepesi ve Orthosia (T113) (Henry 2009, 90-91).

128 Schneider-Equini 1972, 127-131; Ronchetta 1999, 132, 135-141, 151-153, 157, 159, fig. 2; Ronchetta 2005, 171-172; Ronchetta 2016, 513-587. Kent çevresinde yapılan araştırmalarda da benzer mezarlar tespit edilmiştir (Scardozi 2016, 589-599, lev. 274-289).

129 Christof 2008.

130 Kasper 1966, 477-478; Berns 2003, 185-186; Kelp 2016, 603-605.

131 Kelp 2015, 352-355.

132 Kelp 2016, 602-605.

133 Mert 2020.

134 Hierapolis tümülüslerinin *krepis* duvarları bir çeşit *temenos* duvarı gibi yorumlanarak kutsal bir alanın dış çizgisini, sınırını oluşturduğu düşünülür (Ronchetta 2016, 518). Benzer bir düşünce A. M. Carstens tarafından Karia'daki bazı tümülüsler için de ifade edilmiştir (Carstens 2002, 395-399).

135 Knidos'taki mezarlar gibi aile mezarlarının etrafının duvarlarla kapatıldığı mezarları tanımlamak için de *peribolos* isim kullanılmaktadır. Attika'daki örnekler için bk. Marchiandi 2011.

kelimesi ile aynı anlamda kullanılmış¹³⁶ olsa da Thukydides'in (Thuk. 1.89.3, 90.2, 93.2) tanımlamasına göre *peribolos*, kentsel tahkimatların sınırını veya bir mülkün sınırını belirten bir kelimedir. Bu kapsamda mezarları işaretleyen ve sınırlandıran dikdörtgen formlu duvarlar da *peribolos* olarak tanımlanmaktadır. Tümülüs olarak isimlendirilen yığma tepelerin etrafını saran duvarlar ise literatürde *krepis*, halka duvar, dairesel duvarlar olarak tanımlanmaktadır¹³⁷. Bu noktada ikisi arasındaki fark formdur. Knidos *nekropollerindeki* mezar tiplerine¹³⁸ bakıldığı zaman akla şu soru gelmektedir; söz konusu duvarların formu mu önemlidir yoksa mezara kattığı anlam mı? Bize göre kentten geleneksel mezar mimarisinden hareketle duvarların formundan ziyade mezara kattığı anlam önemlidir. Makaleye konu olan üç dairesel duvarlı tümülüsten hareketle, her ne kadar farklı bir mezar tipi olarak görülse de Knidos *nekropolünde* bir geleneğin devam ettiğini söyleyebiliriz. İster dikdörtgen ister yuvarlak formlu olsun amaç aile mezarlarını diğerlerinde ayırmak ve aslında çok da gösterişli olmayan bu mezarlara anıtsal bir görünüm kazandırmaktır.

---

136 Pausanias (1.18.6-7) ise *peribolosu* bir kutsal alanın etrafına atıfta bulunarak *temenos* ile eşanlamlı olarak kullanır.

137 Vergina'dan MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen bir tümülüsün dairesel duvarı *peribolos* olarak tanımlanmıştır (Kyriakou 2016, 143-148, fig. 3, 19-20).

138 Knidos Doğu Nekropolü'nde ve hatta İskandil Mevkii olarak bilinen kuzey nekropolünde hangi tipte olursa olsun mezarların etrafında onu vurgulayan bir duvar olması karakteristik özelliğdir. Doğu nekropolü için bk. Berns 2013, 204-212, fig. 2.

Katalog

Katalog Numarası: 1 (fig. 17)

Eser Adı: Lekyotos Parçası. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar I). Hamur: İnce gümüş mika içerikli, sert dokuludur. Renk: (5 YR 6/4, light reddish brown). Astar: (7.5 YR 2.5/1, black). Ölçü: H: 3.5 cm., KR: 7 cm.

Katalog Numarası: 2 (fig. 9)

Eser Adı: *Unguentarium*. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar III). Hamur: Bol miktarda kireç ve gümüş mika içerikli, iyi pişirilmiş, sert dokulu, sık gözenekli. Renk: (7.5 YR 7/4, pink). Astar: (7.5 YR 6/6, reddish yellow). Ölçü: AR: 2.7 cm.; H: 17.2 cm.; KR: 2.3 cm.

Katalog Numarası: 3 (fig. 11)

Eser Adı: İçe Dönük Dudaklı Kase. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar IV). Hamur: Kireç ve gümüş mika içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (2.5 YR 5/6, red). Astar: (2.5 YR 5/6, red), tondo kısmı (2.5 YR 4/1, dark reddish gray). Ölçü: AR: 12.5 cm.; H: 4.8 cm.; KR: 5.3 cm.

Katalog Numarası: 4 (fig. 11)

Eser Adı: Çift Kulplu Kase. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar IV). Hamur: içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (7.5 YR 6/4, light reddish brown). Astar: (7.5 YR 6/3, light reddish brown). Ölçü: AR: 9.1 cm.; H: 3.6 cm.; Uz: 12.8 cm.

Katalog Numarası: 5 (fig. 11)

Eser Adı: Krater. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar IV). Hamur: Altın mika, ince kireç içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (5 YR 7/4, pink). Astar: (2.5 YR 6/4, light reddish brown). Ölçü: AR: 21.4 cm.; H: 14.3 cm.; KR: 8.6 cm.

Katalog Numarası: 6 (fig. 11)

Eser Adı: Testi. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar IV). Hamur: Kireç, taşçık gümüş ve altın mika içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (5 YR 7/4, pink). Astar: (7.5 YR 7/4, pink). Ölçü: AR: 7.2 cm.; H: 22.4 cm.; KR: 7.6 cm.

Katalog Numarası: 7 (fig. 11)

Eser Adı: Küçük Knidos Amphorası. Kazı Buluntu

yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar IV). Hamur: Altın ve gümüş mika, ince kum içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (2.5 YR 6/4, light reddish brown). Astar: (2.5 YR 7/4 light reddish brown). Ölçü: AR: 7.2 cm.; H: 35.3 cm.; KR: 1.2 cm.

Katalog Numarası: 8 (fig. 12)

Eser Adı: İçe Dönük Dudaklı Kase. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Kireç içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (2.5 YR 6/4, light reddish brown). Astar: (2.5 YR, 5/4, reddish brown). Ölçü: AR: 8.6 cm.; H: 2.6 cm.; KR: 3.4 cm.

Katalog Numarası: 9 (fig. 12)

Eser Adı: Katlamalı Ağız Kenarlı Tabak. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Az miktarda kireç ve gümüş mika içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (5 YR 6/6, reddish yellow). Astar: 5 YR 7/6, reddish yellow). Ölçü: AR: 18.5 cm.; H: 4.2 cm.; KR: 6.1 cm.

Katalog Numarası: 10 (fig. 12)

Eser Adı: Kandil. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Az miktarda kireç içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (2.5 Y 3/1, very dark gray). Astar: (2.5 Y 4/1, dark gray). Ölçü: Uz: 11 cm.; Kulplu H: 3.9 cm.; Çapı: 6.6 cm.

Katalog Numarası: 11 (fig. 12)

Eser Adı: *Unguentarium*. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: İri kireç tanecikli, taşçık ve az miktarda gümüş mika içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (7.5 YR 7/3, pink). Astar: (7.5 YR 6/2, pinkish gray). Ölçü: AR: 3.2 cm.; H: 20 cm.; KR: 2.6 cm.

Katalog Numarası: 12 (fig. 13)

Eser Adı: Kuşaklı Kase. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Az miktarda altın mika ve kireç içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (10 YR 6/4, light yellowish brown). Astar: (10 YR 7/4, very pale brown). Ölçü: AR: 8.3 cm.; H: 4.4 cm.; KR: 3.6 cm.

Katalog Numarası: 13 (fig. 13)

Eser Adı: P Kulplu Kase. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Kireç içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (2.5 YR 6/6, light red). Astar: (2.5 YR 5/6, red).

Ölçü: AR: 15.8 cm.; H: 7.4 cm.; KR: 4.6 cm.

Katalog Numarası: 14 (fig. 13)

Eser Adı: P Kulplu Kase. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Bol kireç içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (2.5 YR 5/4, reddish brown). Astar: (2.5 YR 6/6, light red). Ölçü: AR: 12.8 cm.; H: 6 cm.; KR: 4.6 cm.

Katalog Numarası: 15 (fig. 13)

Eser Adı: Kandil. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Az miktarda kireç ve gümüş mika içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (7.5 YR 7/8, reddish yellow). Astar: (7.5 YR 7/6, reddish yellow). Ölçü: Çap: 7 cm.; H: 2.2 cm.; Uz: 8 cm.

Katalog Numarası: 16 (fig. 13)

Eser Adı: Kandil. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Bol kireç içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (7.5 YR 6/4, light reddish brown). Astar: (7.5 YR 6/3, light reddish brown). Ölçü: Uz: 8.4 cm.; Yük: 2.9 cm.; Çap: 6.5 cm.

Katalog Numarası: 17 (fig. 13)

Eser Adı: Kandil. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Gümüş mika ve kireç içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (7.5 YR 6/2, pinkish gray). Astar: (7.5 YR 7/4, pink). Ölçü: Çap: 7.1 cm.; H: 3.3 cm.

Katalog Numarası: 18 (fig. 13)

Eser Adı: Testi. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Az miktarda kireç ve gümüş mika içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (2.5 YR 5/6, red). Astar: (2.5 YR 5/6, red). Ölçü: AR: 9.2 cm.; H: 13.5 cm.; KR: 5.4 cm.

Katalog Numarası: 19 (fig. 13)

Eser Adı: Testi. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Hamur: Kireç içerikli, sık gözenekli iyi pişirilmiş. Renk: (5 YR 7/6, reddish yellow). Astar: (5 YR 6/6, reddish yellow). Ölçü: AR: 13.4 cm.; H: 13.6 cm.; KR: 5.2 cm.

Katalog Numarası: 20 (fig. 14)

Eser Adı: *Ostothek*. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Malzeme ve Renk: Kireç taşından yapılmış, grimsi beyaz renktedir. Ölçü: Uz: 51.9 cm.; Yük: 25 cm.; Gen: 38.7 cm.; Der: 17.6 cm.

Katalog Numarası: 21 (fig. 14)

Eser Adı: *Ostothek*. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar II ile Mezar V arasında). Malzeme ve Renk: Kireç taşından yapılmış, grimsi beyaz renktedir. Ölçü: Uz: 53.2 cm.; Yük: 36.7 cm.; Gen: 35.76 cm.; Der: 27.6 cm.; Kal: 3.9.

Katalog Numarası: 22 (fig. 14)

Eser Adı: Altın Yaprak. Kazı Buluntu yeri: *Nekropol* Saranda Tümülüsü (Mezar V). Ölçü: Uz: 4.8.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

Bailey 1975	Bailey, D. M., A Catalogue of The Lamps In The British Museum I Roman Provençal Lamps, London.
Bailey 1988	Bailey, D. M., A Catalogue of The Lamps In The British Museum III Roman Provençal Lamps, London.
Baldıran 1990	Baldıran, A., Stratonikeia <i>Nekropol</i> Buluntuları, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
Baldıran 1999	Baldıran, A., "Stratonikeia'dan <i>Unguentariumlar</i> " Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4, 335 - 356.
Ballet 2020	Ballet, P., "Les productions ceramiques d'Egypte a la periode hellenistique" Ceramiques hellénistiques et romanes, Productions et diffusion en Méditerranéorientale (Chpyre, Egypte et syro-palestinienne), Paris, 35, 203-218.

- Bent 1888 Bent, T., "Discoveries in Asia Minor", Journal of Hellenic Studies Vol. 9, 82-87.
- Berns 2003 Berns, C., Untersuchungen zu den Grabbauten der frühen Kaiserzeit in Kleinasien, Asia Minor Studien 51, Bonn.
- Berns 2013 Berns, C., "Grabbezirke von Knidos: Zwei Standards der Repräsentation in klassischer Zeit", Griechische Grabbezirke klassischer Zeit (ed. K. Sporn), Athenaiia 6, München, 203-218.
- Boysal – Kadioğlu 1999 Boysal, Y. – Kadioğlu M., "1997 Yılı Stratonikeia *Nekropol* Çalışmaları", KST 20-1, 25-29 Mayıs 1998, 215-228.
- Boyd 2014 Boyd, M. J., "The materiality of performance in Mycenaean funerary practices", World Archaeology 46, 192-205.
- Büyükközer 2012 Büyükközer, A., Knidos Limanları, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Büyükközer 2020a Büyükközer, A., "Stratonikeia Teritoryumundan Elit Mezarları" Arkhaia Anatolika 3, 21-59.
- Büyükközer 2020b Büyükközer, A., "Knidos Kent Surları: Kap Krio Savunma Sistemi ve 56 Numaralı Kule (?)", Olba XXVIII, 165-206.
- Bruns-Özgan 2013 Bruns-Özgan, C., Knidos Ergebnisse der Ausgrabungen von 1996 - 2006, İstanbul.
- Carstens 2002 Carstens, A. M., "Tomb Cult on the Halikarnassos Peninsula", AJA 106, 391-409.
- Carstens 2004 Carstens, A. M., "Rock-cut Tombs in the Halikarnassos Peninsula", (eds. J. Eiring – J. Mejer) Proceedings of the Danish Institute at Athens IV, Athens, 49-67.
- Christof 2008 Christof, E., "Anikonische Grabmarker in Kleinasien: die sog. "Phallossteine", EpigrAnat 41, 147-173.
- Civelek 2001 Civelek, A., Tralleis *Nekropolisi* Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Cormack 1997 Cormack, S., "Funerary Monuments and Mortuary Practice in Roman Asia Minor", The Early Roman Empire in the East (ed. E. Alcock), Oxford, 137-156.
- Çörtük 2007 Çörtük, U., "Kuzey Karia Akçay (Harpasos) Vadisi Mezar Mimarisi Hakkında Bir Araştırma", III.-IV. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anatolia Ek Dizin 2, Ankara, 27-60.
- D'Andria 2003 D'Andria, F., Hierapolis (Pamukkale) Arkeoloji Rehberi, İstanbul.
- Diler 1997 Diler, A., "İç Karia Yüzeysel Araştırması – 1996", AST 15-2, 409-422.
- Diler 2016 Diler, A., "Stone Tumuli in Pedasa on the Lelegian Peninsula. Problems of Terminology and Origin", Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC (eds. O. Henry – U. Kelp), Berlin, 2016, 455-473.
- Diñç 1993 Diñç, R., Lydia Tümülüsleri, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Doksantalı 2006 Doksantalı, E. M., Knidos Kap Krio Kazı Alanı, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Doksantalı v.d. 2014 Doksantalı, E. M. – Sevmen, D. – Karaoğlan, İ. – Erdoğan, L. U. – Özgan, C., "Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2012-2013", KST 36-2, 517-546.

- Doksanaltı v.d. 2018 Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan İ. – Tozluca, D.O., Knidos Denizlerin Buluştuğu Kent, Ankara.
- Doksanaltı v.d. 2019 Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Aslan, E. – Mimiroğlu, İ. M. – Erdoğan, L. U.- Tozluca, D. O. – Ünver, G., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2017”, 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, c.II , 45 - 64.
- Doksanaltı v.d. 2021 Doksanaltı, E.M. - Tozluca, D.O. - Sözer, S., "Two Roman period vaulted tombs of the Knidos Gıyrap Position", ANODOS Studies of the Ancient World, 15/2015, 71 - 87.
- Doksanaltı – Gider-Büyüközer
Doksanaltı, E. M. – Gider-Büyüközer, Z., "The Harbor Street Heroon in Knidos", ANODOS Studies of the Ancient World, 13/2013, 109 - 130.
- Dündar 2008 Dündar, E., Patara Unguentariumları, İstanbul.
- Edwards 1959 Edwards, G. R., “The Gordion Campaign of 1958: Preliminary Report”, AJA 63,3, 263-268.
- Elaigne 2020 Elaigne, S., "L'introduction Des Ceramiques Fines Hellenistiques Du Bassin Oriental De La Mediterranée a Alexandrie", Importations Et Imitations Locales: Ceramiques hellénistiques et romanes, Productions et diffusion en Méditerranéorientale (Chpyre, Egypte et syro-palestinienne), Paris, 35, 159-173.
- Empereur – Tuna 1988 Empereur, J. Y. – “Zénon de Caunos et L'Épave de Serçe Limanı”, Bulletin de Correspondance Hellenique, c. CXII, Paris, 341-357.
- Filov 1937 Filov, B., Kupolnite grobnitsi pri Mezek, Izvestiya na Bulgarskata Arheologiceski Institut, Sofia, 11, 1-107.
- Forster 2001 Forster, G., “The Roman Period”, in Knossos Pottery Handbook. Greek and Roman, BSA Studies 7 , 137-164.
- Fox 2012 Fox, R. S., Feasting Practices and Changes in Greek Society from the Late Bronze Age to Early Iron Age (BAR S2345). Oxford, Archaeopress.
- Gabrieli – Merrywaterher 2020
Gabrieli, R. S. – Merrywaterher, A. D., "A Preliminary Hellenisric and Roman Kitchen Ware From Nea Paphos", Ceramiques hellénistiques et romanes, Productions et diffusion en Méditerranéorientale (Chpyre, Egypte et syro-palestinienne), Paris, 35, 34-42.
- Gallou 2005 Gallou, C., The Mycenaean Cult of the Dead (British Archaeological Reports S1372). Oxford, Archaeopress.
- Gasperetti 2003 Gasperetti, G., "Osservazionoi Preliminari Sulla Ceramica Romana Di İasos Di Caria", Materiali Dal Quartiere A Sud Del Teatro: Les céramiques en Anatolie aux époques hellénistique et romaine. Actes de la Table Ronded' İstanbul, 23 – 24 Mai 1996, Varia Anatolica XV İstanbul, 141– 163.
- Giannikouri – Patsiada – Philemonos 1989
Giannikouri, A. – Patsiada, V. – Philemonos, M., "Χρονολογικά προβλήματα γραπτής κεραμεικής από τηΡόδο", Β'ΣυνΕλλΚερ, s. 172-184.
- Gider-Büyüközer 2020 Gider-Büyüközer, Z., “Knidos Dorik Stoa (Sostratos ?): Stilistik Değerlendirme”, Olba XXVIII, 131-164.

- Gümüş 2013 Gümüş, Ş., Pedasa Leleg Tümülsüleri, Adnan Menderes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın.
- Gürler 1994 Gürler, B., Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Hamilton 1842 Hamilton, W., Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of their Antiquities and Geology, Cilt II, London.
- Hanfman 1983 Hanfman, G. M. A., Sardis from Prehistoricto Roman Times. Results of the Archaeological Explorations of Sardis, 1958-1975, Cambridge / London.
- Harlaut 2020 Harlaut, C., "Productions Céramiques Egyptiennes D'Alexandrie A L'Epoque Ptolemai Que, Evolotion Des Formes Et Des Fabriques", Traditions Locales Et Innovations, Ceramiques hellénistiques et romaniques, syro-palestinienne), Paris, 35, 264-287.
- Hayes 1991 Hayes J. W., Paphos, Vol. III, The Hellenistic and Roman Pottery, Department of Antiquities, Cyprus, Nicosia.
- Hellström 1965 Hellström, P., Labraunda Pottery of Classical and Later Date Terracotta Lamps and Glass, Lund.
- Henry 2009 Henry, O., "Tombes de Carie". Architecture Funeraire et Culture Carienne VIe – IIe s. av. J. –C., Rennes.
- Henry 2016 Henry, O., "Marking Karian Soil. Lydian Tumuli in Karia, Sixthto Fourth Century BC.", Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC (eds. O. Henry – U. Kelp), Berlin, 429-443.
- Hülden 2006 Hülden, O., "Chamber Tombs, Podium or Terrace Tombs, Tumuli Recently Discovered Grave Types Expand the Spectrum of Lycian Graves", , III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri (eds. K. Dörtlük – B. Varkıvanç – T. Kahya v.d.), 263-280.
- Jantzen 2004 Jantzen, U., Samos XXI, Die Wasserleitung Des Eupalinos Die Funde, Deutsches Archaologgisches Insittut, Bonn.
- Kasper 1966 Kasper, S., "Der Grabtumulus Seç Tepe bei Elaia" Die Ausgrabungsarbeitenzu Pergamon im Jahre 1965 (ed. R. Horn – E. Boehringer), AA, 477-478.
- Kassaab-Tezgör 2003 Kassaab-Tezgör, D., "La Ceramique Fine De L'atelier A1 De Cnide", ed. C. Abadie-Reynal , Les céramiques en Anatolieauxépoques hellénistique et romaine. Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 23 – 24 Mai 1996, Varia Anatolica XV (Istanbul 2003), s. 35– 43.
- Kelp 2015 Kelp, U. "Pergamon *Nekropolisleri*", Pergamon. Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent, (eds. F. Pirson – A. Scholl), İstanbul, 350-371.
- Kelp 2016 Kelp, U., "Some Remarks on Tumuli of Late Hellenistic and Early Roman Times in Phrygia and the Development of Provincial Art", Tumulus as Sema: Space, Politics, Cultureand Religion in the First Millenium BC (eds. O. Henry – U. Kelp), Berlin, 601-611.
- Kitov 2003 Kitov, G., Trakiyski kultov tzentar Starosel, Slavena, Varna.
- Knigge 1976 Knigge, U., Kerameikos IX, Engebnisse der Ausgrabargen der Südhügel, Berlin.
- Korkut 2007 Korkut, T. "Die kaiserzeitlichen Gebrauchs keramik aus Patara", Ceramiques Antiques En Lycie Les Produits Et Les Marchhes (ed. S. Lemaitre), Poitiers 21-22

- Kasım 2003, 191-224.
- Kögler 2010 Kögler, P., *Feinkeramikaus Knidos vom mittleren Hellenismus bis in die mittlere Kaiserzeit*, Wiesbaden.
- Kögler 2014 Kögler, P., "Table Ware from Knidos: Local Production during the 2nd and 1st centuries BC", *Pottery, Peoples and Places: Study and interpretation of Late Hellenistic Pottery*, *Blacksea Studies* 61, Aarhus ,157 - 173.
- Kyriakou 2016 Kyriakou, A., "The History of a Fourth Century BC Tumulus at Aigai/Vergina. Definitions in Space and Time", *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.* (eds. O. Henry – U. Kelp), Berlin, 143-161.
- Losechcke 1919 Losechcke, S., *Lampenaus Vindonissa. Ein Beitragzur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswessen*, Zürich.
- Love 1968 Love, I. C., "Knidos- Excavations in 1967", *Türk Arkeoloji Dergisi XVI/2*, 133-159.
- Luke – Roosevelt 2016 Luke, C. – Roosevelt, C. H., "Memory and Meaning in Bin Tepe, the Lydian Cemetery of the "Thousand Mounds", *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.* (eds. O. Henry – U. Kelp), Berlin, 143-161.
- Marchiandi 2011 Marchiandi, D., "I periboloi funerari nell'Attica classica. Lo specchio di una " borghesia". Athens-Paestum", *Scuola Archeologica Italiana di Athene-Pandemos*, 2011 (Studi di Archeologia e di Topografia di Atene e dell'Attica, 3).
- Meriç 2002 Meriç, R., *Späthellenistisch-römische Keramik und Kleinfundeauseinem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos*, *FiE IX,3*.
- Mert 2020 Mert, İ. H., "Der Tumulus in der *Ostnekropole* von Priene", *Asia Minor Studien* Band 94, 147-155.
- Mlynarczyk 2020 Mlynarczyk, J., "Hellenistic Wares At Tell Keisan" *A Pattern of Importations: Ceramiques hellénistiques et romanes, Productions et diffusion en Méditerranéorientale (Chpyre, Egypte et syro- palestinienne*, 117-132.
- Monachov 1999 Monachov, S. Ü., *ТипологииКнидскихАмфорIV–II вв. до н.э.,Боспорский Феномен,ГреческаяКультураНаПе РиферииАнтичногоМира.* Спб.= Изд-ВоГос. Hermitage, 161-172.
- Naso 2016 Naso, A., "Tumuli in the Western Mediterranean, 800-500 BC." (Eds. O. Henry – U. Kelp), *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC.*, Berlin, 2016, 9-32.
- Newton 1862 Newton, C. T., *A History of Discoveries At Halicarnassus, Cnidus and Baranchidae I*, London.
- Newton 1863 Newton, C. T., *A History of Discoveries At Halicarnassus, Cnidus and Baranchidae II*, London.
- Papadimitriou 2015 Papadimitriou, N., "The formation and use of dromoi in Early Mycenaean tombs", *Annual of the British School at Athens*, 110, 71–120.
- Papadimitriou 2016 Papadimitriou, N., "Collective Selves and Funerary Rituals. Early Mycenaean Dromoi as spaces of negotiation and embodiment of social identities", (eds. M. Mina – S. Triantaphyllou – Y. Papadatos) *An Archaeology of Prehistoric Bodies and Embodied Identities in the Eastern Mediterranean*, Oxford-Philadelphia,

- 204-214.
- Pastutmaz 2011 Pastutmaz, D., "1988-1998 Yılları Arasında Knidos'ta Bulunan Bir Grup Kandil", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S/25, 57 - 72.
- Paton 1900 Paton, W. R., "Sites in E. Karia and S. Lydia", JHS 20, 57-80.
- Pausanias (=Paus.)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Pausanias. Description of Greece with an English Translation by W.H.S. Jones, Litt.D., and H.A. Ormerod, M.A.; in 4 Volumes. Cambridge, MA Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1918.
- Pemberton 1985 Pemberton, E. G., "Ten Hellenistic Graves in Ancient Corinth", Hesperia, S/54, 271-307.
- Ratte 1995 Ratte, C., "Not the Tomb of Gyges", JHS 114 (1994), 157-161.
- Ratte 2009 Ratte, C., "The Carians and the Lydians", Die Karerunddie Anderen, Internationales, (ed. F. Rumscheid) Kolloquium an der Freien Universität Berlin 13-15 October 2005, Bonn, 135-147.
- Ratte 2012 Ratte, C., "Tumulus Tombs", Aphrodisias V. The Aphrodisias Regional Survey, (eds. C. Ratte – P. De Staebler), Mainz, 39-58.
- Robinson 1933 Robinson, D. M., Excavations At Olynthus, Part V, Mosaics, Vaeses and Lamps of Olynthus Found in 1928 and 1931, London.
- Ronchetta 1999 Ronchetta, D., "Tecniche di cantierenelle necropolidi Hierapolis di Frigia; alcuni appunti", Studidi archaeologia classica a Giorgio Gulliniper i quarant'annid'insegnamento (eds. M. Barra-Bagnasco – M. C. Conti), Alessandria, 131-167.
- Ronchetta 2005 Ronchetta, D., "L'architettura funerariadi Hierapolis. La continuita delle indaginidall'impostazione scientificadi PaoloVerzone alle attuali problematiche", Paolo Verzone 1902-1986, tristoria dell'architettura restauro archeologia(Ed. D. Ronchetta), Torino, 169-179.
- Ronchetta 2016 Ronchetta, D., "The Significance of the Tumulus Burial among the Funeral Buildings of Hierapolis of Phrygia" Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC (eds. O. Henry – U. Kelp), Berlin, 513-587.
- Roos 1972 Roos, P., The rock-tombs of Caunus I. The Architecture, Göteborg.
- Roos 1978 Roos, P. "The rock-tombs of Caria", X. International Congress of Classical Archaeology, Ankara, 427-438.
- Sackett 1992 Sackett, L. H., Knossos from Greek City to Roman Colony. Excavations at the Unexplored Mansion II, BSA Supplement 21, 192-256.
- Saner – Külekçi 2017 Saner, T. – Külekçi, I., "Necropolis", Architectural Survey at the Necropolis of Larisa (Buruncuk), (eds. T. Saner – I. Tüfekçi – G. Maner), İstanbul, 45 - 83.
- Scardozi 2016 Scardozi, G., "Tumuli in the Ancient Territory of Hierapolis in Phrygia", Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millenium BC,(eds. O. Henry – U. Kelp), Berlin, 588-599.
- Schafer 1968 Schafer, J., Hellenistische Keramik aus Pergamon, Band 2, Berlin.

- Schmaltz 1994 Schmaltz, B., "Kaunos 1988-1991", AA ,185-237.
- Schneider-Equini 1972 Schneider-Equini, E., "La Necropoli di Hierapolis di Frigia. Contributioallo studio dell'architettura funerariadieta romana in Asia Minore", MonAnt 48 , 95-142.
- Slane 2017 Slane, W., Tombs, Burials, And Commemoration In Corinth's Northern Cemetery, The American School of Classical Studies at Athens, Corinth, Vol. 21, 1-270.
- Şenol 2003 Şenol, A. K., Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları, Ankara 2003.
- Şenol 2018 Şenol, A. K., Commercial amphorae in the Graeco-Roman Museum of Alexandria.
- Texier 1849 Texier, C., Description de l'Asie Mineure. Pt. 3: Vol. 3, Paris.
- Texier 1948 Texier, C., Description de l'Asie Mineure, Paris.
- Texier 1862 Texier C., Asie Mineure. Description Géographique, Historique et Archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie.
- Thompson 1934 Thompson, H. A., "Two Centuries of Hellenistic Pottery", Hesperia 3, 311-480.
- Thukydides (=Thuk.) Kullanılan Metin ve Çeviri: Thukydides. History of the Peloponnesian War Books I with and English Translation by C. F. Smith, in Four Volumes. Cambridge, MA, Harvard Univesity Press; London, William Heinemann Ltd. 1956..
- Tuluk 2003 Tuluk, G. G., "İonia Bölge'sindeki Hellenistik Döneme Ait Kandiller", céramiques en Anatolie aux époques hellénistique et romaine. Actes de la Table Ronded'Istanbul, 23 – 24 Mai 1996, Varia Anatolica XV İstanbul, 17– 33.
- Turgut – Külekçi Turgut, S. – Külekçi, I., "Necropolis", Architectural Survey at the Necropolis of Larisa (Buruncuk), (eds. T. Saner – I. Tüfekçi – G. Maner), İstanbul, 45-83.
- Yıldırım 2008 Yıldırım, Ş., Doğu Trakya Mezar Tepelerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yener 1998 Yener, E., "Aydın İli, Çine İlçesi, Kabataş Köyü, Tepecik Tümülüsü Kurtarma Kazısı", 8. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu , 235-253.
- Zoroğlu – Doksanaltı 2020 Zoroğlu C. – Doksanaltı, E. M., "Yeni Bir Knidos Amphora Tipi: Küçük Knidos Amphoraları", Belleten, C/84 S/300, 503 - 542.
- Zoroğlu 1986 Zoroğlu, L., "Kelenderis Mezar Buluntuları", Anadolu Araştırmaları X ,455-467.

Fig. 1 Knidos Doğu, Kuzey Nekropolleri ve Saranda Tümölüsü'nün konumu.

Fig. 2 Saranda Tümölüsü.

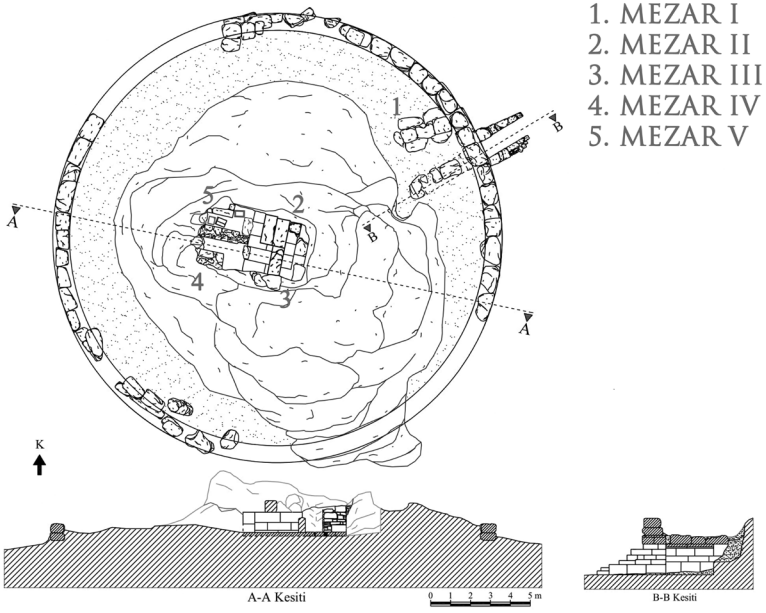

Fig. 3 Saranda Tmls'nn plan.

Fig. 4 Dairesel duvarın oturduğu ana kaya üzerindeki duvar yatakları.

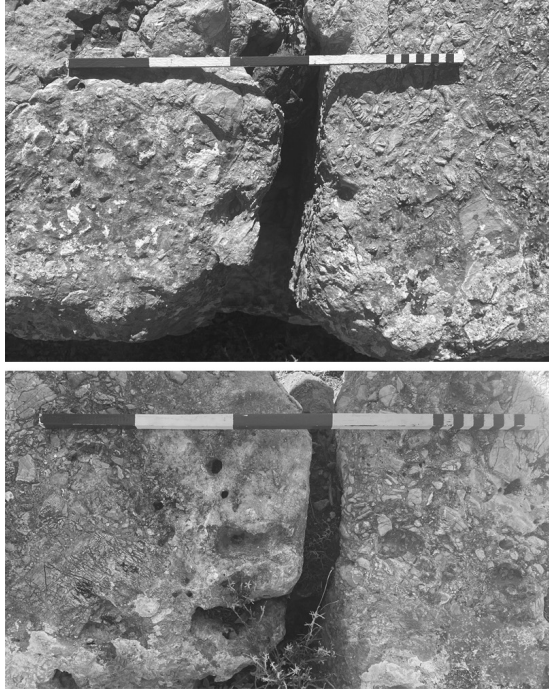

Fig. 5 İkinci sıra duvar bloklarındaki kenet yuvaları.

Fig. 6 Dairesel duvar altında yer alan dromos girişı.

Fig. 7 Dromosun tonozlu üst örtüye sahip iç kısmı ve Dromos sonundaki duvar.

Fig. 8 Tümülüsün merkezindeki kayalık alanın tıraşlanması ile oluşturulan mezar sandukaları.

Fig. 9 Hellenistik Dönem mezar sandukaları ve kısa kenarlarındaki kapak taşları.

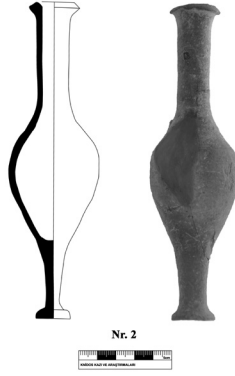

Fig. 10 Mezar III'te bulunan unguentarium.

Fig. 11 Mezar IV ve Mezar V'te görülen duvar örgüsü.

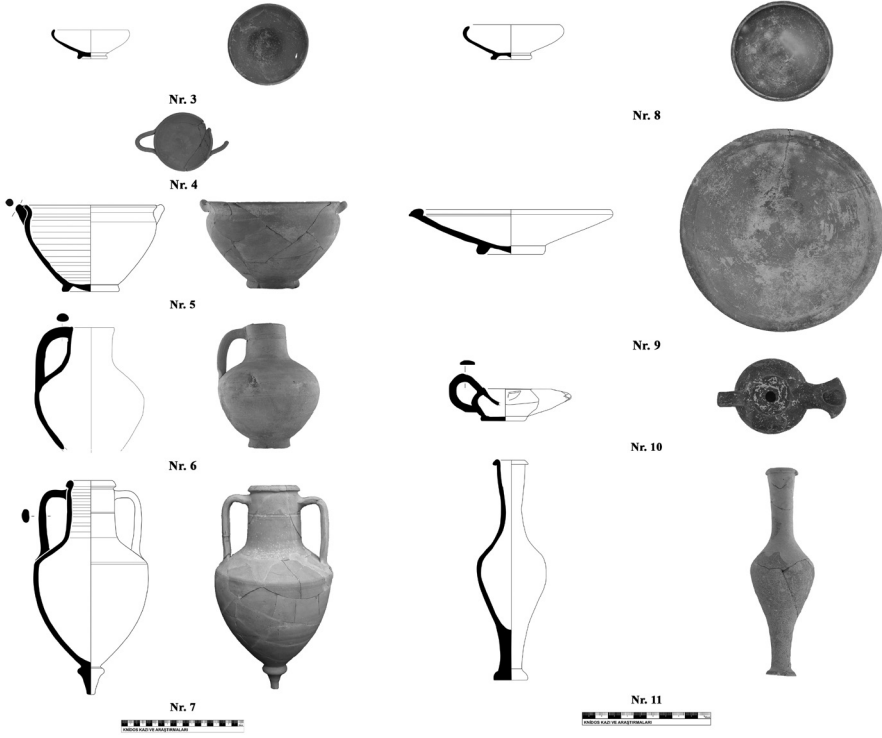

Fig. 12 Mezar III ve Mezar IV'ün arasında MÖ 3.yüzyılın son çeyreğine tarihlenen buluntular.

Fig. 13 Mezar V çevresinde bulunan ve MÖ 2. yüzyıl ortalarına tarihlenen buluntular.

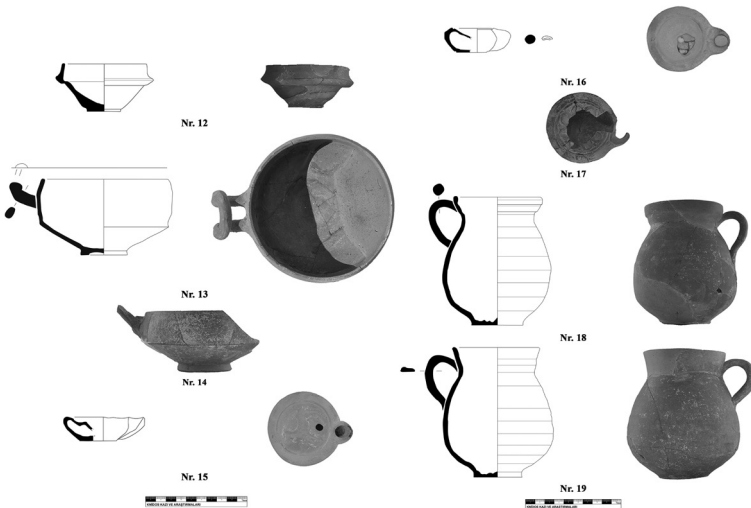

Fig. 14 Mezar V çevresinde bulunan ve MS 2.yüzyılın ilk yarısına tarihlenen buluntular.

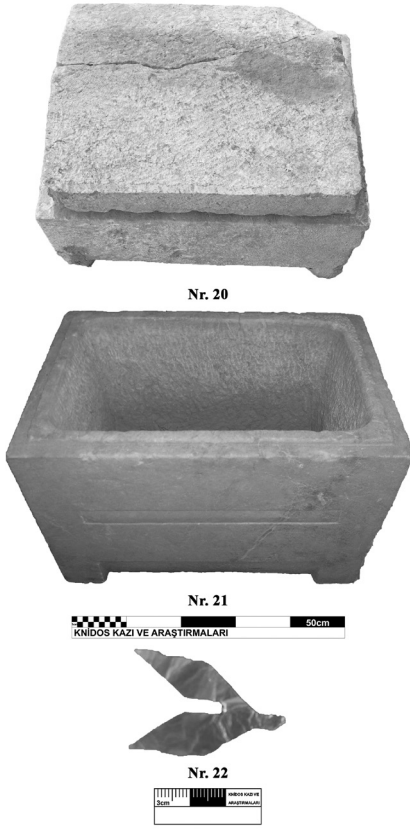

Fig. 15 Mezar V'te tespit edilen ostohekler ve altın yaprak parçası.

Fig. 16 Mezar I'in kapak taşı seviyesinde bulunan Lekythos ya da guttus parçaları.

KORYKOS'TAN ÜÇ KAYA MEZARI VE BULUNTULARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mevlüt ELİÜŞÜK – Mehmet TEKOKAK – Yaşar ÜNLÜ *

ABSTRACT

An Evaluation on Three Rock-Cut Tombs and their Findings from Korykos

The name of Korykos, which was one of the most important cities in the Rough Cilicia, was first mentioned during the time period of Antiochus III. Korykos is listed among the cities captured (223-187 BC) by him in the first phase of the military operations initiated by him to remove the Ptolemaians from the whole of Anatolia (197 BC). This data indicates that the city was inhabited during the Hellenistic Period. However, the only remnant in the city center dating to this term is a wall braided with the polygonal technique. The fact that so few ruins from the Hellenistic Period have survived in the city is explained by the intense inhabiting of it during the Roman Period, Late Antiquity and the Middle ages. A rich variety of tombs including polygonal stone-walled tombs, tholos tombs, temple planned tombs, vaulted tombs, rock-cut tombs, sarcophagai and chamosorions can be observed in and around the city center of Korykos. The most numerical of these tomb types are the rock-cut tombs. There has been no mention of any rock-cut tomb, dating earlier than the 2nd century AD in the studies carried out so far on these rock-cut tombs. However, the subject of this article which consists of three rock-cut tombs and their finds discovered by big chance during the construction of a highway in 2003 prove that the tombs here date back considerably earlier. These tombs have concretely revealed tradition for the rock-cut tombs, which is very common in the city. Here it is discussed that such tombs do not belong to the 2nd century AD, as some studies have assumed until today, but that the tradition dates back to the 1st century BC. In the Hellenistic Period, in areas outside the city center of Korykos, approximately forty polygonal stone-walled tombs which were placed in a scattered manner are identified, while during the same period no necropolis area is observed at the center. This situation is explained by the existence of the cremation funerary tradition. The presence of a stannoid pyxis, which was found in Tomb Number II is assumed to be used for cremation purposes and it is a significant finding that demonstrates the cremation funerary tradition in Korykos. Thus, it

---

* Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt ELİÜŞÜK, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karabük-TR. E-posta: mevluteliusuk@gmail.com. Orcid No: 0000-0002-8888-9689
Prof. Dr. Mehmet TEKOKAK, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Alaeddin Keykubat Kampüsü, Konya-TR. E-posta: mtekocak@yahoo.com. Orcid No: 0000-0002-6923-4230
Yaşar ÜNLÜ, Nüvizmat - Müze Uzmanı, Mersin-TR. E-posta: yasarunlu33@hotmail.com. Orcid No: 0000-0001-5632-9583

is extremely evident that the city's rock-cut tombs were used for cremation funerary in the Late Hellenistic Period. However, there is no definite finding or knowledge about the inhumation burial tradition in Korykos during the Hellenistic Period. The finds in these tombs, on the other hand, have been incredibly important data in terms of showing that inhumation burial was practiced in the Korykos rock-cut tombs in the 1st century AD.

Keywords: Cilicia, Rough Cilicia, Korykos, Rock-Cut Tomb, Cremation, Burial Customs.

ÖZ

Dağlık Kilikya Bölgesi'nin önemli kentlerinden birisi olan Korykos'un ismine ilk olarak, III. Antiokhos'un (MÖ 223-187) Ptolemaiosları Anadolu'nun tamamından çıkarmak amacıyla (MÖ 197) başlattığı askeri harekâtın ilk zamanlarında Kilikya'da ele geçirdiği kentler arasında rastlanmaktadır. Bu veri kentin Helenistik Dönem'de iskân gördüğünü işaret etmektedir. Ancak bu döneme tarihlenen kent merkezindeki tek kalıntı polygonal teknikle örülmüş bir duvardır. Kentte Helenistik Dönem'den bu denli çok az kalıntının ulaşmış olması, Roma Dönemi, Geç Antik Dönem ve Orta Çağ'da kentin yoğun iskân görmesiyle açıklanmaktadır. Korykos kent merkezi ve çevresinde polygonal taş duvarlı mezarlar, tholos mezarlar, tapınak planlı mezarlar, tonozlu mezarlar, kaya mezarları, lahitler ve chamosorionlardan oluşan zengin mezar çeşitliliği görülmektedir. Bu mezar tiplerinden sayıca en fazla olanı ise kaya mezarlarıdır. Bugüne kadar bu kaya mezarları ile ilgili yapılan çalışmalarda MS 2. yüzyıl öncesine tarihlenen herhangi bir kaya mezarından söz edilmemektedir. Ancak 2003 yılına gelindiğinde bir karayolu inşası sırasında tesadüfen rastlanılan ve bu makalenin konusunu oluşturan üç kaya mezarı ve buluntuları buradaki mezarların daha da erken tarihlerden itibaren var olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu bu mezarlar kentte çok fazla karşımıza çıkan kaya mezarı geleneğinin bugüne kadar yapılan çalışmalarda ileri sürüldüğü gibi MS 2. yüzyıla ait olmadığını, geleneğin MÖ 1. yüzyıla kadar gittiğini somut olarak ortaya koymuştur. Helenistik Dönem'de Korykos kent merkezinin dışında kalan alanlarda dağılmış vaziyette kırka yakın polygonal taş duvarlı mezar tespit edilirken, merkezde bu dönemde bir nekropol alanına rastlanmaz. Bu durum bölge üzerine yapılan araştırmalarda kremasyon gömü geleneğinin varlığı ile açıklanmaktadır. Bu çalışmada ele alınan II Nolu Mezar'da tespit edilen ve kremasyon amaçlı kullanıldığı düşünülen bir stamnoid pyxis'in varlığı, Korykos'ta kremasyon gömü geleneğini gösteren oldukça önemli bir buluntu olarak karşımıza çıkmıştır. Böylece kentteki kaya mezarlarının Geç Helenistik Dönem'de kremasyon gömü için kullanıldığı da çok net bir şekilde kanıtlanmış olmaktadır. Ancak Korykos'ta Helenistik Dönem'de inhumasyon gömü geleneğini ile ilgili net bir bulgu ve bilgi henüz mevcut değildir. Buna karşın bu mezarlarda ele geçen buluntular, inhumasyon gömünün MS 1. yüzyılda Korykos kaya mezarlarında uygulandığını göstermesi bakımından son derece önemli bir veri olmuştur. .

Anahtar Kelimeler: Kilikya, Dağlık Kilikya, Korykos, Kaya Mezarı, Kremasyon, Ölü Gömme Geleneği.

Giriş

Dağlık Kilikya¹ Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Korykos, bölgenin doğusunda bulunan Lamos (Limonlu) ve Kalykadnos (Göksu) nehirlerinin arasında

¹ Langlois 1947, 16; Strabon XIV, V, 1.

kalan bir alanda yer almaktadır². Günümüzde ise Mersin-Silifke karayolunun 60. km'sinde Kızkalesi beldesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Kentin ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, adı ilk olarak III. Antiokhos'un (MÖ 223-187) Ptolemaiosları Anadolu'nun tamamından çıkarmak amacıyla MÖ 197 yılında başlattığı askeri harekâtın ilk aşamasında, Kilikya'da ele geçirdiği kentler arasında anılmaktadır³. Bu veri kentin Helenistik Dönem'de iskân gördüğünü işaret etmektedir. Ancak bu döneme tarihlenen kent merkezindeki tek kalıntı polygonal teknikle örülmüş bir duvardır⁴. Kentte Hellenistik Dönem'den bu denli çok az kalıntının ulaşmış olması, Roma Dönemi, Geç Antik Dönem ve Orta Çağ'da kentin yoğun iskân görmesiyle açıklanmıştır⁵.

Antik kente ait kalıntılar günümüz Kızkalesi beldesinin kuzeydoğu kesiminden başlayarak doğuya doğru yaklaşık 1,5 km boyunca uzanan alana yayılmış durumdadır (fig. 1). Bu alanın büyük bir bölümünü ise nekropol sahası oluşturmaktadır. Nekropolde⁶; polygonal duvar tekniğiyle inşa edilen mezarlar, tholos mezarlar, tapınak planlı mezarlar, tonozlu mezarlar, kaya mezarları, lahitler ve chamosorionlardan oluşan zengin mezar çeşitliliği görülmektedir. Bu mezar tiplerinden sayıca en fazla olanı ise kaya mezarlarıdır.

Bu çalışmada; Korykos'ta 2003 yılında Mersin-Silifke karayolu inşası sırasında tespit edilen üç kaya mezarı değerlendirilmiştir⁷ (fig. 2). Mevcut mezarlardan *in-situ* durumda mezar armağanları ele geçirilmiş olması, kentteki kaya mezarlarının ve nekropolün tarihlendirilmesi hususunda çok önemli veriler sunmuştur.

Mezarlar

Mezarlar; Mersin-Erdemli karayolunun 59. km'sinde diğer bir ifadeyle günümüz Kızkalesi beldesinin yaklaşık 1 km doğusundadır. Yukarıda da belirtildiği üzere karayolu inşası sırasında tespit edilen üç kaya mezarında Mersin Müzesi uzmanlarınca kurtarma kazısı yapıldıktan sonra mezarlar mevcut karayolunun altında kalmıştır. Bu mezarlar; kuzeyden itibaren I, II ve III Nolu Mezarlar olarak adlandırılmıştır (fig. 2-3).

2 Lamos ve Kalykadnos nehirleri arasında kalan alan Olba Bölgesi olarak da adlandırılmaktadır (Durukan 1998, 87-95).

3 Jones 1937, 199; Aşkın 2010, 84.

4 Aşkın 2010, 84.

5 Durugönül v.d. 2006, 21 vd.; Durugönül v.d. 2010, 289 vd. Kentin Hellenistik dönemine ait kalıntılar için bk. Aşkın 2010, 84-95.

6 Antik kentin nekropollerini ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmaların bir bölümü mezar tiplerinden ziyade yazıtlar üzerindedir (Heberdey - Wilhelm 1895, 67 vd.; Keil - Wilhelm 1931, 118 vd.; Hagel - Tomaschitz 1998, 192 vd.). Nekropol ve mezar tipleri üzerine yapılan en detaylı çalışma ise E. Machatschek tarafından yapılmıştır (Machatschek 1967). E. Machatschek çalışmasında Korykos'un nekropolünü Elaiussa-Sebaste ve Kanytella Nekropolleriniyle birlikte ele almış, Korykos Nekropolü'nü N1, N2 ve N3 (Machatschek 1967, tafel 2, N1, N2, N3) başlıkları altında değerlendirmiş ve belirtilen alanlardaki mezarları; lahitler, kaya mezarları, mezar yapıları ve özel formlar olmak üzere dört başlık altında gruplamıştır. Bu çalışmada değerlendirilen mezarların hemen hemen hepsi boş mezar odalarından ibarettir ve bu nedenle kronoloji önerileri, mezarların tipolojik özellikleri değerlendirilerek ileri sürülmüştür.

7 Mezarların kazıları Mersin Müzesi uzmanları tarafından kurtarma kazısı şeklinde gerçekleştirilmiştir.

I Nolu Mezar

Mezar, yan yana kuzey-güney doğrultulu sıralanan mezarların en kuzeyinde olup çalışma kapsamında yer alan diğer iki mezardan 2,32 m daha geride yer almaktadır (fig. 2). Mezarın 0,78 x 0,71 m ölçülerindeki girişi doğuya bakmaktadır. Giriş, derinliği 0,15 m olan 1,28 x 1,34 m ölçülerinde dikdörtgen formlu bir nişin merkezine gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Girişi çevreleyen nişin hemen güneyinde kaya yüzeyinden 0,17 m çıkıntılı, 0,30 m genişliğe ve 0,73 m yüksekliğe sahip dikdörtgen formlu bir sunak bulunmaktadır (fig. 4). Sunağın, kaideden gövdeye geçiş ve gövdeden sunu tablasına geçiş bölümlerinde bulunan basit bir yivle, kaide ve üst tabla gövdeden ayrılmıştır.

Mezar odası ise 2,15 x 2,16 m ölçülerinde kare planlıdır. Mezar odası içinde kline ya da ölü yatağı yoktur. Ancak mezar odasında girişin hemen önünde düzgün yüzeyli 0,72 x 0,82 m ölçülerinde iki basamaklı bir çukur bulunmaktadır (fig. 5). İlk basamak mezar zemininde 0,27 m, ikinci basamak ise 0,45 m derinliğe sahiptir. Mezar odasının tavanı düzdür ve yan ve üst bölümde kaya yüzeyinin kısmen kaba işlendiğini söylemek mümkündür.

Mezar odası içerisinde dağınık vaziyette iskeletler ve buluntular tespit edilmiştir. Mezarda bir cam unguentarium, bir cam kâse, 1 bronz spatül-sonda ve bir bronz sikke olmak üzere dört ölü hediyesi ele geçmiştir.

Bunlardan ilki cam unguentariumdur (kat. no. 1, fig. 6). Bu tip şişeler merhem, parfüm, tıbbi kimyasallar gibi önemli ve değerli malzemenin saklanmasıyla özellikle Roma Erken İmparatorluk Dönemi'nde yaygın olarak tüm Roma coğrafyasında kullanılmıştır⁸ ve bu kullanımın MS 2.-3. yüzyıllara kadar devam ettiği tespit edilmiştir⁹. Isings tarafından Tüp Biçimli Unguentariumlar “Form 8” olarak adlandırılan bu tipe ait örnekler MS 1. yüzyılın en iyi bilinen parfüm şişeleridir¹⁰. Genel olarak yaygın bir şekilde karşımıza çıkan bu form, ince cidarlı olup hem düz hem de yuvarlak dipli olmak üzere iki tiptedir. Genellikle yuvarlak dipli örneklerin tek kullanımlık olduğu üzerinde durulmaktadır¹¹. C. Lightfoot tarafından tüp biçimli unguentariumlar; ölçüleri, boyun ve gövde yüksekliklerinin oranı, boyun ile gövdenin birbirinden ayrılmasına göre; uzun boyunlu-boğumlu, kısa boyunlu-boğumlu ve test tüpü biçimli olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiş olup bu gruba giren eserlerin tamamının Anadolu kökenli olduğu saptanmıştır¹². Bu sınıflandırma kapsamında ele aldığımız eser uzun boyunlu, boğumlu tipe girmektedir. Bu tipe giren unguentariumlar Elaiussa Sebaste'de en yaygın tiplerdendir ve MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹³, Tire¹⁴ ve Akşehir müzelerindeki örnekler ise MS 1.-2. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Benzer örnekleri birlikte değerlendirildiğinde eserimizi MS 1. yüzyıla yerleştirmek mümkündür.

8 Yurtseven 2006, 95.

9 Gürlü 2000, 20; Taştür 2007, 118.

10 Isings 1957, 24.

11 Vessberg 1952, 140.

12 Lightfoot 1991, 107-112.

13 Gençler 2009, 52-53, res. 27-28.

14 Gürlü 2000, 28, no. 12; Tekocak 2013, 79, no. 3.

Cam kâse (kat. no. 2, fig.7), hafif dışa dönük kısa, düz ağızlı; dibe doğru genişleyen gövdeli ve hafif iç bükey diplidir. Bu tip kâseler işlenmemiş ağızlı kâseler olarak adlandırılmaktadır¹⁵. E.M. Stern, formun ilk ortaya çıktığı yerin Kıbrıs ve Suriye-Filistin Bölgesi olduğunu, bu bölgelerden de batıya gittiğini belirtmektedir¹⁶. Benzer örnekler, Efes'te¹⁷ ve Elaiussa Sebaste'de¹⁸ kaya mezarı konteksti içinde tespit edilmiş olup MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu bağlamda eseri MS 1. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Bronz Spatül/Sonda (kat. no. 3, fig. 8), yuvarlak profilli gövde, zeytin çekirdeği formunda baş, omuzlardan genişleyip uç kısma doğru daralan düz ağızlıdır. Benzer örnekler, genel olarak Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir¹⁹. Bu nedenle diğer iki cam eser ile birlikte değerlendirildiğinde, spatül/sonda da MS 1.-2. yüzyıla ait olmalıdır.

Sikke (kat. no. 4, fig. 9) MÖ 2. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl arasında Tarsus'ta sıklıkla kullanılan bir tiptir²⁰. Tyche'nin olduğu ön yüzde bir konturmak bulunmaktadır. Söz konusu bu konturmarkların, bir sikkenin sonraki dönemde kullanımının mümkün olabilmesi amacıyla basıldığı bilinmektedir. Bu yüzden de bahse konu sikke ile ilgili kesin bir tarih vermek mümkün olmamaktadır. Buna karşın mezardaki tüm buluntular göz önünde bulundurulduğunda I Nolu Mezar'ın MS 1.-2. yüzyıllar arasında kullanım gördüğünü söylemek mümkündür.

II Nolu Mezar

I Nolu Mezar'dan 2,32 m önde olmakla birlikte aynı kaya bloğuna açılan (fig. 2-3) mezarın cephesinin, I Nolu Mezar'a nazaran daha düzgün işlendiğini söylemek mümkündür. Doğuda yer alan 0,65 x 0,68 m ölçülerindeki giriş, kaya yüzeyinden 0,17 m derinlikte 1,17 x 1,34 m ölçülerinde dikdörtgen formlu bir nişin merkezine gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Nişin 0,50 m güneyinde zeminden 0,74 m yüksekte 0,25 x 0,29 m ölçülerinde dikdörtgen formlu bir başka niş içinde 0,21 x 0,25 m ölçülerinde kayaya oyulmuş bir sunak yer alır (fig. 10). Burada sunağın kaideden gövdeye ve gövdeden sunu tablasına geçiş bölümlerinde basit bir profil yapılmak suretiyle sunağın üst ve alt kısımları gövdeden dışa taşkın hale getirilmiştir.

Mezar odasına giriş derinliği 0,38 m olup, içerisinde *in-situ* durumda olmayan 0,64 x 0,66 x 0,40 m ebatlarında kireç taşı bir blok tespit edilmiştir. Mezar odası girişi ile hemen hemen aynı ölçülerde olan bu blok taş büyük bir ihtimalle kapak taşı olarak kullanılmış olup daha sonra içeri düşmüş olmalıdır (fig. 11). Ayrıca kent nekropolündeki bazı kaya mezarlarının çevresinde de benzer blokların varlığı bu tip kapak taşlarının mezarlarda sıkça kullanıldığını göstermektedir.

2,16 x 2,72 m ölçülerindeki mezar odasında, diğer iki mezardan farklı olarak, ölü yatakları görülmektedir (fig. 11). Bu yataklardan ilki mezar odasının doğu kenarına

15 Gençler 2009, 41-42.

16 Stern 2001, 46, no. 18.

17 Czurda – Ruth 2007, 67, no. 155, lev. 8.

18 Gençler 2009, 41-42, res. 19, kat. no. 50.

19 Gürler 2004, 70; Şahin 2018, 158, kat. no. G5-G6; Çelikbaş 2016, kat. no. E36.

20 SNG Cop 348; SNG von Aulock 5983, SNG Righetti 1652; Lindgren I 1620; SNG Post 464.

paralel şekilde, mezar zemininden 0,46 m daha üst kotta bir seki şeklindedir. Diğer ölü yatağı ise mezar girişinin karşısında batı cephesindedir. Burada ana kayaya açılan örnekten farklı olarak ölü yatağı; ince yonu, düz yüzeyli ve düz kenarlı iki kireç taşı bloktan oluşturulmuştur. Her iki blok 0,63 m genişliğe ve zeminden 0,35 m yüksekliğe sahiptir. Bu iki bloktan doğudaki 1,74 m diğeri ise 0,66 m uzunluğundadır. Zeminden yüksekliklerinden de anlaşılacağı üzere iki ölü yatağı arasında 0,10 m'lik kot farkı bulunmaktadır.

Mezar odasında, girişin hemen önünde I ve III Nolu Mezarlar'da da benzeri görülen 0,98 x 0,65 m ölçülerinde 0,44 m derinliğe sahip bir çukur görülmektedir. Mezar odasının tavanı düze yakındır. Mezar odasında tavan ve yan yüzeylerinin I Nolu Mezar'a nazaran oldukça düzgün bir işçiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Mezar'da yapılan çalışmalarda, mezar odasında çok sayıda iskelet parçası dağınık şekilde tespit edilmiştir (fig. 11). Dağınık haldeki kemik parçalarının içinde ise; 7 adet sikke²¹, 1 adet pişmiş toprak stamnoid pyxis, 1 adet pişmiş toprak testi, 2 adet cam unguentarium, 1 adet cam kaburgalı kâse ve 1 adet pişmiş toprak kabartmalı kâse parçası ele geçmiştir²².

Mezar'da 7 adet sikke ele geçmiş ancak bunlardan sadece üçü değerlendirilebilmiştir. Bunlardan ilki (kat.no.5, fig.12) MÖ 2-1 yüzyılı, ikinci ve üçüncü sikkeler ise (kat. no.6, fig.13; kat.no.7, fig. 14) MÖ 1. yüzyılı işaret etmektedir. Mezarın tarihi ve gömü şekli için öne çıkan önemli bir buluntu ise Stamnoid Pyxis'tir (kat.no. 8, fig. 15). Bu forma sahip kaplar Kıbrıs'tan bilinmektedir²³. Korykos'ta bulunan Stamnoid Pyxis'in form olarak en yakın benzeri Kelenderis'tedir²⁴. L. Zoroğlu tarafından Rhodos'tan çeşitli Stamnoid Pyxislerle karşılaştırılan Kelenderis örneği, Batı Yamacı etkisinde bezenmiş DSA grubu bir eser olarak gösterilmiş ve MÖ 2. yüzyılın başına tarihlendirilmiştir. Korykos stamnoid pyxisi ise kil-astar özelliklerine bakıldığında Doğu Sigilatala A grubu içinde değerlendirmek mümkündür. Ünik sayılabilecek bu kabın krem/beyaz boya ile bezenmiş DSA kraterlerini J. Hayes, Suriye-Filistin Bölgesi dışında yaygın olmayan kapları Samaria örneklerine dayandırmış²⁵ ve MÖ 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir²⁶. Eserimizin üzerindeki krem/beyaz boya ile uygulanmış nokta bordür ile stilize bitkisel bezemeler Batı Yamacı seramiklerin "geç stil" özelliğinin DSA'ya yansımaları olarak değerlendirilebilir. DSA grubu içerisinde form olarak hiçbir benzeri olmayan bu ünik kap, Hellenistik seramik etkisinin en güzel örneklerinden birini oluşturması açısından oldukça önemlidir. Mezar içerisinde kül kabı olarak kullanıldığını düşündüğümüz eserin Hayes Form 15²⁷ ile form ve teknik özellikler göz önüne alındığında çağdaş olduğu görülmektedir. Bu nedenle de eserimiz MÖ 1. yüzyıla ait olmalıdır. Yine bu eser ile çağdaş pişmiş toprak bir testi²⁸

21 Mezarda 7 sikke ele geçmiş olmasına rağmen bunlardan sadece üçü değerlendirilebilecek durumdadır.

22 Mezarda yürütülen çalışma kurtarma kazısı niteliğinde olduğundan, eserlerin tam buluntu konumları kazı sırasında belirlenmemiştir.

23 Vessberg – Westholm 1956, 3, 58, fig. 21, 25-26.

24 Zoroğlu 2004, 304, fig. 109.2, 111.f.

25 Reisner v.d. 1924, 306, fig. 185, 11.

26 Hayes 1985, 21, Form 15, tav. III, 1-2.

27 Hayes 1985, 21, Form 15, tav. III, 1-2.

28 Crowfoot-Kenyon 1957, 340, fig. 82, 3; Hayes 1985, 44, tav. IX, 6.

“Hayes Form 105²⁹” ile uyum içindedir (kat. no. 9, fig. 16). Aynı zamanda stamnoid pyxis ile de benzer hamur ve astar özelliklerine sahiptir. Bu nedenle de testinin MÖ 1. yüzyıla ait olduğunu söylemek mümkündür. Pişmiş toprak eserler arasında en farklı olan örnek ise yine kırmızı astarlı seramikler grubunda yer alan kalıp yapımı kabartmalı bir terra sigillata parçasıdır. Bir kase gövde parçası olan eserin dış yüzünde friz içerisinde ters şekilde duran palmye ağaçları ve bunlara bağlanmış çelenkler ve onun da içerisinde başını geriye döndürmüş bir kuş figürüDışta fiyonk süsü ile oluşturulmuş, friz/bant içinde ters duran palmye ağaçları ve bu ağaçlara bağlanmış çelenkler ve onun içerisinde başını geriye döndürmüş kuş figürü betimlenmiştir. Bu sahneyi üstte sınırlayan fiyonk süsünün ters duran minik palmye ağaçlarının arasında yumurta dizisi görülmektedir. Kasenin hem süsleme stili ve yapım tekniği, hem de hamur ve astar özellikleri kalıp yapımı Gaul Terra Sigillataları ile benzerlik göstermektedir. Paralelleri Sydney Üniversitesi Nicholson Müzesi’nde bulunmakta olup MS 2. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir³⁰. Dolayısı ile Korykos örneğinin de MS 2. yüzyıla ait bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Mezardaki seramik buluntular dışında 3 adet cam eser ele geçmiştir. Bunlardan ilki kalıba üfleme tekniğinde yapılmış olan narin kaburgalı kâsedir (kat. no. 11, fig. 18) “*Zarte Rippenschalen*”³¹. E.M. Stern bu tip kâselerin üretiminin MS 1. yüzyılın başlarında başladığını ve yüzyılın ortalarına kadar devam ettiğini belirtmektedir³². Formun en yakın benzeri Elaiussa Sebaste’de MS 1. yüzyıla tarihlenmiştir³³. Bu değerlendirme kapsamında eser MS 1. yüzyıla ait olmalıdır. İkinci eserimiz (kat. no. 12, fig. 19) ise tipolojik olarak “Tüp Biçimli” unguentariumlar içerisinde kısa boynu ve gövdeye geçişteki boğumu ile ayrı bir gruba sahip olup bu tipe giren unguentariumlar MS 1.-2. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir³⁴. Üçüncü eser ise Isings 1957 48a-b tipi altında değerlendirilen armudi gövdeli unguentariumdur (kat. no. 13, fig. 20). Mısır’da da MS 1. yüzyılın standart formu olarak kabul edilen³⁵ bu tipin ilk örnekleri genellikle kısa boyunludur. Bu ilk örneklerde gövde uzunlukları boyunun yaklaşık 1/5 katı iken giderek boyun ölçüleri uzamıştır³⁶. Eser yakın benzerleri ışığında MS 1.-2. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Bu veriler ışığında II Nolu Mezar içerisinde MÖ 1. yüzyıl ve MS 1.-2. yüzyılları işaret eden iki farklı buluntu grubu olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda mezarın ilk kullanım evresi için MÖ 1. yüzyılı, ikinci kullanım evresi için MS 1.-2. yüzyıllar aralığını önermek mümkündür.

III Nolu Mezar

Mezar gurubunun en güneyindeki mezarın 0,63 x 0,59 m ölçülerindeki girişi diğer

29 Hayes 1985, 44, tav. IX, 6.

30 Beames 2005, 85-89, no. 1-52.

31 Form “*Zarte Rippenschalen*” adıyla adlandırılmış olup “Narin Kaburgalı Kase” olarak tanımlanır (Tek 2008, 155).

32 Stern 2001, 47.

33 Gençler 2009, 40, kat. no. 43, r. 17.

34 Wessberg 1952, pl. IX, Çiz. 25; Isings 1957, no. 27.

35 Hayes 1975, 138.

36 Isings 1957, 42.

mezarlarda da olduğu gibi doğuya bakar (fig. 2-3) ve 0,24 m derinliğe sahip 1,13 x 1,03 m ölçülerinde dikdörtgen bir nişin merkezine yerleştirilmiştir.

Mezarın girişi ile II Nolu Mezar arasında kalan alanda iki büst betimlenmiştir (fig. 21). Bunlardan ilki girişin 0,35 m kuzeyinde, yerden 0,27 m yükseklikte, 0,57 m yüksekliğe sahip bir erkek büstüdür. Kaya yüzeyinden kabartma olarak verilen büst aşırı aşındığından yüz, saç ve kıyafet gibi detaylar hakkında yorum yapılamamaktadır. Mevcut haliyle sadece figürün sağ elini sol göğüs üzerine koyar şekilde betimlendiği görülebilmektedir. Diğer büst ise birinci büstten 0,12 m üstte kaya yüzeyine işlenmiştir. Figür çok aşırı deformasyona uğradığından cinsiyet ve tipolojik özellikleri hakkında bir yorum yapılamamaktadır.

Mezar odası ise 2,16 x 2,15 m ölçülerinde kare planlıdır. Mezar odası içinde I Nolu Mezar'da olduğu gibi kline ya da ölü yatağı yoktur. Yine diğer iki mezarda olduğu gibi mezar girişinin hemen önünde 0,63 x 0,72 m ölçülerinde iki basamaklı bir çukur bulunmaktadır.

Yapılan çalışmalarda, mezar odası içinde dağınık şekilde çok sayıda kemik parçalarının yanı sıra; 6 adet sikke³⁷, 3 adet cam unguentarium, 1 adet kandil yağlığı / koku kabı, 1 adet figürün başı (Attis), 2 adet ağırşak (kat. no. 20, fig. 28; kat. no. 22, fig. 30), 1 adet boncuk (kat. no. 21, fig. 29) ve 1 adet kemik iğne (kat. no. 23, fig. 31) ele geçmiştir.

Mezarda ele geçen üç cam unguentariumdan ilki (kat. no.14, fig. 22) “Tüp Biçimli” unguentariumlar içerisinde uzun boynu ve gövdeye geçişteki boğumu ile ayrı bir gruba aittir. İmparatorluğun pek çok merkezinden bilinen³⁸ bu tipin Anadolu’daki benzer örnekleri Didyma³⁹, Stratonikeia⁴⁰, Burgaz⁴¹, Antalya (Elmalı)⁴², Tlos⁴³, Elaiussa Sebaste’de⁴⁴ ve Tarsus⁴⁵ gibi merkezlerde tespit edilmiştir. Ayrıca Tire Müzesi’nde⁴⁶ de benzer örnekler görülmektedir. Belirtilen merkezler dışında da benzer tipteki eserler⁴⁷ MS 1.- 2. yüzyıllar arasında tarihlenmektedir. Diğer cam unguentarium ise yine Tüp Biçimli (kat.no.15, fig. 23) Unguentariumlar içerisine girer ve benzeri örnekleri ışığında yine MS 1.-2. yüzyıllara tarihlenir. Üçüncü örnek ise (kat. no.16, fig. 24) form özellikleri doğrultusunda olasılıkla MS 1. yüzyıl sonundan itibaren görülmeye başlanır⁴⁸. Öte yandan MS 4. yüzyıla kadar kesin tarihlendirilebilen örnekler de söz konusudur⁴⁹. En yakın benzeri Elaiussa

37 Sikkelerin kondüsyonları oldukça düşüktür bu nedenle değerlendirilememiştir.

38 Ticinum (Maccabruni 1987/1988, 114; no. 5; fig.4); Nea Paphos (Rowe 2004, fig. 146, 11-12); Royal Ontario Museum (Hayes 1985, 71, fig. 8, no. 233); Strasbourg Müzesi (Durlong – Arveiller 1985, 194, 54).

39 Çakmaklı 2012, kat. no. 8.1.

40 Çakmaklı 2014, 158.

41 Çakmaklı 2012, kat. no. 8.1.

42 Özet 1998, kat. no. 39b, 39c., 40, 41.

43 Çakmaklı 2012, kat. no. 8.1

44 Gençler-Güray 2011, 265, fig. 7.1-3.

45 Yurtseven 2006, kat. no. 41-42.

46 Gürler 2000, 28-29, kat. no. 10-12.

47 Isings 1957, 24, form 8; Whitehouse 2002, 137, res. 223.

48 Çakmaklı 2012, 93

49 MS 2. yüzyıl Dura Europos örnekleri için (Clairmont 1963, type F; Gürler 2000, 20); Ulpia Trania

Sebaste'de kaya mezarlarından ele geçmiştir⁵⁰. Benzer örnekler MS 1.-2. yüzyıllar arasında tarihlenmektedir⁵¹. Kontekst içinde diğer cam unguentariumlarla birlikte değerlendirildiğinde olasılıkla bu eser de MS 1.-2. yüzyıllara ait olmalıdır.

Mezarın tarihlenmesinde önemli verilerden biri de “Romanesis” damgalı kandildir (kat. no.17, fig. 25). Romanesis imzalı kandiller birçok merkezde ele geçmiştir⁵². Romanesis atölyesinin⁵³ MÖ 1. yüzyılın ortalarından itibaren üretime başladığı ve MS 2. yüzyılın ilk çeyreğine kadar üretim yaptığı bilinmektedir⁵⁴. Eserin benzer örnekleri değerlendirildiğinde olasılıkla MS 1. yüzyıla ait olmalıdır. Kil ve astar özellikleri bakımından Romanesis kandiline benzeyen bir diğer eser ise kandil yağlığı/koku kabı (kat. no.18, fig. 26) olarak adlandırılmıştır. Kil ve astar özelliklerinin yanı sıra mezar içi kontekst değerlendirildiğinde eser yine MS 1. yüzyıla ait olmalıdır. Bir diğer pişmiş toprak eserimiz ise Attis figürinidir (kat. no. 19, fig. 27). Benzer tipteki pişmiş toprak figürinleri; Kilikya'da Tarsus Gözlükule'de⁵⁵ ve Elaiussa Sebaste'de⁵⁶ görmek mümkündür. Özellikle Elaiussa Sebaste örneğinin ele geçtiği mezarın buluntuları ile II ve III Nolu Mezarlar'ın buluntularıyla birebir benzer özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır. Batı Anadolu'da ise Efes⁵⁷ ve Tralleis'te⁵⁸ benzer örneklerini tespit ettiğimiz eser de olasılıkla MS 1. yüzyıla ait olmalıdır. III Nolu Mezar buluntuları dönemleri itibariyle bir kontekst oluşturduğundan mezarın tarihi için MS 1.-2. yüzyıllar arasında önermek mümkündür.

Mezarlarda Plan ve Donanım Özellikleri

Her üç mezar da genel olarak kareye yakın bir plan özelliği göstermektedir. Mezar odaları içerisinde I ve III Nolu Mezarlar'da seki ya da kline görülmezken II Nolu Mezar'da sekiler oluşturulmuştur. II Nolu Mezar'a sonradan konduğu anlaşılan ince yonu, düz yüzeyli ve kenarlı iki kireç taşı bloktan oluşturulan ölü yatağı, mezarın ikinci kullanım evresi ile ilişkili olabilir. Ancak mezar armağanları dağınık bir vaziyette ele geçtiğinden bu konuda kesin bir yargıda bulunmak çok güçtür. Mezar odalarındaki değinilen düzenlemeler dışında her üç mezarın girişlerinin hemen önünde zemine açılan basamaklı dikdörtgen formlu bölümler de görülmektedir. Olasılıkla bu çukur alanların ölülerin gömü alanlarına yerleştirilmesi için kullanılmış olabileceğini söylemek mümkündür⁵⁹.

(Romanya) bölgesindeki kazılarda kesin olarak MS 2. yüzyıl ortalarına tarihlenen benzer örnekler için (Alicu 1994, 903-905, Lev. 63); Ramat Rahel'in ait olduğu bölgede (İsrail'in merkezi) MS. 1. yüzyılın ortasından MS. 3. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren örnekler için bk. Jackson - Tal 2016, 574.

50 Gençler-Güray 2011, 247, fig. 7.6-8.

51 Harden 1958, 56-57, fig. 24; Isings 1957, 43, form. 28b; Oliver 1992, 115, fig. 2, no. 16.

52 Perlzweig 1961, 4; Heres 1968, 185; Cahn-Klaiber 1977, 29-30; Pastutmaz 2001, 15.

53 Kandillerin üretim merkezi olarak Knidos önerilmektedir (Bailey 1988, 327; Mandel 1988).

54 Perlzweig 1961, 4; Heres 1968, 185; Cahn-Klaiber 1977, 29-30.

55 Winter 1903, lev. 372, no. 5.

56 Schneider 2013, 253, fig. 5; Ferrazzoli 2010, 41, fig. 10

57 Vermaseren 1987, lev. CXLVII, no. 667.

58 Çekilmez 2013, 208, fig. 8-9.

59 L. Zoroğlu, Klasik ve Hellenistik dönemlere tarihlenen Kelenderis yer altı kaya mezarlarındaki benzer şekildeki çukurların girişin her iki yanı ve karşısında olmak üzere üç sekinin oluşmasını sağladığını ve olasılıkla bu çukur alanların ölülerin gömü alanlarına yerleştirilmesi için kullanılmış olabileceğini

Mezarların cephelerinin işlendiği ana kayanın yüzeyinde kısmen kaba yonu yapıldığını söylemek mümkündür. Mezarların kareye yakın ölçülere sahip girişleri, derinlikleri 0,14- 0,24 m arasında değişen dörtgen nişlerin merkezine konumlandırılmıştır. Burada girişlerin bir niş içine alınması olasılıkla girişlere portal bir etki verilmeye çalışıldığını düşündürür⁶⁰. Korykos Nekropolü'ndeki kaya mezarlarının birçoğunda girişin bir niş içine yerleştirilmesi uygulaması görülür. Bu nişler bazen dörtgen bazen de üstü kemerli olarak düzenlenmiştir.

Mezar girişlerinin doğusunda ve batısında ise çeşitli kabartmalar görülmektedir. I Nolu Mezar'ın girişinin hemen doğusunda 0,29 x 0,84 m ölçülerinde kaya yüzeyinde 0,17 m çıkıntılı olarak işlenmiş dörtgen formlu bir sunak görülmektedir. Bu sunaktan biraz farklı olarak II Nolu Mezar'ın girişinin 0,51 m doğusunda ana kaya zemininden 0,74 m yüksekte 0,24 x 0,24 m ölçülerinde niş içinde küçük bir sunak daha işlenmiştir. Ancak bu örnek I Nolu Mezar'dan farklı olarak kaya yüzeyine oyuğu şeklindedir. Hem ebat hem de işleniş şekli bakımından her iki sunak arasında benzerlik bulunmamaktadır.

Kentin kaya mezarlarının çoğunda benzer şekilde kabartma ya da oyuğu olmak üzere iki farklı tip sunak⁶¹ işlenmiştir. Bazı örneklerde sunakların sayısı birden fazla olabilmektedir. Birkaç örnekte ise sunaklarda yazıt görülmektedir. Sunakların form ve işçiliklerindeki farklılığı, mezarlara çeşitli dönemlerde gömüler yapıldığı ve olasılıkla bu gömüler sonrasında ikinci ya da üçüncü sunakların işlenmiş olabileceğiyle açıklamak mümkündür. Sunakların yapım şekli bağlamında, cepheden çıkıntı yapan örneklerin olasılıkla kaya mezarının cephesinin ilk oluşturulduğu dönemde yapılmış olması muhtemeldir. I Nolu Mezar'ın girişinin hemen yanındaki sunak da bu şekilde oluşturulmuş olmalıdır. Diğer sunak ise II Nolu Mezar ile III Nolu Mezar arasında yüzeye oyularak işlenmiştir. Sunağın kaya yüzeyine oyularak yapılması, olasılıkla mezarın sonraki kullanım dönemleriyle ilişkilendirilmelidir. E. Aşkın, Korykos Nekropolü üzerine yaptığı çalışmada, kentteki lahitlerin hemen hepsinde yüzeyden çıkıntı yapacak şekilde sunakların işlendiğini ve bu sunakların lahitlerin daha tasarımı aşamasında planlandıklarını belirtir⁶². Bu bağlamda lahitlerde daha ilk tasarımı aşamasında sunakların işlendiği kabul edilirse, kaya mezarlarında da benzer uygulamanın yapılmış olması muhtemeldir. Buradan yola çıkarak I Nolu Mezar'daki sunağın mezarın ilk tasarımı aşamasında, diğer sunağın ise sonraki kullanım evrelerinde işlendiğini söylemek mümkündür.

Sunaklar dışında II ve III Nolu Mezar'lar arasında kalan bölümde aşırı bozulmuş kabartma bir büst betimlenmiştir. Önemli oranda tahrip olan figürün yüzeyden çıkıntılı olarak işlenmiş olması yine I Nolu Mezar'da görülen sunaklarla benzer şekilde, yani mezarın ilk inşası sırasında yapıldığını işaret eder. Kentte benzer tasvirlerin, kaya

belirtmektedir (Zoroğlu 2000, 123.)

60 Eliüşük 2015, 124.

61 Dağlık Kilikia'da kırsal yerleşimlerde yuvarlak sunakların mezar sunağı olarak yaygın kullanımları bilinmektedir. Yuvarlak sunakların Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde nekropollerde kullanılmaya başladıkları ve mezar stellerinin görevlerini üstlendikleri görülür (Aydınoğlu 2012, dn. 20). Olasılıkla Korykos mezarlarına da bu gelenek doğrultusunda yerleştirilmiş olmalıdır.

62 Aşkın 2012, 11.

mezarlarının cephelerinde kullanıldığı görülmektedir (fig. 32-33). Bu şekilde işlenmiş kabartmaların Adamkayalar'da Hellenistik Dönem'e kadar gittiği de bilinmektedir⁶³. Dolayısıyla bu kabartmaların varlığı, kaya mezarlarının bu dönemde inşa edilmiş olabileceğini de düşündürmektedir.

Mezarlarda Ölü Gömme Geleneği

Buluntulardan da anlaşılacağı üzere bu mezarlara iki farklı dönemde yani MÖ 1. yüzyıl ile MS 1.-2. yüzyıllar arasında gömü yapıldığı anlaşılmaktadır. Buluntular arasında özellikle II Nolu Mezar'da MÖ 1. yüzyıla ait Stannoid Pyxis'in (kat. no. 8, fig. 15) varlığı oldukça önemlidir. Bu tip vazoların benzer örnekleri mezar armağanı olarak karşımıza çıkmaktadır. L. Zoroğlu, bu tip bir vazonun Hadra Hydriaları ile birlikte değerlendirdiği çalışmasında, vazonun olasılıkla kremasyon kabı olarak kullanılmış olabileceği üzerinde durur⁶⁴. Ayrıca Kanytelis'de ortaya çıkarılan ve MÖ 1. yüzyılın sonlarına tarihlenen ve bugüne kadar Olba Bölgesi'nin en erken kaya mezarları olarak kabul edilen dokuz mezardan⁶⁵ birinde tespit edilen yazıtta, bir karı kocaya ait kremasyon kalıntılarının aynı larnaksın içinde muhafaza edilerek mezara konduğu anlatılmaktadır⁶⁶. Yazıtta larnaksın içine konmuş olması vurgulandığından, olasılıkla yakılmış olan çiftin külleri bir urnenin içinde olmalıdır⁶⁷. Yine Olba kazılarında MÖ 1. yüzyıla tarihlenen kaya oygu alanda kremasyon işaret eden bir urne mezar da tespit edilmiştir⁶⁸. Mevcut verilerden, bölgede MÖ 1. yüzyılda kremasyon geleneğinin kaya mezarlarında uygulandığı anlaşılmaktadır. Dolayısı ile mezardaki stannoid pyxisin varlığını da olası bir kremasyonla ilişkilendirmek mümkündür. Buna bağlı olarak ta bu mezarların ilk kullanım evresinde kremasyon gömünün varlığından söz etmek hiçte yadsınacak bir sonuç olmasa gerek.

Kremasyon gömü dışında üç mezarda da çok fazla sayıda kemik parçalarının⁶⁹ ele geçmiş olması mezarlara inhumasyon gömünün yapıldığını da açıkça gösterir. Mezarlara çok fazla bireyin dağınık şekilde gömülmüş olmaları, mezarların sürekli kullanıldığını, olasılıkla bu gömüler esnasında, kemiklerin toplanıp mezar içinde farklı yerlere konarak gömülerin gerçekleştirildiğini göstermektedir (fig. 11). Mezarlara birden fazla gömünün yapılmış olması, mezarların aile mezarı olabileceklerini de akla getirir. Ancak aynı aileden kişilerin daha önceden mezara gömülen yakın akrabalarının kemiklerini bir kenara toplayıp yeni gömü yapmaktan ziyade, onlara hiç dokunmadan hemen yanına ikinci gömüyü yapması beklenir. Dolayısıyla kemiklerin toplanması ya da dağıtılması ölüye saygısızlık olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Bu bağlamda bir mezarda kemiklerin toplanması geleneği olasılıkla mezar kullanımının farklı bir ailenin kullanmaya başlamış olmasıyla açıklanabilir.

63 Durugönül 1989, 156.

64 Zoroğlu 2004, 304.

65 Machatschek 1967, 59.

66 Heberdey – Wilhelm 1896, n.134; Machatschek 1967, taf.11, F6; Durukan 1998, 157; Durukan 2007, 148; Durukan 2011, 159.

67 Durukan 2011, 159.

68 Akçay 2018, 197-219.

69 Mezardaki iskeletler üzerine kazı yapıldığı dönemde antropolojik bir çalışma yapılmamıştır. Bu yüzden mezarlara kaç bireyin gömüldüğü bilinmemektedir.

Mezarlarda yoğun olarak görülen inhumasyon gömüler olasılıkla mezarların ikinci kullanım evresi olan MS 1.- 2. yüzyıla ait olmalıdır. Bu döneme ait cam buluntuların fazlalığı dikkat çekmekte olup sayıca en fazla olanı ise unguentariumlardır. Unguentariumların cenaze törenleriyle⁷⁰ doğrudan ilintili oldukları bilinmektedir⁷¹. Bu durum, cenaze törenlerinde şarap, yağ ve koku ile yapılan libasyon sonrasında boşalan unguentariumların mezara konması ve gömü sırasında ölüye gösterilen onurlandırmanın bir sembolü olarak kabul edilmektedir⁷².

Burada önemli bir başka veri de III Nolu Mezar'daki pişmiş toprak Attis figürinidir. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde pişmiş toprak Attis figürinlerinin, mitolojisine bağlı olarak ölümsüzlük simgesi olarak konduğu bilinmektedir⁷³. Mezarlara mitine bağlı olarak konduğunu düşündüğümüz Attis'in, mezar hediyelerinin konmasındaki ilişki göz önüne alındığında öteki dünyada tekrar canlanmanın ya da hayata tekrar gelineceği inancıyla ilişkili olmalıdır.

Sonuç

Korykos antik kenti nekropol alanlarının büyük bir bölümünün kayalık olması, kaya mezarların nekropolün genelinde yaygın bir şekilde kullanılmasına ortam hazırlamıştır. Bu yüzden de Korykos nekropolünde çok farklı mezar tipleri olmakla birlikte sayıca en fazla olanı kaya mezarlarıdır.

Korykos'ta bugüne kadar yapılan çalışmalarda MS 2. yüzyıl öncesine tarihlenen herhangi bir kaya mezarı tespit edilememiştir⁷⁴. Ancak, kentin 4 km kadar doğusundaki Elaiussa-Sebaste'de MS 1. yüzyıla işaret eden bir kaya mezarına rastlanmıştır⁷⁵. Kanytella'da ise iki kaya mezarı üzerindeki yazıt, bunların MS 1. yüzyılda yapıldıklarını düşündürmekle birlikte, saptanan yazıtlardan biri mezarın MS 2. yüzyıla ait olduğunu göstermiştir⁷⁶. Bu bilgilerin yanı sıra M. Durukan, Olba'da, yukarıda tipolojik özelliklerini verdiğimiz kaya mezarı⁷⁷ geleneğinin MÖ 1. yüzyılın sonları ile MS 1. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmış olabileceğini belirtmektedir⁷⁸.

Bu çalışmada ele alınan kaya mezarlarından özellikle Korykos II Nolu Mezar'da MÖ 1. yüzyılda basıldığı bilinen sikkeler ile aynı tarihlere ait seramik buluntuların varlığı, mezarların ilk kullanım evresinin MÖ 1. yüzyıl, ikinci kullanım evresinin ise cam ve diğer buluntularla birlikte MS 1-2. yüzyıllar olduğunu göstermektedir.

70 Değerlendirilen unguentariumların dipsiz yani kendi başlarına kolay bir şekilde ayakta duramamaları, bunların tek kullanımlık olduğunu ve sadece içindeki sıvıyı taşımak amacıyla yapıldıklarını, bu nedenle de cenaze törenleriyle ilişkilendirildikleri bilinmektedir (Vessberg 1952, 140).

71 Gençler-Güray 2011, 247.

72 Anderson-Stajanovic 1987, 121.

73 Baydur 1998, 110.

74 Aşkın 2012, 136.

75 Schneider 2003, 262; Schneider – Morselli 2013, 246-248.

76 Aydınoglu 2012, 143.

77 M. Durukan, bu mezar formunun Anadolu'nun pek çok bölgesinde oldukça eskiye tarihlenmesine rağmen, Roma İmparatorluk Dönemi öncesinde Olba Kültürü'ne yabancı olan formlardan biri olduğunu ve yeni bir mezar formunun ortaya çıkışını yeni bir kültürün yani Roma'nın etkileriyle açıklar (Durukan 2001, 149).

78 Durukan 2006, 72.

Bu bağlamda Korykos ve çevresindeki kaya mezarlarının kullanım dönemleri için bugüne kadar önerilen tarihler göz önüne alındığında, burada değerlendirilen kaya mezarlarının, bölgedeki en erken kaya mezarları olduklarını söyleyebiliriz.

Korykos Nekropolü'nde birbirinden farklı tipte kaya mezarları görülmektedir. Bunlar cephe özelliklerine göre; üstü kapalı ön odalı, üstü açık ön odalı ve ön odasız kaya mezarları olmak üzere sınıflandırılabilir. Bu durum olasılıkla mezarın oyulduğu kayanın konumuyla ilintili olmalıdır. Bu sınıflandırmalar dışında mezarların cephe tasarımlarında da farklı uygulamalar göze çapar. Bazı örneklerde mezar girişleri dörtgen ya da kemer şeklinde sığ nişler ile çevrenirken bu uygulamanın yapılmadığı örnekler de bulunmaktadır. Mezarların cephe tasarımının dışında, mezar girişlerinin sağına, soluna ya da üst bölümüne bir başka ifadeyle kayanın elverişli yerlerinde, sunak ve insan figürlü kabartmaların işlendiği örnekler de mevcuttur. İnsan figürü kabartmaları; tek erkek ya da kadın, yan yana duran kadın ve erkek şeklinde betimlenmiştir. Figürlerin bazıları yüzeyden çıkıntılı işlenirken bazı örneklerde nişler içinde tasvir edilmiştir. Sunaklarda ise kaya yüzeyinden kabartma ve yüzeye oyuğu olarak yapılmış örnekler, hem aynı mezarda birlikte hem de farklı mezarlarda tekil olarak işlenmişlerdir.

Kaya mezarları genel olarak dörtgen plan şemaları gösterirken, mezar odalarının tasarımında farklı uygulamalar olduğu görülmektedir. Mezar odalarında; klineler mezarın bir bölümünde hiç yapılmazken bazı örneklerde farklı şekillerde karşımıza çıkar. Bunları; kayaya oyuğu klineler, kesme blok taşla oluşturulan klineler, birden çok katlı klineler olmak üzere sınıflandırmak mümkündür. Bu sınıflandırmalardan da anlaşılacağı üzere, mezarların cephe tasarımlarında olduğu gibi mezar odası tasarımlarında da bir standardın oluşmadığı anlaşılmaktadır.

Kaya mezarlarının cephe ve mezar odalarının plan özellikleri göz önüne alındığında çok farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Bu tasarım farklılıkları arasında kronolojik bir ayırım yapılabilir mi sorusunu cevaplamak amacıyla II Nolu Mezar üzerinde durmakta yarar görüyoruz. Korykos II Nolu Mezarı'nda ele geçen buluntular, mezarın iki farklı kullanım evresine sahip olduğunu çok kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu evrelerden ilki MÖ 1. yüzyılı, ikinci evresi ise diğer iki mezarda olduğu gibi MS 1-2. yüzyıla işaret etmektedir. Bahse konu mezarların cephelerinde I Nolu Mezar'da yüzeyden kabartma şeklinde bir sunak, II ve III Nolu Mezarlar arasında ise aşırı bozulmuş iki büst görülmektedir. Bunlardan biri kaya yüzeyinden kabartma şeklinde yapılırken diğeri ise kaya yüzeyine oyuğu olarak işlenmiştir. Ayrıca kaya yüzeyine oyuğu olarak işlenmiş küçük ebatlarda bir de sunak bulunmaktadır. Bu üç mezarda görülen uygulamaları kentteki diğer kaya mezarlarında da görmek mümkündür. II Nolu Mezar'ın ilk kullanım evresinin MÖ 1. yüzyıl olması, olasılıkla mezarın bu ilk evresinde yapılmış olduğunu düşündüğümüz kabartma büstün kaya mezarlarındaki varlığının da MÖ 1. yüzyıla kadar gidebileceğini göstermiştir. Ayrıca mezar cephelerinde görülen ve kaya yüzeyine oyularak yapılan bezemeler de olasılıkla mezarın ikinci kullanım evresine ait olmalıdır. Bu tespite karşın MS 1. yüzyılda yapıldığı anlaşılan I Nolu Mezar'ın girişinin hemen yanında kabartma olarak verilen sunağın varlığı, mezar cephelerine kabartma veya oyuğu şeklinde

işlenen figürlerin, mezarların sadece birkaç kez kullanıldığını işaret ettiğini, mezarlar arasındaki kronolojik ayırmda, kesin bir tarihleme için bir kıstas oluşturmadığını söylemek mümkündür.

Ayrıca burada ele alınan mezarlar Olba Bölgesi ve Korykos kenti ölü gömme geleneklerine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Korykos'ta bugüne kadar yapılan çalışmalarda, Hellenistik Dönem'den MS 2. yüzyıl ortalarına kadar mezarlarda kremasyon gömünün hakim olduğu ve bu gömü geleneğinin doğal sonucu olarak anılan tarih aralığında kentte nekropol alanlarının oluşmadığı ya da geleneğe bağlı olarak mezarların yok olduğu üzerine bir değerlendirme yapılmıştır⁷⁹. Buna karşın Olba Bölgesi'nde MÖ 1. yüzyılın sonları ile MS 1. yüzyılın başlarından itibaren Roma kültürüne ait kaya mezarlarının ortaya çıktığı ve bu tarih aralığından sonra yoğun olarak kullanılmış oldukları da bilinmektedir⁸⁰. Her iki değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere Olba Bölgesi'nde kaya mezarı geleneğinin MÖ 1. yüzyılın sonlarından itibaren başladığı bilinirken Korykos'ta kaya mezarı geleneğinin MS 2. yüzyılda ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Aynı bölgedeki kaya mezarlarına ilişkin oluşturulan bu kronoloji farkı, bugüne kadar sadece mezarların yapısal özelliklerine dayalı yorumlarla ortaya konmaya çalışılmıştır. Belki de bu çalışma ile ilk kez bahse konu kronoloji farkı mezarların yapısal özelliklerinin yanı sıra içerisinde ele geçen buluntularla da desteklenmiş oldu. Böylece Korykos'ta tesadüfen ortaya çıkarılan üç kaya mezarı ve buluntuları üzerine yaptığımız bu çalışma, kentteki kaya mezarı geleneğinin bugüne kadar yapılan çalışmalarda ileri sürüldüğü gibi MS 2. yüzyıla ait olmadığını, bahse konu geleneğin MÖ 1. yüzyıla kadar gittiğini de kesin ve somut bir şekilde ortaya koymuştur.

Bugüne kadar yapılan çeşitli araştırma ve çalışmalarda MÖ 2-1. yüzyıllarda Korykos kent merkezinin dışında kalan alanlarda dağınık halde kırka yakın Hellenistik Dönem'e tarihlenen polygonal⁸¹ taş duvarlı mezar⁸² tespit edilmesine karşın, kent merkezinde bir nekropol alanın belirlenememiş olması kremasyon gömü ile açıklanmıştır. Hatta buna dayanarak ta merkezde bir nekropol alanının oluşmadığı ileri sürülmüştür⁸³. Bu çalışmada incelenen II Nolu Mezar'da ele geçen kremasyon vazosu, ileri sürülen bu görüşü destekleyen önemli bir veri olup kentte kremasyon gömü geleneğinin varlığını çok net olarak kanıtlamaktadır. Ayrıca bu vazo, bölgede kremasyon gömü için sadece basit urne tipi mezarların kullanılmadığını, bunun yanı sıra kaya mezarlarının da aynı amaçla kullanılmış olabileceğini de göstermiştir. Korykos'ta Hellenistik Dönem'de kaya mezarlarında her ne kadar kremasyon gömü geleneği kanıtlanmış olsa da bu gömü geleneğinin yaygın olup olmadığı ile ilgili kesin bir yargıda bulunmak güçtür. Ne yazık ki bu dönemde kentte inhumasyon gömünün

79 Durukan 2005, 107 vd.; Durukan 2007, 147-164.

80 Olba Bölgesi'nde bugüne kadar yapılan çalışmalarda, en erken kaya mezarı örneklerinin Kanytelis'in batısındaki Çanakçı Nekropolisi'nde (Durukan 2011, 185, res. 13; Aydınoglu 2012, 158, res. 24a) olduğu ve olasılıkla da MÖ 1. yüzyılın sonlarına ait oldukları belirtilir (Machtaschek 1967, 59; Durukan 2011, 159). Ayrıca Elaiussa Sebaste'de son yıllarda yapılan kazılarda MÖ 1. yüzyılın sonlarına tarihlenen kaya mezarları tespit edilmiştir (Durukan 2006, 72; Durukan 2011, 159-160).

81 Kilikia Bölgesi polygonal taş duvarlı mezarlar için bk. Tırpan 1990, 405-424; Söğüt 2006, 102.

82 Durukan 2011, 45; Aşkın 2010, 86-88.

83 Durukan 2005, 107 vd.; Durukan 2007, 147-164; Durukan 2011, 160; Aşkın 2010, 87- 88.

varlığı hakkında herhangi bir veri bugüne kadar ele geçmiş değildir. Ancak bu çalışma ile Korykos'ta inhumasyon gömünün en erken MS 1. yüzyılda tercih edilmiş olduğu da ortaya konmuş oldu.

Katalog

(Katalogda kullanılan kısaltmalar; AÇ: Ağız Çapı, KÇ: Kaide Çapı, Y: Yükseklik, U: Uzunluk, Ç: Çap, Ağır: Ağırlık, KY: Kalıp Yönü)

Katalog No: 1

Figür No: 6

Eser Adı: Cam Unguentarium

Buluntu Yeri: I Nolu Mezar

Ölçüler: Y: 18,6 cm, KÇ: 3,4 cm

Tanım: Açık yeşil renkli saydam cam. "Tüp Biçimli Unguentarium". Boynun üst bölümü itibarıyla eksiktir. Serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir. Uzun ve dar boynu, hafif konik, gövdeye geçerken aletle daraltılmıştır; boğum yapmaktadır. Dip kısmı hafif iç bükeydir. Yüzeyde yer yer irrizasyon, aşınma tabakası ve toprak patenası görülür. Camda matlaşma ve habbeler var.

Tarih: MS 1.-2. yüzyıl.

Referans: Gençler 2009, 52-53, res. 27-28; Yurtseven 2006, kat. no. 41-42; Whitehouse 2002, 249, res. 424; Çakmaklı 2012, kat. no. 8.1; Özet 1998, kat. no.49b; Rowe 2004, fig. 146.1.

Katalog No: 2

Figür No: 7

Eser Adı: Cam Kâse (Isings Form 12)

Buluntu Yeri: I Nolu Mezar

Ölçüler: Y: 4,1 cm, AÇ: 7,3 cm, KÇ: 4,1 cm

Tanım: Açık yeşil renkli saydam cam. "Düz Kesme Ağızlı, Karınlı Kâse". Eserde yer yer kırık ve eksiklikler mevcuttur. Serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir. Hafif dışa dönük kısa, düz ağızlı; dibe doğru genişleyen gövdeli ve hafif iç bükey diplidir. Yüzeyde irrizasyon, aşınma ve bej renkli toprak patenası görülmektedir. Camda matlaşma ve habbeler var.

Tarih: MS 1. yüzyıl

Referans: Czurda-Ruth 2007, 67, no. 155, lev. 8.; Stern 2001, 46, no. 18; Gençler 2009, 175, res. 19, kat. no. 50; Gençler-Güray 2011, 266, fig. 8.1; Çakmaklı 2012, kat. no. 3.2; Özet 1998, kat. no. 19; Bonomi 1996, 160-161, kat. no. 358-362; Lighfoot - Arslan 1992, 67, no. 26; Isings 1957, 27; Bilgin - Okunak 2011, 138, res. 22.

Katalog No: 3

Figür No: 8

Eser Adı: Bronz Spatül/Sonda

Buluntu Yeri: I Nolu Mezar

Ölçüler: U: 12, 1 cm

Tanım: Eser kırık olup koyu yeşil patinalıdır. Yuvarlak profilli gövde, zeytin çekirdeği formunda baş, omu-

zlardan genişleyip uç kısma doğru daralan düz ağızlıdır.

Tarih: MS 1.- 2. yüzyıl. (Benzer örnekler, genel olarak Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Kontekste göre eser, MS 1.yüzyıla ait olmalıdır.)

Referans: Gürlü 2004, 70; Şahin 2018, 158, kat. no. G5-G6; Çelikbaş 2016, kat. no. E36.

Katalog No: 4

Figür No: 9

Eser Adı: Bronz Sikke

Buluntu Yeri: I Nolu Mezar

Ölçüler: Ç: 21 mm, Ağır: 5,3 gr, Ky: 12

Tanım: Sikkenin ön yüzünde şehir tanrıçası oturur halde sağ elinde mısır koçanı tutmaktadır. Tanrıçanın ayaklarının altında nehir tanrısı Kıydos yüzmektedir. Ön yüzde bir konturmak görülmektedir. Arka yüzde Zeus tahtta oturur ve bir elinde Nike diğer elinde ise asa tutmaktadır.

Baskı Yeri: Tarsos

Tarih: MÖ 2.- MS 2. yüzyıl.

Referans: SNG Lycaonia- Cilicia 1956, 348; SNG von Aulock 5983, SNG Righetti 1652; Lindgren I 1620; SNG Post 464.

Katalog No: 5

Figür No: 12

Eser Adı: Bronz Sikke

Buluntu Yeri: II Nolu Mezar

Ölçüler: Ç: 23 mm, Ağır: 6,42 gr, Ky: 12

Tanım: Sikkenin ön yüzünde Athena başı ve arkasında E harfi bulunmaktadır. Arka yüzde Nike sağ elinde çelenk sol elinde palmiye dalı tutar ve sola doğru yürür şekilde betimlenmiştir.

Baskı Yeri: Seleukeia Kalykadnos

Tarih: MÖ 2.-1. yüzyıl

Referans: SNG v.Aulock 1966, 5808; SNG Lycaonia- Cilicia 1956, 196; Ziegler 1989, 396.

Katalog No: 6

Figür No: 13

Eser Adı: Bronz Sikke

Buluntu Yeri: II Nolu Mezar

Ölçüler: Ç: 20 mm, Ağır: 5,47 gr, Ky: 12

Tanım: Sikkenin ön yüzünde Tyche işlenmiştir. Tyche'nin başında kent suru (polos) görülmektedir. Arka yüzde Ayakta duran Hermes Petasos (seyahat şapkası) giymiş şekildedir.

Baskı Yeri: Korykos

Tarih: MÖ 1. yüzyıl

Referans: SNG v.Aulock 1966, 5678; SNG Lycaonia- Cilicia 1956, 115.

Katalog No: 7

Figür No: 14

Eser Adı: Bronz Sikke

Buluntu Yeri: II Nolu Mezar

Ölçüler: Ç: 21 mm, Ağırlık: 6,73 gr, Ky: 12

Tanım: Sikkenin ön yüzünde Tyche işlenmiştir. Tyche'nin başında kent suru (polos) görülmektedir. Arka yüzde Ayakta duran Hermes Petasos (seyahat şapkası) giymiş şekildedir.

Baskı Yeri: Korykos

Tarih: MÖ 1. yüzyıl

Referans: SNG v.Aulock 1966, 5678; SNG Lycaonia- Cilicia 1956, 115.

Katalog No: 8

Figür No: 15

Buluntu Yeri: II Nolu Mezar

Eser Adı: Pişmiş Toprak Stamnoid Pyxis

Ölçüler: Y: 18,6 cm, AÇ: 7, 5 cm, KÇ: 7,6 cm

Tanım: Eserin kenar, gövde ve kaidedeki eksik bölümleri tamamlanmıştır. Kulplardan bir tanesi sağlam, diğerinin ise yarısı eksiktir. Sıkı, gözeneksiz kil yapısı vardır. Kırmızımsı kahverengi (2,5 YR 4/6) renkli daldırma astar; kaliteli, parlak ve hafif sabunumsudur. Astar kabın iç kısmında boyun bölümüne kadar uygulanmıştır. Kap, yuvarlak ucla sonlanan dik ağız kenarlı, kısa, geniş boyunlu, ovoid gövdeli, profillendirilmiş yüksek ayaklıdır. Yatay kulpları omuz bölümüne aplik edilmiş, ortası gövdeye yapışacak şekilde yükseltilip yuvarlatılmış, dikey görünüm kazanmış "süs kulp" görünümündedir. Kulpların izahında çift sıra bant şeklinde yiv, yivlerin altında krem/beyaz boya ile tek sıra nokta bordür bezemesi yer alır. Kabın gövde bölümünde üstte kabı çevreleyen stilize asma yaprağına benzer bitkisel bezeme ve bu bezemeye kesişen kulpların altından aşağıya uzanan "S" biçiminde kıvrık dal süslemesi bulunur. Alt gövde de yine krem/beyaz boya ile belli bir düzeni olmayan, kabı çevreleyen, paralel bant şeklinde bitkisel dal ve bu dala asılı olarak çelenk ile çelenk aralarında aşağıya sarkan kıvrımlı dal bezemesi bulunur.

Tarih: MÖ 1. yüzyılın ilk yarısı

Referans: Reisner v.d. 1924, 306, fig. 185, 11; Hayes 1985, 21, tav. III, 1-2.

Katalog No: 9

Figür No: 16

Buluntu Yeri: II Nolu Mezar

Eser Adı: Pişmiş Toprak Testi

Ölçüler: Y: 12, 5 cm, AÇ: 3, 9 cm, KÇ: 4,6 cm

Tanım: Yonca ağızlı, ince kısa silindirik boyunlu, basık küresel gövdeli alçak halka kaideli dikey şerit kulpludur. Kulp, boyun başlangıcı ile omuza bağlanmıştır. Açık kırmızı (2,5 YR 7/6) renkli hamur; gümüş mika ve az miktarda kireç tanecığı katkılı, iyi elenmiş, sıkı ve gözeneksizdir. Kırmızımsı kahverengi (2,5YR 4/6) renkli daldırma astar; ince, mat ve hafif sabunumsudur. Astarta yer yer aşınma ve dökülmeler vardır. Yüzeyde yer yer kireç patlamalarına gözenekler görülür. Astar renginde yer yer açık ve koyu ton farklılığı mevcuttur.

Tarih: MÖ 1. yüzyıl.

Referans: Crowfoot-Kenyon 1957, 340, fig. 82, 3; Hayes 1985, 44, tav. IX, 6.

Katalog No: 10

Figür No: 17

Buluntu Yeri: II Nolu Mezar

Eser Adı: Kalıp Yapımı Pişmiş Toprak Kâse Parçası

Tanım: Kalıp yapımı kâse parçası. Kırmızı (2,5 YR 5/6) renkli hamur; az miktarda gümüş mika ve kireç

tanecığı katkılı, iyi elenmiş, sıkı ve gözeneksizdir. Kırmızı (2,5 YR 4/8) renkli oldukça kaliteli astar; katkısız, parlak ve sabunumsudur. Dışta fiyonk süsü ile oluşturulmuş, friz/bant içinde ters duran palmye ağaçları ve bu ağaçlara bağlanmış çelenkler ve onun içerisinde başını geriye döndürmüş kuş figürü ve çelengin altında iki adet rozet süsü betimlenmiştir. Frizi altta sınırlayan fiyonk süsünde, asma yaprağına benzer bir bitki süsü buna bağlanmış durumdadır. Sahneyi üstte sınırlayan fiyonk süsünün üzerinde ters duran minik palmye ağaçları ve arasında yumurta dizisi görülmektedir.

Tarih: MS 2. yüzyıl.

Referans: Dragendorff 1835, taf. III, 37; Knorr 1910, 45, taf. VII, 2; Knorr 1919, 98, 112, Beames 2005, 85-89, no. 1-52.

Katalog No: 11

Figür No: 18

Buluntu Yeri: II Nolu Mezar

Eser Adı: Kaburgalı Cam Kâse (Isings 17)

Ölçüler: Y: 4,5 cm, AÇ: 9, 5 cm, KÇ: 3,4 cm

Tanım: Açık yeşil renkli saydam cam. Kasenin ağız kenarı ve gövdenin çok az bir kısmında görülen kırıklar ve eksikliklerin yanı sıra gövde üzerinde çatlaklar vardır. Kalıba üfleme tekniği ile üretilmiştir. Ağız kenarı hafif dışa dönük, yarım küre gövdeli, omuz hizasında aletle şekillendirilmiş ince kaburga, hafif iç bükey dip. Yüzeyde irrizasyon, aşınma ve bej renkli toprak patenası görülmektedir. Camda matlaşma ve habbeler var.

Tarih: MS 1. yüzyıl.

Referans: Von Saldern 1980, 12-13; Gençler 2009, 40, kat. no. 43, R. 17; Gençler-Güray 2011, 261, fig. 4. no. 5; Tek 2007, 155; Çakmaklı 2012, 87; Özen 2000, 33, kat. no. 22; Grose 1989, no. 239

Katalog No: 12

Figür No: 19

Buluntu Yeri: II Nolu Mezar

Eser Adı: Cam Unguentarium (Isings 27)

Ölçüler: Y: 12, 1 cm, AÇ: 1, 7 cm, KÇ: 0, 7 cm

Tanım: Açık yeşil renkli saydam cam. “Tüp Biçimli Unguentarium”. Boyun ve ağız kenarının bir bölümü eksiktir. Serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir. Hafifçe yuvarlatılarak içe katlanmış ağız kenarlı, uzun ve dar boyunlu, kısa ve oval biçimli gövdelidir. Yüzeyde irrizasyon, aşınma ve bej renkli toprak patenası görülmektedir. Camda matlaşma ve habbeler var.

Tarih: MS 1.- 2. yüzyıl.

Referans: Çakmaklı 2014, 158; Özen 2000, 34, kat. no. 33; Gençler 2009, kat. 52, lev. IV. res. 108-110; Yurtseven 2006, res. 13, çiz. 7; Wessberg 1952, pl. IX, Çiz. 25; Isings 1957, no. 27; Çakmaklı 2012, kat. no. 8.3, çiz. 9C.

Katalog No: 13

Figür No: 19

Buluntu Yeri: II Nolu Mezar

Eser Adı: Cam Unguentarium (Isings 1957 48a-b)

Ölçüler: Y: 9,1 cm, AÇ: 2,1 cm, KÇ: 1,1 cm

Tanım: Açık yeşil renkli saydam cam. “Armudi Gövdeli Unguentarium”. Gövde bölümünde küçük bir kısım eksiktir. Serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir. Hafifçe yuvarlatılarak içe katlanmış ve dışa profilli

ağız kenarlı, kısa ve silindirik biçimli boyunlu; hafif oval ve kısa gövdeli, düz dipli. Yüzeyde irrizasyon, aşınma ve bej renkli toprak patenası görülmektedir. Camda matlaşma ve habbeler var.

Tarih: MS 1.- 2. yüzyıl.

Referans: Çakmaklı 2012, 90, çiz. 10; Gençler-Güray 2011, 246-247, fig.7.5; Bertelli 1990, 191, fig. 3, çiz. 285, Ölmez 2000, 42-43, kat. no. 48.

Katalog No: 14

Figür No: 22

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Cam Unguentarium (Isings 28A)

Ölçüler: Y: 17, 2 cm, AÇ: 2, 6 cm, KÇ: 3,1 cm

Tanım: Açık yeşil renkli saydam cam. "Tüp Biçimli Unguentarium". Sağlamdır. Serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir. Ağız dışı doğru çekik, silindirik boyun gövdeye doğru genişlemekte, boyundan gövdeye geçişte boğum, armudi gövde, düzleştirilmiş hafif konveks dip. Yüzeyde irrizasyon, aşınma ve bej renkli toprak patenası görülmektedir. Camda matlaşma ve habbeler var.

Tarih: MS 1- 2. yüzyıl.

Referans: Özet 1998, kat. no. 39b, 39c, 40, 41; Gençler-Güray 2011, 265, fig.7.1- 3; Yurtseven 2006, kat. no. 41-42; Gürler 2000, 28-29, kat. no. 10-12; Whitehouse 2002, 137, res. 223; Çakmaklı 2012, kat. no. 8. 1; Çakmaklı 2014, 158; Özet 1998, kat. no. 49b; Rowe 2004, fig. 146. 1.

Katalog No: 15

Figür No: 23

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Cam Unguentarium (Isings 8)

Ölçüler: Y: 12, 5 cm, AÇ: 2, 4 cm.

Tanım: Açık mavi renkli saydam cam. "Tüp Biçimli Unguentarium". Sağlamdır. Serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir. Yuvarlatılmış ağız dışarı doğru eğimli, gövde ve silindirik boyun uzunluk ölçülerinin yaklaşık olarak aynı ve boyun bitiminde daralma, tüp biçimli gövde, hafif konveks dip. Yüzeyde irrizasyon, aşınma ve bej renkli toprak patenası görülmektedir. Camda matlaşma ve habbeler var.

Tarih: MS 1.- 2. yüzyıl.

Referans: Wessberg 1952, pl. IX, Çiz. 25; Isings 1957, no. 27; Özen 2000, 34, kat. no. 23; Gençler 2009, kat. no. 91, çiz. IX. 91; Yurtseven 2006, res.13, Çiz. 7; Çakmaklı 2014, 158.

Katalog No: 16

Figür No: 24

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Cam Unguentarium (Isings 82A1)

Ölçüler: Y: 15, 1 cm, AÇ: 3,2 cm

Tanım: Açık yeşil renkli saydam cam. "Şamdan Biçimli Unguentarium". Sağlamdır. Serbest üfleme tekniği ile üretilmiştir. Hafif dışı taşkın ağız kenarı dışı, yana, yukarı yatay uzanmış, aşağıya doğru genişleyen uzun ve silindirik boyunlu, üçgen biçimli gövdeli, geniş düzleştirilmiş diplidir. Yüzeyde irrizasyon, aşınma ve yer yer bej renkli toprak patenası görülmektedir. Camda matlaşma ve habbeler var.

Tarih: MS 1.- 2. yüzyıl.

Referans: Harden 1958, 56 - 57, fig. 24; Isings 1957, 43, form 28b; Oliver 1992, 115, fig. 2, no. 16.

Katalog No: 17

Figür No: 25

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Pişmiş Toprak Kandil

Ölçüler: Y: 7,1 cm, U: 19,4 cm, KÇ: 7, 5 cm

Tanım: Eserin fitil deliği (Nozzel) ve discus bölümü eksik olup dört parça halindedir. Yapıştırılan büyük parçada bir at başı figürü vardır. Diğer üç parça akanthus yaprağı şeklindeki kulpa ait olmalıdır. Bu parçalardan bir tanesinin altında “Romanesis”in sadece “esis” bölümü okunabilmektedir. Gövde üst bölümünde yani omuz bölümünde baskı palmet süsü vardır. Discusla omuz arasında çift yivli profilli bir geçiş vardır. Kırmızı (2,5 YR 5/8) renkli daldırma astar; gövde üst bölümünde daha çok uygulanmış olup alt bölümünde çoğu yerde uygulanmamıştır. Özellikle alt bölümde akıntı izleri vardır.

Tarih: Broneer Tip XXI: MS 1. yüzyıl.

Referans: Bailey 1972, 78, L.2E; Bailey 1988, Q2688-336, L74; Pastutmaz 2001, 55, kat. no. 60.

Katalog No: 18

Figür No: 26

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Pişmiş Toprak Kandil Yağlığı / Koku kabı

Ölçüler: Y: 6,8 cm, AÇ: 1,4 cm, KÇ: 7,6 cm

Tanım: Yuvarlak gövdeli/ küresel gövdeli, iki kademeli profille basamaklandırılmış hafif alçak yükseklikte bir kaide üzerine oturmaktadır. Gövde üst merkezinde bir açıklık vardır. Bu açıklıktan aşağıya doğru bir profilli alan oluşturulmuştur. Kaide alt kısmı, hafif içbükey profilli olup, ortada çukurluk bulunmaktadır. Açık kırmızımsı kahverengi (5 YR 6/4) renkli hamur; az miktarda gümüş mika ve kireç tanecığı katkılı, sıkı ve gözeneksizdir. Kırmızı (2.5 YR 5/6) renkli daldırma astar; ince ve mattır. Astarla yoğun dökülme ve aşınma görülmektedir. Kaide alt yüzeyi astarsız olup bu kısımda yer yer astara bağlı akma izleri bulunmaktadır.

Tarih: Kontekst içinde MS 1. yüzyıl.

Katalog No: 19

Figür No: 27

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Pişmiş Toprak Figürin / Attis Başı

Ölçüler: Y: 9 cm

Tanım: Kalıp yapımı olan eserin sadece baş kısmı mevcut olup boyundan aşağısı eksiktir. Kırmızımsı sarı (5 YR 7/6) renkli hamur; gümüş mika ve ince tanecikli kum katkılı, sıkı ve gözeneksizdir. Figürün başında sivri uçlu bir başlık, başlık altından alın ve yüze doğru, bukleler halinde inen saçları görülmektedir. Saç, alında sağa ve sola doğru, ortadan ayrılmış bukleler şeklindedir. Uç kısmı kıvrık, alev huzmesi bukleler ve çizgilerle saçlar detaylandırılmıştır. Hafif tombul bir yüze sahip, geniş üçgen alın, dolgun yanaklar ve çeneye sahip, çene altından ikinci bir et katmanı oluşmuştur. Yüz yuvarlak, hafifçe açık olan ağız içe çökük, dudaklar etli, kalın ve geniş bir burnu vardır. Arka yüz kabaca işlenmiş kulaklar ise görülmemektedir.

Tarih: MS 1.- 2. yüzyıl.

Referans: Winter 1903, lev. 372, no. 5; Schneider 2003, 253, fig. 5; Ferrazzoli 2010, 41, fig. 10; Vermaseren 1987, lev. CXLVII, no. 667; Çekilmez 2013, 208, fig. 8-9.

Katalog No: 20

Figür No: 28

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Taş Ağırşak

Ölçüler: Y: 9,5 mm, AÇ: 2 cm, DÇ: 4,5 mm

Tanım: Dışbükey, yüksek, konik gövdelidir. Siyah renkli, (konikleşmiş yarım daire gövdelidir), ortası delik sağlam durumda taş ağırşak. Dış yüzde, özellikle düz dibe doğru çift sıra çizgi süsü şeklinde sığ yiv görülür.

Tarih: Kontekst içinde MS 1.-2. yüzyıl.

Katalog No: 21

Figür No: 29

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Taş Boncuk

Ölçüler: Ç: 1,1 cm, DÇ: 3 mm

Tanım: Yumuşak kireç taşı bir malzemenen yapılmış, gözenekli, ortası delikli boncuk. Dış yüzünde, çok az bir kısımda parlak sim benzeri izler vardır. Boncuğun dış yüzünde, orta kısımda hafifçe çıkıntı şeklinde boncuğu çevreleyen bir hat görülmektedir.

Tarih: Kontekst içinde MS 1.-2. yüzyıl.

Katalog No: 22

Figür No: 30

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Kemik Ağırşak

Ölçüler: Y: 0,7 cm; Ç: 2, 3 cm, DÇ: 1, 7 mm

Tanım: Düz dipli, hafif dışbükey üst gövde bölümlü kemik ağırşak. Ortası delik olup üst bölümde çift sıra kazıma daire yiv vardır. Yine üstteki yivlerler benzer özellikte bir yiv daha görülmektedir.

Tarih: Kontekst içinde MS 1.-2. yüzyıl.

Referans: Karaca 2012, K.00-27, 135; Ayalon 2005, kat. no. 71, 213; Petković 1995, lev. T.XXIX, fig. 1.

Katalog No: 23

Figür No: 31

Buluntu Yeri: III Nolu Mezar

Eser Adı: Kemik İğne

Ölçüler: U: 7,9 cm.

Tanım: Sağlam olan eserin bir ucu sivri, diğer uç kısmı ise kemik genişliğindedir. Eserin bir yüzeyi düzleştirilirken diğer yüzeyi dışbükey bombeli işlenmiştir.

Tarih: Kontekst içinde MS 1.-2. yüzyıl.

Referans: Béal 1983, lev. XXXIII-598; Clair 2003, res. 22e.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akçay 2018 Akçay, T., “Olba’daki Urne Mezar’da Bulunan Ölü Yemeğine Ait Terra Sigillata Seramikleri”, *Cedrus* 6, 197-219.
- Alicu 1994 Alicu, A., *Small Finds from Ulpia Sarmizegetusa*, Bibliotheca Musei Napocensis-9, Cluj-Napoca.
- Anderson-Stajanovic 1987 Anderson-Stajanovic, V. R., “The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria”, *AJA* 91, 105-122.
- Aşkın 2010 Aşkın, E., “Korykos’un (Dağlık Kilikia) Hellenistik Dönemi Üzerine Gözlemler”, *TÜBA-AR* 13, 83-95.
- Aşkın 2012 Aşkın, E., *Dağlık Kilikya’daki Korykos Antik Kentinin Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Kentleşme Süreci*, Mersin Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin.
- Ayalon 2005 Ayalon, E., *The Assemblage of Bone and Ivory Artifacts from Caesarea Maritima, Israel 1st.-13th. Centuries CE*, BAR International Series 1457.
- Aydınoglu 2012 Aydınoglu, Ü., “Kanytella Nekropolisi: Yeni Buluntular Işığında Bir Değerlendirme”, *Adalya* XV, 129-158.
- Bailey 1972 Bailey, D. M., “Crowe’s Tomb at Benghazi”, *BSA* 67, 1-12.
- Bailey 1988 Bailey, D. M., *A Catalogue of the Lamps in the British Museum III. Roman Provincial Lamps*, Londra.
- Baydur 1998 Baydur, N., “Attik Kültü ve Tarsus’da Bulunmuş Attis Terrakotaları”, *Karatepedeki Işık, Halet Çambel’e Sunulan Yazılar* (ed. M. J. Mellink v.d.), 105-113.
- Béal 1983 Béal, J. C., *Catalogue des Objets de Tabletterie du Musée de la Civilisation Gallo-Romaine de Lyon*, Paris, De Boccard.
- Beames 2005 Bemas, H., “Mould-Decorated “Terra Sigillata” from Cenral Gaul in Nicholson Museum”, *Mediterranean Archaeology*, Vol. 18, 83-108.
- Bertelli 1990 Bertelli, G., “I vetri romani nel Museo Archeologico provinciale “F.Ribezzo” di Brindisi”, *Ric St Brindisi*, XII(1980-1987), 187-216.
- Bilgin – Okunak 2011 Bilgin, M. – Okunak, M., “Eumenia Mezar Tipleri ve Ölü Gömme Gelenekleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Eumenia Şeyhlü-Işıklı* (ed. B. Söğüt), 125-144.
- Bonomi 1996 Bonomi, S., *Vetri Antichi del Museo Archeologico Nazionale di Adria*, Giunta Regionale del Veneto.
- Cahn-Klaiber 1977 Cahn-Klaiber, E. M., *Die antiken Tonlampen des archäologischen Instituts der Universität Tübingen. Tübingen Studien zur Archäologie und Kuntsgeschichte III*, Tübingen.
- Clair 2003 Clair, A., *Carvings as Craft, Palatine East and Greco-Roman Bone and Ivor carving Tradition*, Baltimore-Londra, The Johns Hopkins Universty Press, 2003.
- Clairmont 1963 Clairmont, C. W., *The Excavation at Dura Europos, Final Report 4,5, The Glass Vessels*, New Haven.

- Crowfoot – Kenyon 1957 Crowfoot, J. W. – Kenyon, M., *The Objects from Samaria, Samaria-Sebaste III, Reports of the Work of the joint Expedition in 1931–1933 and of the British Expedition in 1935*, London.
- Czurda-Ruth 2007 Czurda-Ruth, B., *Hanghaus I in Ephesos: Die Gläser*, Wien.
- Çakmaklı 2012 Çakmaklı, Ö. D., *Karia Bölgesi Roma Dönemi Cam Kap Tipolojisi (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Ankara.
- Çakmaklı 2014 Çakmaklı, Ö. D., “Roman and Byzantine Glass Workshop in Caria /Karia Bölgesi Roma ve Bizans Dönemi Cam Atölyeleri”, *Anadolu/Anatolia* 40, 153-164.
- Çekilmez 2013 Çekilmez, M., “Aydın Müzesi’nden Bir Grup Terrakotta Figürin”. 4. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu, Eskişehir 14-27 Haziran 2010, 150-165.
- Çelikbaş 2016 Çelikbaş, E., 2005-2014 Parion Kazısı Metal “Bronz, Demir, Kurşun” Buluntuları, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Durlong – Arveillers 1985 Arveillers-Dulong, V. – Arveillers, J., *Le Verre d’époque Romaine : au Musée archéologique de Strasbourg, Ministère de la Culture Editions de la Réunion des musées nationaux*, Paris.
- Durugönül 1989 Durugönül, S., *Die Felsreliefs im Rauhen Kilikien*, BAR Int. Ser. 511.
- Durugönül v.d. 2006 Durugönül, S. – Durukan, M. – Mietke, G., “2004 Yılı Korykos (Kız Kalesi) Yüze Araştırması”, *AST* 25-1, 21-24.
- Durugönül v.d. 2010 Durugönül, S. – Durukan, M. – Aşkın, E. – Kaplan, D., “2008 Yılı Korykos (Kız Kalesi) Yüze Araştırması”, *AST* 27-1, 289-296.
- Durukan 1998 Durukan, M., “Olba Territoriumu’nda Yaşanan Siyasi Gelişmeler”, *Olba* I, 87-95.
- Durukan 2001 Durukan, M., “Eine Studie zu Kultfiguren und Symbolen in Olba”, *Uluslararası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri İstanbul 2-5 Kasım 1999, Varia Anatolica XIII*, 327-348.
- Durukan 2005 Durukan, M., “Monumental Tomb Forms in the Olba Region, *Anatolian Studies, Volume 55*, 107-126.
- Durukan 2006 Durukan, M., “Doğu Dağlık Kilikia’da Mezarlar Üzerinde Görülen Bazı Semboller”, *Adalya* IX, 63-74.
- Durukan 2007 Durukan, M., “Dead Cult in Olba Region During Hellenistic and Roman Periods”, *Anatolia Antiqua* 15, 147-164.
- Durukan 2011 Durukan, M., “Olba Teritoryumunda Hellenleştirme ve Romalılaştırma Politikalarının Arkeolojik İzleri”, *Adalya* XIV, 137-179.
- Dragendorff 1985 Dragendorff, H., “Terra Sigillata: Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik”, *Bonner Jahrbucher* XCVI-XCVII, 18-155.
- Eliüşük 2015 Eliüşük, M., “Bağdat Kırn Örenyeri Yeraltı Tonozlu Örgü Mezarlar”, *Ömer Özyiğit’e Armağan* (ed. E. Okan v.d.), 123-137.
- Ferrazzoli 2010 Ferrazzoli, A. F., “Economy of Roman Eastern Rough Cilicia: Some Archaeological Indicators”, *Meetings between Cultures in the Ancient mediterranean, Atti del XVII International Congress of Classical Archaeology, Rome, 22-26 September 2008, Bollettino di Archeologia Edizione speciale*, 39-50.

- Gençler 2009 Gençler, Ç., Elaiussa Sebaste Antik Yerleşimi Cam Buluntuları (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Gençler-Güray 2011 Gençler-Güray, Ç., “Elaiussa Sebaste’nin Roma Dönemi Cam Buluntuları”, Olba XIX, 233-266.
- Grose 1989 Grose, D. F., “Glass Forming Methods in Classical Antiquity: Some Consideration”, Journal of Glass Studies 26, 25-34.
- Gürler 2000 Gürler, B., Tire Müzesi Cam Eserleri, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Gürler 2004 Gürler, B., Tire Müzesi Bronz Eserleri, Ege Yayınları, İstanbul.
- Hagel – Tomaschitz 1998 Hagel, S. – Tomoschitz, K., Reportorium Der Westkilikischen Inschriftleri, Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris Nr. 22, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften, Band 265, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Harden 1958 Harden, D. B., “Roman Tomb at Vasa: The Glass (Appendix I)”, RDAC, 1958, 46-60.
- Hayes 1985 Hayes, J. W., “Sigillate Orientali”, Enciclopedia dell’ Arte Classica e Orientale, Atlante delle Forme Ceramiche II: Ceramica Fine Romana nel Bacino Mediterraneo (Tardo Ellenismo e Primo Imperio), Roma, 1-96.
- Heberdey – Wilhelm 1895 Heberdey, R. – Wilhelm, A., Reisen in Kilikien, Denkschriften der österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil-hist. Kl., Band 44, Wien.
- Heres 1968 Heres, G., “Die Werkstatt des Lampentöpfers Romanesis”, Forchungen und Berichte, Staatliche Museen zu Berlin X, 185-211.
- Isings 1957 Isings, C., Roman Glass From Dated Finds, Groningen.
- Jackson-Tal 2016 Jackson-Tal, R. E., “Glass Finds”, Ramat Rahel III : Final Publication of Yohanan Aharoni’s Excavations (1954, 1959-1962), Monograph Series 35, Tel Aviv University, Sonia and Marco Nadler Institute of Archaeology, 567-587.
- Jones 1937 Jones, A. H. M., The Cities of Eastern Roman Provinces, Oxford University Press, Oxford.
- Karaca 2012 Karaca, E., “Allianoi’da Bulunmuş Kemik Ağırşak ve Örekeler/ Bone Whorl and Spindles from Allianoi”, İsmail Fazhoğlu Anı Kitabı, 133-138.
- Keil – Wilhelm 1931 Keil, J. – Wilhelm, A., Denkmaler aus dem Rauhen Kilikien, Monumenta Asiae Minoris Antiqua III, Manchester.
- Knorr 1910 Knorr, R., Die Verzierten Terra-Sigillata-Gefässe von Rottenburg-Sumelocenna, Stuttgart.
- Knorr 1919 Knorr, R., Töpfer und Fabriken Verzierter Terra-Sigillata des Ersten Jahrhunderts, Stuttgart.
- Langlois 1947 Langlois, V., Kilikya’da Gezi (çev. R. Balaban), Mersin.
- Lightfoot 1991 Lightfoot, C. S., “A Group of Roman Perfume Bottles from Asia Minor”, Erol Atalay Memorial, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Dergisi I, 107-112.

- Lightfoot – Arslan 1992 Lightfoot, C. S. – Arslan, M., Anadolu Antik Camları; Yüksel Erimtan Koleksiyonu; Ancient Glass of Asia Minor; Yüksel Erimtan Collection, Ankara.
- Lindgren I 1620 Lindgren, H. – Kovacs, F., Ancient Bronze Coinage of Asia Minor and the Levant, San Mateo.
- Maccabruni 1987/1988 Maccabruni, C., “Vetri romani nel territorio di Ticinum”, *Helvatica Archaeologica*, 1987/1988, 111-124.
- Machatschek 1967 Machatschek, A., Die Nekropolen und Grabmaler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien, 1967.
- Oliver 1992 Oliver, A. J., “The Glass”, Laffineur R., MacDonald C.F., La Necropole d’Amathonte. Tombes 113-367, 6. Bijoux, Armes, Verre, Astragales et Coquillages, Squelettes, Nicosie, 101-121.
- Ölmez 2000 Ölmez, F., Tralleis Nekropolünden Bir Mezar ve Buluntuları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın.
- Özen 2000 Özen, S., Die schlichten Gräber von Kaunos und verwandte Bestattungen im westlichen Kleinasien, Kiel., İnternet Yayını. (URL:http://eldiss.unikiel.de/macau/receive/dissertation_diss_00000925).
- Özet 1998 Özet, A., Dipten Gelen Parıltı: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Pastutmaz 2001 Pastutmaz, D., 1988-1998 Yılları Arasında Bulunan Knidos Kandilleri, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Perlzweig 1961 Perlzweig, J., Lamps of the Roman Period, The Athenian Agora VII, Princeton.
- Petković 1995 Petković, S., The Roman items of bone and antler from the Territory of upper moesia (ed. Petar Petković), Beograd.
- Reisner 1924 Reisner, G. A. – Fisher, C. S., Lyon, D. G., Harvard Excavations at Samaria, Cambridge.
- Rowe 2004 Rowe, A. H., Reconsidering Late Roman Cyprus: Using New Material from Nea Paphos to Review Current Artefact Typologies, Department of Classical Archaeology, Universty of Sdney (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Schneider 2003 Schneider, E. E., “Some Considerations on Elaiussa’s North-Eastern Necropolis”, *Olba VII*, 261-73.
- Schneider – Morselli 2013 Schenider, E. E. – Morselli, C., “Elaiussa Sebaste, Rock Tombs between the Theater and the Agora”, K. Levent Zoroğlu’na Armağan (Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu, ed. Mehmet Tekocak), 245-256.
- SNG Cop 348 Milford, W., *Sylloge nummorum Graecorum*, Danish National Museum. Phrygia to Cilicia 29-33, Copenhagen.
- SNG Post 464 von Post, S. E., *Sylloge Nummorum Graecorum*, Sweden I:2, Stockholm.
- SNG v. Aulock 1966 SNG v. Aulock, *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland Sammlung v. Aulock*. 13. Heft, Berlin.
- SNG Righetti 1652 Righetti, J. P., *Münzen der Antike*, Sammlung.
- Söğüt 2006 Söğüt, B., Dağlık Kilikya (Kilikia) Bölgesindeki Çokgen Taşduvarlı Mezarlar, Ege Yayınları, İstanbul.

- Stern 2001 Stern, E. M., Roman, Byzantine and Early Medieval Glass, 10BCE-700CE, Ernesto Wolf Collection, Hatje Cantz Publishers, 2001.
- Strabon XIV Antik Anadolu Coğrafiyası (Geographika: XII-XIII-XIV, çev. A. Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Şahin 2018 Şahin, F., Patara Metal Buluntuları, Ed. Havva İşkan, Ege Yayınları.
- Taştemür 2007 Taştemür, E., Klaros Cam Eserleri, Trakya Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Tek 2008 Tek, A. T., “Arykanda'da Bulunan Antik Cam Eserlere Genel Bir Bakış”, SERES, 153-168.
- Tekocak 2013 Tekocak, M., “Akşehir Nasreddin Hoca Müzesi'nden Bir Grup Cam Eser”, Kaunos/Kbid Toplantıları 2, Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu (ed. Ç. Gençler-Güray), 17-20 Haziran 2010, 127-142.
- Tırpan 1990 Tırpan, A., “Kilikiya Tracheia'da Polygonal Taş Örgülü Duvarlar”, TTK 11.1, 405-424.
- Vermaseren 1987 Vermaseren, M. J., Corpus Cultus Cybelae Attidisque I. Asia Minor, Leiden.
- von Saldern 1980 von Saldern, A., Ancient and Byzantine Glass from Sardis, Cambridge, Massachusetts.
- Wessberg 1952 Wessberg, O., “Roman Glass in Cyprus”, Opuscula Athenesia, 7, 109-161.
- Vessberg – Westholm1956 Vessberg, O. – Westholm, A., The Hellenistic and Roman Periods in Cyprus, Sw Cyprus Exp IV.
- Whitehouse 2002 Whitehouse, D., Roman Glass in The Corning Museum Of Glass, Vol. 1, Hudson Hill Press.
- Winter 1903 Winter, F., Die Typen der Figürlichen Terrakotten. Band III, I - II. Teil. Berlin, Stuttgart.
- Yurtseven 2006 Yurtseven, F., “Tarsus Köylü Garajı Mezarı Buluntuları”, Anadolu/Anatolia 31, 91-121.
- Ziegler 1989 Ziegler, R., Münzen Kilikiens aus Kleineren Deutschen Sammlungen. München.
- Zoroğlu 2000 Zoroğlu, L., “Kelenderis Nekropolü”, Olba III, 115-133.
- Zoroğlu 2004 Zoroğlu, L., “Hellenistic Pottery From Kelenderis”, Praktika 4, 299-310.

Fig. 1 Antik kentin yayılım alanı ve mezarların konumu.

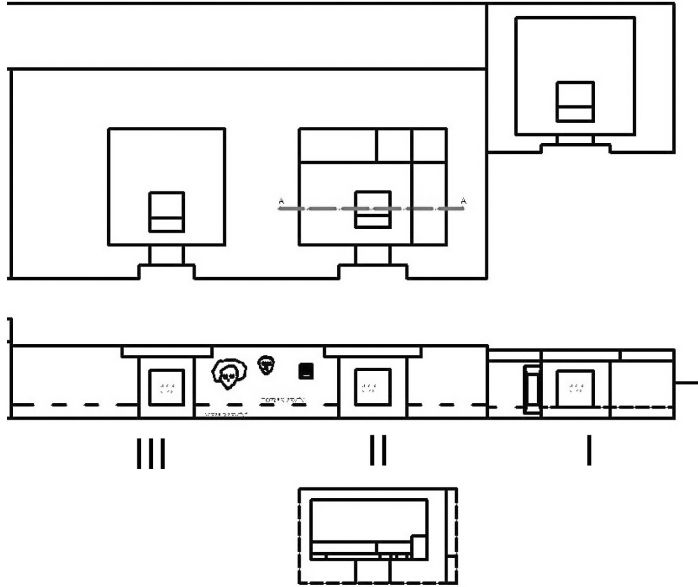

Fig. 2 Mezarların plan ve cephe çizimleri.

Fig. 3 Mezarlar genel.

Fig. 4 1 Nolu mezar cephe.

Fig. 5 1 Nolu mezar odası.

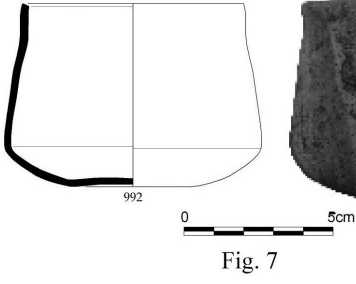

Fig. 7

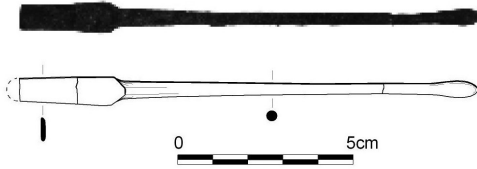

Fig. 8

Fig. 9

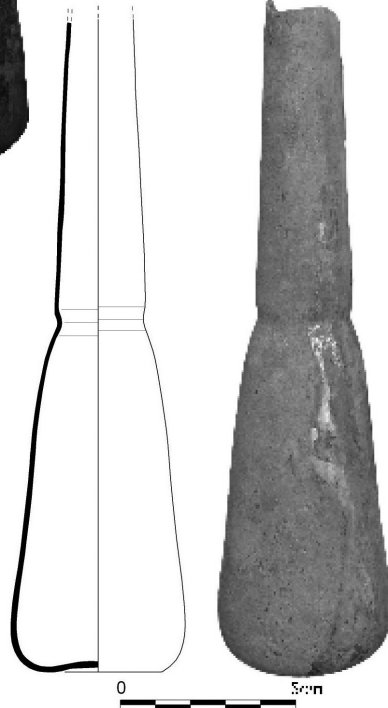

Fig. 6.

Fig. 10 II Nolu mezar cephe.

Fig. 11 II Nolu mezar odası.

Fig. 12

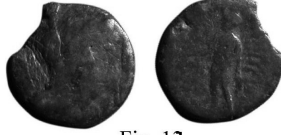

Fig. 13

Fig. 14

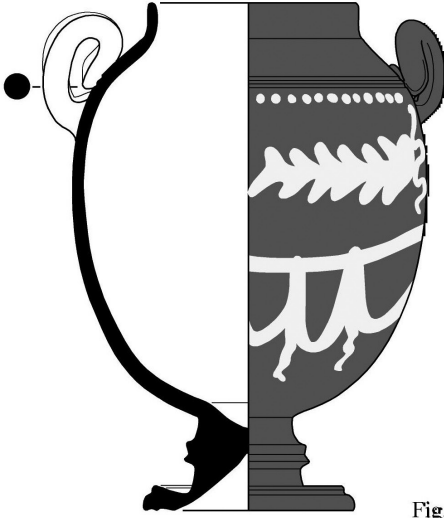

Fig. 15

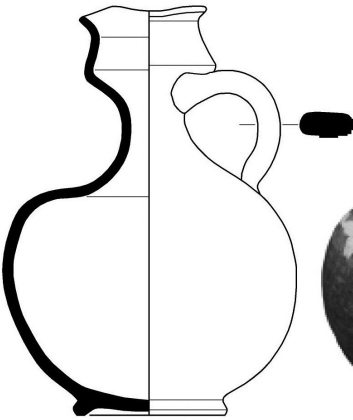

Fig. 16

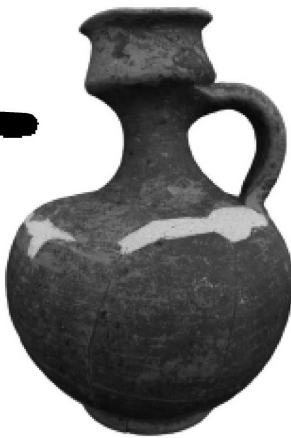
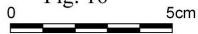

Fig. 17

Fig. 18

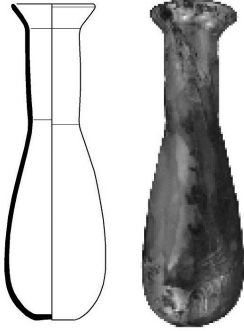

Fig. 20

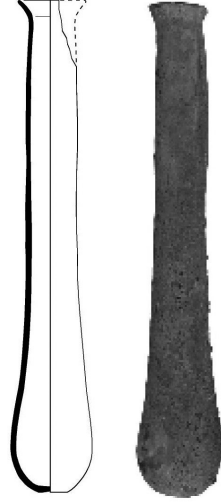

Fig. 19

Fig. 21 III Nolu mezar cephe kabartmaları.

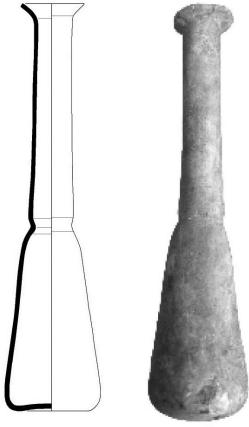

Fig. 22

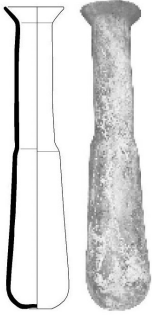

Fig. 23

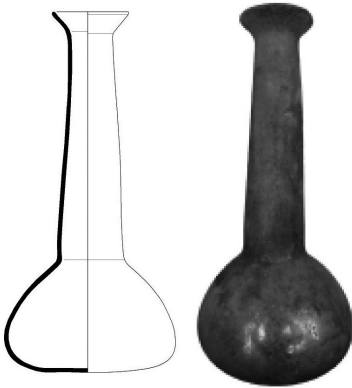

Fig. 24

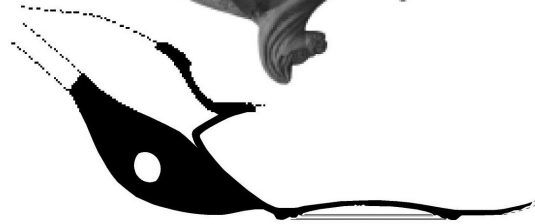
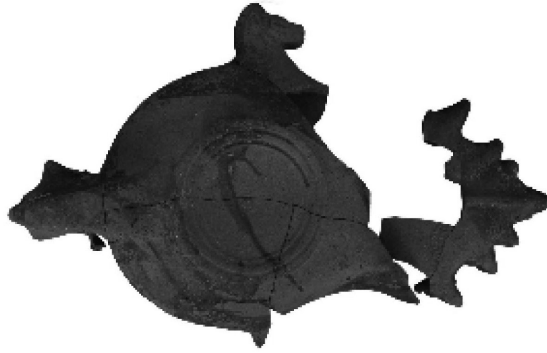

Fig. 25

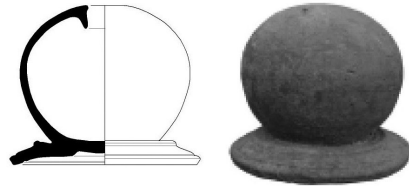

Fig. 26

Fig. 27

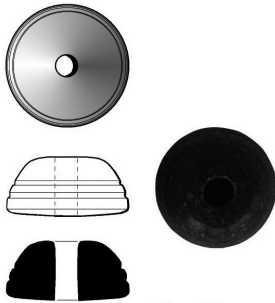

Fig. 28

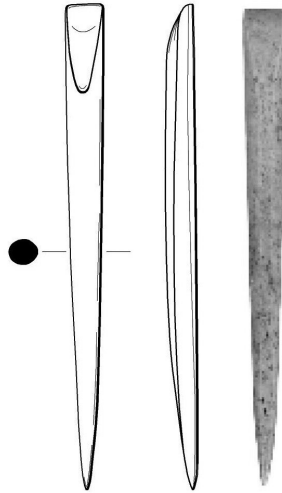

Fig. 31

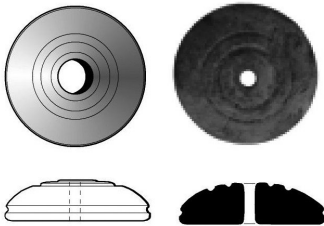

Fig. 30

Fig. 29

Fig. 32 Korykos Nekropolü'nden Karı Koca Büstü ve Sunak Tasvirli Mezar.

Fig. 33 Korykos Nekropolü'nden Kabartmalı Sunak Tasvirli Mezar.

PHASELIS ANTİK KENTİ OSTOTHEKLERİ

Betül GÜREL *

ABSTRACT

Ostotheks of Phaselis

This article aims to reveal the ostothek typology of Phaselis, based on the ostotheks found during the surveys and excavations carried out in necropoleis of Phaselis. In this context, information on the borders of the necropoleis, identification and documentation of tomb types as well as typologies are given first, since no systematic study has been carried out previously in the necropolis areas -northeast, northwest, west- of the city. During documentation, the ostotheks are categorized according to their quantities and form qualities pointing out that the cremation burial method along with the inhumation burials. 90 independent ostotheks, 8 round-shaped rock ostotheks and 9 ostothek lids documented in the city taken into consideration, the ostothek typology of the city is tried to put forward, and some evaluations are made on the basis of artifacts. In this context, the forms of typologically independent ostotheks are square or nearly square. There are tomb inscriptions from the Hellenistic Period on 3 rectangular ostotheks and a door depiction is engraved on an ostothek. Chronologically, it has been determined that the use of ostotheks started from the Late Hellenistic Period and continued until the Roman Period. As a result, it has been revealed that the ostothek typology, which consists of plain-looking square-shaped ostotheks and lids, created without any ornamental element is widely used.

Keywords: Phaselis, Necropolis, Ostothek Typology, Cremation, Hellenistic and Roman Periods.

ÖZ

Bu makale, Phaselis nekropolislerinde yürütülen yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları kapsamında tespit edilen ostotheklerden yola çıkarak Phaselis kentinde uygulanan kremasyon gömü geleneğini, ostothek mezar anıtlarındaki farklı türlerle birlikte ortaya koymayı konu edinmektedir. Bu bağlamda kentin nekropolis alanlarında -kuzeydoğu, kuzeybatı, batı- daha önce sistematik bir çalışmanın yürütülmemiş olması nedeniyle ilk olarak kentin nekropolis sınırları

---

* Arş. Gör. Betül GÜREL, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı/Antalya-TR. E-posta: betulgurel@akdeniz.edu.tr. Orcid No: 0000-0003-0590-9240
Burada sunulan çalışma Phaselis ve Teritoryumu Mezar Tipolojisi üzerine yürütülen doktora tezinin Ostothek mezar anıtları kısmından üretilmiştir.

ile bu alanlardaki mezar türleri ve tipolojilerinin tespit ve belgelenmesi çalışmalarına yönelik bilgiler verilmiştir. Belgeleme yaparken kentte inhumasyon gömülerinin yanı sıra kremasyon gömü yönteminin de kullanıldığına dikkat çekilerek ostothekler sayı ve form özelliklerine göre kategorize edilmiştir. Kentte belgelenen 90 adet bağımsız ostothek teknesi, 8 adet yuvarlak formlu kaya ostothegi ve 9 adet ostothek kapağı değerlendirilmeye alınarak kentin ostothek tipolojisi ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve eser bazında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda tipolojik olarak bağımsız ostotheklerin gövde formlarının kare veya kareye yakın formda olduğu; 4 adet dikdörtgen formlu ostothegin üzerinde Hellenistik Dönem'e ait mezar yazıtının bulunduğu ve bir ostothek üzerinde ise kapı tasvirinin işlendiği; kronolojik olarak ise ostothek kullanımının Geç Helenistik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi'ne kadar devam ettiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak bugüne kadar yapılan tespitler ışığında kentin kremasyon gömü geleneğinde herhangi bir süsleme unsuru olmaksızın oluşturulan yalın görünümlü kare formlu tekne ve kapaklardan oluşan ostothek tipolojisinin yaygın kullanım gördüğü ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Phaselis, Nekropolis, Ostothek Tipolojisi, Kremasyon, Hellenistik ve Roma Dönemleri.

Phaselis'te Kuzeydoğu, Kuzeybatı ve Batı Nekropolis'leri olarak adlandırılan ve kentin yerleşim arkeolojisine ve tarihine bağlı olarak zaman içinde organik şekilde büyüyen ve genişleyen üç nekropolis alanı bulunmaktadır. Kent merkezinin dışında yayılım gösteren bu alanlar güneyde Akdeniz, batıda lagün ile çevrelenen oldukça geniş bir coğrafi alanı kaplamaktadır (fig. 1). Phaselis nekropolisleri topografya üzerindeki yayılımları, mezar sayıları ve mezar türlerindeki çeşitlilik gibi unsurlarla birbirinden ayrılmaktadır. Batı nekropolis 34 adet lahdin yan yana konumlandırıldığı bir gömü alanıdır ve Phaselis'in tek tip mezar türü çeşitliliğine sahip en küçük nekropolisidir. Lagünün hemen kıyısında uzanmakta olan Batı Nekropolis lagün suyunun azaldığı bir dönemde kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Kuzeybatı Nekropolis anayoldan ayrıldıktan sonra Phaselis kuzey liman koyunun başlangıcına kadar inen 2 km.'lik modern yolun sağında ve solunda uzanmaktadır. Kuzeybatı Nekropolis tespit edilen mezar sayısı, çeşitliliği ve yayılım alanıyla kentin ikinci büyük nekropolisidir. Yolun deniz kıyısına kadar uzanan hattı boyunca devam eden Kuzeybatı Nekropolis batı yönde lagün ile sınırlanmakta, doğu yönde ise yükselen eğilimli topografya üzerinde dağınık halde bulunan mezarları kapsamaktadır. Kuzeybatı Nekropolis'te 105 adet mezar kalıntısı tespit edilmiştir, söz konusu mezarlar tipolojik olarak incelendiğinde, baskın kullanılan mezar tipini oluşturan lahitler 78, ostothekler 18, khamosorion'lar 7, tek odalı kaya mezarı 1 ve anıtsal mezar 1 örnekle temsil edilmektedir¹. Phaselis'in en büyük gömü alanı ise Kuzeydoğu Nekropolis'tir. Buradaki çalışmanın konusunu oluşturan ostotheklerin büyük çoğunluğu da bu nekropoliste tespit edilmiştir. Söz konusu alandan elde edilen arkeolojik ve epigrafik veriler ilk olarak Kuzeydoğu Nekropolis'i'nin kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Bu verilere göre Klasik dönemden Roma dönemi sonuna kadar Kuzeydoğu Nekropolis'in gömü alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1 Phaselis Batı ve Kuzeybatı Nekropolis'leri hakkında bilgi için bk. Gürel 2016.

Kentte 1812 yılında başlayan ve kesintilerle 2000 yılına değin uzanan araştırma tarihçesine bakıldığında, Phaselis nekropolislerine yönelik bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. 2015 yılı itibarıyla Phaselis ve Teritoryumu yüzey araştırmaları kapsamında nekropolis sınırlarının çizilmesi ve mezar türlerini belgelemeye yönelik sistematik çalışmalara başlanmıştır². Şimdiye kadar yürütülen çalışmalarda lahitler ağırlıklı olmak üzere, tonozlu mezar, anıt mezar, tek odalı kaya mezarı, khamosorion, ostothek gibi mezar türleri ile Geç Antik Çağ'da kullanılan örgü sanduka mezar ve kiremit mezar türlerini de içeren yak. 700 civarında mezar kalıntısı tespit edilmiş ve belgelenmiştir. Söz konusu çalışmalarda inhumasyon gömülerin yanı sıra kremasyon gömülerin de yapıldığına dair ilk arkeolojik veriler ortaya çıkmıştır. Buradaki çalışmanın konusunu ilk kez bütün örneklerin bir arada yayımlandığı Phaselis ostothekleri oluşturmaktadır. Phaselis ostothekleri bağımsız ostothekler ve kaya ostothekleri olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Bağımsız ostotheklerin tamamına yakınında gövde formu kare veya kareye yakındır. Bu formdaki tüm ostothekler herhangi bir yazıt ya da bezeme unsuru içermeyen oldukça yalın tekne ve kapaklardan oluşmaktadır ve Phaselis'in karakteristik ostothek formunu temsil etmektedirler. Üç adet yazıtlı ve bir adet, üzerinde kapı tasviri bulunan ostothek söz konusu genel formun dışındaki tekil örnekleri oluşturmaktadır. Yazıtlı olan ostotheklerden ikisi ve kapı tasviri taşıyan ostothek dikdörtgen formdadır. Kentte bağımsız ostothekler dışında anakayadan şekillendirilen kaya ostothekleri de bulunmaktadır. Kaya ostotheklerinin formu, anakaya yüzeyinden kayacın içine doğru yuvarlak formda çukurların açılmasıyla oluşturulmuştur. Bu türe ait örneklerde khamosorionlar ile yan yana olanlar, anakaya üzerinde tek ostothek şeklinde olanlar ve kayaç üzerinde ikili olanlar şeklinde üç farklı düzenleme içinde görülmektedir.

Phaselis ostothek mezarlar grubunda tekne kapak birlikteliği içinde bir örnek bulunamamıştır. Küçük ölçekli ve taşınması kolay eserler olmaları nedeniyle özellikle kapaklar zaman içinde parçalanmış ya da devşirme malzeme olarak kullanılmış olmalıdır. Kent nekropolislerinde ostotheklerin yakınında veya ayrı halde tespit edilen kapakların tümü; düz damlı, kareye yakın bir formda, yazıt veya bezeme içermeyen oldukça sade kapaklar halinde üretilmişlerdir. Bağımsız ostotheklerin nekropolisler içinde lahit mezarlara yakın öbeklerde veya tonozlu mezarların yanında konumlandırıldığı görülmektedir. Üzerinde kenet yuvası izleri ya da kurşun bağlama kalıntıları bulunmayan, gövde üzerinde lokal kırıkları olup devrilmemiş olarak korunan bağımsız ostothekler, nekropolisler içinde doğrudan açık alana yerleştirilen *in situ* örnekler olarak değerlendirilmiştir.

Phaselis konumu itibarıyla Pamphylia-Lykia bölgeleriyle Akdeniz kıyı şeridinde ve Pisidia ile dağlık coğrafyada sınırların keşiştiği bir konumdadır. Bu konumu nedeniyle tarihsel süreç içinde bazen Lykia bazen Pamphylia kentleri arasında anılmaktadır. Phaselis teritoryumunda yapılan araştırmalarda dağlık bölgede Pisidia ile keşisen teritoryum sınırlarında, bölgesel etkiler lahitler üzerinde değişen bezeme unsurlarıyla kendini göstermektedir³. Fakat ostothek mezar türünün teritoryumda kullanıldığına

2 Arslan – Tüner Önen 2016, 355-368.

3 Phaselis Teritoryum sınırlarına tespit edilen lahitlere ilişkin detaylı bilgi için bk. Tüner-Önen v.d. 2017,

dair arkeolojik veriler bulunmamaktadır. Bu tespitler ışığında yakılarak gömülme uygulamasının kent merkezinde uygulandığı ancak dağlık coğrafyada tercih edilen bir gömü şekli olmadığı sonucuna varılmaktadır. Pamphylia ve Pisidia bölgelerinde ostothekeleer içine gömü uygulaması bu bölge kentlerinde görülen bir gömü şekli iken Lykia bölgesinde sıkça karşılaşılan bir uygulama olarak görülmemektedir. Çalışmada Phaselis ostothekeleleri bu bağlamda da değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bağımsız Ostothekeleler

Phaselis Nekropolisleri'nde 2015-2021 yılları arasında yürütölen tespit ve belgeleme çalışmalarında 90 adet bağımsız ostothekele teknesi ve 9 adet ostothekele kapağı belgelenmiştir. Bu sayı ileride yapılacak kapsamlı kazı çalışmalarıyla artabilir ve farklı formlara sahip ostothekelele bulunabilir. Ancak kentın gömü alanlarında yürütölen çalışmalar ostothekele gövde formlarında kare ve kareye yakın bir formun ve kapaklar da dahil olmak üzere bezemesiz bir görünümün hakim olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu mezar türlerinin genelinde yazıt veya herhangi bir süsleme unsuru olmaksızın oluşturulan yalın görünüm Phaselis ostothekelelerinin karakteristik formu olarak karşımıza çıkmaktadır. Phaselis lahitleri ile kıyaslandığında bu görünüm şaşırtıcı değildir. Zira günümüze değin tespit edilen mezarlar içinde yazıtlı veya bezemeli mezarlar oldukça küçük bir grup oluşturmaktadır⁴. Phaselis ostothekeleleri lahitlerin küçük bir kopyası şeklinde üretilmişlerdir. Kentteki nekropolislerin tümünde lahit ve ostothekelelerde hakim olan bu görünüm mezarların üretildiğı kireçtaşının gözenekli yapısından dolayı üzerlerinin sıvayla kaplı olması ile açıklanabilir. Lahitlerde sıva izlerini taşıyan örnekler tespit edilmiştir. Benzer durum bazı onurlandırma yazıtlarına ait kaideler açısından da geçerlidir⁵. Antikçağda taşın pürüzlü yüzeyini kapatmak amacıyla mezarlar sıvayla kaplanmış ve yazıt sıva üzerine boyayla yazılmış olmalıdır. Boya ile yazılan blok konumu nedeniyle korunaklı kalabilmiş ve boya kalıntıları günümüze ulaşmıştır, nekropolislerde ise dış etkenlere maruz kalan eserler üzerinde bazı örneklerde lokal sıva izleri görölebilmektedir ancak olası boya kalıntıları günümüze değin korunamamıştır. İleride yapılacak olan nekropolis kazılarında özellikle ostothekele ve lahitlerde boyalı ya da kazınarak yazılmış epigrafik bulgular ile bezeme taşıyan eserlerin sayısının artacağı öngörülmektedir.

Bağımsız ostothekelelerde en-boy ölçüleri; en küçük 32 x 43 cm, en büyük 82 x 82 cm arasında, gövde yüksekliğı 85 cm ile 37 cm arasında değişmektedir. Kül haznelerinde ise 23 cm ile 55 cm arasında değişen çap ölçüleri ve 17 cm ile 43 cm arasında değişen derinlik ölçüleri kaydedilmiştir. Dıştan bakıldığında kare ya da kareye yakın

343-369;Gürel v.d. 2019, 423-424.

- 4 Kentten bugüne kadar Geç Klasik/Erken Hellenistik Dönem'e tarihli 1, Hellenistik Dönem'e tarihli 3 mezar steli; Hellenistik Dönem'e tarihli 1 ostothekele; lahit mezar üzerine kazınmış Roma Dönemi'ne ait 7 mezar yazıtı ve 1 mezar altarı olmak üzere toplam 13 mezar yazıtı yayımlanmıştır. Yazıtlar hakkında detaylı bilgi için bk. Tüner Önen – Gürel 2022, yayıma hazırlanıyor.
- 5 2012 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tiyatrunun akropolise çıkan yamacında devşirme malzeme olarak Doğı Roma Dönemi'nde tekrar kullanılmış bir adet boya ile yazılmış olan yazıt örneğı bulunmaktadır İkinci kez kullanım gören ve üstü sıvanarak boya ile yazılan Aurelia Apphia'ya onurlandırma yazıtına ilişkin daha detaylı bilgi için ayrıca bk. Arslan – Tüner Önen 2013, 82.

sandukalar Şeklinde olan bu mezarların kl haznesi ağız profilinden tabana doğru daralan formda ŐekillendirilmiŐtir. Bu daralma tüm örneklerde aynı oranda değildir; yanı sıra bazı hazneler gövdeye doğru inildikçe genişleyen ve sonra daralan daha yuvarlak bir formda iken bazı hazneler daha derin ve oval ŐekillendirilmiŐtir (fig. 2-3). Derin kl hazneleri tabana doğru daralan yapılarıyla kremasyon gömülerin yapıldığı urneleri ađıŐtırmaktadır. Phaselisliler kl ve kemik kalıntılarını doğrudan tekne içine bırakıyor ya da bir kap içine konulan küller ardından bu ostotheke tekneleri içine yerleŐtiriyor olabilir. Bazı ostotheke kapaklarında kl haznesinin üstüne denk gelen kısım oyuk bırakılmıştır (fig. 4). Bu bölüm kl haznesine bırakılan kabın ağız kısmına denk gelen bölüm olmalıdır⁶. Söz konusu mezar grubunda açılmamış bir örnek olmadığı için küllerin yerleŐtiriliŐine dair açıklayıcı bilgiler henüz mevcut değildir.

Phaselis bağımsız ostothekele grubunda kare formlu ostothekele dışında dikdörtgen formlu ostothekele de tespit edilmiştir. Dikdörtgen formlu ostothekelede üç adet yazıtlı, bir adet kapı tasvirli ve bir adet yazıt ya da bezeme taşımayan mezar anıtı kaydedilmiştir.

3.KD.01 numaralı yazıtlı ostothekele:

Phaselis Kuzeydoğu Nekropolis'te tahrip olmuş bir mezar odasının önünde bulunmuştur. Ostothekele dikdörtgen formdadır gövde ölçüleri 44 cm en, 31 cm boy ve 26 cm olarak llmŐtir. Kireçtaşından üretilen mezarın n ve yan yüzlerinin traŐlandıđı, arka yüzün kabaca bırakıldığı görülmektedir. Yazıtlı n yüzde taşın alt kısmında iki sıra silme profil işlenmiştir. Ostothekele, kullanılan dialekte ve yazı karakteri dolayısıyla Hellenistik Dönem'e tarihlenmektedir (fig.8).

Νη[...].ς

τᾶς Λυσανία

θυγατρός

Lysanias kızı Ne[. . .]'in (mezarı)

3.KD.02 numaralı yazıtlı ostothekele:

Phaselis Kuzeydoğu Nekropolis'te geç dönem mezar yapısının kapı svesi altında bastaban olarak kullanılmıştır. Gövde lleri 46 cm en, 40 cm yükseklik olarak llmŐtir. Konumu nedeniyle ölçüleri tam alınamamaktadır. Mezar yazıtı Dor dialektinde yazılmıştır ve karakterleri dolayısıyla M IV. yüzyıla tarihlenmektedir. Phaselis yazıtlı ostothekelelerinde görülen Dor dialekti, Phaselis'in liman kenti olma özelliği ile Akdeniz'deki ticarete aktif rol oynaması bu ilişkilerin kentin sosyo-kültürel

6 Hellas'taki bazı kremasyon gömü örneklerinde yakma iŐleminden sonra arta kalan kemik ve küller bir beze sarıldıktan sonra pişmiş toprak kaplara konulup ardından taştan kutuların içine yerleŐtirilirdi, bu konu hakkında bk. Asgari 1965, 211. MS II. yüzyıldan III. yüzyılın ortalarına kadar kullanılan Roma eyalet ostothekelelerinde de seramik kaplar içine konulan küllerin ayrıca ostothekelelerin içine yerleştirildiği örnekler bulunmaktadır. Konuya ilişkin bk. Asgari 1965, 217-218.

yapısına ve dolayısıyla mezar türü çeşitliliğine ve gömü şekli unsurlarına da etki ettiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ναΐδος

τᾶς Ἀθανίωνος

γυναικός.

Athanion'un karısı Nais'in (mezarı).

3.KD.O17 numaralı yazıtlı ostotheke:

Phaselis Kuzeydoğu Nekropolis'te hyposorionlu bir lahit mezarın batı yönünde uzanan duvar örgüsünde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Yazıtlı yüzeyi öne gelecek şekilde duvara örülen bloğun diğer kısımları görülememektedir. Bu sebeple bir ostotheke olup olmadığı kesin değildir ancak yazıtın içeriği dolayısıyla ostotheke mezarlar kategorisinde kayıt edilmiştir. Ön yüzdeki mezar yazıtı okunabilmiş ve harf karakterleri dolayısıyla Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir. Yazıt Phaselis'in kayda geçen ilk hekiminin belgelenmesini sağlamıştır⁷.

Ἑρμ[ᾶς] υἰός

[Εμ]βρομίου

ιατρὸς χαῖρε.

Embromios oğlu hekim Hermas, Uğurlar ola!

Bağımsız ostotheke grubunda üzerinde kapı kabartması tasviri yer alan 3.KB. O82 numaralı ostotheke Phaselis kazı evinin bahçesinde bulunmaktadır (fig. 5). Kentte önceki yıllarda yapılan çalışmalar sırasında şimdiki yerine getirilmiştir ve envanter kaydı olmadığı için hangi nekropolisten geldiği bilinmemektedir. Bej renginde gözenekli kireçtaşı malzemeden yapılmıştır ve gövdesi dikdörtgen formdadır. Ostotheke kapağı bulunmamaktadır. Ölçüleri: 35 cm en, 62 cm boy, duvar kalınlığı 0.6 cm ve tekne yüksekliği 61 cm'dir, tekne iç derinliği 0.40 cm'dir. Phaselis ostotheke içinde üzerinde kabartma taşıyan tek örnektir. Kapı tasviri bir kısa yüzde bulunmaktadır, diğer yüzler traşlanmış ve düz bırakılmıştır. Ostotheke üzerindeki kapı betimi; dış konturda kalın, içte ince bir hat ile oluşturulan iç içe iki çerçeve görünümüyle derinlikli olarak tasvir edilmiştir. Taşın yüzeyi oldukça aşınmış olduğu için ve bu cephede insan tahribatlı bir soygun yuvası olduğu için kapı panellerinin işlendiği bölüm net olarak görülememektedir ancak kapı eşiği, söveler ve lento belirtilmiştir⁸. Kapının sağ tarafı daha iyi korunmuştur sol tarafın ise tahrip olduğu

7 Phaselis'ten yazıtlı mezar anıtlarını kapsayan makale yayıma hazırlanmaktadır, Tüner-Önen – Gürel 2022.

8 Buradaki kapı tasviri Korkut tarafından -İonik-Dorik- olarak tanımlanan form ile uyumlu görünmektedir, konu hakkında detaylı bilgi için bk. Korkut 2006, Abb. 38, d. Kat. 244.

görülmektedir. Bu nedenle sövenin sağ köşesindeki akroter ve kapının sağındaki konsol tasvirleri kapının sol tarafında belirsizdir. Ostothek kapağı bulunmamaktadır, nekropolislerde yürütülen çalışmalarda form ve boyut açısından tekne ile uyumlu olan bir kapak izine rastlanılmamıştır⁹. Söz konusu mezar anıtı Phaselis'te bulunan tekil örnek olduğu için kent özelinde kronolojik ve tipolojik bir süreç izlenememekte ve form açısından karşılaştırma yapılabilecek bir örneği bulunmamaktadır. Söz konusu ostothek bir dar yüzde kapı tasviri bulunan Pisidia¹⁰ ve Pamphylia¹¹ ostothekleri ile benzerlik göstermektedir. Özellikle Pisidia kentlerinden Termessos'ta bulunan yerel kireçtaşından yapılmış, bir dar yüzünde kapı tasviri taşıyan ve üzerinde yazıt bulunmayan ostothekler Phaselis örneği ile yakın bir görünüm içindedir. Termessos ostothek mezarlar grubundaki mezar anıtlarının karakteristik formunu oluşturan bu mezarlar Hellenistik Dönem içine tarihlendirilmektedir¹². Kapı tasvirli ostotheklerin zamandizinsel değişimi içinde kapı panellerinin belirtilmesi tarihlendirmede kullanılan bir unsurdur ve panellerin işlenmediği grup MS 190-250 arasına tarihlenmektedir¹³. Phaselis örneğinde kapı panellerinin işlenip işlenmediği tahribat nedeniyle net değildir ancak kapının bir çerçeve halinde değil derinliğinin verilerek işlenmesi aynı zamanda konsol, eşik kısmı, söveler ve lentonun belirtilmesi nedeniyle kapı panellerinin işlenmediği son gruptan daha erken bir görünüm vermektedir. Phaselis'te bulunan dikdörtgen formlu diğer ostothekler taşıdıkları yazı karakterleri dolayısıyla MÖ III-II. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Phaselis kapı tasvirli ostothek anıtı kentteki diğer dikdörtgen formlu ostothekler ile aynı dönemlerde üretilmiş olmalıdır yanı sıra Termessos kapı tasvirli ostothekleri ile kapının işlenişinde görülen benzerlikler nedeniyle eser Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Eğer Phaselis örneğinde kapı panellere bölünmeden bırakılmış olsa dahi en geç erken Roma Dönemi'nde üretilmiş olmalıdır¹⁴.

Kaya Ostothekleri

Phaselis kaya ostothekleri grubunda şimdiye kadar toplamda 9 adet örnek belgelenmiştir. Bu mezarlar kayaç üzerinde tek olanlar, kayaç üzerinde ikili olanlar (fig. 6) ve khamosorion türü mezarlar ile yan yana olanlar (fig. 7) şeklinde üç

9 Termessos Nekropolisleri'nde, serbest duran ostotheklerin yakın çevrelerinde rastlanan semerdam biçimindeki bazı ostothek kapaklarına dayanarak, bu tür mezarların, kısa cephelerinde köşeleri akroterli üçgen alınlıklar meydana getiren, semerdam biçiminde kapaklarla örtüldüğü önerilmektedir, konu hakkında bk. Çelgin 1990, 503. Perge Nekropolis'i'nde bulunan ilk *in situ* ostothekler lahit mezarlarla yan yana bulunmuşlardır. Söz konusu ostothekler kireçtaşından üretilmiştir kısa yüzlerinde kapı bezemesi bulunmaktadır ve kapakları beşik çatı şeklindedir konu hakkında bk. Abbasoğlu 2007, 55.

10 Çelgin, 1990, 523.

11 Pamphylia ve Kilikia bölgeleri girlandlı ostothekleri tipoloji, ikonografi ve kronoloji için bk. Korkut 2006; Pamphylia Bölgesi'ndeki ostothekler hakkında bk. Turak 92-98.

12 Termessos'taki Alketas'ın mezar anıtı MÖ IV yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Bir lahit ve bir ostothek mezarın yan yana bulunduğu bu mezar anıtındaki ostothek üzerindeki kapı tasviri bu mezar grubundaki en erken örnek olarak kabul edilmekte ve kentte bulunan diğer kapı tasvirli ostothekler de tipolojik ve stilistik özellikleri ile Roma Dönemi'nden öncesine tarihlendirilmektedir. Alketas'ın mezarı hakkında bk. Çelgin 1990, 128-144. Termessos ostotheklerinin özellikleri için bk. Çelgin 507-537.

13 Korkut 2006, 71-76.

14 Benzer mimari özellikler taşıyan ostothekler için bk. Korkut, 2016 174-175 Lev. 100-101.

farklı düzenleme içinde oluşturulmuştur. Bu mezarlar yapıları gereği nekropolisler içinde doğal kayaç yapıların olduğu lokasyonlarda bulunmaktadırlar. Kentin batı nekropolisinde bu tür bir alan olmadığı için kaya ostothekelelerine rastlanmaz. Kuzeybatı Nekropolis'te iki adet khamosorion ile yan yana yerleştirilen bir adet kaya ostotheke yer almaktadır. Kentin en büyük nekropolisi olan Kuzeydoğu Nekropolis doğuya doğru uzanan, yer yer deniz seviyesinden falezler üzerinde yükselen kayaç alanlarda da yayılım göstermektedir ve kaya mezarlarının çoğu bu alanlarda tespit edilmiştir. Bu mezar grubunda anakaya içine doğru açılan kül haznelerinde çap: 0.31 ile 0.42 arasında derinlik: 0.23 ile 0.36 m ölçüleri arasında değişmektedir. Kapağı üzerinde taşıyan bir kaya ostotheke bulunamamıştır ancak söz konusu ostothekelelerin düzenlendiği alanlardaki kapak profili izleri kaya ostothekelelerinin bağımsız ostothekeleler gibi kare ya da kareye yakın formulu kapaklar ile kapatıldığını göstermektedir. Kaya ostothekelelerindeki kapak profillerinin yüksekliği 0.2 ile 0.4 cm arasında değişmektedir. Bu mezar düzenlemesinin Pamphylia, Lykia ve Pisidia sınırında yer alan Trebenna¹⁵ ile Doğu Lykia'da bulunan Kitanaura¹⁶ ve Psidia kenti Termessos¹⁷ kentlerinde bulunan örnekleri bilinmektedir. Fakat Trebenna kentinde tespit edilen bir lahit üzerindeki yazıt, ostothekelelerin lahit ya da khamosorion mezarlarla birlikte kullanımına ilişkin bilgi verir. Söz konusu yazıtta Trokondas isimli birinin buradaki lahdi (ή σωματοθήκη) kendisi ve karısı için yaptırdığını; ostotheği (ή όστοθήκη) ise kölesi ve ondan olacak çocuklar için yaptırdığını kaydeder¹⁸. Yine Trebenna'da bulunan kapağı yazıtlı bir kaya ostotheği örneğinde Trokondas adlı birinin karısı Artemeis için yaptırdığı ifade edilmektedir ve kapak yazıtına göre MS III. yüzyıla tarihlenmektedir¹⁹. Bu durum hem ostothekelelerin diğer lahit mezarlar gibi defaatle kullanılabilirdiğine hem de lahit mezarlarla birlikte bir düzenleme içerisinde yan yana yerleştirildiğini ortaya koyar. Phaselis yuvarlak kaya ostothekeleleri kayadan oyulma şekilleri ve ölçüleri açısından Trebenna örnekleri ile yakın benzerlik içindedir. Phaselis kaya ostothekelelerinde yazıt taşıyan kaya ostotheke henüz bulunmadığı için kentteki bağımsız kare ostothekelelerle birlikte Roma Dönemi boyunca kullanıldığı değerlendirilmektedir.

Ostothekelelerin Yerleştirilişi

Phaselis nekropolislerinde ostothekelelerin bulunduğu lokasyonlara bakıldığında, çoğunluğu lahitlerle aynı mezar öbeklerinde ve hemen yan yana (fig. 9) bulunmakla birlikte tonozlu mezarların yanında da tespit edilmiştir (fig. 10). Ostothekelelerin yerleştirilişinde kapalı mekanlar söz konusu olduğunda mezar odaların-daki taş sekiler ya da nişler içine yerleştirilme yapılabilmektedir. Phaselis'te bir mezar odası içinde

15 Çevik (1998, 127 vd.) tarafından Trebenna kentinde bulunan kayaya açılı yuvarlak ostothekele'ler yeni bir mezar türü olarak incelenmiş, 11 ayrı kaya kütesinde 15 silindirik çukur ve 5 kapak bulunduğu, bunların ostotheke olarak işlevlendirildiklerinin 3 no'lu kapakta (fig. 7-8) bulunan yazıtla ve çukurların ölçüleri ile netleştiği ortaya konulmuştur.

16 Çevik 2008, 327 vd.; Kızıgüt 2010, 347.

17 Çelgin 1990, 481-490.

18 Lanckoronski, 224 no. 186: [— — —]νιος ΛΥ[...]ΥΝΟΣ Τροκόνδου ΚΛΛΕΥΘΕΤΟΜΕΝΟΣ | άνέστησ[εν] την σωματο[θή]κην έαυτῶ και τῆ γυναικι αυτού | Αρτέμει και τοις έξ αυτών τέκνοις μόνοις | την δέ όστοθήκην τῶ δούλω | και τοις έξ αυτού.

19 Çevik 1998, 130-137.

bulunan ostothepe tespit edilmemiştir. Nekropolislerde tamamen açıkta, nekropolis caddelerinin iki yanında sıralanmış vaziyette duran ostotheplere rastlanıldığı gibi; kaide kısımlarında kenet delikleri bulunan bazı ostotheplerin, yine nekropolis caddelerinde, ayrıca kaideler veya payeler üzerinde durdukları anlaşılmıştır²⁰. Phaselis bağımsız ostotheplerinde ise devrilmemiş halde bulunan ostothepe gövdeleri *in situ* eserler olarak değerlendirilmektedir. Nekropolislerde yapılan çalışmalarda söz konusu ostotheplerin lahit ve tonozlu mezarlar ile yan yana doğrudan zemin üzerine yerleştirildiği, üzerlerinde kenet yuvası ve kurşun izleri bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu mezar grubunda yerleştirilişe ilişkin yapılan araştırmalarda ostothepler ile form ve ölçüler açısından uyumlu bir podyum düzenlemesine ya da ostothepe gövdelerinin altında bir kaide üzerinde oturduğuna dair izlere rastlanılmamıştır.

Phaselis'te bağımsız ostotheplerin lahitler ve tonozlu mezarlar ile yan yana konumlandırılması, khamosorion ve kaya ostotheplerinin aynı kayaç üzerinde düzenlenmesi, farklı gömü uygulamalarının aynı dönemlerde yan yana kullanıldığını göstermektedir. Küçük Asya'da inhumasyon ve kremasyon gömü geleneklerinin yan yana uygulandığı, çok sayıda lahit yanında Küçük Asya için karakteristik olan ostotheplerin de yer aldığı bilinmektedir²¹. Nekropolislerde farklı gömü uygulamalarının yan yana kullanılması kişinin nasıl gömülmek istediğine önceden karar vermesi ve yakınlarına defin şekliyle ilgili kararını bildirmesiyle mümkün olabilir²². Korkut'a göre ölünün yakılması ya da gömülmesi arasında kişisel kararı dini ya da kültürel koşullara dayandırılmalıdır²³. Aynı kayaç üzerinde yan yana bulunan khamosorion ve kaya ostotheği örnekleri ya da lahit mezarın yazıtında, olasılıkla hemen yanına yerleştirilecek olan ostothepe içine gömülecek kişilerin de belirtilmesi, aynı dönemlerde üretilen mezarlarda kişisel tercihlere istinaden, lahit ve ostothepler nekropolislerde yan yana yerleştirilmişlerdir.

Değerlendirme ve Sonuç

Phaselis nekropolislerinde tespit edilen ostothepe mezar anıtlarına ait arkeolojik veriler kentin ölü gömme geleneğinde inhumasyon gömülerin yanı sıra kremasyon gömü geleneğinin de var olduğunu ortaya koymaktadır. Kremasyon gömülerde birincil ve ikincil kremasyon olarak adlandırılan iki farklı yöntem uygulanmaktadır. Buna göre; birincil kremasyonlarda yakma işleminin yapıldığı alan aynı zamanda

20 Asgari 1965, 282-283; Pamphylia ve Dağlık Kilikia'daki kireçtaşından üretilmiş girlandlı ostothepleri inceleyen Korkut: in-situ bulunan ostotheplerin sınırlı sayıda olması nedeniyle yerleştirme düzenleri hakkında kısıtlı bilgiye sahip olduğunu belirtmektedir. Kilikia örneklerinde bulunan kenet yuvalarının varlığı bir kaide üzerine yerleştirildiğinin ve böylelikle açık alanda bir yerleştirilmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Kurşun döküm izlerini de taşıyan bu dübel deliklerinin çoğunlukla doğal kayalardaki dübel deliklerine karşılık geldiği belirtilmektedir. Fakat bu durumu ile çelişen bir örnek olarak yine Side'den bir örnekte ön ve arka yüzlerin işlenişinde büyük farklılıklar olmasına karşın nekropolis içinde açık havada yerleşirmenin varlığından da söz edilmektedir, konu hakkında bk. Korkut 2006, 79, Kat. 156.

21 Koch 2010, 29.

22 Toynbee, gömü şekillerindeki seçimin aile geleneği ve bireysel tercihlere göre belirlendiğini öne sürmektedir, konu hakkında bk. Toynbee 1971, 14-15.

23 Korkut 2006, 83.

bedenden artakalan kül ve kemiklerin bırakılacağı alandır, ikincil kremasyonda ise yakma işlemi krematoryumlarda veya yakma ritüeli için hazırlanan alanlarda yapıldıktan sonra kül ve kemiklerin toplanması ve urne veya ostotheke içine koyulması şeklinde gerçekleşmektedir. Phaselis nekropolislerinde kapsamlı kazı çalışmalarının henüz yapılmamış olması nedeniyle birincil kremasyonun uygulanıp uygulanmadığı bilinmemektedir. İkincil kremasyonun varlığını burada sunulan çalışmada ele alınan ostotheke sayesinde öğrenmekteyiz ancak söz konusu mezarlarda yakma işlemine dair bir iz olmadığı için mezar dışı alanda gerçekleşen yakma işleminin nerede yapıldığı veya olası bir krematoryumun varlığı henüz tespit edilememiştir.

Anadolu'da Hellenistik ve Roma dönemlerinde inhumasyon ve kremasyon gömüler kesintiye uğramadan ve yan yana uygulanarak varlığını sürdürmüşlerdir²⁴. Roma'da, MÖ 400'den itibaren, ölü yakma normal bir uygulama olarak kullanılmış ve çağımızın ilk yüzyılı boyunca öyle kalmıştır²⁵. MS I. yüzyılda bazı bölgelerde kendilerinden önceki Hellenistik örnekleri izleyen bir çok örnekle ostotheke kullanımını takip edilebilir. MS II. yüzyılın ortalarında ise lahit içine gömülme daha sık rastlanan bir uygulama haline gelmiştir ve kül kaplarının kullanımı azalmıştır. Ancak lahit içine inhumasyon olarak gömülmenin artış sağlaması ostotheke kullanımını geleneğinin azalmasına neden olsa da her iki gömü yönteminin bir arada kullanılmaya devam ettiği bilinmektedir²⁶. Roma ve Küçük Asya'da görülen ölü gömme geleneklerindeki değişim süreci Phaselis'teki nekropolislerde farklı mezar anıtlarının bir arada kullanılmasıyla kendini göstermektedir. Phaselis nekropolislerinde lahit ve tonozlu mezarlar ile yan yana ve yerleştirilmiş olan yazıtsız kare formulu ostotheke Roma Dönemi'nde yaygınlaşmaya başlayan lahit kullanımının yanı sıra kremasyon gömü geleneğinin de varlığını sürdürdüğünün bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ancak kentin kuruluşunun MÖ VII. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendiği²⁷ göz önünde bulundurulduğunda, ostotheke mezarlar grubunda en erken veriyi sağlayan MÖ IV. yüzyıla tarihlenen yazıtlı ostotheke ile kentin kuruluşu arasında yaklaşık 300 yıllık bir zaman farkı ortaya çıkmaktadır. Nekropolislerde yapılacak kazı çalışmalarının söz konusu gömü yönteminde birincil kremasyon²⁸ uygulamasının varlığı veya toprağa açılan çukurlara urne yerleştirilmesi gibi erken gömü uygulamalarını gün ışığına çıkarılması beklenmektedir²⁹. Zira Phaselis'te taş ostotheke ve kaya ostotheke kullanımının

24 Asgari 1965, 292.

25 Toynbee 1971, 40. Ayrıca bk. Roma'da MÖ VIII. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar her iki uygulama gömü alanlarında bir arada kullanılmaktaydı, 12 Levha Yasası'nda MÖ V. yüzyılda kremasyon ve inhumasyon'un yan yana uygulandığının açıklığıdır. age. 39

26 Koch 2001, 13-14; Roma'da kremasyon uygulamaları için ayrıca bk. Akçay 2017, 130-133.

27 Kent tarihi hakkında genel olarak ayrıca bk. Tüner Önen 2015 b, 3-10; Arslan – Tüner-Önen 2016, 300-303.

28 MÖ VII. yüzyılın başlarında Attika'da birincil yakmanın -bir odun yığını üzerinde değil- mezarın içinde yapıldığı ve bu yöntemin yaygın olarak uygulandığı bilinmektedir konu hakkında bk. Kurtz – Boardman 1971, 72. Kurtz ve Boardman bu uygulamayı yer üstü anıtları ve lahitleri ile ayırt edilen Küçük Asya kıyılarındaki şehirler ve adaların karakteristik olmayan bir uygulama olarak tanımlamaktadır, bkz. Kurtz – Boardman 1971, 174-175. Hellen ölü gömme geleneğindeki kremasyon uygulamaları için ayrıca bkz Kurtz – Boardman 1971, Geometrik Dönem 51-54; Arkaik Dönem 72-74; Klasik Dönem 98-99.

29 Yakılmış bedenden arta kalan kalıntılar için kullanılan en eski ve basit gömü formlardan biri, içine kül-

yanı sıra urne'lerin kullanıldığına dair ön değerlendirmeler vardır. 2019 kışında Kuzeydoğu Nekropolis'in denize sıfır noktasında dalgaların aşındırmasıyla toprak tabaka içinde pişmiş toprak bir kaba ait kalıntılar açığa çıkmıştır (fig. 11). Söz konusu kaba ait parçalar alandaki lahit teknelerinden daha alt kotta ve başka bir mezar ile ilişki içinde olmadan doğrudan toprak dolgu içinde bulunmaları nedeniyle nekropolisteki urne içine yapılan gömülerin varlığıyla ilişkili olarak değerlendirilmektedir.

Nekropolisler kentlerin dini, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi değişkenlerinin etkilerini yansıtan alanlar olmalarının yanı sıra bölgelere özgü mezar mimarisi ya da türlerini tercih etmesi açısından da ayırt edici özellikler gösterebilmektedir. Genellikle bir bölge için karakteristik olan mezar türü ve formu bölge sınırlarında yer alan diğer kentlerde de kabul görmekte ve uygulanmaktadır. Küçük Asya'daki ostothekler tıpkı lahitlerde olduğu gibi yerel özelliklerine göre gruplara ayrılmaktadır³⁰. G. Koch, Küçük Asya ostothek üretim merkezlerinde, ana grubu oluşturan Dokimeion³¹ ve diğer atölyeler Bithynia, Sardeis, Ephesos, Karia, Pisidia, Pamphylia – Kilikia sınır bölgesindeki bir alan ve Lykaonia bölgelerinden bahsetmektedir³². Phaselis ostotheklerinin form ve bezeme özellikleri hariç tutularak, kremasyon gömü yöntemini uyguluyor olması komşu bölgelerle ilişkili olarak değerlendirildiğinde; Lykia, Pamphylia ve Pisidia bölgelerinin kesişim noktasında bulunan kentin, Lykia bölgesinden ziyade Pamphylia ve Pisidia ile yakınlık kurduğu söylenebilir. Lykia Bölgesi'nde³³ yoğun mezar alanları ve mezar çeşitliliği ile bilinen bölgenin, ostothekler açısından zengin olmadığı görülmektedir ancak Pisidia³⁴ ve Pamphylia³⁵

ler ve mezar eşyalarının konulduğu bir çömleğin, kayaya veya toprağa oyulmuş bir çukura, ağzının taş bir levha ile kapatılması ve gömülmesidir, konu hakkında bk. Toynbee 1971, 18.

30 Koch 2010, 29.

31 Dokimeion üretimi ile ilgili yeni bir yaklaşım için bk. Korkut 2016, 171-175; Korkut 2019, 629-658; Dokimeion üretim merkezi hakkında ve 'Dokimeion mermeri' ifadesinin mezar anıtlarında doğru kullanımı için ayrıca bk. Korkut – Dirican 2020, 257-270.

32 G. Koch tarafından incelenen Küçük Asya ostothek üretim merkezleri için bkz. Ana grup Dokimeion (Res. 70, 1; 71-72), Bithynia (Res. 70, 2-3; 73-74), Sardeis (Res. 70, 4; 75-76), Ephesos (Res. 70, 5; 77-79), Karia (Res. 70, 6; 80), Pisidia (Res. 70, 7; 81), Pamphylia – Kilikia sınır bölgesindeki bir alan (Res. 70, 8; 82-84) ve Lykaonia (Res. 70, 9; 85-86), Koch 2010, 30-31; Bölgelerin ostothek örnekleri için ayrıca bk. 125-126.

33 Asgari mezar sanatının çok önemli bir merkezi olan Lykia'da hemen hemen hiç ostothek örneğine rastlanmadığını belirtmektedir bk. 1956, 382, 388. A. G Keen (1998, 184), Dynastik Lykia Dönemi'nin mercek altına alındığı (MÖ 545-362) eserinde bu dönem aralığında kremasyon gömüye ilişkin kanıtların bulunmadığından bahseder (konuya ilişkin olarak ayrıca bk. Çelgin 1990, 521-456-507; G. Koch'un Küçük Asya ostothek grupları içinde de Lykia bölgesi yer almamaktadır, bk. Koch 2010, 29-34; Phaselis'in batısındaki en yakın Lykia Bölgesi kenti Olympos'ta bağımsız ostotheklerin varlığına ilişkin veri bulunmamaktadır. Olympos mezar odalarındaki nişlerin ve klinelerin kremasyon kaplarının yerleştirilmesi amacıyla kullanılmış olabileceği değerlendirilmektedir, konu hakkında bilgi için bk. Uğurlu 2006, 106, 123-124. Olympos'ta kremasyonun varlığı net olmamakla birlikte Olympos Nekropolis'i doktora tezinde bağımsız taş ostothekler yer almamaktadır, ayrıca bk. Uğurlu 2006; Lykia'da bulunan az sayıda ostothekte Pamphylia-Kilikia tipi görülmektedir bk. Korkut 2006, 97 (Kat. No. 153); bk. Aygün 2018, 532 (Kat. No. 156 Res. 6).

34 Pisidia ostothekleri özellikle kalkanlar ve diğer silahlar ile kartal ve ayakta duran figürlerden oluşan bezeme programı ile bu bölge için karakteristiktir, ayrıntılı bilgi için bk. Koch 2010, 31-32, Res. 49-51.

35 Bölgedeki ostothekler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Korkut 2006, 83; Hellenkemper ve Hild "Pamphylia'da özellikle Toroslardaki dağlık yerleşimlerde Roma İmparatorluk Dönemi sonuna kadar lahit mezarların yanında ostothek kullanımının da sürdüğünden" bahsetmektedir bk. 2004, 204.

bölgelerinde MS II. yüzyılın ortalarına kadar ostotheke kullanımı yaygındır ve ölü kültürünün önemli bir parçasını temsil ederler³⁶. Phaselis ostothekelele tipolojik olarak Pamphylia bölgesinden ziyade Pisidia ostothekelele ile yakın benzerlik göstermektedir. Pisidia bölgesi ostotheke tipolojisinde kare formulu ostothekelele ana gruplardan birini oluşturmaktadır³⁷. Form ve ölçüler açısından Phaselis kare ostothekelele ile benzer özellikleri taşıyan Pisidia kare ostothekelelelerinde yazıt ve bezeme unsurları da yer almaktadır. Phaselis teritoryumunda tespit edilen lahitlerde Pisidia bölgesi mezarlarında sıkça görülen bezeme unsurlarından, kalkan-mızrak ve rozet motifinin kullanıldığı görülmektedir³⁸. Ancak Phaselis'in dağlık coğrafyadaki mezarlarında görülen Pisidia bölgesi etkilerinin kent nekropolislerinde ostothekelele üzerinde devam etmediği görülmektedir.

Ostotheke'lerin bazı üretim merkezlerinde lahitler ile eş zamanlı üretildiği ve bezeme unsurları açısından bakıldığında küçük birer lahit görünümünde olduğu örnekler bulunmaktadır³⁹. Bu benzerlik Phaselis nekropolislerindeki lahitler ve ostothekelele arasındaki tekne ve kapakların bezeme ya da yazıt içermeyen görünümünde karşımıza çıkmaktadır. Gerek lahitlerde gerekse ostothekelelede bezemeli, yazıtlı olanlar bulunsada dahi az sayıda örnekle temsil edildiği için kentin karakteristik lahit ya da ostothekelele formunu yansıtmamaktadırlar. N. Asgari bölge özelliği göstermeyen tezniyatsız ostothekelelelerin Mysia, Bithynia, Lydia, Karia, Pisidia ve Pamphylia bölgelerinde örnekleri olduğunu belirtmektedir⁴⁰. Herhangi bir bezeme ögesi taşımayan bu mezarlar genellikle bölgenin yerel taşlarından üretilmişlerdir ve gerek Hellenistik gerekse Roma Dönemi'nde kullanılmışlardır. Phaselis nekropolislerinde kentin karakteristik ostothekelelelerini oluşturan grup Küçük Asya ostothekelele üretim merkezlerinde görülen form veya bezeme unsurlarını taşımamaktadır. Ayrı bir grup oluşturabilecek form ve bezeme unsurları da Phaselis ostothekelelelerinde mevcut değildir. Bilinen ostothekelele gruplarına dahil edilemeyen söz konusu mezarlar Phaselis'in kireçtaşından üretilen, bezemesiz kare ostothekeleleleri olarak yerel bir ostothekelele grubu olarak değerlendirilmektedir.

36 Ostothekelelelerin üretimi Helenistik Dönem'den MS III. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır, konuya ilişkin olarak bk. Korkut, 2006, 84.

37 Pisidia Bölgesi ostothekelele tipolojisi için bk. Acuce 2018; Pisidia Bölgesi'ndeki Keraitai antik kentindeki kare ostothekelele için bk. Metin 2019, 440-444.

38 Tüner-Önen v.d. 2017, 343-369

39 MS 140-170 arasında üretilen Küçük Asya Ana Grup örnekleri dört yüzde kabartmalar ile bezenmişlerdir ve işçilik niteliği açısından lahitler ile kıyaslanabilirler (ayrıca bk. Koch 2010, 30). Karia Bölgesi ostothekeleleleri de lahitler ile karşılaştırılabilir özelliklere sahiptir (ayrıca bk. Koch 2010, 31).

40 Asgari 1965, 385.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Abbasoğlu 2007 Abbasoğlu, H., "Perge 2006", ANMED 5, 54-58.
- Acuce 2018 Acuce, İ., Pisidia Bölgesi Ostotheekleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Akçay 2017 Akçay, T., "Yunan ve Roma'da Ölü Kültü", Ankara.
- Arslan – Tüner Önen 2013
Arslan, M. – Tüner-Önen, N., "2012 Yılı Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu Yüzey Araştırması", AST 31-1, 78-89.
- Arslan – Tüner-Önen 2016
Arslan, M. – Tüner-Önen, N., "Phaselis", Lukka'dan Likya'ya. Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi (ed. H. İşkan A – E. Dünder), Antalya, 300-317.
- Asgari 1965 Asgari, N., Helenistik ve Roma Çağlarında Anadolu Ostotekleri, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Aygün 2018 Aygün, Ç. A., Myra'nın Limanı Andriake'nin Yerleşim Planı, Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- Çelgin 1990 Çelgin, A. V., Termessos Kenti Nekropolleri, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Çelgin 1994 Çelgin, A. V., "Termessos ve Çevresinde Nekropol ve Epigrafya Araştırmaları: 1975-1991 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Toplu Sonuçlarına Kısa Bir Bakış", Anadolu Araştırmaları, 153-177.
- Çevik 1998 Çevik, N. "Yuvarlak Kaya Ostotheekleri: Trebenna'da Bulunan Yeni Bir Mezar Tipi ve Onun Işığında Benzeri Çukurların Yeniden İrdelenmesi", Adalya 2, 127-150.
- Çevik 2008 Çevik, N., "Kithanaura: Doğu Likya'da Bir Kent", Euregetes Haluk Abbasoğlu'na Armağan Kitabı, İstanbul, 327-341.
- Gürel 2016 Gürel, B., "Phaselis Batı ve Kuzeybatı Nekropolis'leri", MJH VI/2, 279-297.
- Gürel – Akçay – Tüner Önen 2019
Gürel, B. – Akçay, A – Tüner-Önen, N., "Phaselis Teritoryumu'nda Kolalemis ve Ailesine Ait Khamosorion ve Çiftlik Yerleşimi", Phaselis V, 413-424.
- Hellenkemper – Hild 2004
Hellenkemper, H. – Hild, F., Lykien und Pamphylien. 3 vols. Tabula Imperii Byzantini 8. Denkschriften, Österreichischen.
- Keen 1998 Keen, A. G., Dynastic Lycia: A Political History of the Lycians and Their Relations with Foreign Powers c. 545-362 B.C. New York.
- Kızıgut 2010 Kızıgut, İ., "Beydağları Yüzey Araştırmaları", AST 27-3, 209-230.
- Koch 2001 Koch, G., Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri, İstanbul.
- Koch 2010 Koch, G., Türkiye'deki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri Genel Bir Bakış (Kaynakça Eki İle). Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Monografi Serisi 5, Antalya.
- Korkut 2006 Korkut, T., Girlanden-Ostotheeken aus Kalkstein in Pamphylien und Kilikien,

- Sarkophag-Studien Band 4, Mainz am Rhein.
- Korkut 2016 Korkut, T., “Neue Überlegungen zu pisidischen Sarkophagen”, Akten des Symposiums. Römische Sarkophagen, Marburger Beiträge zur Archäologie, Bd. 3 (ed. G. Koch), Marburg, 171-175.
- Korkut 2019 Korkut, T., “Dokimeion or Pamphylia? Sarcophagus Production in Roman Pamphylia”, Anadolu’da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu, Kütahya 23-26 Temmuz 2018, 629-658 (2019).
- Korkut – Dirican 2020 Korkut, T. – Dirican, M., “Pamphylia ve Phrygia Bölgeleri Roma Dönemi Lahit Üretim Merkezleri ve Atölye Sorunları”, TÜBA-AR 27, 257-270.
- Kurtz – Boardman 1971 Kurtz, D. C. – Boardman, J. Greek Burial Customs (Aspects of Greek and Roman life), London.
- Lanckoronski 1892 Lanckoronski, K. Graf von, Städte Pamphylens und Pisidiens, Vol. II. Pisidien, Vienna.
- Metin 2019 Metin, H., “Pisidia Bölgesi’ndeki Keraitai Antik Kentinde Ostotheke Üretimine Dair Kanıtlar”. Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne (ed. O. Dumankaya), Ankara, 437-450.
- Toynbee 1971 Toynbee, J. M. C., Death and Burial in The Roman World, London.
- Turak 2011 Turak, Ö., Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Tüner-Önen 2015a Tüner-Önen, N., “Yeni Buluntular Işığında Phaselis Epigrafi Çalışmaları”, Phaselis I, 19-38.
- Tüner-Önen 2015b Tüner-Önen, N., Ancient City of Lycian Civilization: Phaselis, Ankara.
- Tüner-Önen – Gürel – Akçay 2017 Tüner-Önen, N. – Gürel, B. – Akçay, A., “Phaselis Teritoryumunda Tespit Edilen Lahitlerin RTI Metodu Işığında Arkeolojik ve Epigrafik İncelemeleri”, Phaselis III, 343-369.
- Uğurlu 2006 Uğurlu, E., Olympos ve Nekropolü, Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

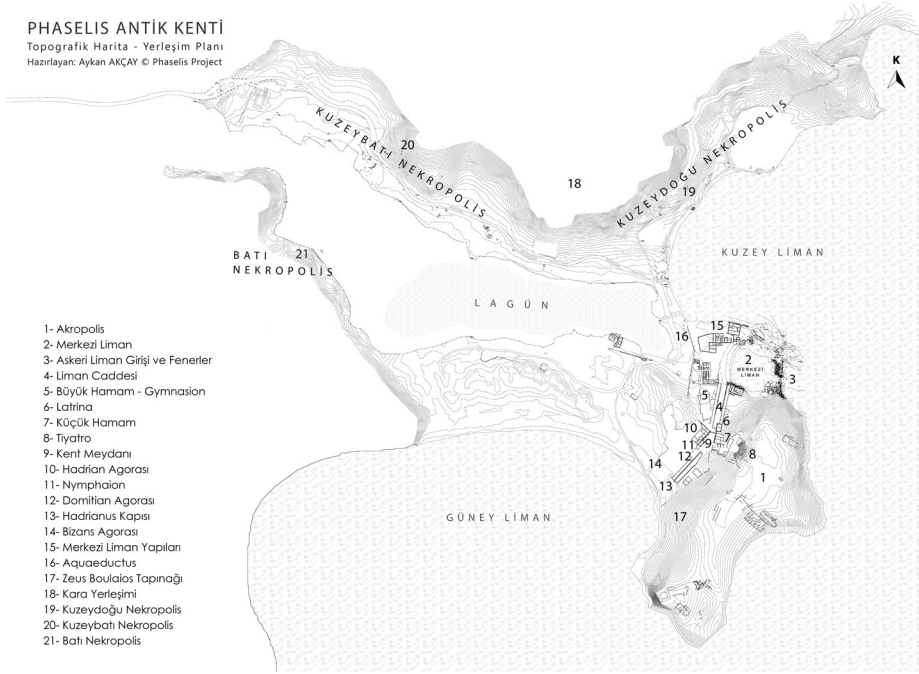

Fig. 1 Phaselis Nekropolis'lerinin Topografya Üzerindeki Dağılımını Gösteren Harita.

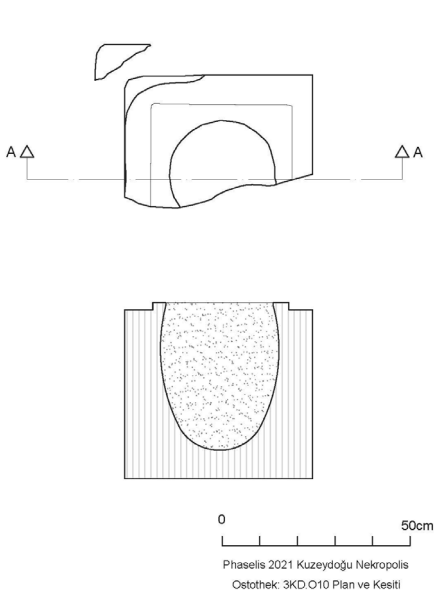

Fig. 2 Phaselis Bağımsız Ostothek Grubu, Derin Kül Hazneli Tekne, Plan-Kesit.

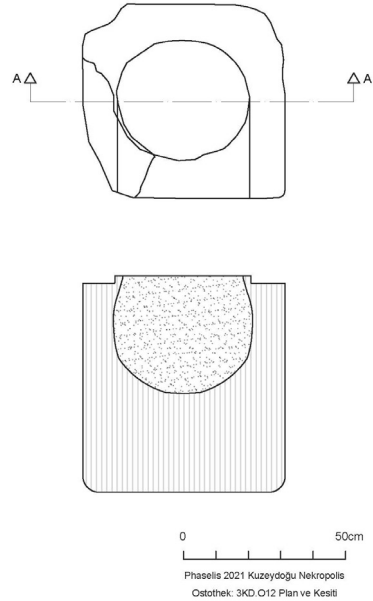

Fig. 3 Phaselis Bağımsız Ostothek Grubu, Yuvarlak Kül Hazneli Tekne, Plan-Kesit.

Fig. 4 Düz Damlı OstotheK Kapağı.

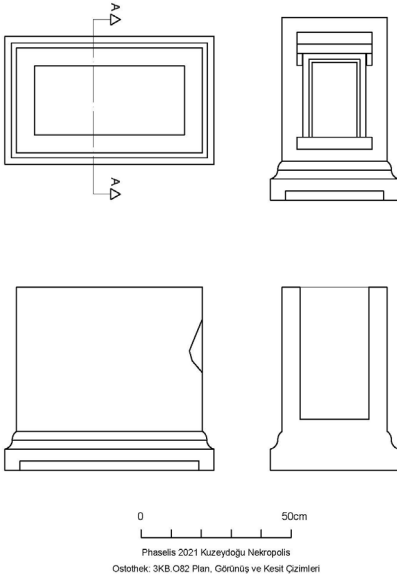

Fig. 5 Kapı Tasvirli Dikdörtgen OstotheK, Plan, Kesit, Görünüm.

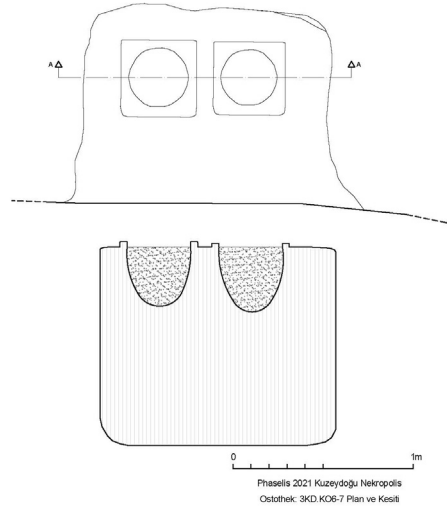

Fig. 6 İKili Kaya OstotheKi Örneği, Plan, Kesit.

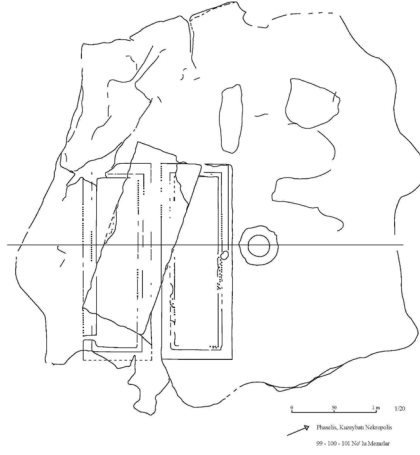

Fig. 7 İki Khamosorion ve Kaya Ostotheği Yana Yana Düzenleme, Plan.

Fig. 8 Yazıtlı Ostotheğ.

Fig. 9 Lahit ve Ostotheğlerin Nekropolislerde Yan Yana Yerleştirilışinden Bir Görünüm.

Fig. 10 Tonozlu Mezar ve Ostoheklerin Nekropolislerde Yan Yana Yerleştirilişinden Bir Görünüm.

Fig. 11 Urne Olduğu Değerlendirilen Pişmik Toprak Kaba Ait Gövde Kalıntıları.

THE OLDEST STONE BRIDGE OF ANATOLIA: THE TARSUS BRIDGE

İlkay GÖÇMEN *

ÖZ

Anadolu'nun En Eski Taş Köprüsü: Tarsus Köprüsü

Kilikia Bölgesi'nin en önemli kentlerinden biri olan Tarsus'ta 2007 yılında gerçekleştirilen kazılar sırasında bir köprüye ait anıtsal bir kemere ulaşılmıştır. Kemerin formu, kazıcıları tarafından "segment kemer" olarak tanımlanmış ve yapının MS 1. yüzyıla tarihlenmesi önerilmiştir. Ancak, köprünün özellikle memba tarafında yoğunlaşan girift yapılanmadan dolayı yapıya ait bazı bölümler gözden kaçırılmış ve gerek kemer formunun değerlendirilmesi gerekse de tarihlenmesi eksik bulgulardan hareketle yapılmıştır. Dolayısıyla bu makalede, köprünün yeni tespit edilen özelliklerinden yola çıkılarak inşa tarihinin yeniden değerlendirilmesi ve netleştirilmesi amaçlanmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan köprüye mansap cephesinden bakıldığında anıtsal kemer, 5-6 sıra blok taştan oluşturulan ve yükseltilmiş olan düz ayaklar üzerine oturtulmuş gibi bir izlenim vermektedir. Memba cephesinde ise kemerin özellikle doğu tarafta kalan sınırlı bir bölümü görülmektedir. Bu cephede köprü kemerinin ayak üzerine oturtulmadığı ve ayaktan itibaren doğu yönde devam ettiği görülmektedir. Üstelik aynı cephede, kemer formunun hatalı değerlendirilmesine yol açan köprü ayağının kemer altına ulaşmadan tonoz içinde sonlandığı takip edilebilmektedir. Dolayısıyla söz konusu ayakların, yapının tonoz içlerine sonraki bir evrede eklenmiş olabileceği düşünülebilir. Köprünün memba tarafında yeni tespit edilen özelliklerden dolayı öncelikle köprü kemerinin segment kemer değil üç merkezli kemer formunu yansıttığı anlaşılmaktadır. Dahası bu formun Roma Dönemi köprü mimarisinde kullanımı söz konusu değildir. Analogik değerlendirmeler sonucunda, bu formun en yakın benzerinin Rodos'ta olduğu anlaşılmaktadır. Rodos'taki tonozlu yapı bir köprüden ziyade bir drenaj kanalını örtmekte ve inşa tarihi için Hellenistik Dönem önerilmektedir. Bunun yanında Tarsus Köprüsü'nde diyagonal kemer taşlarının cephede demir kenetlerle bağlanmış olması ve yapı genelinde harç kullanılmamış olması da dikkate değer niteliklerdir. Tarsus Köprüsü'nün mimari özellikleri ve inşa tekniği hakkında da bazı tespitlerde bulunmak mümkün olmuş ve yapılan analizler sonucunda yapının sergilediği özelliklerin Hellenistik Dönem'e işaret ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle ele alınan köprünün inşa tarihinin belirlenebilmesi için Tarsus'un

---

* Dr. İlkay GÖÇMEN, Mersin University, Faculty Science and Letters, Department of Archeology, Çiftlik-köy Campus, Yenişehir/MERSİN-TR. E-posta: ilkaygocmen2@gmail.com; Orcid No: 0000-0002-8741-5545.

I would like to express my thanks to Prof. Dr. Murat Durukan for his valuable contribution and guidance as well as his encouragement on rediscussing the structure evaluated here.

Hellenistik Dönem tarihi irdelenmiştir. Böylece tarihlemenin sağlam kanıtlara dayandırılması amaçlanmıştır. Hellenistik Dönemde özellikle Seleukoslar tarafından bölgenin öteki kentleri ile birlikte Tarsus'ta da bazı politik düzenlemelere gidilmiştir. Gerek tarihsel bağlam gerekse de analogik değerlendirmeler ve ele alınan yapının sergilediği mimari özellikler; köprünün Hellenistik Dönemde inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir. Tarsus Köprüsü'nün sergilediği özellikler, tarihsel süreçle de ilişkilendirilmekte ve yapının inşa tarihi için MÖ 2. yüzyıl önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarsus, Taşköprü, Segment Kemer, Üç Merkezli Kemer, Hellenistik Dönem, Seleukoslar.

ABSTRACT

In Tarsus, one of the most important cities of the Cilician Region, a monumental arch belonging to a bridge was found during an excavation carried out in 2007. The form of the arch was evaluated as a segmental arch by its excavators and the date of the structure was suggested as 1st century CE. On the other hand, because of the intricate structuring particularly on the upstream façade of the construction, some parts pertaining to the bridge were overlooked, and both the evaluation of the arch form and its dating were done based upon insufficient findings. Therefore, in this article, it is aimed to re-evaluate and clarify the construction date of the bridge based on the newly identified features. When viewed from the downstream façade of the bridge, which extends in the east-west direction, the monumental arch gives the impression of sitting on flat piers formed by 5-6 courses of stone blocks and raised. On the upstream façade, a restricted part of the arch, especially on the east side, can be seen. On this façade, it is observed that the bridge arch is not placed on a pier and continues in the east direction from the pier. Moreover, on the same façade, it is obvious that the bridge pier, which causes an incorrect evaluation of the arch form, ends in the vault before reaching the archivolt. Therefore, it can be suggested that the piers in question may have been added to the vaults of the building in a later phase. Due to the newly detected features on the upstream façade of the bridge, it is understood that the bridge arch primarily reflects the three-centered arch form, not the segment arch. It is known that this form is not used in Roman bridge architecture. The result of analogical studies show that the most similar form stands in Rhodes. The vaulted structure in Rhodes covers a drainage channel rather than a bridge, and the Hellenistic period is suggested for the construction date. In addition, the remarkable features are that the diagonal arch stones of the Tarsus Bridge are connected with iron clamps and mortar is not used. As a result it has been possible to make some determinations in the context of architectural features and construction techniques of the Tarsus Bridge: It has been concluded that the features of the building point to the Hellenistic period. Furthermore it is aimed in this article to base the proposed dating on solid evidence and in order to determine the construction date of the bridge based on the findings, the history of the Hellenistic Period of Tarsus is examined. In the Hellenistic period, some political arrangements were made in Tarsus along with the other cities of the region, especially by the Seleucids. Evaluations for both the historical context and analogy as well as the architectural features of the structure in question confirms that the bridge may have built in the 2nd century BCE.

Keywords: Tarsus, Stone Bridge, Segmental Arch, Three-Centered Arch, Hellenistik Period, Seleucids.

I. Introduction

Beyond its international significance, one of the most critical routes of antiquity, which also served military purposes, passes through the Cilician Region. After crossing the Gülek Pass, which is called *Kilikia Pylai*, this road reaches Tarsus, one of the most important cities of the region and highly popular in both Hellenistic and Roman periods just as it was in the previous periods, and heads east through this city¹. The eastern continuation of the said route which is named *pedias* is rich in streams. Here there are bridges built for military purposes, such as Adana-Taşköprü² and Misis Bridge³, whose original construction pertains to the Early Imperial Roman period. This important route⁴, whose significance is often emphasized in ancient literature, was deemed important by all the civilizations that controlled the region, and it seems that stone bridges were constructed at the points where this road met the rivers in order to ensure that the road continued uninterruptedly.

It is reported by the geographer Strabo that the Kydnos River passes through the middle of ancient Tarsus, which lies on a plain⁵. Procopius, on the other hand, states that the city was exposed to a great flood in the 6th century AD. In addition, this author also includes the information that the river bed was changed by the Emperor Justinianus and the river was moved to the east of the city after the flood⁶. Modern Tarsus was built on the ancient city of Tarsus, which is known as the metropolis of the Cilician Region. The Tarsus Bridge, on the other hand, is located in the city center, on the old bed of Kydnos.

The Tarsus Bridge, the subject of this study, must have been primarily designed for inner-city transportation, as it is understood from its location in the center of Tarsus. Additionally, it can be thought that the continuance of the international route, whose importance was emphasized above, was also taken into consideration in the planning. In this regard, it can be suggested that the bridge may have provided a road connection via this significant route, which is of military and commercial importance, as well as playing an active role in the inner-city transportation.

The Tarsus Bridge was unearthed during the excavations carried out in the past years. During the excavations performed by the experts of the Tarsus Museum in the area where the bridge is located, the bridge arch was also discovered in the south of the Makam-ı Danyal Mosque along with structures of later periods. A single arch belonging to the structure, which was found by chance during these excavations, is observed. It is not known whether the structure extends in eastern or western direction, as this area is surrounded by the modern settlement.

During the excavations, the bottom section of the bridge vault was accepted as

---

1 Erzen 1940, 27; Starr 1963, 163-165;

2 A study, in which the architectural features and the construction history of Adana Taşköprü are rediscussed by me is being prepared for publication. Göçmen, in press.

3 A study, in which the architectural features and the historical process of the Misis bridge are rediscussed by us is being prepared for publication, see Göçmen – Durukan, in press.

4 Herodotos V. 52; Xenophon II. 21; Arrianos II. 4. 3.

5 Strabon XIV. 5. 12.

6 Procop. V. 5. 14-20.

level and the foundations of the structure were reached at a depth of approximately 5.40 m. It is observed that neatly-cut rectangular large stone blocks exceeding 1.00 m in size were used in the construction of the structure. Both the size of the stones used in the construction and the width of the opening as well as the general architectural features of the structure create a monumental effect on the viewers.

The form of the arch, which constitutes the only span of the Tarsus Bridge, is defined by its excavators as “a segmental arch”, and the use of this form is associated with Roman bridges⁷. In the publications issued after the excavation, the structure was dated to the 1st century CE in reference to the features it exhibits, as well as the historical context⁸.

The Tarsus bridge, is also discussed by other researches. In the recent previous years, the remains of a street described as the *decumanus maximus* of Tarsus has been excavated till around the ‘Cleopatra Gate’ located southwest of Tarsus⁹. This street, with a southwest-northeast axis, is associated with Strabo’s expressions, and it is stated that Tarsus had a regular city plan already during the Augustian-Tiberian period. Based on this determination, it is suggested that the bridge discussed here is part of the newly unearthed street and was in use during the Augustinian period¹⁰.

The evaluation done by taking the present state of the well-preserved bridge arch into consideration renders it possible to put forth new observations and inferences. First of all, it must be remembered that the use of segmental arches in Roman bridge architecture was preferred only in a few examples¹¹, and that semicircular surbased arches were mainly used¹². Additionally, the accuracy of the evaluation, which states that the arch of the Tarsus Bridge is a segmental one¹³, is also a matter of debate.

Beyond the scope of the debate on the arch form, this article aims to clarify the construction date of the Tarsus Bridge based upon the architectural features of the structure. Accordingly, various architectural applications are observed on the structure, and clear chronological determinations are undertaken. Besides the architectural findings, the historical context is also examined, and thus the proposal for the dating of the structure can be built on solid basis.

---

7 Eser 2014, 19.

8 Yıldız 2008, 32; Eser 2014, 13; Alkaç 2016, 30.

9 Alkaç – Kaplan 2017, 89.

10 Alkaç and Kaplan took into account the architectural and archaeological data around the old river bed with the knowledge that the Kydnos River passed through the middle of the city by Strabo. Based on Strabo's death year 19 AD, they suggest that both the street remains unearthed near the Cleopatra Gate and the Tarsus Bridge were in use in 19 AD. For detailed information, see Alkaç – Kaplan 2017, 82- 87.

11 For the use of this form in the Alcantara Bridge in Spain, see O’Connor 1993, 109; Tyrrell 1911, 34- 35 and for the use of this form in the Limyra Kırkgöz Bridge, see O’Connor 1993, 126.

12 The arches whose rise is less than half of the span are described as semicircular surbased arches. For the use of this arch form in Roman bridges, see Gazzola 1963b, 33; O’Connor 1993, 163- 164; Bayer 2012, 10; Sonavane 2014, 37.

13 Eser 2014, 19.

II. The Architectural Features of the Tarsus Bridge

The Tarsus Bridge, located on the old bed of the Kydnos River, which takes its source from the Taurus Mountains and flows into the Mediterranean, extends in the east-west axis. The upper part of the bridge vault, which was uncovered just south of the Makam-ı Danyal Mosque, was largely destroyed and the excavations of the building, which was filled with mud, were continued from this gap (fig. 1)¹⁴. Rectangular stone blocks made of local limestone were used in the construction of the bridge. The only arch of the structure that has been uncovered crosses a span of approximately 12.93 m¹⁵. The height of the arch was measured as 5.40 m based on the highest point of the vault and the width of the deck as 9.00 m. It is understood that the archivolt of the bridge in the south direction, on the downstream façade, is not fully preserved and the archivolt thickness has reached 1.10 m in its current state. It is a remarkable detail that mortar is not used between the large-sized blocks that make up the upper part of the vault and the archivolt. In addition, the inner parts of the building stones that make up the vault were attached to each other with iron clamps of approximately 18 cm length (fig. 2-3).

Some determinations can be made about the general appearance of the bridge from the limited area on the downstream front, where only the upper parts of the arch can be seen. On the aforesaid façade, the sections of the spandrel walls are completely limited by the walls of modern buildings. Therefore, it is not fully understood what kind of façade arrangement the building has. More precisely, it is not fully understood what kind of façade arrangement the building reflects, as the arch is limited to late period structures and modern structures at both the east and west ends (fig. 4). Moreover, the fact that the archivolt has been severely damaged in this area also causes uncertainty in the perception of the façade arrangement.

As the northern façade of the structure, in other words, the upstream façade, is bounded by different structures built in the later phases, it exhibits a mixed appearance in its present state. Additionally, the later period structures adjacent to the upstream façade almost entirely cover this façade. Therefore, the northern façade of the structure was not correctly studied by the experts who carried out the excavations on the bridge, and it was misevaluated accordingly due to lack of data. On this façade, it is possible to say that the structure is generally intertwined with the later period structures.

A very important detail attracts attention in this adverse condition concerning the upstream façade. In the eastern corner of this façade, a small part of the spandrel walls can be seen together with the archivolt. It is also visible from the upstream of the raised piers followed from the other side. Moreover, it is understood that the arch curve continues eastward from east pier on the upstream façade. The arch curve in question reveals that the opening was approximately 3.50 m wider. The same situation should be true for the western pier. Therefore, considering that the arch continues on both sides from the piers, the total arch span reaches 20.00 m. In addition, there is a

---

¹⁴ Yıldız 2008, 32.

¹⁵ The distance between the piers inside the vault, which caused the bridge to be defined as a segment arch, was measured as 12.93 m.

difference of 35 cm depth between this element, which is considered as a pier in the east and the archivolt extending to the east. In other words, the archivolt and the aforesaid pier do not lie in the same level (fig. 5). This structuring must have been overlooked in previous studies.

Another vaulted structure built in the form of a pointed arch on the upstream façade leans against the archivolt along with the spandrel wall pertaining to the bridge, of which a small section can be seen. The vault of this structure extends along the north direction, parallel to the bridge, and rests against the partially visible spandrel wall of the bridge. This vault, which cuts the spandrel wall of the bridge and which is attributed to a later period, leans against another structure towards the west, and these later period structures cover the western section of the upstream façade of the bridge completely (fig.6-7).

Considering the arch of the well-preserved Tarsus Bridge, the evaluation allows to make some new findings and inferences. First of all, it should be remembered that the use of segment arches in the bridge architecture of the Roman period was preferred in only few examples¹⁶; predominantly, semicircular arches were used¹⁷. It is seen that the preserved archivolt on the upstream façade of the bridge were designed diagonally, not radially, unlike the examples of bridges from the Roman period¹⁸. This design creates a problem in terms of arch static, but it also allows a wider opening to be passed. These stones can also be evaluated as an indication that the arch of the building was not designed in a semicircular form¹⁹ unlike Roman period bridge examples. Considering the arch span of the bridge, the bridge crossing a span of 20.00 m should have an arch height of approximately 10.00 m in order to reflect the semicircular form. However, the arch height of the structure in question is 5.40 m. In other words, in order to reflect the semicircular form, the arch needs to rise approximately 5.00 m higher, but this is not possible. The diagonally shaped archivolt stones also point to a shallow and wide arch. Therefore, according to these criteria, it becomes clear that the arch is not designed in a semicircular form.

The accuracy of considering the arch used in the Tarsus Bridge, which does not seem to reflect a semicircular design as a segment arch²⁰, is also a matter of debate. Based on the available data, the bridge arch should be either a “segment” arch as recommended²¹ or a “three-centred arch” (fig. 8-9). While the segment arch is placed

16 For the use of this form on the Alcantara bridge in Spain, see O'Connor 1993, 109; for its use in the Limyra Kırkgöz Bridge, see O'Connor 1993, 126.

17 Arches whose height is less than half of the span through which they pass are described as semicircular arches. The $\frac{1}{2}$ ratio is taken as a basis in the design of these arches. On the use of this arch form in Roman bridges, see Gazzola 1963b, 33; O'Connor 1993, 163- 164; Bayer 2012, 10; Sonavane 2014, 37.

18 The rustic arrangement that reminds the rough, undressed state of the stones, is also observed in bridges such as the Kozan bridge, whose construction is associated with the Early Imperial period, and the Orta Tozlu bridge, located a few kilometers east of Anazarbus. For detailed information on the Kozan Bridge, see Göçmen 2021, 137-147; for the Orta Tozlu Bridge, see Göçmen 2021, 132-137.

19 For the $\frac{1}{2}$ ratio in Roman period bridges designed in semicircular form, see Gazzola 1963b, 33; O'Connor 1993, 163-164; Bayer 2012, 10; Sonavane 2014, 37; Alcaide et al 2019, 1-3.

20 Eser 2014, 19.

21 Yıldız 2008, 32; Eser 2014, 13.

on upright and raised piers, the archivolt continues up to the floor in the three-centered arch. It is understood that the arch form was defined as a segment arch based on the piers that were added to the structure later and possibly intended to strengthen it. However, on the upstream façade, the archivolt deepens towards the east from the pier. Moreover, both piers differ from the building in general in terms of both stone size and workmanship. Considering the available data, it is concluded that these elements were added to the structure at a later stage and that the arch form should be defined as a three-centered arch, not a segment.

In short, in the form of a segment arch, the arch should be placed on upright piers. This is not the case with the Tarsus Bridge. For this reason, the arch form used in the building is defined as a “three-centered arch”. Moreover, the use of diagonal stones in the archivolt of the building and the arch design point to pre-Roman times because both this form and the diagonal archivolt stones were not used in the Roman period. On the other hand, a three-centered arch was used in a bridge called “Ponticello di Rodi” which was dated to Hellenistic period²². Therefore, the fractures in the upper part of the vault of the Tarsus Bridge and the arch angle continuing towards the east confirm that the three-centered arch was preferred in this bridge, as in the Rhodes example which will be handled here below.

The evaluation based on these observations reveals that the arch form of the structure is not a “segment arch” but a “three-centered arch”. This form consists of two curves divided from the center points when compared to the semicircular arch. This form is generally described by three separate centers which forms the curvature of the arch. In fact, the rib is noncontinuous unlike semicircular arches, due to the break at the apex of the arch²³. Therefore, it exhibits a much broader appearance when compared to the semicircular arch. Interestingly, three-centered arches were not used in Roman bridges. The arch forms prevalently used in the Roman bridges: semicircular barrel vault²⁴, circular arch²⁵, and segmental arch²⁶ -which is represented by few examples-. Consequently, the fact that the Tarsus Bridge was constructed using a three-centered arch indicates a significant chronological difference.

It appears that the reason for the misinterpretation of the arch form of the structure in previous studies is that the piers discussed above were thought to be original. In this regard, the evaluation and dating based upon the piers are incorrect. In fact, viewed from the southern façade, the bridge arch has been interpreted as seated in raised piers and erroneously defined as a “segmental arch”. However, as is seen in the view from the upstream façade, these piers were attached to the vault in later phases.

In addition to the discussions on the arch form, it is understood that stone blocks reflecting the *opus quadratum* technique²⁷, varying in the range of 0.56 m x 1.60 m,

22 Boyd 1978, 91; Galliazzo 1995, 36.

23 About the three-centered arch, see Boyd 1978, 90 and footnote 30; Sonavane 2014, 37.

24 Gazzola 1963b, 33; O'Connor 1993, 163-164; Bayer 2012, 10; Sonavane 2014, 37.

25 O'Connor 1993, 25.

26 O'Connor 1993, 109, 126.

27 On the *opus quadratum* technique, which was also used in Roman bridges, see O'Connor 1993, 166; Staccioli 2003, 111; Gençer-Turan, 2017: 192.

0.30 m x 0.90 m and 0.30 m x 0.96 m on the bridge façade, were used. In addition, it is seen that the archivolt stones, whose heights vary between 0.98 m and 1.20 m, are connected to each other with 18 cm long iron clamps, just like in the inner parts of the vault. The early use of “U or P-type” clamps on the archivolt of the bridge is associated with the Hellenistic period²⁸. In the Messene Asklepiion Stoa, which was built in the first half of the 2nd century BCE, the use of mortarless construction, which is a characteristic of the period architecture, becomes evident and it is understood that the building stones were fastened with iron clamps²⁹. It can be thought that the dowel holes in the vaulted passage of the Sikyon Theater, whose early phase is associated with the year 251 BC, are evident at the junction of the archivolt stones, may be associated with the use of clamps³⁰.

However, in Roman period, P-type clamps were used in the construction of many buildings as well as bridges³¹. Moreover, the use of clamps was common in important centers in Asia Minor during this period. The use of clamps is also associated with repairs³². However, the iron clamps seen on the archivolt of the Tarsus Bridge do not create a perception of repair because there is no deterioration of axle in the arch static. Moreover, iron clamps reflecting the same qualities and dimensions were also used in the vault of the structure. Therefore, the use of clamps in the aforesaid structure cannot be associated with the repair. Possibly, the diagonal design of the blocks used on the archivolt and the concern about the static of the bridge led to the use of iron clamps on the archivolt and in the vault. This detail is important for the dating because while the iron clamps are applied in the interior parts of the structure in Roman bridges, the use of clamps on the façade is out of question.

Another important aspect is that the bridge deck extends directly from the upper part of the vault. This is also confirmed by the cart ruts that can be detected at two different points, which are at the south and north of the 9.00 m wide vault. It is presumed that cart ruts, of about 2.00-2.50 m in width, were formed as a result of long-term use (fig. 10-11). In the east and west of the area where the ruts are evident, these traces do not continue because the deck filling was removed. There is no trace of the mortar filling known from Roman period examples on the deck³³ and it is evident that the vault stones exhibit a clean surface in the hollow areas. The hollow areas to the east and west of the upper part of the vault should have been raised with a fill made of plate stones in order to form a plane with the upper of the vault. If mortar filling

28 It is known that iron clamps associated with Greek architecture have subtypes categorized as dovetail, Z, double T and U or P. Among these, the use of the first three types became evident from the 6th century BC, while the use of “U or P-type” clamps became widespread after the 4th century BC, see Çördük 2006, 25.

29 Yoshitake 2013, 693-695.

30 Boyd 1978, 85 and footnote 8-9.

31 Galliazzo 1995, 243-244; Adam 1994, 96-100.

32 In settlements such as Klaros, Ephesos and Nysa, P-type clamps are used in the repair of structures. However, it is very clear that this use is for repair purposes. On the use of clamps in Asia Minor, see Ismaelle 2013, 275-277.

33 In Roman bridges, the inner parts of the spandrel walls are supported with opus caementicium filling, so that the structure is strengthened as well as obtaining a flat deck. On this subject, see O'Connor 1993, 163- 164, 166.

would have been used on the deck of the bridge, the remains of the mortar layer would definitely be seen in the hollow areas where the cart ruts have disappeared. However, at present, these stones that form the vault have a clean surface and there is absolutely no data on the mortar layer.

The insistence on crossing a wide span of 20.00 m in the plain geography can be explained by the fact that the use of mortar was not known at the period the bridge was built. If this technology had been known at the period the bridge was built, a more reasonable option such as constructing a multi-arched bridge using radial stones and piers at half the distance would be preferred. At this point, the most important criterion would be the use of mortar in order to be able to build piers in water. The reason why this method was not applied to the Tarsus Bridge and why it was insisted on crossing a span of 20.00 meters in one go must lie in the lack of knowledge considering the use of mortar and the lack of ability to build piers in the middle.

III. The History of Arches and Vaults

It is known that bridges were constructed using different techniques and forms before the true arch was used in Greek world. The construction of these bridges, which do not reflect the true arch, is represented by numerous examples in both Mesopotamian and Greek architectures³⁴.

It has been recorded by ancient writers that there were early period structures in which arches were used. In this context, Strabo's statements as to the use of true arches and vaults in the Hanging Gardens of Babylon are worthy to note³⁵. Due to the presence of the true arch and vault forms in the Ishtar Gate and the Hanging Gardens of Babylon, it is accepted that they were known and used in Mesopotamia as of the 4th millennium BCE³⁶.

The true arch and vault are thought to have been used already before the time period of Alexander in the Macedonian tombs at Vergina³⁷. Besides, according to another view, it is suspected that this practice was brought to Greek territories by the successors of Alexander³⁸. As a result, it is understood that the use of arches and vaults was widespread in the Hellenistic period and is illustrated by many examples.

A bridge on Rhodes, named "Ponticello di Rodi", which is considered to be built as a connection road as well as a drainage canal, provides significant information on the application of true arches and vaults during the Hellenistic period. It is known that features such as radially arranged arch stones and decks extending over the arch

---

34 For early period Egyptian bridges built using the method of "false arch" or "corbel arch", see Briegleb 1971, 256; For the use of such arches in Hittite period, see Galliazzo 1995: 9; Regarding the use of such arches in the Assyrian and Neo-Babylonian periods, see Briegleb 1971, 259; For the use of such arches in the Greek architecture, see Briegleb 1971, 256-257; Galliazzo 1995, 23, 38; O'Connor 2010, 2; Scholl 2011, 58-59; Slawomir – Tsu Tuan 2017, 239-244.

35 Strabon XVI. 1. 5.

36 Boyd 1978, 89.

37 Dodge 1984, 216, 251-252

38 Sonavane 2014, 11-12.

faces³⁹ were used during the Roman period⁴⁰ as well. However, unlike the Roman examples, the arch of the Rhodes Bridge, which is dated to Hellenistic period, displays a three-centered arch design (fig. 12)⁴¹.

Another example belongs to a structure in Samothrace, located under a *Propylon* that was designed during the reign of Ptolemy II⁴². The structure, constructed using a radial arch, forms a canal that vaults over a stream. The said canal is dated to the 3rd century BCE, based upon the inscription recovered from the area⁴³.

Another example is the stone bridge (true arch?) that is thought to connect the Island of Leucas to the mainland of Akarnania. Although it is not exactly known how the spans of the bridge, which was preserved at the foundation level, were covered, it is suggested that it might have been an arched superstructure. Based upon the history of the aforementioned settlements as well as the information provided by ancient sources, this alleged bridge is dated to the end of the 3rd century BCE⁴⁴.

A further example, which was situated on the Orontes River in Antioch, is a bridge (true arch) suggested to have had two arches. It is thought that this bridge, which has not survived to the present day, was built in the Late Hellenistic period, in other words, the 1st century BCE⁴⁵.

Two arches, one each on the fortification walls of Oiniadai and Palairos, both located in northwestern Greece, display a rustic look due to the irregular masonry and the difference in size and shape of the stones that form the arch face. Both arches, based upon historical process, are dated to the end of the 3rd century BCE⁴⁶.

An arched gate situated between Corinth and its port facilities, and the barrel-vaulted reservoirs found at Sikyon, which are both associated with the activities of Demetrius I Poliorcetes, are attributed to the year 303 BCE. It is suggested that one of the barrel-vaulted passageways of the theater, whose original construction is dated to 251 BCE, also found at Sikyon, and a passageway that leads to the *adyton* of the Temple of Apollo at Didyma date back to the second half of the 3rd century BCE, namely the Hellenistic period⁴⁷. In addition, the theater cistern in Delos, which is dated to Hellenistic period and reflects an arched structure, is another remarkable example⁴⁸.

---

39 Galliazzo 1995, 36.

40 O'Connor 1993, 66.

41 Boyd 1978, pic. 6; Galliazzo 1995, 36, pic. 20.

42 Ptolemy II Philadelphus, a successor of Alexander, was the ruler of the Ptolemaic dynasty between 283 and 246 BCE.

43 Another bridge, whose superstructure layout is unknown, has also been discovered in this area. It is thought that this bridge and the above-mentioned canal are of the same period, and it is suggested that both are constructed between 280 and 279 BCE. For detailed information, see Boyd 1971, 86; Briegleb 1971, 259; Galliazzo 1995, 38.

44 Strabon I.3.18 and X.2.8; Fiedler – Hermanns 2011, 50-51.

45 Galliazzo 1995, 38-39. Also located on the Orontes River in Antioch, another, four-arched bridge is dated to the period of Diocletian. See O'Connor 1993, 127.

46 Boyd 1978, 91-94, pic. 8-10.

47 Boyd 1978, 83-86.

48 Dodge 1984, 219, 228.

A further important example, of which the construction began in the Hellenistic period and continued in the Roman period, is the Temple of Apollo at Klaros: An arched structure is constructed in the *adyton* of the temple. Although it is not known exactly when this section was built, it is claimed that it reflects its current appearance in 18 AD through the expressions of Tacitus⁴⁹.

The practices of the true arch and vault was known in Hellenistic period in the Cilician Region as well. At Korykion Antron, a part of the sinkhole wall of the big sinkhole is passed through an arch, and constructions in this area are generally dated to the 2nd century BCE⁵⁰. Additionally, it is seen that the arch was also used on the front façade of the Temple of Hermes at Yapılıkaya, and it is suggested to be constructed during the 2nd century BCE⁵¹.

The arch and vault examples, with the exception of Ponticello di Rodi, do not formally resemble the Tarsus Bridge, although they are associated with the Hellenistic period. At this point, it is important to know that there are various variants of the true arch and vault application in the Greek world in terms of form⁵². In other words, Greeks, who had just stumbled upon the true arch, used arches and vaults designed in various forms in the structures they built.

IV. Evaluation of the Tarsus Bridge

Although there are different opinions about the early use of arches and vaulted covers, it is concluded that the origin of these architectural elements should be sought in Mesopotamia. At this point, although it is suggested that the arch and vault were in use in Greek territories before Alexander, it is accepted that the Greeks especially Alexander's successors met these architectural elements in the context of Alexander's eastern expeditions and transported them. Numerous examples discussed here prove that true arches and vault were known and applied in the Hellenistic period.

Generally, the Hellenistic precursors of the arch form are evident on structures such as bridges, drainage canals, and fortification walls. The most noteworthy of these examples is the bridge called "*Ponticello di Rodi*" which is located on Rhodes and exhibits the three-centered arch design. This bridge is associated with the Hellenistic period, and is generally attributed to Hellenistic period⁵³. With regard to the Tarsus Bridge discussed here, what renders the structure on Rhodes special is the close similarity between the arch forms of both structures. The Tarsus Bridge, like the example on Rhodes, also displays the three-centered arch design.

Another important feature of the Tarsus Bridge is that no mortar was used between the joints and on the upper part of the vault. In Roman period, the use of mortar was common, particularly in water- related structures. In most of the period bridges,

---

49 Şahin 1998, 40.

50 Durukan 2019, 58-59; 48-49.

51 Durukan 2011, 145, pic. 8.

52 Dodge 1984, 216.

53 Boyd 1978, 91; Galliazzo 1995, 36.

mortar is applied on the piers in contact with the water as well as on the deck filling⁵⁴. In this context, the earliest use of mortar in the region was found in the temple located in Elaiussa Sebaste and was dated to the end of the 1st century BCE⁵⁵. Based on this information, it can be deduced that the use of mortar was known and practiced in the region at least since the end of the 1st century BCE.

In Greek architecture, it is stated that depending on the initiative of the architect, the structures are sometimes supported by clamps, and sometimes such apparatuses are not included as the balance and static of the arch is understood⁵⁶. In this regard, it is reported that the bridge connecting Leukas and the Akarnanian mainland was built without the use of mortar⁵⁷.

Regarding mortarless construction, another important issue that certainly needs to be emphasized in the context of Hellenistic architecture is the use of clamps to ensure the safety of the structure or the arch. As accentuated before, similar to the Tarsus Bridge there are findings showing the use of P-type clamps in the Stoa of the Asklepion at Messene⁵⁸, the vaulted passageway of Sikyon⁵⁹ and the Temple of Artemis of Magnesia⁶⁰, which are dated to Hellenistic period.

In light of the features and similarities discussed here, the characteristics of the Tarsus Bridge in general point to the Hellenistic period. Thus, following the analysis of the arched and vaulted structures built in the said period, it is important to examine the historical context of Tarsus as well.

The earliest data on the Hellenistic period of Tarsus date back to the Alexander period. According to ancient literature⁶¹, it is told that Alexander arrived in Tarsus, which was then under Persian control, after passing through the *Kilikia Pylai* (Cilician Gates), it is also mentioned that after the area was secured he had to camp in Tarsus for a long time due to some compelling circumstances. After the death of Alexander, Cilicia stands out as a region of conflict between the Seleucids and the Ptolemies throughout the 3rd century BCE⁶². Yet, it is known that Cilicia *Pedias* fell under the control of the Seleucids, and that Tarsus was renamed in the 3rd century BCE⁶³. Following the Treaty of Apameia signed in 188 BCE, Cape Sarpedon was defined to be the western border of the Seleucid Kingdom. Significant developments took place in Cilicia and in the city of Tarsus during the reign of Antiochus IV Epiphanes, who ascended the throne of Seleucid in 175 BC⁶⁴. Within this period, while other cities of the region were being renamed after the dynasty, Tarsus was affected by this change as

---

54 O'Connor 1993, 163-164.

55 Kaplan 2009, 23-32; Durukan 2011, 150, 155.

56 Boyd 1978, 96.

57 Fiedler – Hermanns 2011, 50.

58 For dovetail, "L", and rectangular clamps, also see Yoshitake 2013, 693-695.

59 Boyd 1978, 85, footnote 8-9.

60 Demirtaş 2006, 56-59.

61 Arrianos II. 4. 2-11.

62 Tempesta 2005, 59.

63 Regarding the mention of the city as "Antioch on the Kydnos" in a proxeny list, recovered from Delphi, dating to the 3rd century BCE, see Cohen 1995, 358.

64 Tempesta 2005, 60-61.

well. It has been verified by coin legends and transmissions that Tarsus was named as “Antioch on the Kydnos” also during this time⁶⁵. It is known that the renamed Tarsus, besides being the administrative center of Cilicia, was the site of the royal mint, and issued coins bearing the legend of ANTIOXEΩN TΩN ΠPOΣ ΠYPAMΩI⁶⁶.

Renaming Tarsus as Antioch, it can be considered as a reflection of the effort of Antiochus IV Epiphanes (175-164 BC) to hellenize the regional settlements. However, the fundamental condition to assimilate a society or community is directly related to the investments the victorious central government makes in that region, that is, architectural activities. Parallel reflections of this situation can also be seen in the Olbian Region of the same period that is situated in the eastern part of Rough Cilicia⁶⁷.

V. Conclusion

The discussed Tarsus Bridge, which was situated at the city center has several uncommon architectural features such as the use of three-centered arches, the mortarless construction and relatedly iron clamps, the rustic stone masonry on the façades as well as the use of large-sized stone blocks throughout the structures.

The first feature mentioned above, the three-centered arch, is very rarely seen. Although this makes it difficult to evaluate the structure discussed here *analogically*, the Rhodes Bridge, which is dated to the Hellenistic period, bears a close resemblance. As such, it removes uncertainties about the Tarsus Bridge in this regard.

The assessment that mortar was not used in the structures, one of which was a bridge, attributed to the Hellenistic period also gives an idea on the possible period in which the Tarsus Bridge was built.

In addition, the “U or P- type” clamps used on the bridge’s archivolt that are situated on the eastern part of the upstream façade are also known from other arched structures built in the Hellenistic period. Moreover, the fact that this form of iron clamp had been in use since the 4th century BCE helps to give a general date to the structure. The use of stone blocks up to 1.20 m in size in the construction of the bridge is similar to the known use of large-sized stones in Hellenistic structures.

In conclusion, it can be verified that the true arch was used in bridges, canals, fortification gates and public buildings during the Hellenistic period, and a wide variety of arch forms were applied. In light of the evaluations made on the aforesaid examples, it is understood that the arch form was introduced to Greek architecture from its origin, Mesopotamia. This influence, one of the many results of Alexander’s eastern campaign, seems to be brought by the Alexander’s successors. In the evaluation based upon historical process, it is seen that, during the 3rd century BCE, there was a strong Seleucid control over Tarsus, in which the discussed bridge was located. However, in line with the changing political circumstances, significant

65 Hild – Hellenkemper 1990, 428; Von Aulock 1963, 232-233.

66 Tempesta 2005, 62-63.

67 On the architecture of Hellenistic period in the Olba Region, see Durukan 2004, 45-51; Durukan 2011, 138-142.

events such as Tarsus becoming an administrative center between 175-164 BCE and housing a royal mint are the most unequivocal indication of the importance given to this settlement. At the core of all this, also in consideration of the shrinking Seleucid borders, lies the Seleucid King Antiochus IV Epiphanes's desire to strengthen his hold on the remaining lands. He had accelerated the Hellenization process throughout the country, including Tarsus. Therefore, in Tarsus, which he named as "Antioch on the Kydnos", he must have made attempts to develop the area, bringing the application of arches and vaults, which were commonly used in Mesopotamia under his sovereignty, to Tarsus. The most likely date to be proposed for the construction of the Tarsus Bridge, which displays Hellenistic features in this regard, is the period of Antiochus IV Epiphanes. The architectural features of the structure, the analogical evaluations, and the historical process all add weight to the possibility that the Tarsus Bridge was built in the first half of the 2nd century BCE.

Bibliography and Abbreviations

Ancient Sources

- Arrianos İskender'in Seferi (trans. F. Akderin), İstanbul, 2005.
- Herodotos Tarih (trans. M. Ökmen), İstanbul, 2006.
- Ksenophon Anabasis: Onbinlerin Dönüşü (trans. T. Gökçöl) İstanbul, 2010.
- Procopius De Aedificiis. (Tr. H. B. Dewing). Cambridge, 1940.
- Strabon Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap: XII, XIII, XIV (trans. A. Pekman), İstanbul, 2000.
- Strabon Geographika Vol. XVI (trans. H. L. Jones), Cambridge, 1930.

Modern Sources

- Adam 2005 Adam, J. P., Roman Building: Materials and Techniques (trans. A. Mathews), London and New York.
- Alkaç 2016 Alkaç, E., "Tarsus Bölgesi'nin Roma Dönemi Sonuna Kadar Tarihi- Coğrafyası ve Yapıları", Tarsus Müzesi Heykeltraşlık Eserleri: Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler (ed. S. Durugönül), 19- 34, Mersin.
- Alkaç – Kaplan 2017 Alkaç, E. – Kaplan, D., Bir Başkent'in Tarihi ve Anıtları: Tarsus, İstanbul.
- Alcayde et al 2019 Alcayde, A. – Velilla, C. – San-Antonio-Gómez, C. – Peña-Fernández, A. – Pérez-Romero, A. – Manzano-Agugliaro, F., "Basket-Handle Arch and Its Optimum Symmetry Generation as a Structural Element and Keeping the Aesthetic Point of View. Symmetry 11, 1243-1260.
- Boyd 1978 Boyd, T. D., "The Arch and the Vault in the Greek Architecture", American Journal of Archaeology 82, 83-100.
- Bayer 2012 Bayer, L., Arched Bridges, University of New Hampshire Unpublished Honor

- Thesis, Durham.
- Briegleb 1971 Briegleb, J., “Die Vorrömischer Steinbrücken des Altertums”, *Technikgeschichte* 38, 255-260.
- Demirtaş 2006 Demirtaş, M. B., *Magnesia Artemis Tapınağı'nın Teknik ve İşçilik Özellikleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Dodge 1984 Dodge, H., *Building Materials and Techniques in the Eastern Mediterranean from the Hellenistic Period to the Fourth Century AD* (Doctoral dissertation, Newcastle University), Newcastle.
- Durukan 2004 Durukan, M., “Olba Bölgesi ve Bölgede Kullanılan Polygonal Duvar Tekniği”, *Anadolu/ Anatolia* 26, 39-63.
- Durukan 2011 Durukan, M., “Olba Teritoryumunda Hellenleştirme ve Romalılaştırma Politikalarının Arkeolojik İzleri”, *Adalya* XIV, 137-188.
- Durukan 2019 Durukan, M., *Olba Hanedanlık ve Sonrası*, Mersin.
- Cohen 1995 Cohen, G. M., *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands, and Asia Minor*, Berkeley.
- Çördük 2006 Çördük, A., *Yunan ve Roma Mimarisinde Yapı Teknikleri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Erzen 1940 Erzen, A., *Kilikien bis zum Ende Perserherrschaft*, Universität Leipzig Nicht Veröffentlichte Dissertation These, Leipzig.
- Eser 2014 Eser, E., “Tarsus, Makam Camii Hz. Danyal Makam Türbesi Kazısı”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38, 1-34.
- Fiedler – Hermanns 2011 Fiedler, M. – Hermanns, M. H., “Die Hellenistische Brücke über die Meeresenge von Leukas (Akarnanien): Die Laengste Steinbrücke des Antiken Griechenlands”, *Archäologie der Brücken: Vorgeschichte, Antike, Mittelalter, Neuzeit* (ed. F. Pustet), 48-52.
- Galliazzo 1995 Galliazzo, V., *I Ponti Romani* Vol. 1, Canova.
- Gazzola 1963b Gazzola, P., *Ponti Romani: Contributo ad un Indice Sistematico con Studio Critico Bibliografico*, Firenze.
- Gençer – Turan 2017 Gençer, F. U. – Turan, M. H., “The Masonry Techniques of a Historical Bridge in Hypokremnos (İçmeler)”, *METU JFA* 1, 187-207.
- Göçmen 2021 Göçmen, İ., *Cilicia Bölgesi Köprüleri*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin.
- Hild – Hellenkemper 1990 Hild, F. – Hellenkemper, H., *Kilikien und Isaurien*, TIB V, Wien.
- Ismaelli 2013 Ismaelli, T., “Ancient Architectural Restoration in Asia Minor Typology, Techniques and Meaning Discussed with Reference to Examples of Large- scale Public Buildings in Hierapolis of Phrygia, a Seismic City in Western Turkey”, *Istanbulur Mitteilungen* 63, 267- 324.
- Kaplan 2009 Kaplan, D., “Ein Neuer Kultvorschlag für den Tempel in Elaiussa Sebaste (Kilikien)”, *Olba* XVII, 23-32.
- O'Connor 1993 O'Connor, C., *Roman Bridges*, New York.

- O'Connor 2010 O'Connor, C., "Bridges", The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Roma (Ed. M. Gagarin- E. Fantham), New York, 24-25.
- Scholl 2011 Scholl, T., "Die Hellenistic Bridge in Tanais", (Ed. F. Pustet), In Archäologie der Brücken: Vorgeschichte, Antike, Mittelalter, Neuzeit, 58-60.
- Slawomir – Tsu Tuan 2017
Slawomir, K. – Tsu Tuan, N., "The World's Oldest Bridges- Mycenaean Bridges", American Journal of Civil Engineering and Architecture 5, 237-244.
- Sonavane 2014 Sonavane, T., Analysis of Arches, University of Colorado Master of Science, Colorado.
- Staccioli 2003 Staccioli, R. A., The Roads of the Roman, Los Angeles.
- Starr 1963 Starr, S. F., "Mapping Ancient Roads in Anatolia", Archaeology 16, 163-169.
- Strickland 2010 Strickland, M, H, Roman Building Materials, Construction Methods and Architecture: The Identity of an Empire, South Carelino.
- Şahin 1998 Şahin, N., Klaros: Apollon Klarios Bilicilik Merkezi, İstanbul.
- Tempesta 2005 Tempesta, C., "Antiochus IV Epiphanes and Cilicia", Adalya VIII, 59-81.
- Tyrrell 1911 Tyrrell, H. G., History of Bridge Engineering, London.
- Von Aulock 1963 Von Aulock, H., "Die Münzprägung der Kilikischen Stadt Mopsos", AA 2, 231-278.
- Yıldız 2008 Yıldız, A., "Tarsus Makam-ı Danyal Camii Kurtarma Kazısı", 16. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 31-46.
- Yoshitake 2013 Yoshitake, R., "Hellenistik Building Techniques of the Stoas of the Asklepieion at Ancient Messene", Journal of Architecture and Planning 78, 693- 703.

Fig. 1 The Top View of the Tarsus Bridge (Photo: İlkey Göçmen).

Fig. 2-3 General View of the Downstream Façade of the Bridge and the Top View of the Vault (Photo: İlkey Göçmen).

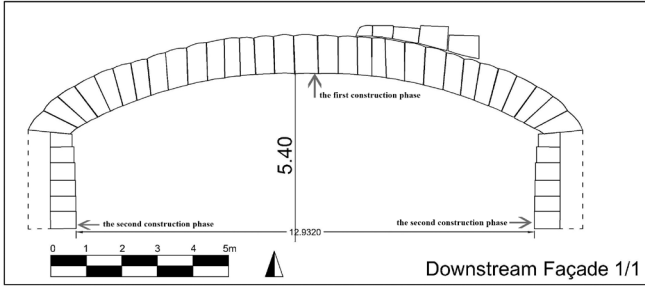

Fig. 4 Front View Drawing of Downstream Façade (Drawing: İlkay Göçmen).

Fig. 5 Inside View of the Vault from the Upstream Side (Photo: İlkay Göçmen).

Fig. 6 Archivolt and the Spandrel Wall of the Upstream Façade (Photo: İlkay Göçmen).

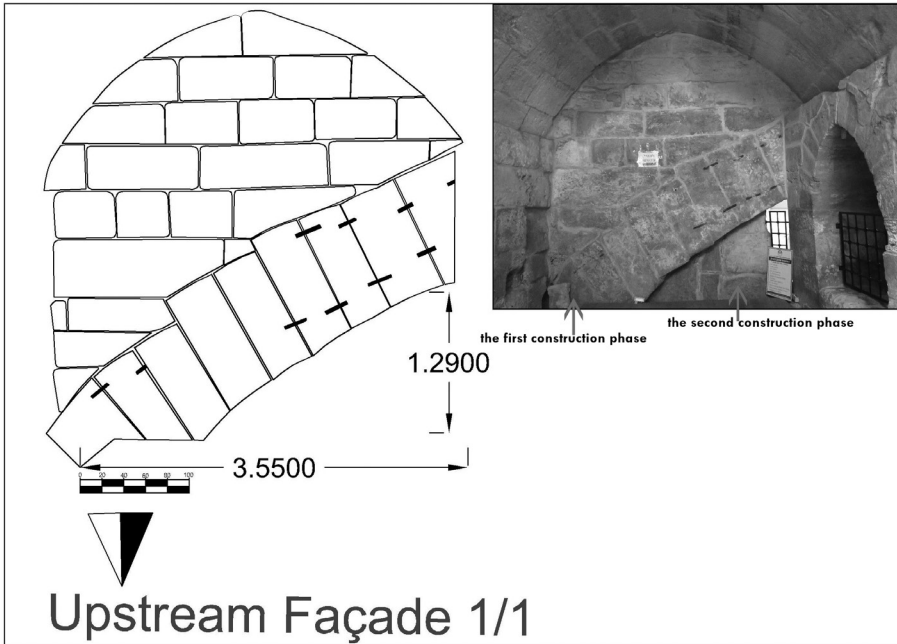

Fig. 7 Drawing of the Upstream Façade (Drawing: İlkay Göçmen).

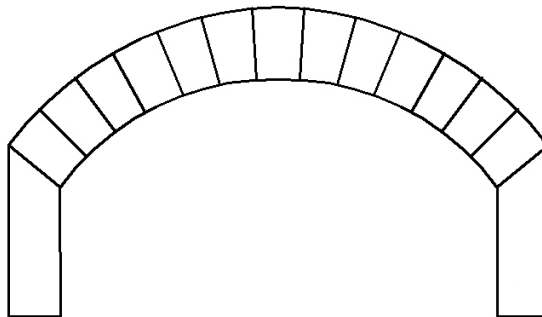

Fig. 8 Segmental Arch (Drawing: İlkay Göçmen).

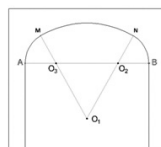

Fig. 9 Design of the Three- Centered Arch (Alcayde et al. 2019).

Fig. 10-11 Detail of the Cart Ruts in the Deck of the Bridge (Photo: İlkay Göçmen).

Fig. 10-11 Rhodes Bridge (Boyd 1978, Pic. 6).

RE-EVALUATION OF THREE MILESTONES FROM LYCIA WITH DIGITAL EPIGRAPHY STUDIES

Nihal TÜNER ÖNEN – Aykan AKÇAY *

ÖZ

Lykia'dan Üç Miltaşının Dijital Epigrafi Çalışmalarıyla Yeniden Değerlendirilmesi

Bu makale, Fethiye Müzesi ile Liverpool Üniversitesi Çaltılar Arkeoloji Projesi tarafından “Illuminating the Land of Light” başlığıyla gerçekleştirilen proje kapsamında Fethiye Arkeoloji Müzesi'nin izniyle çalışılan, ikisi Fethiye Arkeoloji Müzesi'nde; biri ise Dont'da bulunan üç mil taşına ait yazıtın sayısal görüntüleme yöntemleriyle belgelenecek yeniden değerlendirilmesine ilişkin bilgiler içermektedir. Burada tartışılan mil taşlarının tümü, her ikisi de Kabalia bölgesi kentleri olan Oinoanda ve Balboursa arasındaki bölgeden gelmektedir. İlk mil taşı Dont'da bulunmuştur ve üzerinde iki farklı yazıt barındırmaktadır. Orijinal yazıt Septimius Severus ve Caracalla zamanına aittir ve son 4-5 harfi dışında kazınarak silinmiştir. Alt kısımda bulunan diğer yazıt ise Diocletianus ve Maximianus ile birlikte Constantius ve Galerius döneminde yazılmıştır. Söz konusu tetrarkhia yazıtı kazınırken Severus dönemi metni silinmiştir. Bu nedenle ilk yazıtın silinmiş kısmını direkt gözlemlenmesi mümkün değildir. Öyle ki Severuslar dönemine ait olan yazıt ilk olarak Rudolf Heberdey ve Ernst Kalinka ile Christian Naour tarafından görülüp not edilmişse de ilk olarak, yayınında "taşı okumak son derece zordur çünkü ikinci yazıt birincinin çoğunu yok etmiştir" diye belirten David French tarafından 1981 yılında yayımlanmıştır. D. French 1986 yılında aynı yazıtı revize ederek tekrardan yayımlamıştır. Tetrarkhia yazıtı ise varlığı bilinmesine rağmen 2014 yılına kadar yayımlanmamıştır. D. French bu yayınında ilk yazıtı üçüncü kez revize etmiştir.

Diğer iki mil taşı Zurban köyündeki Su Kaynağı'nda bulunmuştur ve günümüzde Fethiye Arkeoloji Müzesi bahçesinde sergilenmektedir. Her iki yazıt da Stadiasmus Patarensis projesi kapsamında hazırlanan yayımda Sencer Şahin ve Mustafa Adak tarafından bilim camiasına tanıtılmışlardır. Söz konusu mil taşı metinlerinde yönetici imparatorlar Septimius Severus, Caracalla ve Geta ile *procurator* Helvius Marianus'un adları geçmektedir. Her üç mil taşı üzerinde yer alan yazıtlar doğal tahribat nedeniyle aşınmış durumdadır ve geleneksel yöntemlerle

* Assoc. Prof. Dr. Nihal Tüner-Önen, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Kampüs/Antalya-TR. E-posta: nihaltuner@akdeniz.edu.tr. Orcid no: 0000-0002-1098-028X.

Res. Assist. Aykan Akçay, Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Kampüs/Antalya-TR. E-posta: aykanakçay@akdeniz.edu.tr. Orcid no: 0000-0002-0035-6862.

okunmaları güçtür. Bu durum daha önceki çalışmalarda eksik/hatalı okumalara neden olmuştur. Bu sebeple üç mil taşı da RTI ve SfM fotogrametrisi metodlarıyla belgelenmiş ve yeniden değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen dijital epigrafi çalışmaları sonucunda yeni verilere ulaşılmıştır. Burada ele alınan makalede mil taşlarının önceki edisyonlarına da yer verilerek yeni okumalar karşılaştırmalı olarak paylaşılmıştır. Yazıtların yeniden değerlendirmeleri yapıldıktan sonra bölgenin yol sistemine değinilerek söz konusu mil taşlarının hangi güzergahlarda konumlanmış olabileceklerine ilişkin bilgiler verilmiştir.

Yazıtların çevirileri ise şöyledir:

Nr. 1-A: *Parth Fatihi, Adiabene Fatihi, vatanın babası, tribunus yetkisine haiz, censor; İmparator Caesar Lucius Septimius Severus Pius Pertinax Augustus ve tribunus yetkisine haiz, censor; Imperator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus Pius ve Publius Septimius Geta Caesar bu yolları procurator Helvius Marianus aracılığıyla onartttılar. * (Mil).*

Nr. 1-B: *İmparator Caesarlar, dindar Augustuslar C. Val(erius) Diocletianus ve M. Val(erius) Maximianus ile pek muteber Caesarlar evrenin efendileri Constantius ve Maximianus'u (onurlandırdılar).*

Nr. 2: *Parth Fatihi, vatanın babası, tribunus yetkisine haiz, censor; İmparator Caesar Lucius Septimius Seuerus Pius Pertinax Augustus ve tribunus yetkisine haiz, censor; İmparator Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus Pius ve Publius Septimius Geta Caesar bu yolları procurator Helvius Marianus aracılığıyla onartttılar. (Oinoanda'dan itibaren) 6 (Mil).*

Nr. 3: *Bu yollar procurator Helvius Marianus aracılığıyla onartıldı. (Oinoanda'dan itibaren) 3 (Mil).*

Anahtar Kelimeler: Miltaş, Yazıt, Helvius Marianus, Dont, Zurban, Dijital Epigrafi.

ABSTRACT

This article contains the re-evaluation of three inscribed milestones which are documented using digital imaging methods in the Fethiye Archaeology Museum (2) and Dont (1) by the permission of the Fethiye Archaeology Museum, as part of the project titled "Illuminating the Land of Light" coordinated by the Fethiye Museum and Liverpool University Çaltılar Archaeology Project. All milestones discussed here come from the region between Oinoanda and Balboura, both cities of the Kabalia region. The first milestone was found in Dont and contains two noncontemporary inscriptions. The original inscription belongs to the time of Septimius Severus and Caracalla and has been scraped off except for the last 4-5 letters. The other inscription at the bottom was inscribed during the time of Diocletian and Maximianus with Constantius and Galerius. While the aforementioned tetrarchic inscription was scraped, the Severan period text was erased. For this reason, it is not possible to read the deleted part of the first inscription by direct observation. Although the Severan inscription was first seen and noted by Rudolf Heberdey, Ernst Kalinka and Christian Naour, it was first published in 1981 by David French, who stated in his publication that "the stone is extremely difficult to read because the second inscription destroyed most of the first one". D. French revised and republished the same inscription in 1986. The tetrarchic inscription, on the other hand, was not published until 2014, although its existence is known. D. French revised the first inscription for the third time in this publication. The inscriptions on all three milestones are eroded due to natural conditions and are difficult to read by traditional methods. This situation has caused incomplete/erroneous transcriptions in the previous studies.

The other two milestones were found at the Su Kaynağı in the village of Zurban and are now exhibited in the garden of the Fethiye Archaeological Museum. Both inscriptions were introduced to the scientific community by Sencer Şahin and Mustafa Adak in the publication prepared within the scope of the Stadiasmus Patarensis project. The inscription of these two milestones cover the names of the ruling emperors Septimius Severus, Caracalla and Geta and also the *procurator* Helvius Marianus. For this reason, all three milestones were documented and re-evaluated using the RTI and SfM photogrammetry methods. In this article, the previous published editions of the milestones were also included and the new readings were presented comparatively. After the re-evaluation of the inscriptions, a commentary on the road connections of the region and probable locations of the milestones are presented.

The translations of the inscriptions are as follows:

No. 1-A: Emperor Caesar Lucius Septimius Seuerus Pius Pertinax, Augustus, Parthicus, Adiabenicus, father of the fatherland, *tribunicas potestas, censor*; and the emperor Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus Pius, *tribunicas potestas, censor*; and Publius Septimius, Geta Caesar have restored the roads through the agency of *procurator* Helvius Marianus. * (Miles).

No. 1-B: (honored) The Imperatores Caesares C. Val(erius) Diocletianus and M. Val(erius) Maximianus, the pious Aug(usti), and Constantius and Maximianus, the excellent Caesares, the savior of the world.

No. 2: Emperor Caesar Lucius Septimius Severus Pius, Pertinax, Augustus, Parthicus, father of the fatherland, *tribunicas potestas, censor*; and the emperor Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus Pius, *tribunicas potestas, censor*; and Publius Septimius Geta Caesar, have the roads restored through the agency of *procurator* Helvius Marianus. (From Oinoanda) 6 (miles).

No. 3: These roads were restored through the agency of *procurator* Helvius Marianus. (From Oinoanda) 3 (miles).

Keywords: Milestone, Inscription, Helvius Marianus, Dont, Zurban, Digital Epigraphy.

Introduction

This paper presents new readings of four inscriptions on three milestones from Lycia documented with computational imaging methods RTI and photogrammetry, within the framework of EU project entitled Illuminating the Land of Light¹. Before moving on to the interpretations of the four inscriptions, it would be more useful to explain the methods we used in reading these inscriptions.

Methodology: RTI and Photogrammetry

Epigraphical analysis of the inscriptions that have been exposed to natural

¹ We would like to thank the director of Çaltılar Archaeology Project Alan M. Greaves and the director of Fethiye Museum Emel Özkan and archaeologist H. Emirhan Süel for giving us the opportunity to study of the inscriptions and for their support. We also thank to our colleague Betül Gürel for helping with the RTI & SfM captures of the milestones in the field.

conditions or vandalism can be very difficult due to the deformation of their surfaces. This situation may cause erroneous readings in the transcription process of inscriptions. The milestones presented in this study are highly eroded due to the environmental conditions (fig. 1). In addition, their rounded shape cause difficulties while performing epigraphical studies with traditional methods such as squeezing, direct observation and photography. In order to overcome this difficulty, we applied computational imaging methods - RTI and SfM - which have been used in digital epigraphy studies in recent years².

Reflectance Transformation Imaging (RTI) is a computational imaging method that provides detailed surface morphology of the objects by capturing the color value and reflectance information per pixel³. RTI images consist of a series of digital photos in which the object and camera positions remain fixed while the object is illuminated systematically from different directions by a light source. The dedicated RTI software calculates the light position and reflectance information of the object and finally creates an RTI file that presents the digital surrogate of recorded object. Epigraphers can digitally analyze the inscriptions more effectively with RTI viewer software by applying different (virtual) lighting positions and multiple surface rendering filters.

In this study, Highlight-RTI was used in the recording of the inscriptions of milestones, as this recording method can present precise imaging results of archaeological artefacts in remote locations with portable equipment such as camera, tripod, flash *etc.* Since the Roman and Greek inscriptions were usually engraved on rectangular bearers on a flat surface, mostly a single H-RTI capture is sufficient⁴. However, this approach changes in the H-RTI capture of Roman milestones. Due to their cylindrical form it is not possible to capture the whole inscription in a single H-RTI record. For this reason, each milestone captured section by section. In this way, we divided capture points into three equal positions based on the beginning and ending points of the three inscriptions of the milestones. As a result, three different RTI images were obtained for each inscription. We increased the legibility of eroded, visually complex characters on the surface of the aforementioned milestones with the help of the RTI results (fig. 2). However, during the analysis of the inscriptions, we had to open three different RTI images to read the entire inscription simultaneously. Because multiple RTI files cannot be combined in a single image yet. In some cases it can be difficult to follow all the text in a line of the inscription, especially when using a single monitor.

The other digital imaging method we applied to the milestones examined in the study is SfM photogrammetry. Structure from Motion (SfM) is used to create three-dimensional models of objects from two-dimensional digital image data (mostly photographs) overlapping each other⁵. Using three-dimensional models, archaeological

---

2 For similar studies, see Espinoza-Espinoza – Carrero Pazos 2018, 461-478; Carrero Pazos – Espinoza Espinoza 2018, 1-12.

3 Malzbender et al. 2001.

4 For detailed information about the use of H-RTI method in epigraphy research, see Mudge et al. 2006; Akçay 2016.

5 Hess – Green 2017, 243.

artefacts and inscriptions can be examined with the help of three dimensional analysis software⁶. In this study, we recorded the highly deformed milestone exhibited in the Fethiye Museum (no. 2) with SfM photogrammetry⁷. During the epigraphical analysis process, the surface of the milestone can be virtually illuminated from different angles and the deformed parts of the inscription can be revealed using various mathematical visualizing filters by using the 3D model data. Furthermore, we digitally converted the rounded milestone to a flattened three dimensional model in order to follow the characters in a line and make a straight reading during the epigraphical inspection of the inscription⁸ (fig. 3).

During the epigraphic analysis of the inscriptions, both RTI and SfM data allowed us to generate new readings related to the milestones discussed in the sections below.

1- A/B. Milestone from the Village of Dont

The limestone column was found in the cemetery of the village of Dont and later moved to garden of the mosque in the village. The milestone carries two different inscriptions carved on top of each other. The original inscription was from the period of Septimius Severus and Caracalla and was scraped off except for the last 4-5 letters of each line. In its lower half, a second inscription from the time of Diocletian and Maximian with Constantius and Galerius was engraved. In order to engrave this tetrarchic inscription, the previous Severan text was erased. Therefore, the deleted part of the first inscription is difficult to read with naked eye.

Dimensions: H.: 103 cm; Dia.: 43 cm (top); Lh.: 0.20 - 0.23 cm (A); 0.22 - 0.25 cm (B)

This milestone was first recorded by R. Heberdey and E. Kalinka⁹, C. Naour also referred to this inscription¹⁰. Finally, the inscription from the period of Severus and Caracalla was published by D. H. French¹¹. French emphasized: "*the stone is exceptionally difficult to read, the second inscription having obliterated the greater part of the first*". He restored the text of this inscription as follows:

A

[Αὐτοκράτωρ Κ]αῖσαρ (vac) Λ.

[Σεπτίμιος Σεουήρος Εὐ]σε-

6 MeshLab software (open-source) was used during the epigraphical analysis of the SfM model. For detailed information, see <http://www.meshlab.net>.

7 In order to create three-dimensional photogrammetric model, 120 photographs were taken around the milestone. The recorded image data was processed with Structure from Motion (SfM) algorithms by using the Agisoft Metashape Pro software. Photogrammetric scales with 1/10 mm precision were used during the documentation.

8 During the transformation of the circular shaped milestones to a flattened form, CloudCompare software was used which is an open source 3D point cloud and mesh processing software. For an accurate and coherent result, the diameter of the milestone was calculated and, in accordance with this data the milestone was digitally unrolled to a flat model.

9 Heberdey – Kalinka 1897, 41; cf. RE XIII, 1927, 2272 s.v. *Lycia*.

10 Naour 1978, 183, n. 35.

11 French 1981, 174; cf. Supp. Epigr. XXXI no. 1295.

- [βῆς Πέρτιναξ Σεβαστὸς Π]αρθικὸς
 [μεγ. ἀρχιερεὺς μεγ. πατ]ῆρ πατρί-
 5 [δος ὑπάτος δημαρχικῆς ἐξο]υσίας
 [τὸ . ἀνθύπατος καὶ Αὐτοκ]ράτωρ
 [Καῖσαρ Μάρκος Αὐρήλιος Ἄντω-
 [νεῖνος Εὐσεβῆς Σεβαστὸς] δημαρ-
 [χικῆς ἐξουσίας τὸ . ...c.5...]ητῆς
 10 [...c.7...] [[καὶ Σεπτίμιος Γέ]τας Καῖ]-
 [[[σαρ]]] (vac) αἰ ὁδοὶ ἀποκ]ατεσ-
 [τάθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπιτρό]που τῶν
 [Σεβαστῶν .....c.10.....] Μαρία
 [νοῦ - -] (vac)
 15 [- -]

In 1986, French published another milestone from the time of Septimius Severus and Caracalla of unknown origin, which is now in the museum of Antalya¹². Based on this, he proposed a revised reading for the inscription from Dont, as he assumed that the full text on the inscription in the Antalya Museum similar to the eroded inscription found in Dont. Consequently, French thought that the inscription on the milestone from Dont was shorter than he originally meant in the *editio princeps* and restored the inscription according to the milestone in the Antalya Museum:

Milestone from Antalya Museum	A	Second Edition by D. French
Α[ὐτοκρά]τωρ Καῖ - σαρ [Λ. Σε]πτίμιος Σε[ουῆρος Ε]ὐσεβῆς		[Αὐτοκράτωρ Κ]αῖσαρ (vac.) Λ. [Σεπτίμιος Σεουῆρος Εὐ]σε-
4 Π[έρτιναξ] Σεβ. Παρ- θικ[ὸς] Ἀδ[ιαβηνικὸς πατ]ῆρ πατρίδος δη- μαρ[χικῆς] ἐξουσί-	4	[Ἀδιαβηνικὸς πατ]ῆρ πατρί- [δος δημαρχικῆς ἐξο]υσίας [τειμητῆς καὶ Αὐτοκ]ράτωρ [Καῖσαρ Μ. Αὐρήλιος] Ἄντω-
8 ας τε[ιμητῆς]• καὶ Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Μ. Αὐρήλιος Ἄντω- νεῖνος Σεβ. Εὐσε-	8	[νεῖνος Σεβ. Εὐσεβῆς] δημαρ- [χικῆς ἐξουσίας τειμη]ητῆς [[[καὶ Π. Σεπτίμιος Γέ]τας Καῖ-]] [[[σαρ]]] τὰς ὁδοὺς ἀποκ]ατέσ-

12 French 1986, 84-90.

12	βῆς δημαρχικῆς ἐ- ξουσίας τειμητῆς [[[καὶ Π. Σεπτίμιος]]] [[[Γέτας Καίσαρ]]] τὰς ὁ-	12	[τησαν ἐπὶ ἐπιτρό]που τῶν [Σεβαστῶν . . . . .] Μαρια- [νοῦ - -] - - - -
16	δοῦς ἀποκα[τέστ]η- [σαν ἐπὶ ἐπιτρόπου] [τῶν Σεβαστῶν -] - - - - -		

In 2007 Sencer Şahin and Mustafa Adak published their book about the Roman roads from the Claudian era in the Provincia Lycia¹³. There they mentioned a milestone from the Severan period in the Fethiye Museum. We shall come back to this inscription later. In this inscription one can read the name of praecurator Helvius Marianus. For that reason, D. French had to revise the same text for the third time in 2014¹⁴. In the new transcription French changed the “ἐπὶ ἐπιτρό]που” in line 12 as “διὰ ἐπιτρό]που” according to the inscriptions published by S. Şahin and M. Adak. He also added the name “Ἐλουιος” in line 13.

New Interpretations of the Inscription Using Digital Methods

As can be clearly seen in the explanations presented below, the suggestions which D. French had to revise based on the inscriptions on the milestone in the Antalya Museum and Zurban, can be confirmed with the help of the RTI method (fig. 4).

Line 1: The first five letters ΑΥΤΟΚ of the word of “Αὐτοκράτωρ” can be seen clearly in the RTI image.

Line 2: On this line, the first three letters C E Π and fifth to the seventh letters ΙΜΙ of the word Σεπτίμιος are also visible.

Line 3: The first three letters ΒΗC are clearly visible.

Line 4: The first three letters ΑΔΙ can be recognized in the RTI image.

Line 5: The first letter Δ, third and fourth CΔ of the πατρίδος and the first letter Δ of δημαρχικῆς are visible.

Line 6: The first T and fourth letter M of the word τειμητῆς can be seen in this line. This confirms the reading suggested by D. French based on the text of the inscription in the Antalya Museum. In the first reading, French expected the ordinal number of the *tribunicia potestas* which is why he let the previous line end with the word ἐξου]σίας. However, the title τειμητῆς (*ensor*) seemed to him extraordinary for Septimius Severus and Caracalla. But the inscriptions in the Antalya and Fethiye museums

13 Şahin – Adak 2007, 170.

14 French 2014, 54 n. 20.

clearly demonstrate this title for both emperors. The letters M and H form a ligature (MH) here.

Line 7-11: The second inscription overlays on the previous inscription beginning from the seventh line. From this line onwards, only very few traces have survived, except for the last 4-5 letters of the inscription from Septimius Severus and Caracalla. Before the last letters **ΔΗΜΑΡ** in the 8th line, the **ΕΒ** are visible; before **ΗΤΗC** on the 9th line, the **ΕΙΜ** can be recognized in the RTI image. M and H together form a ligature (MH) as in the top line (**ΔΗΜΑΡ**).

Line 12-14: Illegible. Based on the inscription from the sacrifice where the Zeilen should be chosen: διὰ ἐπιτρό]που τῶν | [Σεβαστῶν Ἐλουίου] Μαρια]νοῦ

Accordingly, we can now restore this inscription as follows:

A

Αὐτοκ[ράτωρ Κα]ῖσαρ *vac.* Λ.

Σεπ[τ]ῖμι[ος Σεουήρος Εὐ]σε-
βῆς [Πέρτιναξ Σεβ. Π]αρθικὸς

4 Ἄδι[αβηνικὸς πατ]ήρ πατρί-

δ[ο]ς δ[ημαρχικῆς ἐξου]σίας

τ[ει]μη[τῆς καὶ Αὐτοκ]ράτωρ

[Καῖσαρ Μ. Αὐρήλι]ος Ἄντω-

8 [νεῖνος Σεβ. Εὐσ]εβῆς δημαρ-

[χικῆς ἐξουσίας τ]εῖμητῆς

[[[καὶ Π. Σεπτίμιος Γέ]ταξ Καῖ-]]

[[[σαρ]]] τὰς ὁδοὺς ἀποκ]ατέσ-

12 [τησαν διὰ ἐπιτρό]που τῶν

[Σεβαστῶν Ἐλουίου] Μαρια-

[νοῦ - -] *vac.*

[- -]

The inscription from the period of Diocletian and Maximian was still unpublished in 2014, although it was known¹⁵. The surface of the stone is damaged and the letters were not deeply engraved and the Severan inscription below had been scratched off so that second text could be written over it. For this reason the letters of this inscription are very difficult to read with the naked eye. The tetrarchic inscription begins in the seventh line of the Severan inscription and continues for 8 lines. The difference between the two inscription is very slight. We must now compare D. French's transcription with our reading that we analyzed with the digital imaging methods.

15 Heberdey – Kalinka 1897, 41; Naour 1978, 183 n. 35; French 1981, 174; French 1986, 84; French 1988, 849; Şahin – Adak 2007, 170.

D. French read “Αὐτοκράτορας Καίσι-“ in the first line and started the second line with “-αρας” because he was waiting for the continuation of “Καίσαρας”. But that line started with *sigma* and *gamma*. *Sigma* is the second *sigma* of Kaiss(ares), which is used as the abbreviation of Kaiser duo (two emperors). *Gamma* is also the abbreviation of the *praenomen* Gaius. So the transcription of the second line changes very differently. Using the RTI method, the tetrarchical text can be restored as follows (fig. 5):

Transcription by D. French	B	RTI & SfM Results
Αὐτοκράτορας Καίσι-		Αυτοκράτορας Καίσι-
2 σαρας Οὐαλ Διοκλητια –		σ(αρας) Γ(άϊον) Οὐαλ(έριον) Διοκλητια-
νὸν [καὶ Οὐαλ Μαξιμια]-		νόν [καὶ Μ(ᾶρκον) Οὐαλ(έριον) Μαξιμια]-
4 [νὸν Σεβαστοὺς] καὶ Κων-	4	[νὸν Εὐσεβ(οῦς) Σεββ(αστοὺς)] καὶ Κων-
στάντιον καὶ Μαξιμι-		στάντιον καὶ Μαξιμια-
6 ανὸν ἐπιφφ Καίσις		νὸν ἐπιφφ(ανεστάτους) Καίσις(αρας)
[δεσπότης] τῆς οἴκου-		[δεσπότης] τῆς οἴκου[μέ]-
8 [μένης]	8	[νης
[-]		

2- First Milestone from the village of Zurban

The limestone column was found at the Su Kaynağı in the village of Zurban. Today it is exhibited in the garden of Fethiye Museum. The limestone bears an inscription of eight lines. The text is engraved at regular intervals and in letters of the same size. The surface of the inscription is substantially damaged.

Dimensions: H.: 118 cm; Dia: 38 cm (top) - 40 cm (bottom). Lh.: 2.30-2.60 cm. Inv.no.: 3577

The Zurban inscription was first published by S. Şahin and M. Adak¹⁶. They saw the inscription in the museum within the scope of their field surveys on the road network in Lycia. S. Şahin and M. Adak tried to read the inscription on the milestone as much as possible with the naked eye. Their transcription contains an accurate and objective record, although they were unable to provide a full reading of the text due to the damage on the inscription surface. They emphasized that they could produce an almost complete reconstruction from the highly fragmented visible parts of the text using other published milestones.

¹⁶ Şahin – Adak 2007, 170, n. 363.

First Edition (S. Şahin – M. Adak)

- 01 [Αὐτοκράτωρ Καίσαρ]
 02 [Λ. Σεπτίμιος Σευήρος Σεβαστός]
 1 [δημα]ρχικῆς [ἐξουσίας τὸ ιγ']
 2 [καὶ Αὐ]τοκράτω[ρ Καίσαρ]
 3 [Μ. Αὐρ.] Ἀντωνεῖνος Σεβ[αστός]
 4 [δημαρχικῆς] ἐξουσίας τὸ η' [ο]ί τῆς
 5 [οικουμένης δέσποται? [[καὶ Λ. Σεπτίμιος Γέτας]]]
 6 [τὰς ὁδοὺς ἀποκα]τεσκεύασαν διὰ ἐπιτρόπου
 7 [τῶν Σεβαστῶν] Ἐλουίου Μαριανοῦ
 8 ζ

SfM Results

- 01 [Αὐτοκράτωρ Καίσαρ Λ.]
 02 [Σεπτίμιος Σεουήρος Εὐσεβῆς]
 03 [Πέρτιναξ Σεβ· Παρθικὸς πατήρ]
 1 πατρίδος δ[ημα]ρχικῆ[ς ἐξουσί]ας
 2 τειμητῆς καὶ Αὐτοκράτωρ Καίσαρ
 3 Μ. Αὐρήλιος Ἀντωνεῖνος Σεβ. Εὐσε-
 4 βῆς [δ]ημαρχικῆς ἐξουσίας τειμητῆς
 5 [[[καὶ Λ. Σεπτίμιος Γέτας]]] τὰς ὁ-
 6 δοὺς ἀποκατέστησαν διὰ ἐπιτρόπου
 7 [τῶν Σεβαστῶν] Ἐλουίου Μαριανοῦ
 8 ζ

We can observe the contributions of SfM photogrammetry in the re-evaluation process of this inscription. Digital epigraphy results allowed us to make new reading of the inscription as below (fig. 6):

Line 01: These lines are missing on the column and were reconstructed based on the inscriptions from Dont and Antalya Museum.

Line 1: The first editors began this line with [δημα]ρχικῆς and let it end with [τὸ ιγ']. However, the digital results allow to recognize the whole word ΠΑΤΡΙΔΟΣ at the beginning of the line and to read [ἐξουσί]ας at the end of the line, i.e. also. . . . δ[ημα]ρχικῆ[ς ἐξουσί]ας.

Line 2: At the beginning of this line ΤΕΙΜΗΤΗΣ and ΚΑΙ can be seen in the depth map results of the SfM. The letters Μ and Η form a ligature (MH) here.

Line 3: This line was produced as [Μ. Αὐρ.] Ἀντωνεῖνος Σεβ[αστός]. The digital

imaging results clearly shows the word M.AYΦHΛIOΣ at the beginning of the line. The line does not end with Σεβ[αστὸς]. Instead we can see ΣΕΒ • ΕΥΣΕ here. So this line can be edited as M. Αὐρήλιος Ἀντωνεῖνος Σεβ. Εὐσε-, where Σεβαστὸς to Σεβ. was abbreviated as Σεβ¹⁷.

Line 4: At the beginning of the fourth line, we can read ΒΗΣ of the word Εὐσεβής. Following this all the whole characters can be seen of δημαρχικῆς except for the the first letter Δ. The last letters of this line were interpreted by S. Şahin and M. Adak as the ordinal number (τὸ η´) of the tribunicia potestas of Caracalla and [ο]ἱ τῆς. Because of this misreading, S. Şahin and M. Adak dated these milestones to the years 205/206, at which time the emperor was holding his 8th *tribunicia potestas*. However, In the photogrammetry results, the title τεμητής can be clearly visible where M and H are drawn together to form a ligature (MH).

Line 5: Geta's name was deleted from all inscriptions across the empire after his murder by Caracalla in February 212. The name 'Geta' on this inscription has also been removed here to make the letters illegible on this line, only last four letters ΤΑΣΟ can be seen.

Line 6: This line was reproduced as [τὰς ὁδοὺς ἀποκα]τεσκεύασαν διὰ ἐπιτρόπου. However SfM results revealed the first letters as ΔΟΥΣ. In addition, the verb was also read incorrectly. We can also clearly see ἀποκατέστησαν in the digital analysis results.

Lines 7-8: No new information could be obtained from these lines.

3- Second Milestone from the village of Zorban

This limestone column was also found at the Su Kaynağ1 site and was moved to the garden of Fethiye Museum. The surface of this milestone is also highly eroded. The inscription was carefully engraved, the size of the letters and the spacing between lines are identical.

Dimensions: H.: 110 cm; Dia.: 39 cm (top) - 41 cm (bottom). L.h.: 2.50-2.60 cm. Inv. no.: 3576

This inscription was also documented by S. Şahin and M. Adak¹⁸. They noted that the inscriptions from Zurban bear the shortened version of the inscription from Dont,

First Edition (S. Şahin – M. Adak)

τὰς ὁδοὺς [ἀπο]-
2 κατεσ]κεύασεν διὰ [ἐπιτρ]-
όπου τῶν Σεβ[αστῶν]

RTI Results

τὰς ὁδοὺς ἀ[πο]-
2 [κατέσ]τησαν δ[ιὰ ἐπι]-
[τρό]που τῶν Σεβα[στῶν]
4 [Ἐλου]ίου Μ[αρι]ᾶ[νοῦ]
γ´

17 For this abbreviation cf. Avi-Yonah 1940, 66, 100.

18 Şahin – Adak 2007, 170, n. 363.

here being reduced to just five lines. The inscription does not mention the name of the emperor but carries the information that the road had been repaired by the *procurator* Helvius Marianus. Şahin and Adak reported that they could read -τὰς ὁδοῦς [ἀποκατεσ]κεύασεν and διὰ [επιτρ]όπου τῶν Σεβ[αστῶν]- on the milestone. We can now restore this inscription using the RTI method as follows (fig. 7):

Line 1-2: The verb was read incorrectly. The word ἀπ[ο]κατέσ]τησαν is visible.

Line 4: The name of the *procurator* can be read here.

Line 5: The distance Γ milia passuum is clearly visible.

The contexts of the inscriptions and commentary

All milestones discussed in the paper, originate from the region between Oinoanda and Balboursa in Kabalia and were erected on the road between these cities. The first milestone is from Dont. This village is located on the northern edge of the Seki Ovası in the Lycian highlands and located 8 km northeast of Oinoanda. The other two milestones are from Zurban Pınarı. This village is located a few kilometers southwest of Dont (Fig. 8).

Rome demonstrated its right to rule over the conquered region by systematically laying out new roads¹⁹. As it is understood from the Claudian Monument on the Bonda Hill and Stadiasmus Patarensis, Lycia was annexed by the Emperor Claudius as Roman province and subjected to a road system to emphasize Roman sovereignty over the region by the agency of Quintus Veranius²⁰. The Stadiasmus Patarensis tells us that Balboursa could be reached from Oinoanda by two roads, one leading through the plain (160 stadia = 20 mp = ca. 30 km) and the other through the mountains (128 stadia = 16 mp = ca. 24 km)²¹. S. Şahin and M. Adak suspected that the former road could have lead through the high plateau of the Seki Ovası and the Yarış Ovası via the village of Yayla Karaçulha to Balboursa, which lies somewhat south-east of Dirmil (Altınyayla) pass; the mountain road must have lead through the mountains via Kınık, Eldirek and İncebel Tepesi.

These roads were restored or improved from time to time by governors and *procurators* during Roman Period. The milestones from Dont and Zurban indicate that the roads between Oinoanda and Balboursa were repaired in Severan and first Tetrarchic periods. All of the milestones found to date on important public roads in Lycia originate from later centuries, with a noticeable grouping being evident around the time of Septimius Severus and the Tetrarchs²². The earliest milestones in Lycia

19 Pekáry 1968, 140-141; Schneider 1982, 28; Şahin – Adak 2007, 75, 106.

20 Şahin – Adak 2007, 74-75, 106-107; Marksteiner – Wörrle 2002, 545-564. It is a matter of debate whether the roads mentioned in the monument were actually built. For these discussions, see Onur 2016, 573-4.

21 Şahin – Adak 2007, 167-170 (Road 22 and 23).

22 For the milestones from the Severan period see, French 1988, no. 196 (IGR III 730: Turunçova); No. 846-847 (= TAM II/3 718-719: Deliktaş-Kastabara); No. 857 (= IGR III 509 = TAM II/2 655: Üzümlü); Akyurek Şahin – Şahin 2000, 475-478 (Tlos); Şahin – Adak 2007, 114 (Gagai-Korykos). For the inscriptions from the Tetrarchic period see, TAM II 257-258 (Özlen); French 1988, No. 185 (Sıcak

started with Septimius Severus²³. Our three milestone inscriptions are all from the time of Septimius Severus - Caracalla, with the milestone from Dont being reused under Diocletian - Maximian.

These inscriptions from the period of Septimius Severus - Caracalla can be translated as follows:

No. 1-A: (Dont) *Imperator Caesar Lucius Septimius Seuerus Pius Pertinax, Augustus, Parthicus, Adiabenicus, father of the fatherland, tribunicas potestas, censor, and the Emperor Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus Pius, tribunicas potestas, censor, and Publius Septimius Geta Caesar, have repaired the roads with the help of the Procurator Helvius Marianus. * (miles).*

No. 2: (Zurban) *Imperator Caesar Lucius Septimius Seuerus Pius, Pertinax, Augustus, Parthicus, father of the fatherland, tribunicas potestas, censor, and the Emperor Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus Pius, tribunicas potestas, censor, and Publius Septimius Geta Caesar, have repaired the roads with the help of the Procurator Helvius Marianus. (from Oinoanda) 6 (miles).*

No. 3: (Zurban) *These roads were repaired by the help of the procurator Helvius Marianus. (from Oinoanda) 3 (miles).*

All three inscriptions name the ruling emperor in the nominative and also the *procurator* Helvius Marianus. His *nomen gentile* and *cognomen* can be read quite clearly on the milestones from Zurban, while only the cognomen can be read on the milestone from Dont. The identity of this *procurator* is still largely unknown²⁴. The *procurator* named on our inscriptions had repaired this road during the reign of Septimius Severus, Caracalla and Geta. In the text of the inscription from Dont one could clearly read the the cognomen (*devictae gentis*) Parthicus of Septimius Severus, which was adopted by the emperor in AD 198. In addition, Geta is not yet called as Augustus. The date for the Geta titled as Augustus is AD 209. Therefore, the milestone was erected between 198 and 209²⁵. There is no long time difference between the two dates²⁶.

In the texts of the two inscriptions from Zurban, the mileage numbers have been

---

İskelesi); Akyürek Şahin – Şahin 2000, 478-480 (Tlos); Takmer 2004, 107-108 (near Limyra); Leadbetter 2003, 127-136. See also Hellenkemper – Hild 2004, 247-248; Şahin 2014, 116-120.

23 With regard to the absence of Claudian milestones see Şahin 2014, 21-22, 110, 116.

24 An inscription from Phaina in Syria on a centurion named G. Helvius Marianus. The inscription was sent to a centenary (a nave) and a cult statue (agalma) for the Temple in Phaina under the Commodity of Gewidme. Waddington 1870, 574, No. 2528a: ὑπὲρ σωτηρίας καὶ νείκ(ης) Αὐτοκράτ(ορος) Καίσαρος Μ. Αὐρηλ[ίου Κομμόδου] Ἀντωνείνου Σεβ(αστοῦ) Εὐ[σ]εβ(οῦς) Εὐτυχοῦς, Γ. Ἐλούιος Μαρριανὸς [Γαλλικῆς] τὸν ναὸν καὶ τὸ ἄγαλμα ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέθηκεν. fn. 575 no. 2536a: [C. Helvius Ma]rrianus 7 leg(ionis) III Gal(licae) [sua pecun]ia fecit.

25 Kienast 1990, 156-157, 166.

26 This may lead to the idea that the centurion named on the inscription from Phaina can be identical with the procurator in our inscriptions. Accordingly, G. Helvius Marianus served as centurio in Legio III. Gallica and eventually rose to the position of primipilus, the chief of the first centuria of the first cohort. He then had the opportunity to change over to the equestrian procurator career path. Via the cursus honorum of a centurio to become procurator. See Summerly 1992, 151-152, 163-164, 183-184; Levick 2000, 16-17.

completely preserved, while the number on the milestone from Dont is illegible. The first numeral is ϸ (six) *milia Passuum* (approximately 9 km); the second is Γ (three) *milia passuum* (approximately 4.5 km). Although Zurban is mentioned as the find spot in the inventory records of the Fethiye museum, the fact that both inscriptions carry different *milia passuum* reveals the necessity of considering two possibilities regarding the original locations of these inscriptions. Because the distance ca. 9 km comes to the vicinity of Dont. As a matter of fact the other inscription found in Zurban gives the distance as 3 *milia passuum* which is approximately 4.5 km. In this case, either the aforementioned milestone was moved from Dont or the place where the stone was found recorded incorrectly. As a result, both milestones were built on the road from Oinoanda to Balboursa at intervals of 4.5 km.

According to S. Şahin and M. Adak, the milestones were in all probability located at the road intersection in Zurban, where the mountain route to Balboursa branched off from the main road. The notes in Schönborn's diary indicate that both roads were in use until 170 years ago²⁷. Wurster and Ganzert discovered the remains of the Roman road 2.9 km north of the village of Dont next to the modern road²⁸. An inscription that was discovered in Kemerarası about 2.5 km north of Oinoanda indicates a bridge that was completed under the rule of Claudius by his governor Eprius Marcellus²⁹. A bridge from the Ottoman period still stands close to the point where this inscription was found. S. Şahin and M. Adak suspect that this bridge was between Oinoanda and Balboursa because the inscription was found to the northeast of Oinoanda³⁰.

The milestone from the period of Tetrarches in Dont can be translated as follows:

No. 1-B: *The Imperatores Caesars G. Val(erius) Diocletianus and M. Val(erius) Maximianus, the Pious Aug(usti), and Constantius and Maximianus, the distinguished Caesars, the Rulers of the World (honored).*

This milestone was first erected during the period of Severus reused under Diocletian - Maximian. The reuse of milestones in this way is increasingly documented during the third and fourth centuries³¹. The text of the inscription has the character of an honorary inscription³². The cities that paid for the erection of such honorary stones did so because they wished to show their allegiance to the ruling imperial house of the time³³. For this reason these inscriptions are of great value as a document of the mutual recognition of the rulers and for dating elements of the imperial titles and as evidence of the actual loyal relationships. In the late third and early fourth centuries, milestone inscriptions with dedication or honorary texts often mention citizens or

27 Ritter 1859, 846-848.

28 Wurster – Ganzert 1978, 304 fn. 30; French 1981, 174.

29 Milner 1998, 177-179.

30 See Şahin – Adak 2007, 170; Şahin 2014, 200-1.

31 Kolb 2004, 155.

32 The accusative also appears in the Greek inscriptions whereas the dative and genitive cases as used during the time of Caligula appear in the Latin inscriptions. See Hirschfeld 1913, 717-718, n. 3.

33 Milestones were increasingly used in the third century as mere statements of loyalty, moreover they demonstrated that the Emperor was interested in maintaining the overland roads that passed through the Empire and indicated the distance between the larger settlements. Kolb 2004, 149.

poleis as dedicators or as honored persons in the nominative case with city names in the genitive³⁴. In our text, however, neither citizens nor the poleis are mentioned as benefactors in the nominative case, the inscription also does not show any numeral indicating the number of miles travelled and does not mention the starting point. Nevertheless, here Oinoanda again must be assumed to have been the *caput viae*.

From a number of known milestones and the inscriptions discussed here, it can be inferred that roads on the Lycian peninsula were repaired on a large scale under the Severans and the Tetrarchians³⁵, as was usual in classical Asia Minor. Because all the milestones in Asia Minor were erected between the first century BC and fourth century AD³⁶. The majority of them are from the fourth century. These road construction or repair and distances on the road can be related to the great battles waged in the East by Severus³⁷ and the reorganization during the time of Diocletian-Constantine³⁸.

The revised readings discussed in the article show that the epigraphical data on severely damaged milestones can be revealed with the aid of digital imaging methods. Both RTI and Photogrammetry methods make contribution to epigraphy studies with effective and accurate rendering options in the analysis process of eroded inscriptions that are difficult to read with traditional methods.

Bibliography and Abbreviations

- Akçay 2016 Akçay, A., “Epigrafi Araştırmalarında Yeni Bir Belgeleme ve Analiz Metodu Olarak RTI”, *MJH* VI/2, 1-16.
- Akyürek Şahin – Şahin 2000 Akyürek-Şahin, N. E. – Şahin, S., “Ein Meilenstein aus Tlos”, *Klio* 82/2, 475-482.
- Anderson 1932 Anderson, J. G., “The Genesis of Diocletians’ Provincial Re-Organization”, *JRS* 22, 24-32.
- Avcu – Uzunoğlu 2019 Avcu, F. – Uzunoğlu, H., “The Ancient Roads and Routes around Sidyma and New Inscriptions from its Vicinity”, *Adalya* 22, 319-344.

34 See also French 1986, 87. See TAM II 1, no. 257/8 = IGR III no. 606 (Pydnai): *Ἐανθίων | ἡ μητρόπολις*; Akyürek Şahin – Şahin 2000, 478: *ἡ Τλωέων μητρόπολις μί(λιον) α΄*; IGR III nr. 691 (Aperlai): *Ἀπερλειτῶν ἡ πόλις*; Takmer 2004, 107 no. 1a: *Λιμυρέων ἡ λαμπροτάτη μητρόπολις τοῦ Λυκίων ἔθνους*; no. 2a/b: *Μυρέων ἡ μητρόπολις*.

35 For road repairs in the Domitian’s period and new milestones around Sidyma see Avcu – Uzunoğlu 2019, 325-7.

36 Kolb 2004, 139: “*In detail, these are 12 stones from the republic, 86 from the 1st century, 88 from the 2nd century, 306 from the 3rd century and 411 from the 4th.*”

37 Septimius Severus had used the routes through Anatolia for his expeditions into the East. This explains the road construction and repair activities carried out throughout all Anatolia under his rule. See also Magie 1950, 676-679, 1545-1546.

38 For the reorganisation of the provinces see Anderson 1932, 24-32; RE VII A 2, 1948, s. v. Diocletian, 2419-2495; Kuhoff 2001, 335-336.

- Avi-Yonah 1940   Avi-Yonah, M., *Abbreviations in Greek Inscriptions (the Near East, 200 B.C.-A.D. 1100*, London.
- Espinosa-Espinosa – Carrero-Pazos 2018a
     Espinosa-Espinosa, D. – Carrero-Pazos M., “Tecnologías digitales para el estudio, la difusión y preservación del patrimonio histórico y cultural gallego: contribuciones del proyecto Epigraphica 3.0”, *Sémata: Ciências Sociais e Humanidades* 30, 461-478.
- Espinosa-Espinosa – Carrero-Pazos 2018b
     Espinosa-Espinosa, D. – Carrero-Pazos M., “Tailoring 3D Modeling Techniques for Epigraphic Texts Restitution. Case Studies in Deteriorated Roman Inscriptions”, *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage* 10, 1-12.
- French 1981   French, D. H., “Milestones of Pontus, Galatia, Phrygia and Lycia”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 43, 149-74.
- French 1986   French, D. H., “A Severan Milestones in the Antalya Museum”, *Epigraphica Anatolica* 8, 84-100.
- French 1988   French, D. H., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Fasc. 2: An Interim Catalogue of Milestones I, II*, Oxford (BAR Int. Ser. 392 [I, II] British Inst. of Archaeology at Ankara.
- French 2014   French, D. H., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3.6*.
- Hellenkemper – Hild 2004
     Hellenkemper, H. – Hild, F., *Tabula Imperii Byzantini 8. I: Lykien und Pamphylien*, Vienna.
- Heberdey – Kalinka 1897 Heberdey, R. – Kalinka, E., *Bericht über zwei Reisen im südwestlichen Kleinasien*, Vienna.
- Hess – Green 2017   Hess, M. – Green, S., “Structure from Motion”. *Digital Techniques for Documenting and Preserving Cultural Heritage* (eds. A. Bentkowska-Kafel – L. MacDonald), Bradford, 243-246.
- Hirschfeld 1919   Hirschfeld, O., *Die römischen Meilenstein*, Kleine Schriften, Berlin.
- Knienast 1990   Knienast, D., *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt.
- Kolb 2004   Kolb, A., “Römische Meilensteine: Stand der Forschung und Probleme”, *Siedlung und Verkehr im Römischen Reich. Römerstrassen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung*. (ed. R. Frei-Stolba), Bern, 135-155.
- Kuhoff 2001   Kuhoff, W., *Diokletian und die Epoche der Tetrarchie. Das römische Reich zwischen Krisenbewältigung und Neuaufbau (284-313 n. Chr.)*, Frankfurt am Main.
- Leadbetter 2003   Leadbetter, B., “Diocletian and the Purple Mile of Aperlae”, *Epigraphica Anatolica* 36, 127-136.
- Levick 2000   Levick, B., *The Government of the Roman Empire*, London-New York.
- Lieb 2004   Lieb, H., “Zwei Wege von Narbonne nach Rom”, *Siedlung und Verkehr*

- im Römischen Reich. Römerstrassen zwischen Herrschaftssicherung und Landschaftsprägung (ed. R. Frei-Stolba), Bern, 157-162.
- Magie 1950 Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton.
- Malzbender et al. 2001 Malzbender, T. – Gelb D., – Wolters H., – Zuckerman B., “Enhancement of Shape Perception by Surface Reflectance Transformation”. Technical Report, Hewlett-Packard Laboratories 2000.
- Marksteiner – Wörrle 2002 Marksteiner, T. – Wörrle, M., “Ein Altar für Kaiser Claudius auf dem Bonda”, *Chiron* 32, 545-564.
- Milner 1998 Milner, N. P., ‘A Roman Bridge at Oinoanda, *Anatolian Studies* 48, 117-123.
- Mudge et al. 2006 Mudge, M. – Malzbender, T. – Schroer, C. – Marlin, L., “New Reflection Transformation Imaging Methods for Rock Art and Multiple-Viewpoint Display”. The 7th International Symposium on Virtual Reality, Archaeology and Cultural Heritage (VAST’06) (eds. M. Ioannides – D. Arnold – F. Niccolucci – K. Mania) Nicosia, 195-202.
- Naour 1978 Naour, C., “Nouvelles Inscriptions de Balboura”, *Ancient Society* 9, 165-185.
- Onur 2016 Onur, F., “Patara Yol Anıtı / The Monument of the Roads’ at Patara”. *Lukka’dan Likya’ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi*. (eds. H. İşkan – E. Dündar), Antalya, 570-577.
- Pekáry 1968 Pekáry, T., *Untersuchungen zu den römischen Reichstrassen*, Bonn.
- Pflaum 1960/61 Pflaum, H. G., *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romaine I-III*, Paris.
- RE Real Encyclopedia
- Ritter 1859 Ritter, C., *Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen*, 19. Theil: Klein-Asien, Band II, Berlin.
- Schneider 1982 Schneider, H. C., *Altstraßenforschung*, Darmstadt.
- Summerly 1992 Summerly, J. R., *Studies in the legionary centurionate*, Durham theses, Durham University, 1992.
- Şahin – Adak 2007 Şahin, S. – Adak, M., *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae*, İstanbul.
- Şahin 2014 Şahin, S., *Stadiasmus Patarensis, Itinera Romana Provinciae Lyciae. Likya Eyaleti Roma Yolları (Tarihi İçerik: M. Adak)*, İstanbul.
- Takmer 2004 Takmer, B., “Two Milestones on the Road from Myra to Limyra”, *Gephyra* 1, 107-117.
- Waddington 1870 Waddington, W. H., *Inscriptions grecques et latines de la Syrie*, Paris.
- Wurster – Ganzert 1978 Wurster, W. W. – Ganzert, J., “Eine Brücke bei Limyra in Lykien”, *Archäologisches Anzeiger*, 288-307.

Fig. 1 The conservation status of the milestones.

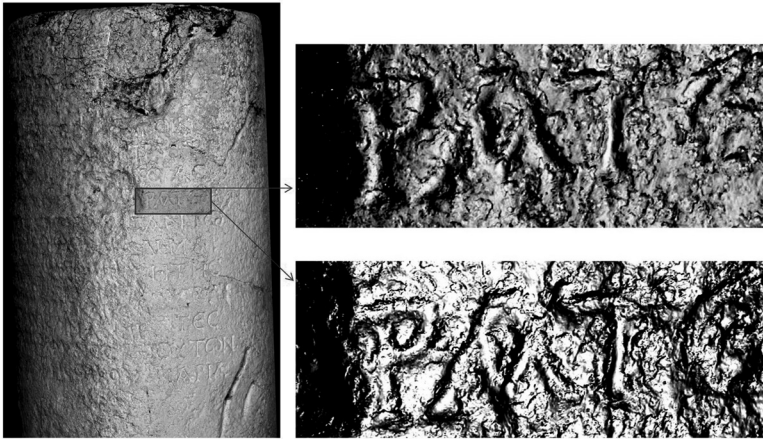

Fig. 2 RTI analysis detail of the milestone no. 1 (A).

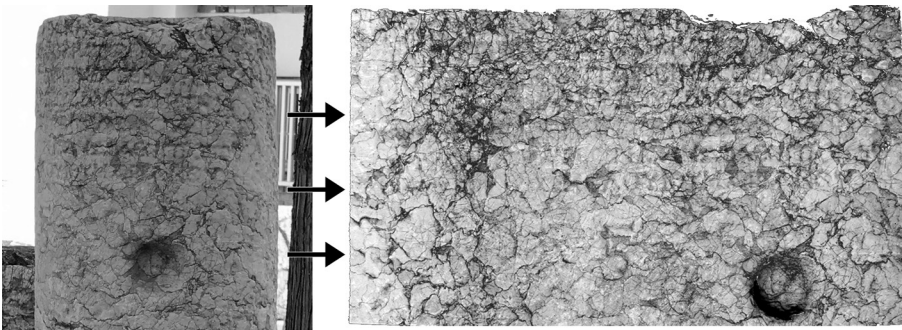

Fig. 3 Photogrammetric model of the milestone no. 2. The rounded milestone is digitally converted into a flattened model for detailed epigraphical analysis.

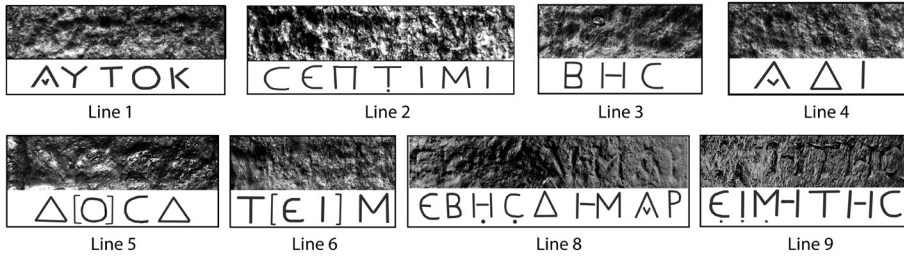

Fig. 4 RTI results of the inscription on milestone no. 1 (A). Still images from the RTI viewer as analyzing the inscription under the interactive virtual illumination.

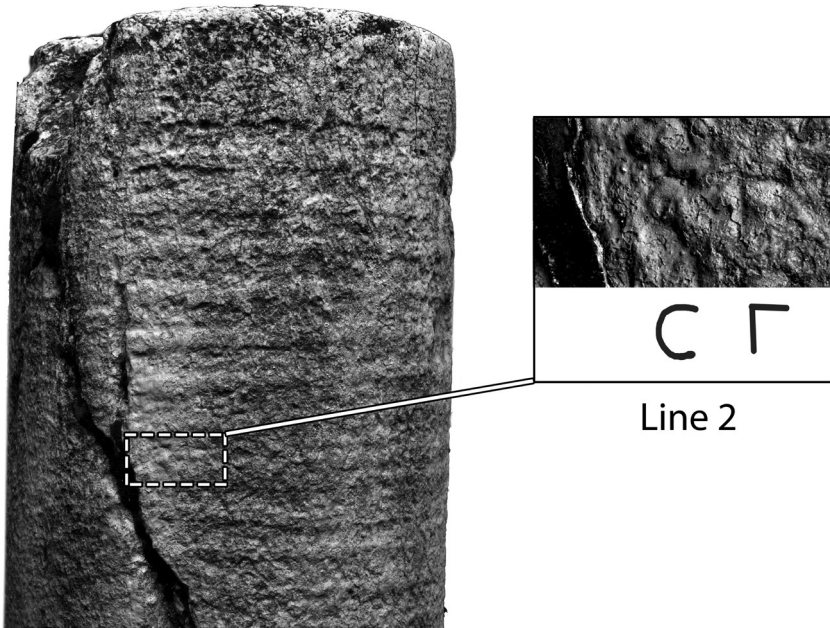

Fig. 5 RTI results of the inscription on milestone no. 1 (B).

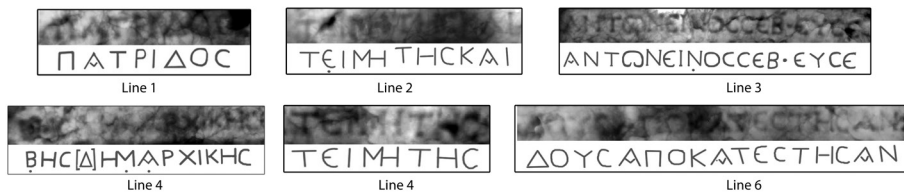

Fig. 6 Photogrammetric depth map results of the milestone no. 2.

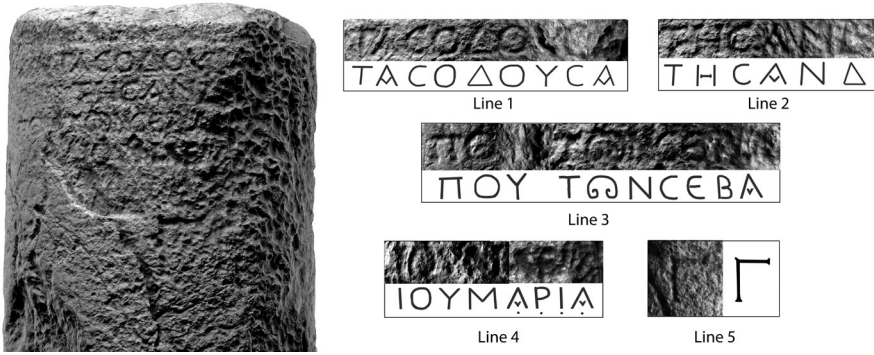

Fig. 7 RTI results of the inscription on milestone no. 3.

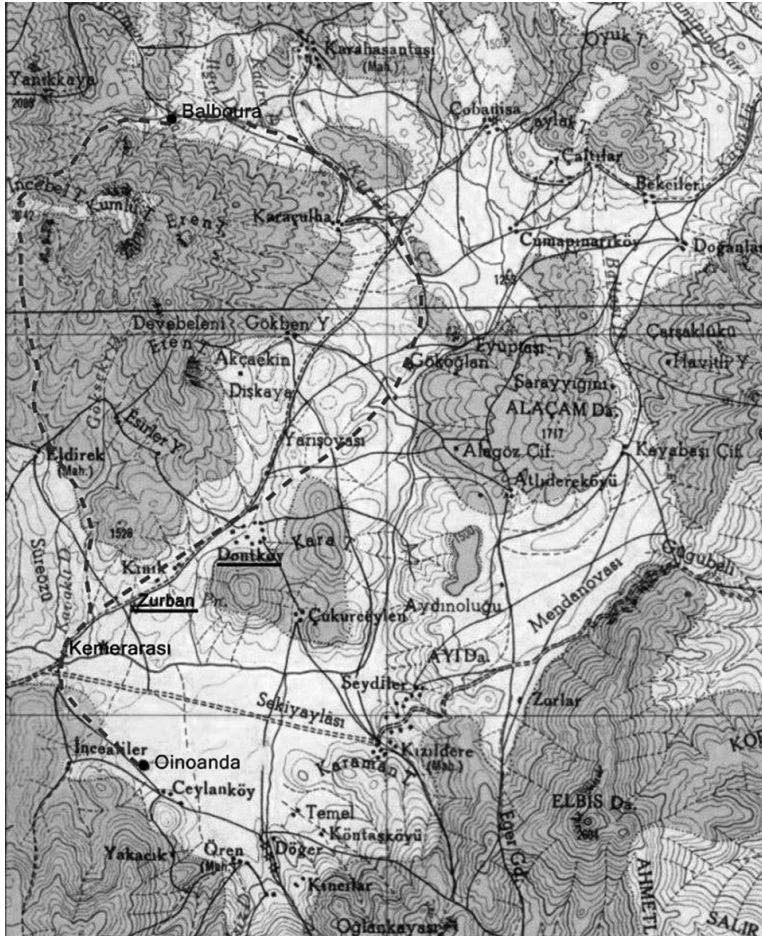

Fig. 8 The map of Seki Ovası, highlands of Lycia.

LYKIA VE KARIA ARASINDA SINIR BÖLGESİ OLARAK OKTAPOLIS

M. Ertan YILDIZ – Fatih ONUR *

ABSTRACT

Octapolis as the Border Region between Lycia and Caria

This paper contains some of the conclusions resulting from the field surveys conducted between 2018 and 2021 in Octapolis on the road network in Lycia based on the Monumentum Patarense (MP). Some new data and consecutive updates are presented. In the paper, the issues of the political status of Octapolis and the locations of Lyrnai, Hippucome, and the Sanctuary of Loandan Gods are discussed. It is accepted that the use of Octapolis in the MP refers to a region on the western border of Lycia, while sometime after the 2nd c. AD it became the name for a city consisting of a group of communities including those of Lyrnai and Hippucome, as the evidence from epigraphic and literary sources show. Some new unpublished inscriptions found in the field surveys enlighten the ancient geography and some historical periods of the region. The location of Lyrnai is now confirmed as Kayadibi through one of the new inscriptions found on the site. Another new inscription from Kayadibi is a name list and some specific names in the list, such as Agreophon, Agroitas, Agrotheos, Theronides, are found almost entirely only in Caunus and Octapolis, which indicates a demographic affiliation within these communities. The site of Çukurasar has been accepted as the *polis* centre of Hippucome, which seems to have disappeared already in a period when Octapolis became the name of a city. A new inscription from Çukurasar reads that the city supported Mithradates Eupator VI. It is now clear that Hippucome at Çukurasar was one of the remarkable cities, like Caunus, supporting Pontic forces between 89/8 and 85 BC on the border between Caria and Lycia during the first Mithradatic war. İnhisar, usually accepted

---

* Doç. Dr. M. Ertan YILDIZ, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, 07070 Kampus Antalya-TR. E-posta: ertanyildiz@akdeniz.edu.tr. Orcid No: 0000-0001-8003-8698

Prof. Dr. Fatih ONUR, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, 07070 Kampus Antalya-TR. E-posta: fatihonur@akdeniz.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-8568-0222

Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SBA-2019-4823 kodlu “Antik Dönemde Batı ve Kuzey Lykia’da Yerleşim Coğrafyası ve Yol Ağı” başlıklı proje çerçevesinde ve Koç Üniversitesi – Suna & İnan Kıraç Araştırma Merkezi tarafından KU AKMED 2018/P.1016 no’lu proje çerçevesinde desteklenmiştir. Bu çalışmada emeği geçen Prof. Dr. N. Eda Akyürek Şahin’e, Doç. Dr. Hüseyin Uzunoğlu’na, Dr. Fatma Avcu’ya ve Mertcan Öntürk’e kalpten teşekkür ederiz.

as Hippucome, was the place where the Sanctuary of the Loandan Gods was located, within the territory of Hippucome. Additionally, two new imperial honorary inscriptions from İnhisar are published in this paper. One is for Caracalla, erected sometime between 213-217 AD, and the other is for an emperor or an empress probably dating from a period within the 2nd-4th centuries AD.

Keywords: Lycia, Caria, Lyrnai, Hippucome, Greek Inscriptions, Ancient roads.

ÖZ

Bu makale 2018-2021 yılları arasında, Patara Yol Anıtı kapsamında Lykia'daki yol ağı üzerine Oktapolis'te yürütülen yüzey araştırmalarından elde edilen bazı sonuçları içermektedir. Burada yeni veriler ve bunlara uygun güncellemeler de sunulmuştur. Makalede Oktapolis'in politik statüsü hakkındaki sorunlar; Lyrnai, Hippoukome ve Loanda Tanrıları Kutsal Alanı'nın bulunduğu yerler tartışılmıştır. Patara Yol Anıtı'ndaki "Oktapolis" kullanımını Lykia'nın batısındaki bir sınır bölgesine işaret ederken, bu isim, epigrafik ve edebi kaynakların işaret ettiği üzere, İS 2. yy'da Lyrnai ve Hippoukome'nin de dahil olduğu bir grup yerleşim halklarının oluşturduğu bir kent ismine dönüşmüştür. Yüzeysel araştırmalarında bulunan henüz yayımlanmamış bazı yeni yazıtlar bölgenin antik coğrafyası ve bazı tarihi dönemlerini aydınlatmaktadır. Lyrnai'nın, Kayadibi'nde bulunan bir yazıt aracılığıyla burada olduğu doğrulanmıştır. Kayadibi'nde bulunan diğer bir yazıt bir isim listesini taşımaktadır. Listedeki Agreophon, Agroitas, Agrotheos, Theronides gibi bazı isimler neredeyse sadece Kaunos ve Oktapolis'te bulunduğundan bu coğrafyada yaşayan halklardaki demografik bir ortak tarihe işaret etmektedir. Çukurasar kalıntıları, Oktapolis kenti kurulduğunda artık mevcut olmadığı anlaşılan Hippoukome kentinin *polis* merkezi olarak kabul edilmiştir. Burada bulunan yeni bir yazıt kentin VI. Mithradates Eupator'u güçlü bir şekilde desteklediğini göstermektedir. Böylelikle Çukurasar'daki Hippoukome kentinin, Kaunos gibi İÖ 89/8-85 yıllarında Birinci Mithradates Savaşı esnasında Karia ve Lykia arasındaki sınırda Pontos kuvvetlerini destekleyen önemli kentlerden birisi olduğu anlaşılmıştır. Genellikle Hippoukome olarak kabul edilen İnhisar ise, Hippoukome egemenlik alanı çerçevesinde Loanda Tanrıları Kutsal Alanı'nın bulunduğu yerd. Makalede ayrıca, İnhisar'dan iki İmparatorluk Dönemi onur yazıtı yayımlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi İmparator Caracalla onuruna İS 213-217 arasında, diğeri ise muhtemelen İS 2.-4. yy'larda bir imparator ya da imparatoriçe onuruna dikilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lykia, Karia, Lyrnai, Hippoukome, Eski Yunanca Yazıtlar, Antik Yollar.

Patara Yol Anıtı temelinde Lykia ve Pamphylia yol ağının incelenmesine yönelik yürütülen yüzey araştırmaları özellikle Lykia coğrafyasında pek çok yeni tespit ve yeni yaklaşımların gelişmesini sağlamıştır. Bu çalışmaların sağladığı yeni bakış açıları çerçevesinde incelenen bu bölgeler Lykia'nın Eskiçağ coğrafyası açısından yeni veriler sağlamaya devam etmektedir. 2018-2021 yılları arasında yapılan yüzey araştırmalarımız yoğunluklu olarak Fethiye çevresi ve Oktapolis Bölgesi'ne odaklanmıştır. Fethiye çevresindeki araştırmalarımız sırasında elde edilen sonuçların bir kısmı ekip üyeleri tarafından yayımlanmıştır¹. Bu makale Muğla İli Fethiye ve Dalaman sınırlarında kalan Oktapolis Bölgesi'ndeki çalışmaların sonuçlarının bir

1 Akyürek-Şahin v.d. 2017b, 205-212; Akyürek-Şahin v.d. 2017a, 398-401; Karabulut 2019; Onur – Tekoğlu 2020; Onur – Kılıç-Aslan 2021.

kısmını kapsamaktadır.

Araştırmalarımız kapsamında incelemede bulunulan Oktapolis bölgesi, bölgedeki kentler ve aralarındaki yollar (Y) Patara Yol Anıtı'nda şu şekilde verilmiştir (B Yüzü, sat. 21-24):

Y13 ἀπὸ Καλύνδων εἰς Λύρνας τῆς Ὀκτα[π]όλεως ἄ στάδια ρ[ζ?]'

Y14 ἀπὸ Λ[υρνῶν ε]ἰς Ἴππουκώμην ἄ στ[άδια ἄ ...']

Y15 ἀπὸ Ἴππουκώμ[ης εἰς Σύμβρα ἄ στ]άδια ἄ ρκη'

Y16 ἀπὸ Σύμβρων [εἰς Καδύανδα] ἄ στάδια ἄ οβ'

Kalynda'dan Oktapolis'in Lyrnai'na: 9[6?] stadion (= yak. 17,8 km)

Lyrnai'dan Hippoukome'ye: ... stadion

Hippoukome'den Symbra'ya: 128 stadion (= yak. 23,7 km)

Symbra'dan Kadyanda'ya: 72 stadion (= yak. 13,5 km)

Bölgede verilen yollar Kalynda, Lyrnai, Hippoukome, Symbra ve Kadyanda arasındadır. Bu kentlerden Kalynda ve Kadyanda Oktapolis dışında kalmaktadır². Diğer kentler olan Lyrnai, Hippoukome ve Symbra arasında kalan bölge bu çalışmanın temel alanını oluşturmaktadır³. Bu makalede bu araştırma alanındaki 2021 yılı çalışmalarında elde edilen yeni verilere göre yorumlar, lokalizasyonlar ve yollar hakkındaki güncellemeler sunulmuştur.

Oktapolis

Oktapolis Bölgesi'nin kesin sınırları henüz çizilemese de günümüz coğrafyasında kabaca güneyde Dalaman ilçesi sınırlarında yer alan Gürköy, batıda Kızılkaya ve batısı, kuzeyde Çöğmen çevresi, doğuda ise Nif Köyü arasında kalan alan olarak tanımlanabilir. Bu bölgenin tarihi ve politik coğrafyasına ilişkin bilgiler oldukça kısıtlıdır. Oktapolis'in bir bölge mi yoksa kent mi olduğu üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklılıkların temel nedeni belge niteliği taşıyan kaynaklardaki anılma şekli ve bu kaynakların tarihleridir. Oktapolis ismi en erken Patara Yol Anıtı'nda görünmektedir ve burada Lyrnai ile ilişki içerisinde bir bölge adı olarak geçmektedir. İS 2. yy'da Ptolemaios Oktapolis'i Kragos çevresindeki kentler arasında göstermektedir⁴. Kayadibi'nde bulunan iki mezar yazıtında kentin adı *ethnikon* biçiminde görülmektedir⁵. İnhisar'da bulunan ve aşağıda yayımlanmış olan İmparatorluk Dönemi yazıtları ise yine 2.-3. yy'larda Oktapolis 'demos'unu

2 Kadyanda günümüz Yeşilüzümlü'de yer alırken Kalynda'nın yeri henüz kesin olarak tespit edilmiş değildir. Kalynda genellikle Şerefler-Asar Tepe'ye yerleştirilmekle birlikte, Şahin, Daidala olarak kabul edilen İnce kalıntılarının Kalynda'ya ait olması gerektiğini ve Oktapolis'in bir kenti olduğunu düşünmektedir, bk. Şahin 2014, 176-183; Bu yaklaşıma karşı görüşler için bk. Karabulut 2019, 78-81; Onur – Tekoğlu 2020, 10-13 ayrıca bk. Tietz 2021.

3 Bölge hakkında detaylı bilgi ve referanslar için bk. Karabulut 2019.

4 Ptol. Geog. 5.3.3: Πόλις δὲ εἰσιν ἐν τῇ Λυκίᾳ μεσόγειοι αἰδε• περὶ μὲν τὸν Κράγον τὸ ὄρος: Κύδνα ... Σύμβρα ... Ὀκτάπολις ... Κόμβρα ... Σίδυμα ... Πινάρα ... Ἀραξα ... Τλώ (ἢ Τλώς) ... Ξάνθος...

5 bk. a.dn. 19.

belgelemektedirler. Ayrıca Pinara'dan yine aynı dönemlerden olması gereken bir yazıtta da Hegemonis isimli bir şahıs Oktapolisli olarak kaydedilmiştir⁶. Yol Anıtı bulunmadan önceki çalışmalarda, Oktapolis'in sekiz topluluktan oluşan bir kent olduğu ve eskiden Kızılkaya'nın bir parçası olan günümüz Kayadibi'nin ise, orada bulunup Oktapolis kentinin adının geçtiği yazıtlar⁷ nedeniyle de kent merkezi olması gerektiği düşünülmekteydi⁸. Yol Anıtı'ndaki verileri de kullanan Hild, Oktapolis'in aslen bir bölge olduğunu, daha sonra Roma Dönemi'nde bir kentler birliğine dönüşmüş olma ihtimali olduğunu ve Hristiyanlık Dönemi'nde Lyrnai'nın piskoposluk merkezi olarak kalmasına izafeten de Lyrnai'nın Oktapolis'in merkezi olabileceğini düşünmüştür⁹. Tietz ise Oktapolis'in İÖ 1. yy'da ya da İS 1. yy. başlarında kurulmuş olan tam teşekküllü bir *polis* olduğunu ve Çukurasar'a yerleştirilmesi gerektiğini belirtirken, Şahin de Çukurasar lokalizasyonunu kabul etmiş fakat sekiz topluluktan oluşan bir kent olduğunu yazmıştır¹⁰. Karabulut ise Oktapolis'in bir bölge adı olduğunu fakat daha sonraki dönemlerde bir kente dönüştüğü fikrini benimsemiştir¹¹. Her koşulda eldeki veriler, Ptolemaios ve Kayadibi yazıtlarında görünen Oktapolis adındaki *polis*in İS 2. yy'dan önce var olmadığını göstermekte, anıtta geçen Oktapolis'in tıpkı Milyas ve Mnarike gibi bir bölge olduğunu ortaya koymaktadır. İnhisar'da bulunan ve hamam yapımına katkıda bulunan kişilerin ve onların memleketlerinin kaydedildiği Hellenistik kararnamede¹² Oktapolis'e yönelik hiçbir iz yoktur. Yeni bulunan yazıtlar da Lyrnai ve Hippoukome topraklarındaki bazı hareketlilikleri içermesine rağmen, Oktapolis'in varlığına işaret etmemektedir. Ayrıca Ptolemaios'ta Lyrnai ve Hippoukome'nin anılmaması buna karşılık Oktapolis'in anılması ve de Oktapolis'in bir kent olarak kaydedildiği geç dönem yazıtlarının hem Kayadibi'nde hem de İnhisar'da bulunmuş olması, Lyrnai ve Hippoukome'nin (belki bazı diğer topluluklarla birlikte) daha geç bir dönemde, muhtemelen İS 2. yy sonrasında birleştiğine ve oluşan bu kentsel yapının Oktapolis adını aldığına işaret etmektedir. Bölgenin Birinci Mithradates Savaşı'ndan sonra Kaunos gibi Rhodos kontrolüne bırakılmış olması yüksek ihtimal dahilindedir¹³. Daha sonraki bir süreçte, muhtemelen Lissai ve Telmessos gibi batıdaki kentlerin Lykia'ya verildiği İÖ 46 tarihli Caesar Antlaşması ile Lykia'ya dahil edilmiştir¹⁴.

Lyrnai (Kayadibi)

Araştırmalarımız esnasında Kayadibi-Asar Tepe'de bulduğumuz yeni bir yazıt şu ana kadar Lyrnai'nın lokalizasyonu için tek doğrudan veriyi oluşturmaktadır. Bu yazıt ve Yol Anıtı dışında, kentle ilişkili diğer bir epigrafik referans İnhisar'da bulunan Hellenistik yazıtta¹⁵ geçen Λυρνιτῶν *etnikon*udur. Lyrnai, Notitiae Episcopatum'da

6 TAM II 535 (Pinara): Ἡγεμονίδα Μηνο|δώρας · δ · Ὀκταπο|λει[τ]ίδα και Πιναρι|δα...

7 bk. dn. 19.

8 Kalinka, şurada: TAM II 1, 54; Ruge 1937, 2393; Jones 1971, 108; Robert 1982, 318.

9 Hild 2000, 151-153.

10 Tietz 2003a, 265-273; Şahin 2014, 172.

11 Karabulut 2019, 75-77.

12 TAM II 168; bk. a.dn. 26.

13 Çukurasar'da bulunan yeni bir Mithradates yazıtı bu durumu göstermektedir (bk. a.s. 354).

14 Bu antlaşmanın yazıldığı bronz levha için bk. Mitchell 2005, 169 sat. 58, 178 ve yorumlar için s. 215-216; ayrıca bk. SEG 55, 1452; AE 2005, 514-520, no. 1487; BE 2006, 638-642, no. 143.

15 bk. dn. 26.

10. ve 12. yy'lar arasında Lornaia ya da Lornea isminde bir piskoposluk yeri olarak görünmektedir¹⁶. Daha önce Hild ve Tietz tarafından kent inşaatı olarak Kayadibi, Şahin tarafından ise Karacaören önerilmişti¹⁷. Yeni yazıt Kayadibi'nin Lyrnai olduğunu doğrulamakta, yazıtın bulunduğu Asar Tepe'nin de kent inşaatı Zeus Tapınağı'nın yeri olduğunu göstermektedir.

Kayadibi çevresinde Lyrnai egemenlik alanında kalan pek çok kalıntı grubu daha önceki araştırmacılar tarafından incelenmiştir¹⁸. Bu gezginler tarafından Kayadibi'nde 3 adet Roma Dönemi, bir adet de Hellenistik Dönem (?) mezar yazıtı kaydedilmiş olup, Roma Dönemi'nden olan iki tanesinde Oktapolis'in bir yerleşim ismi olduğuna yönelik veri bulunmaktadır¹⁹. Yeni tespit edilen bir alan olarak çiftlik yerleşimi özellikleri gösteren Nergislibaşı Tepesi anılabilir. Burada Hellenistik Dönem özellikleri gösteren duvarlar, işlik, dükkân ve konut kalıntıları ve bu kalıntıların arasından ilerleyen bir su kanalı bulunmaktadır (Fig. 2 - Fig. 5). Asar Tepe'de tarafımızca bulunan iki yeni Hellenistik yazıt Lyrnai hakkında yeni veriler içermektedir. Bunlardan bir tanesi muhtemelen Lyrnaili bir vatandaşın Loanda Tanrıları için veya Loanda Tanrıları Kutsal Alanı'nda (İnhisar) Lyrnai adına yapmış olduğu iyilikler karşılığında Lyrnai kent meclisi tarafından kaleme alınan ve bir kopyasının yazıtın buluntu yeri olan Zeus Tapınağı'nda (Kayadibi-Asar Tepe), diğer bir kopyasının da Hippoukome'de, Loanda Tanrıları Kutsal Alanı'nda dikilmesini belirten bir dekrettir²⁰. Diğerisi ise bir isim listesidir²¹. Yazıtta sadece isimler bulunduğu için ne amaçla hazırlanmış olduğu ve neden dikildiği anlaşılamamaktadır²². Yazıtta

16 Darrouzès 1981, 280 not. 7.352 (Lornaia); 300, not. 9.234 (Lornea); 319, not.10.283 (Lornea); 359, not. 13.287 (Lornaia).

17 Kayadibi/Kızılıkaya: Hild 2000, 152; Tietz 2003a, 265-267. Karacaören: Şahin 2014, 171-175.

18 Asar Tepe: Arkwright 1895, 98; Cousin 1900, 44; Kayadibi – Akarca: Arkwright'in "Emir-tashi", Cousin'in de "Giaour-Bêchik (berceau du Giaour, Castro) olarak tanımladığı ve bir adet yazıt kaydettiği kalıntı grubu bulunmaktadır (Arkwright 1895, 98 ve Cousin 1900, 44-45), TAM II 166: τὸ μνημεῖον κατεσκευάσεν | Μηνόδορος καὶ | Ἀντίπατρος οἱ Μεγικλέους; Kızılıkaya – Yenipınar Mahallesi'nde iki adet birbirine yakın konumda kaya mezarı bulunmaktadır. Bunlar tipik Likya-Karia tipi kaya mezarları olup, kuzeydeki daha büyüktür ve üzerinde niş bulunmaktadır, bk. Roos 1976, 104 dn. 2 ve 105, 112 no. 59; Roos 1978, 429, Lev. 131 fig. 1; Mezarların ve Yenipınar'daki diğer kalıntıların detaylı tanımlamaları için bk. Roos 1985, 30-32, Lev. 16 (4-6)-17 ve 54; ayrıca bk. Tietz 2003a, 274-275.

19 TAM II 164 (Kayadibi): Κτήσιος | κατεσκεύασεν τὸν τάφον Εὐμνήστου ἐπὶ | τῷ καὶ κηδεῦσε Διονύσιον, ἄλλον τινὰ | μὴ ἐξὸν θάψαι. — — E — — I ἐὰν δέ τις καταθῆ τινα, ἀποτείσει τῷ Ὀκταπολειτῶν δήμῳ | δην. . α, εἰ μὴ ἐὰν ἔτι ζῶν συνχωρήσῃ τῶν συντραφέντων τι πῶλῃσαι ταῦτα μετὰ ἐμὲ καὶ αὐτὸς βεβαιώσομαι | διὰ τῶν ἐν Ὀκταπόλει ἀρχαίων; TAM II 165 (Kayadibi): Θεογενίς Μηνόδορος γ' τοῦ Μεγικλέους Ὀκταπολιτῆς τὸ ἥρωϊον κατεσκεύασεν αὐτῇ καὶ τῇ θυγατρὶ καὶ ἐγγόνιοις· ἐτέρῳ δὲ | οὐδενὶ ἐξέσται τεθῆναι ἐὰν μὴ συνχωρήσῃ ὁ κληρονόμος μου | Ἄρμοςτος Ἀντίπατρον τοῦ καὶ Μηνόδορον· ἐὰν δέ τις τολμήσῃ, ἐκτείσει τῇ πόλει δην. φ'; TAM II 166: τὸ μνημεῖον κατεσκευάσεν | Μηνόδορος καὶ | Ἀντίπατρος οἱ Μεγικλέους; TAM II 167: [τὸ μνημεῖον κατεσκευάσεν] | [ἐαυτῷ] Δη[μήτριος? ἐπὶ τῷ τέ]κνα καὶ γυναῖκα τα[φῆναι, ἄλλων?]| [δὲ μή?], ἢ ἐκτείσει τ[ῇ πόλει * —] | τὰ δ[ὲ] λο[ιπὰ μέρη [ἔσται τῶν τέκ?][νων, τ]ὸ δὲ [ἀ]ρ[ι] <στερ>δ[ν τῆς γυναίκος?].

20 Yazıt Doç. Dr. Hüseyin Uzunoğlu tarafından yayına hazırlanmaktadır.

21 Yazıt Prof. Dr. Fatih Onur tarafından yayına hazırlanmaktadır.

22 Antik Dönem'de pek çok liste türü olmakla birlikte, sadece yakın çevredeki bazıları saymakta fayda vardır. Benzer listelerden bir tanesi İnhisar'da bulunan fakat günümüzde kayıp olan hamam yapımı için bağış yapanların, verdikleri para miktarı ile birlikte kaydedildikleri bir yazıtı bulunmaktadır (TAM II 168). Kaunos'ta Hellenistik Dönem'e ait çeşitli isim listeleri bulunmuştur. Bunlar yarışma kazananların

herhangi bir sayının bulunmaması, isimlerin kurumsal bir üyelik listesi, belki Lyrnai vatandaşlarına ait olduğunu düşündürebilir. Buluntu yeri dikkate alındığında bir külte ya da dini bir gruba ait, örneğin tapınakla ilişkili bir *thiasos* üye listesi olma ihtimali de vardır. Onomastik özellikler İnhisar'daki hamam yazıtında ve Kaunos'taki bazı yazıtlarda verilen isim listeleriyle yakın özellikler göstermektedir. Yeni yazıttaki Agreophon, Agroitas, Agrotheos ve Theronides gibi bazı özel isimler sadece Kaunos, Kaunos'un doğusu (örn. Kalynda) ve Oktapolis bölgesinde bulunmaktadır. Bu isimlerin sadece bu bölgelerde bulunduğu daha önceki araştırmacılar tarafından fark edilmiş olup son olarak Van Bremen bu isimler hakkında kapsamlı bir çalışma yapmıştır²³.

Yol araştırmamızda Lyrnai ve Hippoukome arasındaki yol için iki güzergâh ihtimali üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki günümüz ana yolunu takip ederek giden yoldur. Bu hat Kayadibi (Lyrnai) – Gökharman – Gökçeovacık Kavşağı – Kurukaya – Ayın/Sabunlu Kavşağı – Karacaören – Armutalanı – Nohut Alanı doğusu – Kayagedik düzleminde ilerlemektedir. Antik hattın son kısmı Kayagedik'ten batıya dönerek Kavacık üzerinden Çukurasar'a, yani antik Hippoukome'ye ulaşmaktadır. Bu hat üzerindeki çeşitli yerlerde belirgin eski yol izleri bulunmakta olup²⁴, bu izler birleştirildiğinde güzergâh oluşturulabilmektedir. Diğer hat ise daha kısa olmakla birlikte çok daha az yol izi vermektedir. Bu yol günümüz Olucak Dere boyunca örgülü taşlarla kendini göstermekte (Fig. 8) ve zikzaklar yaparak "Domuz Pazarı" mevkiine tırmanmaktadır²⁵. Lyrnai'dan Hippoukome'ye ulaşabilecek bu yolun Kayadibi – Domuz Pazarı – Akarca – Çetircik – Kızılçabel – Gedimen mevkilerinden geçip Dikmen Tepe'nin kuzeyinden Çukurasar'a dönen hattı takip ettiği anlaşılmıştır.

Hippoukome (Çukurasar – İnhisar)

İnhisar'da 1898 yılında Heberdey tarafından bulunmuş fakat günümüzde kayıp

---

isimleri, bağış listesi, *thiasos* üyeleri (ve başlıkları), epheboi listesi (Evgile'de bulunmuş), vatandaş listesi gibi çeşitlenmektedir (İKaunos no. 37-43); Pisy'e'den bir örnekte ise tersane yapımı için bağışçıların bağış miktarlarıyla birlikte listesi sunulmuştur (Bresson v.d. 2001, 95-96 No. 1); Tlos'tan bir kitabede tiyatro yapımı için katkıda bulunanların bağış miktarlarıyla birlikte isim listesi verilmiştir (TAM II 550/551); Ksanthos'tan bir listede ise Letoon'daki inşa işleri için bağışta bulunanların isimlerine yer verilmiştir (REG 107, 349-350).

- 23 Bu kapsamlı çalışma ve detaylı referanslar için bk. Van Bremen 2013; ayrıca İnhisar hamam yazıtındaki isimler hakkında başka bir onomastik inceleme için krş. Tietz 2003a, 256-260.
- 24 Hat üzerindeki tespit ettiğimiz ilk kalıntıları Gökharman'da görmek mümkündür. Burada yak. 2,5 m genişliğinde olan yol destek duvarları ile birlikte 50-60 m kadar kalmıştır. Diğer kalıntılar için bk. Şahin 2014, 173 ve 185 resim b (Karakuyu), Şahin 2014, 173 ve 186 resim a-b-c (Sabunlu Kavşağı), Şahin 2014, 174 ve 188 resim d-e (Eskili Gedığı - Nohut Alanı doğusu). Bu hat için Şahin'in farklı önerileri bulunmaktaydı. Kalynda'yı İnlince Asarı'na yerleştiren Şahin, buradan kuzeye Lyrnai'a giden eski bir yolun Karacaören'e ulaştığını tespit etmiş, böylece de Karacaören'in Lyrnai olduğunu kabul etmişti (Şahin 2014, 172 ve 182). Lyrnai'ın Kayadibi'nde olduğu kesinleşmiş olduğuna göre, bu yolun 1,5 km kadar doğusunda kalan Karacaören kalıntıları Lyrnai'ın ya da daha yüksek ihtimalle Hippoukome'nin sınırlarında kalan (bk. Tietz 2003a, 263-264) bir köy yerleşimiydi. Muhtemelen İnhisar hamam yazıtında (TAM II 168) geçen yerleşimlerden bir tanesi Karacaören'deki kalıntılarla özdeşdir.
- 25 Bu yol, Kayadibi'nden Ömertaş ve Akarca'ya giden Arkwright ve Cousin tarafından da kullanılmıştır, bk. Arkwright 1895, 98 ve Cousin 1900, 44.

olan hamam yazıtındaki kararname Hippoukome'nin "boule" ve "demos"una aittir²⁶. Hellenistik Dönem'e ait olan bu yazıt Hippoukome adı için en erken veriyi taşımaktadır. Kentin adı Patara Yol Anıtı'nda Lyrnai ve Symbra'ya olmak üzere iki yol bağlantısında verilmiştir. İS 6. yy'da Byzantionlu Stephanos kenti "*Hippou kome: Lykia'nın bir köyü; orada gezginlerden bir gruba ait bir at öldüğü için (adı öyledir). Yerlilerine Hippokōmētai (denir).*" şeklinde açıklamaktadır²⁷. Eğer Stephanos bu bilgi için daha erken bir kaynağı kullanmamışsa, Hippoukome'nin o dönem de artık küçük bir köy olduğu anlaşılabilir. Nitekim komşusu Lyrnai gibi piskoposluk listelerinde anılmamaktadır. Van Bremen kentin isminin anlamından ("At Köyü") yola çıkarak, süvari birliği temelli bir askeri oluşuma işaret edebileceğini, böyle bir oluşumun da Ptolemaioslar Dönemi'nde olabileceğinin ve Zenon arşivinden çıkarılabileceğini belirtmektedir²⁸.

Çukurasar'da bu bölgenin en geniş antik yerleşimi bulunmaktadır²⁹. Tietz burasının Oktapolis kent merkezi olduğunu, Lyrnai'm da Oktapolis egemenlik alanı içerisinde kaldığını düşünmüş, Şahin'in de desteklediği üzere, Oktapolis'in Yol Anıtı'nda bir kent olarak olmayışını kentin Lyrnai'dan Symbra'ya kadar uzanan ana yoldan uzak kalmasına bağlamıştır³⁰. Şu ana kadar bu yerleşimden sadece bir mezar yazıtı bilinmekteydi³¹. Araştırmalarımızda kalıntılar arasında oldukça önemli bir yazıt bulunmuştur. Yazıtta kentin Mithradates VI Eupator'a destek verdiği ve onurlandırdığı kaydedilmiştir. Yukarıdaki isim listesi gibi, bu yazıtın da Kaunos ile olan ortak zemine işaret etmesi dikkat çekicidir. Fakat yazıt içeriğinin okunabilen kısmında maalesef herhangi bir yer adına rastlanmamıştır³².

Yol Anıtı'nda Symbra-Hippoukome yolu için verilen yak. 24 km'lik mesafenin

- 26 TAM II 168: ... Ἰπποκομητῶ[v] | [τῆ] βο|υλῆ καὶ τῷ δῆμῳ | ... κατασκευάσαι | στήλην ἥτις ἀνατεθήσεται | εἰς τὸ ἱερόν τῶν θεῶν Λοαν|ιδέων εἰς ἣν ἀναγραφῆσονται οἱ γνησίως καὶ φιλαγά|θως καὶ φιλοδόξως διακει|μενοι εἰς τὰ κοινὰ τῆς πό|λεως πράγματα καὶ τὰς [ἐ]παγγελίας πεπονημέν[οι] | εἰς τὴν τοῦ βαλανείου κατα|σκευήν. ...; Bu yazıt günümüzde kayıptır. Buluntu yeri olarak Kalinka TAM II s. 56'da şu bilgileri vermektedir: "*It-Assar* ad meridiem ab arce in convalle, per quam rivus fluit" ("It-Assar, kalenin güneyinde, içerisinden bir derenin aktığı bir vadiye"). Bu tanımlama buluntu yerini tam olarak tespit etmek için yeterli değildir, fakat – eğer Tietz'in de ifade ettiği gibi (Tietz 2003a, 263) İnhisar Tepesi'nde aşağı yuvarlanmamışsa – yüksek ihtimalle İnhisar kaya mezarlarının baktığı güney kısımda durmaktaydı.
- 27 Steph. Byz. 336.12-13: Ἴππον κόμη, Λυκίας κόμη, διὰ τὸ ὀδοπόρων τινῶν ἐκεῖ ἵππον ἀποθανεῖν. οἱ οἰκοῦντες Ἰπποκομητῆται.
- 28 Van Bremen 2013, 168, ayrıca dn. 95'te Kalıydalı Neon'un, babasının üstüne olup daha sonra Neon'a aktarılan çeşitli görevlerden azat edilmek için Zenon'a iletmek üzere Damonikos'a gönderdiği yak. İÖ 247 tarihli fakat daha erken bir dönemdeki durumları içeren mektuptaki ilgili kısma referans vermektedir, P.Cair.Zen. 3.59341b, sat. 5-8: ... νυνὶ μὲν γάρ | ἔχομεν καὶ ἐπιστάθμους καὶ τὸν χόρτον | καὶ τὴν γράστιν τελοῦμεν τῷ ἱππεῖ ... (...*şimdi ise artık karargahımız var ve süvari birliği için saman ve ot temin ediyoruz.*...); ayrıca mektubun ilgili kısmına yönelik tartışmaların referansları için bk. Van Bremen 2013, 152 dn. 32.
- 29 Arkwright 1895, 98: "though still small, was a place of more pretensions than its neighbours." Cousin de içerisinde bir tapınaktan da bahsettiği çeşitli yapıları kaydetmiştir, Cousin 1900, 46-47.
- 30 Tietz 2003a, 271-273; Şahin 2014, 172.
- 31 TAM II 167: [τὸ μνημεῖον κα]τε[σκευάσεν | εαυτῷ] Δη[μήτριος? ἐπὶ τῷ τέ]κνα καὶ γυναῖκα τα[φῆναι, ἄλλον? | δὲ μή?], ἣ ἐκτείσει τ[ῆ] πόλει * —' | τὰ δ[ε] λο[ι]τ[ι]πὰ μέρη [ἔ]σται τῶν τέκνων?, τ]ὸ δὲ [ἀ]ρ[ι]<στερ>δ[ὲ] τῆς γυναϊκός?].
- 32 Yazıt Dr. Fatma Avcu tarafından yayına hazırlanmaktadır.

Symbra'dan İnhisar'a olan gerçek mesafe (yak. 19 km) ile uyuşmaması Hippoukome kent merkezinin İnhisar olabilmesi açısından zorluk oluşturmaktadır. Diğer taraftan bu mesafe Çukurasar için oldukça uygundur. Doğudan gelen yol Çöğmen'den hemen sonra Kayagedik'ten batıya dönüp Kavacık'tan geçmekte, Konisini Mevkii'nin hemen güneyinden de Çukurasar'a ulaşmaktadır. Çukurasar daha önce Oktapolis kenti olarak kabul edilmiş olduğu için, Hippoukome kent merkezinin burası olabileceği düşünülmemişti. Fakat yukarıda tespit ettiğimiz üzere Hippoukome ve Oktapolis kentlerinin aynı anda var olmadıkları ve Oktapolis kentinin önceki Lyrnai ve Hippoukome topraklarını da içerdiği anlaşılmıştır. Bu nedenlerle, Hippoukome kent merkezi için Çukurasar'ı kabul etmek daha makuldür.

İnhisar, bölgedeki diğer bir önemli kalıntı grubunu barındırmaktadır³³. Yukarıda bahsi geçen hamam yazıtının³⁴ buluntu yeri olduğundan İnhisar çoğunlukla Hippoukome olarak kabul edilmekteydi. Bu yanlış sayılmaz, fakat İnhisar'ı Hippoukome kent merkezi olarak değil, kentin egemenlik alanı içerisinde Loanda Tanrıları Kutsal Alanı'nın bulunduğu yer olarak kabul etmek uygun olacaktır, çünkü söz konusu İnhisar hamam yazıtı Loanda Tanrıları Kutsal Alanı'na dikilmiştir. Bahsedilen hamamın bu kutsal alan ile doğrudan ilişkisi olabilir ve alana değişik yerlerden gelen pek çok kimse için bir temizlenme ya da arınma yeri olarak kullanılmış olması gayet makuldür. Hamama yapılan katkılarının pek çok çevre yerleşimden geldiği göz önüne alınırsa merkezi bir kutsal alan olma ihtimali yüksektir. Buradaki mimari yapılardan bir kent merkezi olabileceğine dair net bir veri bulunmamaktadır ve kalıntılar yoğunlukla mezarlardan oluşmaktadır. İnhisar, Çöğmen'in yak. 2 km kadar güneybatısında, antik güzergâh olarak da kabul edilen günümüz ana yolunun yak. 1,5 km doğusunda yer almaktadır, dolayısıyla antik hat üzerinde kalmamaktadır. Daha sonra kurulan 'kent Oktapolis'in merkezinin neresi olduğuna yönelik bir çıkarım yapmak henüz mümkün görünmemektedir. Fakat Çukurasar'ın çoğunlukla bir Hellenistik kent yapısı göstermesi muhtemelen Mithradates savaşlarından sonra başlamak üzere kentin zamanla nüfusunun azalarak küçüldüğüne işaret etmektedir. Oysa dini bir merkez geçmişine sahip İnhisar'da hem yukarıdaki yazıtların mevcudiyeti hem de Bizans Dönemi'ne kadar süren bir hayat tespit edilebildiğinden³⁵ Oktapolis'e ait önemli bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. İnhisar'ın İmparatorluk Dönemi yazıtlarında $\delta\iota\alpha\ \tau\omega\nu\ \epsilon\nu\ \text{O}\kappa\tau\alpha\pi\acute{o}\lambda\epsilon\iota\ \acute{\alpha}\rho\chi\epsilon\iota\omega\nu$ ³⁶ ve $\delta\iota\alpha\ \tau\omega\nu\ \acute{\alpha}\rho\chi\epsilon\iota\omega\nu$ ³⁷ olarak görülen "kamu kayıtları merkezi" olarak anlayabileceğimiz $\acute{\alpha}\rho\chi\epsilon\iota\omega\nu$ 'ların bulunduğu yer için aday olan Kayadibi'nin (Lyrnai) yanı sıra İnhisar da düşünülebilir.

33 İnhisar kalıntıları Collignon ve Duchesne tarafından keşfedilmiştir. Fakat burasının Kalynda olabileceğini düşünmüşlerdir, bk. Collignon – Duchesne 1877, 164; Arkwright ise Telandros olabileceğini belirtmiştir, bk. Arkwright 1895, 94; Cousin, tepenin güney yüzündeki kaya mezarlarının tanımını yapmıştır, bk. Cousin 1900, 47-48; 1920 yılında TAM II'de yayımlanan 168 nolu yazıttan haberdar olmadığı anlaşılan Radet, bu kalıntıların Plin. NH 5.108'de bahsi geçen Eumeneia (Karia) olduğunu düşünmüştür, bk. Radet 1923, 317-318; Yerleşim hakkında daha yakın dönem çalışmaları için bk. Tüner 2002, 77; Roos 1969, 86; Roos 2008; Tietz 2003a, 248-250; Şahin 2014, 171-176.

34 y.dn. 26.

35 Tietz 2003a, 149.

36 Kayadibi, bk. dn. 19.

37 İnhisar, TAM II 171.

Daha önceki araştırmalarımızda ekibimizin İnhisar'da bulup incelediği ama epigrafik yayını yapmadığı aşağıda verilen iki adet yazıt³⁸ son çalışmalarımızda yeniden incelenmiştir.

No. 1: Caracalla'nın Onurlandırılması (Fig. 9)

Kireçtaşından yapılmış bir heykel altlığı. İnhisar Tepesi'nin güneyindeki kaya mezarlarının önünde kalan düzlükte bulunmuştur.

Y: 123 cm; G: 59 cm; D: 55 cm; Hy: 3-4 cm

[A]ὐτοκράτορα	
[K]αίσαρα Μάρκον	<i>Danışma ve Halk Meclisi dini</i>
[Aὐ]ρήλιον Σεουήρ-	<i>bütün ve bahtiyar Augustus,</i>
4 [ον Ἀν]τωνεῖνον Εὐσε-	<i>Parthia fatihi, Britannia fatihi,</i>
[βῆ] Εὐτυχή Σεβαστὸν	<i>en büyük Germania fatihi</i>
[Π]αρθικὸν Βρεταννι-	<i>İmparator Caesar Marcus Aurelius</i>
κὸν Γερμανικὸν Μέ-	<i>Severus Antoninus'u (onurlandırdı).</i>
8 γιστον	
ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος	

Yazıtta Caracalla'nın aldığı en son unvan olarak görünen Γερμανικὸς Μέγιστος (*Germanicus Maximus*) tarihlendirme için İS 213-217 aralığını vermektedir³⁹. Yazıtın buluntu yeri, Hellenistik Dönem'de Loanda Tanrıları Kutsal Alanı'na dikilmiş olan hamam yazıtının bulunduğu alandadır. Caracalla Dönemi'nde bu kutsal alanın aynı işlevini sürdürüp sürdürmediği bilinmemektedir. Fakat burada imparator onurlandırmalarının bulunması yerin öneminin İS 3. yy'da da sürdüğünü göstermektedir.

No. 2: İmparator veya imparatoriçe onurlandırması (Fig. 10)

Bahçe sahibi tarafından parçalanan bir yazıtın, duvar taşı olarak kullanılmış bir parçası. Yukarıdaki yazıt ile aynı alanda bulunmuştur.

Y: 37 cm; G: 30 cm; D: ölçülemedi; Hy: 2-3 cm

. . . . . Ν Σεβαστ[όν/ήν]	Oktapolislilerin Halk Meclisi [...]
. . . . .	<i>Augustus'u / Augusta'yi</i>
. . . . . ΟΥ? Ὀκταπ[ολ-]	<i>(onurlandırdı).</i>
4 εἰτῶν ὁ δῆμ[ος]	

38 Adak 2006, 203 (sadece no. 2'den bahsetmektedir); Şahin 2014, 175 ve 192 res. b.

39 Kienast v.d. 2017, 157.

Köşeli *sigma* (C) kullanımı az sayıda olmakla birlikte yakın çevredeki yazıtlarda Geç Hellenistik Dönem'den itibaren görülebilmektedir⁴⁰. *Omikron*ların yazılış şekli klasik *omega* harfini (Ω) andırmaktadır. Fakat bu durum fonetik bir değişim olmayıp, sadece şekilsel bir farklılıktır, çünkü *omega* için zaten farklı bir işaret kullanılmaktadır. *Omega* klasik tarzda olmayıp, çoğunlukla İS 2. yy. ve sonrasında görülen küçük harf formunda (ω) taşta kazınmıştır. Bu nedenle yazıt büyük bir olasılıkla İS 2.-4. yy. arasında bir tarihe işaret etmektedir. Diğer harfler klasik şekildedir. 2.-3. satırlarda *damnatio memoriae* sonrası veya başka bir nedenle bir silinti yapılmış ya da başka bir şekilde aşınma oluşmuş gibi görünmektedir. Buradaki harfleri okumak mümkün olamamıştır.

Hippoukome'den Symbra'ya ulaşan yolun büyük kısmı günümüz anayolunu takip etmektedir. Fakat, Çukurasar'dan doğu yönünde Kayagedik'e ulaşan kısım Lyrnai – Hippoukome hattının son kısmı ile aynıdır. Dolayısıyla her iki yolun yak. 4,5 km'lik kısmı ortaktır. Yol Anıtı'nda buna benzer durumlar sıkça görüldüğü gibi, doğal arazi koşulları gereği de yolların her birinin tamamen ayrı güzergahları takip etmesi mümkün değildir⁴¹. Çöğmen'den yak. 1,5 km doğuda bulunan Yarımca yakınlarında yolun alt kısmında destek duvarlı eski yol izleri tekrar ortaya çıkmaktadır⁴². Batı yönüne giden hat Darıyeri'nden Gedire Mahallesi düzlüğüne çıktıktan sonra Nif Köyü'nden geçerek Kulaklıtaş Tepesi'nin güneyindeki Symbra'ya ulaşmış olmalıdır.

Symbra

Meritt ve West'in İÖ 425 yılına ait Atina Vergi Tarh Listesi'nde Symbra'nın isminin geçmiş olabileceğine dair temellendirilmemiş önerisi kente yönelik bir veri gibi görünmekle birlikte, söz konusu listedeki bu tamamlama oldukça şüphelidir⁴³. Symbra'ya yönelik en erken kesin veriler Kaunos ve Kibyra'dan gelmektedir. Kaunos'tan bir *thiasos* için olan bağış listesindeki⁴⁴ gibi benzer listelerdeki kişilerin memleketlerinin, aksi belirtilmedikçe Kaunos'a bağlı *demoslar* olduğu kabul edilmektedir⁴⁵. Söz konusu listede sayısı yirminin üzerinde olan bağışçılar arasında bir Kalyndalı (sat. 24) ve bir Symbralı (sat. 34: Μένιππος Απολλωνίου Συμβρεῦς) yer almaktadır. Kalynda'nın Kaunos'a bağlı olduğu dönem İÖ 167-164/3

40 Örn. yukarıda bahsi geçen yeni Hellenistik isim listesinin (bk. y.s. 353-354) bazı yerlerinde *sigma* köşeli şekilde yapılmıştır. Geç Hellenistik ve Erken İmparatorluk dönemlerine tarihlen bir Lissai mezar yazıtındaki sigmalar köşeli yapılmıştır, bk. Tietz 2003b, 122 res.; Augustus Dönemi'nden iki adet Sidyma'dan yazıt örneği için bk. TAM II 183 ve Takmer 2010, 115 nr. 1.

41 Konu hakkında bk. Onur 2016, 97 ve dn. 54; bu duruma bir örnek olarak Ksanthos'tan Sidyma ve Pınara'ya giden yollar verilebilir, bk. Avcu – Uzunoğlu 2019, 321-325 ve fig. 25; ayrıca Tlos'tan çıkan yolların kuzey ve batı yönlerindeki ortak kısımları için bk. Onur – Tekoğlu 2020, 16 fig. 39.

42 Şahin 2014, 193 ve 207 res. a.

43 Meritt – West 1934, 65 sat. 114 (metin) ve 70-71 (yorum). Editörler “ . υμπ[–]” şeklinde günümüze ulaşmış olan kent adının [Σ]ύμπ[ρα] olarak tamamlanabileceğini belirtmişlerdir, zira ilgili kısmın (sat. 109-284) ana başlığını [Ιωνικός φόρος] hemen devamındaki satırları ise [Λύκιοι | καὶ χωντελεῖς] olarak düşünmüşlerdir. [Σ]ύμπ[ρα] tamamlamasından hemen sonraki 115. satırı da παρὰ Μ[ύραν] olarak tamamlamışlardır. Fakat bu tamamlama önerileri Robert tarafından da temelsiz bulunup şüphyle karşılanmıştır, bk. Robert 1936, 277-278.

44 Bean 1953, 23 no. 6; Marek 2006, 229 nr. 39.

45 Marek 2006, 85; ayrıca bk. Meier 2019, 61.

yılları arasında olduğundan yazıtın da bu dönemden olabileceği düşünülmektedir⁴⁶. Symbralıların anıldığı ve Kibyra'da bulunmuş olan diğer yazıtı da Meier bu doğrultuda tarihlenmektedir⁴⁷. Söz konusu yazıtın okunabilen kısmı oldukça az olmakla birlikte, Tiran Moagetes, Kibyra, Boubon ve Balboura arasında birlikte ve muhtemelen bir savaş ya da anlaşmazlık sonrası yapılan bir yemini içermektedir. Symbralılar ise Kibyratıs'ın güney komşusu olarak bu yemine vesile olan çatışmadan etkilenmiş olarak metinde yer almaktadırlar. Meier Symbralılar'ın anılmasını tarihleme için bir referans olarak almış ve yukarıda bahsi geçen Kaunos yazıtına gönderme yaparak Kibyra yazıtının İÖ 164/3 sonrasına ait olduğunu belirtmiştir⁴⁸. Idyma'da İÖ 2.yy'a tarihlenen bir mezarın yazıtında mezar sahibi Menias'ın Symbralı bir kadın olduğu belirtilmektedir⁴⁹. Rodos'ta bulunan İÖ 1. yy'a ait bir listede Hermias isimli bir Symbralı kayıtlıdır⁵⁰. Patara Yol Anıtı'nda da yer alan kent, Opramoas'ın yardımında bulunduğu kentler arasındadır⁵¹. Ptolemaios'ta Kragos çevresindeki kentlerden birisi olarak görünmektedir⁵². Symbra kalıntıları Nif/Arpacık, Kulaklıtaş Tepesi'nin hemen güneyinde bulunmaktadır⁵³.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Adak 2006 Adak, M., Akköprü. Eine frühbyzantinische Brücke über den Indos, *Gephyra* 3, 201-212.
- AE L'Année Epigraphique
- Akyürek-Şahin v.d. 2017a Akyürek Şahin, N. E. – Onur, F. – Alkan, M. – Yıldız, M. E., Likya/Pamfilya Ulaşım Sistemlerinin Epigrafik ve Tarihi Coğrafik Açılardan Araştırılması 2015 ve 2016 Yılları Sonuçları, *AST* 35, 387-410.
- Akyürek-Şahin v.d. 2017b Akyürek Şahin, N. E. – Onur, F. – Alkan, M. – Yıldız, M. E., Surveys on the Transportation Systems in Lycia/Pamphylia 2016 - Likya/Pamfilya Ulaşım Sistemleri Yüzey Araştırması 2016, *ANMED* 15, 203-212.
- Arkwright 1895 Arkwright, W., The Frontier of Lycia and Caria, *JHS* 15, 93-99.
- Avcu – Uzunoğlu 2019 Avcu, F. – Uzunoğlu, H., The Ancient Roads and Routes around Sidyma and New Inscriptions from its Vicinity, *Adalya* 22, 319-344.

46 bk. dn. 45.

47 Meier 2019, 61.

48 bk. dn. 45.

49 Aytaçlar – Gürbüzler 2007, 134: Μητιάς Εὐδώρου | Σύμβρισσα | χρηστὰ χαῖρε.

50 IG XII 1, 127 str. 77: Ἐρμίας Συμβρεῦ[ς].

51 TAM II 3 905 XIX C str. 3; Kokkinia 2000, 71.

52 bk. dn. 4.

53 Symbra'nın lokalizasyonu ile Arpacık ve Nif köylerinin doğusundaki bu kalıntılar hakkında daha fazla bilgi için bk. Hoskyn 1842, 158; Ritter 1859, 907 ve 955; Benndorf – Niemann 1884, 148; Tietz 2003a, 280-281; Şahin 2014, 192-193.

- Aytaçlar – Gürbüzler 2007 Aytaçlar, P. Ö. – Gürbüzler, M., The Chamber Tomb of a Woman from Symbra in Idyia, *Arkeoloji Dergisi* 10, 133-140.
- BE Bulletin Epigraphique
- Bean 1953 Bean, G. E., Notes and Inscriptions from Caunus, *JHS* 73, 10-35.
- Benndorf – Niemann 1884 Benndorf, O. – Niemann, G., *Reisen im südwestlichen Kleinasien. Vol. I, Reisen in Lykien und Karien*, Vienna.
- Bresson v.d. 2001 Bresson, A. – Brun, P. – Varinlioğlu, E., Les inscriptions grecques et latines, Les hautes terres de Carie (ed. P. Debord – E. Varinlioğlu), Bordeaux, 81-311.
- Collignon – Duchesne 1877 Collignon, M. – Duchesne, L., Rapport sur un voyage archéologique en Asie Mineure, *BCH* 1, 361-376.
- Cousin 1900 Cousin, G., Voyage en Carie, *BCH* 24, 24-69.
- Darrouzès 1981 Darrouzès, J., *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, 1981.
- Hild 2000 Hild, F., Die lykische Oktapolis und das Bistum Lornaia, *EpigrAnat* 32, 151-153.
- Hoskyn 1842 Hoskyn, R., Narrative of a Survey of Part of the South Coast of Asia Minor; And of a Tour into the Interior of Lycia in 1840-1; Accompanied by a Map, *The Journal of the Royal Geographical Society of London* 12, 143-161.
- IG Inscriptiones Graecae
- Jones 1971 Jones, A. H. M., *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford.
- Karabulut 2019 Karabulut, B., Batı Lykia'da Oktapolis'in Politik Yapısı, *Eskiçağ Yazıları* 13/ AKRON 17 (ed. N. E. Akyürek Şahin – M. E. Yıldız – F. Avcu), İstanbul, 69-96.
- Kienast v.d. 2017 Kienast, D. – Eck, W. – Heil M., *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie. 6., überarbeitete Auflage*, Darmstadt.
- Kokkinia 2000 Kokkinia, C., Die Opramoas-Inschrift von *Rhodiapolis*. Euergetismus und soziale Elite in Lykien 40 [Antiquitas], Bonn.
- Marek 2006 Marek, C., *Die Inschriften von Kaunos*, München.
- Meier 2019 Meier, L., *Kibyra in hellenistischer Zeit*, Vienna.
- Meritt – West 1934 Meritt, B. D. – West, A. B., *The Athenian Assessment of 425 B.C.*, Ann Arbor.
- Mitchell 2005 S. Mitchell, *The Treaty between Rome and Lycia of 46 BC (MS 2070)*, *Papyri Graecae Schøyen, Papyrologica Florentina* 35 (ed. R. Pintaudi), Firenze, 164-259.
- Onur 2016 Onur, F., Parerga to the Stadiasmus Patarensis (16): The Roads, Settlements and Territories, *Gephyra* 13, 89-118.
- Onur – Kılıç-Aslan 2021 Onur, F. – Kılıç-Aslan, S., New Inscriptions from Aloanda in Lycia, *Gephyra* 21, 1-45.
- Onur – Tekoğlu 2020 Onur, F. – Tekoğlu, Ş. R., The Ancient Routes and New Lycian Inscriptions around Fethiye, *Gephyra* 19, 1-32.
- REG Revue des études grecques

- Radet 1923 Radet, G., *Euménia*, Anatolian Studies Presented to Sir William Mitchell Ramsay, Publications of the University of Manchester 160 (ed. W. H. Buckler – W. M. Calder), London - New York, 315-322.
- Ritter 1859 Ritter, C., *Die Erdkunde im Verhältniß zur Natur und zur Geschichte des Menschen oder allgemeine, vergleichende Geographie, als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physicalischen und historischen Wissenschaften*. Theil 19 = Buch 3, West-Asien 19, Berlin.
- Robert 1936 Robert, L., *Ville cariennes dans les listes des tributs attiques*, *Revue de philologie* 1936, 274-284.
- Robert 1982 Robert, L., *Documents d'Asie Mineure*, BCH 106, 309-378.
- Roos 1969 Roos, P., *Topographical and Other Notes on South-Eastern Caria*, *Opuscula Atheniensia* 9, 59-93.
- Roos 1976 Roos, P., *Observations on the internal proportions of the Ionic dentil in the Aegean*, *Revue Archéologique (Nouvelle Série)* 1, 103-112.
- Roos 1978 Roos, P., *The Rock-tombs of Caria*, in: E. Akurgal (Ed.), *Tenth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara, 427-432.
- Roos 1985 Roos, P., *Survey of Rock-Cut Chamber-Tombs in Caria. Part 1: South-Eastern Caria and the Lyco-Carian Borderline* 1, Göteborg.
- Roos 2008 Roos, P., *A forgotten tomb at Hippokome and its neighbours*, *Opuscula* 1, 137-144.
- Ruge 1937 Ruge, W., *Oktapolis*, in: RE 18, 2393.
- SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*
- Şahin 2014 Şahin, S., *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae. Lykia Eyaleti Roma Yolları*, İstanbul.
- Takmer 2010 Takmer, B., *Stadiasmus Patarensis için Parerga 2: Sidyma I. Yeni Yazıtlarla Birlikte Yerleşim Tarihçesi*, *Gephyra* 7, 95-136.
- TAM *Tituli Asiae Minoris*
- Tietz 2003a Tietz, W., *Der Golf von Fethiye: Politische, ethnische und kulturelle Strukturen einer Grenzregion vom Beginn der nachweisbaren Besiedlung bis in die römische Kaiserzeit*, Bonn.
- Tietz 2003b Tietz, W., *Lissai und Kaunos - Eine neue Grabinschrift aus dem lykisch-karischen Grenzgebiet*, *Epigr. Anat.* 36, 121-126.
- Tietz 2021 Tietz, W., *Das westlykische Daidala in der Kaiserzeit: Eine neue Inschrift und historische Überlegungen*, *Gephyra* 21, 159-174.
- Tüner 2002 Tüner, N., *Lykia'nın Yerleşim Coğrafyasında Yeni Lokalizasyonlar*, *Lykia İncelemeleri I* (ed. S. Şahin – M. Adak), İstanbul, 63-78.
- Van Bremen 2013 Van Bremen, R., *From Aphrodisias to Alexandria with Agroitas and Agreophon (via Hippoukome, Kalynda and Kaunos)*, *Personal Names in Ancient Anatolia* (ed. R. Parker), Oxford, 145-173.

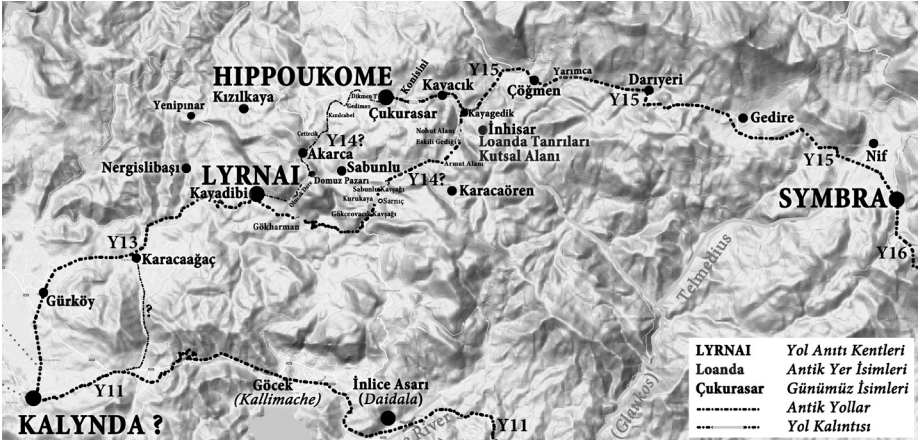

Fig. 1 Patara Yol Anıtı temelinde Oktapolis Bölgesi (Taban Haritası: Google Terrain).

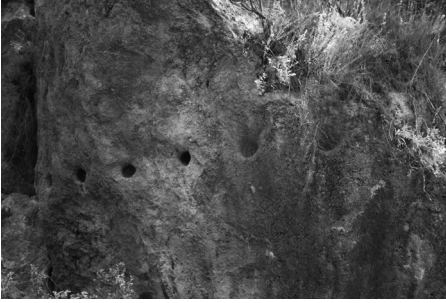

Fig. 2 Nergislibaşı Tepesi. Hatlı delikleri.

Fig. 3 Nergislibaşı Tepesi. Hellenistik duvar.

Fig. 4 Nergislibaşı Tepesi. İşlik.

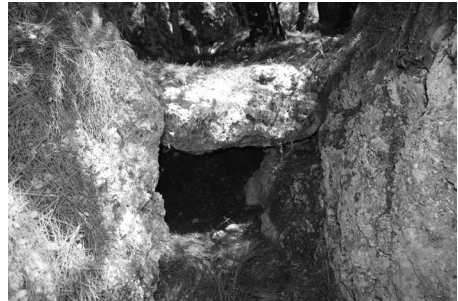

Fig. 5 Nergislibaşı Tepesi. Su kanalı.

Fig. 6 Olucak Dere Vadisi. Sarnıç?

Fig. 7 Olucak Dere Vadisi. Yol istinat duvarları.

Fig. 8 Olucak Dere Vadisi. Antik Yol.

Fig. 9 İnhisar. Yazıt No. 1.

Fig. 10 İnhisar. Yazıt No. 2.

AKMONIA'DAN BİR PHRATRA ÜYESİNE AİT YENİ BİR MEZAR YAZITI

Hüseyin UZUNOĞLU *

ABSTRACT

A Newly Discovered Funerary Inscription from Akmonia Recording a Member of a Phratry

In this contribution, the author provides a complete edition of a newly discovered inscription from the Uşak Archaeological Survey. The inscription is recorded from the Ulupınar village in the Banaz District of the Uşak Province. The inscription concerns the erection of a funerary stele by a phratry presided over by a certain Naevius Longus for one of its members. In this article, all the epigraphic documents concerning the term “phratra” are assessed. Based upon the conclusion that the *phratra* is not only a cultic or religious association, but also a professional one, it is underlined that because the inscription provides no further details, we are unable to say with certainty to which category the *phratra* in our new inscription belongs. The head of the association, Naevius Longus, was also serving as a cavalry (hippeus) in the Legio XIV Gemina (Martia Victrix) whose headquarters were in Carnuntum in the province of Pannonia Superior. It is seen that after his retirement from the army he returned to his homeland, Akmonia. The inscription from the lettering style employed can probably be dated to the second or third century A.D.

Keywords: Akmonia, Phrygia, Epigraphy, Phratry, Associations, Legio XIV Gemina.

---

* Hüseyin Uzunoglu, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Antalya-TR. E-posta: huseyinuzunoglu@akdeniz.edu.tr. Orcid No: 0000-0001-7707-4647.

2014 ile 2018 yılları arasında Akmonia merkez ve çevre köy ve yerleşimlerde sürdürülen yüzey araştırmalarında bulunan yeni yazıtlar Prof. Dr. N. Eda Akyürek Şahin ve makalenin yazarı tarafından yayıma hazırlanmaktadır. Bu yazıtların yayımı için bize izin veren ve arazi çalışmaları sırasındaki misafirperverlikleri ve yardımseverlikleriyle çalışmalarımızı oldukça kolaylaştıran araştırma başkanları sayın Doç. Dr. Münteza Dinç'e ve Doç. Dr. Emre Taştömür'e (Uşak Üniversitesi) çok teşekkür ederim. Ayrıca makalede kullanılan haritayı hazırlayan Arş. Gör. Emirhan Berberoğlu'na da (Akdeniz Üniversitesi) çok teşekkür ediyorum. Bunun dışında toplam sayısı 300'ü aşkın olan ve çok dağınık bir şekilde bulunan yazıtların bir corpus şeklinde bir araya getirilmesi projemiz ise devam etmektedir. Verdikleri cömert burslarla bu projenin yürütülmesini mümkün kılan Amerikan İlmî Araştırmalar Derneğine (ARİT) ve TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Programı Başkanlığına teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ÖZ

Bu makalede Uşak Yüzey Araştırmalarında ele geçmiş bir yazıtın tam edisyonu yapılmaktadır. Yazıt, Uşak ili Banaz ilçesine bağlı Ulupınar köyünde ele geçmiştir ve dolayısıyla Akmonia teritoryumuna girmektedir. Yazıt bir derneğin (phratra) başkanı olan Naevius Longus'un olasılıkla vefat eden dernek üyelerinden birisi için bir mezar steli diktirmesi ile ilgilidir. Makalede *phratra* teriminin geçtiği tüm epigrafik belgeler incelenmekte ve *phratra* teriminin sadece kült derneklerini değil aynı zamanda mesleki dernekleri de karşıladığının altı çizilmektedir. Dolayısıyla yeni yazıttaki derneğin hangi kategoriye dahil olduğu söylemek yazıtın başka bir bilgi sunmamasından ötürü mümkün görünmemektedir. Derneğin başkanı olan Naevius Longus'un aynı zamanda ana karargâhı Pannonia Superior eyaletindeki Carnuntum'da olan Legio XIV Gemina (Martia Victrix) lejyonunda görev almış ve muhtemelen emekliliğinden sonra vatani Akmonia'ya geri dönmüş olan bir süvari (hippeus) olduğu anlaşılmaktadır. Yazıt, harf karakterlerine göre olasılıkla MS II./III. yüzyıla tarihlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akmonia, Phrygia, Epigrafi, Phratra, Dernekler, Legio XIV Gemina.

Phrygia Bölgesi'ndeki önemli antik kentlerden birisi olan Akmonia ve teritoryumunda Doç. Dr. Münteha Dinç ve Doç Dr. Emre Taştëmür başkanlığında gerçekleştirilen Yüzey Araştırmaları kapsamında önemli bulgular elde edilmiş¹ ve aynı zamanda yeni yazılı eserler de keşfedilmiştir. Makalede, bu yazıtlardan birinin edisyonu yapılmaktadır². Makaleye konu olan yazıt Uşak İli, Banaz ilçesi, Ulupınar köyünde ele geçmiştir ve bu yerin Akmonia sınırları içerisinde olduğuna şüphe yoktur (bkz. Fig.2). Yazıt, Dinç ve Taştëmür tarafından Araştırma Sonuçları Toplantısı yayınında³ verilen fotoğraf üzerinden Inscriptiones Asiae Minoris (IAM) editörleri tarafından herhangi bir yorum yapılmaksızın şöyle okunmuştur: IAM II, no. 384: --- | vacat τοῦ vacat | ..... τῆν στήλην φράτρα Ναιβίου Λόνγου | ./̣. ἰππέως λ<ε>γῶνος | ἐπεμελήσατο | Οὐλίπιος Τυρανοῦ⁴. Bu makalede bu edisyondaki bazı eksiklikler giderilerek yazıtın detaylı bir yorumu yapılmaktadır.

Tanım: Alttan ve üstten kırık mermer stel parçası. Eser, Ulupınar köyünde Sami Bozkaya'nın evinin deposunda duvara örülüdür (Fig. 1).

Ölçüler: Yük. 59 cm; Gen.: 37 cm; Der.: ölçülemiyor; Harf Yük.: 1,5-2 cm.

Tarih: MS II./III. yüzyıl (harf karakterine göre).

[- - - - -]

[.]ΟΥ̣ ΜΗΝ[- - -]

vac. TOY vac.

μ' ? ἔγειρε τῆν στήλην

1 Bu araştırmaların sonuçlarını içeren çok yazarlı bir monografi yayımlanmıştır, bk. Dinç – Taştëmür 2019.

2 Akmonia kentinin epigrafik metinler doğrultusunda genel bir tarihçesi hakkında bk. Akyürek-Şahin – Uzunoğlu 2019.

3 Dinç – Taştëmür 2018, 267-268, Fig.10-11.

4 Ayrıca bu yayında yazıt hatalı olarak Temenothyrai buluntusu olarak gösterilmektedir.

4 φράτρα Ναιβίου Λόνγου
 ἰππέως ληγιῶνος
 ἰδ'. ἐπεμελήσατο
 Οὐλλπιος Τυράνου

Çeviri: “14. lejyonun süvarisi Naevius Longus’un (başkanlığını yaptıği) phratra (dernek) N.N. için bu steli diktirdi. (Bu işle) Tyrann(n)os oğlu Ulpius ilgilendi”.

Str. 1-2: Stelin kırık yerine gelen bu satırlardan anlamlı bir şey çıkartmak pek mümkün görünmemektedir. Bu satırlarda stel sahibinin adının yazdığını söyleyebiliriz. Yazıtın düzleştirilerek boş bırakılmış ikinci satırının tam ortasında yer alan τοῦ'nun ise neyin bitimi olduğu ya da ne ile ilişkili olduğu anlaşılacaktır. Bu satırlarda bir ihtimal rahmetlinin baba adının *genetivus* bitimi olabilir.

Str. 3: IAM editörleri bu satırın başlarını fotoğraftan okuyamamışlardır ancak zor da olsa seçilen harf kalıntıları burada ἐγείρω fiilinin yer aldığını göstermektedir. Mezar taşlarında bir stelin diktirilmesi için çoğunlukla ποιέω, ἀνίστημι ya da κατασκευάζω fiili kullanılmaktadır. Bu fiil ise daha çok şiiir dilinde tercih edilmektedir. Satırın başında açık bir şekilde okunan *my* harfi ise burada bir *elision* olduğuna ve belki de bir şiiir (epigram) denemesi yapıldığına işaret edebilir.

Str. 4: φράτρα. “Kardeşlik” anlamına gelen bu terim Klasik ve Hellenistik Dönem’de belli bir soya mensup olan bir grubu niteler biçimde *phyle* yapılanmasının bir alt birimi olarak tanımlanırken, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi Küçük Asyası’nda çoğunlukla Lydia ve Phrygia Bölgelerinde belgelenecek belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelen bir dernek anlamına evrilmiştir. Söz konusu terimi ve zaman içinde kazandığı anlamları detaylı olarak inceleyen J. Seyfarth’a göre bu dernek yaygın olarak dini amaçlarla oluşturulmuş olsa gerektir⁵. Epigrafik belgelerde φράτρα ya da φρατρία şeklinde belgelenen bu terim tespit edebildiğimiz kadarıyla tüm Küçük Asya’da bugüne kadar 19 defa belgelenmiştir; bu derneğin üyeleri olan φράτηρ (çoğ. φράτορες) ise toplam 8 belgede karşımıza çıkmaktadır⁶. Toplam 27 belge içerisinden kesin olarak dini bir aktivite ya da ritüele işaret eden yazıt sayısı 10’dur. Bunların büyük kısmında *phratra*’nın bir tanrı ya da tanrıçaya adak sunduğu gözlemlenmektedir ancak spesifik olarak herhangi bir tanrı/tanrıçaya yoğunlaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu tanrı ve tanrıçalar Zeus Soter, Men Askanios, Men Plouristra, atlı bir tanrı ve Thea Andene’dir. Açık bir şekilde dini bir dernek olarak tanımlanan tek örnek ise kuzey-doğu Lydia’da kaydedilen Asklepios derneğidir ve Hygia’nın bir

5 Seyfarth 1955, 35 “In diesen Zeugnissen bezeichnet φράτρα eine Gemeinschaft von Leuten, die sich wohl vorwiegend zur Beobachtung religiöser Bräuche zusammengefunden haben.”

6 TAM V,1 451, 470a, 762, 806; TAM V,2, 1148; MAMA IV, 230; MAMA IX, 89; MAMA X, 382; IGR IV, 548; I. Kyme, 39; Pleket 1958, no. 4; Ramsay 1895, I, 142, no. 30 ve 31; Ramsay 1897, II, 609, no. 506; SEG 60, 1497; Ritti 2008, no. 84; RECAM IV, 34; Oktan 2016; Malay – Petzl 2017, 193; SEG 35, 1162; SEG 47, 1469; SEG 49, 1623 ve 1673; SEG 54, 1157; SEG 60, 1493. F. Avcu ve B. Karabulut tarafından hazırlık aşamasında olan “Lyroboton Kome’den Yeni Yazıtlar” başlıklı makalede de iki yeni *phratra* daha tespit edilmiştir. Bu istatistiklere sözcüğün *phyle* yapılanmasının bir alt birimi şeklinde kullanıldığı kesin olan yazıtlar dahil edilmemiştir.

heykelini dikmişlerdir⁷. Bunlara ek olarak, Takina teritoryumunda bir *phratra* ve üyelerinin Zeus için bir tapınak inşa ettirmeleri ve üyelerin bu girişim için yaptıkları bağışın listesi⁸ ve *phratra* dernekleri için Anadolu'da belgelenen en erken örnek olan (MÖ 4. yy sonu) ve adını Makedonya'da tapınım gören Darron isimli bir yarı tanrıdan (daimon) alan Karia kenti Mylasa'daki dini bir derneğin Demokrite isimli bir kadın için diktirdiği bir altar sayılabilir⁹. Hierapolis teritoryumundaki Thiounta demos'u tarafından Zeus onuruna 8 gün boyunca düzenlenen bir gece festivali için yazıtta adları anılan *phratra* üyelerinin yağ dağıtımını işini üstlenmesinin anlatıldığı yazıt ise derneğin ne tür kült içerikli aktivitelerde bulunduğu konusunda aydınlatıcı bilgiler içermektedir¹⁰. Tam olarak bu gruba girmese de Ilion kentinden bir mezar yazıtında imparator kültü için kurulan bir *phratra*'nın (φράτρα Φιλοκεσαρέων) var olduğunu da söylemeliyiz¹¹.

Tüm bu belgelerden yola çıkan pek çok araştırmacı *phratra*'nın ağırlıklı olarak bir tür dini dernek olduğunu belirtmekte sakınca görmemişlerdir¹² ve hatta W. M. Ramsay, *phratra*'nın meşhur Dionysos kült derneği olan *thiasos* ile eş anlamlı olma olasılığını dile getirmiştir¹³. Bununla birlikte mevcut epigrafik kaynaklar *phratra*'ların homojen bir şekilde kendisini tamamen kült ile ilgili aktivitelere adayan bir yapıda oluşturulduğunu söylemek için yeterli değildir. Nitekim Maionia sınırları içinde bulunan ve Thea Andene ile Men Tiamou'ya bir adak niteliğindeki yazıtı sunan derneğin profesyonel bir arabacılar derneği (ἡ τῶν ἀμαξέων φράτρα) olduğu görülmektedir¹⁴. Yine yukarıda bahsi geçen Ilion yazıtındaki iki *phratra*'dan birisinin at yetiştiricileri derneği olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Olasıkla Saittai kenti ile ilişkilendirilen ve φράτορες'in keten işçisi bir arkadaşlarını mezar anıtıyla onurlandırdıkları yazıt buradaki derneğin Saittai'da örneklerine çok sık rastladığımız keten işçileri derneği (ἡ συνεργασία τῶν λινοργῶν) olduğunu göstermektedir¹⁶. *Phratra*'ların belgelerde kuşkusuz en çok rastlanan aktivitesi hayata veda eden üyelerinin cenaze işlemlerini üstlenmeleri ve onlara bir mezar yaptırılmalarıdır. Bunun dışında yakın zamanda Pamphylia'daki Lyrboton Kome yerleşiminde yayımlanan bir yazıtta göre derneğin üyesi olan P. Attius Rufus yaşlılar *phratra*'sına (φράτρα γερεῶν) arazi alımı için 100 *denarii*'lik bir bağış yapmıştır¹⁷. Bu yazıttaki φράτρα γερεῶν ifadesinden bu derneğin dini bir dernek olmasından ziyade M. Oktan'ın da ifade ettiği üzere burada *gerousia* benzeri bir oluşumdan söz edildiği anlaşılmaktadır.

7 TAM V,1, 451.

8 Labarre et al. 2010, 74-77, no 3. Metin Th. Corsten tarafından düzeltme öneriyle yeniden yayımlanmıştır: Corsten 2011, 135-140 = SEG 60, 1497.

9 Carbon 2005, 1-6 = SEG 54 1117.

10 Ramsay 1895, I, 142, no. 30 ve 31.

11 Pleket 1958, no. 4.

12 Seyfarth 1955, 35; Pleket 1958, 5.

13 Ramsay 1895, 609-610, no. 506.

14 Malay – Petzl 2017, no. 193. Mesleki derneklerin kültürel aktiviteleri hakkında detaylı olarak bk. Dittmann-Schöne 2001, 94-107.

15 Pleket 1958, no. 4, φράτρα πηγῶν.

16 Malay 1999, 100, no. 109 = SEG 49, 1673. Saittai'daki keten işçileri derneği hakkında bilinen tüm belgelerin bir araya getirildiği bir çalışma hakkında bk. Uzunoğlu 2019.

17 Oktan 2016.

Akmonia ve teritoryumundan φράτρα sözcüğünün geçtiği ilk yazıt budur ve yukarıda bahsettiğim sebeplerden ve yazıtın herhangi bir detay vermemesinden dolayı bu derneğin bir kült mü ya da mesleki dernek mi olduğu konusunda fikir yürütmek zordur. Bu dernek haricinde Akmonia kentinde varlığı bilinen iki dernek bulunmaktadır: ἡ τῶν γναφέων συνεργασία (= elbise temizleyicileri derneği)¹⁸; diğeri ise Zeus Alsenos'a adak adadığı için bir kült derneği olduğu varsayılan ama kimliği yazıtta verilmeyip sadece συνβίωσις olarak nitelenen bir dernek¹⁹.

Spesifik olarak ne tür karakterde bir *phratra* olduğu söylenmediği için aslında sözcüğün başında bir artikel olması beklenirdi²⁰. *Phratra* sözcüğünden sonra Naevius Longus isminin *genetivus casus*'unda verilmesi bu kişinin derneğin başkanı ya da bir ihtimal kurucusu olduğunu işaret etmektedir²¹. Derneğin başkanını ifade etmenin bir diğer yolu ise “ἡ φράτρα ἡ περὶ + *şahıs isminin genetivus hali*” kalıbıdır ve yine çeşitli örneklerden bilinmektedir²².

Bu veteran askerden başka Akmonia'dan Naevia *gens*'ine mensup olan sadece bir kişi bilinmektedir²³.

Str. 5-6: ἰπέως ληγιῶνος ἰδ': IAM editörleri ἰπέως ληγιῶνος'u fotoğraftan okumuş olmasına karşın Naevius Longus'un hangi lejyonun süvarisi olduğunun belirtildiği 6. satır başındaki ἰδ' harflerini görememişlerdir. Burada bahsi geçen lejyon, ana karargâhı Pannonia Superior'daki Carnuntum'da (MS 120-405), ama daha önce Moguntiacum [Mainz] ve Vindobona'da bulunan *Legio XIV Gemina* lejyonudur²⁴. Bu lejyon MÖ 57 yılında Caesar tarafından kurulmuş olup Augustus tarafından MÖ 31 yılı Aktion Savaşı sonrası bir başka lejyon ile birleştirilerek *Gemina* adını almıştır. MS 61 yılında Boudicca isyanının bastırılmasından sonra ise *Martia Victrix* unvanını almıştır²⁵. Lejyonun Septimius Severus zamanında Parth Savaşlarına katıldığı bilinmektedir²⁶ ve Zeugma'da lejyonun adının yazılı olduğu damgalı kiremit parçaları bu seferle ilişkili olarak yorumlanmaktadır²⁷.

18 Bérard 1895, 557, no. 3; Ramsay 1897, 642, no. 534 = Ascough et al. 2012, 146. Söz konusu yazıtta bu dernek, Akmonia kökenli bir *equester* olan ve Roma ordusunda önemli bir kariyer edinen Lucius Egnatius Quartus'u hayırseveri olarak onurlandırmaktadır.

19 Drew-Bear – Naour 1990, 1929-1931; SEG 40, 1192; MAMA XI, 110. 19 kişiden oluşan ve Akmonia kırsalında ismi bilinmeyen bir *katoikia*'da yer alan bu derneğin üyeleri kendilerini λαμπροὶ καὶ σεμνοὶ Ἀχαῖοί (= ünlü ve soylu Akhaia'lılar) olarak nitelendirmişlerdir ve Phrygia'nın bazı başka yerleşimlerinde de görüldüğü gibi soylarının Argos'a dayandığını iddia etmişlerdir. φράτρα ve συνβίωσις sözcüklerinin eş anlamlı olması hususunda bk. Buresch 1898, 131-132.

20 Benzer bir durum için bk. MAMA IV, 230.

21 Poland 1909, 52-53; Petzl 1978, 754; Bu hususta bir diğer örnek için bk. Ramsay 1897, II, 609, no. 506 (Sebaste).

22 I.Kyme 39: ἡ φράτρα ἡ περὶ Διο[v]υ<σ>[όδο]τον; MAMA IV 230: (Tymandos) οἱ περὶ Αὐρ. | Ἀρτέμωνα Ἐρμοκλ[έ]ους φράτρα.

23 Akyürek-Şahin – Uzunoğlu 2021, no. 20.

24 Yazıtta lejyonun Γεμίνη sıfatına yer verilmemiştir. Ancak bu yazıtlarda zaman zaman gözlemlenen bir durumdur; Benzer bir örnek XIII. *Gemina* lejyonu için Nikaia'dan bilinmektedir: I. Nikaia I, 58.

25 XIV. *Gemina* Lejyonu hakkında bk. Ritterling 1925, 1727-1746; Franke 2000, 191-202. Lejyonun konuşlandığı veya geçici olarak görevlendirildiği tüm yerlerin listesi için Farnum 2005, 23.

26 Ritterling 1925, 1742.

27 Hartmann – Speidel 2003, 120-121.

Naeuius Longus XIV. Lejyondaki görevinin ardından vatani Akmonia'ya geri dönmüştür²⁸. Bunun haricinde tespit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu lejyonda görev yapmış olan bir Küçük Asya'lı daha bilinmektedir: Bu kişi Tiberius Aurelius Calpurnianus Apollonides adında Nikaia'dan bir *equester*'dir. XIII. ve XIV. *Gemina* lejyonlarında *tribunus* olduktan sonra değişik eyaletlerde *procurator*'luk yapmış ve vatani Nikaia'da C. Lucenus Arkhelaos isimli bir dostu tarafından onurlandırılmıştır²⁹.

Str. 7: Τυράνου = Τυράννου³⁰.

28 Akmonia'dan bilinen bir başka veteran C. Iulius... isminde olup bu kişi *Legio III Cyrenaica*'da görev yapıp vatanına dönmüştür, bk. MAMA VI, 283. Bu lejyonda görev yapıp memleketine dönen bir başka Phrygia'lı için bk. IGR IV, 837 (Hierapolis). Küçük Asya, özellikle MS 2.-3. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun sınır boylarında görev yapan kalıcı lejyonlar için önemli bir asker toplama yeri olmuştur, bu konuda detaylı olarak bk. Speidel 1980. Kaya (2005, 95) tarafından *Legio XIV Gemina*'da Anadolu kökenli üç askerin görev yaptığına ilişkin verdiği bilgi hatalıdır ve karargâhı Dacia'da olan *Legio XIII Gemina* ile karıştırılmıştır.

29 I. Nikaia 58. Ayrıca bk. Fernoux 2004, 421-423. Bunların dışında söz konusu lejyonun Küçük Asya'daki varlığı Lucius Verus ve Septimius Severus zamanlarında yapılan Doğu seferleriyle ilişkilidir ve her iki belge de ordunun geçiş güzergâhı üzerindeki Ankyra kentinden ele geçmiştir, bk. Bosch 1967, no. 178; I. Ankyra I,171.

30 Brixhe 1987, 32.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Ascough et al. 2012 Ascough, R. S. – Harland, P. A. – Kloppenborg, J. S., *Associations in the Graeco-Roman World. A Sourcebook*, Waco-Texas.
- Akyürek Şahin – Uzunoğlu 2019
Akyürek Şahin, N. E. – Uzunoğlu, H., “Epigrafik Belgeler Işığında Akmonia”, *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent: Akmonia. 2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları* (ed. M. Dinç – E. Taştëmür), Ankara, 203-227.
- Akyürek Şahin – Uzunoğlu 2021
Akyürek Şahin, N. E. – Uzunoğlu, H., “On the history of Sebaste (Phrygia) in antiquity and its new inscriptions”, *Sebaste (Phrygia). City and its Surroundings with excavations in 1966-1967 and Survey Results of 2016-2020* (ed. E. Taştëmür – M. Dinç), Ankara, 329-370.
- Bérard 1895 Bérard, V. “Inscriptions de Téménothyrae”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 19, 555-560.
- Brixhe 1987 Brixhe, C., *Essai sur le grec anatolien au début de notre ère*, Nancy.
- Bosch 1967 Bosch, E., *Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum*, Ankara.
- Buresch 1898 Buresch, K., *Aus Lydien: Epigraphisch-geographische Reise Früchte*, Leipzig.
- Carbon 2005 Carbon, J. M., “Δάρρων and Δαίμων: A New Inscription from Mylasa”, *Epigraphica Anatolica* 38, 1-6
- Corsten 2011 Corsten, Th., “Zu Inschriften aus Kleinasien II”, *Gephyra* 8, 133-142.
- Dinç – Taştëmür 2018 Dinç, M. – Taştëmür, E., “2016 yılı Uşak İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması: Eski Yunan ve Roma (Arkaik, Klasik, Hellenistik ve Roma) Yerleşimleri”, *AST* 35-2, 243-271
- Dinç – Taştëmür 2019 Dinç, M. – Taştëmür, E., (eds.), *Antik Phrygia'nın Merkezinde Bir Kent: Akmonia. 2014-2017 yılları arasındaki Arkeolojik Yüzey Araştırmalarının Sonuçları*, Ankara.
- Dittmann-Schöne 2001 Dittmann-Schöne, I., *Die Berufsvereine in den Städten des kaiserzeitlichen Kleinasien*, Regensburg.
- Drew-Bear – Naour 1990 Drew-Bear, Th. – Naour, Ch., “Divinités de Phrygie”, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.18.3, 1907-2044.
- Farnum 2005 Farnum, J. H., *The Positioning of the Roman Imperial Legions*, Oxford.
- Fernoux 2004 Fernoux, H. L., *Notables et élites des cités de Bithynie aux époques hellénistique et romaine (IIIe s. av.-IIIe s. ap. J.-C.)*. Essai d'histoire sociale, Lyon.
- Franke 2000 Franke, Th., “Legio XIV Gemina”, *Les légions de Rome sous le Haut-Empire : actes du congrès de Lyon, 17-19 septembre 1998, Tome I* (Ed. Y. Le Bohec), Lyon, 191-202.
- Hartmann – Speidel 2003 Hartmann, M. – Speidel, M. A. “The Roman Army at Zeugma: recent research results”, *Zeugma: Interim reports*, *JRA Supp.* 51 (ed. R. Early), Portsmouth, 100-126.
- I. Ankyra I Mitchell, S. – French, D., *The Greek and Latin Inscriptions of Ankara (Ancyra)*,

- Münih 2012.
- I. Kyme Engelmann, H., Die Inschriften von Kyme (IK 5), Bonn 1976.
- I. Nikaia I Şahin, S., Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) / İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu (IK 9), Teil I (NR. 1-633), Bonn 1979.
- IAM II Şahin, H. – Öztürk, H. S., “Inscriptiones Asiae Minoris”, Acta Classica Mediterranea II, 79-227.
- IGR IV Lafaye, G., Inscriptiones Romanas ad res Romanas pertinentes, Tomus Quartus, Paris 1927.
- Kaya 2005 Kaya, M. A., “Roma Lejyonerleri ve Anadolu”, Tarih Araştırmaları Dergisi 37, 87-98.
- Labarre et al. 2010 Labarre, G. – Özsait, M. – Özsait, N., “Monuments funéraires et inscriptions de Pisidie (Burdur-Isparta)”, Anatolia Antiqua 18, 59-88.
- Malay 1999 Malay, H., Researches in Lydia, Mysia and Aiolis, Viyana.
- Malay – Petzl 2017 Malay, H. – Petzl, G., New Religious Texts from Lydia, Viyana.
- MAMA IV Buckler, W. H. – Calder, W. M. – Guthrie, W. K. C., Monumenta Asiae Minoris Antiquae, vol. IV: Monuments and Documents from Eastern and Western Galatia, Manchester 1933.
- MAMA VI Calder, W. M., Monumenta Asiae Minoris Antiquae. Vol. VII: Monuments from eastern Phrygia, Manchester 1956.
- MAMA IX Levick, B. – Mitchell, S. – Potter, J. – Waelkens, M., Monumenta Asiae Minoris Antiquae, vol. IX: Monuments from the Aezanitis Recorded by C.W.M. Cox, A. Cameron, and J. Cullen, Londra 1988.
- MAMA X Levick, B. – Mitchell, S. – Potter, J. – Waelkens, M., Monumenta Asiae Minoris Antiquae, vol. X: Monuments from the Upper Tembris Valley, Cotiaeum, Cadi, Synaus, Ancyra, and Tiberiopolis Recorded by C.W.M. Cox, A. Cameron, and J. Cullen, Londra 1993.
- MAMA XI Thonemann, P., Monumenta Asiae Minoris Antiqua XI: Monuments from Phrygia and Lycaonia recorded by M. H. Ballance, W. M. Calder, A. S. Hall and R. D. Barnett (Studies Journal of Roman Studies Monographs 12). Londra 2013.
- Oktan 2016 Oktan, M., “Lyrboton Kome Yerleşimi’nden Bir *Phratra*”, Vir Doctus Anatolicus. Studies in memory of Sencer Şahin (ed. B. Takmer – E. Akdoğan-Arca – N. Gökalp), İstanbul, 651-656.
- Petzl 1978 Petzl, G., “Vier Inschriften aus Lydien”, Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens (ed. E. Schwertheim – S. Şahin – J. Wagner), Vol. 2, Leiden, 745-761.
- Pleket 1958 Pleket, H.W., The Greek Inscriptions in the 'Rijksmuseum van Oudheden' at Leyden, Leiden.
- Poland 1909 Poland, F., Geschichte des griechischen Vereinswesens, Leipzig.
- Ramsay 1895 Ramsay, W. M., The cities and bishoprics of Phrygia, Vol. I: The Lycos Valley and south-western Phrygia, Oxford.
- Ramsay 1897 Ramsay, W. M., The cities and bishoprics of Phrygia, Vol. II: West and West-Central Phrygia, Oxford.

- RECAM IV McLean, B. H., Greek and Latin Inscriptions in the Konya Archaeological Museum, Londra 2002.
- Ritterling 1925 Ritterling, E., "Legio [LXXI. Leg. XIII Gemina]", RE XII.2: 1727-1746.
- Ritti 2008 Ritti, T., Museo archeologico di Denizli-Hierapolis: catalogo delle iscrizioni greche e latine/Denizli Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince yazılı eserlerin Kataloğu (çev. N. Fırat), Napoli.
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecum, 1973-.
- Seyfarth 1955 Seyfarth, J., "Φράτρα und φρατρία im nachklassischen Griechentum", Aegyptus 35/1, 13-38.
- Speidel 1980 Speidel, M.P., "Legionaries from Asia Minor", Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II.7.2, 730-746.
- TAM V,1 Herrmann, P., Tituli Asiae Minoris V. Tituli Lydiae linguis Graeca et Latina conscripti. Fasc. I: Regio septentrionalis ad orientem vergens, Viyana 1981.
- TAM V,2 Herrmann, P., Tituli Asiae Minoris V. Tituli Lydiae linguis Graeca et Latina conscripti. Fasc. II: Regio sept aus dem rauhen Kilikien entrionalis ad occidentem vergens, Viyana 1989.
- Uzunoğlu 2019 Uzunoğlu, H., "Zwei neue Grabsteine als Belege für συναργασία τῶν λιουρργῶν aus Saittai", Olba 27, 501-516.

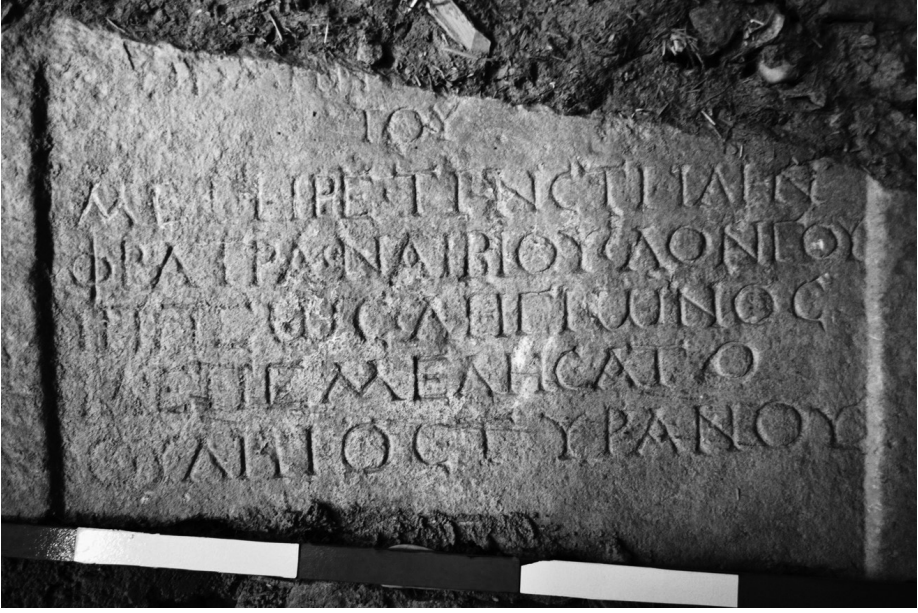

Fig. 1 Phratra Tarafından Üyesi N.N. için Dikilen Mezar Steli.

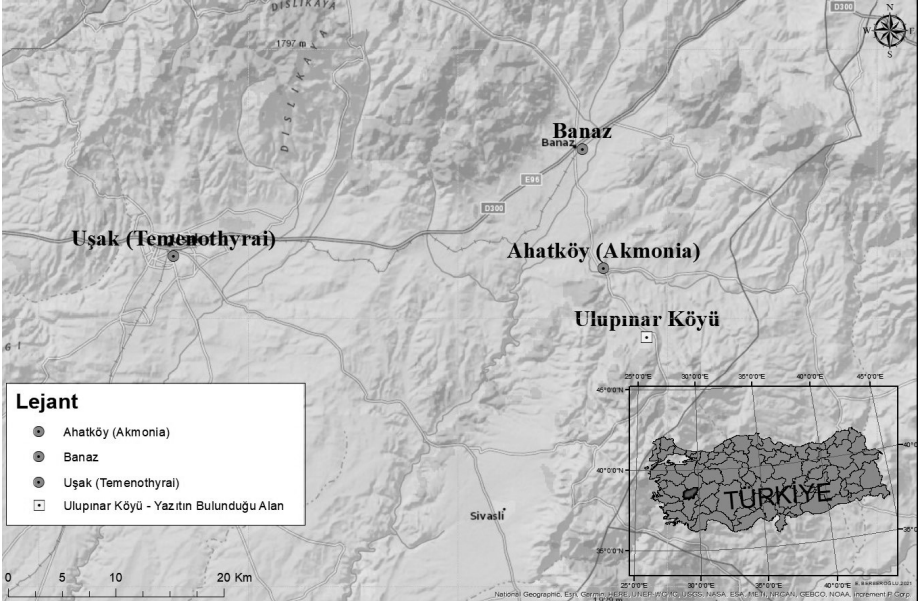

Fig. 2 Yazıtın bulunduğu Ulupınar köyü ve çevresi.

NEW DEDICATORY INSCRIPTIONS FROM KNIDOS

Güray ÜNVER *

ÖZ

Knidos'tan Yeni Adak Yazıtları

Bu makalede Knidos'tan altı adet adak yazıtı sunulmaktadır; sunulan yazıtlar, geç Klasik ve Hellenistik Dönemlerde Knidos'taki inanç yelpazesi ve ayrıca kentin ticari yapıları hakkında bilgiler sunmaktadır. Yazıtlar, Hermes'e (no. 1 ve 2) ve Zeus Meilikhios'a (no. 5 ve 6) yönelik heykel adakları, Asklepios'a yönelik bir güneş saati adağı (no. 3) ve Zeus Agoraios'a yönelik anıtsal bir altar adağıdır (no. 4). Yazıtlar ayrıca Knidos'un *emporion*'u (no. 1) ve *Kallippeion* adı verilen bir yapı (no. 2) hakkında epigrafik kanıt sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Knidos, Hermes, Asklepios, Zeus Agoraios, Zeus Meilikhios, Epimeletes, Emporion, Adak Yazıtı, Altar, Güneş Saati.

ABSTRACT

This paper presents six dedicatory inscriptions from Knidos; these inscriptions provide information on the religious spectrum of Knidos and also the commercial buildings of the city during the late Classical and Hellenistic Periods. The inscriptions are dedications of statues to Hermes (nos. 1 and 2) and to Zeus Meilikhios (nos. 5 and 6), dedication of a sundial to Asklepios (no. 3) and the dedication of a monumental altar to Zeus Agoraios (no. 4). The inscriptions also provide epigraphical evidence of the *emporion* of Knidos (no. 1) and the building called *Kallippeion* (no. 2).

Keywords: Knidos, Hermes, Asklepios, Zeus Agoraios, Zeus Meilikhios, Epimeletes, Emporion, Dedication, Altar, Sundial.

---

* Assist. Prof. Dr. Güray Ünver, Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters and Humanities, Department of Archaeology, Muğla-TR. E-posta: gunver@mu.edu.tr. Orcid No: 0000-0002-9397-7712.

This paper presents six dedicatory inscriptions from Knidos¹; four of the inscriptions (nos. 1, 2, 4, 6) were unearthed in different years, from different locations, during the excavations carried out under the direction of Prof. Dr. M. E. Doksanaltı. The other two (nos. 3 and 5) were found at the excavation depot without an inventory number, therefore the exact locations that these two inscriptions were discovered are unknown.

1. Dedication to Hermes by the overseers of the emporion.

Rectangular, grey limestone base, broken on the right (fig. 1a-1b). The upper left edge of the inscribed surface is slightly broken. The right and the left surfaces are smoothed. There is a square socket (0.270 m x 0.285 m; depth 0.17 m) possibly for a Herm² on the top. It was found in 2014, on the ground near the Southern Terrace Wall³, which is to the south of Church D and to the west of Harbor Street.

Dimensions: W: 0.85 m; H: 0.35 m; D: 0.60 m; LH: 0.016 – 0.020 m.

Date: 2nd half of the 4th century BC (lettering).

There are two types of N in line 4; in the first N of the line, the second vertical does not reach the bottom of the letter space, while in the second N, the second vertical reaches the bottom of the letter space.

A summary of the inscription was presented as a part of the paper "New Inscriptions from Knidos" in the Third Greek-Turkish Epigraphy Symposium, 29 June - July 2, 2017 Thessaloniki, Greece.

- [ἐπ]μμελ[ητ]αῖ : ἐμπορίου
 2 Δωριεὺς : Βοιωτοῦ *vac.*
 Καλλιπίδας : Καλλίππου
 4 Δίανδρος : Ἀλκάνδρου *vac.*
vac. Ἐ ρ μ ᾱ ι *vac.*

1 The study was performed within the scope of the Knidos, Burgaz, Emecik Apollon Sanctuary Excavations and Researches and with the permission of the directory of the Knidos, Burgaz, Emecik Apollon Sanctuary Excavations and Researches, which are being undertaken on behalf of the Ministry of Culture and Tourism and Selçuk University under the decision of the Presidency, dated 01.06.2020 and numbered 2587. I would like to thank Prof. Dr. M. Ertekin Doksanaltı, the director of the Knidos, Burgaz, Emecik Apollon Sanctuary Excavations, for permission to study the inscriptions. Additionally, I am indebted to archaeologists MA D. Ozan Tozluca, MA İbrahim Karaoğlan, MA K. Merve Selek and MA Esra Güler for their assistance during my studies.

2 A Herm statue of a Satyr with a similar base was found in room C, at the eastern section of the Stoa in the Dionysos Terrace, see: Bruns-Özgan 2013, 183-186.

3 Bruns-Özgan 2013, 237-244; Doksanaltı et al. 2017, 19-35; Doksanaltı et al. 2018a, 49-52; Doksanaltı et al. 2018b, 32.

Translation:

Overseers of the emporion, Dorieus son of Boiotos, Kallippidas son of Kallippos, Diandros son of Alkandros (dedicated) to Hermes.

L. 1. Dorieus son of Boiotos, Kallippidas son of Kallippos, Diandros son of Alkandros were chosen for the *epimeleia* of commerce at the *emporion*⁴. The office of *epimeleia* of the *emporion* has been attested at Athens⁵, Amphipolis⁶ and Delos⁷ as well as at Miletos⁸ in Asia Minor. The *epimeletai* (overseers) of the *emporion*⁹ were responsible for overseeing maritime foreign trade, enforcing customs and taxes and also observance of the law¹⁰. The *epimeletai* of *emporion* also carried out legal duties as part of their responsibilities, such as presiding over the courts responsible for the judgment of commercial disputes¹¹. According to the text, three *epimeletai* were chosen for the *emporion* at Knidos¹², however the duration of the assignment

4 For the concept and the function of *emporion*, see: Wachsmuth 1905; Velissaropoulos 1977; Bresson 1993; Hansen 1997, 85-86; Ruffing 2006; Malkin 2011; 156-157; Bresson 2016, 306-307; Harris 2019, 266.

5 *SEG* 23 (1968) no. 98 (1); *SEG* 32 (1982) no. 218 = IG II² no. 2336 (27; 66; 111; 176).

6 Hatzopoulos 1996, 87, no. 65 (4).

7 *ID*, nos. 1421 (B. col. I, 14); 1441 (A. col. I, 76); 1450 (A, 53); 1507 (16-17; 32-33; 45; 50); 1647 (2); 1827; 1828; 1829; 1830 (3); 2616 (col. I, 4), cf. *SEG* 32 (1982) no. 218 (l. 66), see also: Duchêne 1993, 116-118; Hasenohr 2012, 245-246, for the archive (*arkheion*) of the *epimeletai* of the *emporion* at Delos see: *ID*, no. 1507 (32-33), cf. *Milet* I, 3, no. 140A = *IC* I, viii, no. 6 (31-32).

8 *Milet* I, 3, no. 140A = *IC* I, viii, no. 6 (31-32); *Milet* I, 3, no. 140B (46-47) = *IC* IV, no. 161 (8-9); *Milet* I, 3, no. 140C (59 - 65); *I.Priene*, no. 28 (7; 11; 24-25). The official *emporiarckhes* (ἐμποριάρχης) is attested at Side, Aphrodisias and Ephesos in Asia Minor, see: *I.Side*, no. 76 (4); *I.Aph.*2007, 12.629i (3-4); Knibbe – Engelmann 1984, 143-144 no. 4371 = *SEG* 34 (1984), no. 1107 (5-6), see also: Ruffing 2006, 135-136.

9 Hasebroek 1933, 174-175; Velissaropoulos 1977, 63; Bresson 1993, 165-166; Hansen 1997, 85; Bresson 2016, 307-308.

10 Wachsmuth 1905, 2533; Hasebroek 1933, 170-171; 174-175, for the law of *emporion* “νόμος ἐμπορικὸς” which also regulated the trade of slaves at Miletos, see: *Milet* I, 3, no. 140A = *IC* I, viii, no. 6 (35) *Milet* I, 3, 140B (49) = *IC* IV, no. 161 (11) κατὰ τὸν νόμον τὸν ἐμπορικόν, cf. *Milet* I, 3, no. 140C (63); *I.Priene*, no. 28 (7) κατὰ τὸν νόμον τῶν τοῦ ἐμπορίου ἐπιμελητῶν, see also: Brückner *et al.* 2014, 94. There is no evidence for the existence of a maritime trade law at Knidos. As Bresson (2016, 314) suggested, each *emporion* had its own rules, depending on the city’s needs and objectives, for the rules of *emporion*, see: Bresson 2016, 313-317.

11 In treaties of Miletos with Knossos, Gortys, Phaistos and Priene, the *epimeletai* of the *emporion* were responsible for the judgment of disputes at Miletos, see: *Milet* I, 3, no. 140A = *IC* I, viii, no. 6 (30-33); *Milet* I, 3, no. 140B (45-47) = *IC* IV, no. 161 (7-9); *Milet* I, 3, no. 140C (59 - 65); *I.Priene*, no. 28 (6-7; 10-11; 24-25), also see: Dmitriev 2005, 29; Bresson 2016, 320-321.

12 At Athens, ten *epimeletai* of the *emporion* were elected by lot, whose duty was to supervise the *emporion* and to compel the traders to bring two thirds of imported grain to the city, see: Aristot. *Ath. Pol.* 51, 4, see also: Harris 2019, 267. A dedication by *epimeletai* of the *emporion* from Athens dated to 196-195 BC mentions ten (as preserved) *epimeletai*, see: *SEG* 23 (1968) no. 98. At Delos, at the end of the 2nd century BC, the number of three *epimeletai* of the *emporion* (and three *agoranomoi*) was reduced to one (and two *agoranomoi*), see: Hasenohr 2012, 245-246; see also: *ID*, nos. 1647 (2); 1827; 1828; 1829; 1830; 2616 (4), cf. *ID*, nos. 1421 (face B.frg. cd. col. I.1, 14); *ID* 1441 (face A. col. I. 1, 76); 1450 (A, 53); 1507 (16-17; 32-33; 43; 50), see also: *SEG* 38 (1988) no. 773. At Amphipolis, possibly three *epimeletai* of the *emporion* were appointed in the 2nd century BC; a dedication by *epimeletai* of the *emporion* from Amphipolis dated to the 1st third of the 2nd c. BC mentions three (as preserved) *epimeletai*, see: Hatzopoulos 1996, 87, no. 65.

is unclear. In Greek cities, the number of appointed *epimeletai* of *emporion* could possibly be related to the volume of commercial activities at the *emporion*. Thus, the inscription indicates the importance and the scope of the *emporion* of Knidos in the 2nd half of the 4th century BC.

Knidos had two harbors which were connected to each other by means of a channel¹³. According to Strabo¹⁴, one of the harbors was a λιμὴν τριηρικὸς (harbor which can receive triremes) and κλειστός (can be closed). This harbor was also a ναύσταθμον (naval station) for 20 ships. Strabo goes on to tell us that the island, which was connected by moles¹⁵ to the mainland, sheltered both harbors. In contrast to the Strabo's relatively detailed information about the military harbor, which is also called trireme harbor, the features of the second harbour, which must have been the commercial one, are not mentioned in Strabo's narrative. According to the Strabo's description, the military harbor would have been to the northwest of the tombolo facing the Aegean Sea, so the commercial harbor would have been to the southeast facing the Mediterranean. The *emporion* mentioned in the inscription would have been within the commercial harbor, which is wider than the military one. The possible location of the *emporion* is on the lower terraces on the northern slope of Kap Krio, facing the commercial harbor where many archaeological remains¹⁶ related to maritime facilities have been found.

L.2: Dorieus son of Boiotos is unknown. The name Dorieus is attested at Knidos, for Dorieus father of Kleinippos (2nd half of the 4th c. BC), see: *I.Knidos*, no. 22 (3); *LGPN VB*, s.v.

The name Boiotos is attested for the first time in inscriptions from Knidos, for the name see: *LGPN VA*, s.v.

L. 3: Kallippidas son of Kallippos is unknown. The name Kallippos is attested at Knidos, see: *LGPN VB*, s.v. (21-27), also for Kallippos (mid or 2nd half of the 2nd c. BC), after whom the building *Kallippeion* was named, and the other attestations of the name at Knidos, see below at no. 2.

The name Kallippidas is attested for the first time in inscriptions from Knidos, for the name see: *LGPN VB*, s.v. Καλλιπιδῆς.

L. 4: Diandros son of Alkandros is unknown. The name Diandros is attested on a Knidian amphora stamp (ca. 167 – 146 BC), for Diandros the fabricant of a type of

13 With this connecting channel, when the winds were contrary, the triremes or the commercial ships would have been able to pass through the channel and sail out the opposite harbor, see: Love 1967, 134-135; Doksanaltı 2006, 30; Doksanaltı 2007, 8-9; Bresson 2011, 400; Büyüközer 2012, 122-124; Büyüközer 2013, 144. For the wind regimes around the Cape Tekir and the effects of the changes of the wind regimes on navigation, see: Bresson 2011, 398-400.

14 Strab. XIV, 2, 15 (C 656).

15 According to Pausanias (V, 24, 7) the island was connected to the mainland by a bridge.

16 For the remains of the docks and moorings on the island, see: Love 1967, 135; Doksanaltı 2006, 31; Büyüközer 2012, 57-63, for archaeological remains of the buildings related with the commercial harbor, see: Doksanaltı 2006, 37-175; Doksanaltı 2007, 7-9; Büyüközer 2012, 64-95; Büyüközer 2013, 144, for breakwaters and walls of the commercial harbor, see: Büyüközer 2012, 41-56; Büyüközer 2019, 219-222.

Knidian amphora, see: Börker-Burow 1998, 110 no. 493; *LGN VB*, s.v.

The name Alkandros is attested for the first time in inscriptions from Knidos, for the name see: *LGN VA* s.v.

L. 5. There is a *vacat* of one letter space between the each letter of Ἑρμῆι.

Despite a lack of evidence for a temple or the priest of the god, Hermes was one of the most honored gods in late Classical - Hellenistic Knidos. Dedications to Hermes are attested in many inscriptions especially on statue bases¹⁷. In a metrical dedication¹⁸ (4th c. BC) Hermes explains that he has arrived (at Knidos) as the *πάρεδρος* of Aphrodite and greets the magistrates. The inscription was written on a base of a statue¹⁹ of Hermes dedicated by the *prostatai*²⁰ of Neapolis²¹. In another metrical dedication²² of an *oikos*²³ and a statue to Kore and Demeter, (mid or late 4th c. BC) a woman named Khrysinia, in her holy dream (ὄψις ἱερά), was ordered by Hermes to serve the goddesses (Kore and Demeter) in (the place) Tathne²⁴. While at Knidos, Hermes “of Arkadia, from the rough Pheneos²⁵” was also the protector of a district where a statue of the god was erected; in a metrical “signpost”²⁶ inscription²⁷ (3rd c.

17 Sostratos of Knidos, the famous architect, along with one or two of his brothers (Arkhidamos and Pythokles), possibly promised to pay for the restoration of the statue of Hermes Enagonios in the Pythian Stadium (272-270 BC), see: *CID* IV, no. 26; *FD* III. 1 no. 298 (1. 4-5), it should be noted that the name of Sostratos did not survive in the inscription, cf. Meeus 2015, 156-157.

18 *I.Knidos*, no. 21; *SGO* I, no. 01/01/01 cf. *I.Stratonikeia*, no. 103 (6-7) χαίρετ' ἐγὼ δ' ὑμῖν Διὸς ἄγγελος εἰλήλουθα.

19 A. Chaniotis (*EBGR* 1992 no. 25) suggests that the statues of Aphrodite and Hermes may have been set up in the seat of the *prostatai* of Neapolis. Chaniotis also points out that Hermes and Aphrodite were often regarded as protectors of magistrates; for the relationship between Hermes and Aphrodite, see also: *Plut. Mor.* (= *Coniugalia Praecepta*) 138c-d, for the temple of Aphrodite and Hermes next to the fountain of Salmakis at Halikarnassos, see: *Vitr.* II. 8. 11.

20 For *prostatai*, see: Varinlioglu et al. 1992, 169-170.

21 The word Neapolis, which possibly identifies the new city after relocation, was suggested to be a direct testimony to the theory of relocation of Knidos, see: Bean – Cook 1952, 206 – 207; Robert – Robert 1954, 169; Robert – Robert 1955, 247 no. 172. On the contrary, as Blümel argued, it is possible but not certain that the *prostatai* of Neapolis were also the *prostatai* of the city in which the inscription was found (Tekir). However in three decrees (late 3rd – early 2nd c. BC) from Knidos, the *prostatai* appear as the authors of proposals in the decrees, see: *I.Knidos*, no. 218-220; Bresson 1999, 103. Blümel also refers to the *prostatai* of Pyrindos, a settlement that is suggested to have been located on the Knidian Peninsula, see: *I.Knidos*, p. 11, cf. *I.Knidos*, no. 255; *Steph. Byz. s.v.* Πύρινδος, for the *prostatai* of Pyrindos, see: *I.Knidos*, no. 22 (1). Bresson suggested that Pyrindos could be the ancient name of the port at Burgaz or the name of the settlement at Kumyer, see: Bresson 1999, 102-103.

22 *I.Knidos*, no. 131 (3); *SGO* I, no. 01.01.06; *EBGR* 1992 no. 25; Rigsby 2003; Dignas 2006, 76-77.

23 *I.Knidos*, p. 77; Rigsby 2003, 60, n. 2, cf. Newton 1863, 714, no. 15; see also: *ibid.* 380; *GIBM* IV, 1, p. 22.

24 Newton explains the word Ταθηνη as “the name of the site on which the *oikos* was to be built”, see: Newton 1863, 714, no. 15; see also: *ibid.* 380; *SGO* I, no. 01.01.06; *GIBM* IV, 1, p. 23; *I.Knidos*, p. 77. Rigsby conjectures that the puzzling letters ΣΤΑΘΝΗΙ may conceal a feminine adjective in singular dative case which identifies the singular dative θεῶν, see: Rigsby 2003, 62-63; Stroud 2013, 150.

25 *I.Knidos*, no. 301; *SGO* I, no. 01.01.03 (11-12) ἀλλ' ἀσινῆς ἔρχου καὶ ἀπ' Ἀρκαδῆς τεμνουρὸν Ἑρμῆν οὐ μέμψει τρηχέος ἐξ Φενέου.

26 Signposts marking the path belonged to Hermes and multi-headed images of the god, like the images of Hekate, were placed at crossroads, see: Larson 2007, 146.

27 *I.Knidos*, no. 301; *SGO* I, no. 01.01.03. Possibly the whole facility was built by Antigonos and dedi-

BC; after 282) written on the base of a statue of Hermes, standing by the roadside, the god shows and describes the path which leads to the district under his own protection. The district covers the area of the *temenos* of the *heros* Antigonos²⁸ and his wife, the *dromos* for youngsters (δρόμος ἡθῆοισιν), the *palaistra*, the *loutra* and the statue of Pan. In a dedicatory inscription²⁹ (Hellenistic), the *damiourgos* Timakles, son of Timasikrates, dedicated a statue to Hermes. In another dedicatory inscription³⁰ (2nd half of the 2nd c. BC) Sostratos, son of Lakhartes dedicated a statue to Demeter, Koura, Plouton, Epimakhos³¹ and Hermes³². Additionally, Moirikhos, son of Dymas, chosen for the *epimeleia* of the affairs in the *Kallippeion*, dedicated a statuette to Hermes, see below, no. 2.

2. Dedication to Hermes by Moirikhos son of Dymas

Rectangular bluish marble base, found in two pieces but complete (fig. 2). All surfaces are smoothed. There is a rectangular socket (0.053 m x 0.027 m; depth 0.05 m) possibly for a small Herm on the top. There is also a similar and symmetrical hole for a joint at the bottom. It was found at the Heroon³³ (room 4), on the east side of Harbor street in 2016.

Dimensions: W: 0.20 m; H: 0.11 m; D: 0.16 m; LH: 0.01 m; (omikron) 0.008 m.

Date: mid or 2nd half of the 2nd century BC (lettering).

A summary of the inscription was presented in the paper "New Inscriptions from Knidos" in the Third Greek-Turkish Epigraphy Symposium, 29 June- July 2, 2017 Thessaloniki, Greece.

Μοίριχος Δυμάντος

2 αἰρεθεί[ς] ἐπὶ τὰν

---

cated to Hermes with the aforementioned statue. After the death of Antigonos and his wife, they were buried in the area, see: Hoffmann-Salz 2016, 448.

28 Antigonos son of Epigonos was one of the wealthy citizens of Knidos who granted loans (six thousand drakhmai) to Miletos in 282 BC, see: Milet I, 3, no. 138; Migeotte 1986, no. 96 (73). Possibly the city founded a festival (Antigoneia?) in his memory including mousikoi agones, see: *I.Knidos*, no. 301 (5-6). The festival Artemidoreia was founded in the memory of Gaius Iulius Artemidoros, son of Gaius Iulius Theopompos, see: *I.Knidos*, no. 59 (15-19), for Gaius Iulius Artemidoros, see: Hirschfeld 1886; Thériault 2003; Bruns-Özgan 2009, 108-113; 126-127.

29 *I.Knidos*, no. 183.

30 *I.Knidos*, no. 141.

31 Newton offers a conjectural explanation of the word ἐπίμαχος, as an epithet applied to Plouton, see: Newton 1863, 714, no. 14, see also: *ibid.* 406; *GIBM* IV, 1, no. 811. Blümel suggests that Ἐπίμαχος was a deity or a heros, see: *I.Knidos*, p. 82, cf. EBGR 1992, 361 (*heros* Epimakhos); *I.Erythrai*, no. 201 (a28), Ἐπίμαχου, *ibid.* no. 207 (91) [Ἡρακ]λεῖ καὶ Ἐπίμαχοι, also see: Jessen 1907, 160; Liddell – Scott 1996, s.v. ἐπίμαχος, A, III.

32 Plouton, Epimakhos and Hermes were possibly οἱ θεοὶ παρὰ Δάματρι (καὶ Κούραι) mentioned with Demeter and Kore in many inscriptions, see: *I.Knidos*, no. 141; 147, see also: *I.Knidos*, no. 135; 138; 148; 149; 150B; 151; 153; 155; 158, cf. *ibid.* no. 156.

33 Doksanalı et al. 2017, 20-31; for the archaeological finds from the Heroon, see: Kılıç 2016, 14-72; Doksanalı – Gider-Büyükozer 2019; Doksanalı 2020.

ἐπιμέλ[ει]αν τῶν
 4 ἐν τῷ Κᾶ[λλ]ιππίῳ
vac. Ἐρ[μῆ] *vac.*

Translation:

Moirikhos son of Dymas, chosen for the epimeleia of the (affairs) in Kallippeion, (dedicated) to Hermes.

L. 1: Moirikhos son of Dymas is unknown. The name Moirikhos is attested on Knidian coins (3rd – 2nd c. BC) as the names of magistrates, see: *BMC Caria*, 93 no. 63-64; *SNG Ashmolean XI*, 151, see also: *LGPN VB*, s.v. (3-4). The name is also attested in a much later inscription from Knidos, for Lucius Moirikhos, son of Iulia Epianassa (late 1st c. BC – early 1st c. AD), see: *I.Knidos*, no. 86 (4).

The name Dymas is attested for the first time in inscriptions from Knidos, for the name see: *LGPN VB*, s.v.

The function of the building called *Kallippeion* is unknown. In accordance with the appointment of an *epimeletes* and the dedication to Hermes, the *Kallippeion* was possibly a commercial building, near the agora³⁴ or the commercial harbor³⁵. It is also possible that *Kallippeion* was a *gymnasion* or a related building. The building *Kallippeion* was named after a person called Kallippos who was possibly a prominent *euergetes*³⁶ at Knidos in 3rd c. BC or in the 1st half of the 2nd c. BC.

Kallippos, after whom the building was named, is unknown. Kallippos was a common name and therefore it is also attested in inscriptions and coins from Knidos, see: *LGPN VB*, s.v. (21-27); for Kallippos, the father of Kallipidas, *epimeletes* of the *emporion* (2nd half of 4th c. BC), see above no. 1. Also a magistrate Kallippos (250 – 210 BC) is known from a Knidian *tetrobol*, see: (e.g.) *SNG Keckman I*, 195; *BMC Caria*, 91, no. 49 = *HNO*, no. 717; for another Kallippos, the father of the *astynomos* Epinikidas (1st half of 2nd c. BC) see: *I.Knidos*, no. 187 (1).

3. Dedication of a sundial to Asklepios by Demetrios son of Asklepiades

White marble sundial, broken at the top and back (fig. 3). The base with the inscription is well preserved. The left and right sides are smoothed. There is a clamp

34 For the suggestions on the possible location of the late Classical – Hellenistic agora, see below at no. 4.

35 For the *emporion* of Knidos, see above no.1.

36 e.g. *Timoleonteion* gymnasium at Syrakusai, (after 336 BC) Timoleon of Korinthos son of Timodemos was buried in the gymnasium, see: Diod. Sic. 16.90.1; cf. *ibid.* 19.6.4; Corn. Nep. 20.5.4; Plut. Tim. 39.6; *Philippeion* gymnasium at Halikarnassos (275-250 BC), see: Wilhelm 1908, 53-56 no. 1 (7); *ibid.* 56-61 no. 2-3 (8); the gymnasium called *Diogeneion* at Athens (ca. 220 BC) see: IG II² no. 1078; no. 2221; the Arateion at Sikyon (after 213 BC), see: Paus. II. 9. 4. *Diogenianon* gymnasium at Aphrodisias, see: *I.Aph.2007*, no. 12.1111 (23); stoa of *Damaion* at Iasos, see: *I.Iasos*, no. 256 (4-6); stoa called *Flaviane* at Stratonikeia, see: *I.Stratonikeia*, no. 226 (8-9); *Eusebianon* balaneion at Aphrodisias, see: Reynolds 1997, 397-402; SEG 45 (1995) no. 1504; *I.Aph.2007*, no. 5.6 (3-6), cf. Chaniotis 2008, 62; 68-69.

hole (0.045 m x 0.025 m) at the bottom. The findspot of the inscription is unknown; it was found in the excavation depot without an inventory number.

Dimensions: W: 0.32 m (base), 0.26 m (dial preserved); H: 0.27 m (preserved); D: 0.19 m (preserved); LH: 0.02 m.

Date: 2nd half of the 2nd century BC – 1st century BC (lettering).

Mentioned with Turkish translation and photographs by S. Karabiçak, see: Karabiçak 2020, 582-583; 585-586 fig. 7-11.

Δημήτριος

2 Ἀσκληπιάδευς

Ἀσκλαπιῶι

Translation:

Demetrios son of Asklepiades (dedicated) to Asklepios.

L. 1-2: Demetrios son of Asklepiades is unknown. The name Asklepiades is attested at Knidos, see: *I.Knidos*, no. 147 (7-8; 30); *LGN VB*, s.v. (17-20); for Asklepiades the father of Iason (3rd quarter of the 2nd c. BC), see: *I.Knidos*, no. 399.

The name Demetrios is attested on Knidian amphora stamps, *LGN VB*, s.v. (175-180); see also much later (Demetrios son of Demetrios; Roman Imp.) *I.Knidos*, no. 517; *LGN VB*, s.v. (181-182).

The sundial was possibly set up in a sacred area dedicated to Asklepios, possibly in a temple or a sanctuary³⁷. In Knidos, there was an area of land that belonged to Asklepios leased out to generate revenue for sacrifices; an inscription³⁸ dated to the 4th - 3rd c. BC, found at Kumyer, approximately 15 km east of Knidos, indicates that the land was a possession of Asklepios (τέμενος Ἀσκλαπιῶϊ)³⁹. The text also contains a complicated financial instruction that the revenues from the leasing (of the land) would be spent for sacrifice⁴⁰.

37 Bruns-Özgan (2015, 139) suggests that the upper terrace to the west of the round temple might be the location of one of the sanctuaries of the healing gods, according to the findings which could be related to Asklepios.

38 *I.Knidos*, no. 502.

39 Bean and Cook (1957, 86-87) suggested that the sanctuary of Asklepios should be searched for at Kumyer or its vicinity, referring to the springs which are necessary for the cult of Asklepios. On the contrary J. - L. Robert suggested that the sanctuary of Asklepios should have possibly been located anywhere, other than the findspot of the inscription, see: Robert – Robert 1954, 166.

40 According to the reading of Chaniotis, parallel with Blümel's, see: EGBR 1992, 362; for the discussion and commentary see: *I.Knidos*, no. 502 app. cr. Blümel also quotes the reading of Merkelbach (privatim) "Dies ist ein heiliges Grundstück, das dem Asklepios gehört. Die Pacht soll jeweils (ἀεὶ) nach der Ernte (κομῶν) bezahlt werden. Aus den Einkünften (= der Pachtsumme) soll ein Opfer dargebracht werden". Bean and Cook suggested that the payment of the rent was paid from the *temenos* of Asklepios to Apollon Triopios, with the translation "The sanctuary of Asklepios shall pay rent out of the revenue from the sacrifices, in proportion to the receipts from time to time" which was criticized by

A dedication to Hermes is known from Knidos; the statue of Epikrates son of Philon by his sons Antikrates and Philokrates⁴¹ (1st quarter of 3rd c. BC) was dedicated to Asklepios. The inscription was found in the lower (small) theater, see: *IKnidos*, no. 172.

Asklepios was the god of medicine. The god was also the mythical ancestor⁴² of *Asklepiadai* the ancient guild of physicians⁴³. In the 4th century BC the physicians of Knidos, in a rivalry with the physicians of Kos⁴⁴, had gained a great reputation⁴⁵. Also the physicians of Kos and Knidos were engaged in joint religious (and also political) activities⁴⁶. In a decree⁴⁷ from Delphi (ca. 360 BC) clans known as *Asklepiadai*⁴⁸ of both Kos⁴⁹ and Knidos are mentioned; The *Asklepiadai* of Koans and Knidians constituted an association (κοινόν) called Ἀσκληπιαδῶν κοινόν Κώϊων καὶ Κνιδίων. In the text of the decree the association (κοινόν) of the *Asklepiadai* of Koans and Knidians resolved that any *Asklepiadas* who came to Delphoi and needed to consult the oracle or to sacrifice, should consult the oracle after having sworn that he is an *Asklepiadas* by descent through the male line, in order to take advantage of the privileges which were granted to *Asklepiadai*.

J. - L. Robert, see: Bean – Cook, 1952, 194-195, no. 28; 209-210; cf. Robert – Robert 1954, 165-166; Bean – Cook 1957, 86-87. J. - L. Robert suggested that the first line should be isolated from the other lines as a heading and the *temenos* mentioned here should have the meaning “the land” of Asklepios.

41 Antikrates and Philokrates were wealthy citizens of Knidos, who granted loans (three thousand *drakhmai*) to Miletos in 282 BC, see: *Milet* I, 3, no. 138; Migeotte 1986, no. 96 (76).

42 Asklepios the son of Apollon and the princess Koronis was a mythological hero, who was deified after his death by a thunderbolt of Zeus; for Asklepios the hero, see: Edelstein – Edelstein 1945b, 1-64.

43 Plato (Prt. 311b) mentions Hippokrates of Kos as a member of *Asklepiadai*. According to Galenos, Ktesias of Knidos was a relative of Hippokrates of Kos, his elder contemporary, because they were both members of *Asklepiadai* by descent, see: Gal., in *Hipp. art. comm.* IV, 18 A. 731; for Ktesias of Knidos (2nd half of the 5th c. BC – early 4th c. BC) the historian and also the physician at the Achaemenid court, see: Diod., II, 32, 4; Xen., *Anab.* I, 8, 26; Plut., *Artax.* XI, 2-3; XIII, 3; XIV, 1.

44 Gal., *meth. med.* X, 5, 15 – X, 6, 8.

45 Langholf 1990, 12-36; Smith 1973; Nutton 2004, 37-114; Lonie 1978a; Lonie 1978b. In despite of this great reputation, the physicians mentioned in inscriptions of Knidos are from the Roman Imperial period, for Servius Sulpicius Hekataios, a φίλος τοῦ Σεβαστοῦ (2nd – 3rd century AD) and Kleitos son of Kleitos (Roman Imp.), see: *IKnidos*, no. 90; 325.

46 Langholf 1990, 25; 36; 234.

47 *CID* I, no. 12; Langholf 1990, 26; Harland 2014, 269.

48 The *Asklepiadai* of Kos and Knidos were also mentioned by Theopompos and Galenos. According to Theopompos, *Asklepiadai*, the physicians of Kos and Knidos came from Syrna (in the Rhodian Peraia) and they were descendants of Podaleirios, see: Theopomp., fr. 103, 14 (= *FGrH* 2b, 115 F); Edelstein – Edelstein 1945a, 102, T. 212, cf. Steph. Byz. s.v. Σύρνα. According to Galenos (*meth. med.* X, 5, 15 – X, 6, 1) formerly there was a no small rivalry between physicians of Kos and Knidos to beat each other in the number of their discoveries, for there were two branches of the kin of the *Asklepiadai* in Asia, after the one at Rhodos disappeared. The clan known as *Asklepiadai* consisted of men from aristocratic clans who engaged in the medical profession; they claimed to be descendants of Asklepios himself, see: Harland 2014, 269; see also: Edelstein – Edelstein 1945b, 53-64; Langholf 1990, 25-26; 36. Langholf suggests that the *Asklepiadai* of Kos and Knidos used the oracle of Delphi not just occasionally but regularly, which implies that the *Asklepiadai* must have had some economic and political influence in Kos and Knidos; for the origin of *Asklepiadai*, see: Edelstein – Edelstein 1945b, 17-22. *Asklepiadai* were also attested at Iasos (mid-2nd c. BC) in Asia Minor, see: I.Iasos, no. 227 (2-3).

49 *IG* XII, 4, 2, no. 841 = *NSRC*, no. 461 (5-6) ἀπόγονον Ἀσκληπιιάδων καὶ Ἡρακλείδων κτλ.

4. Altar of Zeus Agoraios

Rectangular bluish veined white marble architectural block, possibly an *orthostat* block of an altar, found in two pieces but complete (fig. 4a-4b). There is *anathyrosis* on the top, the left and right surfaces are smoothed and the bottom also has *anathyrosis*. It was found⁵⁰ in 2015, at the south of the (so called) *gymnasion*⁵¹, on the east side of the theater street.

Date: late 3rd – early 2nd century BC (lettering)⁵².

Dimensions: H: 0.28 m; W: 0.99 m; D: 0.165; LH: (Z) 0.012; (H) 0.015; (N) 0.017; (O) 0.012; (Σ) 0.018; (A) 0.02; (Γ) 0.018; (P) 0.018; (I) 0.22; (Y) 0.018.

The inscription was mentioned with the majuscule text in the excavation report of 2015 by Christine Bruns-Özgan, see: Doksanaltı et al. 2016, 474; 482 Fig. 14.

Ζηνὸς Ἀγοραίου

Translation:

(The altar) of Zeus Agoraios.

Agoraios⁵³ was a common epithet of Zeus⁵⁴. Zeus Agoraios was the supreme deity of agora who guaranteed justice in the agora⁵⁵, the center of commercial and informal political⁵⁶ activities in a well-organized polis⁵⁷. Agoraios, the epithet of Zeus is here attested for the first time in an inscription from Knidos⁵⁸. The other epithets of Zeus attested in inscriptions from Knidos are Meilikhios⁵⁹, Soter⁶⁰ and Megistos⁶¹.

50 Doksanaltı et al. 2016, 473-474, also see: Doksanaltı et al. 2015, 68-71.

51 Newton 1863, 465-466; Doksanaltı et al. 2018b, 66.

52 Chr. Bruns-Özgan suggested that the inscription should be dated to 4th c. BC due to lettering, see: Doksanaltı et al. 2016, 474.

53 The epithet Agoraios was also given to Hermes, who was the guardian of the trade in agora, see: Paus. I.15.1; II.9.8; VII.22.2; IX.17.2, see also: *I.Nordkarien*, no. 223 (Alabanda); Reynolds 1982, doc. 29 (15); *ibid*, doc. 32 (7); *MAMA* 8, no. 445; *CIG* no. 2770 (Aphrodisias); *I.Erythrai*, no. 201 (59); no. 207 (92) (Erythrai); for Herakles Agoraios, see: *IGBulg.* V, no. 5636 (13) (Augusta Traiana). Agoraia, the feminine form of the epithet was given to deities such as Athena (Paus. III.11.9), Artemis (Paus. V.15.4) and Themis, see: Hsch., s.v. ἀγοραία Θέμις; *I.Callatis*, no. 49 (5).

54 Round kyklos of the god (before 454 BC), see: *I.Erythrai*, no. 2 (B. 5-10); the sacrifices for Zeus Agoraios at Miletoupolis (4th – 3rd c. BC), see: *I.Kyzikos*, no. 1; dedication by an agoranomos to Zeus Agoraios, Themides and Hermes, see: *NSER*, 170 no. 21 (6), cf. *Lindos* II, no. 221 (mid 2nd c. BC); the *naos* of Zeus Agoraios at Ariandos (122-123 AD), see: *TAM* V,1 no. 148 (13), for the list and review of Zeus Agoraios's attestations, see: Wentzel 1894; Martin 1951, 175; Schwabl 1972, 256-258.

55 Martin 1951, 162; Greco 2006, 328; Antonetti 2009, 31; Dickenson 2017, 97-98; 318; Rutherford 2019, 85-86.

56 At Knidos, Hestia was the protector of the *boule*, with the epithet Boulaia, see: *I.Knidos*, no. 177.

57 Rutherford 2019, 85.

58 For the cult of Zeus (without an epithet) at Knidos, see also: *I.Knidos*, no. 153 (10); *I.Knidos* no. 31, Delph. C, IV, (13), cf. *I.Knidos*, no. 172 (2).

59 A cylindrical altar of Zeus Meilikhios (4th – 3rd c. BC), see: *I.Knidos*, 188; for the new dedications to Zeus Meilikhios, see below no. 5-6.

60 A cylindrical altar of Zeus Soter (Roman Imp.), see: *I.Knidos*, no. 189.

61 Theandros son of Simylos dedicated a statue to Zeus Megistos (late Hellenistic), see: Özgan 2005, 237;

The altar of Zeus Agoraios possibly stood in the agora⁶², however the location of the agora of Knidos is unclear⁶³. In the early 19th century, the Society of Dilettanti, which carried out excavations and researches at Knidos, reported a Doric agora surrounded by a covered walk or a portico on the northern side of the small harbor⁶⁴ (military harbor). After the Dilettanti, Newton also reported the ruins of a small Doric temple on the shore of the small (military) harbor immediately to the west of harbor street and beyond the Doric temple; a square area enclosed by a colonnade which was possibly the agora⁶⁵. In the 20th century, I. C. Love mentioned⁶⁶ many reused Doric architectural elements which were found during the excavations of Church D, at the east of the agora. The Doric architectural elements reused at the Church D were identified by Z. Gider-Büyüközer⁶⁷ with the architectural elements of the aforementioned agora. Gider-Büyüközer also suggested that the Doric agora should be dated to the first half of 1st century AD⁶⁸. Thus the location of the late Classic – early Hellenistic agora remains unclear. A. Büyüközer suggested that the Dionysos terrace was the most suitable location for a space with the function of an agora⁶⁹. On the other hand the temple and the altar of Dionysos, which was in the middle of the terrace, indicate the religious function of the terrace. After our inscription was unearthed, Chr. Bruns-Özgan suggested⁷⁰ that the late Classical – early Hellenistic agora should be searched for in the area in which the inscription was found. New archaeological and epigraphical finds are needed to bring a solution to this problem.

5. Dedication (?) to Zeus Meilikhios

Rectangular grey limestone block (fig. 5). The left surface is smoothed but all others are roughly picked. The findspot of the inscription is unknown; it was found in the excavation depot without an inventory number.

242; *SEG* 55 (2005) no. 1123; Bruns-Özgan 2013, 153-154.

62 At Sparta the temples of Zeus Agoraios and Athena Agoraios were in the agora, see: Paus. III.11.9. At Athens the altar of Zeus Agoraios was on the Pnyx, the altar was transferred into the agora in late Hellenistic - early Roman Period, see: Martin 1951, 176; Thompson 1952, 91-93; Thompson - Wycherley 1972, 160-162; Dickenson 2017, 317-324. Also at Thasos the sanctuary of Zeus Agoraios and at Selinous the altar of Zeus Agoraios were in the agora, see: (Thasos) *IG* XII,8 no. 361; Grandjean – Salviat 2000, 76-77; Harris 2019, 260; 264; (Selinous) Antonetti 2009; for an altar of Zeus Agoraios from Hyettos (Boiotia), see: Étienne - Knoepfler 1976, 152, no. 19; *SEG* 26 (1976-1977) no. 528.

63 For the epigraphical evidence of the agora of Knidos, see: *I.Knidos*, no. 35 (2), also see: *I.Knidos*, no. 31 Delph. B. III (25); for an *agonanomos* possibly from Knidos, see: *I.Knidos*, no. 803.

64 Dilettanti 1840, 22; 28, for the description and plan of agora by the Dilettanti, see: Dilettanti 1840, 42-43 and Pl. XXIX – XXXI.

65 Newton 1863, 368; 371.

66 Love 1972, 401-402; Love 1973a, 99-100; Love 1973b, 418-419; Love 1978, 1129, also see: Love 1970, 153.

67 Gider-Büyüközer 2013, 614-615; for the architectural elements of Doric agora see: Gider-Büyüközer 2013, 615- 620; Doksanaltı *et al.* 2015, 61-62.

68 Gider-Büyüközer 2013, 615, cf. Love 1972, 401-402; Love 1978, 1129. The Doric architectural elements reused at the Church D were dated to late Hellenistic Period by I. C. Love.

69 Büyüközer 2012, 136-137, see also: Bruns-Özgan 2013, 31-35. During the excavations held in the Dionysos Terrace many statue bases with *post mortem* honorary inscriptions dated to 3rd and 2nd centuries BC, were unearthed, see: Ünver 2021.

70 Doksanaltı *et al.* 2016, 474.

Dimensions: H: 0.11 m; W: 0.19 m; D: 0.95 m; LH: 0.015 m (omikron 0.010 m; last sigma in line 3: 0.006 m).

Date: 3rd century BC (lettering).

Διός
2 Μειλικίου
[Θ]έρσιππος

Translation:

Thersippos (dedicated the statue?) of Zeus Meilikhios.

Traces of the upper and lower bordering lines of the letters are visible.

L. 1. There is a *vacat* of one letter space between the each letter of Διός.

Meilikhios⁷¹, the epithet of Zeus was common all over the Greek world⁷². At Knidos, the epithet was known from the inscription⁷³ on the cylindrical altar of Zeus Meilikhios (4th – 3rd c. BC). For the other epithets of Zeus attested in inscriptions from Knidos, see above at no. 4.

Thersippos, the dedicator is unknown. A magistrate named Thersippos is known from a silver *hemidrachmon* (390-340 BC)⁷⁴. Thersippos is also the name of the son of the *damiourgos* Epion (late 4th c. BC), see: *SEG* 53 (2003) no. 1224; *I.Knidos* II no. 8 (4); see also: *LGPN* VB, s.v. (1-2).

6. Dedication to Zeus Meilikhios

Fragment of a rectangular white marble statue base, broken on the left, bottom and back (fig. 6). On the top, there is a rectangular hole possibly for a marble statue. It was found in 2019 having been reused as a part of the modern wall of an agricultural terrace near the sea at the south of commercial harbor.

Dimensions: H: 0.18 m; W: 0.24 m; D: 0.19 m; LH: 0.015 m; Σ and O: 0.010 m.

Date: 3rd century BC (lettering).

[- - - Διον]υσίου
2 [Διὺ Μει]λικίωι

71 “Zeus the dangerous but hopefully gentle,” see: Dowden 2007, 42, also see: Burkert 1996, 201; Larson 2007, 21; Burton 2010, 1, cf. Cook 1925 1091-1160; Cook 1940, 1183-1189. Zeus Meilikhios was represented as a serpent on his dedications, see: Schaefer 1912, 410; Cook 1925, 1107-1112; Jameson et al. 1993, 94-97; Larson 2007, 21-23, cf. Parker, 2005, 424-425; for the god’s Athenian festival the *Diasia*, see: Parke 1986, 120-122; Scullion 2007, 191-193.

72 Cook 1925, 1091; for the *testimonia* of the cult, see: Cook 1925, 1091-1160, see also: Cook 1940, 1183-1189; Jameson et al. 1993, 81-91.

73 *I.Knidos*, no. 188; for another dedication to Zeus Meilikhios, see below no. 6.

74 Ashton 1999, 87; *HNO*, no. 1606.

Translation:

[- - - son of Dion]ysios (dedicated to) Zeus Meilikhios.

For the epithet Meilikhios and the other epithets of Zeus attested in inscriptions from Knidos, see above at no. 5.

The name Dionysios is widely attested at Knidos, see: *LGPN* VB, s.v. (272-292).

Bibliography and Abbreviations

- Antonetti 2009 Antonetti, C., “Riflessioni su Zeus Agoraios a Selinunte”, *Temi Selinuntini* (ed. C. Antonetti – S. De Vido), Pisa, 29-51.
- Ashton 1999 Ashton, R. H. J., “The late Classical/early Hellenistic Drachms of Knidos”, *Revue numismatique* 154, 63-94.
- Bean – Cook 1952 Bean, G. E. – Cook, J. M., “The Cnidia”, *ABSA* 47, 171-212.
- Bean – Cook 1957 Bean, G. E. – Cook, J. M., “The Carian Coast III”, *ABSA* 52, 58-146.
- BMC Caria Head, B. V., *Catalogue of the Greek Coins in The British Museum, Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes*, London 1897.
- Börker – Burrow 1998 Börker, C – Burrow, J., *Die hellenistischen Amphorenstempel aus Pergamon. Deutsches Archäologisches Institut. Pergamenische Forschungen 11*. Berlin.
- Bresson 1993 Bresson, A., “Les cités grecques et leurs emporia”, *L'emporion* (ed. A. Bresson – P. Rouillard), Paris, 163-226.
- Bresson 1999 Bresson, A., “Cnide à l'époque classique: la cité et ses villes”, *Revue des Études Anciennes* 101, 83-114.
- Bresson 2011 Bresson, A., “Naviguer au large du cap Triopion”, *Anatolia Antiqua* 19, 395-409.
- Bresson 2016 Bresson, A., *The making of the ancient Greek economy: institutions, markets, and growth in the city-states*, [L'économie de la Grèce des cités.] translated by Steven Rendall. Expanded and updated English edition, Princeton.
- Bruns-Özgan 2009 Bruns-Özgan, Chr., “Eine feine Familie: Theopompos von Knidos und seine Nachkommen”, *EA* 42, 103-134.
- Bruns-Özgan 2013 Bruns-Özgan, Chr., (ed.) *Knidos: Ergebnisse der Ausgrabungen von 1996-2006, Knidos Studien 4*, İstanbul.
- Bruns-Özgan 2015 Bruns-Özgan Chr., “Hellenistic Sculptures and Workshops of Knidos”, *La sculpture gréco-romaine en Asie Mineure. Synthèse et recherches récentes* (ed. S. Montel), *Colloque international de Besançon*, 9 et 10 octobre 2014. Besançon: Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité, 137-146.
- Brückner et al. 2014 Brückner, H. – Herda, A. – Müllenhoff, M. – Rabbel, W. – Stümpel, H., “On the Lion Harbour and other Harbours in Miletos: recent historical, archaeological, sedimentological, and geophysical research”, *Proceedings of the Danish Institute of Athens Vol VII*. (ed. R. Frederiksen – S. Handberg), Berlin, 49-103.
- Burkert 1996 Burkert, W., *Greek Religion*, Cambridge.
- Burton 2010 Burton, D., “The role of Zeus Meilichios in Argos”, *Proceedings of 31st Conference of the Australasian Society for Classical Studies* (ed. N. O'Sullivan), University of Western Australia, 2-5 February 2010 Perth [ASCS 31, 2010 Proceedings: classics.uwa.edu.au/ascs31] 1-7.
- Büyüközer 2012 Büyüközer, A., *Knidos Limanları, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Konya.
- Büyüközer 2013 Büyüközer, A., “Knidos'un Kent Planlamasında Limanların Yeri ve Kentle İlişkisi”, *K. Levent Zoroğlu'na Armağan* (ed. M. Tekocak), İstanbul, 139-154.
- Chaniotis 2008 Chaniotis, A., “Twelve Buildings in Search of a Location. Known and Unknown

- Buildings in Inscriptions of Aphrodisias”, *Aphrodisias Papers 4. New Research on the City and its Monuments* (ed. C. Ratté – R. R. R. Smith), *JRA Suppl.* 70, Portsmouth, 61-78.
- CID Corpus des inscriptions de Delphes. 4 vols: Vol. I: (ed. G. Rougement), *Lois sacrées et règlements religieux*, Paris 1977. Vol. II: (ed. J. Bousquet), *Les Comptes du quatrième et du troisième siècle*, Paris 1989. Vol. III: (ed. A. Bélis), *Les Hymnes à Apollon*, Paris 1992. Vol. IV: F. Lefèvre (ed.), *Documents Amphictioniques*, Paris, 2002.
- CIG Boeckh, A., *Corpus Inscriptionum Graecarum*. 4 vols. Berlin 1828-1877.
- Cook 1925 Cook, A. B., *Zeus: A Study in Ancient Religion*, Vol. 2, *Zeus god of the dark sky (thunder and lightning)*. Part I - II, Cambridge.
- Cook 1940 Cook, A. B., *Zeus: A Study in Ancient Religion*, Vol. 3, *Zeus god of the dark sky (earthquake, clouds, wind, dew, rain, meteors)*. Part 1: Text and notes; Part 2: Appendixes and index, Cambridge.
- Dickenson 2017 Dickenson, C. P., *On the Agora: the Evolution of a Public Space in Hellenistic and Roman Greece (c. 323 BC - 267 AD)*, *Mnemosyne, Bibliotheca Classica Batava, Supplementum* 398, Leiden.
- Dignas 2006 Dignas, B., “Benefitting Benefactors: Greek Priests and Euergetism”, *L’antiquité classique* 75, 71-84.
- Dilettanti 1840 Society of Dilettanti, *Antiquities of Ionia; part the third*, London.
- Dmitriev 2005 Dmitriev, S., *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, New York.
- Doksanaltı 2006 Doksanaltı, E. M., *Knidos Kap-Krio Kazı Alanı, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Konya.
- Doksanaltı 2007 Doksanaltı, E. M., “Knidos-Kap Krio Yerleşim Alanı”, *İdol* 33, 2-11.
- Doksanaltı et al. 2015 Doksanaltı E. M. – Sevmen, D. – Karaoğlan, İ. – Özgan, Chr. – Aslan, E., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2014”, *KST* 37-3, 57-82.
- Doksanaltı et al. 2016 Doksanaltı E. M. – Karaoğlan, İ. – Özgan, Chr. – Aslan, E., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2015”, *KST* 38-3, 461-482.
- Doksanaltı et al. 2017 Doksanaltı E. M. – Karaoğlan, İ. – Aslan, E. – Mimiroğlu, İ. M. – Erdoğan, L. U. – Tozluca, D. O., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2016”, *KST* 39-2, 15-44.
- Doksanaltı et al. 2018a Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Aslan, E. – Mimiroğlu, İ. M. – Erdoğan, L. U. – Tozluca, D. O. – Ünver, G., “Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2017”, *KST* 40-2, 45-64.
- Doksanaltı et al. 2018b Doksanaltı, E. M. – Karaoğlan, İ. – Tozluca, D. O., *Knidos Denizlerin Buluştuğu Kent*, Ankara.
- Doksanaltı – Gider-Büyüközer 2019 Doksanaltı, E. M. – Gider-Büyüközer, Z., “The Harbor Street Heroon in Knidos”, *Anodos* 13, 109-129.
- Doksanaltı 2020 Doksanaltı, E. M., “Knidos ‘Liman Caddesi’ Geç Antik Dönem Atölye/Dükkan ve Buluntuları”, *Olba* 28, 377-419.
- Dowden 2007 Dowden, K., “Olympian Gods, Olympian Pantheon”, *A Companion to Greek Religion*, *Blackwell Companions to the Ancient World* (ed. D. Ogden), Oxford,

- 41-55
- Duchêne 1993 Duchêne, H., “Délös, réalités portuaires et emporion”, *L'emporion* (ed. A. Bresson – P. Rouillard), Paris, 113-125.
- EBGR 1992 Chaniotis, A., “Epigraphic Bulletin for Greek Religion 1992 (EBGR)”, *Kernos* 9, 347-400.
- Edelstein – Edelstein 1945a
Edelstein, E. J. – Edelstein, L., *Asclepius 1: Collection of the Testimonies*. Baltimore.
- Edelstein – Edelstein 1945b
Edelstein, E. J. – Edelstein, L., *Asclepius 2: A Collection and Interpretation of the Testimonies*, Baltimore.
- Étienne – Knoepfler 1976
Étienne, R. – Knoepfler, D., *Hyettos de Béotie et la chronologie des archontes fédéraux : entre 250 et 171 avant J.-C.* Bulletin de correspondance hellénique, Suppl. 3, Athènes.
- FD III, 1 Bourguet, É., *Fouilles de Delphes, III: Épigraphie, Fasc. 1, Inscriptions de l'entrée du sanctuaire au trésor des Athéniens*, Paris 1929.
- FGrH Jacoby, F., *Die Fragmente der griechischen Historiker I-XV*. Berlin-Leiden 1923-1958.
- GIBM IV, 1 Hirschfeld, G., *The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum, Part IV - Section I: Knidos, Halikarnassos and Branchidae*, Oxford 1893.
- Gider-Büyüközer 2013 Gider-Büyüközer, Z., *Karia Bölgesi Dor Mimarisi, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Konya.
- Grandjean – Salviat 2000 Grandjean, Y. – Salviat, F., *Guide de Thasos, Sites et monuments*, Ecole française d'Athènes, 3. Athènes.
- Greco 2006 Greco, E. A., “Agora e Zeus Agoraios”, *Tra oriente e occidente: studi in onore di E. Di Filippo Balestrazzi* (ed. D. Morandi Bonacossi – E. Rova – F. Veronese – P. Zanovello), Padova, 327-335.
- Hansen 1997 Hansen, M. H., “Emporion. A Study of the Use and Meaning of the Term in the Archaic and Classical Periods”, *Yet More Studies in the Ancient Greek Polis, Papers from the Copenhagen Polis Centre*, 4; *Historia: Zeitschrift für alte Geschichte* (ed. T. H. Nielsen), Einzelschriften Heft 117, Stuttgart, 83-106.
- Harland 2014 Harland, P. A., *Greco-Roman Associations: Texts, Translations and Commentary. II. North Coast of the Black Sea, Asia Minor. Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft*, Bd. 204. Berlin; Boston.
- Harris 1919 Harris, E. M., “Markets in the Ancient Greek World: An Overview”, *Weight & Value Vol. 1: Weights and Marketplaces from the Bronze Age to the Early Modern Period* (ed. L. Rahmstorf – E. Stratford), Göttingen, 255-274.
- Hasebroek 1933 Hasebroek, J., *Trade and Politics in Ancient Greece*, translated by L. M. Fraser and D. C. Macgregor, London.
- Hasenohr 2012 Hasenohr, C., “Ariarathès, épimélète de l'emporion et les magasins du Front de

- mer à Délos”, Tout vendre, tout acheter. Structures et équipements des marchés antiques. Actes du colloque d'Athènes (ed. V. Chankowski – P. Karvonis), 16-19 juni 2009. (Scripta Antiqua 42) Bordeaux; Athens, 247-262.
- Hatzopoulos 1996 Hatzopoulos, M. B., *Macedonian Institutions under the Kings: a Historical and Epigraphic Study 2*, Epigraphic Appendix. Research Centre for Greek and Roman Antiquity, National Hellenic Research Foundation, Athens.
- Hirschfeld 1886 Hirschfeld, G., “C. Julius Theopompus of Cnidus”, *JHS* 7, 286-290.
- HNO *Historia Numorum Online*; <http://hno.huma-num.fr/>
- Hoffmann-Salz 2016 Hoffmann-Salz, J., “Griechische Grabepigramme in Karien – Zeugnisse der Hellenisierung der lokalen Bevölkerung?”, *Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin* (ed. B. Takmer – E. N. Akdoğan-Arca – N. Gökalp-Özdil), İstanbul, 435-453.
- I.Aph.2007 Reynolds, J. – Roueché, C. – Bodard, G., *Inscriptions of Aphrodisias* (2007) <http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007>
- IC I Guarducci, M., *Inscriptiones Creticae: opera et consilio Friderici Halbherr collectae, Vol. 1, Tituli Cretae mediae praeter Gortynios*, Roma 1935.
- IC IV Guarducci, M., *Inscriptiones Creticae: opera et consilio Friderici Halbherr collectae, Vol. 4, Tituli Gortynii*, Roma 1950.
- ID Plassart, A. – Couprie, J. – Durubach, F. – Roussel P. – Launey, M., *Inscriptions de Délos*. 7 vols. Paris, 1926-1972.
- IG II² Kirchner, J., *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, 2nd edn. Berolini, 1913-1940.
- IG XII, 4 Bosnakis, D. – Hallof, K. – Rigsby, K., *Inscriptiones Graecae, XII. Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum 4, Pars I-II*. Berlin-New York, 2012.
- IG XII, 8 Friedrich, C., *Inscriptiones Graecae XII, 8. Inscriptiones insularum maris Thracici*, Berlin, 1909.
- IGBulg. V Mihailov, G., *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae, Vol. 5. Inscriptiones novae, addenda et corrigenda*, Sofia 1997.
- I.Callatis Avram, A., *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae. Vol. 3. Callatis et territorium*, Bucharest, 1999.
- I.Ephesos Wankel, H. – Merkelbach, R. – Börker, C. – Engelmann, H. – Knibbe, D. – Nollé, J. – Şahin, S., *Die Inschriften von Ephesos. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Bd. 11-17*, Bonn, 1979-1984.
- I.Erythrai Engelmann, H. – Merkelbach, R., *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Bd. 1-2*, Bonn, 1972-1973.
- I.Iasos Blümel, W., *Die Inschriften von Iasos. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Bd. 28 (1-2)*, Bonn, 1985.
- I.Knidos Blümel, W., *Die Inschriften von Knidos. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, Bd. 41-42*, Bonn, 1992-2019.
- I.Kyzikos Schwertheim, E., *Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien Bd. 18; 26*, Bonn, 1980-1983.

- I. Nordkarien Blümel, W., *Inschriften aus Nordkarien. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*, Bd. 71, Bonn 2018.
- I.Priene Blümel, W. – Merkelbach, R., *Die Inschriften von Priene, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* Bd. 69, Bonn, 2014.
- I.Side Nolle, J., *Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*, Bd. 43 - 44, Bonn, 1993-2001.
- I.Stratonikeia Şahin M. Ç., *Die Inschriften von Stratonikeia, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* Bd. 21- 22 (1-2) - 68, Bonn, 1981-2010.
- Jameson et al. 1993 Jameson, M. H. – Jordan, D. R. – Kotansky, R.D., *A Lex Sacra from Selinous*, GRBS Monographs 11, Durham NC.
- Jessen 1907 Jessen, O., s.v. “Epimachos (1)”, RE VI,1, 160.
- Karabıçak 2020 Karabıçak, S., “Knidos Güneş Saatleri”, *Asoscongress; VI. Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı* (ed. H. Keskin), 18-20 Nisan 2019 Alanya, Elazığ, 579-587.
- Knibbe – Engelmann 1984 Knibbe, D. – Engelmann, H., “Neue Inschriften aus Ephesos X”, *JÖAI* 55, 137-149.
- Kılıç 2016 Kılıç, Y., *Knidos Liman Caddesi Heroon'u Cephe Mimarisi, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya.
- Langholf 1990 Langholf, V., *Medical Theories in Hippocrates: Early Texts and the "Epidemics". Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte*, Bd. 34, Berlin.
- LGPN VA Corsten, T., *A Lexicon of Greek Personal Names, Vol. V, A, Coastal Asia Minor: Pontos to Ionia*. Oxford, 2010.
- LGPN VB Balzat, J. S. – Catling, R. W. V. – Chiricat, É. – Marchand, F., *A Lexicon of Greek Personal Names, Vol. V, B, Coastal Asia Minor: Caria to Cilicia*, Oxford, 2013.
- Lindos II Blinkenberg, Chr., *Lindos. Fouilles et recherches, 1902-1914. Vol. II, Inscriptions*. 2 vols. Copenhagen-Berlin, 1941.
- Lonie 1978a Lonie, I. M., “Cos versus Cnidus and the Historians: Part 1”, *History of Science* 16, 42-75.
- Lonie 1978b Lonie, I. M., “Cos versus Cnidus and the historians: Part 2”, *History of Science* 16, 77-92.
- Larson 2007 Larson, J., *Ancient Greek Cults: a Guide*, New York.
- Love 1967 Love, I. C., “Knidos – Excavations in 1967”, *TAD* 16-2, 133-159.
- Love 1970 Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1969”, *AJA* 74-2, 149-155.
- Love 1972 Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1971”, *AJA* 76-4, 393-405.
- Love 1973a Love, I. C., “Excavations at Knidos 1971”, *TAD* 20-2, 97-142.
- Love 1973b Love, I. C., “A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1972”, *AJA* 77-4, 413-424.
- Love 1978 Love, I. C., “A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973”, in: *The*

- Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Vol. II, Ankara, 1111-1133.
- Liddell – Scott 1996 Liddell, H. G. – Scott, R., *A Greek-English Lexicon*. revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie, Oxford.
- MAMA 8 Calder, W. M. – Maxwell, J. – Cormack R., *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol. VIII, *Monuments from Lycaonia, the Pisido-Phrygian Borderland, Aphrodisias*, Manchester 1962.
- Malkin 2011 Malkin, I., *A Small Greek World: Networks in the Ancient Mediterranean, Greeks Overseas*, New York.
- Martin 1951 Martin, R. É., *Recherches sur l'agora grecque. Études d'histoire et d'architecture urbaines*, Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 174, Paris.
- Meeus 2015 Meeus, A., “The career of Sostratos of Knidos: Politics, Diplomacy and the Alexandrian Building Programme in the Early Hellenistic Period”, *Greece, Macedon and Persia: Studies in Social, Political and Military History in Honour of Waldemar Heckel* (ed. T. Howe – E. E. Garvin – G. Wrightson), Oxford-Philadelphia, 143-171.
- Migeotte 1986 Migeotte, L., *L'Emprunt public dans les cites grecques: recueil des documents et analyse critique*. Collection d'études anciennes, Paris.
- Milet I, 3 Kawerau, G. – Rehm, A., *Das Delphinion in Milet, Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, 1.3, Berlin, 1914.
- Newton 1863 Newton, C. T., *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, Vol. II, Part II, London.
- NSER Pugliese Carratelli, G., “Nuovo supplemento epigrafico rodio”, *ASAtene* 33-34; *Nouva Serie* 17-18 (1955-1956) 157-181.
- NSRC Maiuri, A., *Nuova silloge epigrafica di Rodi e Cos*, Florencia, 1925.
- Nutton 2004 Nutton, V., *Ancient Medicine, Sciences of antiquity*, London.
- Özgan 2005 Özgan, R., “2003 Yılı Knidos Kazıları”, *KST* 26-1, 235-248.
- Parke 1986 Parke, H. W., *Festivals of the Athenians*, London.
- Parker 2005 Parker, R., *Polytheism and society in ancient Athens*, Oxford-New York.
- Reynolds 1982 Reynolds, J., *Aphrodisias and Rome: Documents from the Excavation of the Theatre at Aphrodisias Conducted by Professor Kenan T. Erim, together with Some Related Texts*, *Journal of Roman Studies Monographs* 1, London.
- Reynolds 1997 Reynolds, J. M., “The dedication of a Bath Building at Carian Aphrodisias”, *Studia in honorem Georgii Mihailov* (ed. A. Fol – G. Mikhailov), Sofia, 397-402.
- Rigsby 2003 Rigsby, K. J., “Chrysogone's Mother”, *Museum Helveticum* 60/1, 60-64.
- Robert – Robert 1954 Robert, J. – Robert, L., “Bulletin épigraphique”, *Revue des Études Grecques* 67, 95-193.
- Robert – Robert 1955 Robert, J. – Robert, L., “Bulletin épigraphique”, *Revue des Études Grecques* 68, 185-298.
- Ruffing 2006 Ruffing, K., “Städtische Wirtschaftspolitik im hellenistisch-römischen

- Kleinasien? Zur Funktion der Emporia”, *Staatlichkeit und politisches Handeln in der römischen Kaiserzeit H.* (ed. U. Wiemer), Berlin, 123-151.
- Rutherford 2019 Rutherford, I., “Gods of the Market Place: Merchants, Economics and Religious Innovation”, *Economy of Religions in Anatolia: From the Early Second to the Middle of the First Millennium BCE* (ed. M. Hutter – S. Hutter-Braunsar), *Proceedings of an International Conference in Bonn (23rd to 25th May 2018)*, Münster, 83-92.
- Schaefer 1912 Schaefer, I., *De Iove apud Cares culto*, Phil. Diss. Halle.
- Schwabl 1972 Schwabl, H., s.v. “Zeus” in: *RE XIX*, 253-376.
- Scullion 2007 Scullion, S., “Festivals”, *A Companion to Greek Religion*, *Blackwell Companions to the Ancient World* (ed. D. Ogden), Malden: Oxford, 190-203.
- SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Leiden; Amsterdam, 1923.
- SGO I Merkelbach, R. – Stauber, J., *Steinepigramme aus dem griechischen Osten/Bd. I, Die Westküste Kleinasien von Knidos bis Ilios*. Stuttgart, Leipzig 1998.
- Smith 1973 Smith, W. D., “Galen on Coans versus Cnidians”, *Bulletin of the History of Medicine* 47/6, 569-585.
- SNG Ashmolean XI *Sylloge Nummorum Graecorum V, Ashmolean Museum, Part 11: Caria to Commagene (except Cyprus)*, London, 2013.
- SNG Keckman I *Sylloge Nummorum Graecorum, Finland, The Erkki Keckman Collection in the Skopbank, Helsinki, part I: Karia, Helsinki* 1994.
- Stroud 2013 Stroud, R. S., *The Sanctuary of Demeter and Kore: the inscriptions*, Princeton; New Jersey.
- TAM V,1 Herrmann, P., *Tituli Asiae Minoris V: Tituli Lydiae linguis Graeca et Latina conscripti*, Fasc. 1, *Regio septentrionalis, ad orientem vergens*. Vienna 1981.
- Thériault 2003 Thériault, G., “Évergétisme grec et administration romaine: la famille cnidienne de Gaios Ioulios Théopompos”, *Phoenix* 57, 232–256.
- Thompson 1952 Thompson, H. A., “Excavations in the Athenian Agora: 1951”, *Hesperia* 21/2, 83-113.
- Thompson – Wycherley 1972 Thompson, H. A. – Wycherley, R. E., *The Athenian Agora: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Vol. 14: The Agora of Athens: the History, Shape and Uses of an Ancient City Center*, Princeton.
- Ünver 2021 Ünver, G., “New Inscriptions from Knidos: Inscriptions from the Dionysos Terrace and the Small Theater”, *Philia* 7, 165-175.
- Velissaropoulos 1977 Velissaropoulos, J., “Le monde de l'emporion”, *Dialogues d'histoire ancienne* 3, 61-85.
- Wachsmuth 1905 Wachsmuth, C., s.v. “emporion”, in: *RE V/2*, 2532-2533.
- Varinlioğlu et al. 1992 Varinlioğlu, E. – Bresson, A. – Brun, P. – Debord, P. – Descat R., “Ouranion en Carie”, *Revue des Études Anciennes* 94, 155-174.
- Wentzel 1894 Wentzel, G., s.v. “Agoraios und Agoraia”, *RE I/1*, 881-882.
- Wilhelm 1908 Wilhelm, A., “Inscripfen aus Halikarnassos und Theangela”, *JÖAI* 11, 54-75.

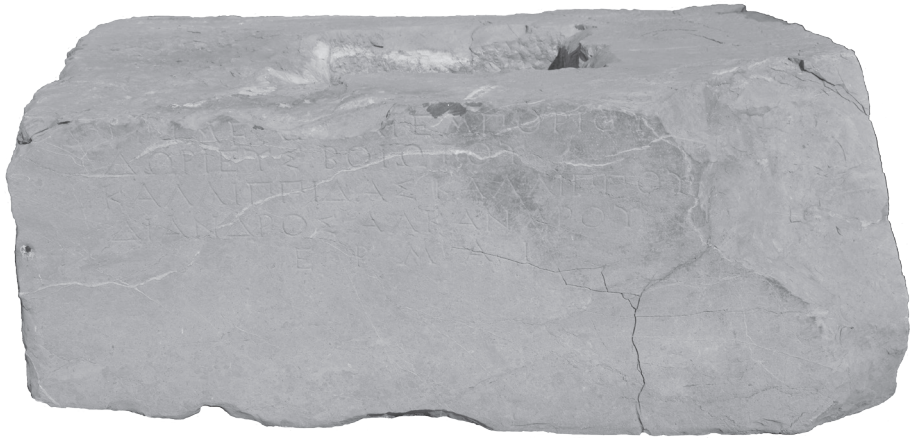

Fig. 1a

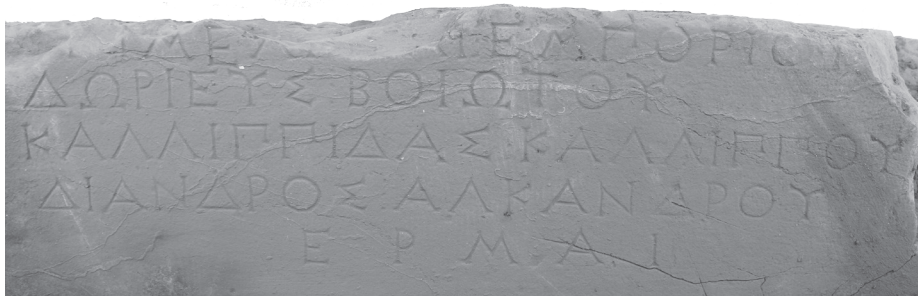

Fig. 1b

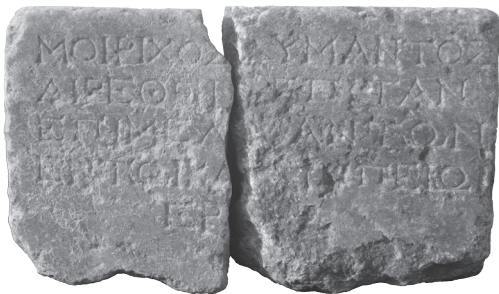

Fig. 2

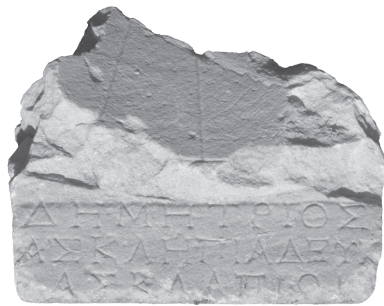

Fig. 3

Fig. 4a

Fig. 4b

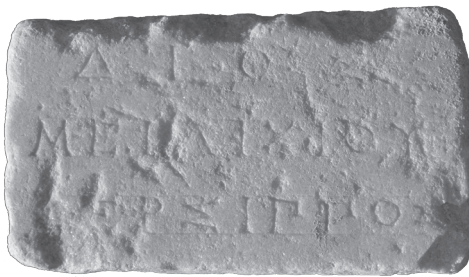

Fig. 5

Fig. 6

ATTOUDA KENTİNDEN YENİ BİR AGONİSTİK YAZIT

Emine BİLGİÇ-KAVAK – Bilge YILMAZ-KOLANCI *

ABSTRACT

A New Agonistic Inscription from Attouda

This paper introduces an unpublished Greek agonistic inscription recorded during the epigraphic survey research carried out in 2021 within the scope of Attouda and its surrounding. The inscription was discovered embedded in one of the interior walls of a residential building in the Kuru District of the present-day Hisar Village in Sarayköy. The statue base bearing the inscription in question has been recorded on the interior wall of this nearly destroyed square-planned structure. The inscription is the first theatrical inscription found in the city so far. Metrodoros, the son of Metrodoros who is also the biological son of Claudius Thallus, is honored by the homeland in the inscription. Metrodoros was both a herald (κῆρυξ) and a comic actor (κωμῳδός). This is the first inscription documenting the names of Metrodoros and his father Claudius Thallus in the city which is also important with respect to recording these names and contributing the prosopography of Attouda. Unlike the published agonistic inscriptions recorded in the city so far, the person honored in this inscription is introduced with the names of two fathers. Another striking point is that the name of the agon in the fifteenth line seems intentionally deleted, an intervention that has also been observed in two published agonistic inscriptions found in the city. Based on the praenomen “Claudius” and letter forms, the inscription is dated to the 1st century AD and later.

Keywords: Attouda, Caria, Agonistic Inscription, Herald, Comic Actor.

---

* Dr. Emine BİLGİÇ-KAVAK, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Kampus, Antalya-TR. E-posta: emineblgc@windowlive.com. Orcid No: 0000-0002-7736-4019.

Arş. Gör. Dr. Bilge YILMAZ-KOLANCI, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampus, Denizli-TR. E-posta: bilgeyilmaz@gmail.com. Orcid No: 0000-0003-2774-0829.

2021 yılı Attouda ve çevresi yüzey araştırmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 12.07.2021 tarih ve 161.01-1545564 sayılı izniyle gerçekleştirilmiştir. Bu sezon içerisinde yapılan çalışmalar, “Attouda ve Çevresi Yüzey Araştırması Projesi” ile Türk Tarih Kurumu, Koç Üniversitesi Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (Proje No: KU AKMED 2021/P.1055) ve Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (Proje Numaraları: 2021HZDP017 ve 2020BSP001) tarafından desteklenmiştir. Araştırmalara destek veren tüm kurumlara teşekkür ederiz. Ayrıca, bu makaleye konu edilen yazıtın değerlendirme aşamasında görüş ve önerileriyle desteğini esirgemeyen hocamız Dr. Öğr. Üyesi Nurşah Çokbankır-Şengül'e yürekten teşekkür ederiz.

ÖZ

Bu makalede Attouda ve Çevresi Yüzey Araştırması kapsamında 2021 yılında gerçekleştirilen epigrafik araştırmalarda kayda geçirilen Hellence yeni bir agonistik yazıt tanıtılmaktadır. Yazıt, günümüz Sarayköy ilçesi Hisar Köyü Kuru Mahallesi'nin doğusunda bir konut yapısının duvarında tespit edilmiştir. Kare plan şemasındaki konut yapısı neredeyse tamamen yıkılmış bir durumda olup yazıtlı heykel kaidesi yapının iç kısmına bakan duvarında kayıt altına alınmıştır. Bu belge, kentte bulunan ilk teatral yazıt örneğini teşkil etmektedir. Yazıtta Metrodoros oğlu, - ve Claudius Thallus'un asıl oğlu- Metrodoros vatan tarafından heykeli dikilmek suretiyle onurlandırılmaktadır. Metrodoros hem tellal (κῆρυξ) hem de komedy aktörüdür (κωμῳδός). Metrodoros ve babası Claudius Thallus'un isimleri kentte ilk kez bu yazıtla birlikte belgelenmektedir. Söz konusu isimlerin ilk defa kullanılması yazıtın Attouda kentinin prosopografisine katkıda bulunması bakımından önem taşımaktadır. Kentte şimdiye kadar kayıt altına alınan yayımlı agonistik yazıtlardan farklı olarak bu yazıtta onurlandırılan kişi iki baba ismi ile tanıtılmaktadır. Yazıtta dikkat çeken bir diğer nokta ise on beşinci satırda agon isminin kasıtlı olarak silinmiş olmasıdır. Bu durum kentte bulunan yayımlı iki agonistik yazıtta da görülmektedir. Yazıt, "Claudius" gens ismi ve harf karakterleri dolayısıyla MS 1. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Attouda, Karia, Agonistik Yazıt, Tellal, Komedyen.

Günümüz Denizli ili Sarayköy ilçesinin Hisar Mahallesi'nde yer alan Attouda antik kenti Salbakos Dağı üzerine konumlanmıştır. Kent, Karia ve Phrygia bölgeleri arasında bir sınır hattı oluşturduğu için gelişim sürecinde her iki bölgenin de etkisinde kalmış olması muhtemeldir. Attouda'da şimdiye kadar geniş kapsamlı bir yüzey araştırması ya da kazı çalışması yapılmamış; fakat araştırmacılar tarafından farklı başlıklar altında çalışılmıştır¹. Bu çalışmalar arasından epigrafik olanlara ilişkin yayımlar 1890 yılında G. A. Radet, 1897'de G. C. Anderson, 1981 yılında A. R. R. Sheppard, 1994'de H. Malay, 2005 yılında P. J. Thonemann ve F. Ertuğrul, 2008'de T. Ritti tarafından gerçekleştirilmiştir. 1939 yılında MAMA VI'da Attouda'ya ilişkin yayımlı ve o güne değin henüz yayımlanmamış yazıtlar bir araya getirilerek derlenmiştir. Bu yazıtlar arasında agonistik içerikli olanlar dikkat çekmektedir. Bunun nedeni kentte diğer türlere oranla sayıca fazla olmalarıdır. Agonistik yazıtlar, kentten şimdiye kadar yayımlanmış epigrafik belgelerin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Bu yazıtlarda adı geçen yarışmacılardan sadece iki tanesi heykelleri dikilerek onurlandırılmışlardır; bunlardan birisi danışma ve halk meclisi tarafından onurlandırılan çocukların *stadion* koşusunda şanlı bir şekilde mücadele etmiş olan, Adrastos Lokrus'un oğlu Marcus Aurelius Apellas², diğeri ise Dionysios oğlu Pausanias oğlu Pausanias'ın oğlu, en iyi olanların çocuğu, nam-ı diğer Andrianteia (Ἀνδριάντεια) yarışmasında çocukların güreşini kazanmış olan Neikias'tır³. Kentten, güreş kategorisinde yarışan ve galibiyet kazanan başka sporculara ait iki yazıt daha yayımlanmıştır. Yazıtlardan birisi çocuk

1 Söz konusu çalışmalar için bk. Şimşek 2002, 229-245; Şimşek – Okunak 2002, 83-92; Şimşek 2016, 627-648; Şayın 2016; Söğüt 2017, 241-260; Özdemir – Şimşek 2021, 229-248; Türkoğlu 2021, 289-346; Yılmaz-Kolancı 2021, 57-76.

2 MAMA VI, 73.

3 MAMA VI, 76.

güreşinde mücadele etmiş ve kazanmış olan Claudius Adeimantos'un oğlu Oreion'a aittir⁴. Diğer yazıtta ise yetişkin erkeklerin güreşini kazanan, Makarios oğlu Makarios vatan tarafından onurlandırılmaktadır⁵.

Attouda'dan sporcuların olasılıkla Küçük Asya'da düzenlenen yerel Pythia ve Olympia gibi oyunlara katıldıklarını belgeleyen yazıtlar da yayımlanmıştır⁶. Bunlardan ilki Marcus Aurelius Atticus Aleksandros'un bir Olympia yarışında yetişkin erkeklerin pankration müsabakasını kazandığını bildiren yazıttır⁷. İkinci yazıtta ismi bilinmeyen bir sporcunun Olympia, Herakleia ve Adrastea oyunlarında yarıştığı ifade edilmektedir⁸. Bir diğer yazıtta Kataples oğlu Marcus Aurelius Karminios'un Attouda'daki Pythia oyunlarının pankration müsabakasını kazandığı bilgisi verilmektedir⁹. Agonistik yazıtların sonucunda ise ismi kırılma nedeniyle belli olmayan bir yarışmacının Pythia Adrianteia (Πυθίων Ἀδριαντηῶν) oyunlarına katıldığı görülmektedir¹⁰.

Bu makaleye konu edilen epigrafik belge Attouda'da ilk kez tespit edilen teatral bir yazıttır. Vatan tarafından onurlandırılan Metrodoros oğlu – ve Claudius Thallus'un asıl oğlu- Metrodoros hem bir tellal (κῆρυξ) hem de komedyak aktörü (κωμωδός) olarak verilmektedir¹¹. Aynı kişinin tellallığın yanı sıra farklı bir kategoride de yarışması durumu Roma Dönemi agonistik yazıtlarında görülmektedir¹². Bir yarışmacı farklı dallarda yarışabilmekte ve periyodik oyunlardaki tüm kategorilerde galibiyet aldığında *περιοδονίκης* unvanını almaktaydı¹³. Bu şekilde farklı kombinasyonların örnekleri başka kentlerdeki yayımlı yazıtlarda bulunmaktadır¹⁴. Söz konusu bu yazıtlarda yarışmacılar tellal kategorisi de dahil başka dallarda galibiyet almıştır. Laodikeialı (periodonikes) Publius Aelius Artemas kayda değer galipler arasındadır. Bu şahıs Olympia (MS 139), Capitolia, Actia, Isthmia (beş kez), Pythia, Panathenaia (MS 149/150) ve bir dizi yerel festivalde tellal yarışmalarında galip gelmiştir¹⁵. Miletos'tan C. Iulius Bassus, MS 177 yılında Olympia'da tragedya ve komedyak dallarında (κῆρυκας, τραγωδοῦς, κωμωδοῦς, διά πάντων) sayısız galibiyet almıştır¹⁶. Phrygia'da Hierapolisli M. Flavius Antoninus iki kez *περιοδονίκης* olmuştur¹⁷. Sinoplu Valerius Eclectius MS 245, 253, 257 ve 261 yıllarında düzenlenen oyunlarda tellal kategorisinde dört kez taç giymiştir¹⁸. Aynı kişinin sadece hem tellal hem de

4 MAMA VI, 80.

5 CIG 3951.

6 Antikçağda Anadolu'daki agonlar için bk. Mitchell 1990, 183-193; Çokbankir 2010; Erol-Özdizbay 2011; Çokbankir-Şengül 2013, 151-161; Altın 2015.

7 Sheppard 1981, 26-7, no. 7; ayrıca bk. SEG 31, 1103.

8 Radet 1890, 238-9, no. 14; ayrıca bk. MAMA VI, 81.

9 Radet 1890, 238, no.13.

10 MAMA VI, 82.

11 κῆρυξ için bk. Liddle – Scott – Jones 1996, 949-50; ayrıca bk. Golden 2004, 93-4. κωμωδός için bk. Liddle-Scott-Jones 1996, 1018. Ayrıca tiyatro sanatçılarına ilişkin bk. Chaniotis 1994, 89-108.

12 Wolicki 2002.

13 Liddle – Scott – Jones 1996, 1380; Golden 2004, 130.

14 Crowther 1994, 197.

15 Moretti 1953, 196, no. 70.

16 Moretti 1953, 215-218, no. 74.

17 Crowther 1994, 197.

18 Moretti 1953, 263-268, no. 90.

aktör kategorisinde yarışmasına dair de epigrafik belgeler de mevcuttur. Pampyhlia'da Side kentinden M. Aurelius Philoksenos hem tellal hem de komedy aktörü olarak (κῆρυκα καὶ κωμωδόν) galibiyet kazanmıştır¹⁹. Küçük Asya dışında Atina'dan da κωμωδός καὶ κῆρυξ olan kimselerin onurlandırıldığı yazıtlar kayıt altına alınmıştır²⁰.

Tellallar (κῆρυξ), oyunlarda galibiyet kazananların isimlerini seslendirerek onların taç giyme törenlerinde yer alırken bir noktadan sonra kendileri yarışmacı olmuşlardır²¹. MÖ 396 yılından itibaren tellallar yarışmalarla seçilmeye başlanmıştır²² ve kazanan tellal oyunların resmi tellalı yapılmıştır²³. Tellalların rekabetinde ses ana kriterdir²⁴. Tellallık yarışmasına dair ayrıntılar net olarak bilinmemekle birlikte, başarının yarışmalarda kazananların adını (patronym ve ethnikonuyla birlikte) en gür, coşkulu, net, kusursuz ve tek nefeste seslendirmekle ölçüldüğü düşünülmektedir²⁵. Tellallığın bir yarışma kategorisi olarak yerleşmesiyle kazananlar görevlendirilmiş yerel bir tellal tarafından değil seçilmiş en iyi kişi tarafından ilan edilmiştir.

Tellal ve Komedy Aktörü Metrodoros'un Onurlandırılmasına İlişkin Agonistik Yeni Bir Yazıt

Attouda kenti 2021 yılı yüzey araştırmaları sırasında günümüz Hisar Köyü'nde Kuru Mahallesi olarak isimlendirilen mahallenin doğusunda 121 ada 1 numaralı parselde yazıtlı bir heykel kaidesi tespit edilmiştir (bk. Fig. 1). Söz konusu kaide, Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 24.12.2009 tarihli, 2511 sayılı kararıyla 242 Envanter numarasıyla tescil edilen bir konut yapısının duvarında şipolien olarak kullanılmıştır. Beyaz mermerden kaidede çerçeve içerisinde yirmi bir satırlık, iki yerinde kırık olmakla birlikte tek parça ve ters bir şekilde konumlandırılmış bir yazıt bulunmaktadır (bk. Fig.2). Fakat kaidenin on beşinci satırında kasıtlı bir silme işlemi görülmektedir (Fig. 3).

Ölçüler: Yük.: 1.12 m; Gen.: 0.50 m; Gör. Der.: 0.46 m; Harf Yük.: 0.02 m

Tarih: MS 1. yüzyıl (Claudius gens ismi ve harf karakteri dolayısıyla)

ἡ πατρις
2 Μητρόδωρον Μη-
τροδώρου φύσει
4 δὲ Κλ(αυδίου) Θάλλου
υῖὸν ἀνδρὸς λει-

19 I.Side 130.

20 IG II², 3161; IG VII, 4151.

21 Tellalların yarışmayı kazanmaları anons etmesine ilişkin ilk anlatım Pindaros'tan gelmektedir (6. 103. 2). Tellalların oyunlardaki görevine ilişkin ayrıca bk. Crowther 1994, 143-45.

22 Golden 2004, 116; Miller 2006, 84-5.

23 Wolicki 2002.

24 Crowther 1994, 140-1.

25 Wolicki 2002.

- 6   τουργοῦ κήρυκα
καὶ κωμοδὸν ἄ-
- 8   [γω]μιστήν παρά-
[δο]ξον ἐνδόξως
- 10   ἀγωνισάμενον
καὶ νικήσαντα
- 12   τὸν ἀγῶνα τῶν
κήρυκων τῶν με-
- 14   γάλω[ν Πυθ]ίων
kazıma ve kırık τῆ
- 16   δευτέ[ρη] περιόδῳ
τῆς ἀναστάσεως
- 18   τοῦ ἀνδριάντος
ἐπιμελησαμένου
- 20   Κλ(αυδίου) Θάλλου τοῦ πα-
τρὸς αὐτοῦ.

Vatan, ... büyük Pythia oyununun ikinci periyodunda şanlı bir şekilde rekabet eden ve tellalların yarışını kazanan Metrodoros oğlu, leiturgos Claudius Thallus'un asıl oğlu, tellal ve muhteşem komedyacı aktörü Metrodoros'u (onurlandırdı). Heykelinin dikilmesi işini bizzat kendi babası Claudius Thallus üstlendi.

Str. 2-4: Bu satırlarda ἡ πατρίς (vatan) tarafından onurlandırılan kişinin ve babalarının isimleri verilmektedir. Onurlandırılan Metrodoros (Μητρόδορον) ismindeki şahsın iki babasının da ismi geçmektedir; bunlardan ilki Metrodoros, diğeri ise asıl babası Claudius Thallus'tur. Metrodoros ve Claudius Thallus isimleri kentte ilk kez bu yazıtla birlikte belgelenmektedir. Kentten bilinen daha önceki yayımlı yazıtlarda bu isimlerin hiçbiri kayıt altına alınmamıştır.

Str. 6-7: Bu satırlar arasında Metrodoros'un asıl babası Claudius Thallus'un *leiturgos* olduğunun bilgisi ve Metrodoros'un katıldığı yarışmalarda mücadele ettiği kategoriler hakkında bilgi verilmektedir. Kentte daha önce *leiturgos* görevi üstlenmiş olan bir kişi kaydedilmemiştir. Metrodoros hem tellal (κηρυξ) hem de komedyacı aktörüdür (κωμοδός). Mevcut belge, kentte şu ana dek bulunmuş olan ilk teatral içerikli yazıttır.

Str. 8-9: Yedinci satır α- ile bitmektedir ve devam eden satırın başında kırık olduğu için ne sekizinci ne de dokuncu satırın başında ilk üç harf okunamamaktadır. Fakat α- ile başlayan -ιστήν ile biten kelimeye metin içerisindeki anlam dikkate alınarak ἀ[γων]ιστήν tamamlaması önerilmiştir. Aynı yerden kırık olan dokuncu satırdaki

kelime ise sekinci satırın sonunda παρα- ile başlamakta ve -ov ile bitmektedir. Buranın ise agonistik yazıtlarda yarışmacıların bir unvan olarak sıkça kullandığı παρά[δοξ]ov sıfatı ile tamamlanması makul görünmektedir²⁶.

Str. 10-13: Burada Metrodoros'un hem tellalların yarışmasına katılıp mücadele ettiği (ἀγωνισάμενον) hem de galibiyet kazandığı (νικίσαντα) aktarılmaktadır.

Str. 13-14: On üçüncü satırda με- ile başlayan kelime, on dördüncü satırda -γαλω ile devam etmekte; fakat sonrasında kırılma olduğu için ortadaki harfler okunamamakla birlikte satır sonu -ων ile bitmektedir. Kaidenin genelinde her bir satıra ortalama olarak 11 ila 13 en fazla 14 harfin işlendiği görülmektedir. Bu durum ve satırın bitiminin diğerlerine kıyasla iki harf eksik olduğu da dikkate alındığında kırık olan yere yaklaşık olarak dört harf denk gelmektedir. Bu satır için μεγάλη[v Πυθ]ίτων önerilmektedir. Attouda kentinden daha önceden yayınlanmış iki yazıtta da Pythia oyunlarının isminin geçtiği bilinmektedir²⁷. Bunun yanı sıra agonistik yazıtlarda “τῶν μεγάλων Πυθίων” ifadesinin kullanıldığına ilişkin farklı kentlerden örnekler görülmektedir²⁸.

Str. 15: Bu satır kasıtlı olarak yazıttan silinmiştir (Fig. 3). Agonistik yazıtlarda genellikle yarışma ismi ve hemen arkasından düzenlendiği kent ismi gelmektedir. Buradaki durumda ise yarışmanın bir başka isminin silinmiş olması daha muhtemel görünmektedir. Kentte bu müdahalenin bir benzerine iki agonistik yazıtta daha rastlanmaktadır²⁹. Bu yazıtların ilkinin on üçüncü diğerinin ise son satırında agon isminin silinmesi söz konusudur. Bu da araştırılması gereken ayrı bir konu olarak dikkat çekmektedir.

Str. 16: Burada kırılmadan dolayı δευτέ- kelimesinin iki harfi tam okunamamakla birlikte sonraki kelimeye bağlı olması nedeniyle *dativus casusunda* olan περίοδος kelimesine uygun olarak δευτέ[ρη] şeklinde tamamlanmıştır. Bu satırda söz konusu oyunun ikinci periyodunun (δευτέ[ρη] περίοδος) düzenlendiği belirtilmektedir. περίοδος kelimesi de belirli aralıklarla düzenlenen büyük festivallere işaret etmektedir.

Str. 17-18: τοῦ ἀνδριάντος ifadesine göre yazıt taşıyıcısının üzerinde heykelin bulunması gerekmektedir. Kaide duvarda şipolien olarak kullanıldığı için heykelin oturduğu yuva görünmemektedir; ancak yazıt doğrudan kaidenin üzerinde mutlaka bir heykel yer aldığını dışavurmaktadır. Ayrıca metinde heykelin “dikildiğini” ifade eden ἀνίστημι fiili de geçmektedir.

Str. 19-21: Bu satırlarda heykelin dikilmesi işinin bizzat Metrodoros'un kendi babası Claudius Thallus tarafından yapıldığı ifade edilmektedir.

2021 yılında Attouda antik kentinde ilki gerçekleştirilen yüzey araştırması kapsamında tespit edilen yazıtla ilişkin bu çalışma, ilk değerlendirme olarak nitelenebilir. Yayınlanmamış yazıtlardan kentten güreşçi, pankrator gibi spor dallarında yarışan ve galip gelen kimselerin olduğu bilinmektedir. Fakat kentte şimdiye

26 Liddle – Scott – Jones 1996, 1309.

27 Radet 1890, 238, no. 13; MAMA VI, 82; ayrıca bk. Laumonier 1958, 477.

28 Örnek yazıtlar için bk. I.Ephesos 1107; 1108; 1618.

29 MAMA VI, 76; 80.

kadar teatral içerikli bir yazıt tespit edilmemiştir. Burada tanıtılan epigrafik belge ile Attouda'da teatral yarışmaya katılan ve zafer kazanan bir kimse saptanmıştır. Yazıttan edinilen bilgilere göre Metrodoros oğlu, -ve Claudius Thallus'un asıl oğlu- Metrodoros, vatani tarafından heykeli dikilerek onurlandırılmıştır. Metrodoros ve Claudius Thallus isimleri kentte ilk kez bu yazıtla birlikte kayıt altına alınmıştır. Metrodoros hem tellal hem de komedy aktörü kategorilerinde yarışmıştır. Yazıtın on altıncı satırındaki ikinci periyod (δευτέρ[ρη] περίοδος) ifadesi söz konusu oyunun düzenli aralıklarla yapıldığına işaret etmekte; fakat on beşinci satırdaki kasıtlı silinme nedeniyle agon ismi bilinmemektedir. Aynı kişinin tellallık ve farklı bir dalda yarışması Roma Dönemi agonistik yazıtlarında görülmektedir. Bu bilgi, harf karakterleri ve Claudius gens ismi doğrultusunda yazıt, MS 1. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilmektedir. Kentte kayıt altına alınan agonistik içerikli yazıtların yoğunluğu kentin sporcu kimliğini ön plana çıkarmaktadır. Nitekim bilim insanları da Attouda kentinde olasılıkla Pythia yarışmalarının düzenlendiğini düşünmektedirler. Attouda antik kentinde 2021 yılı itibarıyla başlayan ve gelecek yıllarda devam edecek olan yüzey araştırması kente dair yeni veriler ortaya koyacak potansiyel göstermekte olup sonraki yıllarda kentin sosyal ve kültürel yaşamının yeni belgeler ve veriler ışığında değerlendirilmesi temenni edilmektedir.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Altın 2015 Altın, R., Yazıtlar Işığında Pisidia Bölgesi Agonları, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Anderson 1897 Anderson, G. C., “A Summer in Phrygia: I”, *The Journal of Hellenic Studies* 17, 396-424.
- Chaniotis 1994 Chaniotis, A., “Zur Frage der Spezialisierung im griechischen Theater des Hellenismus und der Kaiserzeit”, *Ktema* 15, 89-108.
- CIG Corpus Inscriptionum Graecarum, A. Boeckh et al., Berlin 1825 – 1877.
- Crowther 1994 Crowther, N., “The Role of Heralds and Trumpeters at Greek Athletic Festivals”, *Nikephoros* 7, 135-155.
- Çokbankır 2010 Çokbankır, N., Yazıtlar Işığında Roma İmparatorluk Çağı Küçük Asya Agonları ve Sporcuları, Akdeniz Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- Çokbankır-Şengül 2013 Çokbankır-Şengül, N., “Antikçağda Küçük Asya’daki Sporcular: Sosyal Durumları, Profesyonellik ve Kentler”, *Cedrus* I, 151-162.
- Erol-Özdizbay 2011 Erol-Özdizbay, A., Roma İmparatorluk Döneminde Pontus-Bithynia Eyaleti’nde Agonlar ve Agonistik Sikkeler, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Golden 2004 Golden, M., *Sport in the Ancient World from A to Z*, Londra.
- IG IP Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores, 2nd edn., Parts I-III, ed. J. Kirchner. Berlin 1913-1940.
- IG VII Inscriptiones Graecae, VII. Inscriptiones Megaridis, Oropiae, Boeotiae, ed. W. Dittenberger. Berlin 1892.
- I.Ephesos Wankel, H., *Die Inschriften von Ephesos I (IK 11.1)* Bonn 1979. Nolle, J., *Die Inschriften von Ephesos VIII.2 (IK 17.4)* Bonn 1984.
- I.Side Nolle, J., *Die Inschriften von Side: Side im Altertum (IK 44. II)*, Bonn 2001.
- Laumonier 1958 Laumonier, A., *Les cultes indigènes en Carie*, Paris.
- Liddle – Scott – Jones 1996 Liddle, H. G. – Scott, R. – Jones, H. S., *A Greek-English Lexicon*, Oxford.
- Malay 1994 Malay, H., “New Inscriptions in the Denizli Museum”, *Arkeoloji Dergisi* II, 173-183.
- MAMA VI Monumenta Asiae Minoris Antiqua, Vol. VI Monuments and Documents from Phrygia and Caria. Eds. W.H. Buckler - W.M. Calder. Manchester 1939.
- Miller 2006 Miller, S. G., *Ancient Greek Athletics*, New Haven-Londra.
- Mitchell 1990 Mitchell, S., “Festivals, Games, and Civic Life in Roman Asia Minor”, *JRS* 80, 183-193.
- Moretti 1953 Moretti, L., *Iscrizioni Agonistiche Greche*, Studi Pubblicati Dall’Istituto Italiano Per La Storia Antica, Roma.
- Özdemir – Şimşek 2021 Özdemir, A. – Şimşek, İ., “Kentsel Arkeolojik Sit Alanlarında Koruma Yaklaşımı: Denizli, Hisar (Attouda) Örneği”, *Art Sanat* 15, 229-248.
- Radet 1890 Radet, G. A., “Inscriptions de la region du Meandre”, *Bulletin de Correspondance*

- Hellénique 14, 224-239.
- Ritti 2008 Ritti, T., Museo Archeologico di Denizli-Hierapolis. Catalogo delle iscrizioni greche e latine. Distretto di Denizli/Denizli-Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Kataloğu. Denizli Yöresinden Gelen Yazıtlar (bilingual in Italian and Turkish), Napoli.
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecum. Vols. 26-41. Eds. Henry W. Pleket – R. S. Stroud. Amsterdam 1979-1994.
- Sheppard 1981 Sheppard, A. R., “Inscriptions from Uşak, Denizli and Hisar Köy”, *Anatolian Studies* 31,19-27.
- Söğüt 2017 Söğüt, B., “Attouda (Hisar) Antik Kenti”, *Cedrus* V, 241-260.
- Şayın 2016 Şayın, G., Denizli Hisarköy (Attouda) Kırsal Mimari Mirasının Doku Analizi ve Koruma Sorunları, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Şimşek 2002 Şimşek, C., “Attouda Nekropolü”, Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu (ed. A. A. Öztürk), İzmir, 229-245.
- Şimşek – Okunak 2002 Şimşek, C. – M. Okunak, “Attouda Seramikleri”, II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı,17-30 Haziran 2002 Eskişehir, 83-92.
- Şimşek 2016 Şimşek, C., “Bir Salbakos Kenti: Attouda (Hisar) ve Heykeltıraşlığı”, Havva İşkan’a Armağan (ed. E. Dündar – Ş. Aktaş – M. Koçak – S. Erkoç), İstanbul, 627-648.
- Thonemann – Ertuğrul 2005 Thonemann, P. J. – Ertuğrul, F., “The Carminii of Attouda”, *Epigraphica Anatolica* 38, 75-86.
- Türkoğlu 2021 Türkoğlu, İ., “Civic Coinage of Attouda in Caria”, *Anatolian Research* 23, 289-346.
- Wolicki 2002 Wolicki, A., “The Heralds and the Games in Archaic and Classical Greece”, *Nikephoros* 15, 69-97.
- Yılmaz-Kolancı 2021 Yılmaz-Kolancı, B., “Attouda’da Meter Adrastos Kültü ve İkonografisi”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 52, 57-76.

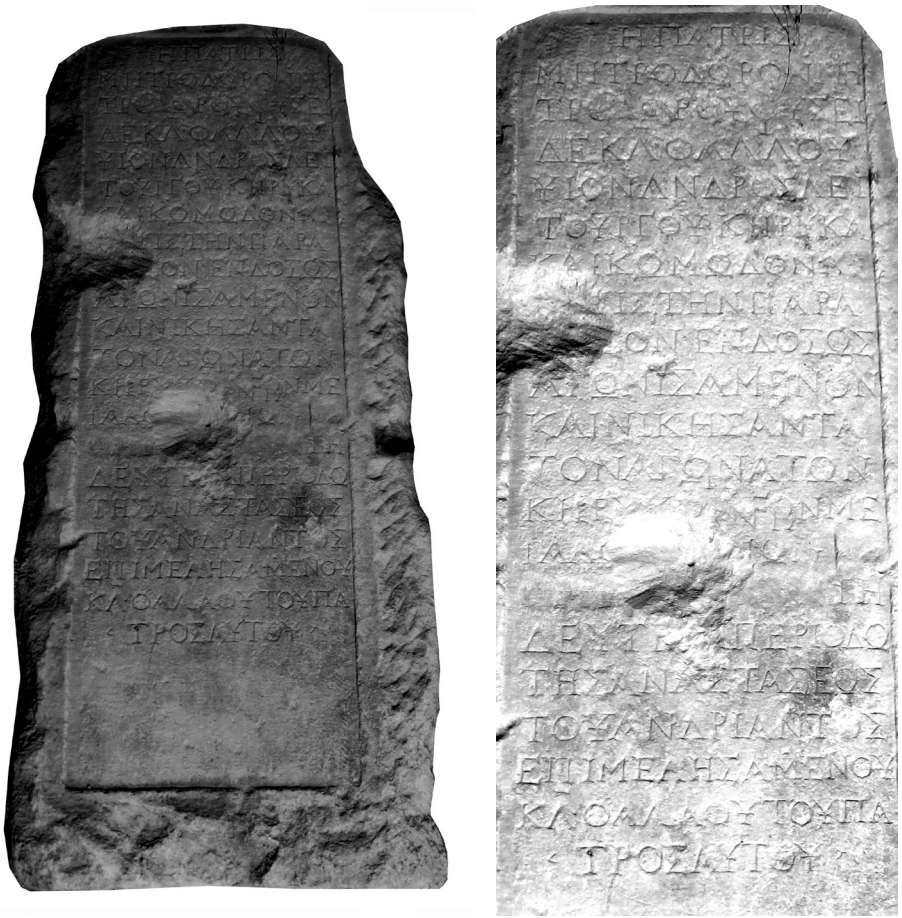

Fig. 1

Fig. 2

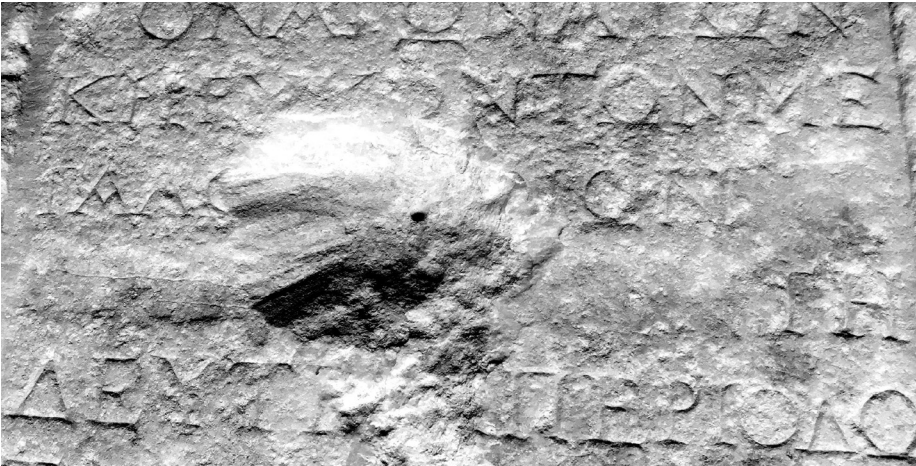

Fig. 3

